

Pokol Béla

Szociológiai elemzések

(ChatGPT-tudásbányázat)

Budapest
2025

Tartalom

Pollack - Rosta: Religion in der Moderne. Ein internationaler Vergleich.....	4
Hartmut Rosa: Rezonancia – a világkapcsolat szociológiája.....	9
Andreas Reckwitz: A szingularitások társadalma. A modernitás szerkezetváltása.....	15
Eva Illouz: Warum Liebe endet. Eine Soziologie negativer Beziehungen.....	22
Armin Nassehi: Muster. Theorie der digitalen Gesellschaft.....	29
Koppetsch: Zorns. Rechtspopulismus im globalen Zeitalter.....	33
Heinz Bude: Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee.....	39
Steffen Mau: Ungleich vereint. Warum der Osten anders bleibt.....	46
Vanesa Ribas: On the Line: Slaughterhouse Lives and the Making of the New South.....	52
Ansari – Klinenberg: Modern Romance: An Investigation.....	56
Arlie Russell Hochschild: Strangers in Their Own Land.....	62
Lisa Wade: American Hookup: The New Culture of Sex on Campus.....	70
Elizabeth Currid-Halkett: The Sum of Small Things: A Theory of the Aspirational Class..	80
Wohl: Bound by Creativity: How Contemporary Art Is Created and Judged.....	87
Bart Nooteboom: Process Philosophy: A Synthesis.....	93
Gabriel Winant: The Next Shift: The Fall of Industry and the Rise of Health Care in Rust Belt America.....	101
Matthey Desmond: Poverty, by America.....	106
Zygmunt Bauman: Theory and Society – Selected Writings, Volume 3.....	118
Jeroen Bruggeman: A Sociology of Humankind: How We Are Formed by Culture, Cooperation, and Conflict.....	125
Gili - Mangone: Towards a Sociology of Hope: Looking Beyond.....	134
Raymond Boudon és Renaud Fillieule: Les méthodes en sociologie.....	143

Alain Touraine: Nous, sujets humains.....	151
Kaveh Dastooreh: Vers une sociologie foucauldienne: réunir l'objectivation et la subjectivation.....	161
Luc Boltanski - Arnaud Esquerre: Enrichissement: Une critique de la marchandise.....	165
Emmanuel Todd: Qui est Charlie? Sociologie d'une crise religieuse.....	173
Bruno Latour: Où atterrir? Comment s'orienter en politique.....	182
Marie Bergström: Les nouvelles lois de l'amour. Sexualité, couple et rencontres au temps du numérique.....	193
Philippe Corcuff „Théories sociologiques contemporaines : France, 1980–2020 Alberto L. Bialakowsky, Marcelo Arnold Cathalifaud, Paulo H. Martins (eds) „El pensamiento latinoamericano: diálogos en ALAS: sociedad y sociología.....	199
Alberto L. Bialakowsky etc. (eds.): El pensamiento latinoamericano: diálogos en ALAS: sociedad y sociología.....	209
Adrián Gorelik és Fernanda Arêas Peixoto Ciudades (eds.): sudamericanas como arenas culturales: [...] cómo ciudad y cultura se activan mutuamente.....	215
Aloízio Mercadante Oliva - Marcelo Zero: Gobiernos del PT: un legado para el futuro.....	232
María Florencia Basso „Volver a entrar saltando: memoria y arte en la segunda generación de argentinos exiliados en México.....	239
Esteban Torres: La gran transformación de la sociología.....	248
Didier Eribon: Retour à Reims.....	263
Thomas Piketty: Capital et idéologie.....	275
Henry Veltmeyer: América Latina en la vorágine de la crisis: Extractivismos y alternativas.....	298
Yulexis Almeida Junco, José A. Figueroa Pérez, Jochen Kemner (eds): (Anti-)racismo y republicanismo negro en Cuba.....	312

Pollack - Rosta: Religion in der Moderne. Ein internationaler Vergleich

Detlef Pollack német vallásszociológus és Rosta Gergely magyar szociológus monumentális közös műve, a Religion in der Moderne. Ein internationaler Vergleich (2015) egy 542 oldalas átfogó tanulmány a vallás modern társadalmakban betöltött szerepének változásáról nemzetközi összehasonlításban. A könyv 2015-ben jelent meg német nyelven a Campus Kiadónál (a Religion und Moderne sorozat 1. köteteként), és 2017-ben angol nyelven is kiadták Religion and Modernity: An International Comparison címmel az Oxford University Press gondozásában. Az alábbiakban ismertetjük a mű fő témáit és érveit, a kutatás módszertanát, a könyv felépítését, a szakmai fogadtatását, valamint röviden bemutatjuk a szerzők szakmai hátterét.

A könyv fő témái és érvei

Pollack és Rosta könyve központi kérdésként vizsgálja, összeegyeztethető-e a vallás a modernitással, és hogy a modernizációs folyamatok szükségszerűen a vallás háttérbe szorulásához (szekularizációhoz) vezetnek-e, vagy éppenséggel a vallás képes saját magát is modernizálni. A szerzők felvetik azt az alapkérdést, hogyan változott a vallás társadalmi jelentősége a modern társadalmakban, és megmagyarázzák, milyen tényezők és feltételek járultak hozzá ezekhez a változásokhoz. A mű fókuszában tehát a vallás társadalmi szerepének átalakulása áll: elsőként leírják a 2. világháború utáni vallási trendek alakulását, majd feltárják az ezek mögött meghúzódó okokat, folyamatokat.

A könyv egyik fő állítása, hogy a modernizáció és a vallás viszonya nem írható le egyszerű egyirányú folyamatként. A szerzők különösen vitatják azt a tételt, hogy a modernizáció elkerülhetetlenül szekularizációhoz vezet. Empirikus adatokkal alátámasztva mutatják be, hogy míg egyes nyugat-európai társadalmakban jelentősen csökkent a vallásosság (pl. Hollandiában vagy részben Németországban), addig más modern országokban a vallás továbbra is jelentős vagy akár erősödő szerepet tölt be. Példaként hozzák fel az Amerikai Egyesült Államokat, ahol a vallásosság szintje stabilan magas maradt a 20. század második felében is, illetve Dél-Koreát, ahol a gyors gazdasági és társadalmi modernizációval párhuzamosan a keresztény egyházak látványos növekedése ment végbe. A szerzők következtetése szerint a vallás és a modernitás elvileg összeegyeztethetők, a modernizáció nem feltétlenül vezet automatikusan a vallás hanyatlásához. Ugyanakkor részletesen elemzik, hogy milyen feltételek mellett következik be mégis erőteljes szekularizáció, és hol marad fenn a vallás társadalmi relevanciája. Így árnyalt választ adnak a “szekularizáció vagy vallási újjászületés?” dilemmájára: a kép vegyes, a vallási trendek országonként és régióként eltérő utat járnak be a modern korban, és ezeket a különbségeket igyekeznek megérteni és megmagyarázni.

A kutatás módszertana és megközelítése

A Pollack–Rosta szerzőpáros empirikus-historikus megközelítést alkalmazott. Ahelyett, hogy előzetesen valamely elméleti tábor álláspontját fogadták volna el, tudatosan elhatárolódtak a

meglévő szekularizációs vagy deszekularizációs elméletek dogmáitól, és az adataik alapján feltett kérdésekből indultak ki. Kutatásuk a második világháború utáni időszakra (1945 utántól napjainkig) koncentrál, és több kontinensre kiterjedően elemzi a vallási “fejlődés” tendenciáit empirikus, tapasztalati módszerekkel. Ennek érdekében széleskörű statisztikai adatbázisokra, társadalomtudományi felmérésekre és történeti adatsorokra támaszkodnak. A vizsgálat magában foglalja többek között az egyházak tagsági statisztikáit, a vallási aktivitás (például templomba járás) mutatóit, a hitbéli meggyőződésekre vonatkozó kérdőíves adatokat, valamint a vallás társadalmi szerepére (oktatásban, politikában betöltött súlyára) vonatkozó indikátorokat is. A szerzők kerülnek a pusztán elméleti spekulációt, ehelyett a tények elsődlegességét hangsúlyozzák: először bemutatják az egyes országok vallási mutatóinak alakulását, majd csak ezt követően vonnak le általánosító következtetéseket. Így az elemzés alulról felfelé építkezik, az adatok fényében vizsgálva az elméletek érvényességét.

Módszertanuk egyik erőssége a komparatív (összehasonlító) elemzés. Nyolc különböző ország vallási helyzetét dolgozzák fel párhuzamosan, így esetenként kirajzolódnak a hasonlóságok és különbségek, melyek segítenek egy-egy tényező (pl. gazdasági fejlettség, kommunista múlt, felekezeti összetétel) hatásának azonosításában. Az adatok értelmezésénél a szerzők környezeti és történeti kontextusba helyezik a trendeket – figyelembe veszik például a kommunista állami ateizmus hatását Kelet-Európában, vagy a vallási piac sajátosságait az Egyesült Államokban. E megközelítés révén a könyv kiegyensúlyozott képet nyújt: elismeri a szekularizációs elmélet részbeni érvényességét (különösen Nyugat-Európára), de rámutat annak korlátaira is, hiszen több ellenpélda is akad a modern világban. Összességében a kutatás módszertana arra törekszik, hogy a lehető legpontosabban, adatokkal alátámasztva ragadja meg a modernizáció és a vallás kapcsolódását, elkerülve az ideologikusan elfogult nézőpontokat.

A mű szerkezete és fejezetei

A könyv logikusan tagolt, több nagyobb részre oszlik, amelyek egyrészt az elméleti háttérrel, másrészt az empirikus eredményekkel és azok szintézisét mutatják be. Az alábbiakban röviden áttekintjük a fő részeket és fejezeteket:

- Elméleti bevezetés: A nyitó fejezetek tisztázzák a kulcsfogalmakat – mit értenek modernitás és vallás alatt –, valamint felvázolják a kutatási kérdéseket. A szerzők itt áttekintik a vallásszociológia főbb elméleteit (szekularizációs elmélet, vallási piac elmélete, individualizáció stb.), de nem időznek hosszan az elméleti vitáknál. Inkább azoknak a kereteknek a meghatározására koncentrálnak, amelyek mentén az empirikus vizsgálatokat végzik. Itt hangzik el a könyv alapkérdése is: „Összeegyeztethető-e a vallás és a modern világ?”, illetve milyen forgatókönyvek lehetségesek.

- Esettanulmányok országonként: A fő törzsanyag nyolc ország vallási folyamatait mutatja be részletesen. Kiválasztották a világ különböző régióinak jellegzetes eseteit, név szerint Németországot, Olaszországot, Hollandiát, Lengyelországot, Oroszországot, az Egyesült Államokat, Dél-Koreát és Brazíliát. Minden ilyen fejezet feltárja az adott ország 20. századi vallástörténetét és jelenkori helyzetét. Például a német fejezet kitér a nyugat- és keletnémet vallási trendek eltérésére (a volt NDK erős szekularizációjára szemben a nyugati tartományok mérsékeltebb visszaesésével), az olasz fejezet a katolikus egyház társadalmi befolyását és a vallásosság fennmaradását tárgyalja egy erősen modern államban, míg a holland fejezet a drámai mértékű szekularizáció okait (pl. gyors társadalmi liberalizáció, egyházellenes hangulat) elemzi. Lengyelország esetében a kommunizmus bukása utáni vallási megújulás és

a katolicizmus nemzeti identitásban betöltött szerepe kerül középpontba, míg Oroszországban a pravoszláv egyház újjáéledését és annak korlátait (illetve az állam és egyház szoros szövetségét) vizsgálják. Az USA fejezet rávilágít az amerikai társadalom sajátos vallási dinamizmusára – arra, hogy a magas szintű modernizáció ellenére miért maradt erős a vallásosság (pl. a versengő felekezetek hatása, a vallásszabadság és vallási piac, a társadalmi szerepvállalás). Dél-Korea esetében a szerzők a modernizáció és keresztény térhódítás egyidejűségét emelik ki: a 20. század második felében az ország egyszerre vált ipari nagyhatalommá és élte át a protestáns kereszténység robbanásszerű növekedését. Végül Brazília fejezete a latin-amerikai vallási átrendeződést mutatja be, különös tekintettel a karizmatikus-pünkösdi mozgalmak megerősödésére a hagyományos katolicizmus rovására. Ezek az esettanulmány-fejezetek nem izoláltan kezelik az országokat, hanem gyakran össze is hasonlítják az eredményeket – például utalnak rá, hogy Hollandia és Oroszország nagyon eltérő utat járt be (az egyik a de-keresztényiesedés, a másik részben újra-keresztényiesedés útját) a 20. század folyamán.

- Összehasonlító, tematikus fejezetek: Az empirikus országfejezetek után a könyv tematikus metszetekben is vizsgálódik. Külön fejezet foglalkozik például a karizmatikus, pünkösdi és evangéliumi mozgalmakkal globális összehasonlításban (Európa vs. USA vs. Brazília). Itt a szerzők megmutatják, hogy a modern vallási életben felbukkanó új típusú mozgalmak – amelyek gyakran lazább intézményi keretek között, a személyes megtérésre és közösségi élményre helyezik a hangsúlyt – milyen szerepet játszanak a vallás fennmaradásában vagy átalakulásában. A pünkösdi-karizmatikus kereszténység például Brazíliában és Afrikában a vallási szintér meghatározó növekedési területe, míg Európában kevésbé jelentős; az USA valahol a kettő között helyezkedik el. Ezek az összehasonlító szakaszok segítenek szisztematikusan megérteni bizonyos jelenségeket a különböző országok adatai alapján.

- Záró fejezet és következtetések: A könyv utolsó része (amit a tartalomjegyzék „Szisztematikus perspektívák” címszó alatt jelöl) összegzi a tanulságokat és elméleti szintézisre vállalkozik. Itt a szerzők makro- és mikroszociológiai nézőpontból is áttekintik a vallási változásokat (e fejezet címe utal erre), és visszatérnek a bevezetőben feltett nagy kérdésekhez. Megvizsgálják, hogy a bemutatott empirikus eredmények mennyiben erősítik vagy cáfolják a szekularizációs elméletet, illetve hogy szükség van-e annak módosítására. Arra a következtetésre jutnak, hogy egyetlen, mindenhol érvényes elmélet nem ad megfelelő magyarázatot – a vallási változások megértéséhez összetettebb, többtényezős modellek kellenek, amelyek figyelembe veszik az adott társadalom sajátos történelmi-kulturális kontextusát. A záró fejezetben Pollack és Rosta javaslatokat tesznek arra, miként értelmezhető a vallás és modernitás viszonya a 21. században, és mely területeken lenne szükség további kutatásokra. Összességében a könyv felépítése lehetővé teszi, hogy az olvasó előbb mélyrehatóan megismerje az egyes országok vallási helyzetét, majd nagyobb összefüggésekben gondolja újra a vallás szerepét a modern világban. A fejezetek egymásra épülnek: az esettanulmányok szolgáltatják a nyers tényanyagot, amit a tematikus és záró fejezetekben szintetizálnak elméleti tanulságokká.

Kritikai értékelések és a szakmai fogadtatás

A Religion in der Moderne megjelenését a szociológia és vallástudomány területén lelkes fogadtatás övezte. A könyvet már röviddel publikálása után a vallásszociológia alapművei között emlegették. Egy korai recenzió szerint a mű – bár friss megjelenésű – „szilárd helyet biztosított magának a vallásszociológia kulcsfontosságú munkái között”. A Münsteri Egyetem sajtóközleménye a megjelenés kapcsán kiemelte, hogy Pollack professzor az egyik

legátfogóbb empirikus vizsgálatot adta közre a modernkori vallási trendekről. A nemzetközi kiadás (OUP, 2017) nyomán a nemzetközi szaksajtó is elismerően nyilatkozott: méltatták, hogy a könyv sokoldalú szociológiai betekintést nyújt a modernitás vallásra gyakorolt hatásaiba, több ország példáján keresztül.

A dicséretet főként a kutatás példátlan empirikus alaposágát és kiegyensúlyozott elemzését hangsúlyozták. A szerzők gondosan definiálják a fogalmakat (mint modernitás és vallás), de ügyelnek arra, hogy ne vesszenek el a definíciós részletekben, az érvelés végig következetes és lényegre törő marad. Kiemelik, hogy Pollack és Rosta újszerű „empirikus és történeti” megközelítést kínál a vitatott kérdésekhez, elkerülve a túlzottan „ideologikus” álláspontokat a szekularizációs vitában – azaz egyik elméleti tábor sem favorizálják alaptalanul, hanem a tények bemutatására támaszkodnak. Több bíráló szerint a könyv egyik legnagyobb erénye, hogy összekapcsolja az adatok gazdagságát az elméleti reflexióval. Ugyanakkor megjegyzi, hogy nem egy új, mindent átfogó elmélet felállítása volt a cél – maga az OUP ismertetője is hangsúlyozza, hogy „ez a könyv nem egy új, integrált elméletet kínál a vallási változás magyarázatára, inkább az empirikus eredmények alapján fejleszti tovább a meglévő elméleti elemeket”. Vagyis a mű inkább adatszolgáltatás és elemzés, semmint forradalmian új elméletalkotás. Ezt egyes kritikusok hiányosságként említették – ne várjunk a könyvtől egy mindenre kiterjedő új elméletet –, ám a legtöbben úgy értékelik, hogy a gazdag empirikus alap éppen eléggé innovatív tudásanyaggal szolgál, ami megalapozhat további elméleti fejleményeket.

A szakmai fogadtatás részeként több tudományos folyóiratban és fórumon is vitatták a könyv következtetéseit. Általános egyetértés mutatkozik abban, hogy Pollack és Rosta munkája mérföldkő a vallásszociológiában, mivel egyetlen kötetben sikerült összegezniük a vallás modern kori változásait a világ különböző részein. A művet gyakran idézik a vallásszociológiai irodalomban: hivatkozási alappá vált mindazok számára, akik a szekularizáció témakörével, vallási trendekkel vagy a modern társadalmak kultúrájával foglalkoznak. Összességében a Religion in der Moderne pozitív szakmai visszhangot kapott, és standard referenciaként tekintenek rá a vallás és modernitás kapcsolatának vizsgálatában.

A szerzők szakmai háttere

Detlef Pollack (1955–) a téma egyik vezető szakértője, német vallás- és kultúrszociológus. Weimarban született, és Lipcsében teológiát tanult – ez a háttér magyarázza érzékenységét a vallási kérdések iránt. 1984-ben teológiai doktorátust, majd 1994-ben habilitációt szerzett. A kilencvenes években a lipcsei egyetemen volt a vallásszociológia professzora, 1995-től pedig más német egyetemeken is tanított, míg végül a Vesztfáliai Wilhelms Egyetemen (WWU) Münsterben kapott professzori széket. Münsterben a Vallás és Politika Kiválósági Klaszter egyik meghatározó alakja, korábban annak helyettes szóvivője is volt. Kutatásai főként a vallás és modern társadalom viszonyára irányulnak – többek közt a vallás és társadalmi integráció témájában, a szekularizáció empirikus vizsgálatában, valamint Közép- és Kelet-Európa vallási változásaiban is elmélyedt. Pollack nevéhez fűződik az NDK (Kelet-Németország) vallástalanságának első átfogó szociológiai vizsgálata, továbbá számos publikáció a szekularizációs elmélet védelmében és kritikájában. A Religion in der Moderne megírásakor már több évtizedes tapasztalattal és nemzetközi rálátással bírt a vallásszociológia terén. Szakmai elismertségét jelzi, hogy gyakran hivatkoznak rá, és munkásságát több díjjal is jutalmazták (pl. 2018-ban elnyerte a német akadémiai szféra rangos Polányi Károly-díját a társadalomtudományok terén, melyet épp ezen könyv kapcsán ítéltek oda neki – ezt a Münsteri Egyetem híradása említi).

Rosta Gergely (1973–) a fiatalabb generációhoz tartozó magyar vallásszociológus, aki Pollack munkatársaként vett részt a könyv megírásában. Győrben született 1973-ban, és a szociológia tudományágban szerzett PhD fokozatot 2005-ben. A 2010-es évek elején a münsteri egyetemen Pollack professzor kutatócsoportjának tagja volt, ahol nemzetközi projekteken dolgozott. A Religion in der Moderne keletkezése idején ő volt felelős számos adatgyűjtési és elemzési feladatért, különösen a közép-kelet-európai és latin-amerikai adatok feldolgozásáért. Rosta jelenleg (a könyv ismertetésének idején) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának docense Budapesten. Kutatási területei közé tartozik a vallási változás társadalmi okainak vizsgálata Magyarországon, valamint a nemzetközi vallási trendek összehasonlító elemzése. Számos publikációt jelentetett meg a magyarországi vallási helyzet alakulásáról, és részt vett olyan nemzetközi felmérésekben is, mint az Európai Értékvizsgálat (EVS) és más vallásszociológiai kutatások. A Pollack-kal közösen jegyzett könyv jelentős nemzetközi tapasztalatot és hírnevet hozott számára is. Rosta Gergely kettős rálátással bír: hazai (kelet-közép-európai) és nyugat-európai perspektívát egyaránt be tud építeni elemzéseibe. E szakmai profil tökéletesen kiegészítette Pollack tapasztalatait, így a könyv valóban nemzetközi és interdiszciplináris szemléletű lett.

Összegzésként, a Religion in der Moderne. Ein internationaler Vergleich azért kiemelkedő mű, mert szerzői magas színvonalú szakmai háttérrel és empirikus adatok tömegével válaszoltak egy időtálló kérdésre: milyen sors vár a vallásra a modern világban? A könyv részletesen bemutatja a vallási élet sokféle mintázatát a globális Északtól a Délig, a nyugati és keleti kultúrákban egyaránt, és árnyalt magyarázatot ad a modernizáció és vallás bonyolult kapcsolatára. Nem véletlen, hogy mind a mai napig hivatkozási alapnak számít a téma kutatói számára, és minden olyan szakembernek ajánlható, aki a 21. századi vallási folyamatokat szeretné mélyebben megérteni.

Hartmut Rosa: Rezonancia – a világkapcsolat szociológiája

Fő témák és központi fogalmak

Hartmut Rosa német szociológus (1965–) „Rezonancia – a világkapcsolat szociológiája” című művében a modern emberek és a világ közti kapcsolat válságát vizsgálja. A közel 800 oldalas könyv (az eredeti német kiadás 2016-ban jelent meg) alaptézise szerint a késő modern társadalmakban az élet felgyorsulása és az ebből fakadó elidegenedés súlyos problémákat okoz. Rosa úgy véli, hogy ha a felgyorsulás a probléma, akkor a rezonancia lehet a megoldás. Vagyis a rezonancia fogalmát állítja szembe az elidegenedéssel: ez egy visszhangzó, kölcsönös kapcsolat az egyén és a másik valóság, a világ között, amelyben a világ többé nem néma vagy elérhetetlen az ember számára. A könyv fő témái közé tartozik tehát a modernitás dinamikus stabilizációja – az a kényszer, hogy folyamatos növekedéssel és gyorsulással tartsuk fenn a társadalmi rendet –, és ennek következményeként az elidegenedés, illetve ennek lehetséges ellenszereként a rezonancia megtalálása.

Rosa átfogó elméletet kínál a modern élet minőségének megértéséhez. Úgy érvel, hogy a jólét és a jó élet nem ragadható meg pusztán anyagi javak, erőforrások vagy a pillanatnyi boldogság mérőszámaival. Ehelyett az életminőség mércéje az, hogy milyen a viszonyunk a világhoz – mennyire érezzük azt élettelinek, válaszkeszesnek. Rosa ebben a művében egy alternatívát vázol fel a modernitás válságára: egy olyan élet- és világviszonyt, amelyben az egyén és környezete kölcsönösen rezponzív (egymásra hangolódó) kapcsolatban áll. A könyv központi fogalma tehát a rezonancia, amelyet Rosa a világban való létezés egy nem-elidegenült módjaként határoz meg.

A rezonancia fogalma részletesen

Rosa a rezonanciát az elidegenedés ellentétéként definiálja. Míg elidegenedéskor az ember úgy érzi, hogy a világ néma, közömbös vagy irányíthatatlanul idegen számára, addig rezonancia esetén az ember és a világ kölcsönösen megszólítják és alakítják egymást. A rezonancia egy olyan kognitív és érzelmi viszony, amelyben az egyént mélyen megérinti a világ visszajelzése, és ő maga is aktívan válaszolni tud erre. Fontos, hogy a rezonancia nem pusztán azt jelenti: „jól érzem magam” valamiben, hanem hogy valódi párbeszéd alakul ki az egyén és tapasztalatai tárgya között. Rosa hangsúlyozza, hogy a rezonancia kétirányú kapcsolat: az embert megérinti valami a világban, ez az élmény válaszreakciót vált ki belőle, és ezáltal ő is formálja a kapcsolatot. Ezt a kölcsönösséget érzékelteti Rosa híres metaforája is, miszerint a rezonancia olyan, mintha rezegni kezdene az én és a világ közötti drót – vagyis az összeköttetés élővé, vibrálóvá válik.

A rezonancia nem megtervezhető vagy kierőszakolható állapot. Épp ellenkezőleg: Rosa rámutat, hogy a legerősebb rezonáns kapcsolatok gyakran akkor jönnek létre, amikor elengedjük a teljes kontrollt. Az igazi rezonancia spontán és sokszor kiszámíthatatlanul jelenik meg, amikor az ember nyitottá válik a világ válaszára. Rosa szerint az események és találkozások nem-kontrollálhatósága (az, hogy nem mindent tudunk uralni vagy előre kiszámítani) valójában pozitív ideál, mert a legmélyebb kapcsolódások nem a dominanciából vagy az irányításból származnak. Ez azt jelenti, hogy a rezonancia teret követel az

ismeretlennek és a bizonytalannak – például egy beszélgetés vagy művészi élmény során a felek nem tudják előre, hova jutnak, de épp ettől lesz valódi és eleven a kapcsolat.

Rosa elméletében a rezonancia több dimenzióban is megjelenik. Három fő rezonanciatengelyt különböztet meg, amelyek mentén az ember a világgal rezonáns viszonyba kerülhet:

- **Horizontális rezonancia:** Az emberi kapcsolataink területe. Ide tartozik a család, a barátság, a szerelem, sőt a demokratikus párbeszéd is – minden olyan viszony, ahol emberek között jön létre kölcsönös megértés és meghallgatás. A horizontális tengelyen akkor tapasztalunk rezonanciát, amikor például egy mély beszélgetésben vagy együttműködésben minden fél úgy érzi, valódi kapcsolódás jött létre.
- **Diagonális rezonancia:** Az ember és a tárgyak vagy tevékenységek közti viszony. Ez a materiális tengely magában foglalja a munkát, a tanulást, a sportot vagy bármilyen rendszeres tevékenységet, illetve a tárgyi világunkhoz (eszközökhöz, technológiához, műalkotásokhoz) fűződő kapcsolatunkat. Diagonális rezonanciáról beszélhetünk például akkor, amikor valaki alkotó módon elmerül a munkájában vagy egy hobbijában: ilyenkor a feladat nem pusztán kötelesség, hanem az illető belehelyezkedik a tevékenységbe, és az értelmet nyer a számára.
- **Vertikális rezonancia:** Az egyén kapcsolata a nagyobb egészhez vagy a transzcendenshez. Rosa ide sorolja többek közt a természettel, a művészettel, a vallással vagy akár a történelemmel való kapcsolatot. A vertikális tengelyen akkor jön létre rezonancia, amikor az ember úgy érzi, hogy egy nála nagyobb, tágabb valóság szólítja meg. Például egy felemelő természeti élmény (egy hegycsúcsról körbetekinteni), egy katartikus zenei vagy művészeti élmény, vagy egy vallási áhítat mind lehet vertikálisan rezonáns tapasztalat – ilyenkor az ember azt éli át, hogy értelmes párbeszédben áll a világegyetemmel vagy valami szenttel.

E három tengely mentén Rosa leírja, hogy az emberi élet szinte minden területén lehetséges rezonáns vagy elidegenült módon viszonyulni a világhoz. A rezonancia feltétele, hogy legyen hangunk és visszhangunk ezeken a tengelyeken – vagyis képesek legyünk kifejezni önmagunkat, és a világ válaszoljon erre. Ha valamelyik tengelyen tartósan nincs rezonancia (például nincsenek mély emberi kapcsolataink, vagy munkánkban nem látunk értelmet), az elidegenedéshez és kiüresedéshez vezet.

A szerző érvelése és következtetései

Rosa érvelése a modern társadalom kritikus diagnózisával indul. Azt állítja, hogy a modernitás egy dinamikus stabilizációra épülő rend: folyamatos gazdasági növekedést, technológiai újítást és felgyorsulást követel meg, hogy fennmaradjon. Ez a gyorsulás kényszere azonban az emberi élettapasztalat terén nem vezet egyenesen boldogsághoz vagy elégedettséghez. Épp ellenkezőleg, Rosa szerint a gyorsuló élet időhiányt, felszíniességet és kapcsolati elszegényedést eredményez. A felgyorsult és értékvesztett globális társadalom olyan problémákkal küzd, mint a kiégés, depresszió, közöny vagy épp a populizmus és szélsőségek erősödése – ezek mind értelmezhetők a rezonancia hiányának tüneteiként. Az elidegenedett ember világában hiába van egyre több eszköz, lehetőség és élmény, ha azok nem válnak jelentéssé számára, nem képes bennük mély kapcsolódást találni.

Rosa meglátása szerint a modern ember nem pusztán anyagi javakat vagy kényelmet keres, hanem rezonanciára vágyik. Ha ezt a vágyát a mindennapi életében nem elégíti ki, akkor akár szélsőséges módokon is megnyilvánulhat. Érdekes érvként felhossa, hogy az emberek olykor

tudat alatt veszélyes vagy fájdalmas élményeket keresnek (például extrém sportokat, önsanyargató kihívásokat, sőt akár társadalmi felfordulást), mert legalább ezekben érzik azt, hogy a világ megszólítja őket. Egy monoton, rezonancia nélküli hétköznappal teli életből így menekülhetnek sokk-szerű tapasztalatokba, csak hogy újra átéljék a valódi kapcsolat érzését. Mindez arra utal, hogy a rezonancia utáni vágy alapvető emberi igény, és ha konstruktív módon nem tud megvalósulni, torz formákban törhet felszínre.

A könyv fő következtetése, hogy a társadalom és az egyén számára egyaránt létfontosságú a rezonancia megtapasztalása. Rosa szerint új alapokra kell helyeznünk a jó élet fogalmát: nem elegendő az életszínvonalat pusztán objektív mutatókkal (GDP, jövedelem, fogyasztás stb.) vagy akár a pillanatnyi szubjektív elégedettséggel mérni. Az emberi élet minőségét nem lehet egyszerűen az erőforrások, lehetőségek és boldog pillanatok mentén mérni; ehelyett figyelembe kell vennünk a világunkkal való kapcsolat minőségét – vallja Rosa. Vagyis az a kérdés: megvan-e a lehetőségünk és képességünk arra, hogy rezonáns viszonyba kerüljünk a környezetünkkel? Ha igen, akkor tartalmasabb és fenntarthatóbb életet élhetünk.

Rosa érvelése nem azt jelenti, hogy állandó rezonanciában kellene élnünk – ő maga is elismeri, hogy a rezonancia törekeny, időleges élmény. Nem lehet állandósítani vagy birtokolni (mert az már kontroll lenne, ami ellentmond a lényegének). A cél inkább az, hogy a társadalmi struktúrák és egyéni attitűdjeink nyitottak legyenek a rezonanciára. Az oktatás, a munkahelyek, a közösségek szerveződhetnek úgy, hogy elősegítsék a párbeszédet, a bevonódást és az értelmes találkozásokat. A politika terén Rosa egy rezonáns demokrácia eszményét veti fel, ahol a polgárok nem csupán objektív érdekek mentén versengenek, hanem valódi meghallgatás és reagálás történik a közéletben is. Összességében a könyv azt üzeni: a modern világ válságára nem pusztán a lassítás vagy a nosztalgikus múltba fordulás a válasz, hanem egy minőségileg más viszony kialakítása a világgal, melyben a kölcsönös rezonancia kerül középpontba.

A könyv jelentősége és hatása a társadalomtudományokban

A „Rezonancia” jelentős elméleti hozzájárulás a modernitásról szóló társadalomtudományi diskurzushoz. Megjelenése óta világszerte élénk érdeklődés övezi; számos nyelvre lefordították (angolul *Resonance: A Sociology of Our Relationship to the World*, 2019-ben jelent meg), és tudományos viták, konferenciák tárgya lett. A rezonanciaelmélet szokatlanul széles körben keltett visszhangot nemcsak a szociológiában, hanem más területeken is. Filozófusok, pszichológusok, neveléskutatók, sőt teológusok is reflektáltak Rosa gondolataira, mivel a modern életminőség, az elidegenedés és az emberi kapcsolatok kérdése sok tudományágban releváns.

A művet dicsérték azért, mert új nyelvezetet és keretet adott a modern élet problémáinak leírásához. Rosa fogalmai – mint a dinamikus stabilizáció, rezonanciatengelyek, rezonanciafogékonyság – segítenek újragondolni, mi teszi az életet értelmessé. Külön kiemelik, hogy a rezonancia mint pozitív ideál előremutató: szemben sok kritikával, ami csak a bajokat sorolja, Rosa próbál valamiféle megoldást vagy normatív iránytűt is felmutatni. Ez a jó élet szociológiája megközelítés – amely a kapcsolatok minőségét helyezi a középpontba – sokak szerint friss és inspiráló szemléletmód a társadalomtudományban.

A könyv hatása tetten érhető abban is, hogy több gyakorlati területen alkalmazni kezdték Rosa elgondolásait. Például a csoportterápiában és pszichológiában felhasználták a rezonancia fogalmát annak megértésére, hogyan alakulnak ki gyógyító, támogató csoportfolyamatok. Az

építészet és urbanisztika terén is felmerült, hogyan lehetnek a terek rezonancia-erősítők – azaz hogyan segíthet egy épített környezet abban, hogy az ott élők kapcsolatba kerüljenek egymással és a környezetükkel. Mindez azt mutatja, hogy Rosa gondolatai túlléptek a szűken vett akadémiai körön, és a gyakorlatban, illetve a közbeszédben is megjelentek (például gyakran idézik a felgyorsult világ kritikájának részeként).

Természetesen a rezonanciaelmélet illeszkedik a modernitáskritika olyan nagy hagyományaihoz is, mint Max Weber varázstalanodás-elmélete vagy a marxista elidegenedés fogalma. Rosa ezeket továbbgondolva nyúlt a témához, és olyan korban tette ezt, amikor az emberek széles körben érzik a túlhajszoltságot és kapcsolathányt. Így a könyv jelentősége részben abban áll, hogy érzékeny rezonátor lett egy korszaknak: tudományos igényű, mégis közérthetően tematizált egy sokak által átélt problémát.

Kritikai értékelések és viták

Hartmut Rosa monumentális műve természetesen kritikai reflexiókat is kiváltott. A legtöbb recenzió elismeri a könyv eredetiségét és átfogó jellegét, ugyanakkor rámutat néhány problémára is. Az egyik kritika szerint Rosa fogalmai nagyon tágak, így a rezonancia néha nehezen megragadható, mérhető jelenségként jelenik meg. Felmerült, hogy vajon nem túl optimista-e azt feltételezni, hogy minden társadalmi probléma orvosolható a rezonancia növelésével. Egyes elemzők túl normatívnak találják Rosa megközelítését – hiszen a rezonancia végső soron egy jó élet ideált takar, ami értékválasztásokat tartalmaz. Ezzel együtt kérdés, hogy a rezonancia mennyire univerzális igény: valóban mindenki ezt keresi-e, vagy kulturálisan is változó, mi számít értékes kapcsolódásnak?

Többen rámutattak a mű terjedelmére és stílusára is. Rosa könyve rendkívül alapos, de terjengős; sokszor körkörösén tér vissza hasonló gondolatokhoz. Néhány olvasó szerint az érvelés repetitív, a lényeg 2-300 oldalban is összefoglalható lenne a példák bizonyos fokú redukálásával. Ugyanakkor mások épp azt emelik ki, hogy a rengeteg példa és részlet adja a rezonanciaelmélet gazdagságát. Rosa maga is sok konkrét szituációt és metaforát hoz – például a zenei élmények terén –, hogy érthetővé tegye a rezonancia mibenlétét. Ezzel kapcsolatban azonban kritika érte: volt, aki szerint nem mindig szerencsések a zenei analógiák, amelyekkel Rosa illusztrálja a mondanivalóját. Például Rosa említi, hogy egy koncerten vagy zenemű hallgatása közben is kialakulhat rezonancia, ám a kritikusok megjegyzik, hogy ezek az élmények nagyon egyéniek, nehéz általános társadalmi tanulságot levonni belőlük.

Akadnak viták arról is, hogy negatív értelemben vett rezonancia létezik-e. Rosa inkább pozitív kölcsönhatásként definiálja a rezonanciát, de felvethető, hogy például egy fanatikus tömegmozgalomban vagy egy manipulatív vezető és követői között is kialakulhat valamiféle rezonancia, bár ennek morális értéke megkérdőjelezhető. Rosa védelmezői szerint az ilyen esetek valójában nem valódi rezonanciák, mert hiányzik belőlük a nyitottság és kölcsönösség (például a fanatizmusnál nincs valódi párbeszéd, csak egyirányú befolyás). Mindez rámutat arra, hogy a rezonancia fogalma körül folyó viták gyakran értelmezésbeli kérdésekre összpontosítanak: hogyan különítsük el a rezonanciát más hasonló jelenségektől, és hogyan lehet empirikusan vizsgálni.

Összességében a kritikusok többsége egyetért abban, hogy Rosa könyve értékes és provokatív gondolat kísérlet, még ha nem is ad mindenre kiterjedő, egzakt válaszokat. A rezonanciaelmélet vitái termékenynek bizonyultak: rávilágítottak arra, hogy a

társadalomtudományoknak érdemes foglalkozniuk az emberek és a világ viszonyának minőségével. Még a bírálók is elismerik, hogy Rosa kulcsgondolata – miszerint a modern élet problémáinak gyökerében a világunkhoz való viszonyunk válsága áll – fontos felismerés, mely mellett nem lehet elmenni. A további viták így leginkább arra irányulnak, hogyan lehetne a rezonancia fogalmát pontosítani, mérni, illetve a gyakorlatba átültetni.

Példák és kulcsfontosságú gondolatok a műből

- A felgyorsulás vs. rezonancia tézise: A könyv nyitógondolata közérthetően összefoglalja Rosa üzenetét: „Ha a felgyorsulás a probléma, akkor a rezonancia a megoldás.” Ez a mondat rámutat, hogy a technológiai és gazdasági gyorsulás önmagában nem tesz boldoggá – amit elveszítünk közben, az a valódi kapcsolat a környezetünkkel, és ezt csak rezonancia által nyerhetjük vissza.
- Rezgő drót metafora: Rosa szemléletesen írja le, mit él át az ember rezonancia során. Olyan ez, mint amikor rezegni kezd a világ és az én közötti drót – azaz létrejön egy láthatatlan, de érezhető összeköttetés. Például egy megható zenei élmény hallatán az ember úgy érzi, mintha a zene megszólítaná őt, ő pedig belül válaszol rá; mintha egy húron pendülne az előadó és a hallgató lelke. Ugyanez történhet egy ihletett beszélgetésben vagy akár egy könyv olvasásakor is, amikor azt érezzük, hogy nekünk szól az üzenet.
- Aktív és küzdelmes kapcsolat: Fontos kulcsgondolat, hogy a rezonancia nem jelent egyenlőtlenség nélküli harmóniát vagy állandó békességet. Rosa hangsúlyozza, hogy a valódi rezonanciához gyakran erőfeszítés, sőt olykor küzdelem is kell. Például a természettel való rezonancia sem merül ki abban, hogy gyönyörködünk a tájban; lehet, hogy meg kell másznunk a hegyet, fáradságot és nehézséget vállalva, mire átéljük a csúcra érve a katarzist. Ugyanígy egy emberi kapcsolatban is lehetnek konfliktusok, viták – ezek nem zárják ki a rezonanciát, feltéve hogy a felek tényleg meghallják egymást és változni képesek a párbeszéd nyomán. A rezonancia tehát dinamikus élmény, amelyben benne van a változás és a meglepetés lehetősége.
- A rezonanciahiány következményei: Rosa rámutat, hogy ha valaki tartósan nem talál rezonanciát az életében, akkor üresség vagy kielégületlenség gyötri, és ezt sokféleképpen próbálhatja kompenzálni. „A rezonancia utáni vágy a fájdalom vágyaként is megjelenhet” – írja Rosa egy helyütt, utalva arra, hogy némelyek akár tudatosan keresik a fájdalmas, sokkoló élményeket is. E gondolat háttérében az áll, hogy még a szenvedés is adhat valamilyen érzetet a valóságosságról, szemben a teljes érzéketlenséggel. Ez persze nem azt jelenti, hogy a szenvedés jó – inkább arra világít rá, milyen messzire hajlandó elmenni az ember, ha hiányzik életéből a jelentés és a kapcsolat érzése.
- Példák a mindennapi rezonanciára: A mű számos hétköznapi példát hoz a rezonanciára. Ilyen lehet egy tanár és diák között kialakuló inspiráló tanulási helyzet, amikor a diák nem csak passzívan befogad, hanem lelkesen reagál az anyagra, és a tanár is tanul a diák visszajelzéséből. Vagy egy közösségi élmény – például közös éneklés, egy sikeres csapatmunka, esetleg egy tüntetés, ahol a résztvevők azt érzik, közös hullámhosszon vannak. Rosa gyakori példája a zenei rezonancia is: amikor egy zenész és a közönség között szinte tapintható érzelmi híd alakul ki, vagy amikor egy ember egyedül hallgat zenét és libabőrös lesz tőle – ezek mind annak jelei, hogy a zene megszólított valamit benne, és létrejött egy rezonáns viszony. (Ezt a témát illetően volt, aki kritizálta Rosa választott zenei példáit, de maga a jelenség könnyen átélhető bárki számára.)

- Az elidegenedés kontrasztja: Rosa nyomatékosan veti össze a rezonanciát az elidegenedéssel. Az utóbbi állapotra is hoz példákat: ilyen az, amikor valaki érzéketlenül megy végig a napján, és semmi nem érinti meg igazán; amikor a természet szépsége hidegen hagy, a munkánk értelmetlen robotnak tűnik, a többi ember pedig csupán eszköz vagy akadály. Ezt a létállapotot Rosa úgy jellemzi, mint amikor a világ néma számunkra – nincs mondanivalója, nem válaszol, bármit is teszünk. A rezonancia ezzel szemben életre kelti a világot a szemünkben: visszhangot ad mindannak, amit belekiáltunk. Ha például valaki festményeket néz egy múzeumban elidegenedetten, lehet, hogy csak unottan végigjárja a termeket; de ha rezonanciát talál egy képben, akkor megáll előtte, érzelmileg megérinti a látvány, gondolatokat ébreszt benne, esetleg készletét érez, hogy alkotson vagy változtasson az életén. Ez a különbség a néma és a válaszoló világ között.

- Záró gondolat: A rezonancia nem old meg mindent varázsütésre, de Rosa szerint irányt mutat egy emberibb és élhetőbb társadalom felé. A könyv egyik kulcsmondata, hogy a rezonancia nem egy újabb erőforrás, amit birtokolhatunk, hanem egy viszony, amit meg kell élnünk. Ezzel arra inti az olvasót, hogy a rezonancia nem válik fogyasztási cikké vagy kipipálandó teljesítménnyé – folyamat marad, amelyet állandóan ápolnunk kell. Rosa munkája így nem csupán elméleti fejtegetés, hanem felhívás is: értékeljük újra a kapcsolatainkat, figyeljünk a világ apró megszólalásaira, és keressük azokat a pillanatok, amikor valóban egy hullámhosszra kerülünk valami nálunk nagyobbal. Ez a rezonancia élménye, amely – a könyv üzenete szerint – az emberi élet legfontosabb tartalékait mozgósítja és a valódi boldogság forrása lehet.

Andreas Reckwitz: A szingularitások társadalma. A modernitás szerkezetváltása

Bevezetés

Andreas Reckwitz *Die Gesellschaft der Singularitäten. Zum Strukturwandel der Moderne* (A szingularitások társadalma. A modernitás szerkezetváltása) című könyve 2017-ben jelent meg, és a késő modern társadalom átfogó diagnózisát nyújtja. A szerző, aki a kortárs német szociológia egyik kiemelkedő alakja, azt vizsgálja, hogyan alakult át a modernitás szerkezete az utóbbi évtizedekben egy „szingularitások társadalmává”, amelyben az egyediség és a különlegesség központi értékévé vált. A könyv megjelenése óta jelentős visszhangot váltott ki: 2017-ben elnyerte a Bajor Könyvdíjat (Bayerischer Buchpreis) szakirodalom kategóriában, 2018-ban a Lipcsei Könyvvásár díjának döntőse volt, továbbá élénk szakmai vitákat generált a szociológiában és a közbeszédben. Reckwitz műve egy nagyszabású társadalomelméleti kísérlet, amely a modern társadalmakban lezajló mélyreható kulturális és strukturális változásokat igyekszik megragadni.

Főbb témák és kulcsfogalmak

A könyv központi fogalma a „szingularitás”, amelyet Reckwitz úgy határoz meg, mint a különleges, az egyedi – vagyis ami nem helyettesíthető és nem összehasonlítható. A szingularitás tehát valamely személy, tárgy, élmény vagy teljesítmény egyedisége, ami megkülönbözteti minden mástól. Reckwitz szerint a késő modernitásra az jellemző, hogy a társadalom minden területén felértékelődik az egyediség: az általános és szabványosított már nem különösebben vonzó, helyette az eredetiség a tromf, mindenkitől elvárják a kreativitást és az önmegvalósítást. Ezt a jelenséget nevezi a szerző szingularizációnak, vagyis annak a folyamatnak, melyben a társadalom a generális logikáról (az általános, uniformizált értékekről) áttér a partikuláris logikára (az egyedi, különleges értékekre). Míg a 20. századi klasszikus modern társadalmakban a szociális általános logika dominált – a formális racionalitás, a standardizáció, az átlagember és tömegkultúra ideálja –, addig a 21. századi késő modern korban ezt egyre inkább felváltja a szociális különleges logikája, mely mindenütt az egyedit és különlegeset részesíti előnyben.

A szingularitások társadalmának fő témája tehát az a strukturális átalakulás, amelynek során a modernitás értékrendje és intézményei az egyediség kultuszához igazodnak. Reckwitz leírja, hogy ez a folyamat számos területen megfigyelhető: a gazdaságban, a munkavilágban, a technológiában, a kultúrában, a társadalmi rétegződésben és a politikában is. A könyv végigveszi, hogyan jelenik meg a szingularizáció például: • A fogyasztásban és gazdaságban: a tömegtermelés és standard termékek helyett előtérbe kerülnek az egyedi termékek, élmények és szolgáltatások; kialakul a kulturális kapitalizmus, amely a kreativitásra és az újdonságra épül. • A munka világában: a hagyományos munkaerő és stabil karrier helyébe a kreativitás, tehetség, egyéni profil és teljesítmény kerülnek, mint elvárások. A munkavállalók egyedi projekteken és önmegvalósító munkákban próbálnak kitűnni, ami átalakítja a munkaerőpiacot. • A digitális technológiában: az internet és a közösségi média mint a késő modernitás kulcstechnológiai felerősítik a szingularizációt, lehetővé téve az

önkifejezést és az egyedi tartalmak létrehozását, ugyanakkor mérik és rangsorolják az egyediséget (lájkok, követők, értékelések formájában). • A kultúrában és életmódban: kialakul az „új középosztály” (Neue Mittelklasse) mint a szingularitásközpontú értékrend hordozója, amely magas kulturális tőkével, mobilitással és erős önmegvalósítási ideállal jellemezhető. Ez a réteg aktívan törekszik rá, hogy életstílusát különlegessé tegye – például autentikus élményeket keres utazásban, gasztronómiában, egyedi kulturális fogyasztásban. • A politikában: a politika kulturalizálódik, azaz a kulturális és identitáskérdések válnak központiá; megjelenik a különleges politikája, ahol a csoportok elismerésért és identitásuk megbecsüléséért küzdenek. Ez új konfliktusokat szül a különböző értékrendű osztályok között (például a kozmopolita, egyediségorientált új középosztály és a tradicionalistább rétegek között).

A szingularitások társadalma egyszerre ígéretes és ellentmondásos. Pozitívuma, hogy soha nem látott mértékben engedi kibontakozni az egyéni kreativitást, sokféleséget és újításokat. Ugyanakkor Reckwitz hangsúlyozza, hogy ennek súlyos társadalmi következményei vannak. Az egyes területeken kialakuló verseny az egyediségért új egyenlőtlenségeket teremt: nem mindenki tud különleges lenni a piacon vagy a társadalomban, így kevés nyertes és sok vesztes keletkezik. Például a gazdaságban megjelennek a győztes mindent visz típusú piacok, ahol a leginnovatívabb vagy legeredetibb szereplők aratják le a jutalmakat, míg a többiek leértékelődnek. A munkaerőpiacon a magas képzettségű, kreatív munkakörök felértékelődnek, míg a rutinfeladatok leértékelődése munkaerő-polarizációhoz vezet. Földrajzi egyenlőtlenségek is mélyülnek: a nagyvárosok válnak a szingularitások koncentrált terepévé, míg a vidék perifériára szorul és elhanyagolt lesz. A hagyományos középosztály tagjai – akik korábban az ipari-modern rend kedvezményezettjei voltak – elidegenedettek és háttérbe szorítottak érezhetik magukat ebben az új értékrendben, mivel az általuk képviselt normákat (pl. tisztaság, egyformaság) a szingularitások társadalma nem értékeli sokra. Mindez egy elismerési válsághoz vezet: sokan úgy érzik, hogy teljesítményüket és identitásukat nem becsülik meg, hacsak nem felelnek meg az egyediség követelményeinek. Ez a kulturális frusztráció táptalajt biztosít új politikai törésvonalaknak, például a populizmus megerősödésének, ahol az „átlagember” visszaköveteli a megbecsülést az „elitista” új középosztállyal szemben. Reckwitz tehát a szingularitások társadalmát három válság – elismerési válság, önmegvalósítási (pszichológiai) válság és politikai válság – kialakulásával hozza összefüggésbe, amelyek az új logika ellentmondásaiból fakadnak.

Összességében a mű fő tétele az, hogy a modernitásban egy paradigmaváltás zajlik le: a társadalom szervezőelve az általánostól a különleges felé mozdul, aminek következtében új értékek, intézmények és konfliktusok jönnek létre. E változás megértéséhez a könyv sorra veszi a különböző szférákat; ezeket a fejezetenkénti ismertetésben részletezzük.

Az egyes fejezetek tartalmának összefoglalása

Reckwitz könyve hat fejezetre tagolódik (egy bevezető elméleti szakasszal és öt tematikus fejezettel, valamint egy záró összegzéssel), melyek mindegyike a szingularizáció folyamatának egy-egy dimenzióját tárgyalja. Az alábbiakban fejezetenként bemutatjuk a tartalmat és fő megállapításokat:

• I. fejezet: Elméleti keretek – a modernitás két logikája

A nyitó fejezet meghatározza a könyv fogalmi alapjait. Reckwitz itt vezeti be a „szociális logika” fogalmát, összehasonlítva a modern társadalmak két ideáltípusát. A korai/klasszikus modernitás az általános logikáját követte, amelyet Max Weber formális racionalitásának

örökségeként a szabványosítás, homogenizálás, tömegtermelés és tömegkultúra jellemzett. Ezzel szemben a késő modernitás új paradigmáját Reckwitz a különleges logikájaként írja le, amely az egyéni, sajátos, nem-helyettesíthető értékeket helyezi előtérbe. A fejezet kitér a fogalom-történeti háttérre is: a szerző rámutat, hogy az egyediség értékelése nem teljesen ismeretlen a modernitásban sem – gondoljunk a romantika korának zsenikultuszára vagy a fogyasztásban már korábban is meglévő presztízstárgyakra. Újdonság azonban, hogy ami korábban a művészet vagy elitkultúra területére korlátozódott, az mára általános társadalmi elvárássá vált. A fejezet tisztázza a szingularitás definícióját (ld. fent) és felvázolja a könyv további részének szerkezetét: eszerint a szingularizáció trendje a struktúra különböző szintjein jelenik meg, az ökonomiai alapoktól a mindennapi élet gyakorlatáig és a politikáig. Reckwitz hangsúlyozza, hogy a változás fokozatos és strukturális: a 20. század végére kibontakozó posztindusztriális társadalomban felgyorsult, és mára uralkodóvá vált.

• II. fejezet: A szingularitások posztindusztriális gazdasága („Die postindustrielle Ökonomie der Singularitäten”)

Ez a fejezet a gazdasági szerkezetváltást tárgyalja, ahogy az ipari társadalomból kulturális kapitalizmus lesz. Reckwitz bemutatja, miként alakult át a gazdaság termelési és fogyasztási logikája az 1970-es évektől kezdve. A tömegtermelés és az azonos tömegjavak kora leáldozóban van; helyét átveszi a posztindusztriális, szolgáltatás- és tudásalapú gazdaság, amelyben a termékek és szolgáltatások értékét a különlegességük adja. A szerző ezt „kulturális gazdaságként” vagy „kulturális kapitalizmusként” írja le: a gazdaság motorja a kreativitás, az innováció és az esztétikum. Konkrét példákkal élve: a fejezet kitér olyan jelenségekre, mint a brandek és lifestyle-termékek előretörése, az élménygazdaság, a piaci szegmentáció extrém mértéke (minden fogyasztói niche saját külön terméket kap), illetve a tárgyak esztétizálása és narrativizálása. A gazdasági értékteremtés immár gyakran abból fakad, hogy egy termék vagy élmény egyedinek érződik a fogyasztó számára (például kézműves termékek, limitált szériák, személyre szabott szolgáltatások). Ezzel párhuzamosan, a fejezet rávilágít a strukturális törésvonalakra is: a gazdasági szingularizáció nyomán újfajta egyenlőtlenségek keletkeznek (például monopolizálódó piacok a digitális térben, ahol a győztes mindent visz), és a régi ipari gazdaság szektorai hanyatlanak, ami regionális leszakadást is eredményez (posztindusztriális nagyvárosok vs. ipar utáni válságtérségek). Az II. fejezet tehát megrajzolja a szingularitások társadalmi gazdasági alapzatát, bemutatva a kulturális érték és az egyediség központi szerepét a mai kapitalizmusban.

• III. fejezet: A munka világának szingularizációja („Die Singularisierung der Arbeitswelt”)

A harmadik fejezet a munkaerőpiac és a munkakultúra átalakulását vizsgálja. Reckwitz szerint a késő modern társadalomban a munka terén is lejajlik egy paradigmaváltás: a hagyományos protestáns munkaetika és bürokratikus szervezeti modell helyett egy kreativitásközpontú munkakultúra jelenik meg. A munka singularizációja azt jelenti, hogy az emberek munkáját és karrierjét is egyediségük, különleges kompetenciáik, kreatív önkifejezésük alapján értékelik. A fejezet bemutatja, hogyan válnak a foglalkoztatásban kulcsértékké olyan szingularista kritériumok, mint a kreativitás, tehetség, egyedi profil és performativitás. A munkahelyeken az alkalmazottaktól elvárják, hogy hozzanak valami különlegeset az asztalra – legyen az innovatív ötlet, egyedi szakértelem vagy karizmatikus személyes márka. Ennek hatására terjednek az olyan munkavégzési formák, mint a projektalapú munka, a startup kultúra, a freelancer lét és az alkotóiparok (creative industries). A fejezet megvizsgálja a munkavállalók új típusú önmegvalósítását, ahol mindenkinek saját portfóliót és történetet kell építenie egyedi képességeiről. A szingularizált munka világában a munka fogalma összefonódik az önmegvalósítás fogalmával – az ideális dolgozó motivált, szenvedélyesen végzi munkáját, és identitását is a munkáján keresztül fejezi ki. Ugyanakkor

Reckwitz rávilágít, hogy ez a trend is polarizáló: a magas képzettségű, kreatív területeken dolgozók kiemelt státuszt élveznek, míg a rutinszerű, standardizált munkák leértékelődnek. Új hierarchia alakul ki a munkaerőpiacon, ahol az egyik oldalon a nyertesek a rugalmas, kreatív szektor szabadúszói és tudásmunkásai, a másik oldalon a vesztesek a monotóniára kárhóztatott, kiszolgáltatott vagy épp állástalanná váló rétegek. A fejezet foglalkozik a munka értelmének válságával is: bár sokak számára vonzó az önmegvalósító munka ideálja, sok esetben kiégéshez és csalódáshoz vezet (hiszen nem mindenkinek adatik meg a kreatív álommunka, vagy annak valósága nem olyan idilli). Így a III. fejezet azt mutatja be, hogy a szingularitások társadalma a munka világában is új normákat és feszültségeket teremt.

• IV. fejezet: A digitalizáció mint a szingularizáció motorja („Digitalisierung als ...”)

A negyedik fejezet középpontjában a technológiai infrastruktúra, különösen a digitális média áll, mint a szingularitások társadalmának kulcsfontosságú tényezője. Reckwitz úgy érvel, hogy az informatikai forradalom nem pusztán gazdasági-technikai jelenség, hanem mélyen összefonódik a kulturális logika átalakulásával. A fejezet bemutatja, hogyan lesz a digitalizáció a késő modernitás kulcs technológiája, amely felerősíti és új keretbe helyezi a szingularizációt. Több aspektust elemez:

– Információs bőség és hiperkultúra: A digitális korban soha nem látott mennyiségű kulturális termék, információ és önkifejezési lehetőség áll rendelkezésre. Ezt nevezhetjük akár hiperkultúrának, ahol a kultúraipar minden apró szeletnyi igényt ki tud elégíteni, és a figyelemért folyamatos harc zajlik. A különleges az interneten pillanatok alatt lemásolható vagy elveszhet a zajban, ezért paradox módon a folyamatos innováció és kuriózumkeresés válik normává.

– Önreprezentáció és közösségi média: A közösségi hálózatok platformot adnak az egyének egyedisége bemutatására, ugyanakkor sztenderdizálják is azt bizonyos formátumokban. Mindenki kialakíthatja saját személyes márkáját online, de közben a sikerességét számszerű visszajelzések mérik. Ez a metrikus szingularizáció: a digitalizációval együtt jár az egyediség kvantifikálása és összehasonlíthatóvá tétele. Így a közösségi média egyszerre ösztönzi az önkifejezést és idéz elő új konformizmust.

– Kulturális tőke és algoritmusok: A digitalizáció a kulturális termelés és fogyasztás algoritmizálását hozza – keresőmotorok, ajánlórendszerek segítségével –, ami megváltoztatja, hogy mi válik láthatóvá vagy trendivé. Az algoritmusok világa is a figyelem és egyediség logikája mentén működik: a virális tartalmak, trending témák a különlegesre reagálnak, de rövid életciklusúak, folyamatos újdonságot követelnek.

Összességében a IV. fejezet azt mutatja be, hogy a digitális technológia nem pusztán eszköz, hanem szerkezeti katalizátor: lehetővé teszi a szingularitások társadalmának kibontakozását globális méretekben, de ezzel együtt új kihívásokat (például adatmánia, anonim tömegek vélemény-nyilvánítása miatti értékkonfliktusok) is hoz. Reckwitz itt részben párbeszédet folytat más elméletekkel is, például Hartmut Rosa „dinamikus stabilizáció” koncepciójával. A digitalizáció tehát a szingularizáció felgyorsítója és formálója a késő modern korban.

• V. fejezet: Az életmód singularizációja és az új középosztály („Singularistische Lebensführung...”)

Miután a korábbi fejezetekben Reckwitz lefektette a szingularitások társadalmának gazdasági és technológiai alapjait, az ötödik fejezet azt a kérdést járja körül, hogyan hat mindez a mindennapi életre, a társadalmi rétegződésre és az identitásokra. Itt kerül középpontba az „új középosztály” fogalma, amely a szingularizáció fő hordozója és haszonélvezője. Reckwitz a Neue Mittelklasse alatt azokat érti, akik a globális nagyvárosi közegekben, a tudásalapú gazdaságban és a kreatív/kulturális szektorokban tevékenykednek, magas kulturális tőkével és

mobilitással rendelkeznek, és értékrendjük középpontjában az önmegvalósítás és autentikusság áll. A fejezet részletesen leírja e csoport életmódját: az új középosztály tagjai igyekeznek megkülönböztetni magukat fogyasztási szokásaikban (például gasztrókultúra, design, utazás), lakóhelyükben (felértékelik a kreatív városi miliót, a „hipszer negyedeket”), és még gyermekeik nevelésében is (különleges képességek fejlesztése, unikális iskolák stb.). A szinguláris életvezetés normája azt diktálja, hogy az egyén projektként tekint önmagára, folyamatosan investálva saját státuszprojektjeibe (ez részben Bourdieu nyomán értelmezhető státuszinvestícióként is). A fejezet érinti a közösségek átalakulását is: a régi csoportokhoz tartozások (osztály, vallás, hagyományos közösségek) gyengülnek, helyettük választott, szubkulturális vagy hálózati közösségek jönnek létre, amelyek gyakran a közös különleges érdeklődésen alapulnak. Ugyanakkor Reckwitz rámutat, hogy mindezzel párhuzamosan megjelenik egy társadalmi törésvonal az új középosztály és azok között, akik nem tudnak bekapcsolódni ebbe az értékrendbe. Az „új középosztály” vs. „régie középosztály” (vagy tágabban: modernizáció-nyertesek vs. vesztesek) ellentéte kiéleződik. Az új középosztály hajlamos kulturálisan felsőbbrendűnek tekinteni saját ízlését és életmódját, míg a régebbi rétegek ezt elitizmusnak érezhetik, és ressentiment alakul ki bennük. A fejezet bemutat néhány társadalmi következményt: például a nagyváros-vidék szakadék elmélyülését (a metropoliszok a szingularitás „mágnespontjai”, a vidék a hagyományosabb életformák bázisa), valamint azt, hogy a szingularitások hajszolása ellenére sok egyén csalódottságot él át (nem minden élet lesz különleges, és az állandó összehasonlítás frusztrációt kelt). Reckwitz itt pszichológiai-szociológiai elemzésre is kitér: beszél a kiégett önmegvalósításról és a csalódottság kultúrájáról, melyek abból fakadnak, hogy a singularitások társadalma túlzott terhet rak az egyén vállára (mindenkinek különlegesnek kellene lennie, ami nyomást és szorongást szül). Az V. fejezet tehát egyszerre írja le a singularizált életforma vonzó vízióját és annak társadalmi árnyoldalait, különös tekintettel az újonnan formálódó osztályszerkezetre és habitusokra.

• VI. fejezet: A politika singularizációja – a különleges politikája („Differenzielle Politik” / „Singularisierung und Kulturalisierung des Politischen”)

A záró fejezet azt elemzi, hogy a szingularitások logikája milyen hatással van a politika világára, és milyen politikai konfliktusok bontakoznak ki ennek nyomán. Reckwitz megállapítja, hogy a késő modern korban a politika kulturalizálódik és individualizálódik: a hagyományos gazdasági-társadalmi törésvonalak (például tőke vs. munka) mellé vagy helyébe kulturális identitásbeli törésvonalak lépnek. Ezt nevezi a szerző a különleges politikájának, ahol a politikai viták középpontjában olyan kérdések állnak, mint értékrendek, életstílusok, identitások elismerése vagy ütközése. A fejezet bemutatja, hogy a szingularitások társadalma sajátos módon formálja a politikai palettát: – Egyrészt megjelenik egy liberális-kulturális pólus, amely az egyéni jogok, sokféleség és nyitottság mellett tör lándzsát – tipikusan az új középosztály világképe ez, amely pozitívan viszonyul a globalizációhoz, multikulturalizmushoz, és támogatja a kisebbségi identitások elismerését.

– Másrészt erősödik egy populista-kollektivisták ellenpólus, amely a közös nép nevében száll síkra a túlzott differenciáltság ellen. Ide sorolható a jobboldali populizmus, amely a hagyományos, átlagemberi értékek (nép, nemzet, homogén kultúra) védelmét hirdeti az elitista különlegességkultusszal szemben. Reckwitz értelmezésében a populizmus sikere részben reakció a singularizáció elitkultúrájára.

– Ezt a dinamikát nevezi a fejezet az egyediség politikai differenciálódásának, avagy a politika singularizációjának. A hagyományos bal-jobb felosztás módosul: megjelenik a különleges vs. átlagos törésvonal. A fejezet utal rá, hogy ez a konfliktus már a kultúra szintjén elő volt készítve (ld. V. fejezet az osztályellentétekről), most a politika explicit terébe lépett.

– Reckwitz leírja a politikai diskurzus stílusát is ebben a korban: a politika is egyfajta

performansz lesz, ahol a politikusoknak egyedi imázst kell kialakítaniuk, illetve a politikai témák is mediatizált singularitásokká válnak.

A VI. fejezet összegzése szerint a szingularitások társadalmában a politika új kihívása abban áll, hogy egyszerre kell kezelnie az egyéni különbségek elismerésének igényét és a társadalmi kohézió fenntartását. A különleges politikája lehet gazdagító (ha pluralizmust hoz), de veszélyeket is rejt (ha teljesen széthullik a közös alap). Reckwitz itt nem kínál egyszerű megoldásokat, inkább rávilágít a késő modern politika paradoxonára: a modernizáció sikerei maguk generálják azokat a kulturális konfliktusokat, melyek a modern projekt egységét megkérdőjelezzik. A könyv lezárásaként a szerző hangsúlyozza, hogy a szingularitások társadalmát ezen belső ellentmondások ellenére kell megértenünk és navigálnunk – elutasítani nem tudjuk (hisz ez a korunk realitása), de tudatosabban kellene viszonyulnunk hozzá.

Tudományos kontextus és elméleti beágyazottság

Reckwitz munkája szervesen illeszkedik a késő modern társadalomelméleti diskurzushoz, számos korábbi gondolatot továbbfejlesztve vagy új keretbe helyezve. Makroszociológiai diagnózisról van szó, mely rokonítható más, a 21. század eleji társadalmi átalakulást leíró elméletekkel, ugyanakkor sajátos kulturális nézőpontot visz azokba. Néhány fontos kontextus:

- Ulrich Beck és az individualizáció: Beck a kockázati társadalom és második modernitás kapcsán arra mutatott rá, hogy a hagyományos keretek fellazulásával az egyének élete individualizálódik. Reckwitz szingularizáció-fogalma egy lépéssel továbbmegy: nem pusztán arról van szó, hogy az egyén egyre inkább kiszabadul a kollektívumokból, hanem hogy egyenesen elvárás lesz az egyedi önmegvalósítás mindenki számára.
- Zygmunt Bauman és a fogyasztói/„folyékony” modernitás: Bauman a fogyasztói társadalom kritikusa volt, rámutatva, hogy a posztmodern korban az identitások fluiddá válnak, és az egyéneknek folyamatosan újratermelniük kell önmagukat. Reckwitz sok tekintetben rokongondolkodó: nála is a fogyasztás esztétizálódása és az identitás projekt jellege áll a középpontban.
- Luc Boltanski és Ève Chiapello – Az új kapitalizmus szelleme: Boltanski és Chiapello híres műve a projektalapú városi kreatív kapitalizmus ideológiáját elemezte, rámutatva, hogyan vált a '68-as kritikákból a kapitalizmus motorja. Reckwitz elmélete ennek kiteljesedését mutatja: a singularitások társadalma az a rendszer, ahol a kreativitás és az egyediség a kapitalizmus központi értékeivé váltak.
- Bourdieu és a kulturális tőke: Reckwitz új középosztálya erősen emlékeztet Bourdieu kulturális tőkével rendelkező rétegeire. Bourdieu ízlés szerinti megkülönböztetése itt kiterjedtebb és általánosabb formában jelenik meg: a státuszt az egyedi fogyasztási minták, életstílusok határozzák meg.
- Hartmut Rosa és a rezonancia/dinamika: Rosa szerint a modern társadalom állandó gyorsulásban él. Reckwitz egy másik aspektust emel ki: a folyamatos újítás és különlegesség termelésének kényszerét, amelyet metrikus szingularizációnak nevez.

Politikai filozófiai kontextusban is elhelyezhető a mű: például Axel Honneth elismerésemélete vagy Ronald Inglehart posztmaterialis érték váltása kapcsán. Mindez mutatja, hogy Reckwitz nem a semmiből alkotott újat, hanem több hagyományt is integrál, ugyanakkor a „szingularitás” fogalmával mégis friss perspektívát hoz.

A szerző fő állításai és érvelési stratégiája

Reckwitz fő állításai pontokban összefoglalva:

1. Strukturális átalakulás a modernitásban: A modern társadalmakban egy mély törés ment végbe, mely során a korábbi, általánosításra és standardizációra épülő rendet fokozatosan az egyediség kultuszán alapuló rend váltja fel.
2. A szingularizáció sokdimenziós folyamata: Ez a váltás a társadalom minden szféráját áthatja: a gazdaságtól és a fogyasztástól a munkán és technológián át az életmódig és a politikáig.
3. Új osztályszerkezet és egyenlőtlenségek: A singularitások társadalmában új típusú egyenlőtlenségek jelennek meg; az „új középosztály” nagy haszonélvezője az egyediségből fakadó előnyöknek, míg más csoportok vesztesnek érzik magukat.
4. Paradoxonok és válságok: Miközben a kreativitás és a különlegesség kultusza lehetőségeket kínál, egyben új feszültségeket és válságokat is teremt (elismerési válság, önmegvalósítási válság, politikai válság).
5. A modernitás folytonossága és törése: Mindez a modernitás projektjén belüli átrendeződés, nem pedig teljes szakítás, de radikálisan áthelyezi a hangsúlyt az általánosról a különlegesre.

Reckwitz érvelési stratégiája főként elméleti szintézisen, példákon és átfogó tipológiákon alapul. Nem szűk empirikus vizsgálat, hanem szélesebb körű társadalomdiagnózis, amely számos hétköznapi jelenségre reflektálva épít fel egy koherens képet.

A könyv társadalmi és kulturális hatásai

A szingularitások társadalma megjelenése után széles körben vált ismertté, és komoly vitákat indított. A szakma egyik része üdvözölte, mint a jelenkori társadalom briliáns diagnózisát, mások túlzónak vagy leegyszerűsítőnek találták az egyedi vs. általános ellentét ennyire központi szerepét. A könyv gondolatai azonban egyre inkább beszivárogtak a közbeszédbe: sokan hivatkoznak az „új középosztály” és a „régie középosztály” konfliktusára, a populizmus kulturális gyökerére, a kreativitásgazdaság és a hiperkultúra jelenségeire. A mű nem csupán a szociológiai diskurzusban, hanem a politikai elemzésekben és a kulturális vitákban is felbukkant, fogalmai pedig (szingularitás, szingularizáció, metrikus szingularizáció) kutatási programokat és további elméleti diskurzusokat inspiráltak. Nemzetközi szinten is egyre inkább hivatkozási ponttá válik a késő modern társadalmak elemzésekor.

Összefoglalva, Andreas Reckwitz A szingularitások társadalma című műve egy átfogó és provokatív diagnózis a 21. század társadalmáról. Arra világít rá, hogy a modernitás új szakaszába lépett, ahol az egyediség, a különleges és a megismételhetetlen mint eszmények válnak társadalomszervező erővé. Ez hoz magával lenyűgöző fejlődést, kreativitást és sokszínűséget, de ugyanakkor új típusú egyenlőtlenségeket és válsághelyzeteket is eredményez. A könyv részletes fejezeteken keresztül mutatja be a szingularizáció folyamatait a gazdaságban, a munkában, a digitális térben, az életmódban és a politikában, miközben egy szélesebb elméleti kontextusba ágyazza ezt a változást. Reckwitz diagnózisa vitára készítet és továbbgondolásra ösztönöz, így mára megkerülhetetlen hivatkozási ponttá vált a késő modern társadalom megértésében.

Eva Illouz: Warum Liebe endet. Eine Soziologie negativer Beziehungen

Bevezetés

Eva Illouz izraeli szociológus hosszú ideje kutatja a szerelmet és az érzelmi életet a modern társadalomban. Legújabb könyve, a „Warum Liebe endet. Eine Soziologie negativer Beziehungen” (magyarul kb. „Miért ér véget a szerelem – A negatív kapcsolatok szociológiája”) 2018-ban jelent meg németül, és összegzi Illouz mintegy húsz éve tartó kutatásainak eredményeit. A könyv arra a kérdésre keresi a választ, miért váltak a mai romantikus kapcsolatok olyan nehezen fenntarthatóvá, mi okozza a szerelmek végének gyakoriságát, és hogyan formálja a modern kapitalista kultúra a párkapcsolatainkat. Illouz éles szociológiai elemzéssel mutatja be, hogy a szerelem és intimitás világa miként változott meg az utóbbi évtizedek társadalmi-kulturális fordulatai nyomán.

Az alábbiakban ismertetjük a könyv főbb témáit és érveit, Illouz értelmezésében a szerelem szociológiai-kulturális kontextusát, elemezzük a modern társadalmi változások hatását a szerelmi kapcsolatokra, bemutatjuk a mű kritikai fogadtatását és végül kitérünk a könyv jelentőségére és hozzájárulására a szociológiai diskurzushoz.

Főbb témák és érvek

Illouz könyvének központi tézise, hogy a késő modern kapitalizmus és a hozzá kapcsolódó kulturális változások alapjaiban formálták át a szerelmi viszonyokat, és új, „negatív” kapcsolatformák elterjedéséhez vezettek. A negatív kapcsolatok kifejezés alatt Illouz olyan jelenségeket ért, mint a fájdalmas szakítások, a tartós elköteleződés hiánya, a partnerek közti kommunikáció hirtelen megszakítása (pl. ghosting) vagy a „se veled, se nélküled” viszonyok – vagyis minden olyan kapcsolat, amely a kudarc, megszakítás vagy érzelmi bizonytalanság felé tart. Illouz amellett érvel, hogy ezek a negatív tapasztalatok nem pusztán egyéni kudarcok vagy véletlenek, hanem társadalmi mintázatok, melyek a modern kulturális és gazdasági erők hatására jöttek létre.

A könyv egyik fő témája a szexuális kapcsolatok és érzelmek „piacosítása”. Illouz bevezeti a „skopikus (nézői) kapitalizmus” fogalmát: ez arra utal, hogy a mai szabadpiac a vizualitás révén teremti meg az értéket, és a romantikus intimitás területe is a képek, láthatóság és értékesítés logikája alá került. Társkereső alkalmazások (mint a Tinder), a pornóipar, a közösségi média és akár a „cukros bácsi” jellegű párkapcsolati tranzakciók (sugar dating) mind egyazon rendszer részei, amely az emberi testet és érzelmeket is objektummá, összehasonlítható „termékké” teszi. Illouz rámutat, hogy ebben a közegben a romantikus partnerválasztás hasonlóvá válik a fogyasztói döntésekhez: a bőség és vizuális kínálat világában a szerelmet is „kiválasztjuk” és lecseréljük, mintha csak egy termék lenne. Egy recenzió találóan foglalta össze Illouz egyik érvét, hogy „miközben szexuálisan egyre kompetensebbek vagyunk, az érzésekkel nem boldogulunk” – részben a digitális randi-kultúra hatása miatt. A könyv bemutatja, hogyan lettek a kapcsolatok egyszerre hiper-szexualizáltak és érzelmileg felszínesek, s hogy ez miért vezet elkerülhetetlenül konfliktusokhoz és csalódásokhoz.

Illouz külön hangsúlyt fektet arra is, hogy a modern párkapcsolati kultúrában mely társadalmi csoportok viselik a változások fő terheit. A könyv alaptétele, hogy az új, egyszerre erősen szexualizált és „felszabadult” szexuális kultúra leginkább a nők számára hátrányos: Illouz részletesen bemutatja, miért épp a nők a vesztesei ennek a szabadosságot hirdető, mégis tárgyiasító rendszernek, amelyben a testi vonzeró felértékelődik, az elköteleződés pedig háttérbe szorul. Bár a nemi szerepek átalakultak és a nők nagyobb szabadságot nyertek a kapcsolatokban, Illouz szerint paradox módon mégis ők szenvedik meg jobban a tartós kötődés hiányát és a sérülékeny érzelmi kötelekeket. A „szexuális szabadság” ideálja ugyanis nemcsak a belépés szabadságát jelenti egy kapcsolatba, hanem immár a kilépés szabadságát is, amit sokszor épp a férfiak érvényesítenek könnyebben – a kötöttségektől való menekülés jegyében. Az olyan jelenségek, mint a ghosting – amikor valaki minden magyarázat nélkül tűnik el egy kapcsolatból – ennek a kilépési szabadságnak a szélsőséges megnyilvánulásai: a partner bármiféle felelősségérzet nélküli leváltásának lehetőségét tükrözik.

Összességében Illouz fő érve az, hogy a késő modern szerelem struktúrája gyökeresen átalakult. Míg korábban a szerelemben a szűkebb közösség (család, vallás, tradíció) által szabott keretek és hosszú távú elköteleződés volt a norma, addig ma a személyes választás szabadsága és az intimitás individualizálódása dominál. Ez azonban nem egyszerűen felszabadító hatású, hanem új feszültségekhez vezet: az egyének állandóan mérlegelik, megéri-e maradni egy kapcsolatban, folyamatos az összehasonlítás és bizonytalanság érzése. A szerelem így sokak számára „negatív élménnyé” vált: fájdalommal, csalódással, bizonytalansággal teli tapasztalattá, nem pedig a biztonság és önbeteljesítés forrásává, aminek korábban hitték. Illouz a könyv fejezeteiben részletes eseteken és kutatási adatokon keresztül mutatja be ezt a folyamatot – kitérve például a gyorsrandik (speed-dating) világára, a testi szépség kultuszára, az alkalmi szex elterjedésére és a válások jelenségére is. A könyvben külön fejezet elemzi a házasság felbomlását (válást) mint a negatív kapcsolat egy sajátos formáját, rávilágítva, hogy a válás miként vált általánosan elfogadott (sőt gyakran alkalmazott) megoldássá a problémákra, erősítve a kapcsolatok ideiglenességének érzetét.

Szerelem és párkapcsolatok Illouz szociológiai és kulturális kontextusában

Illouz megközelítésében a szerelem nem magánügy vagy pusztán egyéni érzelem, hanem mélyen társadalmi és kulturális jelenség. A könyv erős szociológiai kontextusba helyezi a szerelmet és a párkapcsolatokat: Illouz számos társadalomelméleti és kulturális utalással él, hogy bemutassa, miként függ össze a szerelem alakulása a modernitás nagy folyamataival. Értelmezésében a szerelmet mindig normák, intézmények és gazdasági feltételek keretezik.

A modern korban lezajlott szexuális forradalom és a nemi szerepek átalakulása alapjaiban változtatta meg a szerelmi kapcsolatok kultúráját. Illouz rámutat, hogy a 20. század második felétől a szerelem elsődleges értelme a nyugati kultúrában az egyéni boldogság és kiteljesedés lett – szemben korábbi közösségi, gazdasági vagy vallási funkcióival. A házasság és párválasztás hagyományos keretei fellazultak: az emberek immár szabadon választhatnak partnert szerelemből, és kiléphetnek a kapcsolatból, ha már nem érzik azt kielégítőnek. Ez a választás szabadsága kezdetben óriási ígéret volt (gondoljunk a romantikus szerelem eszméjére, mely szerint mindenkinek joga van a nagy Ő-t megtalálni). Illouz szerint azonban ennek a szabadságnak van egy árnyoldala: a kilépés szabadsága. A modern szerelmi viszonyokat már nem kötik merev társadalmi szabályok, ezért bármelyik fél bármikor dönthet úgy, hogy továbbáll – és ezt a kultúra elfogadhatónak vagy akár természetesnek állítja be.

Illouz a kulturális narratívák szerepét is vizsgálja. Szerinte a populáris kultúra – romantikus filmek, televíziós sorozatok, self-help könyvek – egyszerre táplál idealizált elvárásokat a „tökéletes” szerelemmel kapcsolatban, miközben normalizálja a felületes vagy átmeneti viszonyokat is. Például a média tele van szép szerelmi történetekkel, de ugyanakkor a szexuálisan felszabadult karakterek azt közvetítik, hogy a laza, felelősség nélküli kapcsolatok menők. Kettős üzenet alakult ki: a társadalom egyszerre idealizálja a mély, romantikus szerelmet és bátorítja az önállóságot, a személyes élmény-hajszolást, még ha az a kapcsolatok rovására megy is. Illouz hangsúlyozza, hogy ebben a kulturális közegben az egyének nehezen igazodnak el: egyszerre vágnak mély érzelmekre és félnek a kötöttségektől, hiszen a kultúra mindkét vágyat legitimmé teszi. Ez a normatív zavar az, ami sok modern kapcsolatot instabillá tesz.

A szociológiai kontextus szempontjából Illouz gyakran utal korábbi elméletekre is. Több ponton párhuzamba állítható munkája például Zygmunt Bauman „liquid love” („folyékony szerelem”) koncepciójával vagy Anthony Giddens intimitás átalakulásáról szóló írásaival. Illouz azonban saját nézőponttal járul hozzá a diskurzushoz: nála a hangsúly kifejezetten a kapitalizmus kulturális logikáján van. Bevezeti az érzelmi kapitalizmus fogalmát (ezt már korábbi műveiben, például a *Cold Intimacies* címűben is használta), amely szerint a kapitalizmus nemcsak a gazdasági életet, de érzelmeink kifejezését és megélését is áthatja. A *Warum Liebe endet* esetében ezt a gondolatot viszi tovább a „skopikus kapitalizmus” fogalmával: vagyis azzal, hogy a vizualitás és a piac összefonódása (mint ahogy a társkereső appokon profilképek alapján „fogyasztjuk” a potenciális partnereket) az intimitásra is kiterjed. Illouz szerint a modern szerelmi kapcsolatok kulturális terepe egy piaci szintér, ahol az egyének „értéke” (vonzereje, szexepilje, státusza) kerül mérlegre. Ez a szemlélet elszemélyteleníti az emberi viszonyokat, és „racionális” kalkulációknak veti alá azokat az érzéseket, amiket korábban a spontaneitással és mély személyességgel társítottunk.

Illouz kulturális analízise kitér a technológia szerepére is: a digitális kommunikáció és a közösségi média új normákat teremtett. A könyv bemutatja, hogy az online társkeresés világában mennyire másképp viselkedünk, mint hagyományos környezetben: a bőség zavara és az állandó jelenlét illúziója a kötődés helyett a folyamatos keresés állapotát tartja fenn. Így a szerelmi élet a folyamatosan frissülő „kínálat” kontextusába kerül, ahol az emberek attól tartanak, hogy lemaradnak egy jobb partnerről (FOMO – fear of missing out), ezért nem fektetnek energiát a meglévő kapcsolat elmélyítésébe.

Összefoglalva: Illouz szociológiai-kulturális kontextusban szemléli a szerelmet, és egyszerre látja történeti folyamatok (mint a szexuális forradalom, feminizmus) és strukturális erők (mint a kapitalizmus és technológia) termékének. Rávilágít, hogy a magánélet intimitása sem mentes a társadalmi hatalmaktól, és hogy a mai szerelem megértéséhez figyelembe kell vennünk a körülvevő kultúrát, normákat és intézményi változásokat.

A modern társadalmi változások hatása a szerelmi kapcsolatokra

Illouz részletesen elemzi, hogyan befolyásolták a modern társadalmi változások – különösen a kapitalizmus fejlődése és a digitalizáció – a szerelmi viszonyokat. Számos konkrét jelenséget azonosít, amelyek a mai romantikus kapcsolatok alakulását meghatározzák:

- Szexuális forradalom és szabadság: A '60-as évektől induló változások lebontották a szexualitás körüli tabukat. A házasság előtti szex, a válás és a házasságon kívüli együttélés mára társadalmilag elfogadott lett. Ez felszabadította az egyéneket a régi normák alól,

ugyanakkor Illouz szerint a kapcsolatok kiszámíthatósága csökkent. A bizonytalanság növekedett: míg korábban a társadalmi elvárások biztos keretet adtak (például „egy életre választunk társat”), addig ma minden kapcsolatot újra kell tárgyalni és definiálni. Illouz úgy látja, hogy a kapitalizmus logikájával párhuzamosan egy új „érzelmi struktúra” jött létre, amelyben a bizalom és kötődés helyét a folyamatos bizonytalanság vette át. Az emberek gyakran előre felkészülnek a kapcsolat végére, nem merik teljesen „elengedni magukat” érzelmileg, mert tudják, bármikor csalódhatnak.

- Nemi szerepek és egyenlőtlenségek átalakulása: A nők társadalmi-gazdasági helyzete rengeteget javult (önálló egzisztencia, karrierlehetőségek, anyagi függetlenség), de Illouz felhívja a figyelmet egy láthatatlan egyenlőtlenségre: a párkapcsolati stratégiák terén a férfiak gyakran előnyben maradtak. A „szabad szerelem” korszakában elvben mindkét nem élhet a kötetlenség lehetőségével, de a gyakorlatban a kulturális beidegződések miatt a férfiak könnyebben érvényesítik a kötetlenséget, míg a nőktől továbbra is elvárás a mély érzelmi bevonódás. Így a modernitás paradox módon újratermel bizonyos egyenlőtlenségeket: például a „biológiai óra” nyomása a nőknél továbbra is valós, így a halogatott vagy felületes kapcsolatok az ő életstratégiájukat nehezebben érintik. Ezzel magyarázható, hogy a „kapcsolatképtelen generáció” témáját sokszor nemek szerint eltérően élik meg: a férfiak számára a hosszú gyermekkort idéző felelőtlenség tovább fenntartható, míg a nők számára ez gyakran frusztráció forrása a harmincas éveikben.

- Technológia és online ismerkedés: Az internetes társkeresés és a közösségi média forradalmasította a partnerkeresést. Illouz részletesen foglalkozik a Tinder-jelenséggel: a „húspiac” metaforája szó szerint valóra vált a swipe-kultúrában, ahol a felhasználók pillanatok alatt, fényképek alapján döntenek emberek sorsáról. Az állandó elérhetőség és választék érzése – hogy bármikor jöhet egy még vonzóbb jelölt – megerősíti a rövid távú gondolkodást a kapcsolatokban. Egy kritikus megjegyezte, hogy Illouz elemzésében a mai ember „úgy viselkedik a szexben, mint egy akcióvadász vásárló”, akinek mindig újabb „jó vétel” kell a boldogsághoz. Ez a vásárlói mentalitás a való életben azt eredményezi, hogy megnő a váltások száma: gyakoriak a rövid életű viszonyok, melyeket hamar újabbak követnek. A modern technológia emellett megkönnyíti a felelősség nélküli távozást is – a ghosting jelensége tipikusan az online kommunikáció korában terjedt el, hiszen az okostelefonokon egyetlen gombnyomás valakit eltüntetni az életünkből. Illouz szerint a digitalizáció felerősítette a kapcsolatok törékenységét, mert az intimitásból is virtuális, könnyen bontható „szerződés” lett.

- Fogyasztói kultúra és testkép: A modern társadalomban a test és a megjelenés felértékelődése szintén hat a párkapcsolatokra. Illouz elemzi a „body cult” jelenségét: a folyamatos önoptimalizálás (fitnesz, diéta, plasztikai sebészet) és a tökéletes testképek áradata (például Instagram) miatt a párválasztásban is fokozódott a külsőségek szerepe. A külső vonzerő tőkévé vált a párkapcsolati „piacon”. Ennek hatására sokan érzik úgy, hogy nem elég vonzóak, és folyamatos bizonytalanságban vannak saját értéküket illetően – ami ismét csak aláássa az egészséges kötődés lehetőségét. A testkép-központú kultúra emellett a kapcsolatok cserélhetőségét is növeli: ha a partner elveszíti vonzerejét (akár csak a szemünkben, mert összehasonlítjuk mások idealizált képeivel), könnyebben merül fel a váltás gondolata.

- Terápiás kultúra és önreflexió: Illouz más műveiben (például a *Saving the Modern Soul* címűben) behatóan foglalkozott a terápiás kultúrával, és itt is megjelenik ennek hatása. A modern egyén gyakran pszichológiai fogalmakkal értelmezi a kapcsolatait – beszél „elköteleződés-fóbiáról”, „mérgező kapcsolatokról”, „érzelmi intelligenciáról”. Ennek

pozitívuma, hogy tudatosabban tekintünk magunkra, de Illouz figyelmeztet: a túlzott önreflexió és individualista szemlélet könnyen vezet oda, hogy a kapcsolatokat fogyóeszköznek tekintjük a saját lelki jólétünk szolgálatában. Ha már nem „fejleszt” vagy „boldogít” egy viszony, hajlamosak vagyunk továbblépni, mintha egy rossz szokást hagynánk el – ezzel azonban lehet, hogy épp a kapcsolatok természetes hullámvölgyeit nem tanuljuk meg kezelni, és túl hamar feladjuk azokat.

Illouz mindezeket a változásokat nem önmagukban, hanem összefüggésükben vizsgálja. A könyv üzenete, hogy a modern társadalomban egy komplex ökoszisztéma alakult ki, amelyben a kapitalista értékek (mint a verseny és választás), a kulturális normák (mint a személyes szabadság elsődlegessége) és a technológiai eszközök együtt formálják a szerelmet. Ennek az ökoszisztémának a következménye a kapcsolatok törékenysége és az, hogy a szerelem gyakran „véget ér” – sokkal gyakrabban és más módokon, mint korábban. Illouz szerint a mai emberek érzelmileg túlterheltek ebben a rendszerben: olyan kihívásokkal kell szembenézniük a magánéletben, amelyek korábbi generációknak ismeretlenek voltak (ilyen például a párhuzamos kapcsolatlehetőségek állandó tudata vagy a folyamatos önmenedzselés kényszere). Emiatt gyakori a frusztráció és kiégés a randizás és párkapcsolatok terén. Egy interjúban Illouz kiemelte, hogy a mai szerelem „annyira bonyolult lett”, hogy sokan „érzelmi analfabétának” érzik magukat benne, hiába lettek szexuálisan felszabadultak.

A mű kritikai fogadtatása (recenziók és elemzések)

Eva Illouz könyve nemcsak az akadémiai körökben, hanem a szélesebb nyilvánosságban is jelentős visszhangot váltott ki. Számos recenzió és kritika jelent meg róla a német és nemzetközi sajtóban. Általánosságban elmondható, hogy a kötet nagy elismerést kapott az időszerű témaválasztásáért és provokatív meglátásaiért, bár akadtak kritikus hangok is.

A pozitív kritikák kiemelték Illouz analitikus éleslátását és azt, hogy képes a mindennapi tapasztalatokat mélyebb társadalmi összefüggésekbe ágyazni. Volt, aki szerint Illouz úgy tárja fel a modern szerelem „érzelmi árfolyamrendszerét”, mint Balzac tette a maga korában a társadalommal. Ez a hasonlat arra utal, hogy a könyv irodalmi igényességgel és részletgazdagsággal rajzolja meg korunk szerelmi viszonyainak tablóját. Többen méltatták Illouzt, amiért „analitikus élességgel” mutat rá, miért vált a szerelem ilyen bonyolulttá napjainkban, és hogyan vezethetnek a modern viszonyok gyakran kudarchoz. Több recenzió hangsúlyozta, hogy a könyv egyszerre tudományos igényű és olvasmányos: Illouznak sikerül elméleti keretbe helyeznie a populáris jelenségeket (mint a Tinder, casual sex, stb.), így a szakmabeliek és a laikus olvasók is sok felismeréssel gazdagodhatnak. Akadt olyan méltatás, amely szerint Illouz „sebészi pontossággal boncolja a nagy érzelmek eszméit”, és nem véletlenül kerül műveivel rendszeresen a bestsellerlistákra. A kritikusok dicsérték, hogy Illouz nem idealizálja a múltat sem – tehát nem valamiféle nosztalgikus sirám a könyv, hanem tárgyilagos szociológiai vizsgálat, amely azonban kritikus hangvételű a jelen viszonyokkal szemben.

Természetesen kritikai észrevételek is megfogalmazódtak. Néhány bíráló szerint Illouz túlságosan pesszimista képet fest a szerelemről és általánosít: nem minden kapcsolat válik szükségszerűen negatívvá vagy ideiglenessé a modern korban. Felhívták a figyelmet, hogy még ma is sok példa van tartós, boldog párkapcsolatokra, melyeket Illouz kevésbé tárgyal. Egyes kritikák szerint a könyv inkább a heteroszexuális, középosztálybeli randikultúrát elemzi, és kevésbé tér ki más társadalmi csoportok (például az LGBTQ közösség vagy nem nyugati kultúrák) tapasztalataira – tehát a kép némileg részleges lehet. Voltak, akik azt

vetették Illouz szemére, hogy túl nagy hangsúlyt fektet a popkulturális jelenségekre, és emiatt olykor elmarad a mélyebb elméleti kifejtés. Elhangzott olyan vélemény is, hogy „nem is annyira a szerelemről és annak végéről van szó, hanem javarészt csak popkulturális jelenségek boncolgatásáról”. Ez arra utal, hogy Illouz sok konkrét példát hoz (filmek, trendek, társkereső appok), ami izgalmas, de a kritikus szerint esetleg elvonhatja a figyelmet a jelenségek mögötti mélyebb mozgatórugókról.

Összességében azonban a fogadtatás erősen pozitív volt. A könyvet sok helyen a téma alapművének nevezték, és Illouzt a modern szerelem egyik legfontosabb elemzőjeként emelték ki. Több újság és folyóirat is ajánlotta a kötetet mindazoknak, akiket foglalkoztat, miért tűnik olyan nehéznek manapság a tartós és boldog párkapcsolat kialakítása. Volt, aki egyenesen azt írta, hogy Illouz könyve „kötelező olvasmány” mindenkinek, aki meg akarja érteni a mai randikultúrát és annak kudarcait. Az akadémiai berkekben is elismerést kapott: a szociológusok értékelték, hogy Illouz folytatja a magánélet szociológiájának hagyományát (például Harvey Sacks, Zygmunt Bauman, Anthony Giddens vonalán), de új fogalmakkal és kutatásokkal gazdagítja azt.

A könyv jelentősége és hozzájárulása a szociológiai diskurzushoz

Eva Illouz „Warum Liebe endet” című műve jelentős hozzájárulás a szociológia és a társadalomkritika diskurzusához, különösen az érzelmek szociológiája és az intimitás kutatása terén. Néhány pontban összefoglalva a jelentőségét:

- Új perspektíva a szerelem vizsgálatában: Illouz könyve folytatja és kiteljesíti azt a megközelítést, amely a szerelmet társadalmi konstrukciónak tekinti. Rámutat, hogy a szerelmi szenvedés és boldogtalanság nem egyszerűen egyéni sors kérdése, hanem társadalmi jelenség, amely mögött strukturális okok állnak. Ezzel a megközelítéssel Illouz demisztifikálja a szerelmet: leveszi a pusztán érzelmi vagy pszichológiai magyarázatok piedesztáljáról, és beemeli a szociológiai elemzésbe. Ez fontos lépés, hiszen a szociológia hagyományosan kevesebbet foglalkozott a szerelemmel, mint például a család intézményével vagy a devianciával – Illouz viszont megmutatja, hogy a szerelem is „komoly téma”, amely ugyanúgy vizsgálható társadalmi szempontból, mint bármely más jelenség.
- Fogalmi újítások: A könyv több újszerű fogalmat és keretet ad a modern kapcsolatok leírásához. Ilyen a „negatív kapcsolatok” fogalma, amely a kapcsolatokat nem a szokványos, intézményesült formájuk (például házasság) felől közelíti meg, hanem épp a hiány, a megszakadás felől. Ez a szemlélet segít láthatóvá tenni olyan jelenségeket, amelyek eddig periférikusnak számítottak a kutatásban (például ghosting, alkalmi partnerek közti viszonyok, hosszú párkeresési időszakok). Illouz a „skopikus kapitalizmus” bevezetésével is gazdagítja az érzelmek és szexualitás gazdaságtanáról szóló diskurzust: megmutatja, hogy az online és vizuális kultúra hogyan szegmentálja és értékeli újra a testiséget és érzelmeket. Ezek a fogalmak a későbbi kutatások számára is kiindulópontot jelentenek majd a digitalizált intimitás vizsgálatában.
- Interdiszciplináris hatás: Illouz munkája nem csak a szociológiában visszhangzik. Az általa tárgyalt témák kapcsolódnak a pszichológiához (például kötődés és elköteleződés problémái), a gender studies-hoz (nemek közötti dinamikák a párkapcsolatban), a közgazdaságtanhoz (az ún. házassági piac vagy társkeresési piac mechanizmusai) és a kulturális tanulmányokhoz (popkultúra hatása a viselkedésre). A könyv így hozzájárul egy átfogóbb megértéshez, és

párbeszédet generál különböző tudományterületek között arról, hogyan változik az emberi intimitás korunkban.

- Társadalomkritikai üzenet: „Warum Liebe endet” nem normatív értelemben vett tanácsadó könyv, de implikál egy erős társadalomkritikát. Illouz rávilágít a késő modern kapitalizmus ellentmondásaira: miközben a piac és a fogyasztás egyre több szabadságot és választási lehetőséget ígér, épp ez vezet új kötöttségekhez és szenvedésformákhoz az érzelmi életben. Ezzel Illouz a kapitalizmus kritikáját egy új területre, a privát szférába is kiterjeszti. Felhívja a figyelmet arra, hogy a piaci logika kritikátlan alkalmazása az emberi kapcsolatokra emberteleníti a viszonyokat, és végső soron elégedetlenséghez vezet. Ez a felismerés fontos hozzájárulás a kritikai elméletekhez, hiszen azt üzeni: a társadalmi igazságosság és jólét kérdésébe az is beletartozik, hogy milyen minőségűek az emberek közti érzelmi kapcsolatok egy adott korban.

- Nyelv és közérthetőség: Illouz könyvének jelentősége abban is rejlik, hogy közérthető nyelven tárgyal komplex elméleti kérdéseket. Írásmódja esszéisztikus, sok példa és életesemény bemutatásával, ami ritka a szociológiai munkákban. Emiatt a könyv hidat képez akadémia és laikus olvasóközönség között. Sokan személyes élményeikre ismerhetnek a leírásokban, ami aha-élményt nyújt: ráébredhetnek, hogy amit magánügyi problémának hittek (például „miért hagynak el a férfiak?” vagy „miért nehéz ma randizni?”), annak társadalmi okai is vannak. Ez a tudatosítás Illouz fontos érdeme, és hozzájárulhat ahhoz, hogy a közbeszédben is árnyaltabban gondolkodjunk a párkapcsolati nehézségekről.

- Viták és további kutatások ösztönzése: Természetesen Illouz tézisei vitákat provokálnak – de ez is a hozzájárulás része. Ahol a szerző esetleg általánosít vagy kevésbé tér ki bizonyos aspektusokra, ott teret hagy a további kutatásnak és párbeszédnek. Már megjelentek olyan tanulmányok, amelyek továbbviszik vagy épp kritizálják Illouz megállapításait, jelezve, hogy a téma élénk tudományos diskurzust generált. Ez azt mutatja, hogy a könyv élő gondolatokat indított útjára, és hosszabb távon is referenciapont marad a szerelem szociológiájában.

Összegzés

Eva Illouz „Warum Liebe endet” című könyve alapvető munka a modern szerelem megértéséhez. Részletesen bemutatja a romantikus kapcsolatok válságtüneteit a 21. században, és meggyőző érvekkel támasztja alá, hogy ezek a tünetek szorosan összefüggenek a társadalmi-kulturális átalakulásokkal. A könyv egyszerre nyújt helyzetleírást (milyen ma a szerelem világa) és magyarázatot (miért lett ilyen), miközben kritikus szemlélettel vizsgálja mindazt, amit sokan talán természetesnek fogadnak el a mai randikultúrában. Illouz írása arra ösztönöz, hogy a személyes kudarcélmények mögött felismerjük a rendszer jellegét: azt, hogy a szerelmi bánat és boldogtalanság nem csak „velünk esik meg”, hanem egy korszak tipikus jelensége. Ez a felismerés lehet az első lépés afelé, hogy tudatosabban viszonyuljunk kapcsolatainkhoz – akár ellenállva a piaci logika diktálta mintáknak, és újragondolva, mit is keresünk a szerelemben. A könyv fontos hozzájárulás a szociológiai diskurzushoz, mert megmutatja, hogy a szociológia eszközeivel a legintimebb emberi tapasztalatok is vizsgálhatók. Illouz munkája nyomán a szerelem szociológiája ma már elismert kutatási terület, amelynek ez a mű az egyik sarokköve. Ahogy az egyik méltatás fogalmazott: Illouz ezzel a könyvével korunk szerelem-analitikusa lett, egyfajta modern Balzac, aki feltárta, mi zajlik a szív ügyeiben a 21. századi kapitalizmus színpadán.

Armin Nassehi: *Muster. Theorie der digitalen Gesellschaft*

Bevezetés

Armin Nassehi német szociológus *Muster. Theorie der digitalen Gesellschaft* (Mintázat. A digitális társadalom elmélete) című 2019-es könyvében átfogó elméleti keretet kínál a digitális kor társadalmának megértéséhez. A mű központi tézise, hogy a digitális társadalom nem pusztán a modern számítógépes technológia terméke, hanem mélyen gyökerezik a modern társadalom meglévő szerkezeteiben és kommunikációs mintázataiban. Nassehi provokatív módon azt állítja, hogy a mai értelemben vett digitalizáció sikere és elterjedése annak köszönhető, hogy a társadalom már a számítógépek megjelenése előtt is „digitális szerkezetű” volt bizonyos értelemben. A könyv célja ennek a paradoxonnak a feltárása: mitől lehetséges a digitalizáció, milyen társadalmi feltételek teremtették meg a digitális technológiák térnyerésének alapját, és hogyan illeszkedik a digitalizáció a társadalmi struktúrákba.

Nassehi munkája tudományos és társadalmi kontextusban is jelentős. Egyrészt illeszkedik a kortárs szociológiai vitákhoz, amelyek a digitalizáció hatásait, a big data jelenséget és az algoritmusok szerepét elemzik. Másrészt reakció a közbeszédre is, amely hajlamos a digitalizációt forradalmi, mindent megváltoztató külső erőnek tekinteni. Nassehi ezzel szemben egy rendszerelméleti megközelítést alkalmazva amellett érvel, hogy a digitalizációt mint függő változót érdemes vizsgálni – azaz mint olyasvalamit, amit a társadalmi feltételek hívtak életre, nem pedig önálló, független okot. A továbbiakban ismertetjük a könyv fő témáit, elméleti keretét, legfontosabb érveit és következtetéseit, jól strukturált pontokba szedve a lényeges fogalmakat és példákat.

A könyv fő témái és elméleti kerete

Minta és mintázat: A *Muster* (magyarul: minta vagy mintázat) fogalom központi szerepet tölt be Nassehi elméletében. A szerző szerint a digitális technológiák lényege a mintázatfelismerés – algoritmusok és adatelemzések segítségével mintákra ismernek rá hatalmas adatmennyiségekben. Nassehi ugyanakkor rámutat, hogy a mintázatok felismerése nem új keletű jelenség: maga a társadalmi kommunikáció is mindig is a mintázatokon alapult. A modern, komplex társadalmakban rengeteg egyéni cselekvés, üzenet és esemény zajlik, és ezek kezeléséhez a társadalom már a digitális forradalom előtt is különféle mintázatokot, kategóriákat használt. A könyv rámutat, hogy a bonyolult társadalmak – amelyekben számtalan üzenetet kell közvetíteni és értelmezni – eleve rá vannak utalva a mintázatfelismerésre a kommunikációban.

Komplexitás és redukció: Nassehi elméleti keretét erősen meghatározza a társadalmi komplexitás fogalma, amely Niklas Luhmann rendszerszociológiájából ismerős. A modern társadalom rendkívül összetett: sokszereplős, specializált és gyorsan változó. A digitalizáció fő érdemét Nassehi abban látja, hogy egy bevált választ ad a komplexitás problémájára. A

digitális technológiák lehetővé teszik a hatalmas mennyiségű információ kódolt, számszerűsített formában történő feldolgozását, ami segít a komplexitás kezelésében és csökkentésében. Más szavakkal, az algoritmusok és adatbázisok révén a társadalom képes a rengeteg egyedi adatot mintákba rendezni, átláthatóvá és kezelhetővé tenni. Ez a megközelítés megfordítja a hagyományos ok-okozati feltételezést: nem a digitalizáció bonyolítja el a társadalmat, hanem éppenséggel a társadalom komplexitása hívta életre a digitalizációt mint megoldást.

Rendszerelméleti alapok: A könyv elméleti háttérében erőteljesen jelen van Luhmann rendszerelmélete és George Spencer-Brown formaalapú logikája. Luhmann tétele szerint a társadalmi alrendszerek (jog, gazdaság, politika stb.) bináris kódokkal operálnak (pl. jogrendszer: legális/illegális, gazdaság: fizetőképes/fizetéseképtelen stb.). Nassehi ezt a gondolatot továbbvive rámutat, hogy a digitális információkezelés – amely szintén kettősségekre, 0-1 kódokra épül – nem idegen a társadalomtól, hanem illeszkedik a társadalom alapvető működési logikájához. A digitalizáció tulajdonképpen a társadalmi kommunikáció formái sajátosságaira épít: a digitális rendszerek is döntéseket hoznak igen/nem (van adat/nincs adat) alapon, akárcsak a társadalmi kommunikáció egységei Spencer-Brown értelmében különbségtételeken alapulnak. Ez az elméleti keret segít megérteni, miért válhatott a digitalizáció a társadalom szerves részévé: mert strukturális izomorfia figyelhető meg a társadalmi rendszerek bináris kódjai és a digitális technológia bináris logikája között.

Nassehi elemzése a digitális társadalomról

A digitális társadalom nem új keletű: Nassehi egyik legfontosabb állítása, hogy a mai digitális társadalom gyökerei mélyen visszanyúlnak a modernitás történetébe. A szerző kimutatja, hogy a modern társadalmak már jóval a számítógépek megjelenése előtt is digitális szerkezetűek voltak bizonyos értelemben. Példaként említi a 19. századot, amikor a bürokrácia, a statisztika és a tömegoktatás révén a társadalom elkezdte adatokra bontani és számszerűsíteni önmagát. Gondoljunk a népszámlálásokra, a nyilvántartásokra, a kormányzati statisztikákra – mindezek strukturált adatokat hoztak létre az emberi életről (születések, halálozások, gazdasági mutatók stb.), amelyek később a digitális rendszerek táptalajául szolgáltak. Bizonyos társadalmi minták, kategóriák és szabályosságok már jelen voltak, és ezek képezték a „nyersanyagot”, amelyből a digitalizáció kifejlődhetett. Másképpen fogalmazva: a digitalizáció nem a semmiből robbant be, hanem ráépült a meglévő társadalmi struktúrára és adatgyűjtési gyakorlatokra.

Milyen problémát old meg a digitalizáció? Nassehi szerint ezt a kérdést kell feltennünk ahhoz, hogy megértsük a digitális társadalmat. A válasza az, hogy a digitalizáció a társadalmi komplexitás problémájára adott megoldás. A modern társadalomban óriási a kontingencia (esetlegesség): rengeteg egyéni érdek, vélemény és cselekedet létezik, amelyek koordinálása kihívás. A digitális technológiák – mint az adatbázisok, algoritmusok, keresőmotorok – lehetővé teszik e sokféle egyediség összegyűjtését és feldolgozását, hogy abból értelmezhető minták legyenek. Nassehi úgy fogalmaz, hogy a digitalizáció megzabolazza az egyedi jelenségeket, és kontroll alá vonja őket azáltal, hogy összekapcsolja és rendszerezi az adatokat. Például a közösségi médiában az egyéni preferenciák és viselkedések (lajkok, megosztások) óriási tömegéből algoritmusok szűrnek ki trendeket, hálózatokat – ezáltal a korábban átláthatatlan egyedi adatokból mintázatok rajzolódnak ki, amelyeket már lehet elemezni vagy akár üzleti/irányítási célokra használni.

Példák és esetek: A könyvben Nassehi több példát is elemez, amelyek szemléltetik, hogyan működik a digitalizáció és a társadalom kölcsönhatása. Rávilágít például arra, hogy már a statisztikai adatgyűjtés (pl. biztosítási kockázati táblázatok, közvélemény-kutatások) is a társadalom formalizálását jelentette – az embereket kategóriákba sorolták, számadatokkal jellemezték. Ezek a gyakorlatok előrevetítették a mai big data elemzések logikáját. A modern példák között szó esik a közösségi hálózatokról és azokról az algoritmusokról, amelyek felismerik a fogyasztói szokások mintázatait (pl. ajánlórendszerek a Netflixen vagy a Spotify-on). Nassehi szerint ilyenkor a társadalom tulajdonképpen digitális tükörben néz szembe önmagával: a digitális adatfeldolgozás a társadalom saját viselkedésmintáit tárja fel és mutatja meg számunkra. Így a digitalizáció révén a társadalom mintegy „újra felfedezi önmagát” a rendelkezésre álló adatok tükrében. Fontos továbbá, hogy Nassehi nem technikai szemszögből vizsgálja ezeket a példákat, hanem mindig társadalmi folyamatokként: számára az a lényeg, hogy az új technológiák milyen meglévő társadalmi igényekhez és gyakorlatokhoz kapcsolódnak.

A digitális technológia és a társadalmi struktúrák összefüggései

Nassehi egyik legfőbb meglátása, hogy a digitális technológiák és a társadalmi struktúrák között szoros kölcsönhatás áll fenn. Nem arról van szó, hogy a technológia kívülről ráerőlteti magát a társadalomra, hanem arról, hogy a társadalom előfeltételezi és befogadja a technológiát a saját logikája mentén. A digitalizáció tehát nem független változó, hanem függő változó: a társadalmi struktúrák által meghatározott jelenség. Ez megnyilvánul abban is, hogy a különböző társadalmi alrendszerek a saját céljaikra szabva integrálják a digitális eszközöket. Például az üzleti életben az adatgyűjtés és elemzés a piaci komplexitás kezelését szolgálja (vevők szegmentálása, előrejelzések készítése), míg az államigazgatásban a digitális nyilvántartások a bürokratikus döntéshozatal hatékonyságát növelik. Minden terület a maga logikája mentén használja a digitális mintázatokat, de közös bennük, hogy a meglévő struktúrákra épülve teszik ezt.

Fontos összefüggés, hogy a digitalizáció vissza is hat a társadalmi struktúrákra. Miután a technológia a társadalom igényei nyomán kialakult, új működési módokat is kínál, amelyek átalakítják a mindennapi életet és intézményeket. Nassehi ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ez az átalakulás nem tabula rasa módon történik: a digitális forma stabilitást is hordoz magában. Noha a felszínen a digitális korszakot gyakran fluktuáló, diszruptív jelenségek jellemzik, a könyv rámutat, hogy a mélyben a társadalmi struktúrák jelentős ellenállást és állandóságot mutatnak. Vagyis a digitális technológia sok mindent megváltoztat (pl. kommunikáció sebessége, információ hozzáférés), de közben megerősít bizonyos mintázatokat vagy új köntösben tartja fenn őket. Nassehi a digitális társadalmat néha egy „runaway system”-hez (magyarul kb. „önmagát gerjesztő rendszerhez”) hasonlítja – olyan folyamathoz, amely hatalmas lendülettel bír és nehezen megállítható. Ennek a lendületnek azonban mindig megvannak a társadalmi korlátai és keretei.

A mű egy másik kulcsfogalma a “kontrolltöbblet” (eredetiben Kontrollüberschuss). Nassehi – Dirk Baecker gondolata nyomán – úgy véli, hogy a digitalizáció projektje egyfajta kontrolltöbbletet hoz létre. Ez azt jelenti, hogy a digitális eszközök révén a társadalom sokkal több információhoz és ellenőrzési lehetőséghez jut, mint korábban valaha. A megfigyelés, mérés, nyomon követés soha nem látott szintje vált lehetővé (gondoljunk a surveillance capitalism jelenségére, vagy arra, hogy okoseszközökkel minden aktivitásunk adatnyomná válik). Ez a kontrolltöbblet ambivalens: egyrészt növelheti a hatékonyságot és biztonságot (pl. prediktív rendészet, járványok nyomon követése adatok alapján), másrészt aggályokat vet fel

a szabadságjogok és az autonómia kapcsán. Nassehi elemzése azonban itt is inkább diagnosztikus, nem normatív: leírja, hogy a társadalom immár olyan eszközökkel rendelkezik, amelyekkel a saját működését sokkal részletesebben láthatja és szabályozhatja, mint korábban – a kérdés az, hogy ezzel a lehetőséggel hogyan él.

Következtetések és a mű jelentősége

Nassehi fő következtetése az, hogy a digitális társadalom megértéséhez fel kell ismernünk a kontinuitást a társadalom struktúrái és a digitális technológia között. Ahelyett, hogy a digitalizációt radikálisan új, mindent felforgató erőként kezelnénk, látnunk kell benne a régi társadalmi mintázatok folytatását és kiteljesedését. A digitális technológia azért tudott ennyire sikeres és meghatározó lenni, mert beleilleszkedett abba, ahogyan a modern társadalom a komplexitást kezeli – az adatok, kódok, kategóriák világába. Ez a felismerés arra is figyelmeztet, hogy a digitális kor problémáit (pl. adatvédelem, álhírek, algoritmikus torzítások) sem lehet csupán technikai úton megoldani: társadalmi oldalról is érteni kell a jelenséget, hiszen gyökerei oda nyúlnak vissza.

Tudományos szempontból Nassehi könyve új perspektívát nyújt a digitalizáció kutatásában. Egyes kritikák szerint nem annyira teljes elméletet ad, inkább egy szemléletmódot, de ez a szemléletmód nagyon termékeny lehet. A mű integrálja a klasszikus szociológiai elméleteket (különösen a rendszerelméletet) a digitális társadalom vizsgálatába, így hidat ver a hagyományos társadalomelmélet és a digitális technológia kutatása között. Társadalmi kontextusban a könyv hozzájárul ahhoz, hogy a közbeszéd árnyaltabban lássa a digitalizációt: ne csak technofób félelmek vagy technofil eufória keretében, hanem történeti folyamatként és strukturális jelenségként. Nassehi hangsúlyozza, hogy a digitalizációval kapcsolatos kérdéseket (legyen szó akár az AI etikájáról, akár a munka átalakulásáról) éppen ezért a társadalom elmélyült ismeretével kell megközelíteni.

Összességében Muster. Theorie der digitalen Gesellschaft egy informatív és gondolatébresztő elemzés a digitális technológia és a társadalom viszonyáról. A könyv világossá teszi, hogy a digitalizáció megértése nem korlátozódhat a technikai részletekre – látnunk kell benne a társadalom önmaga kezelésére irányuló törekvéseinek mintázatát. Nassehi írása világosan strukturált elméleti érveléssel és gazdag példatárral mutatja be, miként ágyazódtak be a digitális megoldások a társadalmi szövetbe, és milyen módon alakítják azt tovább. A mű így egyszerre szolgál elméleti keretként a digitális társadalom kutatásához és reflexióra készítő tükörként a digitális kor társadalma számára, hogy felismerje saját mintázatait és azok következményeit.

Koppetsch: Zorns. Rechtspopulismus im globalen Zeitalter

Bevezetés

Cornelia Koppetsch 2019-ben megjelent *Die Gesellschaft des Zorns* (A harag társadalma) című munkája a globalizáció korában megjelenő jobboldali populizmus szociológiai elemzése. A könyv arra keresi a választ, milyen társadalmi változások és feszültségek vezettek az új jobboldali populista mozgalmak felemelkedéséhez, különös tekintettel a globális korszak kihívásaira. Az alábbiakban áttekintjük a mű fő témáit, a szerző érveit és megállapításait, az alkalmazott elemzési módszereket és elméleti keretet, a könyv fogadtatását és a körülötte kibontakozó vitákat, valamint kitérünk a mű jelentőségére és arra, hogyan illeszkedik a populizmus kutatásának tágabb kontextusába.

A könyv fő témái

Koppetsch könyve több, egymással összefüggő társadalmi és politikai jelenséget vizsgál. Fő témái a következők:

- Globalizáció és társadalmi átalakulás: A globalizáció „epochaális törése” és ennek következményei állnak a középpontban. A szerző azt mutatja be, hogy a gazdasági, politikai és kulturális határok kitágulása – például a nemzetközi piacok és a migráció erősödése – sokak számára kontrollvesztés-érzést kelt. Ezek az emberek úgy érzik, hogy kicsúszik a kezükből az irányítás a gyors változások közepette, ami gyakran haragot és frusztrációt szül. Koppetsch szerint sokan emiatt egy „rég nemzeti társadalmi rend” visszaállítására vágyakoznak – még ha ez illuzórikus is. Ez a harag és nosztalgia a globalizáció kárvallottjainak élményét tükrözi, és táptalajt biztosít a populista politikának.
- A globalizáció nyertesei és vesztesei: A könyv részletesen tárgyalja, hogy a globalizáció folyamatai új egyenlőtlenségeket és társadalmi törésvonalakat hoztak létre. Koppetsch felsorolja a globalizáció nyerteseit és veszteseit: előbbieket között említi a gazdasági és kulturális tőkével rendelkező globális elitet, illetve bizonyos fejlődő országok szegényebb rétegeit, akik profitálhatnak a globális nyitásból. A vesztesek ezzel szemben főként a nyugati országok alsó-középosztályai, a „globalizáció vesztesei”, akik relatív státuszukat és biztonságukat látják megrendülni. A könyv központi témája, hogy ez utóbbi csoport – a „modernizáció vesztesei” – miként fordul haraggal a fennálló politikai rend ellen.
- Jobboldali populizmus és társadalmi düh: Koppetsch értelmezésében a jobboldali populizmus felemelkedése szorosan összefügg a társadalmi csoportok dühével és elégedetlenségével. A könyv címe – „a harag társadalma” – arra utal, hogy a kollektív düh mint társadalmi jelenség vizsgálható. A szerző rámutat, hogy a 2010-es évek új jobboldali pártjai és mozgalmi (pl. az AfD Németországban, Donald Trump mozgalma az USA-ban, Brexit-támogatók az Egyesült Királyságban) ennek a felgyülemlett haragnak adnak hangot. A mű bemutatja, mi teremt kedvező talajt az új jobboldali pártok számára, és hogyan válik a globalizáció okozta bizonytalanság politikai mozgalmá.

- Új társadalmi törésvonalak: A hagyományos bal- és jobboldali megosztottság mellett Koppetsch szerint egy új horizontális konfliktusvonal rajzolódott ki a modern társadalmakban. E törésvonal mentén állnak egymással szemben a kozmopolita értékrendet valló, nyitott és globalizáció-párti csoportok, illetve a komunitárius (közösségi-nemzeti elköteleződésű), a globalizációt kritikusan szemlélő rétegek. Ez a kozmopoliták és komunitáriusok közötti ellentét – amely kulturális és identitásbeli dimenzió – Koppetsch elemzésében kulcsszerepet kap. A transznacionális társadalmi tér kitágulása (például az Európai Unió integrációja, a migráció, a multikulturalizmus terjedése) új kulturális konfliktusokat szül, amelyek a populista politikában öltenek testet. A könyv tehát olyan jelenségekkel foglalkozik, mint a nemzeti szuverenitás iránti vágy, a lokális identitások megerősödése és a liberális értékekkel szembeni bizalmatlanság – mindezek a globalizációs folyamatok társadalmi következményeiként jelennek meg.

Összességében a Die Gesellschaft des Zorns fő témái a globalizáció által gerjesztett társadalmi változások és válságjelenségek, valamint ezek kapcsolatának vizsgálata a jobboldali populizmus megerősödésével. A könyv a jelenkori nyugati társadalmakban tapasztalható félelmeket, státuszvesztést és dühöt térképezi fel, és megmutatja, miként válnak ezek a jelenségek politikai erővé.

A szerző érvei és fő megállapításai

Cornelia Koppetsch a könyvben új magyarázatot ad a jobboldali populizmus felemelkedésére, amely eltér a közkeletű narratíváktól. Nem elégszik meg azokkal a felszínes okokkal, mint például a 2015-ös menekültválság vagy pusztán a populista szavazók „tudatlansága” vagy előítéletessége. Helyette mélyebb társadalmi folyamatokra vezet vissza a jelenséget. Főbb érvei és következtetései így foglalhatók össze:

- A globalizációs sokkhatás mint alapvető ok: Koppetsch központi tézise, hogy a jobboldali populizmus megerősödésének alapvető oka a globalizáció által előidézett megoldatlan társadalmi törés. A 20–21. század fordulóján bekövetkezett gyors nyitás és változás – legyen szó a gazdaság liberalizációjáról, a munkaerőpiac átalakulásáról vagy a kulturális sokszínűség növekedéséről – sok ember számára megrázkódtatást jelentett. A szerző szerint a populista hullám reakció erre az „ütemváltásra” a történelemben: az emberek egy része képtelen megbirkózni a globalizáció korszakváltásával és az ezzel járó kihívásokkal. A folyamatos változás és határnélküliség élménye bizonytalanságot és sértettséget kelt; a jobboldali populizmus pedig protesztmozgalomként értelmezhető, amely ezt a bizonytalanságot és dühöt politikai erővé formálja.

- Anyagi és immateriális státuszvesztés: A könyv egyik fontos megállapítása, hogy a jobboldali populizmus támogatói gyakran nem a legszegényebb rétegekből kerülnek ki, hanem azokból a csoportokból, amelyek viszonylagos lecsúszást élnek meg. Nem az abszolút nyomor vagy a teljes létbizonytalanság a fő hajtóerő, hanem a megszokott státusz és előjogok elvesztésének élménye. Koppetsch úgy érvel, hogy sok korábban stabil helyzetű (például jól kereső kékgalléros vagy kisvállalkozó) ember érzi magát „deklasszálódottnak”, azaz társadalmi rangban visszaszorulónak. Ők elvesztett előnyöket és tekintélyt siratnak, ami sértettséget szül. Ezt támasztja alá, hogy a populista mozgalmakhoz csatlakozók motivációját nem a szélsőséges szegénység, hanem az egykori megbecsültség elvesztése adja. Koppetsch szerint tehát a jobboldali populizmus elsősorban a lesüllyedő középosztály lázadása. Ez összhangban áll más kutatásokkal is, melyek szerint a populista támogatók döntő részét a modernizáció vesztesei adják – akik anyagi és kulturális értelemben is státuszvesztést

szenvednek el. A szerző expliciten úgy fogalmaz, hogy a jobboldali populizmus a „anyagias és nem anyagi státuszvesztés elleni tiltakozás” megnyilvánulása.

- Kulturális identitás és lázadás a liberális hegemonia ellen: Koppetsch érvelése szerint a globalizáció nemcsak gazdasági, hanem mély kulturális és identitásválságot is okozott. A „kozmpolita liberalizmus” vált uralkodó ideológiává a nyugati elit köreiben, amely az állandó nyitottságot, változást és diverzitást hirdeti. A szerző Bourdieura támaszkodva kifejti, hogy a jobboldali populizmus lényegében ellenmozgalom a domináns (kulturális) liberális értékrenddel szemben. Az utóbbi évtizedekben a nyugati társadalmakban a liberális, kozmpolita habitus vált mértékadóvá – például a felső középosztály és az értelmiség körében – és sokan úgy érzik, ez a hegemonia lenézi őket. A szerző egyik erőteljes megállapítása, hogy „a látszólag felvilágosult miliók maguk is hibásak” abban, hogy teret nyertek a populisták – a liberális elit gyakran moralizálóan kirekesztő, és ezzel akaratlanul is hozzájárul a megosztottsághoz. A jobboldali populizmus ilyen értelemben kulturális konfliktus kifejeződése: a kozmpolita és a kommunitárius értékek „csatája”, ahol az utóbbiak hívei vissza akarják szerezni a megbecsülést saját életformájuknak és meggyőződésüknek. Koppetsch tehát nem mentegeti a populizmust, de érthetővé teszi támogatói indítékait: sértettség a liberális hegemoniával szemben, és a vágy egy ismerősebb, zártabb világ iránt.

- A jobboldali populizmus mint keresztező protest mozgalom: A szerző hangsúlyozza, hogy a mai jobboldali populizmus heterogén bázisú tiltakozó mozgalom. Különböző társadalmi csoportok „koalíciója” jön létre, akiket összeköt a fennálló renddel szembeni elégedetlenségük. Koppetsch értelmezése szerint a neoliberais globalizáció vesztesei – akár gazdasági, akár kulturális értelemben – közös ellenségképet alakítanak ki. A jobboldali populista narratíva az ő szemszögükből egy „megcsalt nép” története, amely vissza akarja szerezni az országát az „elit”-től és a kívülről jövő idegen befolyástól. A könyv rámutat, hogy a populisták egyszerre kínálnak gazdasági kritikát (például a lokalizáció és a protekcionizmus ígéretét a globális piac ellen) és kulturális-protekcionista ígéreteket (a bevándorlás korlátozása, a nemzeti identitás védelme), így egyszerre több frusztrációt egyesítenek. Koppetsch egyik tézise, hogy a jobboldali populizmus felfogható egyfajta osztályharcként is a globális korszakban, ahol az „alul lévők” (vagy magukat annak érzők) fellázadnak a hatalmon lévő elitek és normák ellen. Természetesen ez nem klasszikus proletár-burzoá osztályharc, hanem inkább státuszcsoporthoz tartozó konfliktus: a leszorulóban lévő középrétegek és vidéki csoportok állnak szemben a globalizált nagyvárosi elittel.

- A menekültválság és egyéb katalizátorok másodlagos szerepe: Koppetsch nem tagadja, hogy konkrét események – például a 2015-ös migrációs hullám Európában – katalizátorként hatottak a jobboldali populizmusra. Ugyanakkor állítja, hogy ezek önmagukban nem magyarázzák a jelenséget. Sokkal inkább felerősítették a már meglévő mély elégedetlenséget. A populizmus gyökerei szerint megelőzik a menekültválságot; a válság csak felszínre hozta azt a haragot, amely a globalizációs átalakulás során felgyülemlett. Ebben az értelemben a jobboldali populista pártok sikere nem pusztán a pillanatnyi politikai kampányok eredménye, hanem hosszabb távú társadalmi folyamatok következménye.

Összefoglalva: Koppetsch fő megállapítása az, hogy a jobboldali populizmus racionális okokból gyökerező társadalmi ellenreakció a globalizáció kihívásaira. Ez nem jelenti a jelenség igazolását, de segít megérteni, miért találnak sokan vigaszt vagy képviselőket ezekben a mozgalmakban. A szerző szerint a populizmus mögött álló düh komoly strukturális és kulturális változások terméke, így a jelenségre adott válasz sem merülhet ki a populista

szavazók megbélyegzésében – érdemes megérteni sérelmeiket és világképüket a helyzet kezeléséhez.

Elemzési módszerek és elméleti keret

Cornelia Koppetsch könyvét szociológiai szemszögből írta, és ennek megfelelően elemzési módszerei interdiszciplinárisak, több elméleti megközelítést ötvöznek. A mű nem egy szűken vett empirikus kutatás (nincsenek benne például kérdőíves statisztikák vagy mélyinterjú-függelékek), sokkal inkább egy elméleti igényű társadalom-analízis, amely a szerző korábbi kutatásaira és más szakirodalmakra támaszkodik. Az alábbiakban bemutatjuk a legfontosabb elemzési módszereit és elméleti keretét:

- Pierre Bourdieu szociológiájának alkalmazása: Koppetsch jelentős mértékben merít Pierre Bourdieu társadalomelméletéből. Bourdieu-tól kölcsönzi a társadalmi tér és habitus fogalmait, hogy leírja a globalizáció által átrendezett társadalmi viszonyokat. A könyv érvelése szerint a globalizáció egy transznacionális társadalmi teret hozott létre, amelyben újraosztódtak a különféle tőkefajták (gazdasági, kulturális, társadalmi tőke). Ennek nyomán átalakult a habitusok szerkezete: a kozmopolita elit habitusa került fölénybe, míg a lokális kötődésű csoportok habitusa devalválódott. A szerző egy Bourdieu-i ihletésű magyarázó modellt követ: a kulturális konfliktust a társadalmi osztályhelyzet és habitus összefüggésében tárgyalja. Az elméleti keret középpontjába a kulturális ízlés- és értékrend-különbségek kerülnek, melyek Bourdieu szerint is osztályjellegűek. A szerző úgy látja, hogy a populista támogatók és a liberális elit közötti konfliktus egyaránt anyagilag és kulturálisan strukturált.
- Politikatudományi populizmus-elméletek és új törésvonal elmélet: A könyv elméleti háttéréhez hozzátartoznak a politikatudományban ismert populizmus-megközelítések is. Koppetsch tisztában van a „modernizáció vesztesei” tézissel és Ronald Ingleharték kulturális ellenreakció elméletével, és lényegében ezeket építi tovább. Hivatkozik a globális kontra lokális törésvonal teóriájára, mely szerint a 21. század új fő konfliktusa a kozmopolita-liberális értékrend és a kommunikatív-nacionalista értékrend között feszült. Koppetsch ezt a keretet használja fel annak bemutatására, hogy miért nem illeszthetők be a mai populista mozgalmak a régi bal-jobb skálába. Ehelyett egy új dimenzió mentén kell vizsgálni őket, ahol a nyitottság vs. zártság, globalizáció-pártiság vs. szuverenizmus a fő tengely. A szerző szintetizálja a szociológiai és politikatudományi megközelítéseket: a populizmust egyszerre tekinti szociális tiltakozásnak (az egyenlőtlenségek és elitellenesség miatt) és kulturális lázadásnak (az identitás és értékek védelmében).
- Osztályharc-metaphora és konfliktuselmélet: Koppetsch időnként a marxi „osztályharc” fogalmát is új köntösben idézi fel. Arra utal, hogy a jobboldali populizmus egyfajta „új osztályharc” a globalizáció korában, ahol nem a tőkés és proletárok harcolnak, hanem a globalizáció kedvezményezettjei és vesztesei. Emellett felhasználja Norbert Elias „kirekesztettek és befogadottak” elméletét is: az „etabliáltak” korábban beágyazott pozícióit sokan fenyegetve érzik, és ez is a populista tiltakozás egyik forrása lehet.
- Módszertan: A könyv módszertanilag elemző-értelmező munka, amely társadalomtörténeti megközelítést is alkalmaz: áttekinti, hogyan jutottunk el a jelenlegi helyzetig (például a háború utáni konszenzus időszakától a 60-as évek kulturális forradalmain át a neoliberalis globalizációig). A mű inkább széles ívű szociológiai esszé, mintsem adatcentrikus tanulmány, sok példát hoz a közelmúlt politikai eseményeiből, de nem elsődleges empirikus kutatásra épül. Komparatív perspektívát is alkalmaz: nem csak Németországra fókuszál, hanem az USA, Franciaország vagy Kelet-Európa populista jelenségeire is utal.

- Kritikai társadalomelméleti hangvétel: Elemzési keretében Koppetsch implicit módon kritizálja a neoliberais ideológiát, amiért az nem volt tekintettel a vesztesekre. Ezzel rokonítható Karl Polányi „nagy átalakulás” gondolatával, amely szerint a piacok túlzott kitágulása társadalmi visszalökést provokál. Megjelenik a gramscianus hegemonia-elmélet is: a szerző szerint a liberális-kozmpolita értékek hegemoniája vált meghatározóvá, a populizmus pedig ennek kihívására szerveződő ellenhegemón törekvés.

Összességében Koppetsch multidimenzionális megközelítést alkalmaz: a strukturális (gazdasági-osztály) elemzés és a kulturális-ideológiai elemzés ötvözésével ad átfogó képet a jobboldali populizmus társadalmi gyökereiről.

Kritikai fogadtatás és viták

Die Gesellschaft des Zorns megjelenése jelentős visszhangot váltott ki mind a szakmai berkekben, mind a szélesebb nyilvánosságban. A könyvet eleinte rendkívül pozitívan fogadták, később azonban komoly viták és kritikák keresttüzébe került – beleértve egy plágiumbotrányt is, ami árnyékot vetett a mű megítélésére.

- Az első fogadtatás – elismerés és médiavisszhang: Koppetsch könyve gyorsan nagy figyelmet kapott a német nyelvű médiában. A rangos lapok kulturális rovatai többnyire lelkesedéssel fogadták a művet. Több recenzens kiemelte, hogy a könyv időszerű és fontos témát dolgoz fel, anélkül hogy leegyszerűsítene vagy demonizálna a populizmust. Jelölték Bajor Könyvdíjra is, és a közéleti diskurzusban sokan hivatkoztak rá, amikor a jobboldali populizmus okairól esett szó.

- Szakmai diskurzus és kritikai észrevételek: A szociológusok és politológusok köreiben is aktív vita alakult ki a könyvről. Több szakember méltatta a szerző szintetizáló erőfeszítését, noha többen rámutattak, hogy a „globalizáció vesztesei” és a kulturális ellenreakció elméletek korábban is ismertek voltak. Voltak, akik a könyv empatikusabb hangvételét kifogásolták, mondván, az esetleg „mentegetheti” a szélsőjobboldali megnyilvánulásokat. Mások szerint azonban a populizmusnak éppen a mélyebb, társadalmi gyökereit kell megérteni, és Koppetsch ehhez járul hozzá.

- Plágiumbotrány és következményei: A mű szakmai fogadtatását jelentősen befolyásolta egy 2019 végén kirobbant plágiumvád. Kiderült, hogy a könyvben több olyan bekezdés is szerepel, amelyeket más forrásokból átvett szövegrészeknek ítélték, de nem megfelelően hivatkozott. A botrány nyomán a könyv kiadója vizsgálatot indított, a díjjelölést visszavonták, és Koppetsch egyetemi habilitációját is megkérdőjelezték. Végül 2025-ben visszavonták a habilitációját, ami súlyos következmény az akadémiai világban.

- Közéleti viták a populizmusértelmezés kapcsán: A könyv kapcsán nemcsak a plágiumvadás keltettek feltűnést, hanem a populizmussal kapcsolatos következtetések is. A baloldali-liberális értelmiség egy része szerint túlzott megértést tanúsít a jobboldali irányok iránt, míg mások támogatták azt a gondolatot, hogy a populistákra szavazók igényeit és sérelmeit komolyan kell venni.

Összességében a Die Gesellschaft des Zorns fogadtatása kettős: tartalmilag új szempontokat hozott a populizmus okairól és a globalizáció következményeiről szóló vitába, ugyanakkor a szerzői integritás körüli botrány jelentősen rontotta a mű hírnevét.

A mű jelentősége és relevanciája

Bár Cornelia Koppetsch könyve ellentmondásos utóéletű, tartalmi jelentősége és a populizmus-kutatásban betöltött helye vitathatatlan.

- Újrapolitizálási folyamat felismerése: A szerző rámutat, hogy a jobboldali populizmus térnyerése a társadalom „újrapolitizálódását” jelzi, amely során korábban háttérbe szorult konfliktusok kerülnek a felszínre.
- A globalizáció kritikájának integrálása a populizmusmagyarázatba: A kötet egyik érdeme, hogy a populizmust a globalizáció kritikájának összefüggésében vizsgálja, átfogóan tekintve a gazdasági, kulturális és társadalmi folyamatokra.
- Az anyagi és kulturális tényezők összehangolása: Koppetsch hangsúlyozza, hogy nemcsak a gazdasági veszteségek, hanem a kulturális elismerés hiánya is kulcsfontosságú a populista lázadás megértéséhez.
- A populizmus hazai (német) kontextusának elmélyítése: A könyv Németország példáján mutatja be, miként vált a korábban stabil helyzetű csoportok elégedetlensége politikai erővé.
- Vita az elit felelősségéről: A mű hangsúlyozza, hogy a populistákkal szembeni ellenérzések mellett a „liberális-kozmpolita” elit is felelős a társadalom megosztottságáért, mivel nem figyelt a globalizáció kárvallottjaira.
- Nemzetközi kontextus és továbbgyűrűző hatás: A téma univerzális relevanciájú, hiszen a globalizáció, a kulturális identitásválság és a populizmus kapcsolata világszerte megfigyelhető. Koppetsch műve illeszkedik a nemzetközi tendenciák elemzésébe is, amelyek a globalizáció által kiváltott konfliktusokat vizsgálják.

A könyv „harag társadalomról” szóló üzenete továbbra is időszerű: rámutat, hogy a populizmus egy olyan tiltakozás, amelyet a globalizációs és neoliberális berendezkedés által frusztrált társadalmi csoportok haragja táplál. A plágiumbotrány ellenére a mű gondolatai a populizmus kutatásának megkerülhetetlen hivatkozási pontjává váltak, hozzájárulva ahhoz, hogy a jobboldali tiltakozó mozgalmakat ne pusztán felszínes, hanem mélyebb társadalmi kontextusban szemléljük.

Források

A fenti ismertetés többek közt a könyv hivatalos leírására, korabeli kritikákra és elemzésekre támaszkodik. Említést tettünk olyan publikációkról és szakmai írásokról is, amelyek részletesen foglalkoznak a Die Gesellschaft des Zorns témáival, illetve a plágiumbotrány körülményeivel. A könyv főbb értelmezési kereteit és háttérét a globalizáció, a populizmus, valamint a kulturális és anyagi sérelmek szociológiai irodalma adja.

Heinz Bude: Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee

Bevezetés

Heinz Bude (*1954) német szociológus, a kortárs német gondolkodás egyik ismert alakja, aki munkáiban gyakran foglalkozik a társadalmi érzületekkel és a közösségi kohézió kérdéseivel. 2019-ben megjelent *Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee* című könyvében Bude a szolidaritás fogalmát és annak jövőbeli szerepét vizsgálja. A mű már alcímében is jelzi küldetését: „Die Zukunft einer großen Idee”, azaz „egy nagy eszme jövője”, ezzel utalva arra, hogy a szolidaritás eszméje bár egy időre háttérbe szorult, Bude szerint újra aktuálissá válik és meghatározó jelentőségű lehet. A könyv 174 oldalas esszé, melyben a szerző elméleti fejtegetéseken és társadalmi példákon keresztül mutatja be, miért és hogyan kellene újjáéleszteni a szolidaritás eszméjét a 21. században. Az alábbiakban bemutatjuk a mű fő témáit és érveit, a szerző nézőpontját és elméleti kereteit, majd kitérünk a könyv kritikai fogadtatására és hatására, végül összefoglaljuk a fő tanulságokat.

A mű fő témái és érvei

A szolidaritás visszatérésének szükségessége: Bude könyvének kiindulópontja, hogy a szolidaritás fogalma egykor központi érték volt, ám a közelmúlt társadalmi-gazdasági folyamatai nyomán leértékelődött. Ahogy a szerző írja: „Solidarität war einmal ein starkes Wort. Es geriet in Verruf, als jeder für sein Glück und seine Not selbst verantwortlich gemacht wurde.” Vagyis: „A szolidaritás valaha egy erős szó volt. Rossz híre akkor kerekedett, amikor mindenki a saját szerencséjéért és bajáért lett felelőssé téve.” Ezzel Bude arra utal, hogy a neoliberális ideológia és az individualizmus térhódítása során elterjedt az a nézet, miszerint minden egyén a saját sorsának kovácsa, és a társadalmi kötelékek, a közösségi felelősségvállalás háttérbe szorult. Ennek következtében a szolidaritás eszméje sokak szemében elavulttá vagy gyanússá vált.

Bude hangsúlyozza, hogy a 21. század elejére a társadalmakban súlyos feszültségek halmozódtak fel, különösen az egyenlőtlenségek terén. „Ma a társadalom mélyebben megosztott szegények és gazdagok között, mint valaha” – állapítja meg. A szerző egy sokatmondó kifejezést használ: „Elend im Reichtum”, azaz „jómódban létező nyomor” – utalva arra a paradox helyzetre, hogy a gazdag társadalmakban is tömegek élnek kilátástalan helyzetben. Erre a „jólétben létező nyomorúságra” jelenleg nincs adekvát közbeszéd: „hiányzik a szolidaritás nyelve”, amely e jelenséget leírná és megoldást kínálna rá. Bude szerint a növekvő egyenlőtlenség és bizonytalanság közepette újfajta összetartásra van szükség, mert a történelem arra tanít, hogy szolidaritás nélkül a társadalmak életképtelenek. Ahogy rámutat: „Die Geschichte zeigt, dass Gesellschaften ohne Solidarität nicht überlebensfähig sind” – vagyis a múlt tapasztalatai szerint a szolidaritás nélküli társadalmak nem maradnak fenn.

Neoliberalizmus kritikája és a “mi” újrafelfedezése: A könyv egyik központi érve, hogy a szolidaritás újjáélesztéséhez le kell számolni a neoliberalizmus által sulykolt hiperindividualizmussal. Bude kifejti, hogy a neoliberális korszak „én-kultusza” komoly társadalmi károkat okozott: aláásta a bizalmat és az együttműködést, az embereket egymás versenytársaivá tette egy folyamatos „versengő gondoskodási rendszerben”. Szerinte amíg a társadalmat a piaci verseny logikája uralja, addig valódi szolidaritás nem lehetséges. A könyv tehát kritikát fogalmaz meg azzal szemben, hogy az elmúlt évtizedekben az egyéni boldogulás és felelősség került mindenek elé (a „mindenki a maga szerencséjének kovácsa” elve), ami végső soron a közösségi kötelekek fellazulásához, a „kiszolidarizálódáshoz” vezetett. Bude úgy látja, hogy nő a társadalom „mi-igénye” a hosszú ideig tartó én-központúság után. Egy interjúban utal is rá, hogy „a neoliberális én-kultusznak megvannak a következményei. Új ‘mi-igény’ jelent meg” – vagyis az emberek ismét közösségre, összetartozásra vágnak. A könyv ennek az új “Mi”-nek a kereséséről szól: hogyan találhat vissza egymáshoz a sokféle szakadt társadalom.

A szolidaritás meghatározása és elhatárolása: Bude munkája során arra is kitér, mi nem valódi szolidaritás. Óv attól, hogy a szolidaritás fogalmát demagóg vagy kirekesztő módon használják. Figyelmeztet: „Azok, akik a népek vagy akár ‘a nép’ szolidaritására hívnak fel, gyanússá válnak, mert túl gyakran csak a saját népüket értik alatta.” Ezzel a szerző a nacionalista, kirekesztő álszolidaritás ellen szólal fel. Rámutat, hogy amikor egy politikai erő a “nép szolidaritását” hangsúlyozza, gyakran valójában egy csoportegoizmust leplez vele, amely egy képzelt egységes “népet” állít szembe a „másik”-kal, legyen az egy másik nemzet, kisebbség vagy bármilyen külső csoport. Bude szerint az efféle exkluzív szolidaritás nem valódi szolidaritás, hanem inkább az összetartás egy torz formája, amely kizáráson és ellenségképen alapul, s így végső soron aláássa a társadalmi kohéziót.

Ezzel szemben Bude egy inkluzív, nyitott szolidaritás eszméjét vázolja fel, amely átível a társadalmi csoportok, osztályok és identitások határain. A szerző nem a történelmi szolidaritásfogalmak rekonstruálására törekszik – például nem a munkásosztály korábbi osztályszolidaritásának visszahozását sürgeti –, hanem egy új típusú szolidaritás körvonalait keresi. Ez az új szolidaritás nem magától értetődően adott valamely csoportthovatartozás révén (mint például egy vallási közösségben vagy osztályban), hanem tudatos döntésen és empátián alapul, és figyelembe veszi a mai világ komplex viszonyait. Bude lényegében amellett érvel, hogy a globalizált, egyenlőtlen és válságoktól sújtott társadalomban egy “választott” szolidaritásra van szükség: az egyéneknek fel kell ismerniük közös függésüket és sebezhetőségüket, és ez alapján kell újra szolidáris “mi-t” építeniük.

A könyv több példát és területet is érint a szolidaritás kapcsán. Bude beszél a nemzedékek közti szolidaritásról, az európai integrációról (EU-n belüli szolidaritás kérdése), valamint olyan aktuális kihívásokról, mint a menekültválság vagy a klímaváltozás, amelyek új próbakövei a társadalmi együttműködésnek. Bár konkrét esettanulmányokat a mű nem részletez mélyen, utalásszinten megjelenik, hogy például a 2015-ös menekültválság idején sok polgár mozdult meg segítő szándékkal – ez is a civil szolidaritás bizonyítéka, ugyanakkor rávilágít a szervezett, intézményes szolidaritás hiányosságaira is. Hasonlóképpen, a klímaváltozás elleni küzdelem vagy épp a COVID-19 pandémia is olyan területek, ahol az egymásért érzett felelősség központi jelentőségű. Bude könyvének üzenete, hogy a jövő társadalmi kihívásait – legyen szó gazdasági válságról, pandémiáról vagy környezeti katasztrófáról – csak megerősödött szolidaritással lehet megoldani, mert a szolidaritás a közösségek „reziliencia-forrása” a fundamentális krízisek idején.

Összességében a könyv fő állítása, hogy a szolidaritás eszméje rehabilitációra szorul és megújításra érett. Bude jövőorientált megközelítést alkalmaz: nem nosztalgizál a régi idők összetartása felett, hanem azt kutatja, miként lehet a szolidaritást a jelen és a jövő társadalmi viszonyai között újra nagyra becsült értékévé tenni. Ehhez elengedhetetlennek tartja a neoliberais szemlélet meghaladását és egy új társadalmi narratíva megalkotását, amelyben a “mi”-tudat és a közös cselekvés központi szerepet kap.

A szerző nézőpontja és elméleti háttere

Szemléleti alapok és inspirációk: Heinz Bude nézőpontját erősen meghatározza szociológusi háttere és az a törekvése, hogy a társadalmi jelenségeket az emberek szubjektív élményein keresztül ragadja meg. Korábbi munkáiban foglalkozott a félelem, a bizonytalanság és a társadalmi kirekesztettség érzéseivel is; ebbe a sorba illeszkedik a szolidaritás témája, mint pozitív ellenpont. Bude a könyv megírásakor támaszkodott a klasszikus szociológiai gondolkodás bizonyos elemeire (például Émile Durkheim a szolidaritás két formájáról szóló elméletére – mechanikus vs. organikus szolidaritás –, bár Bude ezeket nem részletezi hosszan, inkább háttérként érzékelteti). Ugyanakkor szakít is több hagyományos megközelítéssel. A szolidaritás fogalmát nem pusztán mint osztálytudatból fakadó érdekegységet (a marxista hagyomány értelmében) vagy mint jogi-politikai elvet (a szociáldemokrata jóléti állam elveként) tárgyalja, hanem inkább egzisztenciális és morális kategóriaként.

A szerző nyíltan kijelenti, hogy nem a történeti fogalomrekonstrukció érdekli, hanem a jelenkori tartalom. Ennek megfelelően Bude kritikusan tekint bizonyos elméletekre, amelyek szerinte nem adnak választ a mai szolidaritáshiányra. A könyvben elvet több korábbi elméleti magyarázatot is. Például szkeptikus a racionális választáselméletekkel szemben, melyek szerint az emberek jól felfogott érdekből vállalnak közösséget. Utal Mancur Olson klasszikus érvére is, miszerint ha az egyének pusztán saját rövid távú önértékük szerint cselekszenek, akkor kollektív akció (szolidaritás) nem jön létre, mivel mindenki a potyautas stratégiára csábul. Bude rámutat, hogy a mai individualizált társadalomban több kell az érdekek közös metszeténél ahhoz, hogy az emberek kiálljanak egymásért. Motivációs alapot keres a szolidaritáshoz, de nem találja meg sem a hagyományos osztályöntudatban, sem a pusztán racionalitásban, sem kizárólag a vallási/erkölcsi parancsokban. Mint írja, hiába szólítanak fel egyes politikai vagy vallási vezetők a szolidaritásra, az egyének belső meggyőződése nélkül ez üres szólam marad.

Egzisztencialista megközelítés – Camus hatása: Bude végül egy egzisztenciális-filozófiai irányból közelít a szolidaritás lényegéhez. A könyv utolsó fejezeteiben egy olyan tézist fogalmaz meg, amelyet maga is „a dolog leglényegesebb mondataként” emel ki. E szerint a szolidaritás megértése és megélése egy alapvető emberi tapasztalaton múlik. Bude nagy hatással idézi Albert Camus gondolatait. Camus szerepe meghatározó: egy kritikus megfogalmazása szerint „Camus képezi a keretet Bude művében”, mert a francia egzisztencialista filozófus állításai adják meg Bude érvelésének morális hangolását. Camus lázadó humanizmusa – miszerint az ember az abszurd világban is értelmet találhat az emberi szolidaritásban – visszaköszön Bude fejtegetéseiben.

Bude az egzisztenciális találkozás fogalmát vezeti be: „Solidarität hat einen Moment von existenzieller Begegnung” – „a szolidaritásnak van egy egzisztenciális találkozás-pillanata”. Ezzel arra utal, hogy a valódi szolidaritás akkor születik meg, amikor két ember (vagy csoport) mélyen felismeri egymásban a közös emberit, a sebezhetőséget, a létezés alapvető tapasztalatát. Bude szerint engednünk kell egy „egzisztenciális önélményt”, hogy átérezzük: „a másik ember egyszerűen csak van, létezik”, és ezt el kell fogadnunk. Itt Bude újra Camus-t

hívja segítségül – utal Camus gondolatára, miszerint „a többiek egyszerűen léteznek, és ezzel nem tehetünk semmit”. Ez a belátás – hogy nem ignorálhatjuk a másik létezését és szenvedését – alapozza meg a szolidaritást. Amikor felismerjük, hogy mindannyian „itt vagyunk” a világban, kiszolgáltatva az élet kihívásainak, akkor születik meg bennünk a késztetés az összetartásra.

Bude tehát a sebezhetőség és az egymásrautaltság univerzális élményéből vezeti le a szolidaritást. Egy másik interjúban még konkrétabban is megfogalmazza: „A szolidaritás a sebezhetőségből sarjad” – vagyis abból, hogy mindannyian sérülékenyek vagyunk és szükségünk lehet mások segítségére. Ez egybeesik azzal a humanista gondolattal, hogy az emberek azért vállalnak szolidaritást, mert tudják, bármikor kerülhetnek ők maguk is nehéz helyzetbe, amikor majd mások támogatására szorulnak. Bude értelmezésében azonban ez nem pusztán egy kalkulatív „biztosítás”, hanem egy mély erkölcsi és létélmény: annak belátása, hogy embernek lenni azt is jelenti, hogy közös a sorsunk. Ebben felismerhető Hannah Arendt hatása is – noha Bude expliciten nem elemzi Arendt munkásságát, a közös világban való létezés és cselekvés arendti eszméje rokon az általa kifejtettekkel.

Elméleti keretek röviden: Összefoglalva, Bude elméleti háttere interdiszciplináris: szociológiai megfigyelések, filozófiai (különösen egzisztencialista) gondolatok, valamint a 20–21. századi politikai-társadalmi elméletek kritikai újraértelmezése ötvöződik benne. Elutasítja, hogy a szolidaritást pusztán gazdasági vagy intézményi szempontból közelítsük meg – nem elégedhetünk meg például a jóléti állam mechanikus szolidaritási mechanizmusaival vagy a közösségi finanszírozás technikai eszközeivel. Ehelyett a szolidaritás érzelmi, etikai dimenzióját hangsúlyozza: a közös értékrendet és az egymás iránti felelősség belső parancsát. Ezért a könyv hangvétele inkább esszéisztikus és morálfilozófiai, semmint empirikus vagy szaktudományos jellegű. Bude gondolatébresztő esszét ír, amelyben személyes meggyőződéssel érvel amellett, hogy az emberi együttérzésnek és összetartozásnak új ethoszára van szükség. Ennek az ethosznak az alapja pedig az a belátás, hogy a szolidaritás az egyetlen ellenszer a társadalmi elkeseredettségre és polarizációra. Ezt a markáns állítást Bude egy interjúban így fogalmazta meg: „Solidarity is the only remedy for embitterment” – vagyis „a szolidaritás az egyetlen gyógymód az elkeseredésre”.

A könyv kritikai fogadtatása és hatása

Kritikai fogadtatás: Heinz Bude Solidarität című könyve megjelenésekor jelentős figyelmet kapott a német közéleti és akadémiai térben. A művet sok vita övezte, ami nem meglepő, hiszen a szolidaritás fogalma erősen át van politizálva és érzelmileg telített. A kritikusok egy része üdvözölte Bude kezdeményezését, hogy egy régóta háttérbe szorult eszmét helyez újra reflektorfénybe. Méltatták a könyv időszerűségét: volt olyan recenzió, amely kiemelte, hogy Bude a látszólag történelmileg „lezárt” hitt szolidaritásfogalomnak tulajdonít újból jövőt, még hozzá megállíthatatlan visszatérést jósol neki. Egyes vélemények szerint Bude ódát ír a szolidaritáshoz, és érthetően fejt ki, miért van szükség új „együtt és egymásért” szemléletre. A pozitív vélemények hangsúlyozták, hogy Bude rövid, de gondolatgazdag esszét tett le az asztalra, amely sok olvasót elgondolkodtatott a mai társadalom értékrendi válságán. Többen dicsérték a könyv esszéisztikus stílusát és filozófiai mélységét, ami kiemeli a hétköznapi publicisztikák sorából.

Ugyanakkor a könyv kritikusai is hallatták hangjukat. Néhány recenzens szerint Bude könyve túlságosan elvont és kevésbé kézzelfogható. Egyes olvasók hiányolták a konkrét javaslatokat: bár a szerző átütően ír a problémafelvetésről, nem ad választ arra, hogyan lehetne a gyakorlatban megvalósítani a szolidaritás újjáéledését. Akadt, aki úgy fogalmazott, hogy „Ez

tulajdonképpen egy bosszantó könyv, amely semmit nem tesz hozzá a szolidaritás kérdéséhez. De elolvasni mégis érdemes, mert nyomon követhetjük benne egy gondolkodó elmélkedését.” Ez a vélemény egyszerre bírál és dicsér: az elemző szerint a könyv csalódást kelthet, mert nem nyújt új, konkrét válaszokat a szolidaritás problémájára, ugyanakkor az intellektuális gondolatmenet végigkövetése önmagában is tanulságos lehet az olvasó számára. Hasonlóan megosztott véleményt tükröz egy másik recenzió, amely szerint a könyv túl “kötetlenül filozófálgató”, azaz nem kötelezi el magát határozott állítások vagy megoldások mellett, inkább csak elmélkedik.

Akadémiai körökben is vegyesen fogadták a művet. Volt, aki részletesen elemezte Bude érveit, és méltatta, hogy a szerző friss szemlélettel nyúl a szolidaritás témájához, például az egzisztenciális megközelítés bevonásával. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a könyv bizonyos részei „inkonzisztensek vagy alátámasztás nélkül maradnak” – vagyis néhol hiányzik a szigorú érvelés vagy az empirikus bizonyíték. Más recenzensek azt vetették fel, hogy Bude nem definiálja pontosan a szolidaritás fogalmát, inkább példázatokkal és idézetekkel körülírja, emiatt az olvasóra hárul a feladat, hogy a sorok között olvasva rakja össze a pontos jelentést. Néhány baloldali kritikus pedig azt róta fel, hogy Bude „a szolidaritást ki akarja békíteni a nem baloldali közönséggel” – utalva ezzel arra, hogy a könyv kerüli a radikális politikai állásfoglalást, és igyekszik minden politikai oldal számára befogadhatóvá tenni az eszmét. Ezzel szemben Bude szándékosan kerül minden pártpolitikai zöngét: a szolidaritást mint emberi és társadalmi értéket tárgyalja, nem mint valamely ideológia kizárólagos eszközét.

Hatás és aktualitás: A *Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee* olyan időpontban jelent meg (2019 vége), amikor a téma különös aktualitást nyert. Nem sokkal a könyv megjelenése után a világot sújtó COVID-19 járvány drámai módon tette próbára a társadalmi szolidaritást. Érdekes módon Bude nézetei a pandémia fényében még relevánsabbnak bizonyultak. Maga a szerző is megszólalt a válság kapcsán: 2020-ban egy interjúban „a neoliberalizmus végéről” beszélt, mondván a krízis rádöbentette az embereket arra, hogy szükségük van egymásra. „A válságban az emberek felfogják, hogy egymásra vannak utalva” – mondta Bude, ami tulajdonképpen a könyv egyik központi üzenetének igazolása a valóságban.

A járvány alatt világszerte sokat emlegették a szolidaritást (például „szolidaritás a frontvonalban dolgozókkal”, „szolidaritás az idősekkel és sérülékenyekkel” stb.), és a társadalmi fegyelem, illetve az egymásért hozott áldozatok mértéke nagyban befolyásolta a védekezés sikerét. Ebben az értelemben Bude könyve profetikusként tűnt: rámutatott, hogy a modern társadalomnak szüksége lesz a szolidaritás „új nyelvére” egy válsághelyzetben, s a COVID-válság ezt a szükségletet konkrétan meg is mutatta. A pandémia alatt német politikusok és publicisták is utaltak a szolidaritás fontosságára – például amikor az oltási kampány során felmerült az „oltási igazságosság” kérdése, vagy az, hogy ki viseljen maszkot a másik védelmében. Bude gondolatai így közvetve részei lettek ennek a diskurzusnak, hiszen már előrevetítette: a társadalmi kohézió próbatételek előtt áll, és csak szolidaritással vészelhetjük át a válságokat.

A könyv hatása a tudományos életre is megmutatkozott: hozzájárult a szolidaritáskutatás élénküléséhez. Az elmúlt években egyre több társadalomtudományi munka foglalkozik a szolidaritás elméletével és gyakorlati megnyilvánulásaival. Bude műve ebbe a trendbe illeszkedik, de egyben inspirálta is azt. Több konferenciát, panelbeszélgetést rendeztek a szolidaritás témájáról Németországban a könyv megjelenését követően. A német nyelvű sajtóban is vitaindítóként hivatkoztak Bude esszéjére olyan kérdések kapcsán, mint az európai

uniós tagállamok közti szolidaritás (gondoljunk a Brexit utáni helyzetre vagy az EU-s költségvetési vitákra), illetve a generációk közti szolidaritás (nyugdíjrendszer, fiatalok jövője). Bude nézeteit gyakran idézik abban az összefüggésben, hogy a 21. század társadalmi szerződésének kulcsszava lehet a szolidaritás. Egy interjú például arról írt Budével kapcsolatban, hogy „új ‘mi’-igény” van, és „a szolidaritás nagy ereje” lehet a válasz a neoliberalizmus okozta károkra. Ez mutatja, hogy a könyv a szélesebb közönség körében is rezonált azokra az érzésekre, hogy a társadalom túlságosan széthúz, és szükség van az összefogás új formáira.

Összességében a kritikai fogadtatás és a hatás tekintetében elmondható, hogy Bude könyve élénk párbeszédet generált. Bár nem mindenki értett egyet a tartalmával vagy stílusával, a mű elérte célját abban az értelemben, hogy újra napirendre vette a szolidaritás fogalmát és ráirányította a figyelmet ennek a nagy eszmének a jövőjére. A pozitív visszhangok azt emelik ki, hogy a könyv fontos morális iránytű, a negatív kritikák pedig arra intenek, hogy a szolidaritásról nem elég elmélkedni, hanem gyakorlati stratégiákra is szükség van. E kettősség azonban maga is értékes: rámutat, hogy a szolidaritás egyszerre elvi és gyakorlati kérdés, amit filozófiai és politikai szinten egyaránt meg kell vitatnunk.

Összefoglalás és főbb tanulságok

Heinz Bude *Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee* című műve alaposan körüljárja a szolidaritás témáját, és több fontos tanulságot fogalmaz meg:

- A szolidaritás rehabilitációja: A könyv legfőbb üzenete, hogy a szolidaritás eszméjét újra kell értelmeznünk és értékelnünk a mai világban. Bude meggyőzően érvel amellett, hogy a társadalmi kohézió hiánya, az elmagányosodás és a növekvő egyenlőtlenségek közepette a szolidaritás nem egy avított, „levitézett” jelszó, hanem a jövő kulcsa lehet. A „nagy eszme” visszatérése elkerülhetetlen, ha el akarjuk kerülni a társadalom további széthullását. A tanulság az, hogy nem vehetjük magától értetődőnek a közösségi kötelekeket: tudatosan kell azokat ápolnunk, különben a társadalom szétesik az „én” atomjaira.
- Neoliberális örökség kritikus felülvizsgálata: Bude rámutat, hogy a neoliberalizmus által teremtett versenyző és individualista emberkép zsákutcába vezetett. Új társadalmi narratívára van szükség, amely az együttműködést, egymás támogatását állítja középpontba a versengés és önérvényesítés helyett. A tanulság itt az, hogy a gazdasági-társadalmi berendezkedésünk átgondolása nélkül nehezen teremthető meg újból a szolidaritás kultúrája. Ez nem feltétlenül politikai rendszerváltást jelent, inkább attitűdváltozást: át kell értékelnünk, mit tekintünk sikernek és jólétnek – pusztán egyéni gyarapodást, vagy a közjó előmozdítását is.
- A szolidaritás emberi alapjai – sebezhetőség és “Mi-tudat”: Bude az egyik legfontosabb tanulságot filozófiai síkon fogalmazza meg: a szolidaritás alapja az emberi sebezhetőség univerzalitásának felismerése. Amikor megértjük, hogy mindannyian sérülékenyek vagyunk és bármelyikünk kerülhet bajba (legyen az betegség, anyagi csőd, természeti csapás), akkor születik meg a valódi együttérzés és összefogás. A szerző szerint az igazi szolidaritás „egzisztenciális találkozás” a másik emberrel – szemtől szembe azzal a ténnyel, hogy „ő is ember, akárcsak én”, közös sors részese. Ez a felismerés arra tanít, hogy a közösség tagjaként felelősek vagyunk egymásért, nem csak önmagunkért. Bude konklúzióként megfogalmaz egy alapigazságot: csak akkor értjük meg a szolidaritás értékét, amikor megérezzük, milyen nélküle élni, illetve amikor átéljük azt a bizonyos találkozást a másik kiszolgáltatottságával.

- Szolidaritás mint közösségi innováció: Bude a szolidaritást nem a múltba révedve siratja, hanem cselekvésre ösztönző, jövőformáló erőként mutatja be. Tanulásként levonhatjuk, hogy a szolidaritás nem csupán erkölcsi kötelesség, hanem gyakorlati előnyökkel is járó „reziliencia-forrás”. Egy szolidárisabb társadalom jobban ellenáll a válságoknak, legyen szó gazdasági sokkról vagy természeti katasztrófáról, mert az emberek számíthatnak egymásra. Így a szolidaritás „megtérül” közösségi szinten. Bude könyve arra inspirál, hogy új formákat találjunk a szolidaritás gyakorlására: ilyen lehet a közösségi gazdasági modellek (például szövetkezetek, közösségi finanszírozás), a generációk közti új szerződések (idősek segítése fiatalok által és viszont), vagy globális szinten az olyan mechanizmusok, mint a fejlett országok felelősségvállalása a klímaváltozásban érintett szegényebb országokért. A lényeg, hogy a szolidaritás innovatív társadalomszervezési elvként jelenjen meg, ne pusztán idealista jelszöveggént.

- A szolidaritás nyelvének megteremtése: Bude gyakran említi, hogy „hiányzik a szolidaritás nyelve”. Ez arra utal, hogy a mai közbeszédből kikoptak azok a fogalmak és narratívák, amelyek a közösségi felelősséget pozitív módon tudják láttatni. A könyv egyik tanulsága, hogy tudatos nyelvi és kulturális erőfeszítés szükséges a szolidaritás újraformálásához. Új történeteket kell mesélnünk, új metaforákat és szimbólumokat találni, amelyek vonzóvá teszik az együttműködést, és levetkőzik a szolidaritáshoz tapadt esetleges negatív képzeteket (mint például hogy a szolidaritás „csak” valamiféle szocialista frázis). Bude könyve maga is kísérlet egy ilyen új nyelvezet kialakítására – irodalmi idézetekkel, filozófiai utalásokkal és erőteljes erkölcsi állításokkal próbálja a szolidaritást újra „trendivé” tenni, különösen a fiatalabb generációk szemében.

Összegzés: A Solidarität. Die Zukunft einer großen Idee világos üzenetet hagy az olvasóban: a társadalmi összetartozás nem magától való adottság, hanem tudatosan ápolandó érték. Bude arra figyelmeztet, hogy ha nem építünk új hidakat egymás felé, a szakadékok tovább mélyülnek a közösségen belül. Ugyanakkor optimista hangot is megüt: szerinte éppen a nehéz idők hívják életre újra a szolidaritást – és ebben rejlik a jövő reménye. A könyv fő tanulsága, hogy a szolidaritás igenis lehet a jövő nagy eszméje, ha megtöltjük valós tartalommal. Ehhez mindannyiunkra szükség van: a szolidaritás ugyanis „te, én és mindenki más” közös ügye. A könyv olvasása után világossá válik, hogy a szolidaritás nem csupán morális imperatívusz, hanem a közös túlélés stratégiája is egy globalizált, konfliktusokkal teli világban. Bude munkája arra ösztönöz, hogy gondoljuk újra a „Mi” fogalmát, és merjünk nagyobb empátiával, felelősséggel fordulni egymás felé – mert a jövőnk ezen áll vagy bukik.

Steffen Mau: Ungleich vereint. Warum der Osten anders bleibt

Bevezetés

Steffen Mau szociológus (a Humboldt Egyetem professzora) könyve, az „Ungleich vereint. Warum der Osten anders bleibt” (magyarul kb. „Egyenlőtlenül egyesítve. Miért marad más a Kelet”) friss szemlélettel tárgyalja az újraegyesített Németországon belüli tartós kelet-nyugati különbségeket. A mű elnyerte a Bajor Könyvdíjat 2024-ben, és élénk vitákat indított el Németországban. Mau könyvét a kritikusok tanulságos, okos könyvnek nevezték, amely új nézőpontot kínál a megrögzött vitákra. A szerző alapállítása, hogy több mint három évtizeddel a német újraegyesítés után is makacsul fennmarad egy „kétarcúság az egységben”, vagyis Kelet- és Nyugat-Németország között máig léteznek markáns különbségek. Mau szerint Németország „egyenlőtlenül egyesített, és az is marad”, a keleti és nyugati régiók közötti eltérések hosszú távon is megmaradnak. Az alábbiakban fejezetekre bontva mutatjuk be a könyv fő témáit, érveit, következtetéseit, valamint azokat a történelmi és társadalmi tényezőket, amelyek a szerző szerint a kelet-nyugati különbségek okai és következményei.

Történelmi és társadalmi háttér

Mau rámutat, hogy a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) négy évtizeden át tartó külön fejlődése mély nyomokat hagyott a társadalmakban. Két nagyon eltérő politikai-gazdasági rendszer és kultúra alakult ki 1949 és 1990 között, amelyek integrációja a 1990-es újraegyesítéskor korántsem ment végbe azonnal és teljesen. A szerző részletesen és meggyőzően bemutatja, mennyire tartósan hatnak még ma is a keletnémet társadalomra az NDK-ban gyökerező beidegződések és a rendszerváltás időszakának tapasztalatai. Az 1990 utáni átmeneti évek – a gazdasági átalakulás, privatizáció, munkahelyek tömeges elvesztése és a társadalmi struktúrák átalakulása – komoly terheket róttak az egykori keletnémet tartományokra.

A demográfiai trendek is jelentősen hozzájárultak a kelet-nyugati eltérésekhez. A '90-es években Kelet-Németországból sok fiatal – különösen szakképzett munkaerő és nők – vándorolt Nyugatra, miközben a születésszám drasztikusan csökkent. Ennek következtében a keleti tartományok népessége mintegy 15-20%-kal zsugorodott három évtized alatt, és a népesség elöregedése felgyorsult. Ezek a történelmi-szociológiai folyamatok fontos háttérrel adnak Mau érveléséhez: a szerző szerint mindezek a múltbeli események és döntések máig ható különbségeket eredményeztek a kelet- és nyugatnémet társadalom között.

Kelet és Nyugat közötti strukturális egyenlőtlenségek

Az újraegyesítés utáni gazdasági felzárkózás részleges sikerei ellenére jelentős strukturális egyenlőtlenségek maradtak fenn Kelet- és Nyugat-Németország között. Mau könyve rámutat, hogy Kelet-Németország gazdasági teljesítménye tartósan elmarad a nyugati szinttől. A keleti tartományok GDP-je és termelékenysége kb. a nyugati szint 75-80%-án stagnál, és az egy főre

jutó jövedelmek, bérek is alacsonyabbak. Különösen látványos a vagyonbeli különbség: az átlagos keletnémet háztartási vagyon kevesebb mint fele a nyugatnémet átlagénak. Ez a különbség részben az NDK-ban elmaradt magánvagyon-felhalmozás és a privatizációs folyamat nyerteseinek földrajzi koncentrációja miatt alakult ki.

Mau kiemeli, hogy Kelet-Németországban alig vannak nagyvállalati központok vagy tőkeerős cégek székhelyei, ami gátolja a térség fejlődését. Ez már a 2000-es évek elején is ismert probléma volt: a hiányzó nagyvállalati központok az egyik legsúlyosabb gyengeséget jelentették a keleti gazdasági régióknak. Mivel a jelentős döntéshozatal és innováció ott történik, ahol a vállalatok központjai vannak, Kelet lemarad a kutatás-fejlesztési beruházásokban és a magas hozzáadott értékű iparágakban. A keleti gazdaság továbbra is inkább kis- és közép vállalkozásokból áll, ami a bérekre és karrierlehetőségekre is kihat.

A strukturális különbségek nem csak gazdasági mutatókban mérhetők, hanem a hatalmi-irányítási pozíciók terén is. Több mint harminc évvel az egyesítés után is feltűnően kevés keletnémet származású ember jut vezető pozíciókhoz az országos gazdasági, politikai és társadalmi intézményekben. Egy friss kormányzati jelentés szerint „még mindig túl kevés keletnémet van vezető beosztásban”, és a keleti régió lakosságárányának megfelelő reprezentáció helyett sok területen csak egy számjegyű százalékban vannak jelen. Ennek következménye, hogy a keletiek úgy érezhetik, hangjuk és nézőpontjaik alulreprezentáltak a fontos döntéshozatalokban. Mau szerint ez a strukturális egyenlőtlenség – legyen szó gazdasági erőforrásokról vagy a társadalmi elismerésről – fontos magyarázó tényezője a kelet-nyugati feszültségeknek.

Kulturális és mentális örökségek

A könyv egyik központi témája a kulturális különbségek és az identitás kérdése. Mau hangsúlyozza, hogy a keletnémetek tapasztalatai és közös emlékei különböznek a nyugatiakétól, és ezek az NDK-ban gyökerező kulturális mentalitások a mai napig formálják a keleti lakosság gondolkodását. Az NDK-ban szocializálódott generációkra hatással volt a szocialista rendszer értékrendje (például a közösségelvűség és az állammal szembeni beidegződések), a korlátozott utazási szabadság, a hiánygazdaság és a diktatúra élménye. Bár a fiatalabb generációk már nagyrészt az egységes Németországban nőttek fel, a családi és regionális emlékezet továbbadja az NDK-s örökség elemeit is.

Mau kifejti, hogy a keletnémet identitás sokak számára máig fontos kerete az önmeghatározásnak. „Ossi” öntudat alakult ki, amely részben a közös történelmi tapasztalatokra adott válasz. Ide tartozik a „másodrendű állampolgár” érzése, amit sok keleti ember átélt a '90-es évek viharos átalakulása során, amikor az életük gyökeresen megváltozott, és úgy érezték, hogy a változás nyertesei főleg nyugatiak. A könyv rámutat arra is, hogy a nyugatnémet közvélemény és média gyakran sztereotípiákkal tekint Keletre – például lustának, hálátlannak bélyegezve az ottaniakat –, ami tovább mélyítette a keletiekben az el nem ismertség érzését. Mau szerint szükség van e klisék lebontására, hogy valódi párbeszéd alakulhasson ki Kelet és Nyugat között. A szerző új megvilágításba helyezi az eddigi vitákat, rávilágítva arra, hogy a keletiek attitűdjei mögött racionális okok és sajátos tapasztalatok húzódnak.

A kulturális különbségek kapcsán Mau olyan területeket is érint, mint a közös emlékezetpolitikák (például a diktatúrával való szembenézés módja, a keletnémet múlt értékelése) és a kollektív identitás. A könyv bemutatja, hogy a keletnémetek egy része úgy érzi, az ő történetük – az NDK hétköznapjainak, eredményeinek és kudarcainak története –

nincs megfelelően képviselve az össznemzeti emlékezetben. Ezért időnként fellángol a vita arról, hogyan lehetne méltányosabban integrálni a keletnémet narratívákat a német identitásba. Mau érvelése szerint a tartós kulturális eltérések nem azt jelentik, hogy a keletiek „nem tanulták meg a demokráciát” vagy „nosztalgizva ragaszkodnak a diktatúrához”. Sokkal inkább arról van szó, hogy egy más társadalmi szocializáció és az azt követő, részben trauma jellegű átmenet formálta a keleti mentalitást – ezt Nyugaton ismerni és elismerni kell a közeledéshez.

Politikai különbségek és következményeik

A könyv rávilágít a politikai attitűdök és választási eredmények terén mutatkozó markáns kelet-nyugati különbségekre is. Mau megállapítja, hogy a keleti tartományokban más politikai erőviszonyok alakultak ki, mint nyugaton. Erre ékes példa a jobboldali AfD (Alternatíva Németországnak) párt kiemelkedő keletnémet támogatottsága. Míg Nyugat-Németországban az AfD inkább egy kisebb ellenzéki erő, addig Keleten kétszer akkora arányban szavaznak rájuk a választók. Sőt, Szászországban és Thüringiában az AfD a 2021-es szövetségi választáson a legerősebb párt lett, a 2024-es Európai Parlamenti választáson pedig Kelet-Németország térképét szinte teljesen az AfD színe borította. Ez a politikai földrajzban is kirajzolódó választási különbség azt mutatja, hogy valóban „fantomhatár” húzódik az országban a politikai preferenciák mentén.

Mau elemzi ennek a jelenségnek a gyökereit és következményeit. Az okok között említi a már tárgyalt gazdasági és társadalmi elégedetlenséget: sok keleti választó protest hangulatból voksol az AfD-re vagy más radikálisabb alternatívára, mert úgy érzi, a hagyományos politikai erők nem képviselik az érdekeit. A keleti régiókban tapasztalható nagyobb intézmény- és politikai iránti bizalmatlanság is szerepet játszik. Felmérések igazolják, hogy a demokrácia működésével való elégedettség alacsonyabb Keleten, és a lakosság egy része úgy érzi, az újraegyesítés utáni rendszer nem teljesítette a hozzá fűzött ígéreteket. Ebből fakadóan fogékonyabbak lehetnek az elitellenes, rendszerkritikus üzenetekre. Mau hangsúlyozza, hogy az AfD térnyerését nem lehet pusztán ideológiai szélsőségességgel magyarázni; ez a siker részben társadalmi frusztráció, identitásválság és elismerés iránti igény kifejeződése.

A politikai különbségek másik következménye a német politikai rendszer regionális polarizálódása. Az ország keleti és nyugati felében sokszor eltérő koalíciós lehetőségek adódnak a tartományi parlamentekben, és eltérő közpolitikai prioritások jelennek meg. Ez komoly kihívást jelent az ország integritása szempontjából: miként lehet úgy országos politikát formálni, hogy közben figyelembe veszik a keleti tartományok sajátos igényeit és nézőpontjait is? Mau szerint az eddigi stratégia – mely szerint idővel majd maguktól kiegyenlítődnek a különbségek – nem vált be. „Aki arra vár, hogy Kelet és Nyugat teljesen hasonlóvá váljon, annak még sokáig kell várnia” – idézi Mau gondolatát. Ezért a szerző szerint nyíltan szembe kell nézni a valósággal, hogy Németország tartósan különböző politikai kultúráknak ad otthont, és ennek megfelelően kell alakítani a demokratikus intézményeket és diskurzusokat.

A kelet-nyugati különbségek okai Mau értelmezésében

Mau úgy véli, a kelet-nyugati különbségek mélyen gyökerező okokra vezethetők vissza, és ezeket meg kell értenünk ahhoz, hogy a jelenlegi helyzetet kezelni tudjuk. A legfőbb okokat a következőkben foglalhatjuk össze a szerző álláspontja alapján:

– Történelmi szocializáció és DDR-örökség: A keleti lakosság jelentős része egy olyan államban született és nevelkedett, amely eltérő politikai rendszerrel és értékrenddel bírt. Az

NDK-s szocializáció olyan mentális térképeket hozott létre (például az államhoz, tekintélyhez, közösséghez való viszonyban), amelyek nyomai ma is érzékelhetők. Mau hangsúlyozza, hogy a DDR intézményi lenyomata és a mindennapi élet tapasztalatai (hiánygazdaság, megfigyelés, kollektív struktúrák) mély nyomot hagytak az emberekben. Ehhez járul, hogy 1990 után az NDK-s polgároknak hirtelen egy teljesen idegen rendszerhez kellett alkalmazkodniuk, ami sokaknál identitásvesztéssel és bizonytalansággal járt.

– Az újraegyesítés módja és a transzformációs sokk: A keletnémet gazdaság integrációja a nyugati piacgazdaságba gyors és drasztikus volt. A Treuhandanstalt privatizációs hulláma során rengeteg keleti vállalat szűnt meg vagy került nyugati tulajdonba, ami tömeges munkanélküliséget eredményezett a '90-es évek elején. Egész régiók gazdasági struktúrája omlott össze, és társadalmi státuszok zuhantak. Sokan éltek meg azt, hogy életük munkája értéktelenné vált, szakmájuk feleslegessé lett. Mau szerint a „felzárkóztatás” nyugati irányítás alatt zajlott, a keletiek inkább passzív elszenvedői voltak a változásoknak, semmint alakítói. Ez a folyamat hosszan tartó sebeket okozott, és hozzájárult ahhoz, hogy a keleti lakosság egy része kirekesztve vagy megalázva érezze magát az új Németországban. Az ebből fakadó bizalmatlanság az intézményekkel és „a rendszerrel” szemben máig érezhető.

– Strukturális hátrányok és egyenlőtlenségek: Kelet-Németország máig számos objektív hátránnyal küzd: gyengébb gazdaság, kevesebb beruházás, alacsonyabb bérek, kisebb vagyon, kevesebb befolyás. Mau álláspontja szerint ezek a maradandó különbségek nem pusztán a keletiek „alkalmatlanságából” fakadnak, hanem rendszerszintű okai vannak – részben a történelmi örökség, részben az újraegyesítés utáni politika következményei. A keleti tartományokban ma is kevesebb az infrastrukturális fejlesztés, számos vidéki térség elnéptelenedik, miközben a nagyvárosokban (például Lipcsében, Drezdában) bizonyos fellendülés tapasztalható. A szerző rámutat, hogy a szövetségi erőforrás-elosztás és a piac logikája inkább a nyugati központokat erősítette, így a keleti régiók tartósan periférikus helyzetben maradtak.

– Társadalmi és pszichológiai tényezők: Mau kitér a kollektív lélektanra is. A keleti régió lakói közül sokan érzik úgy, hogy lemaradtak a társadalmi ranglétrán, vagy hogy lenézik őket nyugaton. Ez az érzés önmagában is táplálja a különállást: ha valakit folyamatosan „másodrendűnek” tekintenek, az idővel maga is elkülönültebben fog gondolkodni saját magáról és csoportjáról. Az „mi és ők” tudat (Ossis vs. Wessis) így mindkét oldalon erősödhetett. Mau szerint sok keleti polgárban kialakult egyfajta igazságtalanság-érzet – hiszen ők is németek, mégis mintha „nem ugyanaz járna nekik”. Ennek történelmi okai (például a vagyoneelosztásban, karrierlehetőségekben meglévő különbségek) vannak, de a hatása nagyon is jelen idejű.

Összességében Mau amellet érvel, hogy a kelet-nyugati különbségeket struktúrákban és történelmi folyamatokban kell keresnünk, nem pedig genetikai vagy „mentalitásbeli” alapon leegyszerűsítve. A miért kérdésre adott válaszai komplexek: a történelem, gazdaság, politika és pszichológia együttesen formálták ezt az egyenlőtlen egységet.

A különbségek következményei Mau értelmezésében

A könyv kifejti, hogy a fennmaradó kelet-nyugati különbségeknek súlyos következményei vannak Németország társadalmi kohéziójára és politikájára nézve. Mau több területet is elemez, ahol ezek a következmények megmutatkoznak:

– Politikai radikalizáció és elégedetlenség: Az egyik legszembetűnőbb következmény a politikai spektrum eltérő alakulása, különösen a keleti tiltakozó szavazók arányának növekedése. A szélsőjobboldali és protest pártok (például AfD) megerősödése Kelet-Németországban részben a tartós elégedetlenség terméke. Ez komoly kihívás a hagyományos néppártok számára, és feszültséghez vezet az ország politikai diskurzusában. Országos szinten is érezhető a nyugtalanság amiatt, hogy létezik egy kvázi külön politikai kultúra Keleten. Mau szerint az, hogy Németország „egyenlőtlenül egyesített” maradt, olyan jelenségekben is tükröződik, mint az AfD keleti áttörése.

– Társadalmi megosztottság és „fantomhatár”: Mau bevezeti a „fantomhatár” fogalmát, amely mentén az ország kettéoszlik bizonyos attitűdök mentén. Ezt nemcsak a választási térkép illusztrálja, hanem például a pandémiás intézkedések, a bevándorlás megítélése vagy az Oroszországhoz való viszony kérdéseiben is tetten érhető a törésvonal. A szerző hangsúlyozza, hogy ha ezek a különbségek tartósan fennmaradnak, az a nemzeti egység érzetét gyengítheti. Márpedig egy ország stabilitása szempontjából veszélyes, ha nagy csoportok kölcsönösen értetlenül vagy ellenségesen tekintenek egymásra. Mau aggasztónak tartja, hogy a keletiek és nyugatiak közötti empátia sokszor csekély, és könnyen kialakulnak negatív sztereotípiák (például keletiekről, mint demokráciaellenesekről; nyugatiakról, mint arrogáns kioktatókról). Ez a társadalmi kohézió meggyengüléséhez vezethet.

– Identitásbeli és önértékelési problémák: A keleti oldalon a tartós lemaradás érzése kollektív önbizalomhiányt szülhet. Mau kitér rá, hogy a keletnémetek egy része úgy érzi, „ők a vesztesek” az egyesítés történetében, akiknek erőfeszítéseit nem ismerték el kellően. Ez elégedetlenséget és akár rezignációt eredményezhet. A nyugati oldalon ezzel párhuzamosan kialakulhat egyfajta türelmetlenség vagy értetlenség a keleti panaszokkal szemben – hiszen rengeteg forrást pumpáltak Keletre, miért nincs még „hála” és felzárkózás? Az ilyen kölcsönös értetlenség tovább mérgezi a közbeszédet, és nehezíti a konstruktív megoldások keresését.

– Kölcsönös bizalmatlanság az intézményekkel szemben: A keleti régiók lakosságának alacsonyabb intézményi bizalma (legyen szó a kormányról, médiáról vagy akár az igazságszolgáltatásról) a nyugatnémetekre is hatással lehet. Ha a keleti tartományokban például kisebb a részvétel a demokratikus folyamatokban vagy nagyobb a hajlandóság az összeesküvés-elméletek iránt, az országos szinten is destabilizáló tényezővé válhat. Mau arra figyelmeztet, hogy a kelet-nyugati különbségek fennmaradása a demokrácia minőségét is érintheti: hiszen ha egy jelentős régió polgárai kirekesztve érzik magukat, az a demokratikus legitimitáció hiányához vezethet bizonyos döntések esetében.

Mіндеzen következmények miatt Mau szerint nem lehet félvállról venni a kelet-nyugati különbségek kérdését. A könyv egyik fontos üzenete, hogy a német újraegyesítés nem befejezett projekt, hanem folyamat, amely még mindig tart – és ha nem kezelik megfelelően, akár tovább is mélyülhet a szakadék.

Mau következtetései és javaslatjai

A könyv zárófejezeteiben Mau nemcsak diagnosztizálja a problémákat, hanem javaslatokat is megfogalmaz arra, hogyan lehetne kezelni a kelet-nyugati különbségeket. A szerző álláspontja szerint először is őszintén el kell fogadni, hogy bizonyos egyenlőtlenségek és különbségek hosszú távon is fennmaradhatnak. Nem szabad továbbra is abban az illúzióban élni, hogy pusztán az idő múlása minden sebet begyógyít és a keleti régió „idővel magától

felzárkózik”. „Németország egyenlőtlenül egyesített és az is marad” – hangsúlyozza, utalva arra, hogy inkább alkalmazkodni kell ehhez a realitáshoz, semmint tagadni azt.

Ez az „alkalmazkodás” azonban nem beletörődést jelent a kelet lemaradásába, hanem új megközelítést a problémákhoz. Mau elfogadásra és megértésre szólít fel: ismerjük el a keletiek tapasztalatainak és identitásának létjogosultságát a német egységen belül. Fogadjuk el, hogy a különbségek nem feltétlenül negatívak, hanem a történelmi sokféleség részei. Ez azt is jelenti, hogy felhagyunk a vádaskodással és bűnbakkereséssel. A szerző szerint nem az a lényeg, ki a hibás, hanem hogy hogyan tovább.

Konkrét javaslatai közül kiemelhető a demokratikus részvételi lehetőségek bővítése Kelet-Németországban. Mau új fórumokat és intézményeket szorgalmaz, ahol a keletnémet polgárok artikulálhatják igényeiket és beleszólhatnak saját sorsuk alakításába. Például támogatja polgári tanácsok, közösségi fórumok létrehozását, a helyi szintű döntéshozatal erősítését, hogy az emberek úgy érezzék, nem csak elszenvedői, hanem alakítói is a változásoknak. Emellett felveti egyes szakértők ötletét egy „kelet-kvóta” bevezetésére a szövetségi intézményekben és nagyvállalatoknál, hogy a keleti németek arányai jobban tükröződjenek a vezetésben. Bár ez vitákat kelt (hogy pozitív diszkriminációval vagy természetes fejlődéssel kell-e elérni), Mau szerint legalább tudatos erőfeszítésre van szükség a reprezentációs egyenlőtlenségek oldására.

A szerző javasolja továbbá a párbeszéd és találkozások ösztönzését Kelet és Nyugat között. Úgy véli, hogy a keletnémetek és nyugatnémetek közötti személyes kapcsolatok erősítése (például csereprogramok, testvérvárosi kezdeményezések, közös kulturális projektek) segíthet lebontani a kölcsönös előítéleteket. Ha a két országrész lakói jobban megismerik egymást, megtapasztalják a másik mindennapjait, az empátia és szolidaritás erősödhet. Mau arra is felszólít, hogy meséljük újra együtt a német egység történetét, úgy, hogy abban a keletnémet perspektíva is méltó helyet kapjon – ne csak a sikertörténetek, hanem a veszteségek és fájdalmak is elismerést nyerjenek.

Végső soron Mau optimista realizmussal zárja könyvét. Elutasítja mind a fatalizmust (misperint a kelet és nyugat közti szakadék áthidalhatatlan), mind a naiv optimizmust (misperint a különbségek maguktól eltűnnek). Helyette azt javasolja, hogy tudatos politikai és társadalmi cselekvéssel kezeljük az „egyenlőtlen egységet”. Ehhez nyílt beszédre, önreflexióra és empátiára van szükség mindkét oldalon. A könyv konklúziója, hogy Németország valódi egyesítése nem abban áll, hogy Kelet lemásolja Nyugatot, hanem abban, hogy elismerjük és integráljuk a különbözőséget. Csak így alakulhat ki olyan nemzeti kohézió, amelyben Kelet és Nyugat egyenrangú félként, egymást gazdagítva élhet tovább egy közös országban – bár egyenlőtlenül egyesítve, de mégis egységben.

Vanesa Ribas: On the Line: Slaughterhouse Lives and the Making of the New South

A könyv fő témái és központi érvei

Faji és etnikai feszültségek a munkahelyen: A könyv központi témája egy délvidéki húsfeldolgozó üzemben dolgozó latino bevándorlók és afroamerikaiak egymás közti viszonyának bemutatása. Ribas szerint a vágóhíd mindennapjait mély faji-etnikai feszültségek hatják át. A dolgozók túlnyomó többsége kisebbségi csoportból származik (latin-amerikai és afroamerikai munkások), miközben feletteseik zöme fehér – ez állandó egyenlőtlenséget és konfliktusforrást teremt a gyár falain belül.

Kizsákmányolás és kiszolgáltatottság: Ribas rámutat, hogy az „új déli” húsüzemek munkásai rendkívül sebezhető, kiszolgáltatott helyzetben vannak. A *On the Line* világossá teszi, hogy a modern húsipar sikere nagyrészt ezen sérülékeny munkavállalók intenzív kizsákmányolásán alapul, akiket a cégek könnyen pótolhatónak tekintenek. A szerző erős állítást fogalmaz meg amellet, hogy sokkal nagyobb munkaügyi védelemre lenne szükség – szakszervezeti képviseletre, szigorúbb munkavédelmi szabályokra – annak érdekében, hogy a nemzet legkiszolgáltatottabb dolgozóinak helyzete javuljon.

A „prizmatikus érintkezés” jelensége: Ribas a könyvben bevezet egy új fogalmat, a „prizmatikus érintkezést”, amellyel a két kisebbségi csoport (latino és afroamerikai munkások) egymáshoz való viszonyát írja le a fehér dominancia rendszerében. Ez azt jelenti, hogy a csoportközi észlelések és konfliktusaik a fehér vezetésű hatalmi struktúra „torzító prizmáján” keresztül alakulnak. Magyarán, a munkahelyi hierarchiát uraló fehér vezetők és tulajdonosok olyan keretet teremtenek, amelyben a két kisebbségi csoport tagjai torzult módon érzékelik egymást – ez a torzulás gátolja az összefogást és fenntartja a kölcsönös bizalmatlanságot. A szerző központi érve tehát az, hogy a fehér dominancia által meghatározott rendszerben a latinók és afroamerikaiak viszonya „prizmatikus”, azaz a valódi szövetség helyett szétforgácsoltság jellemzi őket, ami végső soron a munkáltatók érdekeit szolgálja.

Történelmi és társadalmi kontextus

Az „Új Dél” és a bevándorlás hulláma: A történet Észak-Karolinában játszódik, egy hatalmas sertésvágóhídon, amelyet Ribas a könyvben álnéven „Swine Inc.”-nek nevez. Ez a régió a „New South” (Új Dél) része, amely a 20. század végén és a 21. század elején jelentős gazdasági átalakuláson ment keresztül. Hagyományosan a délvidéki mezőgazdasági területek olcsó munkaereje vonzotta az ipart – különösen a munkaigényes, alacsony bérű ágazatokat, mint a húsfeldolgozás. Az 1980-as és 1990-es évektől kezdve jelentős latin-amerikai bevándorlási hullám érte ezt a térséget, beleértve Észak-Karolinát is. Ennek köszönhetően a húsfeldolgozó üzemek munkaerő-összetétele gyökeresen megváltozott: a korábban főként helyi (köztük nagy arányban afroamerikai) munkások mellé nagyszámban érkeztek új latinó bevándorlók, akik betöltötték a nehéz fizikai munkát igénylő pozíciókat. A könyv részletesen

megvizsgálja, hogy a latino bevándorlók megjelenése miként befolyásolta a munkahelyi társadalmi dinamikát és a közösségi viszonyokat a déli vágóhídon.

Tőkeérdekek és munkaerő-politika: Ribas történelmi kontextusba is helyezi a vágóhíd világát, felvázolva a gyár munkaerő-összetételének átalakulását az 1970-es évektől napjainkig. Rámutat, hogy folyamatos küzdelem zajlott a tőke és a munka között: a vállalat oldalán az az érdek, hogy mindig elegendő és engedelmes munkaerőt biztosítson magának, míg a munkások oldalán időről időre megjelenik az ellenállás a kizsákmányolással szemben. Ez a konfliktus alakította az üzem alkalmazáspolitikáját és a munkásréteg etnikai összetételét. Amikor a helyi dolgozók (többségükben afroamerikaiak) tiltakoztak a rossz körülmények ellen vagy jobb béreket próbáltak kiharcolni, a cég gyakran új, még kiszolgáltatottabb munkaerő-forrást keresett. Ennek eredményeként fordultak a munkaadók a latin-amerikai bevándorlók felé, akiket sokszor hajlandóbbnak találtak alacsony béren, nehéz körülmények között dolgozni. Így alakult ki az a helyzet, hogy az Új Dél vágóhídjain a munkaerő túlnyomó része immár latinó bevándorló, míg a fölöttük álló hatalmi pozíciókat többnyire fehérek töltik be. Ez a társadalmi háttér magyarázza a könyvben bemutatott konfliktusok és együttműködések sajátos mintázatát.

Az ipari húsfeldolgozás és a munkások helyzetének bemutatása

Emberr próbáló munkakörülmények: Ribas nagyon érzékletesen írja le a vágóhídi mindennapokat – a munkahelyi körülményeket, a társas viszonyokat és a csoportok közti attitűdöket egyaránt bemutatja. A könyvből kiderül, hogy a húscsomagoló üzemben dolgozni rendkívül nehéz fizikai munka. A szerző saját tapasztalatai alapján számol be arról, milyen fájdalmas és kimerítő a folyamatos darabolás, csomagolás: egy-egy műszak után alig tudta elfordítani a kilincset a kezével, annyira erős fájdalmat és zsibbadást érzett az izmaiban. Ezzel érzékelteti, mit jelent „a munka által elkoptatni az ember lényének legmélyebb rostjait” – ahogy fogalmaz, a monotonia és az erőkifejtés kombinációja teljesen felőrli a dolgozót. A futószalag mellett álló munkások gyakran szenvednek sérülésektől és egészségügyi ártalmaktól, de sokszor nincsenek megfelelően megvédve: a gyors tempó és a repetitív mozdulatok miatt kialakuló fájdalmak állandó velejárói a munkának. Az üzem vezetősége ugyanakkor a termelés fenntartását tartja szem előtt, így a dolgozók rendszerint minimális pihenőidővel és orvosi ellátással kénytelenek helytállni – ez is a kiszolgáltatottságuk része.

Szociális viszonyok és faji hierarchia: A *On the Line* nem csak a fizikai munkát, hanem a munkahelyi társadalmi viszonyokat is bemutatja. A különböző etnikai csoportok – a latin-amerikai bevándorlók és az afroamerikaiak – gyakran elkülönülve dolgoznak és élik mindennapjaikat az üzemben. Ribas megfigyelései szerint az interakcióikat áthatja a kölcsönös bizalmatlanság és előítélet, jóllehet ezek nem mindig nyilvánvalóak. Érdekes módon az afroamerikai munkások ritkán beszéltek nyíltan etnikai alapon latino társaikról, vagyis kevésbé jellemezték őket sztereotip kifejezésekkel. Ez arra utal, hogy a feszültségek sokszor rejtett formában, kimondatlanul vannak jelen. Ugyanakkor a fehér felügyelet alatt működő hierarchia mindennapos emlékeztetőt jelent a munkások számára saját alá-fölé rendeltségi viszonyokról. A vezetők többsége fehér, míg a két nagy munkáscsoport (feketék és latinók) az alacsonyabb pozíciókban reked – ez a faji hierarchia hatja át a gyár légkörét. A könyv számos konkrét epizóddal szemlélteti, hogyan jelenik meg a mindennapokban ez a hierarchia: például miként kezelik a panaszokat vagy a fegyelmezést a különböző csoportok esetében, és hogyan szít vagy csillapít a vezetőség bizonyos ellentéteket. Összességében Ribas leírása egy nyomasztó képét adja a húsfeldolgozó üzemnek, ahol a munkások nem csak

a testi erejük határait feszegetik, hanem állandóan navigálniuk kell a bonyolult társas viszonyok és faji előítéletek között is.

A szerző kutatási módszerei és fő következtetései

Etnográfiai terepmunka a futószalag mellett: A *On the Line* egyik különlegessége, hogy szerzője saját maga is beállt vágóhídi munkásnak a kutatás idejére. Vanesa Ribas 16 hónapon át dolgozott beosztottként a könyvben leírt sertésfeldolgozó üzemben (2009 augusztusától 2010 decemberéig). Spanyol anyanyelvű lévén könnyen érintkezésbe lépett latinó kollégáival, így résztvevő megfigyelőként belülről tanulmányozhatta a munka világát. A vágóhíd különböző részlegein vállalt munkát – például a pácoló (marinálási) részlegen és a csomagolóban –, hogy több oldalról lássa a folyamatokat, és ugyanúgy végigdolgozta a műszakokat, mint bármely más dolgozó. Módszerének központjában az állt, hogy mindennapi tapasztalatokat és mélyinterjúkat gyűjtsön: munka közben és a szünetekben beszélgetett a munkatársaival, megismerte történeteiket, véleményüket, miközben saját bőrén is tapasztalta a munkafeltételeket. Ezt a kvalitatív, etnográfiai módszert kiegészítette a történeti dokumentumok és a cég politikáinak vizsgálata is, hogy a jelen mellett a múltat is megértse (például a dolgozók összetételének változását az évek során). A módszer ilyen kombinációja lehetővé tette, hogy Ribas hiteles és árnyalt képet adjon a vágóhídi életéről.

Főbb megállapítások: Ribas kutatása számos fontos következtetésre vezetett. Elsősorban bevezette a már említett „prizmatikus érintkezés” fogalmát, amely elméleti keretet ad a latino és afroamerikai munkások közötti viszony megértéséhez. Megállapította, hogy a két csoport kapcsolata nem egyszerűen harmonikus vagy ellenséges, hanem a fehér dominancia által torzított: az egymásról alkotott csoportképek és előítéleteik a fehér vezetésű rendszer optikáján keresztül alakulnak ki. Ez a torzító prizma azt eredményezi, hogy a kisebbségi munkások gyakran egymást okolják a problémákért vagy bizalmatlanok egymással szemben, ahelyett hogy felismernék közös érdekeiket. Ez Ribas egyik központi következtetése: a megosztottság akadályozza a munkásokat abban, hogy együttesen lépjenek fel jobb bérekért vagy biztonságosabb munkakörülményekért.

Másodsorban a szerző hangsúlyozza, hogy a vágóhídi dolgozók helyzete strukturálisan hátrányos az amerikai munkaerőpiacon. Sok latinó munkás bevándorlóként nyelvi akadályokkal és bizonytalan jogi státusszal küzd, míg az afroamerikaiak a történelmi diszkrimináció örökségével terheltlen állnak a munkáltatóval szemben. Ribas következtetése, hogy ezek a tényezők együtt rendkívül kiszolgáltatottá teszik a dolgozókat, akiket a munkaadó könnyen megfélemlíthet vagy pótolhat. A könyv zárógondolatai között ezért fontos helyen szerepel a munkaügyi reformok és a munkavállalói jogok erősítésének szükségessége. Ribas egyértelművé teszi, hogy a jelenlegi állapot fenntarthatatlan emberi szempontból, és nyomatékosan síkra száll a dolgozók védelme mellett. Úgy érvel, hogy csak erősebb jogi védelem és érdekképviselés (például szakszervezetek) révén lehet megtörni azt a mintát, amelyben a legkiszolgáltatottabb munkásrétegeket gyakorlatilag felőrlik a gyárak a profit érdekében. Összegzésképpen Ribas fő üzenete az, hogy az „Új Dél” gazdasági sikere mögött továbbélnek a régi egyenlőtlenségek, és ezen csak tudatos társadalmi beavatkozással – a munkások összefogásával és jogi védelmével – lehet változtatni.

A könyv kritikai fogadtatása és jelentősége

Szaksajtó és kritikák: A *On the Line* megjelenését követően kedvező fogadtatásban részesült a tudományos közegben. A recenzensek többsége kiemelte, hogy Ribas műve alapos,

részletgazdag és jól megírt etnográfiai munka, amely új megvilágításba helyezi a munka, a faj és a bevándorlás összefüggéseit az amerikai Délben. Az egyik bíráló például „rendkívül jól megírt könyvnek, a gazdag és szigorú etnográfiai kutatás mintapéldájának” nevezte, amely jelentős mértékben hozzájárul a munkával és a bevándorlók beilleszkedésével foglalkozó irodalomhoz a mai amerikai Dél kontextusában. Több recenzió méltatta a szerző bátorságát és elhivatottságát, hogy 16 hónapon át személyesen vett részt a kemény fizikai munkában a kutatás kedvéért – ez a fajta belehelyezkedés hitelessé és meggyőzővé teszi az eredményeket.

Természetesen apróbb kritikai észrevételek is megfogalmazódtak. Az Európai Szociológiai Szemle egyik kritikusa például felvetette a kérdést, hogy a könyv talán részletesebben is tárgyalhatta volna, miként látják maguk a munkások a saját munkájukat és helyzetüket a gyárban. Más szóval, érdekes lett volna még mélyebben hallani a dolgozók önreflexióiról: hogyan értékelik a lehetőségeiket, vágyaikat az üzem falain belül és kívül. Ugyanakkor a recenzens is leszögezte, hogy mindezek a pontok eltörpülnek amellet, hogy a *On the Line* összességében egy kivételesen értékes munka. A kritikusok egyetértettek abban, hogy Ribas könyve hiánypótló módon dokumentál egy jelenséget, amely addig kevés figyelmet kapott: a latin-amerikai bevándorlók és afroamerikaiak együttélését és munkahelyi interakcióit a dél-amerikai munka világában.

Jelentőség a munkaügyi és társadalomtörténetben: Ribas kutatása nem csak szociológiai szempontból fontos, hanem értékes adalék az amerikai munkaügyi és társadalomtörténethez is. Azzal, hogy bemutatja egy dél-karolinai vágóhíd munkaerő-összetételének változását az 1970-es évektől napjainkig, összekapcsolja a jelen elemzését a történeti folyamatokkal. Rávilágít, hogy az amerikai Dél gazdasági átalakulása – az egykori mezőgazdasági régióból az élelmiszeripar egyik központjává válása – hasonló munkaerő-kizsákmányolási mintázatokra épül, mint a múltban. Ebben az értelemben a *On the Line* folytatja és kiegészíti az amerikai munkásmozgalom és faji viszonyok történetéről szóló diskurzust, hiszen megmutatja a folytonosságot a korábbi korszakok és a jelen között: a faj és osztály metszéspontjában álló munkásokat a 21. században is hátrányos helyzetbe kényszerítik a strukturális erők, akárcsak a múltban (noha más formában).

A könyvet gyakran említik egy lapon más új-déli bevándorláskutatásokkal és munkaügyi esettanulmányokkal. Abban azonban egyedülálló, hogy egy sokáig rejtett világot hoz felszínre: a globális élelmiszerellátás háttérében dolgozó emberek mindennapi valóságát. Ribas munkája ráirányította a figyelmet ezekre a „láthatatlan” munkásokra, és személyes történeteken keresztül mutatta be, milyen árat fizetnek a fogyasztók olcsó húsáért. Emiatt a *On the Line* nemcsak a szakértők, de a szélesebb olvasóközönség számára is gondolatébresztő lehet. Összegzésképpen elmondható, hogy a könyv jelentősége abban áll, hogy egyszerre szolgáltat tudományos elemzést és emberközeli történeteket az amerikai Dél átalakuló társadalmáról. Részletesen dokumentálja, hogyan épül fel az „Új Dél” gazdasága a kiszolgáltatott munkások életére, és ezzel maradandó hozzájárulást nyújt az amerikai munkaügyi és társadalomtörténeti ismereteinkhez.

Ansari – Klinenberg: Modern Romance: An Investigation

Tartalmi összefoglaló

Az *Modern Romance: An Investigation* egy ismeretterjesztő könyv, amely a modern párkeresés és randizás világát vizsgálja humoros, mégis tudományos szemlélettel. A mű szerzői Aziz Ansari (amerikai humorista, a *Parks and Recreation* sorozat sztárja) és Eric Klinenberg (a New York-i Egyetem szociológus professzora). Ansari személyes élményeiből és komikus megfigyeléseiből kiindulva merült el a téma kutatásában, Klinenberg pedig biztosította a tudományos háttérrel és módszerességet.

A könyv betekintést nyújt abba, miként változott meg a romantikus ismerkedés a 21. században az előző generációkhoz képest. A szerzőpáros összehasonlítja a korábbi évtizedek „hagyományos” pártalálási szokásait a mai, technológia uralta randikultúrával – például rávilágítanak, hogy a múltban az emberek gyakran a közvetlen lakókörnyezetükben találtak társat, míg ma a globális online tér szinte végtelen választékot kínál. A kötet fejezetei sorra veszik a modern szerelem különböző aspektusait: hogyan változott az elvárás a partnerrel szemben, miként formálják át a kapcsolatteremtést az online társkereső alkalmazások, a szöveges üzenetek (SMS/chat) és a közösségi média, valamint milyen kulturális különbségek figyelhetők meg a világ egyes részein. Ansari és Klinenberg a történelmi trendeket is vizsgálják (pl. szüleink generációjának ismerkedési szokásai), hogy kontextusba helyezték a jelen kihívásait. Mindezt szórakoztató anekdotákkal, valódi esettanulmányokkal és statisztikai adatokkal támasztják alá, így a könyv egyszerre nevetető és tanulságos. Az olvasó átfogó képet kap arról, hogyan keresünk párt napjainkban, milyen dilemmákkal szembesülünk, és milyen „játékszabályai” vannak a modern románcnak.

Fő témák és érvek

- A bőség zavara – a választék paradoxona: Az egyik fő koncepció a „paradox of choice”, vagyis a túl nagy választék dilemmája. A modern társkereső alkalmazások és az online lehetőségek révén soha nem látott mennyiségű potenciális partner közül válogathatunk, ami elsöre ideálisnak tűnik. A szerzők azonban rámutatnak, hogy a rengeteg opció gyakran megnehezíti a döntést és növeli az elégedetlenség kockázatát. Hajlamosak vagyunk folyamatosan a legjobbat keresni, így kevésbé értékeljük azt, ami előttünk van – ez egy új keletű probléma a romantikus kapcsolatban.
- „Lélektárs” kontra jó partner – az elvárások változása: Ansari és Klinenberg szerint napjainkban az emberek sokkal magasabb elvárásokkal vágnak neki a párkeresésnek, mint korábban. Míg a múlt században gyakoribb volt a praktikus megfontolásokon és kompromisszumokon alapuló házasság (úgynevezett „kompania-házasság” – elég jó társra találni a közeli környezetből), addig ma az igény a tökéletes lelki társ megtalálására került előtérbe. A könyv többször hangsúlyozza, hogy a „soulmate” ideál – azaz az egyetlen, tökéletes társ keresése – valójában viszonylag új jelenség, amely korábbi generációknál nem volt ennyire központi. Ez a szemléletváltás hozzájárul ahhoz, hogy az emberek később házasodnak (a mai fiatalok sok évet töltenek a tökéletes személy utáni kutatással), és nagyobb az esélye annak, hogy egyik kapcsolatból a másikba ugranak a még jobb reményében.
- Az online ismerkedés hatása – előnyök és hátrányok: A könyv központi témája a technológia térnyerése a szerelemben. Részletesen elemzik az online társkeresők (mint a

Tinder, OKCupid stb.) és az okostelefonos kommunikáció (SMS, chat) hatását. Rámutatnak, hogy az online ismerkedés óriási előnye a választék bővülése és hogy könnyebben találhatunk hozzánk hasonló érdeklődésű embereket, akikkel különben sosem futnánk össze. Ugyanakkor a hátrányok is nyilvánvalóak: a felszínes szempontok (pl. profilképek) túlzott szerepe, a folyamatos bizonytalanság érzése a digitális üzenetváltásoknál, illetve az úgynevezett „ghosting” jelensége (amikor az egyik fél nyom nélkül eltűnik a kommunikációból). Fontos, hogy Ansari és Klinenberg nem foglalnak egyoldalúan állást pro vagy kontra, inkább tárgyilagosan bemutatják mind az új lehetőségeket, mind a hozzájuk kapcsolódó frusztrációkat. Például kiemelik, hogy bár az online platformok hatékonyan összehozhatnak embereket, a valódi kapcsolat kialakításához továbbra is szükség van a személyes találkozásra és időráfordításra – amire sokan kevesebb hangsúlyt fektetnek a kezdeti online „csevegés” közben.

- Kommunikációs forradalom – SMS-ek, cset és intimitás: A könyv szórakoztató példákon keresztül mutatja be, hogyan alakította át a romantikus kommunikációt az üzenetküldés. Ansari saját élménye (amikor napokig várt egy válasz-SMS-re egy nőtől, aki végül sosem reagált) jól illusztrálja a modern randi neurotikusságát. Külön téma a szöveges üzenetek értelmezése – például mennyit számít egy emoji vagy az, hogy mennyi idő után válaszolunk. A szerzők kitérnek a sexting (szexuális tartalmú üzenetek küldése), a közösségi média általi „kémkedés” (például a partner üzeneteinek, posztjainak ellenőrzése féltékenységből), valamint a megcsalás kérdéskörére is a digitális korban. Ezek a történetek rávilágítanak, hogy az intimitás és bizalom szabályai is átalakultak – sok fiatal számára természetes az intim fotók küldése vagy a másik online aktivitásának figyelése, ami korábban ismeretlen kihívások elé állítja a párokat. Sok humorral, de egyben kritikus szemmel tárgyalják ezeket a jelenségeket, bemutatva a kínos szituációkat és érzelmi hullámvasutat, amit a mai párok átélnek.

- Nemzetközi kitekintés és kulturális különbségek: Érdekessége a könyvnek, hogy nem csak amerikai perspektívából vizsgálja a randizást, hanem nemzetközi kutatásokat is végeztek. Ansari és Klinenberg több országba ellátogattak (többek között Japánba, Argentínába, Katarba és Franciaországba), hogy megértsék, máshol hogyan élik meg a fiatalok a modern románcot. Például Japánban az „össznépi szingliség” problémáját tanulmányozták (a fiatalok közül sokan egyre később vagy egyáltalán nem lépnek párkapcsolatba), míg Buenos Airesben a tradicionálisabb latin kultúra udvarlási szokásait figyelték meg. Ezek az összehasonlítások rámutatnak, hogy bár a technológia globális, a kulturális normák befolyásolják, ki hogyan használja azt: mást jelent egy Tinder-randi Tokióban, mint New Yorkban. Ugyanakkor meglepő módon sok probléma egyetemes – világszerte küdenek az emberek az ismerkedés bizonytalanságaival, csak eltérő módon fejezik ki azokat. Ez a globális perspektíva segít kontextusba helyezni a modern szerelem kihívásait és megmutatja, hogy nem csak egy adott társadalom sajátosságáról van szó, hanem nemzedékünk szélesebb körű tapasztalatáról.

Az írók nézőpontja és módszertana

Az írók nézőpontja ötvözi a humoros, hétköznapi megfigyelést a tudományos kíváncsisággal. Aziz Ansari népszerű stand-up komikusként saját élményeiből indult ki – ő maga is a milleniál generáció tagjaként szembesült a társkereső appok és SMS-ek okozta frusztrációkkal. Stílusa közvetlen és személyes; a könyv lapjain az ő hangját halljuk vissza, tele szellemes megjegyzésekkel és önironikus történetekkel. Ugyanakkor Ansari nem elégedett meg felszínes poénokkal: komolyan érdekelni kezdte a jelenség mögötti társadalmi dinamika, ezért elmélyült kutatásba fogott. Társ szerzőnek felkérte Eric Klinenberget, aki elismert szociológus. Klinenberg nézőpontja tudományosabb: számára a modern romantika egy kutatási terep, amelyet empirikus módszerekkel kell vizsgálni. A két szerző nézőpontja kiegészíti egymást: Ansari szenvedélye és kíváncsisága magával ragadó – az egyik kritika szerint a könyv sikere nagyrészt annak köszönhető, hogy Ansari „végig őszintén lenyűgözve

vizsgálja a témát”, így az olvasó is érdeklődve követi a felfedezéseit. Közben Klinenberg biztosítja, hogy a lelkesedés mögött szilárd adatok és megbízható elemzés álljon. Ennek eredménye egy olyan könyv, amely egyszerre szórakoztató és hiteles.

A kutatás módszertana szokatlanul átfogó és alapos egy ilyen könnyed hangvételű könyvhöz képest. Ansari és Klinenberg egy valódi „társadalomtudományos nyomozásba” kezdtek: összeállítottak egy nagyszabású kutatási projektet, melynek keretében több száz embert interjúvoltak meg és számos fókuszcsoporthoz beszélgetést tartottak a világ különböző pontjain. A kutatás geográfiai kiterjedése is figyelemre méltó: a beszélgetések helyszínei között volt nagyváros és kisváros az Egyesült Államokban (pl. Los Angeles és Wichita, Kansas), de Észak- és Dél-Amerikán kívül Ázsia és a Közel-Kelet is (Tokió, Doha), valamint Európa (Párizs). A szerzők ezenkívül rengeteg adatot gyűjtöttek és elemeztek: korábbi felmérések eredményeit, online társskereső platformok statisztikáit és a résztvevők által kitöltött kérdőíveket egyaránt. Innovatív ötletként létrehoztak egy saját online fórumot, ahol bárki megoszthatta tapasztalatait a modern randizásról – ez rövid idő alatt több ezer hozzászólást generált, bőséges anekdotikus adatot szolgáltatva a kutatáshoz. A tudományos megalapozottság érdekében szakértőket is bevontak a projektbe: együttműködtek számos neves szociológussal és pszichológussal, többek között olyan vezető „párkapcsolati szakértőkkel”, mint Andrew Cherlin, Eli Finkel, Helen Fisher, Sheena Iyengar vagy Barry Schwartz.

A módszertan tehát egyesíti a minőségi (kvalitatív) és mennyiségi (kvantitatív) kutatási eszközöket: személyes interjúk és történetek éppúgy szerepelnek benne, mint adatfelmérések és grafikonok (egyes eredményeket a könyvben diagramok szemléltetik – például hogy a különböző korosztályok milyen arányban használnak online társskeresőt, stb.). A szerzők igyekeztek objektív képet adni: saját élményeiket is alávetették a kapott adatoknak, és ha a statisztika mást mutatott, azt elfogadták. Ugyanakkor Ansari humorérzéke végig jelen van: a módszer komolysága mellett a tálalás könnyed, tele van szellemes megjegyzésekkel a kutatás folyamatáról (például viccesen beszámol arról, milyen abszurd helyzetek adódtak egy-egy fókuszcsoporthoz). Összességében a nézőpont és módszertan sikeres ötvözete annak, hogyan lehet egy tudományos jellegű vizsgálódást a nagyközönség számára is élvezetesen bemutatni. Ansari és Klinenberg „szemüvegén át” a modern szerelem kutatása egyszerre válik komollyá és szórakoztató kalanddá.

Kritikai értékelések

Az *Modern Romance* megjelenése után széles körű figyelmet kapott és többnyire pozitív fogadtatásban részesült a kritikusok részéről. Sokan dicsérték a könyvet, amiért közérthetően, mégis tartalmasan mutatja be a modern randizás jelenségeit. A *Kirkus Reviews* kritikusa például kiemelte, hogy Ansari könyve „gyakran fergeteges, következetesen informatív, és szokatlan módon hasznos”, mivel nem csak a randizás történetét, evolúcióját és buktatóit vázolja fel, de gyakorlati tanácsokat is ad arra vonatkozóan, miként lehet boldogulni a mai szerelemi „játzmában”. Többen méltatták Ansari egyedi hangvételét és lelkes megközelítését: a könyv szórakoztató olvasmány, tele „fejvakarásra készítő, néha bosszantó párzási szokásokkal, amelyek meghatározzák a szerelmi életünket” – ahogy egy újságíró fogalmazott. A humor és a tudományos elemzés egyensúlya a legtöbb recenzens szerint jól sikerült: az olvasó egyszerre nevet a kínos randitörténeteken és tanulhat a mögöttes trendekről. A *New York Times* bestseller-listájának élére került könyv így nem csupán a rajongókhoz, hanem szélesebb közönséghez is eljutott, akiket érdekelt a téma.

Természetesen akadtak kritikusabb hangok is. Néhány recenzió rámutatott a könyv korlátaira: például hogy elsősorban heteroszexuális kapcsolatokra fókuszál, és így kimarad belőle az *LMBTQ* emberek randizási tapasztalata – ezt egy kritikusa „figyelemre méltó korlátozásnak” nevezte, hozzátéve, hogy a könyv egyik témát sem járja körül akadémiai mélységben, inkább

átfogó képet ad. Ez utóbbi azonban bizonyos értelemben tudatos választás a szerzők részéről: a cél az volt, hogy sok aspektust érintsenek, nem pedig hogy egy-egy jelenséget teljesen kimerítsenek. Voltak, akik hiányolták a forradalmian új felismeréseket – szerintük a könyv inkább a már ismert trendeket erősíti meg adatokkal, de nem szolgál sok meglepetéssel azoknak, akik követték a téma szakirodalmát. Egy kritikus például azt írta, hogy „a könyv nem kínál sok új meglátást, és nem is önsegítő kézikönyv” – vagyis ne várja az olvasó, hogy konkrét randitanácsokat kap, inkább egy elemző körképet. Emellett megjegyezték, hogy aki csak Ansari humorára vágyik, azt meglepetés érheti, mert a stand-uphoz képest a könyv hangneme visszafogottabb, a tudományos rész pedig komolyabb hangvétellű (noha Ansari stílusa azért itt is érződik).

Összességében azonban a kritikai értékelés pozitív: a legtöbben üdvözölték, hogy egy híres humorista ilyen meglepően komoly és alapos munkát tett le az asztalra a szerelem témájában. A könyvet széles körben ajánlották mindazoknak, akiket érdekel, mi zajlik a háttérben, amikor a Tinder-en jobbra húzunk valakit, vagy miért olyan nehéz randevút szervezni a 21. században. Még a visszafogottabb vélemények is elismerik, hogy a Modern Romance értékes dokumentációja korunk társas viszonyainak, még ha nem is ad választ minden kérdésre. A humor és a kutatás ötvözete egyedi hangot üt meg a népszerű ismeretterjesztő könyvek között.

A mű jelentősége és hatása

Az Modern Romance jelentősége több szempontból is kiemelendő. Először is, a könyv óriási népszerűsége tett szert: a megjelenése után hamar #1 New York Times bestseller lett, jelezve, hogy széles tömegek kíváncsiak a témára. Ez fontos mérföldkő volt, hiszen ritka, hogy egy szociológiai kutatáson alapuló munka ilyen magasra kerüljön az eladási listákon – ebben nyilván szerepe volt Ansari ismertségének is, de a tartalom önmagáért is beszélt. A könyv „közös nevezőre” hozta a tudományos eredményeket és a popkultúrát: sok olvasó számára nyitotta fel a szemét arra, hogy a randiappok mögött komoly pszichológiai/szociológiai mechanizmusok állnak. Több kritikus is megjegyezte, hogy Ansari műve „egyszerre szórakoztató olvasmány és hasznos útmutató” a digitális kor randizói számára, ezért hivatkozási alap lett a témában. Gyakran idézik például azt a statisztikát, hogy 1932-ben az amerikai házaspárok egyharmada öt háztömbön belül lakott egymáshoz képest mielőtt megismerkedtek – ez a megdöbbentő adat a könyv kapcsán terjedt el a médiában, rávilágítva a generációk közti különbségekre.

A Modern Romance hatása abban is megmutatkozik, hogy széles körű párbeszédet indított a modern párkapcsolatokról. A könyv megjelenése óta számtalan cikk, blogbejegyzés, sőt még podcast epizód is boncolgatta a felvetett kérdéseket: tényleg nehezebb ma megtalálni az igazit, mint régen? Hogyan befolyásolja az önbecsülésünket a Tinder? Milyen stratégiák működnek a legjobban a randialkalmazásokon? Ansari és Klinenberg munkája közérthető formában tette elérhetővé a tudományos kutatások eredményeit, így sok fiatal (és idősebb) olvasó ismerhette fel saját élményeiben a könyvben leírt jelenségeket. Sokan számoltak be arról, hogy a könyv megnyugtató hatással volt rájuk: ráébredtek, hogy nincsenek egyedül a frusztrációikkal. A végére kicsit úgy érezzük, mindannyian együtt vagyunk ebben – Tokiótól Buenos Airesig, mindenki küzd valahol a szerelem frontján. Ez a felismerés, miszerint a modern randizás gondjai univerzálisak, sokak számára hozott vigaszt és perspektívát.

A mű hatása azóta is érződik: gyakran hivatkoznak rá a társadalmi kommentárokból és a populáris kultúrában egyaránt. Aziz Ansari e könyv révén nem csak humoristaként, hanem afféle „generációs szócsőként” is hírnevet szerzett magának a fiatal felnőttek romantikus életének krónikásaként. Emellett a Modern Romance jó példája lett annak, hogy egy híresség felelősen és igényesen is nyúlhat komoly témákhoz, ösztönözve ezzel másokat is hasonló projektekre (a könyv megjelenése után több hasonló, adatvezérelt ismerkedési útmutató látott napvilágot, bár keveseknek sikerült ilyen széles közönséget megszólítani). Végül, de nem

utolsó sorban, a könyv időrendileg is fontos pillanatban jelent meg: 2015-ben, amikor a Tinder és társai épp forradalmasították a randizást. Így a Modern Romance egyfajta lenyomata a kornak, és valószínűleg évek múlva is hivatkozási alap lesz, ha visszatekintünk arra, hogyan kerestünk párt a 2010-es években.

Fontos idézetek és következtetések

Az alábbiakban kiemelünk néhány fontos idézetet a könyvből, amelyek jól összefoglalják a Modern Romance leglényegesebb megállapításait és következtetéseit. Minden idézet után röviden ismertetjük a hozzá kapcsolódó gondolatot:

- “Why do we all say we prefer honesty but rarely give that courtesy to others?” – Ez a provokatív kérdés rámutat a modern ismerkedés egyik paradoxonjára. Őszinteséget várunk a másiktól, mégis gyakran előfordul, hogy nem vagyunk őszinték egymással. A szerzők ezzel az idézettel az udvarias elutasítás hiányát, azaz a ghosting jelenségét hangsúlyozzák. Sok ember inkább szó nélkül eltűnik vagy ködös kifogások mögé bújik, ahelyett hogy nyíltan megmondaná, ha nem érdeklődik – ami ellentmond annak, hogy közben mindannyian azt hangoztatjuk, őszinteségre vágyunk. Következtetés: A modern randi-kultúrában gyakori kommunikációs probléma, hogy az emberek kerülnek a kellemetlen igazságok kimondását, ezzel viszont hosszú távon bizonytalanságot és frusztrációt keltenek a másokban. A szerzők szerint érdemes lenne tudatosabban törekednünk arra, hogy legalább annyira legyünk őszinték másokkal, mint amennyire mi elvárjuk ezt tőlük.
- “While we may think we know what we want, we’re often wrong.” – Ez az idézet a vágyaink és valós szükségleteink közti ellentmondásra hívja fel a figyelmet. Gyakran úgy hisszük, pontosan tudjuk, milyen az ideális partner számunkra – legyen egy bizonyos kinézete, végzettsége, személyiség típusa stb. Ansariék kutatásai azonban azt mutatják, hogy sokszor tévedünk ebben. Például hiába állítjuk, hogy egy bizonyos típusú ember illik hozzánk, a valóságban meglepődhetünk, kibe szeretünk bele. A társkereső oldalak algoritmusai kapcsán is kiderült, hogy az emberek gyakran olyan partnerrel érzik jól magukat, aki nem felel meg teljesen az előre megadott „ideál paramétereiknek”. Következtetés: Érdemes nyitottabbnak lenni és nem túlságosan beszűkíteni a keresést mesterséges elvárások alapján. Miközben természetes, hogy vannak preferenciáink, a könyv arra int, hogy ne ragaszkodjunk mereven egy listához arról, kivel randiznánk – adjunk esélyt a meglepetésnek, mert könnyen lehet, hogy nem mindig az kell, amiről azt hittük, hogy kell. Ez is része a modern randizás tanulságainak: ismerjük meg önmagunkat a folyamat során, mert sokszor menet közben derül ki, valójában milyen partner mellett lehetünk boldogok.
- “But our research also convinced me that too many people spend way too much time doing the online part of online dating, not the dating part.” – Ez az egyik legfontosabb gyakorlati felismerés a könyvből. Ansari ezzel arra utal, hogy sokan megrekednek a virtuális ismerkedésben, és nem jutnak el a személyes találkozóig. Rengeteg időt töltünk azzal, hogy profilokat böngésszünk, üzeneteket küldözgessünk oda-vissza online, ám végül nem kerül sor igazi randira. A szerzők kutatásai során azt találták, hogy az emberek hajlamosak túlzásba vinni az „ismerkedés online” részét, például hetekig csevegnek valakivel ahelyett, hogy rövid ismerkedés után találkoznának. Következtetés: Az egyik tanácsuk, hogy ne vesztegessük el az időt a végtelen üzenetváltásokra – az online platformot használjuk ki ismerkedésre, de minél előbb vigyünk át a folyamatot a való életbe. Csak személyes találkozón derülhet ki igazán, megvan-e a kémia két ember között. Ez az idézet azt a gyakorlati útmutatást foglalja össze, amit a könyv a végén is hangsúlyoz: legyen az online ismerkedés eszköz, ne cél! Azaz használjuk a technológiát, de ne ragadjunk benne – merjünk kilépni a való világba, mert a hosszú távú kapcsolatokat ott lehet felépíteni, nem a chatablakban.

A fenti idézetek jól reprezentálják a Modern Romance főbb tanulságait. Összefoglaló következtetésként elmondható, hogy Ansari és Klinenberg vizsgálata alapján a modern szerelem világa bár gyökeresen eltér a múlt generációkétól, az emberi igények – a kapcsolódás, az intimitás, a megértés utáni vágy – változatlanok. A technológia egyszerre áldás és átok: eszköz, ami segíthet új embereket megismerni, de ha nem okosan használjuk, gátjává válhat a valódi kapcsolatok kialakulásának. A könyv záró üzenete, hogy tudatossággal és önironikus szemlélettel kell közelítenünk a modern randizáshoz. Értékeljük a lehetőségeinket, de ne bénítson meg a bőség zavara; legyünk őszintébbek és bátrabbak a kommunikációban; és ne feledjük, hogy a szerelmet a digitális korszakban is emberek élik meg, emberi érzésekkel. Ahogy a szerzők kutatása is mutatja: legyen bárhány app a telefonunkon, a nap végén ugyanazokat a hullámvölgyeket járjuk be az ismerkedés során, mint elődeink – csak más platformokon. A Modern Romance: An Investigation így egyszerre nyújt megnyugvást és útmutatást mindazoknak, akik próbálnak eligazodni a modern szerelem útvesztőiben.

Arlie Russell Hochschild: Strangers in Their Own Land

A könyv fő témái és szerkezete

Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right (2016) Arlie Russell Hochschild szociológus műve, amely az amerikai jobboldal érzelmi világát és politikai attitűdjeit vizsgálja. A könyv fő témája az úgynevezett „Nagy Paradoxon”: hogy az USA „vörös államaiban” (republikánus többségű területeken) élők gyakran épp azon kormányzati programok ellen szavaznak, amelyek javítanának életkörülményeiken. Hochschild szerint a hagyományos elemzések hajlamosak az emberek gazdasági érdekeire fókuszálni, miközben figyelmen kívül hagyják a politikai viselkedést alapvetően meghatározó érzelmeket. Ezzel szemben ő az érzelmi motivációkat és egy „mély történet” („deep story”) narratívát helyez középpontba, amely arról szól, hogyan érzik magukat ezek az emberek a mai amerikai társadalomban, és miért érzik úgy, mintha „idegenek lennének a saját hazájukban”.

A könyv szerkezetileg három fő részre tagolódik. Az első rész bemutatja a Nagy Paradoxon jelenségét személyes történeteken keresztül, főként a Louisiana állambeli Lake Charles környékén élő emberek életéből vett példákkal. A második rész a helyi kulturális és társadalmi környezetet („szociális terepet”) vizsgálja, beleértve a gazdasági sajátosságokat, a vallás és média szerepét, amelyek keretet adnak a jobboldali lakosok világnézetének. A harmadik rész az interjúalanyok „mély történetére” összpontosít, vagyis arra az érzelmi narratívára, amely meghatározza önképüket és világgépüket. Itt Hochschild leírja, miként ütközik a hagyományos déli „kitartó én” (endurance self) a liberális „kozopolita énnel”, és bemutatja a jobboldali identitás különböző altípusait. A könyv végén Hochschild kitekint az országos politikai folyamatokra is: elemzi a Tea Party mozgalom felemelkedését és Donald Trump 2016-os feltűnését, amely kutatása utolsó évében zajlott. A könyvhöz tartozik egy utószó is (a puhakötésű kiadásban), amely már Trump elnökségének első évére reagálva értékeli a helyzetet és az interjúalanyok korai reakcióit.

Hochschild fő érvei és elemzési módszerei

Hochschild fő érve az, hogy az amerikai jobboldali szavazók politikai döntéseit elsősorban érzelmi tényezők mozgatják, nem pusztán gazdasági érdekeik. A Nagy Paradoxon – miszerint sok konzervatív szavazó látszólag saját érdekei ellen szavaz – csak úgy érthető meg, ha feltárjuk azokat a mélyen gyökerező érzéseket, sérelmeket és világlátást, amelyek e döntések háttérében állnak. Hochschild bevezeti a „mély történet” fogalmát, amellyel az interjúalanyok közös érzelmi narratíváját írja le. E mély történet szerint az érintettek úgy érzik, hogy ők türelmesen „sorban állnak” az amerikai álomért keményen megdolgozva, ám azt tapasztalják, hogy más csoportok – például nők, feketék, spanyolajkúak, bevándorlók, menekültek, sőt a „másokat eltartó” állami alkalmazottak – „előrevágnak a sorban”. Ez az élmény alapvető felháborodást az igazságtalanság miatt és az „elvesztett ország” miatti gyászt eredményez, ami meghatározza politikai attitűdjeiket. A konzervatívok úgy érzik, hogy a liberálisok által

támogatott programok (pl. faji és nemi egyenlőség, jóléti juttatások) sértik a tisztességes verseny elvét, és „soron kívül” juttatnak előnyökhöz másokat. Ez a mély igazságérzeti sérelem magyarázza, miért hibáztatják reflexszerűen a kormányzati beavatkozást a gazdasági stagnálásért vagy a társadalmi problémákért. Hochschild rámutat, hogy a politikai baloldal a helyzetet gyakran a szupergazdag 1% kontra lecsúszó 99% harcaként értelmezi, ezzel szemben a jobboldali mély történetben „alkotók” (dolgozó középosztálybeli fehérek) küzdenek „élősködőkkel” (szegény kisebbségekkel) a szűkös erőforrásokért. Így fordulhat elő, hogy sok jobboldali szavazó felnéz a nagyon gazdagokra, mivel őket sikeres „alkotóknak” tartják, miközben a társadalom peremén élő csoportokat megvetik mint értelmetlen haszonélvezőket.

Elemzési módszereit tekintve Hochschild etnográfiai mélyfúrást végzett. Öt évet töltött el Louisiana állam délnyugati részén, a Lake Charles központú petro-kémiai iparvidéken, ahol résztvevő megfigyeléssel, fókuszcsoportos beszélgetésekkel és mélyinterjúkkal igyekezett megérteni a helyi konzervatív emberek gondolkodását. Különösen az idősebb, fehér, munkás- és középosztálybeli, vallásos (főként evangéliumi keresztény) lakosokra fókuszált. A környezetszennyezést választotta „kulcslyuk-ügynek”, vagyis egy olyan konkrét problématerületnek, amelyen keresztül bepillantást nyerhet a tágabb politikai paradoxonba. Louisiana e térsége ideális terep volt ehhez: egyszerre sújtja súlyos környezeti ártalom és uralja a konzervatív, államellenes politika. Hochschild empatikus megközelítést alkalmazott, tudatosan igyekezett lebontani az úgynevezett „empátiafalat” – azt a pszichológiai korlátot, amely megnehezíti, hogy beleéljük magunkat a velünk ellentétes politikai nézetűek világába. Saját bevallása szerint nem ítélkezni, hanem megérteni akarta alanyait, ezáltal hidat verve a politikai táborok között. Kutatásának hitelességét erősíti, hogy intenzíven beépült a közösségbe: baráti kapcsolatokat alakított ki az interjúalanyokkal, részt vett mindennapjaikban, így személyes hangvételű, részletgazdag portrékat tudott rajzolni róluk.

Fontos interjúk és esettanulmányok a könyvben

Hochschild könyve számos esettanulmány jellegű fejezetben mutatja be az általa megismert személyek történeteit. Ezek a fontos interjúalanyok és történetek illusztrálják a Nagy Paradoxont és a konzervatív „mély történet” különböző aspektusait:

- Mike Schaff: Egy nyugdíjas olajmunkás, akinek lakóhelyét, Bayou Corne kisvárosát egy 2012-es ipari baleset után elnyelte egy óriási iszapkút (földbe süllyedő krályszerű lyuk). A katasztrófát egy Texas Brine nevű cég hanyag fúrásai okozták, aminek következtében a föld alatti üregek beomlottak. Mike és egész közössége elvesztette otthonát a környezeti katasztrófa miatt. Paradox módon Mike mégis hevesen ellenzi a környezetvédelmi szabályozásokat és azokat a szövetségi hatóságokat, mint például az EPA (Környezetvédelmi Hivatal), amelyek megakadályozhatták volna a tragédiát. Mély bizalmatlanság él benne az állami bürokráciával szemben: a szabályozókat élősködőnek tartja, akik csak a tisztességes adófizetők pénzén élnek, de nem végzik hatékonyan a dolgukat. Mike története jól példázta, hogy a személyes veszteség ellenére miként győzhet a politikai lojalitás és világkép az egyéni érdek felett – ő tipikus Tea Party híveként inkább a „túlterjeszkedő kormánytól” félti a szabadságát, semmint a vállalati felelőtlenségtől.

- Lee Sherman: Egy üzemi karbantartó volt a Pittsburgh Plate Glass (PPG) vegyipari cégnél, aki a saját bőrén tapasztalta meg a vállalati visszaéléseket. Őt a cégvezetés arra utasította, hogy éjszakánként titokban mérgező hulladékot engedjen a környező bayou mocsárba, majd amikor Lee megbetegedett a mérgek hatásától, a vállalat elbocsátotta. Bár közvetlen áldozata

volt a környezetszennyezésnek és tisztában van a szabályozás hiányának következményeivel, Lee mégis továbbra is ellenzi a környezetvédelmi szabályozásokat, mert azokat a kormány veszélyes túlhatalmi beavatkozásának tartja. Az ő esete rávilágít, milyen erős a kulturális-ideológiai lojalitás: még a személyes sérelem sem feltétlenül ingatja meg a kormányellenes, szabályozás-ellenes meggyőződést.

- Harold és Annette Arenó: Egy házaspár, akik generációk óta a Bayou d'Inde folyócska partján éltek, s gazdálkodtak a földjükön. Lee Sherman illegális mérgező hulladék-leeresztése épp e folyó egy szakaszán történt – ennek következtében elpusztult a környék élővilága, és Harold számos családtagja (köztük ő maga is) rákos megbetegedéseket szenvedett el. Az Arenó család saját bőrén tapasztalta meg a környezetszennyezés pusztító hatását, ezért támogatnák is a környezetvédelmet, mégis politikai identitásuk erősebbnek bizonyul: mély vallásos meggyőződésük és a Demokrata Párttal szembeni bizalmatlanságuk miatt továbbra is a republikánusokra szavaznak. Jól tudják, hogy a Republikánus Párt nem fog sokat tenni az ő gondjaik orvoslására, de világgépükben a hit és a konzervatív értékek előbbre valók, mint a környezeti szabályozás ügye.

- Janice Arenó (a „Csapathű”): Janice az Arenó család kiterjedt rokonságához tartozó asszony, aki a könyvben a „Team Loyalist” (Csapathű) karakter példája. Egész életét a családja támogatásának szentelte, és feltétlen hűséggel kiáll a Republikánus Párt mellett, minden áron védelmezve azt. Számára a párt-hűség azt is jelenti, hogy elnézi a szennyezést és az ipari károkat, mert úgy véli, a petro-kémiai ipar által teremtett munkahelyek és gazdasági előnyök fontosabbak. Janice szerint a szennyezés „ára” megéri a fejlődésért cserébe, és ha a saját környezete kárán is, de a „csapatához” lojális marad. Az ő attitűdje rávilágít arra, hogy sokak értékrendjében a politikai oldallal való azonosulás és a gazdasági prosperitás reménye elsődleges, még a saját egészségükénél vagy környezetükénél is.

- Jackie Tabor (a „Hívő”): Jackie egy mélyen vallásos nő, a „Worshipper” (Imádó) típus képviselője Hochschild tipológiájában. Nehéz, szegénységgel és bántalmazással terhelt gyerekkora volt, és úgy tanulta meg túlélni, hogy minden vágyáról lemondott és Isten kegyelmére bízta sorsát. Felnőttként is azt vallja, hogy a jó keresztény élethez alázat és önfeláldozás kell: például saját kívánságait alárendelte férje akaratának, mert hite szerint ez a helyes egy házasságban. Jackie politikai nézetei is ebből a hitbéli és erkölcsi alapállásból fakadnak: elfogadja a szenvedést és nélkülözést a földi életben, bízva abban, hogy Isten majd kárpótolja – így a társadalmi egyenlőtlenségek vagy épp a környezeti ártalmak ellen sem lázad aktívan. Ő képviseli azt az attitűdöt, amely a problémák elviselését és spirituális magyarázatát részesíti előnyben a cselekvő politikai megoldások helyett.

- Donny McCorquodale (a „Cowboy”) és Mike Tritico: Donny a „Cowboy” (Vakmerő) karakter példája – egy olyan férfi, aki mindig a legveszélyesebb munkákat vállalta, és az életét a kockázatvállalás becsületére építette. Számára az igazi férfiasság és érték abban rejlik, hogy az ember vállalja a veszélyt és tűri a nehézséget. Donny ezért ki nem állhatja a környezetvédőket és a szabályozókat, mert úgy érzi, „meg akarják mondani, milyen kockázatot szabad vállalnia”, ezzel pedig sértik a becsületét és szabadságát. Vele áll szemben régi barátja, Mike Tritico, egy tengerbiológus és környezetvédő, akivel rendszeresen vitáznak. Kettejük visszatérő vacsorapartibeszélgetéseiben testet ölt a kulturális törésvonal: Mike tudományos szemlélete és környezetfélteése csap össze Donny individualizmusával és kockázatkereső szemléletével. Ez a páros azért fontos a könyvben, mert megmutatja, hogy még baráti körben is milyen nehéz áthidalni az eltérő világgépek közti szakadékot, de azt is,

hogy a személyes kapcsolat (barátság) fenntartható akkor is, ha mélyen nem értenek egyet – ez egyfajta mikro-szintű remény az empátiafal lebontására.

A fenti eseteken kívül Hochschild interjúzott helyi politikai és szakértői szereplőkkel is. Megszólaltatja például Bob Hardey-t, Westlake város polgármesterét, aki nagy örömmel üdvözölte egy óriás vegyi üzem építését a városban, noha a beruházásból a helyi lakosok alig profitálnak majd. Russel Honoré tábornokkal is találkozik, aki a Katrina hurrikán után híressé vált nyugalmazott katona; ő környezetvédelmi aktivistaként (a „Zöld Hadsereg” nevű mozgalom élén) próbált változást hozni Louisiana politikájába. Honoré rámutatott, hogy a helyi politikusok egy „pszichológiai programot” hajtanak végre: azt az érzést sulykolják az emberekbe, hogy választaniuk kell a munkahelyek és a tiszta környezet között, mintha a kettő együtt nem lenne lehetséges. Hochschild idézi Dr. Paul Templet közgazdász-környezetvédelmi szakembert is, aki adatokkal cáfolja ezt a hamis dilemmát: rámutat, hogy Louisiana gazdaságát alig gyarapítja valójában az olajipar (a munkahelyek nagy része automatizált vagy külföldi munkások töltik be), és egy MIT tanulmány szerint a szigorúbb környezetvédelmi szabályok korrelálnak a gazdasági növekedéssel. Ezek a külső perspektívák segítenek megvilágítani, hogy a helyi emberek hiedelmei – miszerint a szabályozatlanság a jólét kulcsa – valójában mennyire nincsenek összhangban a tényekkel.

Az amerikai jobboldali érzelmek és politikai attitűdök elemzése

A könyv alcímében szereplő „harag és gyász” két kulcsérzelem, amelyeket Hochschild az amerikai jobboldaliak lelkiállapotának leírására használ. Harag tölti el őket, mert úgy érzik, a kormányzat és a „politikai korrektség” béklyói megfosztják őket attól, amiért keményen megdolgoztak, és gyászolják a régi társadalmi rendet, amelyben az ő értékeik és csoportjuk (fehér, keresztény amerikaiak) voltak meghatározó helyzetben. Sok interjúalany érzi úgy, hogy kívül rekedt a saját országán: az elmúlt évtizedek kulturális változásai – a polgárjogi mozgalmak, a nők egyenjogúsága, a bevándorlás, az LMBTQ-jogok térnyerése – mind hozzájárultak ahhoz az érzéshez, hogy az általuk ismert Amerika eltűnőben van. Ezt élük meg úgy, mintha „idegenek a saját hazájukban” lennének. Úgy látják, hogy a társadalom peremére szorultak, miközben más csoportok jogtalan előnyökhöz jutottak az ő rovásukra (ez a már említett „soronkívüliség” érzése).

Bizalmatlanság és düh irányul részükre a szövetségi kormány és a liberális elit felé. A kormányzatot gyakran tekintik korruptnak, pazarlónak vagy zsarnokinak, amely elveszi a „keményen dolgozó kisember” pénzét adók formájában, és azt más, szerintük kevésbé szorgalmas csoportoknak juttatja. Így formálódik ki bennük a „alkotók vs. élőködők” szemlélet: önmagukat tekintik az értékteremtő, dolgozó „alkotóknak”, míg a társadalmi támogatásokban részesülőket vagy az általuk ellenszenvesnek tartott kisebbségeket „élőködőknek” látják. Ez a nézőpont erős erkölcsi töltetű felháborodást kelt bennük, és igazolja számukra a szociális juttatások, a pozitív diszkrimináció (affirmative action) vagy épp a környezetvédelmi intézkedések elutasítását. Úgy vélik, a világ kemény és versengő hely, ahol mindenkinek magának kell boldogulnia, és aki lemarad, az többnyire saját hibájából teszi – ezért nem érznek szolidaritást azok iránt, akiket ők érdemtelennek tartanak.

Hochschild kiemeli, hogy e jobboldali érzelmi világ egyik pillére a büszkeség és becsület érzete. Az interjúalanyok nagy része büszke a saját és ősei kitartására, kemény munkájára (a déli „kitartó én” ethosza), és méltóságukat féltik a liberális Amerika vélt lenézésétől. Sokan emlegetik, hogy a „liberális mainstream” gúnyosan tekint a „vidéki déli fehér” amerikaiakra, műveletlennek vagy bigottnak bélyegezve őket. Ezt a kulturális lenézettség érzést igyekeznek

ellensúlyozni azzal, hogy összezárnak saját csoportjukkal és értékeikkel (vallás, fegyvertartás, hagyományos családkép stb.) még erősebben azonosulnak. Ebben támogatja őket a konzervatív média, különösen a Fox News, amelyet sokan morális irányítúként és a hasonló gondolkodásúak hangjaként követnek. Hochschild megfigyelte, hogy a Fox News közvetíti feléjük azokat a híreket és értelmezéseket, amelyek visszaigazolják az ő szorongásaikat és megerősítik értékeiket a „terjeszkedő liberális konszenzussal” szemben. Ugyanakkor a főáramú vagy liberális médiát (amely például a környezetszennyezésről vagy a faji egyenlőtlenségekről számol be) alig fogyasztják, így ezek a problémák kevésbé válnak tudatossá számukra.

Vallásos hitük is kulcsszerepet játszik érzelmi és politikai attitűdjeikben. A templom Louisiana-ban nem csak hitbéli közösség, hanem sok szempontból betölti azt a funkciót, amit máshol az állami szociális háló: segít a rászorulóknak, közösségi programokat szervez, összetartja az embereket. A prédikációk és gyülekezeti beszélgetések azonban többnyire az egyéni lelki megpróbáltatások elfogadását és az isteni gondviselésbe vetett hitet hangsúlyozzák, nem pedig a társadalmi változtatás szükségességét. Ez erősíti a hívekben a fatalizmust és türelem erényét, ami politikailag abban nyilvánul meg, hogy kevésbé hajlandók kollektív cselekvést (pl. tüntetést vagy követelést) szervezni saját érdekükben, még akkor is, ha nyilvánvalóan szenvednek bizonyos problémáktól (mint az ipari szennyezés).

A könyv rávilágít a rasszhoz való viszonyulás összetettségére is. Hochschild hangsúlyozza, hogy Louisiana-ban az általa megismert konzervatív fehérek többsége nem volt nyíltan rasszista vagy gyűlölködő; a nyílt fajgyűlöletet elítélték (pl. elutasították a 2017-es charlottesville-i neonáci megmozdulást). Ugyanakkor számos burkolt előítéletes narratívát igaznak fogadtak el – például hajlamosak voltak elhinni a médiában látható sztereotípiákat, miszerint a fekete amerikaiak jelentős része hálátlan segélyezett vagy bűnöző. Ezek az implicit elfogult attitűdök annak tudhatók be, hogy hiányzik a történelmi kontextus és a személyes érintkezés: többségük elkülönült információs buborékban él, és kevés közvetlen tapasztalata van más etnikumokkal. Így a rassz kérdése is a mély történet részévé válik: nem aktív gyűlölet formájában, hanem a „sorban előrevágók” közé sorolják a kisebbségeket, akikről úgy érzik, a kormány indokolatlanul támogatja őket az ő kárukra.

Összességében Hochschild elemzése szerint az amerikai jobboldali érzelmi világot az jellemzi, hogy sértett igazságérzet, identitásvesztéstől való félelem és a múlt iránti nosztalgia formálja. Ezek az érzelmek magyarázatot adnak arra, hogy követői miért vonzódnak olyan politikusokhoz, akik az érzelmeikre rezonálnak. Donald Trump például retorikájával és stílusával kifejezetten ezen érzésekre épített: nyíltan figyelmen kívül hagyta a politikailag korrekt normákat, erőteljes (gyakran dühöt keltő vagy félelmekre apelláló) érzelmi üzeneteket közvetített, és ezzel sok fehér konzervatív szívet megnyerte, akik úgy érezték, végre valaki kimondja az ő kimondatlan haragjukat. Hochschild szerint Trump az emberek „érzelmi önértékére” hatott – vagyis nem a racionális számításokra, hanem arra az igényre, hogy méltóságban, megbecsülésben érezzék magukat. Ez a megközelítés segít megérteni, miért támogatnak sokan olyan politikát, ami első ránézésre ellentmond anyagi érdekeiknek: mert érzelmi érdekeiknek megfelel, visszaad valamennyit az elvesztett büszkeségből vagy biztonságérzetből.

A könyv társadalmi és politikai kontextusa

Hochschild kutatását és a könyv mondanivalóját az amerikai politikai élet 2010-es évekbeli fordulatai keretezik. A Tea Party mozgalom felemelkedése (2009 után) és a Barack Obama

elnöksége alatt kialakult polarizáció adta az ötletet Hochschildnek, hogy jobban meg kell érteni a konzervatív bázis lelkületét. Louisiana állam, ahol kutatott, a mély-dél része: hagyományosan konzervatív, vallásos és erősen republikánus vidék, ugyanakkor társadalmi mutatói (jövedelem, egészség, oktatás) az ország sereghajtói között vannak. Ez a kontextus feszültséget teremt: a vörös államok (mint Louisiana) arányaiban több szövetségi támogatást kapnak és rosszabbul teljesítenek számos téren, mégis a szövetségi kormány ellen hangolódnak – ez a Nagy Paradoxon nemcsak egyéni, hanem strukturális szinten is tetten érhető.

Történelmi kontextusként Hochschild felidézi a Észak–Dél közötti feszültségek múltját. A polgárháborút követően, majd a 20. századi polgárjogi küzdelmek idején a déli fehérek azt élték meg, hogy az északi (liberális) társadalom morális felsőbbrendűségét hirdetve beavatkozik az ő életmódjukba és értékrendjükbe. Ez a kollektív emlékezet ma is hat: sok déli konzervatív számára a modern progresszív törekvések – legyen az a sokszínűség hangsúlyozása, a környezetvédelem vagy a szövetségi programok – mind egy újabb „erkölcsi betolakodás” részei. Úgy érzik, a „kozmpolita én” (a nyitott, sokféleséget elfogadó, liberális identitás) térhódítása fenyegeti a saját „kitartó én” identitásukat és hagyományos értékeiket. Emiatt védekező álláspontra helyezkednek: még erősebben kapaszkodnak déli identitásukba, vallásukba, s ezzel együtt a Republikánus Pártba, mint hagyományos értékeik politikai otthonába. A politikai szociológiai kontextus tehát egy kulturális ellenreakció: a globalizálódó, liberalizálódó Amerika kihívásaira adott válasz a lokális identitás és konzervatív értékek megerősítése.

A könyv konkrét politikai kontextusa a 2016-os amerikai elnökválasztás. Hochschild kutatása 2011-től 2016-ig tartott, épp abban az időszakban, amikor a kezdetben marginális Tea Party jelenség egyre inkább főszereplővé vált a jobboldalon, és végül Donald Trump populista kampányában csúcspontot ért el. Trump jelöltként pontosan azoknak az embereknek az indulatait szolgáltatta meg, akiket Hochschild tanulmányozott: a könyvbéli interjúalanyok közül sokan rajongtak Trumpért már a kampány során. Trump retorikája – amely az érzelmi azonosulást helyezte előtérbe, sokszor a tények vagy koherens programok helyett – igazolta Hochschild tézisének arról, hogy az érzelmi mozgatórugók döntőek. A Trump-jelenség így egyfajta valósídejű „kísérletként” szolgált Hochschild megállapításainak tesztelésére: a 2016-os választás utólagos elemzésekor sok kommentátor is e könyvhöz fordult magyarázatért. A könyv National Book Award döntős lett 2016-ban, és széles körben emlegették mint „az egyik legfontosabb könyvet, amit el kell olvasni Trump győzelmének megértéséhez”. Ez is mutatja, hogy Hochschild munkája találkozott egy társadalmi igényvel a politikai megosztottság jobb megértésére.

A gazdasági kontextus is fontos háttér: a globalizáció és a 2008-as válság utáni időszak sok amerikai munkásosztálybeli számára stagnáló béreket, bizonytalan megélhetést hozott. Hochschild rámutat, hogy a szélesedő egyenlőtlenség és az életpályák beszűkülése ugyanúgy sújtja a jobboldali és baloldali érzelmű embereket, de eltérően értelmezik az okokat. Míg a baloldal a gazdag elit kapzsiságát és a közösségi (állami) szerepvállalás hiányát okolja, addig a jobboldal a munkahelyekért folyó versenyben lát bűnbakot – például a bevándorlókat vagy kisebbségeket, akik „elveszik” a lehetőségeket –, és úgy véli, a kormány csak ront a helyzeten, ezért inkább a piac szabadságában bíz. Mindkét tábor tehát a saját módján reagál a globális kapitalizmus kihívásaira, de más-más bűnbakot és megoldást jelöl meg. Hochschild szerint ezt a strukturális szorítást – hogy a „tortából” egyre kevesebb jut a középosztálynak – mindkét oldal érzi; a különbség abban rejlik, hogy kit tartanak felelősnek és hol keresik a kiutat. Ez a felismerés ad némi reményt is: ha sikerülne felismerni, hogy végső soron közös

gazdasági problémával néz szembe a munkásosztály, talán lehetne hidakat építeni a politikai táborok között.

Hochschild a könyv végén személyes hangú üzenetekkel fordul mindkét politikai oldal felé, azt szorgalmazva, hogy lássák meg a közös emberi alapokat a másokban. Elismeri, hogy az empátia és párbeszéd önmagában nem oldja fel az azonnali politikai ellentéteket vagy a mély ideológiai különbségeket. Ugyanakkor hisz abban, hogy az emberi kapcsolatok és az egymás történeteinek megismerése csökkentheti az ellenségességet. Felhívja a figyelmet, hogy számos ügy van, ahol nem a bal–jobb törésvonal mentén húzódik a valódi ellentét, hanem például az „elit vs. nép” vagy a „globalizált vs. hagyományos gazdaság” dichotómiák mentén. Ilyen területeken – például a munkahelyek automatizálása, ami mindenkit fenyeget politikai hovatarozástól függetlenül – lehetséges lenne új szövetségek kialakítása. (Érdekességképp megjegyzi, hogy a valódi „soronkívül előre tolakodók” talán nem is a kisebbségek, hanem a robotok és a technológiai változások, melyek munkahelyeket vesznek el.) A társadalmi kontextus így egy optimista zárógondolattal egészül ki: Hochschild új találkozási pontokat és párbeszédformákat sürget, hogy az egymással szemben álló amerikaiak ráébredjenek a közös érdekeikre és emberi sorsukra.

A környezeti szabályozással és kulturális megosztottsággal kapcsolatos megállapítások

Hochschild kutatásának egyik központi eleme a környezeti szabályozás körüli ellentmondás feltárása, amely jól példázza az amerikai társadalom kulturális megosztottságát. Louisiana iparvidékén járva szembesült azzal, hogy még a legsúlyosabb környezeti károkat elszenvedő emberek közül is sokan hevesen ellenzik a környezetvédelmi előírásokat és a kormányzati beavatkozást. E látszólagos paradoxon mögött mély kulturális okok húzódnak. A helyi politikusok és ipari érdekcsoportok hosszú ideje azt az üzenetet közvetítik, hogy a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem összeegyeztethetetlen – az emberek úgy érzik, választaniuk kell a munkahelyek (megélhetés) és a tiszta környezet között. Ez a hamis dilemma egyfajta identitáskérdéssé vált: aki a környezetvédelmet sürgeti, azt gyakran a „másik táborhoz” tartozónak, liberálisnak bélyegzik, aki veszélybe sodorja a közösség megélhetését. Így a környezetvédelmi szabályozás ügye beépült a szélesebb kulturális háborúba: a konzervatív tábor számára az EPA és a zöld aktivisták a külső beavatkozás és a „nagy kormány” szimbólumai, míg a liberális oldal számára az ipari szennyezés a felelőtlen vállalati kapzsiság példája.

A könyv számos konkrét példával illusztrálja, hogyan jelenik meg ez a megosztottság. Mike Schaff esete megmutatta, hogy egy érintett számára is könnyebb a kormányzati szerveket hibáztatni, mint a munkahelyet adó ipart – ő a saját tragédiájáért is inkább a „tehetetlen és pénzpazarló” állami felügyeletet okolja, semmint a fűrészeket végző céget. Ennek hátterében az húzódik meg, hogy az emberek identitása és közösségi hovatarozása erősebben kötődik az iparhoz (amely megélhetést, kultúrát biztosított generációkon át) és a konzervatív politikai ideológiához, mint a szabályozó hatóságokhoz, melyeket idegennek érznek. A kulturális norma az, hogy a bajt túrni kell, nem pedig a kormánytól várni a megoldást – ezt erősíti a vallásos kitartás ethosza és a közösségi közöny a környezeti ügyek iránt. Hochschild megjegyzi, hogy Louisiana-ban szinte tabu volt a környezetszennyezésről beszélni: mivel mindenki tudta, hogy nincs politikai akarat a változtatásra, a polgárok hallgatóságos megegyezéssel inkább nem beszéltek róla, így nem szerveződött tiltakozás sem. Ez egyfajta kollektív tagadás vagy belenyugvás kultúráját hozta létre, ahol a problémákat elszenvedik, de nem konfrontálódnak miattuk a hatalommal.

Hochschild fontos megállapítása, hogy a környezeti konfliktus valójában nem pusztán a gazdasági racionalitás mentén értelmezhető, hanem mély érzelmi és identitásbeli tényezők alakítják. Azok a Louisianai interjúalanyok, akik elutasítják az EPA-t és a környezetvédelmi szabályokat, gyakran úgy érzik, hogy a saját becsületük és életmódjuk van támadás alatt. Az ipari üzem bezárása vagy megbírságolása számukra nemcsak munkahelyvesztést jelenthet, hanem azt is, hogy külső erők szólnak bele abba, hogyan éljenek. Ez a függetlenségi vágy és bizalmatlanság a „külsősökkel” szemben (legyenek azok szövetségi bürokráták, környezetvédők vagy akár tudósok) kulturálisan mélyen beágyazott. Hochschild leírja, hogy a helyiek szemében a környezetvédők gyakran „szörszálhasogató városi elitisták”, akik nem értik meg a vidéki élet realitásait, és lenézik a déli embereket. Ezért a környezetvédelmi ügy átpolitizálódott: sok konzervatív számára a környezetvédelem „liberális ügy”, amelyből ők inkább kimaradnak, nehogy a másik táborhoz sorolják őket.

Mindezek ellenére a könyv utal arra, hogy vannak közös pontok és lehetőségek a szakadék áthidalására. Hochschild bemutatja, hogy amikor az érintettek maguk alakítanak környezetvédelmi mozgalmat – például a „Zöld Hadsereg” (Green Army) Louisiana-ban, amelyet épp egy konzervatív háttérű katona, Russel Honoré vezet – akkor némi eséllyel feloldható a dolog pártossága. Néhány szereplő, mint Mike Schaff is, végül környezeti aktivistává vált a saját közösségében, miközben továbbra is a Tea Party eszméit vallotta. Ez azt mutatja, hogy az emberek összetett identitással rendelkeznek: lehetséges egyszerre hinni a kis kormányzat eszményében és felismerni egy konkrét környezeti probléma súlyosságát. Hochschild szerint az ilyen esetek jelzik, hogy a megosztottság nem áthidalhatatlan. Ha sikerül közös nyelvet találni – például a katonai becsület vagy vallási felelősségvállalás nyelvén beszélni a környezet védelméről – akkor a konzervatív emberek is mozgósíthatók egy-egy közös érdekében anélkül, hogy identitásukat fel kellene adniuk.

A kulturális megosztottság tágabb értelemben is áthatja a könyv megállapításait. Hochschild „empátiafal” metaforája arra utal, hogy a liberális és konzervatív Amerika között nem pusztán nézetkülönbség, hanem megértésbeli és érzelmi szakadék húzódik. A környezeti szabályozás kérdése ennek csak egy manifesztációja: a két oldal gyakran képtelen közös nevezőre jutni, mert más nyelvet beszélnek és más értékeket tartanak szentnek. A konzervatív oldalon a lojalitás, szabadság és becsület értékei sokszor felülírják a gondoskodó állam és egyenlőség liberális értékeit. Ez vezet ahhoz, hogy még egy olyan ügyben is, ami mindannyiuk egészségét érinti (mint a mérgező víz vagy a légszennyezés), nem alakul ki konszenzus a megoldásban. Hochschild azonban amellett érvel, hogy az empátia és a párbeszéd révén fel lehet ismerni: sokszor ugyanazokat a dolgokat féljük, csak különböző fogalmakkal. A kulturális megosztottság csökkentésének záloga szerinte az, hogy megpróbáljuk belülről látni a másik történetét. Ezáltal a „strangerek” – az idegennek tartott honfitársak – talán kevésbé lesznek idegenek, és közös alapot lehet találni az olyan kihívások kezelésére, mint a környezet védelme vagy a gazdasági egyenlőtlenségek.

Összegzés

Arlie Russell Hochschild *Strangers in Their Own Land* című műve alapos és együttérző betekintést nyújt az amerikai jobboldal gondolkodásába. A könyv fő érdeme, hogy emberi történeteken keresztül mutatja be, miként lesz a személyes sérelmekből politikai meggyőződés, és hogyan formálja a kollektív érzelmi logika a választói magatartást. Rávilágít, hogy a jelenkori politikai törésvonalak mögött mély kulturális narratívák és érzések húzódnak, és felhívást intéz az olvasókhoz a megértés és párbeszéd érdekében. Hochschild munkája egyszerre szól a konkrét louisianai közösségről és az egész amerikai nemzetről, amelynek tagjai sokszor valóban idegenként tekintenek egymásra a saját hazájukban.

Lisa Wade: American Hookup: The New Culture of Sex on Campus

Bevezetés

Lisa Wade *American Hookup: The New Culture of Sex on Campus* című (2017-ben megjelent) könyve az amerikai egyetemeken uralkodó „hookup kultúra” átfogó, szociológiai vizsgálata. Wade, aki szociológus és az Occidental College professzora, a könyvben azt mutatja be, hogyan működik az alkalmi szex új kultúrája a campusokon, milyen hatással van a diákok életére, és mit árul el mindez az amerikai társadalom szélesebb értékeiről és problémáiról. A szerző történelmi, statisztikai és személyes beszámolókat is felhasznál annak érdekében, hogy árnyalt képet adjon a hookup jelenségről, túlmutatva a leegyszerűsítő morális pánikon és a felszínes vélekedéseken. Az alábbiakban a könyv fő témáit és érveit, a kutatási módszereket, a hookup kultúra jellemzőit és hatásait, a mű kritikai fogadtatását, valamint a szerző következtetéseit ismertetjük strukturált formában.

A könyv fő témái és érvei

Wade könyvének középpontjában az a kettősség áll, hogy miközben a mai egyetemisták nem feltétlenül létesítenek több szexuális kapcsolatot, mint szüleik generációja, kialakult egy új normarendszer a szexuális életük körül. A főbb témák és érvek a következők:

- Hookup kultúra vs. valós szexuális gyakorlat – A szerző hangsúlyozza, hogy a hallgatók túlbecsülik társaik „kicsapongását”, valójában egy átlagos diák mindössze nagyjából nyolc alkalommal hookupol négy év alatt (kb. félévente egyszer), és majdnem a hallgatók egyharmada egyáltalán nem vesz részt hookupban az egyetemi évek során. A kulturális nyomás azonban mindenkit érint: akkor is hat a légkör, ha valaki nem él alkalmi szexuális életet – Wade ezt a láthatatlan nyomást nevezi a diákok boldogtalansága egyik fő okának.
- Érzelmi „büntetés” és a gondtalanság kényszere – A hookup kultúra olyan normákat teremt, amelyek az érzelmi távolságtartást és közönyt jutalmaznak, a törődést és kedvességet pedig büntetik. Elvárás, hogy a felek „ne törődjenek” egymással egy együttlét után, hiszen senki sem akar ráakaszkodónak vagy kétségbeesettnek tűnni. Wade megfogalmazása szerint a hookup kultúra „nem gondtalan (carefree), hanem gondatlan (care-less)”, amely erőltetetten igyekszik minden érzelmet kizárni a szexből.
- Egyenlőtlen élvezet és nemi egyenlőtlenségek – A könyv rámutat a jelentős „orgazmusrésre”: az alkalmi együttlétekben a férfiak lényegesen gyakrabban jutnak el orgazmusig, mint a nők. Sok női diák úgy nyilatkozott, hogy a hookup elsősorban „a férfiaknak szól”, az ő testüket használják – a nők előre számítanak rá, hogy nekik nem lesz kielégítő az aktus. Wade kritikája szerint a probléma nem biológiai adottság, hanem egy olyan kultúra eredménye, amely a férfi örömet helyezi előtérbe. Megjegyzi, hogy párkapcsolatban a nők orgazmusesélye jóval nagyobb, mint alkalmi szexben. A patriarchális értékek továbbélése a hookup kultúrában központi téma: Wade szerint az, hogy a nők „úgy viselkedhetnek, mint a férfiak” az alkalmi szexben, nem valódi egyenlőséget jelent, hanem inkább a férfias

normákhoz való alkalmazkodást. A hookup kultúra erősen maszkulin jellegű, és ez a fehér heteroszexuális férfiaknak kedvez a leginkább.

- Versengés és státusz – A laza szexuális normák ellenére szigorú informális szabályok uralkodnak. A hookup gyakran presztízskérdéssé válik, különösen a férfiak számára (például minél több „skalpot” gyűjteni), miközben a nőknél a túl sok partner könnyen a „ribanc” bélyeget hozza – ez a nők közti rivalizálást is szítja. A könyv „Nem egyenlő gyönyörök” fejezete részletesen kitér arra is, hogyan alakul ki a lányok között versengés és hogyan erősíti fel a szexuális kettős mércét a campus normarendszere.

- Kirekesztés és kiváltságok – Wade hangsúlyozza, hogy a hookup kultúra nem mindenki számára hozzáférhető vagy vonzó. „Bizonyos értelemben a hookup kultúra fehér dolog” – írja a szerző, utalva rá, hogy ez a kultúra főként a fehér, jómódú, heteró többség dominanciájával jött létre. A marginalizált csoportok (faji/etnikai kisebbségek, alacsonyabb társadalmi osztályból jövők, vallásosabb diákok, LGBTQ+ hallgatók, fogyatékkal élők, vagy akik nem illenek bele a „vonzó testkép” szűk normáiba) gyakran „kimaradnak” vagy tudatosan kimaradást választanak. Például az afroamerikai diákok körében gyakoribb az elutasítása, mert a hookup viselkedést „fehér dolognak” bélyegzik meg a közösségükben. A kevésbé tehetős diákok is inkább kimaradnak, talán mert kevesebb mozgásterük van a kockázatvállalásra, hiszen keményebben kell tanulniuk és dolgozniuk a boldogulásért. Wade rámutat: a tehetősebb, fehér diákok élvezik leginkább ezt a közeget, számukra kevésbé kockázatos az esetleges rossz hírnév vagy következmény.

- Vágy a kapcsolódásra – Ironikus módon a legtöbb hallgató valójában vágyik a tartós, érzelmileg mély kapcsolatra. A könyv adatai szerint a férfi hallgatók 71%-a, a nők 67%-a inkább hosszú távú partnert szeretne találni az egyetemen, csak épp a kultúra nem kedvez a randizásnak. Kétharmaduk végül legalább egy féléves kapcsolatot meg is tapasztal a diploma előtt. Wade kiemeli, hogy a diákok „több lehetőséget” szeretnének, például egy könnyebben járható utat a szeretetteljes párkapcsolatok felé a campuson. Jelenleg azonban sokan tanácstalanok, hogyan is kellene randizni – a végzős hallgatók közül többen bevallották, fogalmuk sincs, „hogyan működik” a hagyományos randevúzás, miután éveken át csak a hookup volt a norma.

- Történelmi és társadalmi kontextus – Wade történelmi perspektívába helyezi a jelenséget: áttekinti a udvarlás és párválasztás történetét Amerikában, valamint a felsőoktatási intézmények fejlődését, hogy megmagyarázza, miként jutottunk el a mai helyzethez. Rövid történelmi kitekintése szerint már az 1920-as évek városi fiataljainak bulikultúrája tekinthető a mai hookup generáció „eszmei nagyszüleinek”, míg a ’70-es évek meleg férfi szubkultúrája a „két apjának” – utalva ezzel arra, hogy a modern hookup kultúra sokat köszönhet a szexuális forradalomnak és a meleg felszabadításnak. Ugyanakkor a feminizmus „befejezetlen forradalma” is ide vezetett: bár a nők szexuális szabadsága nőtt, a kulturális normák nem alakultak át teljesen, és továbbra is a férfias attitűdök dominálnak. Wade összességében a hookup kultúrát az amerikai patriarchális, kapitalista értékrend leképződéseként ábrázolja – egy mikrokozmoszként, amely megmutatja a szélesebb társadalom problémáit a nemi szerepekkel és intimitással kapcsolatban.

A szerző kutatási módszerei

Lisa Wade többféle kutatási módszert ötvöz a könyv megírásakor, hogy a jelenséget alaposan körüljárja:

- Elsőkézből származó diákbeszámolók – A szerző minőségi (qualitatív) kutatás keretében gyűjtött adatokat saját hallgatóitól és más egyetemistáktól. Két amerikai főiskolán végzett terepkutatást: az egyik egy világi/liberális művészeti főiskola az USA délnyugati részén, a másik egy vallásos hagyományú intézmény Délen. Wade naplószerű beszámolókat, személyes visszaemlékezéseket gyűjtött a diákoktól – a könyv során több száz idézet és rövid történet (vignetta) olvasható tőlük, álnéven. Ezek a narratív esettanulmányok betekintést engednek az egyes fiatalok érzéseibe, motivációiba és konfliktusaiba. A diákok által írt „naplóbejegyzések” különösen értékesek: őszintén bevallják bennük például, hogy titkon érzelmi kötődésre vágnak, de félnek a „ciki” megítéléstől.

- Fókuszcsoporthoz és interjúk – Wade nem csak saját intézményeiben, hanem országosan is gyűjtött tapasztalatokat. Csoportos beszélgetéseket és workshopokat tartott diákokkal és egyetemi dolgozókkal számos campuson szerte az országban. Ennek köszönhetően többféle régióból, különböző háttérű hallgatóktól hallhatott a közös mintázatokról és eltérésekről. A személyes jelenlét és bizalmi viszony (például egyes diákok többször is megnyíltak előtte) lehetővé tette a mélyebb, őszintébb vallomásokat is.

- Kérdőívek és statisztikák – A kvalitatív anyagokat Wade szélesebb körű szociológiai adatokkal vetette össze. Támaszkodott többek között a Online College Social Life Survey (OCSLS) eredményeire, amelyet Paula England szociológus végzett 2005–2011 között. Ez a nagymintás felmérés számszerű adatokat szolgáltatott arról, hogy a hallgatók milyen gyakorisággal hookupolnak, mit éreznek ezzel kapcsolatban stb. (Például innen származik az az adat, hogy átlagosan nyolc hookup jut egy hallgatóra négy év alatt.) Wade több felmérés és tanulmány adatait is beépíti, beleértve a heteró, bi, transz és queer hallgatók, valamint különböző etnikai és gazdasági csoportok tapasztalatait mérő kutatásokat. Statisztikai adatokkal támasztja alá vagy cáfolja a közkeletű mítoszokat – például a könyvben idézett felmérés szerint a diákok kb. 70%-a a hosszú távú kapcsolatot preferálná a hookupsorozatok helyett, ami ellentmond a „modern fiatalok csak kalandot akarnak” sztereotípiának.

- Történeti-elemző módszer – A kortárs helyzet megértéséhez Wade történelmi dokumentumokat, korábbi szociológiai munkákat is áttekint. A könyvben található egy rövid történeti áttekintés arról, miként változott a fiatalok szexuális viselkedése az ipari forradalom utáni családszerkezet változásaitól kezdve napjainkig. Ide kapcsolódik a feminista és LGBTQ+ mozgalmak hatásainak vizsgálata is. E módszer segítségével a szerző kontextusba helyezi a hookup kultúrát, bemutatva, hogy nem önmagában álló jelenség, hanem egy hosszabb társadalmi folyamat eredménye.

Wade módszertani megközelítését tehát a kevert kutatási design jellemzi: egyaránt épít a számszerű tényekre és az emberi történetekre, így az olvasó egyszerre kap tudományos megalapozottságú és átélhető, emberközeli képet a témáról.

A hookup kultúra jellemzői és dinamikája

A hookup kultúra fő jellemzői

Wade részletesen leírja, hogyan zajlik tipikusan egyetemi környezetben egy „hookup”, és milyen szabályok alakultak ki körülötte. A kutatása alapján a következő jellemző vonások rajzolódhatnak ki:

- Alkoholközpontú parti szintér: Az alkalmi légyottok szinte kivétel nélkül bulikörnyezetben, ittas állapotban kezdődnek. „Előívás” keretében a hallgatók már indulás előtt alkoholt fogyasztanak; a nők számára fontos része ennek, hogy kihívóan kisminkeljék és kiöltöztessék magukat, a férfiak pedig szintén itallal alapoznak. A táncparkett (a „grind”) a fő vadászterep: a tipikus forgatókönyv szerint a lányok táncolnak, míg a fiúk hátulról hozzádörgölözve próbálnak közeledni. A testiség első kontaktusa így gyakran a részeg tánc során jön létre, sokszor egy kollégiumi vagy görög bulin.

- Hallgatólagos forgatókönyv: Habár a hookup spontán kalandnak van beállítva, Wade rámutat, hogy valójában nagyon is szigorú forgatókönyve van. A kezdeményezés általában a férfi részéről indul, de a nő ad „engedélyt”: például megfordul tánc közben és szóba elegyedik vele, jelezve, hogy nyitott a folytatásra. Maga a „hookup” kifejezés szándékosan homályos – bármit jelenthet a csóktól egészen a közösülésig, anélkül hogy pontosítani kellene. A felek sokszor még egymással sem tisztázzák, meddig jutottak; ez a kétértelműség a kultúra része. A lényeg a fizikai együttlét, de nem feltétlen a behatolásos szex – Wade adatai szerint a diákok egy jelentős része „csak” csókolózik vagy pettingel egy hookup során, míg másoknál teljes aktus történik.

- Az érzelmi kötődés tiltása: A hookup kultúra talán legfontosabb íratlan szabálya, hogy az együttlétet jelentéktelennek kell feltüntetni. Wade ezt a lépést nevezi „az értelemnélküliség megteremtésének”, ami a legnehezebb, de megkerülhetetlen fázis. Ennek több al-eleme van:

- „Lerészegedési” ürügy: Úgy kell tenni, mintha az egész csak a túlzott részegség eredménye lenne, nem tudatos döntés. Ha a diákok „gondatlanul viselkednek” (például nagyon leitták magukat), akkor „nem tehetők felelőssé azért, amit tettek, de azért sem, akivel tették”. A részegség tehát mentés és eszköz arra, hogy később se a fiú, se a lány ne érezze magát elkötelezettnek vagy felelősnek a történetekért.

- Kapcsolat esélyének minimalizálása: Ugyanazzal a személlyel csak limitált alkalommal szabad hookupba bonyolódni. Többszöri ismétlés esetén – különösen a férfiak attól tartanak – a nő „érzelmileg kötődni kezd”, és azt hiheti, hogy kapcsolat van kialakulóban. A kultúra tehát ösztönzi a partnerek váltogatását: jobb mindig idegenekkel vagy távoli ismerősökkel összejönni, semmint ugyanazzal többször, mert az már „járásnak” számítana.

- Érzelmi távolságtartás: A legfontosabb előírás, hogy a hookup után kerülni kell a meghitt, barátságos viselkedést. „A szabály az, hogy egy hookup után (legalább egy ideig) kevésbé legyetek közeli viszonyban, mint előtte.” Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy másnap az egyik fél nem keresheti a másikat, sőt gyakran még köszönni sem illik a korábbi partnernek egy ideig. Sok diák számára ez kényelmetlen vagy természetellenes, de a csoportnyomás kikényszeríti a betartását, gyakran kifejezett udvariatlanságba vagy ridegségbe fordulva. Nem ritka, hogy egy fiú az együttlét után simán faképnél hagyja a lányt, vagy a lány úgy tesz, mintha nem is ismerné meg a fiút egy nappal később. Minden gesztus, ami érzelmi jelentőséget sugallhatna, tabu ebben a fázisban.

- „Spontán, de mégis megtervezett” jelleg: Bár a résztvevők laza kalandként beszélnek róla, Wade rámutat, hogy a hookup szigorú keretek közé szorított „szociális mérnökség” eredménye. Ártalmatlan szórakozásnak tűnik, mégis furcsán merev szabályai vannak – egyszerre spontán és koreografált: például elvárás a részegség, a normák betartása kötelező (különben a közösség megszólja a kihágót). A szerző szerint az egész folyamat a fiatalok

közös tudatában kialakult forgatókönyv, ami generációsan adódik át, és tudatosan fenntartják azt a látszatot, hogy a szex „semmit sem jelent”.

- Heteronormatív dominancia: A könyv rámutat, hogy a mainstream hookup kultúra erősen heteroszexuális felépítésű. A tipikus jelenetek – mint a klubban egymáshoz simuló fiúk-lányok, vagy a „walk of shame” (hazafelé tartó lány a tegnapi ruhában) – mind heteró interakciókról szólnak. Wade megjegyzi, hogy bár a jelenség sokat köszönhet a meleg férfiak szexuális felszabadultságának a '70-es években, maga az egyetemi hookup közeg nem különösebben LMBTQ-barát. A queer hallgatók gyakran „idegennek” érzik magukat a bulikultúrában, hisz az események nem az ő forgatókönyvüket követik. Így sokan közülük kimaradnak vagy külön szcénát keresnek. A hookup kultúra a nemi szerepeket tekintve is konformista: a fiúk „férfiasan” hódítanak, a lányok „nőiesen” igyekeznek vonzónak lenni. Ez a kötött szerepjáték kevésbé tolerálja az attól eltérő gender-megnyilvánulásokat.

- Kulturális dominancia a campuson: Wade leírja, hogy még azok a diákok is a hookup kultúra hatása alatt állnak, akik maguk nem élnek vele. A könyv külön kategóriákat is alkot a hallgatók részvételi szintje alapján: vannak „abstainers” (teljesen kimaradók), „dabblers” (alkalmi próbálkozók), „strivers” (erőlködők, akik szeretnének beleilleszkedni) és „enthusiasts” (lelkes résztvevők). Utóbbiak – tehát akik tényleg élvezik és keresik ezeket a kalandokat – a diákok kevesebb mint egynegyedét teszik ki. A többség vagy csak ritkán hookupol, vagy ha meg is teszi, vegyes érzései vannak. Ennek ellenére a légkör mindenkit érint: Wade „megszálló erőnek” nevezi a hookup kultúrát, utalva rá, hogy az egész egyetemi életet uralja ez az attitűd, és a normától eltérők is kénytelenek ehhez mérni magukat. Például egy nem hookupoló diák is szoronghat amiatt, hogy kimarad „a teljes egyetemi élményből”, vagy nyomást érezhet, hogy ivós bulikba járjon, különben kívülálló marad.

A hookup kultúra hatásai a diákokra és a közegre

Wade kutatása feltárja, hogy a hookup kultúra számos negatív pszichés és szociális következménnyel jár a fiatalok számára, miközben néhányan pozitívumokat is látnak benne. A legfontosabb hatások:

- Érzelmi megterhelés és mentális egészség: Paradox módon egy olyan kultúra, amely az érzelmek kizárását hirdeti, erős érzelmi hatással van a résztvevőkre. Sok hallgató számolt be arról, hogy szerelmi/lelki életük az egyetemen „traumatikus” vagy „nagyon nehezen kezelhető” volt. Egy felmérés eredménye szerint a diákok egyharmada ilyen negatív jelzőkkel illette intim tapasztalatait. Szégyen, bizonytalanság, szorongás kísérheti a hookupokat: például egy lány rosszul érzi magát a következő napon, amiért „már megint többet ivott a kelletténél” és olyannal feküdt le, aki iránt nem is vonzódik igazán; egy fiú pedig azon agyalhat, vajon nem csorbul-e a „férfíui hírneve”, ha kedvesen viselkedik a lányhoz utána. A folyamatos érzelmi tagadás eredménye gyakran érzelmi eltompulás: a diákok arról számolnak be, hogy idővel „kívülállóként”, eltávolodva tekintenek saját érzelmeikre, mintha azokat ki kellene kapcsolniuk a túléléshez. Ez az eltávolító mechanizmus sokaknál magányosságot és ürességérzetet hagy maga után. A könyv szerint nem ritka a depresszió, szorongás, önértékelési zavar sem azoknál, akik próbálnak megfelelni ennek a kultúrának. Összességében Wade arra a következtetésre jut, hogy a hookup kultúra hozzájárulhat ahhoz, hogy a mai egyetemisták kevésbé boldogok és egészségesekek, mint akár egy évtizeddel korábbi társaik.

- Közöny és kegyetlenség légköre: A „sebezhetetlenség” álarcának fenntartása sokszor kíméletlenségbe csap át. A hallgatók néha kegyetlenül bánnak egymással a hooking up utáni helyzetekben – például gúnyt tárgyává teszik azt, aki érzelmeket kezd táplálni, vagy megszólják a lányt, aki többet szeretne a fiúnál. A nőket gyakran egymás ellen is fordítja a helyzet: versengenek a figyelemért, majd megszólják azt, aki „túl könnyen adja magát”. A barátságok is sérülhetnek: például két lány összeveszhet egy fiú miatt, akivel mindketten hookupoltak más-más alkalommal. Bizalomhiány alakul ki a nemek között is – a fiúk számítanak rá, hogy a lányok „csak szexet akarnak tőlük”, a lányok pedig eleve azt feltételezik, hogy a fiúk „úgyis dobni fogják” őket, így inkább ők igyekeznek előbb közönyt mutatni. Ez a cinikus légkör megmérgezi a campus szociális életét: Wade szerint a hookup kultúra „megmérgező elemei” jelen vannak a baráti kapcsolatokban és általában az egyetemi közegben is, bizalmatlanságot és felszínességet szülve.

- Szexuális erőszak és zaklatás: Az italozás, a homályos beleegyezési normák és a „férfias dominancia” ethosa miatt a hookup kultúra táptalaja a szexuális erőszaknak. Wade egyenesen azt állítja, hogy a jelenlegi formájában „a hookup kultúra egyben rape culture is” – azaz olyan gondolatok és gyakorlatok összessége, amelyek normalizálják, igazolják és sőt dicsőítik a szexuális nyomásgyakorlást, kényszert és erőszakot. A könyv statisztikai szerinti a női hallgatók 25%-a számolt be arról, hogy szexuális viktimizáció érte az egyetemi éve alatt (beleértve a beleegyezés nélküli szex különböző formáit), és sokan többször is. Egy „enthusiast” (lelkes hookupoló) számára is komoly veszély lehet, hogy akarata ellenére tovább mennek vele, különösen ittas állapotban egy buliban. Wade kiemeli, hogy a jelenlegi kultúra mentegeti az elkövetőt („részeg volt, nem tudta, mit csinál”), és a felelősséget gyakran az áldozatra hárítja („miért ment fel hozzá, miért ivott ennyit?”). Mindez súlyos következményekkel jár az áldozatok lelki jólétére nézve, és hozzájárul a hallgatók általános biztonságérzetének csökkenéséhez.

- Nemi elégedetlenség és orgazmuskülönbség: A nők fizikai elégedettsége jóval alacsonyabb ezekben az együttléteketben, ami nemcsak egyéni frusztráció forrása, de a nemek közti feszültséget is növeli. Több női beszámoló utal arra, hogy „a hookup arról szól, hogy a férfi használja a nő testét”, a nő öröme másodlagos. Ez hosszú távon ahhoz vezethet, hogy a fiatal nők egy része negatívan viszonyul saját szexualitásához, esetleg kerülni kezdi az alkalmi szexet, mert úgy érzi, „úgysem kap belőle semmit”. A férfiak e közegben azt tanulják meg, hogy nem kell figyelembe venniük partnerük élvezetét, ami rögzítheti a rossz mintákat a későbbi kapcsolataikban is. Wade szerint azonban önmagában nem az alkalmi szexszel van a baj, hanem azzal, hogy a jelen kultúrában hiányzik a kommunikáció, a kölcsönösség és a kreativitás – ha ezek megjelenének, egy egyéjszakás kaland is lehetne mindkét fél számára élvezetes.

- Pozitívumok és „felszabadulás” érzése: Nem mindenki éli meg negatívan a hookup kultúrát. Wade „enthusiasts”-nak nevezi azokat (a diákok kevesebb mint 25%-át), akik kifejezetten élvezik és keresik ezt az életformát. Számukra a campus laza szexuális légköre szabadságot, szórakozást és erőt adó érzést jelent. Tipikusan magabiztosabb, népszerűbb diákokról van szó, akiknek az önértékelését erősítheti, ha megkapják a testi közelséget kötöttségek nélkül. Néhány női résztvevő is beszámolt arról, hogy élvezzi a kötöttségek hiányát, és karrierjére vagy tanulmányaira koncentrálhat anélkül, hogy egy kapcsolat lekötne. Ugyanakkor Wade rámutat, hogy ez az érem egyik oldala; az „enthusiast” csoporton kívül sokan csak kényszerűen próbálnak alkalmazkodni ehhez a normához, nem valódi meggyőződésből.

- Kihatás a poszt-egyetemi életre: A hookup kultúrában szocializálódott hallgatók számára nehézséget okozhat a való életben a randevúzás és elköteleződés. Többen említik Wade-nek, hogy zavarban vannak a hagyományos randikon, nem tudják, hogyan viselkedjenek, mert azt szokták meg, hogy vagy „semmi sincs”, vagy „egy éjszaka után mindennek vége”. A szerző egyik ironikus megjegyzése, amikor diákjainak a randizásról beszél, hogy „Üdv a randizás világában, gyerekek! Ezt a felnőttek csinálják, és baromi furcsa meg nyomorult dolog.” A diákok szemében a párkeresés hagyományos módszere idegen és nehézkes. Ennek következtében sok fiatal felnőtt a diploma után is bizonytalanul mozog az ismerkedés terén, ami kitolhatja a stabil párkapcsolatok kialakulását életükben. Ugyanakkor – jegyzi meg Wade – a legtöbben végül megtalálják, amit keresnek, hiszen a statisztikák szerint két harmaduknak volt komoly kapcsolata is az egyetemen, de szeretnék, ha ennek eléréséhez nem kéne szembemenniük a kultúra elvárásaival.

Összességében a hookup kultúra Wade leírásában egy ambivalens jelenség: egyszerre ígér szabadságot és okoz sérüléseket. Szabályai megvédik a fiatalokat a kötődéstől, de ezzel meg is fosztják őket az intimitás mélyebb pozitív élményeitől. Felerősíti a meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket (nemi, faji, osztálybeli törésvonalakat), és kihívás elé állítja a mentális egészséget. Ugyanakkor részben válasz a fiatalok igényére, hogy szabadon kísérletezhessenek és ne kelljen korai házasságra vagy komoly kapcsolatra lépniük, amíg önmagukat keresik. Wade a könyvben ezeket az ellentmondásokat tárja fel és elemzi együttérző, de kritikus szemlélettel.

A könyv kritikái és szakmai fogadtatása

Lisa Wade munkája jelentős visszhangot váltott ki mind a sajtóban, mind a szakmai körökben. Általánosságban dicsérték a könyv alapos és empatikus szemléletmódját, ugyanakkor megfogalmazódtak bizonyos kritikai észrevételek is a tartalommal és következtetésekkel kapcsolatban.

- Dicséreték és pozitív visszhang: Számos kritikus úttörőnek és gondolatébresztőnek tartotta a könyvet. A Kirkus Reviews például „szemfelnitő, beszélgetés-indító vizsgálatnak” nevezte Wade munkáját az egyetemi szexuális életéről. Kiemelték, hogy a szerző stílusa olvasmányos és élvezetes, távol áll a száraz akadémiai szövegtől: életteli, természetes hangon szólal meg, humort és szlenget sem nélkülözve, amikor a fiatalok tapasztalatait értelmezi. A San Francisco Chronicle kritikusa méltatta, hogy Wade nem prüd, nem ítélkező, hanem szex-pozitív szemléletű, aki azt szeretné, hogy a fiataloknak biztonságos és kielégítő szexuális élményei legyenek, ha már így döntenek. A Guernica magazin recenziója szerint Wade „érzelmi érzékenységgel és lenyűgöző narratív lendülettel” mutatja be a diákok történeteit, anélkül hogy karikatúrává egyszerűsítene őket. Többen kiemelték a könyv egyensúlyát: nem moralizál, ugyanakkor nem is idealizálja a hookup jelenséget. A New York Times kritikusa frappánsan így jellemezte a Wade által leírt jelenséget: „a hookup körüli kultúra egyszerre retrográd, heteró, részeges és – időnként – aggasztóan pszichotikus”. Ez a provokatív megfogalmazás is arra utal, hogy a könyv egyszerre mutat rá a jelenség hagyományos (retrográd) nemi szerepeire, a mértéktelen bulizásra, és a toxikus elemekre. Összességében a szakmai fogadtatás elismerte, hogy az American Hookup fontos és időszerű hozzájárulás a fiatalkori szexualitásról szóló diskurzushoz. Több egyetemi kurzuson is ajánlott olvasmány lett, mondván a felvételizők és elsőévesek számára hasznos „valóságfeltáró” mű, amely segít tudatosabban mozogni ebben a közegben. A School Library Journal például azt írta, hogy az egyetemre készülő fiatalok „jobban fel lesznek vértézve, hogy saját feltételeik szerint

navigáljanak a hookup kultúrában” a könyv elolvasása után, mivel Wade informált és empatikus képet ad a helyzetről.

- **Kritikai észrevételek:** Néhány recenziós és szakértői hiányosságokat vagy vitatható pontokat is látott a könyvben. A Guernica elemzője dicsérte a diák történetek vibrálását és Wade éles meglátásait, de megjegyezte, hogy a könyvben nem mindig következetes a módszertani keret és az érvelés íve. Példaként említi, hogy Wade a könyv elején nagy hangsúllyal vázolja a hookup kultúra történelmi-gazdasági „genealógiáját”, összekapcsolva a nemi szerepek változását az amerikai kapitalizmus fejlődésével – ez a szál azonban a középső fejezetekben háttérbe szorul, és csak a konklúzióban tér vissza teljes erővel. A kritikus szerint Wade történelmi elemzése olyan érdekes, hogy akár egy külön könyvet is megérne, és kissé csalódást keltő, hogy a fő szövegben nem integrálódik szervesen végig az érvelésbe. Emellett felmerült, hogy Wade progresszív, feminista álláspontja miatt talán túl optimista abban, hogy a hookup kultúra „megjavítható”. Konzervatívabb kommentátorok szerint Wade nem tulajdonít elég szerepet az elköteleződés hiányának a problémák kapcsán. Rámutatnak, hogy a tartós elköteleződés (kapcsolat) növelheti a szexuális elégedettséget és bizalmat, ami például az orgazmuskülönbség csökkentésének egyik kulcsa lehetne. Bár Wade elismeri, hogy párkapcsolatban a nők orgazmusesélye nagyobb, inkább az alkalmi viszony „megjavítására” fókuszál, és kevésbé beszél a szerelem vagy a hűség pozitív hatásairól. Egyes kritikusok szerint kérdéses, hogy létezhet-e igazán „kedves” és mégis teljesen alkalmi szex: nem maga a kötődés elutasítása az, ami a ridegséget és felszínességet generálja? Ha a cél az, hogy a szex „semmit se jelentsen”, akkor a felületesség elkerülhetetlenül előkerül. Másként megfogalmazva: a „kedvesség és kommunikáció” javíthat ugyan valamit a helyzeten, de a kötődés tiltása vagy kerülése strukturálisan magában hordja az érzelmi sérüléseket.

- **Összegzésként a fogadtatásról:** A kritikák ellenére a szakmai közeg nagyra értékelte Wade alapos kutatását és azt, hogy egy érzékeny társadalmi problémára irányította rá a figyelmet. A könyvet fontos ébresztőnek nevezték: rámutat, hogy ami elsősorban „magánügynek” tűnik (fiatalok szexuális élete), az valójában társadalmi szinten is jelentős hatásokkal bír. A San Francisco Chronicle kritikusa például hangsúlyozta, hogy „az új elnök” (utalva Donald Trumpra) személye – aki maga is a hookup kultúra legrosszabb vonásait mutatta fel, a fogdosástól a nőkre tett lealacsonyító megjegyzésekig – még égetőbbé teszi, hogy változtassunk ezen a kultúrán. Ilyen értelemben az American Hookup nem csak az egyetemistáknak, hanem az egész társadalomnak szóló üzenet, amit a szakértők többsége szerint érdemes meghallani és megfontolni.

A szerző álláspontja és következtetései

Lisa Wade nem a fiatalokat akarja megszégyeníteni vagy a szexet démonizálni – épp ellenkezőleg, a könyv zárógondolatai azt tükrözik, hogy egy egészségesebb, boldogítóbb szexuális kultúra kialakításáért emel szót. Néhány kulcspont a szerző következtetéseiből és javaslataiból:

- **A probléma rendszerszintű:** Wade hangsúlyozza, hogy nem az egyes diákok „erkölcsi hibája” okozza a gondokat, hanem maga a kultúra – és ez a kultúra tágabb értelemben az amerikai társadalom tükré. „A hookup kultúra maró elemei mindannyiunk életében ott vannak” – írja –, „ott vannak a munkahelyeinken, a politikában, a médiában, a családjainkban és barátságainkban is”. Nem ujjat mutogat a fiatalokra, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy ha változást akarunk, akkor az egész társadalmi értékrend szintjén kell változtatnunk. Donald Trump „locker room talk”-ja vagy a nőkre tett tárgyiasító megnyilvánulásai is azt mutatják

Wade szerint, hogy a hookup kultúra értékei – a nőkkel szembeni tiszteletlenség, az érzelmek elnyomása, a hatalmi viszonyok kihasználása – mélyen beágyazódtak az amerikai kultúrába. Következtetése: „Ha a hookup kultúrát meg akarjuk javítani, az amerikai kultúrát kell megjavítanunk.”

- Nem visszafordulni, hanem előre lépni: A szerző nem azt javasolja, hogy térjünk vissza a régi idők udvarlási normáihoz vagy hogy tiltsuk be az alkalmi szexet. Elismeri, hogy a szexuális forradalom és a feminizmus vívmánya, hogy a nőknek és férfiaknak ma már több lehetőségük van szabadon dönteni a szexről – ezt nem akarja eltörölni. A cél nem a szabadság korlátozása, hanem a környezet emberibbé tétele. Egy interjúban is kifejtette: a hookup kultúra nem egyenlő a szexuális felszabadulással, és nem hozott el automatikusan jobb élményeket, de ez nem jelenti azt, hogy a megoldás a szexuális szabadság felszámolása lenne.

- Egy „emberibb” hookup kultúra megteremtése: Wade szerint magával az alkalmi szexszel nincs baj, ha azt konszenzuálisan, kölcsönös tisztelettel és örömmel művelik a felek. A gond a jelenlegi kulturális csomaggal van, ami az alkalmi szexet körülveszi. Át kell alakítani a normákat, hogy a kedvesség, törődés és nyíltság is elfogadott legyen akkor is, ha két ember nem tervez hosszú távú kapcsolatot. Wade konkrétan ír arról, hogy „egy kedvesebb alkalmi szexre” van szükség, és hogy el kell terjeszteni azokat a gyakorlatokat, amelyek jobbá teszik a szexuális élményeket: a kommunikációt, a kreativitást, a toleranciát, az önbizalmat és a tudatosságot. Például miért ne lehetne őszintén megbeszélni két embernek már az elején, hogy „ez most csak egy kaland, de tiszteljük egymást és figyelünk egymásra”? Vagy miért ne férhetne bele, hogy egy egyéjszakás partner is törődjön azzal, hogy a másiknak jó legyen? Wade hisz benne, hogy a kultúra alakítható: ha a fiatalok kollektíven máshogy kezdenek viselkedni, új normák szülehetnek.

- Többféle opció és „szexuális kultúra piac”: Jelenleg a campusokon a laza hookup az uralkodó norma, más lehetőségek (például a hagyományos randizás vagy alternatív szubkultúrák) háttérbe szorulnak. Wade egy pluralistább megközelítést javasol: egy „szexuális kultúrákban gazdag kampuszt” képzel el, ahol a hookup kultúrájának versenyeznie kell más normarendszerekkel. Így „szabad piacot” teremthetnénk: legyen hely a kapcsolatorientáltaknak, a szubkulturális (például queer) buliknak, és legyen menő dolog a kedvesség is, ne csak a cinizmus. Ha több párhuzamos „minikultúra” létezne a campuson, a diákoknak valódi választási lehetőségük nyílna a saját értékeik szerint élni. Ez arra készítetné a fiatalokat, hogy jobban átgondolják, mit akarnak, és beszélgessenek is erről, ahelyett hogy a feltételezésekre hagyatkoznak. A versengő kultúrák ösztönöznék az odafigyelést, a kommunikációt, a toleranciát és az önreflexiót – és ezek mind jót tennének a szexnek is. E vízió szerint a hookup kultúra elveszítené egyeduralmát, de megmaradhatna egyik opcióként azok számára, akiknek valóban ez fekszik – miközben mások nyíltabban választhatnák a párkapcsolatot vagy bármi egyébét anélkül, hogy „lúzernek” éreznék magukat.

- Kollektív cselekvés és optimizmus: Wade azzal zárja gondolatait, hogy a változás csak közösségi szinten mehet végbe. „A kultúra közös tudatállapot” – emlékeztet –, „így a változásnak kollektíven kell végbemennie.” Vagyis nem várhatjuk csak a nőktől, hogy „viselkedjenek másként”, vagy csak a férfiaktól, hogy „legyenek kedvesebbek”: mindenkinek együtt kell új normákat kialakítania. Wade óvatosan optimista: bár figyelmeztet, hogy ha nem teszünk semmit, a káros elemek tovább élnek, mégis hisz abban, hogy a fiatal generációknak van erejük változtatni ezen. Sok hallgató már most is kritikus szemmel nézi a hookup kultúrát (hiszen panaszai, vágyai – amiket a könyvben idéz – erről árulkodnak), és ez jó kiindulópont a reformhoz. Kis léptékű kulturális kísérletek már meg is kezdődtek egyes

campusokon (például alternatív buli formátumok, consent-központú programok, randizást népszerűsítő kezdeményezések stb.), amelyek a Wade által elképzelt irányba mutatnak. A szerző felhívása, hogy „csorbítsuk meg a hookup kultúra egyeduralmát”, és teremtünk helyette humánusabb, befogadóbb szexuális kultúrákat, összecseng e mozgalmakkal.

Lisa Wade következtetése tehát nem egy vaskalapos intelmen alapul, hanem egy vízió egy egészségesebb egyetemi (és társadalmi) életről, ahol a szex nem tabu, de nem is kényszer; ahol a fiatalok szabadon dönthetnek a saját értékrendjük mentén, és akár a laza kaland, akár a szerelem mellett döntenek, tisztelettel és örömmel élhetik meg azt. A könyv végén a szerző emlékeztet: a jelenlegi helyzet nem végzet – kulturális tudatossággal és közös erőfeszítéssel formálható a jövő. Az American Hookup ebből a szempontból egyszerre diagnózis és felhívás cselekvésre, amit Wade reményei szerint minél több érintett – diák, szülő, oktató – megfogad a következő években.

Elizabeth Currid-Halkett: The Sum of Small Things: A Theory of the Aspirational Class

A könyv fő témái és központi érvei

A *The Sum of Small Things* (2017) központi témája egy új elit társadalmi réteg felemelkedése, amelyet Elizabeth Currid-Halkett „aspirációs osztálynak” nevez. A szerző azt állítja, hogy ma a felső rétegek státuszát már nem elsősorban a feltűnő luxusfogyasztás (conspicuous consumption) jelzi, hanem egy visszafogottabb, kevésbé látható fogyasztási minta. Míg Thorstein Veblen 1899-ben megfigyelte, hogy az elit fényűző tárgyakkal (ezüst evőeszközökkel, fűzőkkel stb.) mutatja meg rangját („feltűnő fogyasztás”), addig Currid-Halkett szerint a 21. században ezek a materiális státusszimbólumok elvesztették kizárólagos jellegüket. A tömegtermelés és a globális piac következtében a luxuscikkek szélesebb körben hozzáférhetőek, így a gazdagoknak új módokat kellett találniuk társadalmi pozíciójuk jelzésére.

Currid-Halkett fő érve, hogy kialakult egy magasan képzett, kulturális tőkével definiált elit, amely a látványos anyagi költségek helyett „észrevétlen fogyasztásra” (inconspicuous consumption) helyezi a hangsúlyt. Ez azt jelenti, hogy a státuszt már nem drága tárgyakkal, hanem drága, de kevésbé kézzelfogható javakra költéssel fejezik ki – például minőségi oktatásra, egészségre, személyes fejlődésre és időmegtakarítást szolgáló szolgáltatásokra fordítják pénzüket. Ezek az új fogyasztási szokások elsősorban „apróságoknak” tűnhetnek (például biopiacról származó élelmiszerek, podcastok, speciális gyereknevelési módszerek), de összességükben jelentős előnyöket adnak az elitnek, és láthatatlanul is mélyítik a társadalmi különbségeket. A könyv címe – *The Sum of Small Things* („Az apró dolgok összege”) – is utal arra, hogy ezek a látszólag kis jelentőségű fogyasztási döntések összeadódva komoly társadalmi hatást fejtenek ki.

A könyv központi állítása tehát, hogy az aspirációs osztály tagjai a kulturális tudás és az emberi tőke gyarapítása révén erősítik meg státuszukat, nem pusztán anyagi javak birtoklásával. Currid-Halkett rámutat, hogy az ilyen „észrevétlen” státuszfogyasztás még hatékonyabban újratermeli a kiváltságokat és az előnyöket a következő generáció számára, mint a régi típusú, kirívó luxus. A könyv bemutatja, hogy az ilyen fogyasztás révén megszerzett kulturális tőke – például tudni, melyik *New Yorker* cikkre hivatkozzunk, vagy hogyan válasszunk organikus ételeket – belépőt jelent az elit hálózatokba (iskolákba, munkahelyekre, kapcsolati körökbe), ami végső soron elősegíti a társadalmi mobilitást az elit csoporton belül. Ezzel szemben a hagyományos, látványos fogyasztás csupán öncélú rongyázás volt, mely nem biztosított valódi előnyöket a jövő generációjának. Összességében Currid-Halkett azt az érvet fogalmazza meg, hogy a 21. századi elit fogyasztási mintái alapvetően különböznek Veblen korának elitjétől, és ezek a „kis dolgok” összeadódva új elméletet adhatnak az osztályszerkezetről – az aspirációs osztály elméletét.

Elméleti keret és módszertan

Currid-Halkett elméleti kerete erősen épít a klasszikus társadalomtudományi munkákra, különösen Thorstein Veblen elméleteire és Pierre Bourdieu kulturális tőke fogalmára. A szerző Veblen A dologtalan osztály elmélete (1899) című művét tekinti kiindulópontnak, de újragondolja annak téziseit a mai viszonyokra. Veblen „feltűnő fogyasztás” fogalmát azzal egészíti ki, hogy a modern elitnél megjelent a „észrevétlen fogyasztás” jelensége, amely finom kulturális jelekkel kommunikálja a státuszt. Emellett a könyv áthatja Bourdieu gondolata, miszerint az ízlésbeli és fogyasztási különbségek a társadalmi osztályok elkülönülését szolgálják. Currid-Halkett expliciten használja a „kulturális tőke” fogalmát annak magyarázatára, miként válnak az oktatással, műveltséggel és életmódbeli tudással összefüggő fogyasztási szokások az új elit megkülönböztető jegyév. Az aspirációs osztály tagjai magas iskolai végzettségűek és olyan „rafinált információval” rendelkeznek, amely mások számára nem hozzáférhető, így újrafogalmazza a hagyományos osztályhatárokat.

Módszertanát tekintve a könyv empirikus adatok és kvalitatív elemzés kombinációjára épül. Currid-Halkett és munkatársai (beleértve Hyojung Lee doktori hallgatóját) nagy mennyiségű fogyasztási adatot elemeztek, különösen az amerikai Bureau of Labor Statistics Consumer Expenditure Survey adatbázisát. E kvantitatív adatok révén nyomon követték az amerikai háztartások kiadási szokásait jövedelmi szint és idő függvényében. A szerző kimutatta, hogy az USA legtehetősebb 1%-ának kiadásai 2007 óta átrendeződtek: jelentősen csökkent a tárgyi javakra fordított hányad, miközben megugrott az olyan „láthatatlan” területekre költött pénz, mint az oktatás, egészségügy, nyugdíj-előtakarékosság. Például a legfelső 1% kiadásai között az oktatás aránya 6%-ra nőtt, szemben a középrétegek ~1%-os oktatási költségével, és a gazdagok oktatási költsége 1996 óta 3,5-szeresére emelkedett, míg a középosztályé stagnált. Ezeket a statisztikákat grafikonokkal és táblázatokkal illusztrálja a könyv, alátámasztva az aspirációs osztály létezését és növekvő jelentőségét.

Az adatelemzést interjúkkal és esettanulmányokkal egészíti ki, hogy a számok mögötti jelenségeket jobban megvilágítsa. Currid-Halkett számos életmódtörténetet és példát mutat be a mindennapokból, amelyek illusztrálják, hogyan viselkednek és gondolkodnak az aspirációs osztály tagjai. E kvalitatív megközelítés révén a könyv nem csupán száraz statisztikákat közöl, hanem élő társadalomképet is nyújt. Fontos módszertani korlát ugyanakkor, hogy a vizsgálat elsősorban az amerikai városi környezetre fókuszál – Currid-Halkett bevallottan az urbánus aspirációs osztályt tanulmányozta, a vidéki vagy kisvárosi mintákat kevésbé. Ez tudatos döntés volt, hiszen az új elit legmarkánsabban a nagyvárosi, tengerparti régiókban jelenik meg (pl. New York, Los Angeles, San Francisco), ahol a kulturális fogyasztás sűrűsödik. Ennek ellenére a szerző felveti, hogy az aspirációs osztály bizonyos elemei akár a kis egyetemi városokban is tetten érhetők, ahol hasonló értékek mentén él a helyi közösség.

Összességében Currid-Halkett módszertana ötvözi a klasszikus szociológiai elméletek alkalmazását a kortárs kvantitatív adatok elemzésével és mélyinterjúkkal, hogy átfogó képet adjon a mai amerikai fogyasztói osztályszerkezetről. Ez a többoldalú megközelítés biztosítja, hogy a könyv egyszerre elméletileg megalapozott és empirikusan alátámasztott legyen.

Társadalmi osztályok és fogyasztási szokásaik a könyvben

A könyv az amerikai társadalom több rétegét is érinti, de hangsúlyosan az aspirációs osztály és az őket körülvevő többi osztály közti különbségeket elemzi a fogyasztás tükrében. Currid-Halkett leírása szerint az aspirációs osztály tagjai nem feltétlenül a leggazdagabbak pénzügyileg, viszont magasan képzettek és tudatosan kialakított értékrenddel bírnak a „helyes” fogyasztásról. Ők tipikusan kulturális elit, akik osztják egymás között az etikus és

tudatos pénzköltés normáit – például előnyben részesítik a környezetbarát autót vagy technológiát, mert az „erkölcsös jóllétüket” mutatja. Értékrendjük és státuszuk kifejezése így gyakran nem látványos luxustárgyakon keresztül történik, hanem finom szimbólumokon át, amelyeket csak hasonló műveltségű emberek ismernek fel. Currid-Halkett megjegyzi, hogy az aspirációs osztály fogyasztási jelei sokszor a középosztály számára „láthatatlanok” maradnak, de a beavatott elit rögtön dekódolja őket.

Az aspirációs osztály fogyasztási szokásai közé tartoznak például:

- Organikus és artisanális élelmiszerek és termékek vásárlása (farmers’ market bioparadicsom, kézműves kávé) a tömegtermékek helyett. Egy példa szerint ebben a miliőben “egy 2 dolláros örökség paradicsom a termelői piacon szimbolikusan sokat nyom a latban... egy fehér Range Rover viszont nem.” Vagyis egy olcsó, de „tudatos” termék nagyobb presztízst hordozhat ebben az osztályban, mint egy drága luxusautó.
- Szolgáltatások igénybevétele a mindennapi élet megkönnyítésére: bébiszitter, dadus, takarító, kertész fogadása, hogy a szülők ideje felszabaduljon és a gyerekek a legjobb nevelésben részesüljenek. Az elit úgy érzi, “kevés az ideje”, ezért mások munkaerejét megfizetve nyer időt – ez a plusz idő pedig a hosszú távú életlehetőségeket javítja (pl. a gyerekek fejlesztése révén).
- Gyermekbe való beruházás és tudatos szülőiség: drága magánóvodák és iskolák, különórák, magas színvonalú egészségügyi ellátás a gyerekeknek, utazások edukatív céllal (pl. Galápagos-szigetekre tett „gazdagító” utazások). Céljuk, hogy minden lehetséges előnyt biztosítsanak utódaiknak, ezzel újratermelve saját társadalmi pozíciójukat a következő generáció számára. Egy statisztika szerint 2014-ben az amerikai felső 1% 860%-kal költött többet oktatásra, mint az országos átlag, ami jól mutatja az aspirációs osztály prioritásait.
- Önmaguk fejlesztése és egészségmegőrzés: nem csupán a gyerekek, de a felnőttek is investálnak saját “emberi tőkéjükbe”. Ide tartozik a folyamatos önképzés, egészség és wellness (pl. jóga, Pilates, prémium edzőtermi tagságok) finanszírozása. Az elit körében a fitt, karcsú test is státusszimbólummá vált, ami azt az üzenetet hordozza, hogy még a szabadidőt is hasznosan, produktívan töltik. Például egyes New York-i elit edzőtermek tagságai havi több száz dollárba kerülnek, de státuszt adnak viselőiknek.
- Kulturális és információs javak fogyasztása: rendszeres minőségi médiatermékek (pl. The Economist, The New Yorker, NPR rádióműsorok, podcastek) olvasása, hallgatása, amelyek ismerete az “összetartozás” jelképe. Az aspirációs osztály tagjai gyakran büszkén hivatkoznak ilyen tartalmakra beszélgetéseikben, ezzel is jelezve műveltségüket. Ahogy Currid-Halkett írja, egy Economist előfizetés önmagában csak néhány dollár, de az igény és képesség annak olvasására egy hosszú, költséges szocializáció eredménye az elit miliőben. Hasonlóképp, a szoptatás és a házi készítésű bébiételek is egyfajta észrevétlen státuszpraktikák: míg a tengerparti nagyvárosokban természetes elvárás egy évig szoptatni a babát, addig országos szinten csak a nők 27%-a teszi ezt meg (Alabamában 11%). Ezek az apró különbségek a mindennapi életvitelben összeadódva erős határvonalat húznak az aspirációs osztály és a többi réteg közé.

Currid-Halkett a többi osztály fogyasztását is érinti összehasonlításképp. Rámutat, hogy a középosztály továbbra is jelentős mértékben költ anyagias státusszimbólumokra – számukra egy luxusautó vagy dizájnertáska még mindig fontos jelzés lehet. A tömegpiaci luxus

elterjedése miatt azonban ma már “a feltűnő csillogás inkább az alacsonyabb osztályok jellemzője”, míg a legvagyonosabbak visszafogottabbak lettek e téren. A legalacsonyabb jövedelmű csoportoknál tragikus módon olyan kiadások emelkednek ki, mint a temetések költségei – Currid-Halkett ezt eleinte a szegények „túlzottan feltűnő” költségeinek vélte, de könnyen belátható, hogy inkább a szükség viszi rá őket, hiszen jövedelmük csekély és gyakrabban szembesülnek egészségügyi kockázatokkal. A szerző adatai szerint 2014-re a legfelső 1% még mindig kétszer annyit költött ékszerekre, mint a felső 5% átlaga, tehát a nagyon gazdagok sem mondtak le teljesen a luxuscikkekről, csak arányaiban kisebb tétel lett belőlük. E különbségek értelmezése kapcsán Currid-Halkett hangsúlyozza, hogy a középrétegek elmaradó “észrevétlen” kiadásai (pl. oktatásra) nem feltétlen az értékrend hiányát jelzik, hanem azt, hogy számukra ezek megfizethetetlenül drágává váltak. Így a társadalom közép- és alsóbb rétegei részben kiszorultak azokból a fogyasztási formákból, amelyek hosszú távon gyarapítanak emberi tőkéjüket, és helyette olykor még mindig a hagyományos státuszszimbólumok nyújtotta rövid távú elismerést keresik.

Összességében a könyv társadalomképében a fogyasztás mintázatai erős osztályspecifikus megosztó erővé váltak. Az aspirációs osztály a maga kifinomult, tudásalapú fogyasztásával elkülönül, és azáltal tartja fenn előnyét, hogy más csoportok számára láthatatlan vagy elérhetetlen javakba fektet. Ez a dinamika újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket: az elit gyereke szinte beleszületik abba a közegbe, ahol természetes az Ivy League egyetem, a minőségi egészségügy és a kulturális műveltség, míg egy középosztálybeli vagy szegény családnak ezek az “apró dolgok” többnyire megfizethetetlen luxust jelentenek.

A könyv jelentősége és hatása a társadalomtudományi diskurzusban

Currid-Halkett munkája jelentős visszhangot váltott ki, mivel újszerű keretet adott a 21. századi társadalmi egyenlőtlenségek megértéséhez. Többen úgy értékelték, hogy a könyv meggyőzően mutatja be a fogyasztás és kulturális gyakorlatok szerepét a mai növekvő egyenlőtlenségben. A *The Economist* magazin 2017-ben az év könyvei közé sorolta a *The Sum of Small Things*-t, jelezve, hogy a téma aktuális és fontos a szélesebb közönség számára is. A könyv korszerű kiegészítése Veblen klasszikusának, hiszen a mai “szabadidős osztály” (új elit) viselkedését vizsgálja – egy kulturális kritikus szerint Currid-Halkett írása “alapos kutatáson nyugvó és elfogulatlan frissítés Veblen munkájához”, amely gondolkodásra ösztönöz a bőség társadalmában zajló fogyasztásról. Ez azt jelenti, hogy a könyv hidat képez a klasszikus és a kortárs társadalomelmélet között, megmutatva, hogyan alakult át a státuszdemonstráció mechanizmusa.

A könyv egyik legfontosabb hozzájárulása a “észrevétlen fogyasztás” fogalmának bevezetése a társadalomtudományos diskurzusba. Ez a koncepció gyorsan terjedt a közbeszédben és a médiában is: számos cikk és elemzés született arról, hogy a gazdagok visszafogottabbá válnak a fényűzés terén, és helyette olyan dolgokra költenek, ami kívülállóknak nem tűnik luxusnak, de valójában komoly előnyöket nyújt. Például az üzleti sajtó is felkapta ezt a jelenséget: a hivatkozott Rolexek és Vuitton-táskák helyett a gazdagok ma inkább oktatásba és egészségbe fektetnek, ami azt mutatja, hogy a diszkrét gazdagság az új státuszszimbólum. A *New York Times* egyes publicistái is hivatkoztak Currid-Halkett eredményeire, mondván ezek a “láthatatlan kulturális jelek” új megértési módot adnak az amerikai osztálykorlátokhoz. Egy tudományos lap recenziója pedig más művekhez hasonlította a könyvet, mondván kitűnő kísérő olvasmány a csökkenő amerikai társadalmi mobilitás vizsgálatához. Ez a párhuzam rámutat, hogy Currid-Halkett kutatása beleilleszkedik abba a széleskörű tudományos vitába, amely az öröklött előnyök és a lefelé szálló mobilitás kérdéseit feszegeti a mai Amerikában.

A könyv hatása érezhető a fogyasztási kultúra kutatásában is. Egyes társadalomkutatók kiemelték, hogy Currid-Halkett új fogalmakat alkotott, mint például az “aspirációs osztály” és a “feltűnésmentes termelés” (conspicuous production), amelyek továbbfejlesztik a fogyasztásvizsgálat szókészletét. Egy szociológus szerint az aspirációs osztály és a feltűnésmentes termelés koncepciói “új híreket jelentenek a megkülönböztetés keresésében”, és a könyv sziporkázó eredeti meglátásai révén valódi intellektuális csemegét nyújt. E megállapítások arra utalnak, hogy Currid-Halkett műve gazdag vitákat generált a szakirodalomban arról, hogyan alakulnak a vágyott státusz és a társadalmi identitás kifejezésének eszközei a jelenkorban.

A könyv társadalmi-kritikai jelentősége sem elhanyagolható. Egy neves közgazdász a könyvet “időszerű, eredeti és nyugtalanító elemzésnek” nevezte az amerikai társadalomról, kiemelve, hogy az új önelégült osztály elit oktatásban gyökerezik és érzéketlen a szegényebbek problémái iránt. Ez a vélemény rávilágít arra, hogy a *The Sum of Small Things* nemcsak leíró munka, hanem burkolt társadalomkritika is: bemutatja egy önmagával elégedett, progresszív értékeket hirdető elit elkülönülését és annak veszélyeit. Egy ismert publicista politikai kontextusba helyezte a könyvet, amikor úgy fogalmazott, hogy “a mai kulturális elit kíméletlen projektbe fogott társadalmi pozíciója újratermelésére... nem csoda, hogy a kulturális elit beszélgetéseinek fő rítusává Trump ócsárlása vált... és így tovább dűlnak a kultúrharok, amelyek őt hatalomra juttatták.” Ez jól példázza, hogy a könyv gondolatai bekapcsolódtak a politikai-társadalmi diskurzusba, magyarázatot kínálva az elitellenes populizmus és a kultúrharc jelenségeire.

Összefoglalva, a *The Sum of Small Things* jelentős hatást gyakorolt mind a tudományos, mind a közéleti gondolkodásra. Új megvilágításba helyezte a fogyasztás és társadalmi osztály kapcsolatát, és széles körben idézett hivatkozási ponttá vált az egyenlőtlenségről, kulturális elitizmusról és a modern státuszszimbólumokról szóló eszmecsereiben.

Fogadtatás és kritikai vélemények

A könyvet a megjelenése óta nagyrészt elismeréssel fogadták, de néhány kritikai észrevétel is megjelent vele kapcsolatban. Számos neves lap és véleményformáló méltatta Currid-Halkett eredményeit. Egy vezető újságíró például elismerően írt az aspirációs osztály elemzéséről, kiemelve, hogy a szerző érdekes amerikai fogyasztási adatokkal tárja fel a kulturális elit világát, és Veblen szellemi örököséként mutatja be, miként válik az új elit számára a “kemény munka és tudás szerzése” a domináns ethoszává. Ugyanő azonban hozzáteszi azt is, hogy ez az elit projekt kíméletlenül szolgálja önmaga fennmaradását.

Másik kritikus “üdítő újdonságnak” nevezte Currid-Halkett elméletét, hangsúlyozva, hogy az irónó adatok garmadáját felhasználva bizonyítja: ez a csoport épp olyan ártalmas módon adja tovább privilégiumait gyermekeinek, mint ahogy egykor az arisztokraták a címeket és birtokaikat. Egy neves közgazdász a 21. századi státuszfogyasztás “új, legjobb útmutatójának” nevezte a könyvet. Egy másik publicista arról írt, hogy Currid-Halkett megmutatja: a magasan képzett osztály a fizikai javak helyett olyan gyakorlatokkal emel falat maga és mások közé, amelyek speciális tudást igényelnek. Vagyis a könyv rávilágít a láthatatlan kulturális választóvonalakra, amelyek ma akadályozzák a társadalmi keveredést.

A szélesebb média is felfigyelt a műre: több magazin humorosan megjegyezte, hogy “az aspirációs osztály kap egy adag quinoát” a könyv kapcsán, utalva arra, hogy a szerző pellengérré állítja ennek a rétegnek a kvázi egészségtudatos, de önelégült szokásait. A

szakmai folyóiratok közül a Publishers Weekly röviden úgy értékelt, hogy “sokat tanulhatunk a mai jövedelmi egyenlőtlenség arcáról” a könyvből, más szociológus pedig azt írta, hogy a mű “gondolatébresztő utazás az amerikai egyenlőtlenség csúcskategóriás osztályainak világába”, és biztosan nagy olvasóközönséget vonz majd.

A dicséret mellett azonban kritikai hangok is megjelentek. Egy oxfordi professzor például elismerte ugyan, hogy Currid-Halkett állításait számos statisztika támasztja alá, de felvetette, hogy talán túl korai egy új elméletet és osztályt kinevezni ezekre a trendekre. Véleménye szerint könnyen lehet, hogy a gazdagok fogyasztása csak átmenetileg változik, és nem egy teljesen új aspirációs osztály kialakulását jelzi egyértelműen. Rámutatott továbbá, hogy a szerző meglehetősen együttérzőn mutatja be a gazdagokat: dolgozó, keményen tanuló embereknek írja le őket, anélkül hogy részletezné, mivel is szerzik meg hatalmas jövedelmüket. A kritikus szerint a statisztikák többféleképpen értelmezhetők lennének, különösen egy európai nézőpontból, és még zajlik az a nagy változás, amit a könyv leír, így a végkövetkeztetésekkel érdemes óvatosságnak lenni.

Más bírálók is felhívták a figyelmet arra, hogy a kulturális tőke nem biztos, hogy más társadalmi csoportok számára vonzó vagy elrendő érték. Vagyis lehet, hogy a dolgozó vagy vidéki középosztály nem is törekszik ugyanazokra a kulturális fogyasztási mintákra, mint az aspirációs osztály – így az elit nézeteinek általános normaként való kezelése torzíthat. Mindazonáltal a legtöbb recenzió egyetértett abban, hogy a könyv fontos és provokatív hozzászólás a mai osztályvitákhoz. Még akik vitatták is egyes következtetéseit, elismerték, hogy gazdag adatanyaggal és eredeti nézőponttal szolgál. A diszkussziók, melyeket kiváltott, azt mutatják, hogy a *The Sum of Small Things* sikeresen dialógust indított a modern elit és a fogyasztás kapcsolatáról, és ez önmagában a fogadtatás egy pozitív mércéje.

Gyakorlati és politikai implikációk

Currid-Halkett kutatásának eredményei számos gyakorlati és politikai következménnyel járnak a társadalom számára. Először is, rávilágítanak arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenség új, kevésbé szembeűnő módon növekszik: az elit előnye nem csupán jövedelemben vagy vagyonban mérhető, hanem hozzáférésben az “észrevétlen” erőforrásokhoz (elit oktatás, egészség, kapcsolati háló). Ez arra figyelmeztet, hogy a politikai döntéshozóknak az egyenlőtlenség kezelésében nem elég a pénzügyi vagyoni különbségekre fókuszálniuk, hanem foglalkozniuk kell az emberi tőke és kulturális tőke eloszlásának kérdésével is. Ha az oktatás, egészség és a minőségi idő (pl. szülői figyelem) a legújabb privilégiumok, akkor az esélyegyenlőség politikáját ezekre a területekre is ki kell terjeszteni. A könyv implicit módon azt sugallja, hogy például az állami oktatás és egészségügy fejlesztése, a korai gyermekkori intervenciók támogatása, vagy a munka–magánélet egyensúlyának segítése kulcsfontosságú lehet abban, hogy a kevésbé tehető családok is részesülhessenek azokból a “kis dolgokból”, amelyek hosszú távon nagy különbséget jelentenek.

Az aspirációs osztály normáinak elterjedése ugyanakkor kettős hatású lehet. Egyrészt pozitívum, hogy a fenntartható, egészségtudatos, tudásközpontú életmód trenddé válik – például a gazdagok pénzköltése a megújuló energia, biotermékek, vagy jótékony projektek felé akár az egész társadalomban népszerűsítheti ezeket az ügyeket. Másrészt viszont fennáll a veszélye, hogy ezek a jótékony trendek csak az elit kiváltságai maradnak, és szakadékot képeznek a társadalmi csoportok között. Politikai szempontból ez társadalmi feszültségekhez vezethet: amikor az elit egy része láthatólag “erkölcsösebb” fogyasztást folytat (elektromos autóval jár, organikus élelmet eszik), akkor a kulturális megosztottság érzése nőhet azokban,

akik ezt elérhetetlen luxusnak látják. Ez táplálhatja a populista, elitellenes hangulatot. A Trump-jelenség egyik magyarázata éppen az volt, hogy sokan lázadnak a “kulturális elit” ellen, akik szerintük lenézik a hétköznapi emberek értékeit. Így a könyv egyik politikai implikációja, hogy a kulturális elit és a többi társadalmi csoport közti párbeszéd és megértés hiánya destabilizáló lehet. A politikusoknak tehát érdemes figyelembe venniük ezt a kulturális törésvonalat, és olyan üzeneteket, valamint intézkedéseket megfogalmazni, amelyek hidat építenek a csoportok közé, nem pedig mélyítik a szakadékot.

Továbbá, a könyv rávilágít arra is, hogy a siker és érvényesülés feltételei átalakulóban vannak. Ma már nem elég a tehetség és szorgalom: szükség van a “játékszabályok” ismeretére, amit az aspirációs osztály otthon megtanul. Ez felveti a kérdést, hogyan lehetne demokratizálni az ilyen rejtett tananyagot. Például a munkaerőpiacon előnyt jelentő kulturális jártasság (öltözködési normák, társalgási témák, önreklám finom módozatai) jelenleg az elit közegeiben sajátítható el. Politikai implikáció lehet, hogy az oktatási rendszerekbe, mentorprogramokba beépítsék e „soft skill”-ek és kulturális tőke átadását a hátrányos helyzetű fiataloknak is. Ha nem történik ilyen beavatkozás, fennáll a veszélye, hogy a “láthatatlan korlátok” tovább erősödnek, és a formálisan nyitott társadalom valójában zártabbá válik.

Végül, gazdaságpolitikai következtetések is adódnak. Currid-Halkett kimutatta, hogy a fogyasztás szerkezete változik: a jól képzettek kevesebbet költenek tömegfogyasztási cikkekre. Ez hatással lehet a piaci szegmensekre (például a luxusiparnak alkalmazkodnia kell ehhez az új diszkrécióhoz), illetve a GDP és életszínvonal mérésekre is. Ha az elit a pénzét inkább megtakarítja vagy nem anyagi javakra költi, az torzíthatja a hagyományos gazdasági mutatókat. Politikai döntéshozók számára fontos üzenet, hogy az életszínvonalat nem feltétlen tükrözi a látványos fogyasztás: lehet, hogy a jólét “csendesebb” formában van jelen (pl. magánnyugdíj-pénztári befizetések, egészségügyi kiadások). Ez arra int, hogy a közpolitikában szélesebb mutatókra figyeljünk, ne csak a fogyasztás volumenére.

Összegezve, a *The Sum of Small Things* nem csak elméleti felismeréseket nyújt, de gyakorlati tanulságokkal is szolgál. Felhívja a figyelmet a rejtett egyenlőtlenségek növekedésére, és arra készíti a döntéshozókat és a társadalmat, hogy új módokon gondolkodjanak az esélyteremtésről és az összetartásról egy olyan világban, ahol a kiváltságok egyre inkább „apró dolgokban” rejlenek.

Hannah Wohl: Bound by Creativity: How Contemporary Art Is Created and Judged

Fő témák és alapvető érvek

Hannah Wohl *Bound by Creativity: How Contemporary Art Is Created and Judged* című könyve a kortárs képzőművészet alkotási folyamatát és értékelését vizsgálja társadalmi-szociológiai nézőpontból. Wohl fő érve, hogy a kreativitás nem pusztán magányos zseni munka eredménye, hanem mélyen társas természetű folyamat, amelyet a művészeti világban zajló interakciók alakítanak. A szerző rámutat, hogy a 20. század végére a nagy művészeti mozgalmak korszaka leáldozott, és a kortárs művészetben ma már az egyes művészek egyéni alkotói víziója vált az innováció és érték mércéjévé. Idézi, hogy „a művészeti mozgalmak jelentősége csökkent, mert nem volt egyértelmű konszenzus arról, mely mozgalmak alkotják az avantgárd élvonalát. A művészeket többé nem elsősorban egy innovatív mozgalomhoz tartozásukért értékelték, hanem azért, mert saját, megkülönböztethető kreatív vízióval rendelkeztek.” E megközelítés szerint „egy jó kreatív vízió egyszerre egyedi és tartósan következetes, ugyanakkor folyamatosan fejlődik a kísérletezés révén” – tehát a művésznek ki kell alakítania a rá jellemző stílust, amit megújulás mellett is felismerhetően önzónak tartanak. Wohl végkövetkeztetése, hogy az ítéletalkotás a kreatív folyamat szerves része: a művek létrejöttéhez elengedhetetlen a visszajelzés és értékelés, ám ugyanez a folyamat bizonyos szempontból határt is szab a radikálisan új irányoknak. Másként fogalmazva, a kreativitás egyszerre szül eredeti alkotásokat és tereli mederbe az alkotót azáltal, hogy a művészeti közeg elvárásaihoz igazodik. Ennek felismerése fontos tágabb tanulság: ha a kreativitást az ítélet prizmáján át vizsgáljuk, új megvilágításba kerülnek a kulturális javak előállításának mechanizmusai, a művészeti piac működése és a presztízs kérdése. Wohl könyve tehát amellől érvel, hogy a kortárs művészetben az alkotás és értékelés egymástól elválaszthatatlan, társadalmi folyamatok által együttesen formált jelenségek.

Kutatási módszerek

Wohl empirikus szociológiai kutatása alapozza meg a kötet állításait. Két éven át tartó etnográfiai terepmunkát végzett a New York-i kortárs művészeti színtéren, és több mint száz interjú készített az art world különböző szereplőivel. A *Bound by Creativity* lapjain ezért valóban belülről ismerhetjük meg a művészeti világ működését: a szerző résztvevő megfigyelőként ott volt művészek műtermeiben, követte, hogyan kísérleteznek az alkotók új ötletekkel, és hogyan döntenek arról, mely műveiket semmisítik meg, teszik félre vagy állítják ki. Ezt követően végigkísérte a művek útját a műteremtől a nyilvánosság elé: figyelemmel kísérte, miként zajlanak a stúdiólátogatások, ahol kurátorok és gyűjtők interakciói formálják a művészek önértékelését; hogyan mutatják be az alkotásokat galériákban és nemzetközi vásárokon; valamint hogyan kerülnek be a művek gyűjtők otthonaiba, ahol új kontextusba helyeződnek. Ezekkel a módszerekkel Wohl mélyrehatóan feltárta a művek keletkezésének és értékelésének közegét, kvalitatív adatok gazdag tárházát gyűjtve. A kötet végén egy külön módszertani függelék található, amely részletesen bemutatja a kutatás menetét és a

forrásanyag kezelését – ez biztosítja az olvasót arról, hogy a következtetések szilárd empirikus alapokon nyugszanak.

A könyv felépítése

Wohl műve jól strukturált, logikusan felépített fejezetekben tárgyalja a témát. Az egyes fejezetek a kortárs művészeti világ különböző aspektusait mutatják be, így a könyv átfogó képet nyújt az alkotás és értékelés folyamatáról:

- 1. Bevezetés: Esztétikai ítélet a kortárs művészeti világban – Az elméleti keret felvázolása és a központi tézis bemutatása. Wohl ismerteti, miként változott meg a kreativitás értelmezése a 20. század végére, és hogyan került előtérbe az egyéni alkotói vízió fogalma a korábbi csoportos művészeti mozgalmakkal szemben. Megismertet a kreatív vízió fogalmával és felvezeti, hogy az esztétikai ítélet hogyan hat át minden alkotói folyamatot.
- 2. The Eccentric Artist: Negotiating Creative Autonomy in the Art World – A művész szerepére fókuszál. Bemutatja az „excentrikus művész” ideálját, azt a folyamatot, ahogy a művészek igyekeznek megőrizni kreatív autonómiájukat és egyediségüket, ugyanakkor alkalmanként kompromisszumokat kötnek a művészeti intézmények és a piac elvárásaival. E fejezet rávilágít, miként alkudoznak a művészek a saját szabadságuk és a befogadói/kereskedelmi siker között.
- 3. Experimentation and Emotion: Developing Distinctive Creative Visions – Az alkotói folyamat intim részleteibe enged bepillantást. Megvizsgálja, hogyan kísérleteznek a művészek különféle formákkal, anyagokkal és ötletekkel, és milyen érzelmi hullámzások kísérik a saját stílusuk, azaz egyedi kreatív víziójuk kialakítását. Konkrét példákon keresztül mutatja be, miként döntenek az alkotók arról, mely próbálkozásukat viszik tovább és melyeket vetik el – ezáltal érzékelteti a szelektív ítélet szerepét már a műteremben.
- 4. Interpretive Guides: Exhibiting Work and Shaping Meaning – A kurátorok és galériások világába visz. E fejezet azt elemzi, hogyan állítják ki a műveket és milyen narratívákat rendelnek hozzájuk a művészeti szakemberek, akik mint értelmező kalauzok segítik a közönséget a friss alkotások befogadásában. Rávilágít, hogy a mű jelentése és értéke nagymértékben függ a kontextustól és prezentációtól – például attól, milyen művekkel együtt mutatják be, vagy a kurátor hogyan keretezi az alkotó életművében betöltött szerepét.
- 5. Eyes and Ears: Collecting Work and Maintaining Connoisseurship – A műgyűjtők és kritikusok (mint az ízlés őrei) szemszögét mutatja be. Wohl bemutatja, hogyan választják és gyűjtik a műveket a gyűjtők, és miként alakítják ki hírnevüket mint hozzáértő szakértők (connoisseurök) a kortárs művészetben. Kitér arra, hogy a gyűjtők és kritikusok ítélete – mi számít gyűjtésre érdemesnek, mi kap elismerő kritikát – közvetlen hatással van a művek értékére és az alkotók hírnevére. Ez a fejezet világít rá a piaci és esztétikai érték összefonódására.
- 6. Producing Creative Visions: Presenting Evolving Trajectories over Careers – Az életmű és karrier menedzselésére koncentrál. Megvizsgálja, hogyan építik fel a művészek (és galériáik) az alkotói pályájuk narratíváját, hogy a közönség és a kritika egy fejlődő, mégis koherens kreatív víziót lásson a műveikben. Foglalkozik azzal, miként lehet egy művészeti karrier során új irányokba kísérletezni anélkül, hogy a művész elveszítené felismerhető arculatát. A fejezet rávilágít, milyen stratégiai döntések és prezentációs technikák formálják

az életművet (pl. retrospektív kiállítások rendezése, kurátori narratívák), amelyekkel a művész és köre alakítja a róla kialakult képet.

- 7. Következtetés: Esztétikai ítélet a kreatív folyamatban – A zárófejezet összegzi a könyv tanulságait. Wohl itt hangsúlyozza újra, hogy a kreatív alkotófolyamat minden szintjén tetten érhető az ítéletalkotás – a műtermi önkritikától és kísérletezéstől kezdve a galériások és gyűjtők értéspreferenciáin át a kritikusok ítéleteiig. Összefoglalja, hogyan formálja egymást kölcsönösen az alkotás és a megítélés: azaz a művész alkot, a közeg értékeli, ez az értékelés visszahat az alkotóra és a következő művekre. Wohl konklúziója szerint a kortárs művészet dinamikáját ez a ciklikus, interaktív folyamat határozza meg.

A könyv fejezetei tehát egymásra épülve bontják ki Wohl érvelését: az egyes szereplők (művész, kurátor, gyűjtő stb.) perspektíváit külön-külön megvizsgálva mutatják be, hogyan áll össze a nagy egész, vagyis hogyan születik és nyer elismerést egy műalkotás a mai művészeti világban. A jól tagolt szerkezet lehetővé teszi, hogy az olvasó mind elméleti síkon, mind gyakorlati példákon keresztül megértse a kortárs művészet működését.

A kortárs művészeti világ bemutatása

Wohl könyvének egyik erőssége a kortárs művészeti világ élményszerű bemutatása. Etnográfiai megközelítése révén a szerző élénk leírásokat ad a különböző színterekről: a Bound by Creativity elkalauzol lepukkant Bushwick-i műtermekbe, belép előkelő Chelsea-i galériák megnyitóra és betekint szupergazdag gyűjtők művészettel teli penthouse lakásaiba is. Ezek a kontrasztos helyszínek mind a New York-i művészeti élet részei, és Wohl éles szemű, sokszor ironikus megfigyelései nyomán az olvasó élvezetes, bár nem mindig hízelgő portrét kap a művészeti színtérről és annak lakóiról. A szerző stílusa olvasmányos és szórakoztató: nem száraz akadémiai szöveget ír, hanem történetmesélésbe ágyazva mutatja be kutatási eredményeit. Konkrét eseteket, szereplőket ismertet meg – művészeket, galeristákat, gyűjtőket – akiknek életteli portréját rajzolja meg, ezáltal az elméleti mondanót is könnyen befogadhatóvá teszi. Henrik Fürst kritikája szerint a könyv egyaránt nyújt „lebilincselő történetvezetést és bensőséges portrékat művészekről, kereskedőkről és gyűjtőkről” azoknak, akik kíváncsiak a New York-i művészeti színtér belső világára. Mindez azt eredményezi, hogy a kötet nem csak a szakmabeliek, hanem a laikus érdeklődők számára is élvezetes olvasmány lehet. Bár tudományos igényű munka, Wohl megfigyelései – különösen a művészeti „üzlet” oldaláról adott leírások – a nagyközönség számára is tanulságosak és szórakoztatók. Összességében a könyv hiteles belső nézőpontból mutatja be a kortárs művészeti világot, érzékletes példákkal illusztrálva annak működését, hierarchiáit és mindennapjait.

A kortárs művészet megítélése Wohl elemzése alapján

Wohl elemzésének középpontjában az a kérdés áll, hogyan születik az esztétikai értékítélet a kortárs művészetben, és ez miként hat vissza az alkotás folyamatára. A könyv rávilágít, hogy a kortárs művészeti világban minden szereplő – a művész, a galériatulajdonos, a kurátor, a kritikus és a gyűjtő – sajátos „kreatív vízióval” rendelkezik, és ezek kölcsönhatása határozza meg, mit tekintenek értékes művészetnek. A szerző leírja, hogy a művészekkel szemben az az elvárás, hogy egyéni hangú, mégis következetes életművet építsenek: a korábbi korszakokban megszokott egységes művészeti mozgalmak helyett ma egy művész sikerét az garantálja, ha sajátosan megkülönböztethető stílust, látásmódot – azaz alkotói víziót – mutat fel. Ez a vízió akkor értékes, ha egyszerre nyújt folytonosságot és fejlődést: „egy jó kreatív vízió... tartós konzisztenciával bír, miközben folyamatosan megújul kísérletezés által”. Így a művész

folyamatos egyensúlyozásra kényszerül: újító akar lenni, de úgy, hogy közben ne veszítse el sajátos arculatát, amit a közönség és a szakma már megismert.

Wohl hangsúlyozza, hogy a művészeti érték megítélése szociális folyamat eredménye. Az ítések (legyenek akár kurátorok, kereskedők vagy gyűjtők) mind saját esztétikai érzékenységük alapján választanak ki műveket, és azt gondolják magukról, hogy különleges szemük és fülük van az értékes alkotások felismerésére. Ahogy Wohl fogalmaz: „akárcsak a művészek, mindegyikük úgy tekint magára, mint akinek kreatív víziója van – észlelik az általuk kiválasztott művek közti folytonosságot, és hiszik, hogy sajátos esztétikai érzékük vezérli döntéseiket.” Ez azt jelenti, hogy a kurátor, aki kiválogatja egy kiállítás darabjait, vagy a gyűjtő, aki eldönti, mely műveket vásárolja meg, ugyanolyan alkotói (válogatói) folyamatot végez, mint maga a művész – csak épp a meglévő művek közötti értékítéleti választás révén. E különféle kreatív víziók interakciója formálja a művészeti piacot és az esztétikai normákat: végeredményben az válik elismertté, ami több fontos szereplő víziójába beleillik. Az a mű, amelyet a kurátor kiállít, a kritikus méltat, a gyűjtő megvesz, nyilvánvalóan esztétikai értékkel felruházottként nyer megerősítést – míg más alkotások láthatatlanok maradhatnak. Wohl szerint az így kialakuló konszenzus vagy épp vita visszahat magukra a művészekre is: látva, mi arat sikert vagy bukik el, ők is ehhez mérten alakítják további alkotói döntéseiket.

Fontos tényező a művészeti piac szerkezete is. Wohl leírása alapján a kortárs képzőművészet egyfajta „győztes mindent visz” piacként működik, ahol a kritikai és anyagi siker koncentráltan, kevés szereplőnél csapódik le. A művészeti világ piramisszerű: csak néhány művész jut jelentős nemzetközi hírnévhez és anyagi megbecsüléshez, míg a többség kisebb körben marad ismert. Ez a versenyhelyzet tovább erősíti az értékítéletek tétjét – egy-egy befolyásos ítéző döntése (pl. egy neves kurátor kiállít-e egy művészt egy rangos intézményben) óriási hatással lehet az adott alkotó karrierjére. Ugyanakkor Wohl elemzése arra is rávilágít, hogy a művészeti világ bizonytalansága miatt mindenki folyamatosan keresi a választ arra, mi számít értékes művészetnek és miért. A könyv bemutatja azokat a helyzeteket is, amikor félreértik vagy alulértékelik egy új irány próbálkozásait – ilyenkor a felek (művészek és ítézők) újratárgyalják, mit tekintsenek sikernek vagy kudarcnak.

Összességében Wohl szerint a kortárs művészet megítélése kollektív alkufolyamat eredménye, amelyben minden résztvevő a saját ízlésének és elképzeléseinek megfelelően igyekszik befolyásolni azt, mi váljon kanonikussá. Ez a folyamat egyszerre ad lendületet a kreativitásnak – hiszen az alkotók vágnak az elismerésre, ezért új utakat keresnek – és szab korlátokat neki – hiszen a túlzott eltérés a bevett értékelési normáktól kockázatos lehet az elfogadtatás szempontjából. Wohl tehát egy finom egyensúlyra világít rá: a kortárs művészetben az újító erő és a társas elvárások folyamatosan egymásra hatva alakítják az alkotás irányát és a művek megítélését.

Fogadtatás és kritikai visszhang

Hannah Wohl könyve megjelenése óta jelentős elismerést kapott mind a szociológia, mind a művészetelmélet terén. A *Bound by Creativity*-t számos tudományos folyóirat ismertette pozitív hangnemben. Az *American Journal of Sociology* recenzense kiemelte, hogy Wohl munkája alátámasztja a kreativitás kollektív természetére vonatkozó elméleteket, hiszen hosszútávú, alapos etnográfiai kutatásával mélyreható belső nézőpontot nyújt a New York-i kortárs művészeti világról. A könyv gazdag empirikus anyaga és betekintései így megerősítik azt a szociológiai feltevést, miszerint a kreativitás „társas hálózatok, interakciók és közös hiedelmek” talaján bontakozik ki.

A szakma nagy tekintélyű képviselői is méltatták a kötetet. Howard S. Becker, az Art Worlds című klasszikus monográfia szerzője (aki maga is a művészet szociológiájának úttörője), „eredeti és mélyreható hozzájárulásnak a művészet szociológiájához” nevezte Wohl munkáját. Becker szerint a könyv megfejtí „a kreativitás rejtélyét” azáltal, hogy bemutatja: ami a művészi víziót formálja, az nem valami megfoghatatlan ihlet, hanem a megosztott és társadalmilag támogatott elképzelések rendszere arról, mi is a kreatív vízió lényege. Más szóval, Becker úgy véli, Wohl könyve feltárja, hogyan válik egy művész egyedi látásmódja közösségre értelmezett és elismert jelenséggé – ez pedig új tudást ad hozzá ahhoz, ahogyan eddig a művészi alkotófolyamatot értettük.

Hasonlóan elismerően nyilatkozott Frederick F. Wherry (a Princeton Egyetem professzora) is. Wherry szerint a Bound by Creativity bevezet minket a radikális bizonytalanság világába, amely a New York-i kortárs műtárgypiacot jellemzi. Kiemelte, hogy Wohl a helyszínen járva mutatja be, amint „a művészek a közönségükkel érintkeznek, magyarázzák saját értéküket, és küzdenek a félreértésekkel – vagy még rosszabbal”. Wherry idézi a könyv provokatív kérdésfelvetéseit: „Mi számít (művészetnek) és miért? És mit tegyünk, ha rosszul ítéljük meg (az értékét)?” – ezek a kérdések szerinte a kreatív folyamat mozgatórugói, ahol eldől, hogy a „zseni” kibontakozik-e vagy sem. Kritikájában Wherry hangsúlyozza, hogy a könyv által felvetett dilemmák és megállapítások hosszan tartó vitákat fognak inspirálni művészek, műkritikusok, bölcsészek és társadalomtudósok körében egyaránt. Már ez a prognózis is arra utal, hogy Wohl kötete mély benyomást tett a szakértőkre: olyan mű, amellyel számolni kell a művészetről és kreativitásról szóló diskurzusban. Emellett Wherry kiemelte a könyv erejét és szemléletességét, ahogyan bemutatja „hogyan keletkezik a kreatív génusz, és miért marad életben olykor az értékét megkérdőjelező támadások ellenére is”.

A könyvvel kapcsolatban megjelent kritikák egyetértenek abban, hogy Wohl munkája egyszerre teoretikusan jelentős és olvasható. A recenzensek dicsérik, hogy a Bound by Creativity új nézőpontból láttatja a művészeti alkotófolyamatot, és hogy a szerző következtetései jól alátámasztottak az esettanulmányok révén. Többen kiemelték, hogy a könyv hidat képez az akadémiai szféra és a szélesebb művészetkedvelő közönség között, hiszen tudományos mélysége mellett élvezetes sztorikban bővelkedik. Összességében Wohl első monográfiája erős kritikai visszhangot váltott ki: a szociológiai, művészeti és kulturális folyóiratokban megjelenő ismertetések elismerően nyilatkoztak róla, és a könyv gyorsan a kortárs művészetszociológiai irodalom fontos hivatkozási pontjává vált.

Wohl munkájának hatása a művészeti diskurzusra

Mivel a Bound by Creativity 2021-ben jelent meg, hosszabb távú hatásai még kibontakozóban vannak, de máris érzékelhető, hogy a kötet fontos impulzust adott a művészetről való gondolkodásnak. Wohl könyve illeszkedik abba a művészetszociológiai diskurzusba, amely a művészetet társadalmi folyamatként fogja fel – ebben a tekintetben Howard S. Becker Art Worlds-ának és Pierre Bourdieu kulturális mezőelméletének örököseként is felfogható. Ugyanakkor új fogalmakkal és friss empirikus adatokkal gazdagítja ezt a hagyományt. A Symbolic Interaction folyóirat blogja rámutatott, hogy Wohl munkája értékes hozzájárulás a művészet és kreativitás témájában folyó interakcionista kutatásokhoz. A könyv központi koncepciója, a kreatív vízió, várhatóan beépül a művészeti szakterminológiába, mint olyan keret, amellyel leírhatjuk, hogyan próbálják az alkotók és a művészeti közvetítők (cultural intermediaries – pl. galériások, kurátorok, kritikusok) koherens narratívába rendezni az alkotásokat. Ezzel Wohl továbbfejleszti a művészeti érték keletkezéséről szóló elméleteket, hiszen részletesen dokumentálja, miként alakul ki az érték konszenzusa a szereplők között.

A *Bound by Creativity* hatása abban is megmutatkozik, hogy új kérdéseket és vitákat generál. Ahogy Frederick Wherry jelezte, Wohl könyve olyan alapvető dilemmákat vet fel – „mi számít értéknek, és mihez kezdünk a téves ítéletekkel” – amelyek nem csak a képzőművészet, hanem más kreatív területek (pl. design, irodalom, zene) kapcsán is relevánsak. Így a kötet tágabb értelemben is hatással lehet a kreativitásról szóló diskurzusra: ráirányítja a figyelmet arra, hogy bármely alkotóiparban érdemes vizsgálni a közösségi értékítéletek szerepét az innovációban. Wohl kutatása inspirációt adhat további összehasonlító vizsgálatoknak is – például más városok művészeti színtereinek elemzéséhez vagy akár más művészeti ágak (pl. előadóművészetek) világának feltárásához a „kreativitás és ítélet” perspektívájából.

Végső soron Wohl munkájának hatása abban mérhető le, hogy a művészeti közeg szereplői és az akadémikusok egyaránt reflektálnak a benne foglaltakra. A könyv tudatosítja, hogy a művészek nincsenek légtüres térben: alkotásaik értéke a társadalmi együttműködés és kommunikáció eredménye. Ez a felismerés már önmagában formálja a művészeti diskurzust, mert árnyaltabbá teszi a művészi siker és tehetség megítélését – rámutat, hogy a tehetség kibontakozásához támogató intézményi és piaci környezet is kell, illetve hogy az új ötletek elfogadtatása közös erőfeszítés. A *Bound by Creativity* így nem csupán egy konkrét szociológiai esettanulmány a New York-i művészeti világról, hanem szélesebb tanulságokkal szolgáló munka, amely hosszú távon alakíthatja azt, ahogyan a kortárs művészetről és általában a kreatív folyamatokról gondolkodunk.

Bart Nooteboom: Process Philosophy: A Synthesis

A szerző rövid bemutatása és háttere

Bart Nooteboom (sz. 1942) holland közgazdász és menedzsmenttudós, aki akadémiai pályafutása során az innováció és szervezés professzora volt több egyetemen (Groningen, Rotterdam, Tilburg). Kutatói munkájában jelentős hozzájárulásokat tett a bizalom, a tanulás, a megismerés, a kormányzás és az innováció területén, amelyeket szakmai díjakkal is elismertek. Miután egész életében intenzíven foglalkozott filozófiával, nyugdíjba vonulása óta figyelmét teljesen a filozófiai írásnak szenteli. Interdiszciplináris szemlélete miatt Nooteboom munkássága hidat képez a társadalomtudományok és a filozófia között: korábbi könyveiben és tanulmányaiban az ismeretelméletet és a gazdaságelméletet kapcsolta össze (például a vállalati tanulás kognitív elméletéről írt), legújabb művében pedig kifejezetten filozófiai szintézisre törekszik.

A folyamatszempléletű filozófia irányzata és a mű kontextusa

Folyamatszempléletű filozófia (process philosophy) alatt azt az irányzatot értjük, amely a valóság alapvető építőköveinek folyamatokat és változásokat tartja, szemben a statikus létezőkkel. Ennek gyökerei egészen Hérakleitoszig nyúlnak vissza (“soha nem léphetsz kétszer ugyanabba a folyóba”), modern képviselői között pedig olyan gondolkodók találhatók, mint Alfred North Whitehead (aki a Folyamat és valóság című művében fektette le a folyamatmetafizika alapjait) és Henri Bergson (aki a kreatív evolúciót és az idő elsődlegességét hangsúlyozta). Bart Nooteboom könyve ebbe a hagyományba illeszkedik, de sajátos megközelítéssel: célja szintetizálni számos filozófus gondolatait a változás természetéről. Munkájában együtt idézi meg Hegel, Kierkegaard, Bergson, Nietzsche, Heidegger, Wittgenstein, Deleuze, Derrida és mások eszméit, és ezekből próbál egy koherens képet alkotni a valóság dinamikus természetéről.

Nooteboom megközelítését a pragmatista filozófia ihleti, különösen John Dewey gyakorlati szemlélete, továbbá hat rá Nietzsche folyamatos értékátértékelése, Wittgenstein nyelvjátékelmélete és Heidegger létezés-értelmezése is. A szerző realista módon, konkrét tudományos és társadalmi jelenségekre is alkalmazva tárgyalja a filozófiai elveket. A kötet így nem tisztán elméleti metafizika, hanem interdiszciplináris dialógus a filozófia és az empirikus tudományok között: merít a közgazdaságtanból, szociológiából, antropológiából és szociálpszichológiából is. A cél egy átfogó elméleti keret kialakítása a változás megértésére, illetve annak bemutatása, miként alkalmazható a folyamatszemplélet az emberi tapasztalat különböző területein – a tudásban, az emberi kapcsolatokban, a nyelvben, az erkölcsben –, és viszont: ezek hogyan járulhatnak hozzá a folyamatorientált filozófiához.

A könyv fő témái, koncepciói és érvei

Process Philosophy: A Synthesis öt nagy tematikus fejezetre tagolódik (evolúció; tanulás és igazság; nyelv; egyén és társadalom; erkölcs és etika), amelyek mindegyike a változás folyamatát vizsgálja egy-egy területen. Nooteboom minden esetben arra keresi a választ,

hogyan érthetjük meg az adott jelenséget (legyen az biológiai evolúció, tudás, jelentés vagy éppen erkölcs) folyamatként, nem pedig statikus létezőként, és milyen tanulságokkal szolgál ez a szemlélet. Az alábbiakban röviden áttekintjük a főbb témaköröket és a szerző érvelésének lényegét.

Evolúció, tanulás és tudás folyamata

A könyv az evolúció fogalmának kiterjesztésével indul. Nooteboom amellett érvel, hogy a darwini evolúció alapelvei bizonyos korrekciókkal általánosíthatók az élet más területeire is, például a gazdaságra, a társadalomra, a nyelvre vagy a tudomány fejlődésére. Ezt nevezi „általánosított darwinizmusnak” (generalised Darwinism). A darwini mechanizmus három alapfolyamata – a változatok keletkezése (variáció), a kiválogatódás (szelekció) és az öröklődés/továbbadás (replikáció/transzmisszió) – szerinte nem csak a biológiában, hanem más rendszerekben is értelmezhetők. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ezek a folyamatok alapvetően másként működnek a társadalmi és gazdasági szférában, mint a biológiában. Például az emberi tudás és kultúra esetében a variáció (új ötletek, innovációk létrejötte), a szelekció (ötletek versengése és elterjedése) és a továbbadás (tanulás, kommunikáció útján történő átadás) sajátos módon zajlik, nem pusztán genetikai mechanizmusok útján.

E megfontolások alapján Nooteboom egy fejlődő tudáselméletet vázol fel, amely párhuzamba állítható a biológiai evolúcióval, de fontos eltérésekkel. Az ismeretek változását egyfajta evolúciós folyamatnak tekinti, ahol az ötletek mutációi (új hipotézisek, feltevések) mennek át szelekción (kritika, kísérleti igazolás vagy cáfolat) és a legjobbak “öröklődnek tovább” (beépülnek a tudományos konszenzusba vagy a társadalmi gyakorlatba). A szerző bemutatja például a neurális darwinizmus elvét, amely szerint az agyban is darwini jellegű versengés zajlik az idegi kapcsolatok mintázatai között. Kifejti továbbá, hogyan működik a felfedezés ciklusa: az egyensúlyi, stabil tudáselemek és a változás, innováció dinamikus váltakozása révén jutunk új felismerésekhez. Ebben fontos szerepet kap a különböző nézőpontok ütköztetése, amit a szerző “kognitív távolságnak” nevez – az emberek közti eltérő tudásbázis és tapasztalat kreatív kombinációja új ötletekhez vezethet. Ezt a modellt Nooteboom nem csak elméletileg tárgyalja, hanem alkalmazza is: rávetíti a tudományos kutatás folyamatára, a tanuló szervezetek működésére és a gazdasági innovációra, kimutatva, hogy mindenhol tetten érhető egy evolúciós jellegű tanulási mechanizmus.

Az igazság fogalmát illetően Nooteboom szkeptikus az abszolút, objektív igazság lehetőségével kapcsolatban. Inkább a pragmatista filozófia nyomán a “igazolható kijelentés” (warranted assertion) koncepcióját alkalmazza. Eszerint egy állítás igazságát nem abszolút értelemben, hanem gyakorlati megalapozottsága és működőképessége alapján értékelhetjük: mennyire állja ki a próbát a valóságban és a közösségi ellenőrzésben. Ez az ismeretelméleti relativizmus azonban nem jelent teljes szubjektivizmust Nooteboomnál – inkább annak elismerését, hogy minden tudás felülvizsgálható és fejlődik, ahogy új tapasztalatok és perspektívák jelennek meg. Így a tudás fejlődése is folyamat: az elméletek születnek, módosulnak vagy elvetésre kerülnek, de mindig van valamilyen objektivitásra törekvő interszubjektív ellenőrzés, ami biztosítja, hogy az állításaink indokoltak legyenek a rendelkezésre álló evidenciák fényében.

Nyelv és jelentés folyamata

A harmadik fő témakör a nyelv és a jelentés folyamata. Nooteboom itt a jelentés kialakulását és változását vizsgálja, több klasszikus nyelvfilozófiai fogalom újragondolásával. Alapul

veszi Frege híres megkülönböztetését “jelentés” és “jelölet” (sense and reference) között, illetve de Saussure “langue” és “parole” (nyelv mint rendszer vs. nyelvhasználat) fogalmait, hogy bemutassa: a nyelvi jelentés egyszerre igényel bizonyos rendszerességet és változatosságot. A langue (nyelvi struktúra, szabályrendszer) teremti meg az értelmezés rendjét és a kölcsönös megértés keretét, míg a parole (konkrét beszédaktusok, nyelvhasználat) folyamatosan új variációkat hoz létre a nyelvben. Nooteboom kiemeli, hogy a nyelv kreatív használata – például a költői nyelv – miként tágítja a jelentés határait, új értelmezéseket, új “nyelvi mutációkat” hozva létre.

A jelentés változását a szerző a hermeneutikai kör fogalmával is magyarázza. Ez azt írja le, hogy a szövegek vagy kijelentések értelmét mindig a rész és egész dinamikus kölcsönhatásában értjük meg: előzetes ismereteink (az egészről alkotott képünk) befolyásolják, hogyan értelmezzük a részleteket, ugyanakkor az egyes részek újraformálhatják az egészről alkotott felfogásunkat. Így a jelentés nem statikus, hanem folyamatosan alakuló folyamat, ahogy az értelmező és a szöveg “dialógust” folytat. Nooteboom bevezet egy érdekes hipotézist is, az “objektumbiaszt”, amely szerint elménk hajlamos a világ folyamatos folyamatainak tárgyiasítására, rögzített dolgokként kezelésére. Ez a kognitív torzítás megkönnyíti a kommunikációt (hiszen stabil referenciapontokat teremt), viszont elfedheti a jelenségek folyamatszerű természetét. A szerző szerint ennek tudatosítása segíthet jobban megérteni, hogyan változik a jelentés: például amikor új metaforákat alkotunk vagy egy fogalom jelentése kibővül, akkor valójában a rögzült kategóriákat mozdítjuk el, új kontextusba helyezve őket. A nyelv így Nooteboom számára élő folyamat, amelyben állandó feszültség van a rend (nyelvtani és jelentésbeli konvenciók) és a változás (új kifejezések, új értelmezések) között.

Egyén és társadalom folyamata

A következő fejezet az egyén és a társadalom viszonyát, kölcsönhatását vizsgálja folyamatszemszélletben. Nooteboom szerint az én (identitás) kialakulása nem elszigetelt, statikus történet, hanem folyamatos társas folyamat. Az egyén identitása a közösséggel való interakcióban formálódik: mindannyian egyensúlyozunk az önazonosság (hitelesség) és a beilleszkedés (konformitás) kettőssége között. A szerző Kierkegaard és Heidegger nyomán rámutat, hogy az egyéni lét autentikusságra törekszik, de ez mindig a társadalmi normák és elvárások kontextusában valósul meg – azaz az egyéniség is egy kapcsolati folyamat eredménye. Ebből fakadóan a személyes fejlődés is dialektikus: az önmegvalósítás vágya és a közösséghez tartozás igénye folyamatos feszültségben áll, ami változásra, növekedésre sarkallja az egyént. Nooteboom kitér arra is, hogyan építjük fel narratív módon a saját identitásunkat (én-történetünket), és hogyan integráljuk a társadalmi szerepeket egyéni énképünkbe – ez is egyfajta hermeneutikai folyamat, ahol értelmezzük magunkat a társadalom tükrében.

A társadalmi szint vizsgálatakor Nooteboom Arisztotelész többes kauzalitás fogalmát hívja segítségül az emberi cselekvés elemzéséhez. Arisztotelész szerint egy eseménynek (vagy cselekedetnek) többféle oka lehet (anyag-, forma-, ható-, célok), és Nooteboom ezt a gondolatot alkalmazza a hatalom és függőség viszonyaira. A társadalomban az emberek közötti függőségi viszonyoknak több forrása van – anyagi (erőforrásoktól való függés), strukturális (intézményi szerepek), pszichológiai (elismertség iránti igény) stb. A szerző elemzi, hogy miből fakad mások hatalma felettünk, és miként kezelhetők ezek a függőségek konstruktívan. Felvet olyan stratégiákat, mint a hatalom decentralizálása vagy a közösségi

önszerveződés erősítése, hogy az egyén nagyobb autonómiát élvezhessen anélkül, hogy elszigetelődne.

Nooteboom kiemelten foglalkozik a hálózatok szerepével is az egyén és társadalom kapcsolatában. A modern ember számos hálózat (család, szakmai közösség, baráti kör, online hálózatok stb.) része, és ezek a hálózatok egyszerre nyújtanak támogatást az identitásnak és gyakorolnak nyomást rá. A szerző szerint a hálózati kapcsolatok a személyes és kollektív tanulás kulcsfontosságú közegei: az egyének autonóm, tanulásra és alkalmazkodásra képes szereplőkként vesznek részt több szintű (egyéni, szervezeti, társadalmi) tanulási hálózatokban. Ez a szemlélet összhangban áll a kortárs szervezeti és vezetéselméletek bizonyos irányzataival, amelyek szerint a sikeres alkalmazkodás és innováció kulcsa a hálózati együttműködés és a részvételi döntéshozatal. Nooteboom amellett érvel, hogy a társadalmi rendszereket inkább hálózatok laza halmazaként érdemes felfogni, semmint merev hierarchiák statikus struktúrájaként. Ennek kapcsán szorgalmazza a kormányzás decentralizálását a kisebb közösségek szintjére, ahol közvetlenebb a részvétel és az emberek nagyobb befolyással bírnak a saját életüket érintő döntésekre. Ez a gondolat egybecseng a multiszintű kormányzás és a közösségi önrendelkezés modern elveivel, melyek szerint a komplex társadalmak irányítása hatékonyabb és igazságosabb, ha nem kizárólag központosított intézményeken keresztül történik.

E témakörben Nooteboom kitér a bizalom és együttműködés fontosságára is, amelyek nélkül a hálózatok nem tudnak működni. Korábbi kutatásaira is támaszkodva (melyek a bizalom gazdaságtanát vizsgálták) rámutat, hogy a bizalom építése és fenntartása a társadalmi folyamatok kritikus eleme, hiszen ez ragasztja össze a hálózat tagjait és teszi lehetővé a tudás megosztását. A társas lét folyamata tehát Nooteboom szerint egy összetett, többszintű rendszer, amelyben az egyének nem független atommódon cselekszenek, hanem kölcsönösen formálják egymást a hálózati kapcsolatokon keresztül, s így együtt hozzák létre a társadalmi valóságot.

Erkölc és etika folyamata

Az utolsó tematikus egység az erkölcs és etika kérdéskörét veszi szemügyre folyamatfilozófiai megközelítésben. Nooteboom az erkölcsöt sem tekinti változatlan elvek készletének; ehelyett azt mutatja be, hogy az etikai normák és értékek történetileg fejlődnek és a társadalmi intézményekkel együtt alakulnak. A fejezet elején visszautal az egyén identitására: az egyéni erkölcsi fejlődés is a hitelesség és a társadalmi alkalmazkodás kettős követelményrendszere között zajlik. Az ember egyszerre vágyik rá, hogy erkölcsi autonómiát (saját értékrendet) alakítson ki, és arra is, hogy megfeleljen a közösség morális normáinak – ez a feszültség pedig az erkölcsi ítéletek és döntések folyamatos újratárgyalásához vezet az élet során.

Történeti távlatban Nooteboom áttekinti, miként jelentek meg és változtak az erkölcsi elvek különböző korokban, és hogyan függ ez össze a társadalmi intézmények struktúrájával. Például szó esik arról, hogy a preindusztriális közösségek erkölcsé eltért a modern társadalmakétól, mert másfajta együttélési feltételek között formálódott (kis közösségek, közvetlen személyes kapcsolatok vs. nagyléptékű, bürokratikus rendszerek). A szerző kitér Adam Smith és Darwin nyomán az emberi együttérzés és jóindulat evolúciós gyökereire: amellett érvel, hogy az emberi faj sikerességéhez hozzájárult egy ösztönös jóindulat (benevolence) kialakulása az evolúció során. Ez azt jelenti, hogy biológiai és szociális evolúciónk során kiválogatódhattak az együttműködést és altruizmust segítő hajlamok, mert

azok előnyt jelentettek a közösség túlélése szempontjából. Természetesen az ember egyszerre önérdek-vezérelt és együttműködő lény, de Nooteboom hangsúlyozza, hogy az erkölcsnek van egy belső értéke is: a kapcsolatoknak és közösségeknek nem csak instrumentális (külső haszon elérésére szolgáló) értéke van, hanem belső, önmagáért való értéke is. Ez rezonál Martin Buber "Én-Te" kapcsolatokra vonatkozó gondolatával vagy akár Aristotelész barátság-fogalmával, ahol a másik személy nem eszköz, hanem önmagában véve fontos.

A gyakorlati etika terén Nooteboom olyan aktuális kérdéseket is tárgyal, mint a büntető igazságszolgáltatás reformja. Felveti a helyreállító igazságszolgáltatás (restorative justice) eszményét, amely a megtorló büntetés helyett a közösség és az elkövető közötti bizalom helyreállítására, a jóvátételre helyezi a hangsúlyt. Ez is a folyamatszemplélet része: az erkölcsi közösség folyamatos öngyógyítása és tanulása egy-egy normasértés után, nem csupán a szabályok érvényesítése mechanikusan. Nooteboom záró fejezeteiben így az etika egyfajta evolúciós rendszerként jelenik meg, ahol a normák változnak, adaptálódnak a társadalmi környezethez, de ugyanakkor az emberi természet mélyén ott húzódik néhány alapvető erkölcsi hajlam (ilyen a mások iránti érzékenység és jóindulat), amelyek a közösségi lét fenntartásában kulcsszerepet játszanak.

Összességében a könyv fő témái azt példázzák, hogy mind az ismeretelméleti, mind a nyelvi, társadalmi és erkölcsi jelenségek megérthetők egy folyamatközpontú keretben. Nooteboom érvelése szerint ez a szemlélet jobban megragadja a valóság dinamikus, állandóan változó jellegét, mint a statikus kategóriákra építő hagyományos megközelítések.

A mű legfontosabb következtetései és hatásai más tudományterületekre

Bart Nooteboom szintézisének legfőbb konklúziója, hogy a különféle emberi és természeti jelenségekben közös vonás a folyamat jelleg: a tudás nem végleges tételek halmaza, hanem tanulási folyamat; a nyelv nem merev szabályok rendszere, hanem kreatív használat közben formálódik; az egyén és társadalom viszonya állandó kölcsönhatásban alakul; az erkölcs sem örökérvényű igazságok gyűjteménye, hanem történeti és közösségi fejlődés eredménye. Ez a következtetés számos területre hatással lehet:

- **Közgazdaságtan és menedzsment:** Nooteboom meglátásai különösen relevánsak az evolúciós közgazdaságtan és a szervezetelmélet számára. A Generalised Darwinism alkalmazása a gazdasági szervezetekre hozzájárulhat a vállalati innováció és adaptáció jobb megértéséhez – például hogyan fejlődnek a vállalati rutinok, hogyan tanulnak a szervezetek, miként terjednek az új ötletek a piacon. Nooteboom korábbi munkáiból merítve a könyv megalapoz egy olyan keretet, amelyben a vállalatok tudásfolyamatait (tanulási ciklusait, együttműködési hálózatait) evolúciós módon lehet elemezni. Ez a megközelítés segítheti a vezetőket és közgazdászokat abban, hogy gyakorlati stratégiákat dolgozzanak ki az innováció ösztönzésére és a változások kezelésére. Nem véletlen, hogy a könyvet egy recensens alapvető olvasmánynak nevezte minden társadalomtudós és szervezetelmélettel foglalkozó szakember számára. A mű betekintést nyújt a gazdasági és szervezeti jelenségek filozófiai mélységébe, ami szélesítheti az ezen területeken dolgozó kutatók látókörét.
- **Társadalomtudományok és szociológia:** A folyamatszempléletű megközelítés termékeny lehet a szociológia, politikatudomány és antropológia számára is. Nooteboom hálózati és több szintű társadalomképe segíthet a közösségi folyamatok, kultúraváltások, politikai fejlődés újragondolásában. A multiszintű kormányzás és a decentralizált közösségek hangsúlyozása hozzájárulhat a kortárs politikai elméletekhez, amelyek a részvételi demokráciát és a helyi

kezdeményezéseket vizsgálják. Emellett az identitás és hálózatok dinamikájának filozófiai tárgyalása inspirálhatja a kulturális antropológusokat vagy szociálpszichológusokat is, akik az én és csoport viszonyát kutatják. A könyv interdiszciplináris természete miatt a társadalomtudósok olyan elméleti mankót kaphatnak, amely segít egységesebb keretben látni a mikro- (egyéni) és makro- (társadalmi) folyamatokat. Ezt támasztja alá, hogy a kötet egyik méltatója szerint Nooteboom könyve friss filozófiai nézőponttal gazdagítja a nyelvi, ismeretelméleti és etikai alapokat az alattuk húzódó társadalmi folyamatok megértéséhez.

- Természettudományok és egyéb területek: Bár Nooteboom elsősorban az emberi világ folyamataira koncentrál, következtetései visszahatnak a természettudományos gondolkodásra is. A tudományfilozófia számára például fontos üzenet a tudás fejlődésének evolutív szemlélete, amely rokon Karl Popper és Donald Campbell evolúciós ismeretelméletével, de azt interdiszciplinárisabb alapokra helyezi. A kognitív tudományok és neurobiológia terén a neurális darwinizmus és a kognitív folyamatok evolúciós analógiája új kutatási kérdéseket inspirálhat azzal kapcsolatban, hogyan alakul ki az elme a tapasztalatok szelekciója révén. Még a fizika és biológia területén is felfedezhetünk párhuzamokat: a kortárs fizika bizonyos elméletei (pl. a folyamatfizika vagy a komplex adaptív rendszerek elmélete) szintén a folyamatokat és eseményeket tekintik elsődlegesnek a statikus dolgok helyett, míg az ökoszisztéma-kutatásban is megjelentek olyan megközelítések, amelyek a rendszerek evolúcióját és önszerveződését hangsúlyozzák. Nooteboom filozófiai szintézise így összhangban van számos modern tudomány trendjével, és erősíti azt a tendenciát, hogy a különböző diszciplínák egymástól tanulva, integratív szemlélettel közelítsenek a valóság jelenségeihez. Ahogy egy ismertető megjegyezte, a könyv remek példája annak, hogyan gazdagíthatja az interdiszciplinaritás mind a közgazdaságtant, mind az azzal párbeszédet folytató tudományokat, segítve a pontosabb kérdésfeltevést és az új nézőpontok kialakítását.

Nooteboom munkájának egyik fontos hozadéka tehát az, hogy közös nyelvet és keretrendszert kínál a különböző tudományterületek számára a változás jelenségeinek megértéséhez. Következtetései szerint a társadalmi-gazdasági folyamatok és az evolúciós mechanizmusok analógiái nem pusztán metaforák, hanem mély strukturális hasonlóságok, melyek felismerése kölcsönös megtermékenyítést eredményezhet a diszciplínák között. Ez a szemlélet hozzájárulhat például ahhoz, hogy a gazdaságelmélet humánusabb, az etika pedig realistább legyen – előbbi számol az emberi együttműködés és bizalom evolúciós gyökereivel, utóbbi pedig figyelembe veszi a viselkedésünkben rejlő biológiai és kulturális hajtóerőket.

Kritikai észrevételek és a szakmai fogadtatás

A Process Philosophy: A Synthesis eddigi szakmai fogadtatása pozitív, különösen az interdiszciplináris kutatók körében. David Gindis, a Hertfordshire Egyetem oktatója szerint Nooteboom műve elengedhetetlen olvasmány a társadalomtudósok és a szervezetelmélet minden képviselője számára, mivel a szerző kiválóan fonja össze a bizalomról, tanulásról, megismerésről és innovációról alkotott korábbi eredményeit egy friss filozófiai nézőponttal. Paul van Geest, a Rotterdami Erasmus Egyetem professzora pedig azt emeli ki, hogy Nooteboom könyve csodálatos példája annak, miként gazdagítja és kérdőjelezi meg a közgazdaságtan meglévő ismereteit más tudományok eredményeinek bevonásával, és hogy az ilyen interdiszciplináris megközelítés mindkét területet segíti – a közgazdászokat élesebb kérdések feltevésére ösztönzi, míg más tudományok művelőinek új perspektívát nyújt a saját témáikhoz. A könyv előszavát író Patricia de Sá Freire (szervezetkutató) szintén lelkes hangnemben méltatja a művet: kiemeli, hogy Nooteboom egy filozófia és szervezeti tanulmányok közti párbeszédre épülő, interdiszciplináris látásmóddal közelít a témához, mely

segít visszahelyezni a figyelmet az egyénre a technológia uralta korban, és alapot nyújt a szervezeti szintű kutatásoknak és projekteknek is. A dicsérő szavak alapján a szakemberek értékelik, hogy a könyv áthidalja az elmélet és gyakorlat szakadékát, filozófiai mélységet adva a társadalmi jelenségek vizsgálatához, de közérthetően, alkalmazható módon tárgyalja azokat.

Ugyanakkor felmerültek kritikai észrevételek is, illetve a mű jellegéből adódó potenciális kihívások. Mivel Nootboom könyve rendkívül széles spektrumot ölel fel – a német idealizmustól a posztmodern filozófián át a közgazdasági elméletekig –, egyes kritikusok szerint ez a széleskörű szintézis olykor a mélység rovására mehet. Nevezetesen, olyan eltérő gondolkodók integrálása, mint Hegel dialektikája és Wittgenstein nyelvfilozófiája vagy Nietzsche értékelmélete és a darwini evolúció, komoly értelmezési feladat elé állítja az olvasót. Van, aki úgy véli, hogy a könyv ambíciója – hogy ennyiféle elméletet egy keretbe foglaljon – néha azzal jár, hogy bizonyos filozófiai viták részletes kibontása elmarad. Például Nootboom viszonylag rövid terjedelemben (alig ~140 oldalon) tárgyalja ezeket a témákat, így akadhatnak olyan pontok, ahol az olvasó további kifejtést igényelne. Mindazonáltal a szerző tudatosan átfogó esszét akart írni, nem pedig részletekbe vesző monográfiát, így ez a választott műfaj sajátja.

Egy konkrét kritikai pont a Nootboom által is alkalmazott általánosított darwinizmus kapcsán merülhet fel. Bár a szerző maga is hangsúlyozza, hogy óvatosan kell bánni a biológiai analógiák alkalmazásával, a szakirodalomban többen rámutattak, hogy az emberi kultúra és társadalom számos jelensége nem illeszthető be egy Darwin-szerű evolúciós séma keretei közé. Vannak olyan kritikus hangok, amelyek szerint túlzás a darwini variáció-szelekció-retenció elvet univerzálisan minden változási folyamatra alkalmazni, mert ezzel eltéveszthetjük a jelenségek saját kontextusát. A kulturális evolúció például tele van tudatos tervezéssel, célirányos változtatásokkal, melyek nehezen hasonlíthatók a vak biológiai mutációkhoz. Egyes kutatók figyelmeztetnek, hogy a Darwin elveinek kiterjesztését eredeti területén túl mindig körültekintéssel kell végezni, hiszen az emberi kultúra jelenségeinek jelentős része nem darwini módon alakul. E kritika fényében Nootboom megközelítésének erőssége, hogy explicit módon tárgyalja a különbségeket a biológiai és társadalmi evolúció között, és nem egyszerűen mechanikusan vetíti rá az analógiát a társadalomra. Így bár az általánosított darwinizmus koncepciója vitákat válthat ki, a könyv árnyaltan kezeli azt, igyekezve elkerülni az “egy az egyben” leegyszerűsítéseket.

Összességében a szakmai fogadtatás azt tükrözi, hogy Nootboom munkája értékes és időszerű hozzájárulás, főleg azok számára, akiket érdekel a filozófiai elméletek gyakorlati alkalmazása. A pozitív visszajelzések kiemelik, hogy a szerző sikerrel szőtte össze korábbi kutatási témáit (mint a bizalom vagy az innováció) egy átfogó filozófiai keretbe. A kritikusabb észrevételek pedig leginkább arra intenek, hogy a könyv felvetései további elmélyülést igényelhetnek bizonyos pontokon – tehát inkább párbeszédre hívnak, semmint elutasítók lennének. A mű így egyfajta platformot teremt a további diskurzushoz: egyszerre ad erős állításokat (pl. a folyamatok elsődlegességéről) és hagy nyitva kérdéseket, melyek mentén a filozófusok, közgazdászok, szociológusok tovább gondolhatják a témát.

A mű jelentősége a kortárs filozófiai diskurzusban

Bart Nootboom *Process Philosophy: A Synthesis* című könyve jelentős hozzájárulás a mai filozófiai párbeszédhez, több szempontból is. Először, a mű folytatja és modern kontextusba helyezi a folyamatfilozófiai hagyományt, amely napjainkban ismét fokozott figyelmet kap. A

20. század végén és a 21. század elején a filozófiában egyre többen fordulnak a dinamikus, relációs ontológiák felé – gondoljunk csak a komplexitáselméletek filozófiai vonatkozásaira, a posztstrukturalista differenciagondolkodásra vagy a környezeti filozófiákra, amelyek mind a merev kategóriák helyett a változás, az emergens tulajdonságok, az interakciók elsődlegességét hangsúlyozzák. Nooteboom szintézise ebbe a tágabb trendbe illeszkedik, de egyedi módon ötvözi a kontinentális és az angolszász (analitikus/pragmatista) megközelítéseket. Ez azért jelentős, mert a kortárs filozófiában sokszor szakadék tátong e két hagyomány között, míg ez a mű megmutatja, hogy termékeny párbeszéd alakítható ki köztük. Például a könyvben egymás mellé kerül Heidegger létanalízise és Dewey pragmatizmusa, Nietzsche értékelmélete és a kognitív tudomány evolúciós modelljei – s ezek összekapcsolása új felismerésekhez vezethet. A kortárs diskurzus szempontjából tehát a könyv hidat képez a filozófia különböző iskolái között, demonstrálva, hogy a valóság folyamatszerű felfogása közös nevező lehet különböző gondolkodási tradíciók számára.

Másodszor, Nooteboom műve rámutat a filozófia interdiszciplináris jelentőségére a 21. században. Manapság egyre nagyobb az igény arra, hogy a filozófiai gondolatok összekapcsolódjanak a tudományos és társadalmi gyakorlatokkal – legyen szó mesterséges intelligencia etikáról, ökológiai válságról vagy éppen gazdasági egyenlőtlenségekről, komplex problémáink megértéséhez filozófiai mélység és holisztikus szemlélet kell. A *Process Philosophy: A Synthesis* jó példája annak, hogyan lehet egy filozófiai elméletet (folyamatszemléletet) alkalmazni konkrét területekre anélkül, hogy elveszítenénk az elmélet igényességét. Ez a gyakorlati filozófiai irány összhangban van a kortárs diskurzus több irányzatával, például a filozófiai pragmatizmussal és az alkalmazott filozófiával, amelyek azt vallják, hogy a filozófia feladata nem csupán absztrakt kérdések boncolgatása, hanem a világ jobb megértése és alakítása. Nooteboom könyve azt üzeni a filozófusközösségnek, hogy a nagy elméleti szintéziseknek helye van a mai gondolkodásban, főleg ha azok képesek reagálni a tudományok eredményeire és a társadalom kihívásaira. A mű integratív szemlélete inspiráló lehet más filozófusok számára is, hogy kilépjenek a szűk szakterületi keretből és merészeljenek átfogóbb elméleti vállalkozásokba fogni, amik több diszciplínát kapcsolnak össze.

Végül, de nem utolsósorban, a könyv hozzájárul a folyamatszemlélet népszerűsítéséhez a szélesebb értelmiségi közegben. Mivel közérthetően mutatja be, hogy a változásközpontú gondolkodás milyen megvilágító erejű lehet például a nyelv vagy az erkölcs terén, esély van rá, hogy nemcsak szűk filozófiai berkekben, hanem mondjuk a szociológusok, közgazdászok, sőt a gyakorlati szakemberek között is visszhangra talál. Így a *Process Philosophy: A Synthesis* a kortárs filozófiai diskurzus fontos hivatkozási pontjává válhat, amikor arról esik szó, miként értelmezzük a 21. század komplex, változó világát. A mű jelentősége abban áll, hogy egy átfogó világgép körvonalait rajzolja fel, amelyben a stabilitás csupán időleges állapot egy folytonos átalakulási folyamatban. Ez a világgép sok tekintetben rezonál a mai ember tapasztalatával (gondoljunk a gyors technológiai, társadalmi változásokra), ezért a filozófia számára kulcsfontosságú, hogy reflektáljon rá – Nooteboom könyve pedig épp ezt teszi, új szintézist kínálva a régi kérdésre: “mi a valóság természete?”.

Összefoglalva, Bart Nooteboom *Process Philosophy: A Synthesis* című műve egy innovatív és időszerű vállalkozás, amely a folyamatszemlélet keretében egyesíti a filozófia számos ágát és a társadalomtudományok tapasztalatait. Fő erénye, hogy átlátható szerkezetben, világos stílusban nyújt átfogó képet a változás filozófiájáról, ezzel értékes hozzájárulást téve a kortárs filozófiai diskurzushoz és ösztönözve a további gondolkodást a témában.

Gabriel Winant – The Next Shift: The Fall of Industry and the Rise of Health Care in Rust Belt America

Témák és érvek

A könyv központi témája a posztindusztriális gazdaság átalakulása: Winant azt vizsgálja, miként omlott össze a hagyományos nehézipar (különösen az acélipar) Amerika rozsdáövezeteiben, és hogyan nőtt ki annak romjain egy új gazdasági szektor, az egészségügyi ellátás. Fő állítása, hogy a deindusztrializáció nem pusztán a gazdasági hanyatlás története, hanem egy új munkásosztály születéséé is: az egykori gyáripari munkások társadalmi-gazdasági válságára válaszként alakult ki az egészségügyi gondozói gazdaság. Winant érvelése szerint az ipar bukása és a gondozói munka felemelkedése szorosan összekapcsolódott folyamatok – nem véletlen egybeesés, hanem ok-okozati összefüggés: nem volt véletlen, hogy a gondozói munka épp akkor nőtt meg, amikor az ipari foglalkoztatás hanyatlott – a folyamatok össze voltak fonódva.

A könyv érvelésének szerkezete történeti példával támasztja alá ezt a tézist. Winant elsősorban Pittsburgh városára és környékére fókuszál, amely a 20. század közepén az amerikai acélgyártás fellegvára volt, később pedig az egészségügyi és szociális ellátás egyik központjává vált. Részletesen bemutatja, hogy az 1950-es, '60-as években a kohók és acélművek uralta társadalmi világ fokozatosan kórházak és idősek otthonai által dominált világgá alakult át a '70-es, '80-as évekre. Winant központi érve az, hogy a jól fizetett, gyakran szakszervezeti védettséget élvező ipari munkahelyek eltűnésével párhuzamosan tömegesen jelentek meg az alulfizetett, bizonytalan gondozói állások, melyeket jellemzően nők – különösen fehér nők és színes bőrű nők – töltöttek be. Míg korábban a gyári munkás férfiak voltak a család fenntartói a kollektív szerződések biztosította bérekkel és juttatásokkal, addig az új gondozói munkásosztály tagjai gyakran szakszervezeten kívüli, minimálbérekért dolgozó, láthatatlan „nélkülözhetetlen” munkaerővé váltak. A szerző rámutat, hogy a tőkés kizsákmányolás folytatólagos: az acélipar összeomlása során megrokkant testű és lelkű egykori munkások gondozása vált az új iparággá, de ez a gondozói szektor is a munkaerő kihasználására épült. Winant ezzel új megvilágításba helyezi a „hanyatlás és újjászületés” narratíváját: azt mutatja be, hogy az ipar bukása egyben az egészségügyi ágazat felemelkedésének előfeltétele volt, és a két folyamat együtt járt, egymást feltételezte.

Történelmi kontextus

A vizsgált időszak a második világháború utáni évtizedektől az ipari válság tetőzéséig és következményeiig terjed, nagyjából az 1940-es évek végétől a 1980-as évekig. Winant Pittsburgh példáján keresztül mutatja be a rozsdáövezet átalakulását, ami jól reprezentálja sok amerikai iparváros sorsát. Az 1950-es években Pittsburgh és környéke virágzó acélipari központ volt: a térség munkahelyeinek közel 20%-a a fémiparban (különösen az acélban) volt ekkor. A posztwar jóléti kompromisszum (a „Detroit-i egyezség”) keretében az acélmunkások erős szakszervezetei viszonylag magas béreket és juttatásokat harcoltak ki, cserébe a munkaadókkal és az állammal kialakult egy hallgatólagos megegyezés az ipari béke fenntartására. Ebben a korszakban formálódott az úgynevezett „magán-állami jóléti állam”: a jólét és biztonság jelentős részét nem közvetlen állami juttatások, hanem a munkahelyi

kollektív szerződések és a munkáltatók által finanszírozott juttatások (például egészségbiztosítás) biztosították. 1965-ben az állam is belépett a rendszerbe a Medicare és Medicaid programokkal, kiterjesztve az egészségügyi ellátás állami támogatását.

A 1970-es és 1980-as évekre azonban Pittsburgh és sok hasonló város súlyos deindusztrializáción ment keresztül. Az acélgyárak bezártak vagy leépítettek, ami tömeges elbocsátásokhoz vezetett, és alapjaiban rengette meg a helyi közösségek életét. Winant leírása szerint a korábban stabilnak tűnő munkásközösségek kollektív tapasztalata lett a gyárak bezárása és az ezzel járó szociális válság. A szerző részletesen ismerteti, hogyan hullottak szét a hagyományos családi és közösségi struktúrák: sok fiatal férfi és család a munka után más régiókba vándorolt, míg az idősebb generációk otthon maradtak, gyakran magukra hagyatva. Ebben a vákuumban kezdett el rohamosan növekedni az egészségügyi és szociális gondozási szektor. Az idős vagy beteg egykori munkások ellátására megnőtt a kereslet a kórházakban és különösen az idősek otthonaiban, amelyek munkaerő-igénye folyamatosan emelkedett. A történelmi kontextus egyik fordulópontja 1983 volt, amikor az amerikai kormányzat átalakította a Medicare finanszírozási rendszerét: a korábbi, munkaerő-igényesebb, hosszú távú gondozást preferáló modell helyett egy tőkeintenzívebb, beavatkozás-központú ellátási modell került előtérbe. Ez a reform felgyorsította az egészségügy piacosodását és korporatizációját, tovább növelve a költségeket és átalakítva a kórházak működését.

Összességében a könyv által vizsgált korszak jelentősége abban áll, hogy bemutatja: az amerikai munkásosztály történetének második felében egy alapvető szerkezetváltás zajlott le. A rozsdaovezet kialakulása – azaz az iparvidékek hanyatlása – nem a végpont, hanem a kiindulópont volt egy új gazdasági rend, a gondozói gazdaság kialakulásához. E változás megértése kulcsfontosságú annak felismeréséhez, hogyan jutottunk el a mai helyzethez, ahol a korábbi gyárak helyén kórházak és ápolási intézmények állnak, és mit jelent mindez az érintett közösségek számára.

Szerzői megközelítés és források

Winant módszertana ötvözi a szociális, politikai és munkástörténeti megközelítéseket. Forrásbázisa sokrétű: mélyreható kutatást végzett Pittsburgh régiójának archívumaiban, korabeli dokumentumokat és statisztikákat elemzett, továbbá kiterjedten támaszkodott szóbeli történeti (oral history) gyűjteményekre és saját interjúkra is. Ez azt jelenti, hogy nem csak a makrogazdasági trendeket és hivatalos politikákat vizsgálja, hanem megszólaltatja a folyamatok résztvevőit is: egykori acélmunkásokat, feleségeiket, egészségügyi dolgozókat. A könyv narratívája egyszerre felülről lefelé és alulról felfelé építkező: Winant egyaránt elemzi az országos politikai döntések (például a jóléti állam kialakulása, szakszervezeti mozgalmak, Medicare/Medicaid reformok) hatásait és a mindennapi élet szintjén megélt tapasztalatokat (például hogyan élték meg a családok a gyárbezárásokat és miként vállaltak munkát az asszonyok az ápolási szektorban).

Szerzői megközelítésének egyik erőssége, hogy komolyan veszi a társadalomtörténet nemi és faji dimenzióit. Míg a hagyományos munkástörténet gyakran a fehér, férfi gyári munkásokra fókuszált, Winant tudatosan kiterjeszti a látókört: bemutatja, hogy a közösségekben a nők (feleségek, lányok) milyen szerepet játszottak a család fenntartásában a válság idején, és hogyan lettek ők az új gondozói munkásosztály gerince. Kiemeli a faji egyenlőtlenségeket is: például rámutat, hogy a fekete acélmunkások már a jóléti korszakban is alacsonyabb pozíciókba szorultak és először kerültek elbocsátásra, így családjaik hamarabb és súlyosabban szenvedték meg a deindusztrializációt. Ezek a történeti tapasztalatok megjelennek Winant

elemzésében, ami interdiszciplináris szemléletet kölcsönöz a műnek – a gazdaságtörténetet ötvözi a családtörténettel és közösségtörténettel.

Forrásai és módszerei révén Winant árnyalt képet nyújt: a könyv tele van egyéni élettörténetekkel, anekdotikus példákkal és apróságoknak tűnő, mégis sokatmondó részletekkel, amelyek emberközeli teszik az elemzést. Ugyanakkor az adatok és történetek mögött szigorú elemzés áll: Winant nagy mennyiségű statisztikai adatot, foglalkoztatási mutatót és gazdasági tényt is feldolgoz, hogy alátámassza következtetéseit (ezért a stílusa olykor akadémiásan sűrű lehet, bár az érdeklődő olvasó számára nagyon informatív). Összességében a szerző megközelítése kombinatív és innovatív: a hagyományos munkásmozgalmi történetet összeolvasztja a gondozói munka történetével, ezáltal újszerű perspektívát nyújt a 20. század végi amerikai társadalom átalakulásáról.

Főbb megállapítások

Winant legfontosabb megállapítása az, hogy a munkásosztály nem tűnt el az ipar hanyatlásával, hanem átalakult. A rozsdáövezetben az új munkásosztály az egészségügyben és szociális gondozásban dolgozókból áll, akik ugyanúgy a tőke logikájának alávetve, gyakran kizsákmányolt helyzetben végzik munkájukat, mint elődeik a gyárakban. A könyv bemutatja, hogy a korábbi ipari munka pusztító hatásai (fizikai megterhelés, munkabalesetek, egészségkárosodás) és az ipar összeomlásának szociális traumája (munkanélküliség, közösségek széthullása) megnövelte a társadalmi szükségletet az egészségügyi ellátás iránt. Az acélmunkások teste-lelke gyakran ráment a nehéz fizikai munkára, majd a munkahelyek elvesztése újabb megpróbáltatást jelentett – ennek következtében tömegesen volt szükség kórházi ellátásra, krónikus betegápolásra, idősgondozásra.

Winant egyik kulcskövetkeztetése, hogy az ipari munka és a gondozói munka közötti kapcsolat kölcsönös: az acélipar „romjai” egyfelől munkaerő-tartalékokat biztosítottak (olyan embereket – főként nőket –, akiknek megélhetésre volt szükségük a gyárak bezárása után, s így az ápolói szférába áramlottak), másfelől ellátandó pácienseket is teremtettek (idősödő, beteg volt munkásokat). Ahogy Winant megfogalmazza, az ipari gazdaság összeomlásából fakadó társadalmi problémák „az állami jóléti rendszer közvetítésével egészségügyi problémák formáját öltötték” – vagyis a munkanélküliség, szegénység, reménytelenség sok esetben betegségként, időskori nyomorúságként jelent meg, amit az egészségügyi rendszernek kellett kezelnie.

A szerző rámutat, hogy a gondozói szektor hierarchiája is a korábbi ipari társadalom egyenlőtlenségeit tükrözi. Az új egészségügyi munkahelyek világában is megvan a maga osztályrendszere: felül az orvosok és adminisztrátorok, középen a szakképzett nővérek, legalul pedig a takarítók, ápolási asszisztensek, idősgondozók helyezkednek el. Ez a rétegződés faji és nemi metszetű – Winant kimutatja, hogy a legalsó, legrosszabbul fizetett rétegekben túlreprezentáltak a nők, különösen a kisebbségi nők, míg a felsőbb pozíciókban inkább (fehér) férfiak találhatók. Így a korábbi hierarchiák átstrukturálódtak, de nem szűntek meg: a nők és a faji kisebbségek munkája továbbra is alulértékelt és alulfizetett maradt az új rendszerben is.

Winant következtetéseinek jelentős része arra fut ki, hogy az Egyesült Államokban kialakult egy embertelen és fenntarthatatlan „magán-állami” jóléti rendszer az egészségügy terén. Az ipari éra kompromisszumai (a vállalati alapú egészségbiztosítás és a munkahelyhez kötött juttatások rendszere) hosszú távon hozzájárultak egy olyan egészségügyi rendszer kiépüléséhez, amelyben az érdekek összefonódtak és a költségek elszabadultak. A szerző

egyik fontos megállapítása, hogy ez a rendszer nemcsak igazságtalan a benne dolgozók számára, de gazdaságilag is fenntarthatatlan hosszú távon.

A munkásosztály történetének megértéséhez Winant könyve azért járul hozzá jelentősen, mert kitágítja a „munkás” fogalmát: nem csak a gyárban izzadó férfi munkást látja benne, hanem az időotthonban pelenkázó ápolónőt, a kórházi segédet, a részmunkaidős gondozót is. Ezzel a hagyományos munkásmozgalmi narratívát újragondolja, és beemeli a nők munkáját és a reprodukív (gondozói) munkát a munkásosztály történetébe. A könyv végkövetkeztetése implicit módon az, hogy az Amerikában kialakult új dolgozói többség – ezek a gondozói dolgozók milliói – rejtegetik magukban egy új politikai erő lehetőségét. Winant felveti a kérdést, hogy vajon ez az emergens munkásosztályi többség képes lehet-e a jövőben hatékony politikai erővé szerveződni, hiszen a kapitalizmus további alakulása is azon múlik, hogyan ütköznek meg egymással a dolgozók és a tőke az új „harctéren”.

Kritikai fogadtatás

A szakmai és szélesebb közönség fogadtatása nagyrészt elismerő volt. A könyvet számos kritikus úttörő jelentőségűnek és alaposnak nevezte. Több recenzió kiemelte, hogy az írás eredeti és komoly tudományos munka, ugyanakkor élénk és olvasmányos, tele megragadó részletekkel. Méltatták Winant oknyomozó alaposágát: ahogy egy kritikában fogalmaztak, a szerző mélyre ásott a regionális archívumokban, és remekül hasznosította a szóbeli történeti forrásokat a dolgozói osztály átalakulásának bemutatására.

Sokan kiemelték, hogy a könyv megrendítő erejű: aprólékosan mutatja be, miként zajlott le a munkásosztály átalakulása, és hogyan pusztult a munkások szakszervezete és teste egyfajta visszacsatolási ciklusban, melyben a tőkés kizsákmányolás újabb és újabb gondozási igényt termelt, ami további kizsákmányolást szült. Dicsérték, hogy Winant integrálja a nemi és faji szempontokat is: olyan átfogó narratívát alkot, amely egyszerre veszi figyelembe a szociális és politikai történetet és a hagyományos munkástörténetet, elkerülve azt, hogy e fontos dimenziók háttérbe szoruljanak. Ennek köszönhetően a könyv korszakalkotó szintézisnek tűnik a recenzensek szerint, amely világos kortárs tanulságokkal is szolgál.

A pozitív visszajelzések mellett persze akadtak kritikusabb hangok is. Volt, aki szerint bár a mű rendkívül informatív, a sűrű, tudományos próza és az adatok bősége a laikus olvasók számára kissé nehézkessé teheti az olvasást – ugyanakkor aki jártas a munkástörténetben és közgazdaságtanban, az éleslátású és mélyreható elemzést kap jutalmul. Előfordult olyan kritika is, amely szerint a könyv alig tér ki a környezettörténeti dimenzióra, pedig az ipari tevékenység és hanyatlás ökológiai következményei fontosak lehetnek.

Baloldali folyóiratokban is születtek eszmecserék a könyvről. Volt, amelyik lelkesen méltatta a művet, hangsúlyozva, hogy Winant rávilágít: a rozsdáövezet új dolgozói osztálya ugyanolyan kizsákmányolt, mint a régi – vagyis a felszíni változás ellenére a tőke és munka konfliktusa változatlan erővel van jelen. Ugyanakkor mások azt bírálják, hogy Winant a „’40-’50-es évek ipari aranykorának” visszaállításában nem lát reális perspektívát, holott szerintük a baloldal számára az ipar részleges újjáélesztése (például egy Zöld New Deal keretében) a dolgozói jólét visszaszerzésének egyik útja lehet.

Összességében azonban a *The Next Shift*-et a szakmai közösség rendkívül pozitívan fogadta. Sok recenzens egyetért abban, hogy a könyv új megértési keretet ad a 20. század végi amerikai munkásosztály történetéhez, és fontos tanulságokkal szolgál a jelenre nézve. A szélesebb olvasóközönség körében is visszhangra talált a mű: a téma időszerűsége miatt (az

egészségügyi dolgozók megbecsülése és alulfizetettsége, a rozsdáövezet politikai-gazdasági problémái) sokan kötelező olvasmánynak tartják mindazok számára, akik meg akarják érteni az amerikai társadalom jelenlegi feszültségeinek gyökereit.

Hatás és relevancia

A könyv jelentősége a jelenkori folyamatok megértésében több szinten is megmutatkozik. Először is, a *The Next Shift* rávilágít arra, hogy miért uralja ma az egészségügyi szektor az amerikai gazdaság jelentős részét, különösen az egykor ipari központoknak számító térségekben. Pittsburgh esete emblematikus: míg az 1950-es években a foglalkoztatás ötöde az acéliparban volt, addig ma a város és környéke munkaerejének mintegy 20%-a az egészségügyben dolgozik. Ez az átrendeződés országos szinten is zajlott – Winant könyve segít megérteni, hogy történelmi okok (az ipar hanyatlása és a jóléti-politikai választások) vezettek ehhez a struktúraváltáshoz, nem pedig pusztán a piaci erők önmagukban.

Társadalmi hatás szempontjából a könyv különösen releváns a COVID-19 pandémia utáni időszakban. A járvány ráébresztette a közvéleményt, milyen kritikus szerepet töltenek be az idősothoni ápolók, kórházi kiségitők és egyéb gondozók, ugyanakkor felszínre hozta e munkák megbecsültségének hiányát és veszélyes munkakörülményeit. Winant érvelése – miszerint e válság gyökerei visszanyúlnak a korábbi deindusztrializációs krízisig – összefüggésbe helyezi a jelen problémáit. Rávilágít, hogy a COVID alatt tapasztalt „kegyetlen rendszerhibák” (például a profitérdekelt, költségminimalizáló idős gondozás, a védőfelszerelés hiánya, a dolgozók alacsony bére) egy hosszú történelmi folyamat eredményei. E történelmi távlat nélkülözhetetlen annak megértéséhez, hogy miért sebezhető az egészségügyi rendszer és benne a dolgozók, illetve hogy milyen strukturális változások szükségesek a javításához.

Winant könyve így hozzájárul a közpolitikai vitákhoz is: felveti, hogy nem elég az ipar újjáélesztéséről beszélni (amit sok politikus ígérgetett), hanem foglalkozni kell azzal is, hogyan lehet méltó megélhetést és védelmet nyújtani a gondozói munkásosztály számára. A szerző más írásaiban is szorgalmazta, hogy a döntéshozók a gondozói szektor munkakörülményeinek javítását tegyék prioritássá, felismerve ennek a szektornak a gazdasági jelentőségét és a benne rejlő igazságtalanságokat. A könyv relevanciája megmutatkozik a tágabb értelemben vett politikai diskurzusban is. Felhívja a figyelmet arra, hogy az amerikai munkásosztály arca megváltozott: ma már nem (csak) a gyári munkás a tipikus képviselője, hanem az ápoló, a bolti eladó, a raktári dolgozó. Ez a felismerés arra ösztönzi a szakszervezeti és politikai mozgalmakat, hogy új bázisok felé nyissanak, és hogy a dolgozói jogokért folytatott harcot kiterjesszék ezekre a szektorokra is. Winant könyve implikálja, hogy a jelen társadalmi konfliktusai – például a minimálbér emelése, az egészségügyi ellátás megreformálása vagy a faji egyenlőtlenségek felszámolása – nem válnak megérthetővé a történelmi gyökerek feltárása nélkül. A *The Next Shift* ebben nyújt segítséget: hidat képez a múlt és a jelen között, megmutatva, hogy a mai gazdasági szerkezet és munkakörülmények egy hosszú folyamat eredményei. Ez a történelmi perspektíva különösen fontos a mai döntéshozók és aktivisták számára, hiszen arra figyelmeztet, hogy a jövő munkásosztályát alakító erők már ma is működnek. Végül Winant munkája nagy hatást gyakorolt a társadalomtörténelmi gondolkodásra azáltal, hogy a deindusztrializáció narratíváját új keretbe helyezte. Megmutatta, hogy egy „következő műszak” vette kezdetét, amelyben a gondoskodás és egészségügy vált meghatározóvá – ennek megértése pedig elengedhetetlen a mai gazdasági és társadalmi folyamatok értelmezéséhez. A könyv így nem csupán történelmi munka, hanem figyelmeztetés és felhívás is arra, hogy ismerjük fel az új munkásosztály jelentőségét, és törekedjünk annak méltányosabb megbecsülésére és kollektív erejének kiaknázására a társadalmi igazságosság érdekében.

Matthey Desmond: Poverty, by America

A szerző bemutatása

Matthew Desmond (sz. 1979) amerikai szociológus, aki az Egyesült Államokban tapasztalható szegénység és társadalmi egyenlőtlenségek kutatására specializálódott. Jelenleg a Princeton Egyetem professzora, korábban a Harvard Egyetemen is tanított, és az Eviction Lab nevű kutatócsoport alapítója és vezetője, amely az amerikai kilakoltatások adatait gyűjti és elemzi a lakhatási válság kezelésének elősegítésére. Desmond eddig öt szakcikken alapuló ismeretterjesztő könyvet publikált a szegénység, a társadalmi osztályok és a faji egyenlőtlenségek témájában. Legismertebb műve az *Evicted: Poverty and Profit in the American City* (2016) című könyv, amelyben nyolc milwaukee-i család történetén keresztül mutatta be, miként mélyíti a szegénységet a tömeges kilakoltatás az amerikai nagyvárosokban. Az *Evicted* hatalmas kritikai sikert aratott: Barack Obama és számos lap az év legjobb könyvei közé sorolta, elnyerte többek közt a National Book Critics Circle díját és a Pulitzer-díjat is. E siker nyomán Desmond szélesebb közönség előtt vált a szegénységkutatás meghatározó alakjává. 2023-ban megjelent könyve, a *Poverty, by America* (Szegénység, Amerika módra – pontos magyar cím híján a jelentés körülírása) szintén felkerült a *The New York Times* bestsellerlistájára, és a kritikusok dicsérték érte Desmond szenvedélyes, ugyanakkor adatokkal alátámasztott érvelését. Desmond szakmai hitelességét nemcsak akadémiai eredményei, hanem személyes tapasztalatai is erősítik: saját elmondása szerint szegény vidéki arizonai családban nőtt fel, fiatalkori élményei is motiválták abban, hogy a szegénység okait kutassa.

A könyv témája és célja

A *Poverty, by America* központi kérdése: „Miért van ennyi szegénység Amerikában, a világ leggazdagabb országában?” Desmond már a prologusban leszögezi, hogy az Egyesült Államok „a leggazdagabb ország a Földön, mégis több szegénységgel küzd, mint bármely más fejlett demokrácia”. E meglepő paradoxon feltárására vállalkozik a könyv. Míg a hagyományos megközelítésű művek – Jacob Riis 1890-es *How the Other Half Lives* című munkájától kezdve napjaink szociológiai kutatásaiig – jellemzően a szegény emberek életkörülményeit és hibáit elemzik, Desmond szemléletet vált: nem a szegényeket, hanem a szegénység haszonélvezőit állítja a vizsgálat középpontjába. Saját szavaival élve eddigi kutatásai ellenére is hiányolta „a probléma átfogó elméletét” – azt az egyértelmű magyarázatot, hogy miért létezik tartós nyomor egy „bőség földjén”. A *Poverty, by America* ezt az űrt igyekszik betölteni. A könyv célja, hogy újragondolja a szegénységről szóló vitákat, és provokatív új érvet fogalmazzon meg: az amerikai szegénység azért marad fent, mert az amerikai társadalom többi része – tudatosan vagy tudat alatt – fenntartja. Desmond szerint ugyanis „egyes életek azért olyan szűkösek, hogy mások gyarapodhassanak” – vagyis a szegénység nem egyszerűen történelmi vagy gazdasági véletlen, hanem az amerikai jólét árnyoldala, amelyből sokan profitálnak. Ennek megfelelően a könyv felhívás is: Desmond arra buzdítja honfitársait, hogy váljanak „poverty abolitionist”-okká, azaz a szegénység eltörlésének harcosaivá, hasonló szenvedéllyel, ahogyan egykor a rabszolgaság eltörléséért küzdöttek. A szerző abban bíz, hogy ha megértjük: a szegénység nem szükségszerű és nem

is önmagától való jelenség, hanem az általunk működtetett rendszerek következménye, akkor képesek leszünk politikai és társadalmi akaratot formálni a probléma felszámolására.

A fő érvek és következtetések

Desmond legfőbb állítása, hogy a szegénység az USA-ban nem a véletlen műve vagy a szegények egyéni hibáinak következménye, hanem társadalmi és gazdasági rendszerek által létrehozott és fenntartott jelenség. Könyvében sorra veszi azokat a mechanizmusokat, amelyek révén a jómódúak – ideértve a középosztályt is – hasznot húznak a szegénységből, s így érdekükben áll annak fennmaradása. Az alábbiakban összefoglaljuk Desmond fő érveit és az ezekből levont következtetéseit:

- Kizsákmányolás a munkaerőpiacon:

Az egyik ok, amiért sok amerikainak kell szegénységben élnie, hogy a gazdasági rendszer nem biztosít számukra tisztességes béreket és stabil állásokat. Desmond rámutat, hogy az elmúlt fél évszázadban a reálbérek csökkentek vagy stagnáltak, miközben a szakszervezetek ereje erősen megfogyatkozott. A munkaadók egyre gyakrabban alkalmaznak részmunkaidős vagy alkalmi jellegű foglalkoztatást (például “just-in-time” beosztásokat, munkaerő-kölcsönző cégeken át történő foglalkoztatást), illetve független vállalkozóként dolgoztatják az embereket, hogy elkerüljék a folyamatos bérek és juttatások fizetését. Ennek eredményeként sok dolgozó amerikai még teljes állás mellett is szegénységi küszöb alatt vagy annak peremén él. A vállalatok profitálnak a nyomott bérekből, és a fogyasztók is “olcsón tartják” a szegénységet: a tehetősebb amerikaiak olcsó termékeket és magas részvényhozamokat élveznek azon az áron, hogy a dolgozók bére alacsony. Desmond szerint ez tudatos döntések következménye, nem piaci elkerülhetetlenség – a szegények munkájának alulfizetettsége a gazdagok anyagi gyarapodását szolgálja. Következtetése: a bérek emelése és a dolgozók érdekérvényesítő képességének megerősítése (pl. a szakszervezeti jogok védelme) nélkül a szegénység újratermelődik.

- Kizsákmányolás a lakhatásban:

Desmond korábbi munkásságából (pl. Evicted) fakadóan különösen hangsúlyos a lakhatási válság szerepe. A bérlakáspiacon a szegények aránytalanul sokat fizetnek a lakhatásért, gyakran rossz minőségű otthonokért kénytelenek a jövedelmük nagy részét kiadni. A szerző hivatkozik egy felmérésre, mely szerint a szegényebb negyedekben a lakástulajdonosok átlagosan több profitot (kb. 300 dollár/hó lakásonként) húznak a bérleti díjából, mint a gazdagabb környékeken (kb. 250 dollárt). Vagyis a nyomornegyedek házbérlői relatíve többet fizetnek, és nagyobb hasznot termelnek a tulajdonosoknak, mint a jómódú bérlők – ez a visszás helyzet tovább gyarapítja a tehetőseket a szegények kárára. Desmond arra is rámutat, hogy az állami lakhatási támogatások elégtelensége és a piaci visszaélések (például a gyakori kilakoltatások) életre szóló instabilitást és anyagi kárt okoznak a szegény családoknak. Következtetésként olyan lakáspolitikai reformokat sürget, amelyek megfizethető otthonokat biztosítanak: például szélesebb körű bérlakás-támogatási programokat (lakbérplafon bevezetése a jövedelem 30%-ánál) és a kiszolgáltatott bérlők védelmét szolgáló intézkedéseket. Emellett a “nimbyizmus” (Not In My Back Yard) és a kirekesztő települési szabályok kritikája is megjelenik: a tehető közösségek gyakran ellenzik az olcsóbb lakások építését a környékükön, ami fenntartja a területi szegregációt és a szegények lakhatási válságát.

- Pénzügyi kifosztás és kétféle pénzügyi rendszer:

A könyv bemutatja, hogy az amerikai pénzügyi rendszer is kettészakad szegényekre és gazdagokra. A jómódúak számára elérhetőek a hagyományos banki szolgáltatások alacsony

kamatokkal és díjakkal, míg a szegények gyakran ki vannak rekesztve a hagyományos bankrendszerből. A bankok magas számlavezetési díjakkal és szigorú feltételekkel távol tartják a nagyon alacsony jövedelmű ügyfeleket, akik így kénytelenek a “második osztályú” pénzügyi szektorhoz fordulni: uzsorakölcsönökhöz, zálogházakhoz, payday hitelintézetekhez. Desmond konkrét számadatokkal illusztrálja a szegények pénzügyi kizsákmányolását: évente kb. 9,8 milliárd dollárt fizetnek ki “payday” (gyorskölcsön) díjakra és további 11 milliárd dollárt bankszámlahitel (overdraft) díjakra – ezek lényegében a szegényeket sújtó büntetőadóként foghatók fel. Egy szegény ember tehát ugyanazért a kölcsönért vagy számla mínuszba futásáért nagyságrenddel többet fizet, mint egy gazdag, mert nincs hozzáférése olcsó hitelhez. A jelenség Desmond értelmezésében szándékos kizsákmányolás: a pénzügyi iparág szereplői komoly profitot realizálnak a legkiszolgáltatottabbak kárára. Következtetése, hogy szabályozással kell megfékezni a ragadozó pénzügyi szolgáltatásokat (uzsorakamatok, rejtett banki díjak), és biztosítani, hogy a szegények is hozzáférhessenek alapvető banki szolgáltatásokhoz méltányos feltételekkel.

- Egyenlőtlen jóléti állam és adórendszer:

A könyv éles kritikát fogalmaz meg az amerikai állami újraelosztás torzultságáról. Desmond szerint az USA-ban a “látható” szociális programok (pl. élelmiszerjegy, szegényeket segítő juttatások) mellett létezik egy rejtett jóléti rendszer is, amely főként a közép- és felsőosztályt támogatja adókedvezmények formájában. Például az adókedvezmények – mint a lakáshitel-kamatlevonás vagy a 529-es megtakarítási programok a gyerekek egyetemi tandíjára – a tehetősebb családoknak nyújtanak nagy összegű de facto állami támogatást, míg a szegények ezeket nem tudják igénybe venni. Desmond rámutat, hogy az alacsony jövedelmű amerikaiak jövedelemadója ugyan kisebb, viszont a fogyasztási adók révén jövedelmük nagyobb hányadát adóztatja meg az állam, így összességében adóterhelésük aránya megközelíti a középosztálybeliét. Eközben a gazdagok – különösen a nagyon vagyonosak és a nagyvállalatok – egy sor kiskaput kihasználva jóval kevesebb adót fizetnek, arányaiban is. A magas jövedelműek politikai erejükénél fogva folyamatosan adócsökkentéseket harcolnak ki, ami tovább szűkíti az állam mozgásterét a szociális kiadások terén. Desmond ezt úgy jellemzi, hogy az amerikai politika gyakran a „Több jut nekem, kevesebb jut nekünk” elvét követi: a közösségi (pl. oktatási, egészségügyi, lakhatási) kiadások helyett a privát gyarapodást szolgáló kedvezmények dominálnak. Ennek következménye egy kétpólusú ellátórendszer: alulfinanszírozott, gyenge minőségű közszolgáltatások a szegényeknek, színvonalas (ám drága) magán szolgáltatások a tehetőseknek. Például a jómódú családok gyakran inkább magániskolákba vagy gazdagabb környékek jól felszerelt iskoláiba járatják gyermekeiket, míg a szegényebb térségek iskolái forráshiánnyal küzdenek – de ugyanez igaz a közparkokra, a közbiztonságra és más szolgáltatásokra is. A szerző következtetése: meg kell reformálni az adórendszert és a jóléti politikákat, hogy azok a rászorulókat támogassák inkább, ne a jómódúakat. Konkrét javaslatai között szerepel az egyes adókedvezmények (pl. jelzálogkamat-leírás) korlátozása vagy megszüntetése és az így felszabaduló források átcsoportosítása szociális programokra.

- Szegregáció és a lehetőségek felhalmozása:

Desmond érvelése szerint a területi és társadalmi elkülönülés is kulcsszerepet játszik a szegénység újratermelésében. A tehetősebb amerikaiak “felhalmozzák a lehetőségeket” maguknak: olyan exkluzív lakóövezetekben élnek, ahol jók az iskolák, biztonságosak az utcák, és erős a politikai érdekérvényesítésük, miközben ezeket a javakat tudatosan megtagadják a szegényebb közösségektől. A kizáró (exclusionary) zónázási törvények – például amikor egy városrészben csak bizonyos méretű vagy árú házak építését engedélyezik – akadályozzák az alacsony jövedelmű családok betelepülését a jobb lehetőségeket kínáló

környékekre. Ennek hatására “a gazdagság koncentrált zónái a nyomor koncentrált zónái mellett” jönnek létre: egymástól elválasztott világok, ahol a szegények társadalmi mobilitása minimális. Desmond szerint az amerikai középosztály és elit nem csupán passzívan elszenvedti a szegregációt, hanem aktívan fenntartja – például azzal, hogy ellenzik a megfizethető bérlakások építését saját környékükön, vagy hogy politikai nyomást gyakorolnak a közösségi erőforrások (iskolák, közbiztonság, stb.) igazságtalan elosztásának folytatására. A fő következtetés itt is az, hogy kormányzati beavatkozásra van szükség: fel kell oldani a szegregációt a lakáspolitikában (pl. a korlátozó építési előírások enyhítésével, integrált lakóövezetek kialakításával), és befektetni a hátrányos helyzetű térségekbe, hogy a születési hely kevésbé determinálja az életésélyeket.

A fenti érvek végkövetkeztetése Desmond olvasatában világos: Amerikában a szegénység nem azért létezik, mert ne lenne elég erőforrás a megoldására, hanem mert bizonyos csoportok érdekeit szolgálja a fennmaradása. Ahogy a szerző provokatívan fogalmaz: „a szegénység fennmarad, mert egyesek így akarják és így tartják fenn”. Ez a felismerés azonban egyben reménysugár is: ha emberi döntések tartják fent a szegénységet, akkor emberi döntésekkel meg is lehet szüntetni. Desmond hangsúlyozza, hogy az Egyesült Államok polgárai – történelmükhöz méltó módon – képesek lehetnének „felszámolni” a szegénységet, amennyiben hajlandóak változtatni a status quo-n. Könyvének végén konkrét lépéseket is vázol egy szegényégmentes Amerika felé vezető úton: ilyen a vállalati és nagyjövedelmű adókedvezmények lezárása, az adózási rendszer igazságosabbá tétele, a munkaügyi jogok megerősítése (pl. minimálbér emelése, szakszervezetek védelme), a lakóövezeti szegregáció törvényi felszámolása (zónázási reformokkal), valamint az, hogy fogyasztóként és állampolgárként is felelősen cselekedjünk – pl. támogassuk az etikus, dolgozóbarát vállalatokat, és követeljük a politika felelősségvállalását. Desmond szerint a tehetőseknek is áldozatot kell hozniuk: a társadalmi egyenlőség érdekében lemondani bizonyos előjogokról és extra hasznokról, amelyeket eddig élveztek. Meggyőződése, hogy a társadalom egésze hosszú távon nyerne egy igazságosabb rendszeren, hiszen egy olyan országban élhetne, „ahol senkinek nem kell a nyomorúságtól tartania”.

Tartalmi összegzés (fejezetek bemutatása)

A *Poverty, by America* viszonylag rövid, lényegre törő könyv (a főszöveg kevesebb mint 200 oldal), amely Prológusból, 9 fejezetből és Epilógusból áll. Desmond szándéka az volt, hogy olvasmányos, mégis erőteljes kiáltványt adjon közre a szegénység ellen – ennek megfelelően a könyv szoros érvelésű, adatokkal alátámasztott esszé, amely azonban valódi emberi történetekkel és személyes példákkal is szemlélteti a statisztikák mögötti valóságot. Az alábbiakban fejezetről fejezetre összefoglaljuk a mű tartalmát:

• Prológus:

Desmond személyes hangvételű bevezetéssel indít. Felidézi saját gyermekkorát Arizonában, amikor családja szegénységbe csúszott: apja lelkesítő állásának elvesztése után elvesztették otthonukat is, ami a fiatal Desmondban felvetette a kérdést, hogyan lehetséges, hogy egy ország kilakoltatással bünteti a szegényeket. A prológus megfogalmazza a könyv alapkérdését: „Miért van ennyi szegény ember ebben a bőségben élő országban?” A szerző felsorolja mindazt, amit pályája során a szegénységről tanult – terepmunkái, statisztikai kutatásai, más szakemberektől tanultak alapján –, majd bevallja, hogy mindezek ellenére sem talált még átfogó választ erre a miért-re. E könyvet azért írta, hogy ezt az átfogó magyarázatot megfogalmazza, és hadat üzenjen annak a közönynek, amellyel Amerikában a szegénységre tekintenek. A prológus végén Desmond röviden vázolja azt az erkölcsi imperatívuszt, ami a mű vezérfonala lesz: az amerikaiaknak “outhate” módon kell viszonyulniuk a szegénységhez

– vagyis nem okokat keresni, hanem eléggé gyűlölni ezt az igazságtalanságot ahhoz, hogy megszüntessék.

• 1. fejezet – “The Kind of Problem Poverty Is” (“Milyen természetű probléma a szegénység”):

Az első fejezet felvázolja, hogyan definiáljuk és mérjük a szegénységet, és miért félrevezető azt gondolni, hogy a szegénység elkerülhetetlen vagy leküzdhetetlen. Desmond bemutatja, hány embert érint a nyomor az USA-ban: kb. 38 millió amerikai él a hivatalos szövetségi szegénységi küszöb alatt, ami nagyjából minden kilencedik amerikait és nyolcadik gyermeket jelent. Rámutat, hogy ez az arány az elmúlt évtizedekben alig javult: hiába nőtt a kormányzat szociális kiadásainak volumene Ronald Reagan elnökségétől Donald Trumpig 237%-kal (inflációval kiigazítva), a szegénységi ráta makacsul magas maradt. Az olvasó ekkor szembesül a könyv egyik alapállításával: az eddigi politikák azért nem számolták fel a szegénységet, mert a probléma gyökere mélyebben, magában a rendszerben van. Desmond ebben a fejezetben fejt ki először azt a gondolatot, hogy a szegénységet “mi magunk szponzoráljuk”, akár adófizetőként, akár fogyasztóként, akár választópolgárként. Megismerteti az olvasóval a rejtett jóléti állam fogalmát (amikor az állam adókedvezmények formájában inkább a gazdagokat támogatja), és hangsúlyozza, hogy a szegénység fenntartásának strukturális okai vannak, nem pusztán egyéni sorsok kérdése. A fejezet végére a szerző levonja az első nagy következtetést: „a szegénység azért ilyen makacs, mert bizonyos amerikaiak akarják, hogy az legyen” – vagyis a nyomor nem véletlen baleset, hanem akaratlagos melléktermék. Ez az állítás provokatív felütésként szolgál a további fejezetek részletes bizonyítéksorához.

• 2. fejezet:

A második fejezet apropója, hogy eloszlassa a szegénységgel kapcsolatos félreértéseket és kifogásokat. Desmond itt reagál azokra a gyakran hangoztatott véleményekre, miszerint “a szegények azért szegények, mert nem dolgoznak eléggé” vagy “mert felelőtlenül függenek az állami segélyektől”. Statisztikákkal mutatja meg, hogy az amerikai szegények jelentős része keményen dolgozik, mégsem tud kitörni – a valódi probléma sokkal inkább az, hogy a munka nem fizet eleget, és a létfontosságú szükségletek (lakhatás, egészségügy, gyereknevelés) drága mivolta felemésztja a kereseteket. E fejezet kitér a “welfare” (jóléti segélyek) körüli politikai diskurzusra is. Desmond rámutat, hogy a szegények körében sokkal gyakoribb a segélyektől való tartózkodás (avoidance), mint a visszaélés vagy függőség: például az arra jogosult idősök többsége nem veszi igénybe az ételmisszerjegyet, és a dolgozó szegények mintegy ötöde nem igényli az Earned Income Tax Credit adókedvezményt sem, még ha járna is neki. Évente összességében 140 milliárd dollárnyi segély marad így kihasználatlanul – ez nem a jóléti függőség képét festi le, hanem inkább azt, hogy a támogatások nem érik el hatékonyan a rászorulókat. A szerző ezzel cáfolja azt a narratívát, miszerint a szegények “maguk tehetnek” a helyzetükről lustaság vagy élösködés miatt. A fejezet konklúziója, hogy a közkeletű hiedelmek gyakran a valóság ellenkezőjét fedik el – a szegénység problémája nem a túl sok segély, hanem épp ellenkezőleg, hogy a segélyek nem jutnak el mindenkihez, akinek szüksége lenne rá, a dolgozók pedig rendszerszintű hátrányban vannak.

• 3. fejezet:

A harmadik fejezet a munka világának összefüggéseit vizsgálja részletesen. Desmond bemutatja, hogyan vált a munkaerőpiac kevésbé kedvezővé a munkavállalók – különösen a képzetlen, szegény munkások – számára. Történeti visszatekintést ad arról, hogy a szakszervezetek visszaszorulása és a minimálbér értékének erodálódása miként vezetett oda, hogy ma egy teljes állás sem garantálja feltétlenül a szegénységből való kilábalást. Konkrét

példákon keresztül szemlélteti a vállalati gyakorlatok változását: a “just-in-time” beosztások (amikor az alkalmazottakat utolsó pillanatban hívják be, kiszámíthatatlan órákra), a gig economy (alkalmi, projekalapú munkák) és a munkaerő-kölcsönzés elterjedése mind a munkaadó rugalmasságát növeli a munkavállaló biztonságának rovására. E fejezet fontos üzenete, hogy a szegény emberek munkaereje gyakran olcsó árucikké vált, amellyel a cégek takarékoskodnak. Az olvasó statisztikákat kap arról is, milyen kevesen tagjai ma már szakszervezetnek (az amerikai dolgozók alig 10%-a, ami történelmi mélypont), és ez hogyan fosztja meg a munkásokat az érdekérvényesítés eszközeitől. Desmond itt vezeti le azt az érvet, hogy a jól keresők olcsó termékek és szolgáltatások formájában mindannyian nyerünk a munkások kizsákmányolásán – bár lehet, hogy ez “láthatatlan” számunkra, mégis mindennapjaink része. A fejezet végén a szerző felveti: lehetséges-e másképp? Utal történelmi példákra (pl. amikor erősebbek voltak a szakszervezetek, kevesebb volt a dolgozói szegénység), előrevetítve a későbbi javaslatait a munkajogi reformokra.

• 4. fejezet:

A negyedik fejezet középpontjában a lakhatás és a földrajzi egyenlőtlenségek állnak. Desmond ebben a részben nagyrészt azokat a felismeréseket bontja ki, amelyeket az Evicted során szerzett, de tágabb kontextusba helyezve: nem csak a kilakoltatásokra, hanem általában a lakhatási költségek és a lakóövezeti szegregáció szerepére koncentrálnak. Kifejti, hogy a lakhatás ma az egyik legnagyobb kiadás a legtöbb amerikai család számára, és a szegények esetében különösen súlyos teher: sokan jövedelmük felét vagy még nagyobb részét kénytelenek lakbérre fordítani. A fejezet részletesen tárgyalja a bérlakáspiac igazságtalanságait: például azt, hogy a szegény bérlők gyakran kényszerülnek magasabb fajlagos bérleti díjakat fizetni rossz állapotú lakásokért, mint amennyit egy tehetősebb bérlő fizet egy jó környéken lévő jobb minőségű ingatlanért. Desmond kitér a hajléktalanság problémájára is, megemlítve, hogy tágabb értelemben évente akár egymillió amerikai gyerek is érintett lehet a hajléktalanságban (ideértve azokat, akik ideiglenesen rokonoknál vagy ismerősöknél húzzák meg magukat) – ez a szám sokkoló, és rávilágít a lakhatási válság kiterjedtségére. A fejezet bemutatja a szövetségi lakhatási támogatások hiányosságait: például a Section 8 program keretei szűkösek, a rászorulóknak töredéke jut csak támogatott lakbérhez, miközben a középosztály és a gazdagok a jelzálogkamat-levonáson keresztül jelentős állami segítséget kapnak saját tulajdonú ingatlanjaikhoz. Desmond e résznél vezeti be a “kétféle lakhatási rendszer” fogalmát: az egyik a tulajdonosok és tehetősek rendszere (növekvő ingatlanértékekkel, örökölhető vagyonnal), a másik a bérlők és szegények világa (ahol a lakhatás költség, nem befektetés, és gyakori a kényszerű költözés). Szó esik a települési szintű egyenlőtlenségekről is: arról, hogy a gazdagabb városrészek leválnak a szegényebbekről, saját iskolákkal és szolgáltatásokkal, míg a leszakadt negyedekben koncentrálnak a nyomor. A fejezet végkövetkeztetése szerint a lakhatási szegénység nem oldható meg anélkül, hogy átrendezzük a támogatási prioritásokat (több állami támogatást a bérlőknek, kevesebb adókedvezményt a jól lakóknak), és megnyissuk a zárt közösségeket a vegyes lakhatási megoldások előtt (bérlakások építése gazdagabb környékeken is).

• 5. fejezet:

Az ötödik fejezet a pénzügyi és fogyasztói rendszerek témáját folytatja, külön fókuszálva arra, hogyan fizetnek a szegények mindenért többet. Itt kerül szóba a kettős bankrendszer: a jómódúak bankköltségei alacsonyak, hitelkamatuk kedvező, míg a szegények – ha egyáltalán van bankszámlájuk – gyakran súlyos díjakat fizetnek (pl. a már említett több milliárd dollárnyi éves overdraft díj). Desmond leírja a payday loan iparág működését: azt, hogy ezek a rövid lejáratú, fedezet nélküli kölcsönök akár 300-400%-os éves kamattal terhelik meg a kétségbeesett adósokat, csapdába ejtve őket. Konkrét példákat hoz olyan emberekről, akik egy

váratlan kiadás miatt kényszerültek uzsorakölcsönhöz folyamodni, és hogyan adósodtak el még jobban emiatt. A fejezet rávilágít a bankszektor felelősségére is: a nagy bankok korábban történelmileg diszkriminálták a fekete és szegény ügyfeleket (pl. vörösvonalazás, hitelmegtagadás bizonyos negyedekben), ami hozzájárult ahhoz, hogy egész iparágak épültek a kizsákmányolásukra. Desmond egy példával illusztrálja a rendszer abszurditását: ha valaki nagyon szegény, sokszor nem engedheti meg magának, hogy bankja legyen, mert a számlavezetési díjak és minimális egyenleg követelmények miatt inkább készpénzben vagy csekkbeváltó helyeken kénytelen tartani a pénzét – ami viszont sokkal drágább és veszélyesebb számára. A fejezet fontos pontja, hogy a pénzügyi kizsákmányolás csökkentése alapfeltétele a szegénység enyhítésének: enélkül hiába nő a jövedelem vagy a segély, a “szegénység ára” (the cost of being poor) újra lenullázhatja az előnyöket. Desmond itt is hangsúlyozza a szabályozás és a fogyasztói tudatosság szükségességét a változáshoz.

• 6. fejezet:

A hatodik fejezet visszatér az állam szerepéhez – részletesen bemutatja az amerikai szociálpolitikát és adórendszert, aláhúzza annak ellentmondásait. Desmond kifejti, hogy bár az Egyesült Államok hatalmas összegeket költ szociális programokra, ezek hatása azért korlátozott, mert a pénz jelentős része nem a leginkább rászorulókhöz kerül. Például a társadalombiztosítás és a Medicare (időskori egészségbiztosítás) jóval nagyobb büdtségű, mint a szegény családokat segítő programok, és a középosztály politikai befolyása miatt a forrásokat gyakran nem oda csoportosítják, ahol a legmélyebb a szükség. A fejezetben szerepel a “kettős jóléti állam” gondolata: Desmond szerint Amerika egyszerre nyújt skandináv típusú bőkezű támogatást a középosztálynak (adóleírások, nyugdíjkedvezmények formájában) és minimalista liberális modell szerinti kevés támogatást a szegényeknek. Itt olvashatunk arról is, hogy a '90-es évek jóléti reformjai (az AFDC megszüntetése, a TANF bevezetése) miként vezettek a mélyszegénység növekedéséhez az USA-ban – Desmond idézi más kutatók megállapítását, miszerint a 2 dollár/nap jövedelemszint alatt élő családok száma az 1996-os reform után ugrott meg, bár hozzáteszi, hogy e statisztika vitatott. A szerző ugyanakkor hangsúlyozza: a nyomor nagyon is valós és jelenlévő Amerika-szerte, csak sokszor rejtve marad a hivatalos számok mögött. A fejezet végén Desmond összegez: az amerikai jóléti állam átalakításra szorul, hogy a „több jut a gazdagoknak, kevesebb a szegényeknek” elv helyett az erőforrásokat oda irányítsa, ahol társadalmi szempontból a legnagyobb szükség van rá. Felvázolja a progresszívebb adózás és a szociális háló szélesítése melletti érveket, ezzel megalapozva a következő fejezetek konkrét megoldási javaslatait.

• 7. fejezet:

A hetedik fejezetben Desmond áttér a lehetséges megoldások tárgyalására, de előtte még egy fontos kérdést elemez: miért fogadja el a társadalom többsége ezt a helyzetet? Itt arról ír, hogyan normalizálódott a szegénység látványa és hogyan hárítjuk át a felelősséget magunktól. Megemlíti a “nincs ingyen ebéd” és hasonló mentalitásokat, melyek szerint a szegények megsegítése felesleges vagy kontraproduktív. Desmond azonban sorra veszi, hogy ezek az érvek nem állják meg a helyüket: például kimutatja, hogy a járadékok megszigorítása nem növelte a foglalkoztatást (utalva arra, hogy 2021-ben több állam leállította előbb a munkanélküli segélyeket, mégsem ugrott meg az állások betöltése). E fejezet fontos gondolata, hogy a közvélekedés megváltoztatása nélkül nehéz reformokat véghezvinni. Desmond arra szólítja fel az olvasót, hogy ismerje fel saját érintettségét: például ha valaki jó iskolával rendelkező elővárosban él, olcsó ruhát vásárol, vagy adókedvezményt vesz igénybe, akkor közvetetten részesül a szegénység hasznából. Ez kényelmetlen felismerés, de a szerző szerint szükséges ahhoz, hogy valódi társadalmi összefogás alakuljon ki a változásért. A fejezet második felében Desmond elkezd sorolni a megoldási irányokat: itt esik szó a

minimálbér emeléséről, a szakszervezetek megerősítéséről, valamint a céges profitok és a részvényesi elsőbbség korlátozásáról (pl. magasabb társasági adó, a dolgozók nagyobb beleszólása a cégvezetésbe). Felveti egy univerzális alapjövedelem ötletét is, vagy legalábbis egy garantált jövedelmi szint biztosítását. A fejezet végén nyomatékosítja: a javasolt változások nem utópisztikusak, hanem valós történelmi precedensekkel rendelkeznek (például a New Deal idején bevezetett munkavállalói jogok, vagy a második világháború utáni GI Bill, ami széles tömegek felemelkedését támogatta állami eszközökkel).

• 8. fejezet:

A nyolcadik fejezet tovább folytatja a cselekvési terv kifejtését, különös tekintettel a lakhatási és oktatási integrációra, valamint az adóreformra. Desmond konkrét példákat hoz arra, hol működtek sikeres integrációs programok az USA-ban: például vegyes jövedelmű lakóprojektek, vagy bírósági úton kiterjedt kerület-összevonások az iskolai szegregáció csökkentésére. Ugyanakkor elismeri, hogy ezek politikailag népszerűtlenek voltak a többség körében – ebből azt a következtetést vonja le, hogy erkölcsi érvelésre és mozgalmi nyomásgyakorlásra is szükség van, nem elég gazdasági racionalitással indokolni a lépéseket. A fejezet közérthetően elmagyarázza az adórendszer néhány progresszív reformjavaslatát: például a negatív jövedelemadó, a vagyonszármazékokat a szupergazdagokra, vagy a pénzügyi tranzakciós adót. Desmond kitér arra is, hogy más fejlett országokban hogyan kezelik a szegénységet – röviden összehasonlítja az európai szociális ellátórendszereket az amerikaiakra, kiemelve, hogy például Németországban és Kanadában jóval alacsonyabb a relatív gyermekszegénység, ami szerinte az erősebb állami védőháló eredménye. A fejezet végén a szerző visszakapcsol a könyv elején feltett kérdésre: „Lehet-e egyáltalán véget vetni a szegénységnek?” Desmond válasza határozott igen, de hozzáfűzi, hogy ennek ára van: bizonyos privilégiumokról való lemondás és a közös felelősségvállalás növelése.

• 9. fejezet:

A kilencedik, egyben utolsó fejezet Desmond felhívása a cselekvésre. Itt egyfajta kiáltványt fogalmaz meg az olvasó felé. Emlékeztet a könyv címére (“Poverty, by America”), rávilágítva, hogy amerikaiként részesei vagyunk a szegénység fenntartásának, de éppen ezért a megoldásnak is. A szerző ismételten hangsúlyozza a “poverty abolitionist” szerep fontosságát: párhuzamot von a 19. századi rabszolgaság-ellenes mozgalommal, és azt sugallja, hogy a szegénység felszámolása hasonló erkölcsi sürgetést igényel a mai nemzedéktől. Konkrét gyakorlati lépéseket is ajánl az egyének szintjén: például azt, hogy vásárlóként bojkottáljuk azokat a cégeket, amelyek kizsákmányolják a dolgozóikat, és támogassuk az etikus vállalkozásokat; vagy hogy szavazópolgárként követeljük a politikusoktól a szegénységellenes programokat, illetve csatlakozzunk helyi kezdeményezésekhez, önkéntesként segítve a rászorulókat. Desmond kiemeli, hogy mindenkinek van szerepe: még a könyv olvasója is felteheti magának a kérdést, mit tehet a saját közösségében a szegénység ellen. A fejezetben érzelmi töltetű példák is szerepelnek olyan emberekről, akik megtörték a saját kiváltságaik burkát – például gazdagabb családok, akik szegényebb negyedbe költöztek, vagy vagyonos egyének, akik vagyonuk jelentős részét jótékony célokra fordítják. Ezekkel Desmond azt a gondolatot ülteti el, hogy a változás egyéni döntésekkel kezdődik, de ha sokan hozzák meg ezeket a döntéseket, az már társadalmi hatású lesz. A könyv tetőpontjaként a szerző egy jövőképet fest: egy olyan Amerika képét, ahol a szegénység ismeretlen fogalom válik. Ezt a fejezetet és egyben a fő szöveget Desmond egy szenvedélyes kijelentéssel zárja: “Az Egyesült Államok polgárai – a világ leggazdagabb nemzetének lakói – igenis véget vethetnek a nyomornak. Nem túljárnunk kell a szegénység eszén, hanem túl kell tennünk rajta gyűlöletben.” Ezzel nyomatékosítja, hogy nem technokrata trükkök kellenek, hanem elszántság és erkölcsi felháborodás a szegénység ellen.

• Epilógus:

A könyv utószavában Desmond személyes hangon fordul az olvasóhoz. Megköszöni, hogy végigkövettük az érvelését, és újból kihangsúlyozza, hogy a könyv igazi főszereplője mi magunk vagyunk – azok, akik eldönthetik, hagyják-e tovább működni a szegénység “gépezetét”, vagy közbelépnek. Az epilógusban található egy rövid útmutató is arra vonatkozóan, hogyan lehet bekapcsolódni a mozgalomba: a szerző megemlíti az általa létrehozott End Poverty USA weboldalt és kezdeményezést, amely erőforrásokat kínál azoknak, akik csatlakozni akarnak a szegénység elleni küzdelemhez. Befejezésül Desmond optimista hangot üt meg: emlékeztet arra, hogy az amerikai történelem tele van példákkal, amikor a társadalom képes volt nagy és igazságos változásokat elérni – és szerinte a szegénység felszámolása lehet a 21. századi Amerika nagy sikertörténete, amennyiben a nemzet összefog érte.

(Megjegyzés: A fejezetek címeit és tartalmi súlypontjait a rendelkezésre álló források alapján rekonstruáltuk, mivel a magyar kiadás még nem elérhető. A fenti összegzés Desmond érvelését és példáit tükrözi.)

Kritikai fogadtatás

Matthew Desmond könyve megjelenése után élénk visszhangot váltott ki az értelmiségi és közéleti szférában. Általánosságban elmondható, hogy a Poverty, by America-t a legtöbb kritikus fontos, időszerű és gondolatébresztő műnek tartja, bár akadtak bíráló hangok is, főként a konzervatívabb elemzők részéről. Az alábbiakban áttekintjük a fogadtatás főbb elemeit.

Pozitív kritikák:

Számos neves lap és szakértő méltatta Desmond könyvét. A The New York Times kritikusa kiemelte a mű legfőbb erényét: rendíthetetlenül hangsúlyozza, hogy a szegénység fenntartásában a társadalom szerencsésebb tagjainak is felelőssége van, nem csupán valamiféle elvont struktúráknak. A NYT dicsérte, hogy a könyv új megvilágításba helyezi a témát: még a progresszív gondolkodású, jómódú olvasóknak is szembesülniük kell benne a saját közreműködésükkel (például az exkluzív zónázás és más, a középosztály által támogatott politikák kritikáján keresztül). Az NPR (National Public Radio) szintén provokatív és kíméletlen őszinteségű könyvként jellemezte a Poverty, by America-t, hangsúlyozva, hogy Desmond részletesen feltárja a törvények, politikák és adóösztönzők azon hálóját, amely a szegények helyzetét rontja, miközben a tehetőseket támogatja. Az NPR megjegyezte, hogy a rengeteg adat szinte letaglózza az olvasót – tehát a könyv egyszerre erénye és kihívása a nagy mennyiségű bizonyíték. A progresszív és baloldali körökben a könyvet sokan „lelkiismereti ébresztőnek” tartják. A The New Yorker kritikusa “sürgető és közérthető” munkaként hivatkozott rá, melynek “morális ereje gyomorszájon vág”. Számos orgánium – köztük a Time, az Oprah Daily, a Vulture és a The Christian Science Monitor – beválogatta a Poverty, by America-t az év legjobb könyvei közé, ami jelzi széleskörű elismertségét. A dicsérő vélemények szerint Desmond könyve azért különösen jelentős, mert új keretbe helyezi a szegénységről szóló párbeszédet: nem a szegények “felemelését” taglalja szájalommal, hanem a nem-szegények felelősségét veti fel, ezzel új morális dimenziót adva a közbeszédnek.

Negatív és kritikus hangok:

Természetesen nem mindenki értett egyet Desmond következtetéseivel. A konzervatívabb gazdasági elemzők közül többen úgy vélték, hogy a szerző túlzottan leegyszerűsíti a szegénység okait, és figyelmen kívül hagy bizonyos tényezőket. A The Wall Street Journal

recenziója például – bár összességében elismeréssel szólt a könyvről – azt róttta fel, hogy Desmond nem tér ki kellő mélységben a javasolt megoldások gyakorlati nehézségeire, és „elnagyolt képet fest egy komplex problémáról”. A WSJ szerint a könyv nem foglalkozik olyan kulcsfontosságú társadalmi tényezővel, mint az oktatási rendszer kudarca vagy a kábítószer-használat a szegény közösségekben, holott ezek is hozzájárulnak a nyomor fennmaradásához. Emellett hiányolták a megoldási javaslatok következményeinek (pl. adóemelések, minimálbér-emelés) részletes elemzését – szerintük Desmond idealizmusa mögött nincs elég szó a lehetséges mellékhatásokról. A libertárius elemzők közül volt, aki azt hangsúlyozta, hogy Desmond figyelmen kívül hagyja a szegénység csökkenésére utaló adatokat, például kifogásolták, hogy a könyv az OECD relatív szegénységi mutatóira hivatkozik (amely a medián jövedelemhez viszonyít), és így az USA látszólag szegényebb, holott abszolút értelemben – állítják a kritikák – az amerikai szegények helyzete nem rosszabb, mint más fejlett országoké. Néhány elemző szerint Desmond figyelmen kívül hagyja, hogy az elmúlt évtizedekben a valódi nyomor (pl. éhezés, hajléktalanság) csökkent az USA-ban, részben épp a kormányzati programok miatt. Volt, aki azt is hiányolta Desmond érveléséből, hogy sok szegény nem teljes állásban dolgozik, így szerintük nem a bérek alacsonysága a fő gond, hanem az, hogy sokan munka nélkül vannak – ezt a dimenziót kevesebb hangsúllyal tárgyalja a könyv.

Stílus és megközelítés megítélése:

Érdekes módon a könyv hangvétele és stílusa is vita tárgyát képezte. Többen megjegyzték, hogy a *Poverty, by America* más, mint az *Evicted* volt. Míg az *Evicted* riportage-szerű, empirikus és történetmesélő stílusú, addig az új könyv harcosabb hangnemű, pamfletszerű esszé. Ezt egyesek üdítőnek találták – hiszen a téma sürgősségét tükrözi az indulatosabb hang –, mások viszont hiányolták a finomabb elemző részleteket és a több oldalról megvilágító megközelítést. Egy egyetemi lap kritikus például úgy fogalmazott, hogy a könyv „egyszerre telitalálat és némiképp csalódás”: telitalálat, mert pontosan rámutat a kényes igazságokra, de csalódás lehet azoknak, akik *Evicted*-szerű részletes terepmunkát vártak. Ugyanez a kritika “dühös kiáltványnak” nevezi a könyvet, amelynek retorikája néha kicsit didaktikus vagy önisméltó, de elismeri, hogy a fő tézis “rendkívül logikus és fontos”. Összességében a fogadtatás arra utal, hogy Desmond könyve szándékoltan vitára hív: akkor is sikeres, ha nem mindenben értünk egyet vele, mert új nézőpontból készlet gondolkodásra.

A könyv jelentősége

A *Poverty, by America* jelentőségét több szinten érdemes értékelni: egyrészt hatása van a közpolitikai diskurzusra, másrészt formálja a társadalmi párbeszédet, harmadrészt új irányokat jelölhet ki a szegénységkutatásban.

Közpolitikai hatás és reakciók:

Desmond könyve 2023-ban, a COVID-19 világjárvány utáni időszakban jelent meg, amikor az Egyesült Államokban ismét előtérbe került a gazdasági egyenlőtlenségek kérdése. Olyan javaslatokat tett, amelyek a politikai döntéshozók számára is relevánsak – például a minimálbér emelése, az adórendszer reformja, a lakhatási támogatások bővítése. Noha közvetlen törvényjavaslatok nem születtek a könyv hatására, a közpolitikai vitákban visszhangzottak Desmond érvei. Számos politikus és szakértő hivatkozott rá, amikor a szociális támogatási rendszerről vagy az adópolitikáról vitázott. A könyv hozzájárult ahhoz, hogy a “rejtett jóléti állam” és az “exkluzív zóning” fogalmai bekerüljenek a fősodorbeli diskurzumba, rámutatva például, hogy az adókedvezmények újragondolása nélkül nehéz érdemi forrásokat találni a szegénység ellen. Emellett Desmond poverty abolitionist felhívása inspirációt nyújtott civil szervezeteknek és aktivistáknak: a könyv nyomán több rendezvényt,

panelbeszélgetést tartottak a szegénység felszámolásának gyakorlati lépéseiről. A szerző maga is igyekezett tökélt kovácsolni a figyelemből: médiaturnén népszerűsítette a End Poverty USA kezdeményezést, amely konkrét cselekvési lehetőségeket kínál az állampolgároknak (pl. helyi segélyszervezetek listája, önkéntes programok, politikai képviselői fórumok). Bár a könyv kritikásai között politikusok is akadtak, abban egyetértés mutatkozott, hogy Desmond hangja fontos új impulzus volt a régi vitákban – még azok is reagáltak rá, akik vitatták az állításait, ezzel is tematizálva a kérdést.

Társadalmi párbeszéd és közgondolkodás:

A Poverty, by America talán legnagyobb újítása a kollektív felelősség gondolatának népszerűsítése. Desmond érvelése arra készteti az olvasót, hogy önvizsgálatot tartson: felismerje, hogy a szegénység nem “a Másik” problémája, hanem mindannyiunké. Ez a szemlélet a közbeszédben is megjelent: a könyv hatására cikkek, blogbejegyzések és közösségi médiás viták sokasága kezdte boncolgatni, hogy mit tehet egy átlagpolgár a szegénység ellen, illetve milyen hétköznapi döntéseink járulnak hozzá a problémához. A New York Times kritikája is rámutatott, hogy a könyv a progresszív középosztályt is “megszólítja”, szembesítve például a jó színvonalú köziskolákért folytatott harcuk ellentmondásaival. Ily módon Desmond könyve tovább mélyítette azt a társadalmi párbeszédet, amely a 2010-es években az “Egyenlőtlen Amerika” (például Thomas Piketty, Joseph Stiglitz művei) témájában megindult. Sokan hivatkoznak Desmond “More for me. Less for we.” mottójára, mint ami frappánsan összefoglalja az amerikai szemlélet egyik hibáját. A könyv nyomán a közösségi médiában elindult egy #PovertyByAmerica hashtag is, ahol olvasók osztották meg a könyvből tanultakat és vitatták meg annak üzenetét. Az ilyen diskurzusok segítenek abban, hogy a szegénységről való beszéd kevésbé stigmatizáló és távolságtartó legyen – Desmond emberséges, együttérző, de egyben felelősségvállalásra ösztönző hangneme új normát teremthet a téma megvitatásában.

Tudományos és szakmai jelentőség:

Noha a Poverty, by America nem egy hagyományos akadémiai monográfia (kevésbé fókuszál új kutatási eredmények bemutatására, sokkal inkább szintetizál és érvel), mégis fontos hatása lehet a szegénységkutatásra. Egyrészt Desmond integrált megközelítése – amely egyszerre merít a szociológiából, a közgazdaságtanból, a történelemből és a politikatudományból – példát mutat a multidiszciplináris elemzésre. A könyvben idézett statisztikák és tanulmányok (pl. a lakásbérleti hozamokról, a szegények által igénybe nem vett segélyekről, a szegénység és a demokrácia kapcsolatáról) azt jelzik, hogy a szegénység komplex probléma, amelyet komplex módon kell vizsgálni. Ez inspiráló lehet kutatók számára, hogy hasonlóan átfogó keretben tanulmányozzák a témát, nem rekedve meg egy-egy részterületnél. Másrészt a könyv új kutatási kérdéseket is felvethet. Például Desmond állítása, miszerint a szegények bérbeadói nagyobb profitot érnek el, további empirikus vizsgálatokat generálhat a lakáspiaci egyenlőtlenségekről. Ugyancsak további vizsgálatra érdemes a “segélykerülés” jelensége, amit bemutat – miért nem veszik igénybe az emberek a nekik járó támogatásokat? A könyv morális kerete – miszerint a szegénység eltörlése etikai kötelesség – pedig a szegénységkutatókat is arra emlékeztetheti, hogy munkájuknak nemcsak leíró, de normatív dimenziója is van. Desmond nem rejti véka alá értékrendjét, és ez néhány tudományos vitát is elindított arról, hol a határ kutatás és aktivizmus között. Mindenesetre az biztos, hogy a Poverty, by America hosszú ideig hivatkozási pont lesz mind az egyetemi tananyagokban (már 2023 őszén több egyetem felvette olvasmányai közé), mind a szakpolitikai elemzésekben.

Összegzés

Matthew Desmond *Poverty, by America* című könyve provokatív tükröt tart az amerikai társadalom elé, és arra kéri az olvasót, hogy ne csak sajnálattal nézzen a szegényekre, hanem ismerje fel saját szerepét a probléma fenntartásában és megoldásában. Jelentősége abban rejlik, hogy egyszerre rázza fel a lelkiismeretet és kínál gyakorlati utakat – így hidat képez morál és politika, egyéni felelősség és rendszerszintű változás között. A könyv nyomdokában induló beszélgetések és kezdeményezések azt mutatják, hogy Desmond üzenete visszhangra talált: egyre többen vallják, hogy a szegénység nemcsak a szegények ügye, hanem mindenkié, és hogy a világ leggazdagabb országában a nyomor megszüntetése nem utópia, hanem akarat kérdése. Desmond munkája így hozzájárulhat ahhoz, hogy az amerikai álom ne csak kevesek kiváltsága legyen, hanem valóban mindenki számára elérhető lehetőség, és hogy a jövő nemzedékei már egy olyan Amerikában nőhessenek fel, ahol a szegénység a múlt emléke csupán.

Zygmunt Bauman: Theory and Society – Selected Writings, Volume 3

A kötet hátttere és kontextusa

Theory and Society: Selected Writings, Volume 3 Zygmunt Bauman válogatott írásainak harmadik, egyben befejező kötete, amely 2024-ben jelent meg a Polity Press gondozásában. Ez a trilógia záró darabja – az első kötet a Culture and Art (2021), a második a Politics and History (2023) volt –, melyek mind olyan esszéket gyűjtenek össze, amelyek korábban nem jelentek meg, első ízben olvashatók angolul, vagy publikáltak ugyan, de alig ismertek. A harmadik kötet célja, hogy bemutassa Bauman társadalomelméleti életművének szélességét és mélységét – különösen korai, lengyel nyelvű munkáit és rejtve maradt írásait –, ezáltal árnyaltabb képet adva gondolkodásáról. A szerkesztők (Thomas Campbell, Dariusz Brzeziński, Mark Davis és Jack Palmer) a Bauman-hagyaték leeds-i archívumát is felhasználták, így korábban publikálatlan anyagokat is közreadnak. Ezek az újonnan hozzáférhető szövegek nemcsak a Bauman-kutatók számára jelentenek kincset, hanem a társadalomelmélet és a szociológiatörténet iránt érdeklődőknek is, hiszen bizonyos esetekben újragondolásra készítik Bauman egész szellemi projektjét. A Theory and Society így nem csupán válogatás, hanem hozzájárulás a 20–21. századi társadalomelmélet történetéhez, amely kontextusba helyezi Bauman munkásságát más elméleti irányzatok között.

Főbb témák és tartalmi jellemzők

A Theory and Society kötet írásai Bauman alapvető társadalomelméleti kérdésekkel való foglalkozását tükrözik, egységes vezérfonaluk a humanizmus iránti elkötelezettség. Bauman ezekben az esszéekben áttekinti a szociológia néhány alapkoncepcióját, és dialógust folytat a társadalomelmélet számos nagy alakjával. A válogatásban szereplő írások között találunk olyat, amely klasszikus szerzők gondolatait vizsgálja új megvilágításban – például Émile Durkheim társadalmi integrációról alkotott felfogását, Antonio Gramsci kulturális hegemonia-elméletét, vagy a magyar filozófus Heller Ágnes mindennapiságról és morálról szóló nézeteit, illetve C. Wright Mills szociológiai imaginációját – így Bauman bemutatja viszonyát e gondolkodókhoz. Emellett a kötet több kulcsfontosságú társadalmi témát jár körül: például a társadalmi egyenlőtlenség szerkezetét és igazolását, az identitás alakulását, valamint a társadalmi változás dinamikáját a modern világban. Minden fejezetben tetten érhető Bauman sajátos nézőpontja, amellyel a társadalmi elméletet a humánus értékek szolgálatába kívánja állítani. A szerkesztők által írt terjedelmes bevezető tanulmány segít az olvasóknak eligazodni a válogatott írások között, és összekapcsolja e kevésbé ismert munkákat Bauman ismertebb főműveivel, rávilágítva az életmű belső kapcsolódási pontjaira.

Bauman elméleti megközelítései a kötet tükrében

Bauman megközelítését e válogatásban is az erőteljesen humanista szemléletmód jellemzi. Szociológusi munkáját mindig az a törekvés hatotta át, hogy emberközelivé tegye mind a szociológia tudományát, mind vizsgálatának tárgyát, a társadalmat. Saját bevallása szerint (és ahogy elemzői is rámutatnak) Bauman sosem ragadt meg a szűken vett empirikus kutatásoknál vagy szakosodott területeknél; általános társadalomelméletben gondolkodott,

nagy ívű összefüggésekre és az emberi lét feltételeire koncentrálnak. Írásaiban gyakran központi téma az emberi felelősség, morál és szabadság kérdése a modern társadalomban – e tekintetben a szociológia egyfajta morális küldetésévé jelenik meg nála. A *Theory and Society* esszéi megerősítik ezt a képet: a humanizmus vezérfonala végighúzódik a tanulmányokon, legyen szó akár a társadalmi egyenlőtlenségek emberi következményeiről, akár a kollektív identitások és közösségek fontosságáról. A szerkesztők szerint ezek az írások arra ösztönöznek, hogy Bauman életművét egy egységes, koherens projektként lássuk, melynek középpontjában az emberközpontúság (humanizmus) áll. E jellemző szellemiséget a szerkesztők találóan „Camus–Gramsci–Mills-tengelynek” nevezik: utalva arra, hogy Albert Camus egzisztencialista humanizmusa, Antonio Gramsci kritikai marxista attitűdje és C. Wright Mills társadalomkritikus képzelete egyaránt meghatározta Bauman gondolkodását. Ez a különleges elegy magyarázza, hogy Bauman egyszerre volt erkölcsi kérdések iránt érzékeny gondolkodó, kritikai társadalomelméletet művelő értelmiségi, és olyan szociológus, aki a személyes életproblémákat mindig összekapcsolta a társadalmi struktúrákkal – hasonlóan Mills híres szociológiai imaginációjához. A kötet írásai között így találunk olyat, amely Camus emberi szolidaritáskeresőjét idézi, másutt Gramsci hegemonikus rendjének kritikáját fedezhetjük fel áthallásként, vagy épp Mills szemlélete köszön vissza abban, ahogyan Bauman az egyéni sorsokat összekapcsolja a társadalmi erőkkel. Összességében elmondható, hogy Bauman elméleti megközelítése a *Theory and Society*-ben is interdiszciplináris és kritikus, ötvözi a filozófiai mélységet a szociológiai elemzéssel, miközben mindig morális kérdéseket is felvet a tárgyalt témák kapcsán.

Hozzájárulás a társadalomelmülethez

Zygmunt Bauman a 20–21. század egyik legnagyobb hatású társadalomelméleti gondolkodója, akinek munkássága számos területre kiterjedt. Olyan sokféle témáról írt maradandó műveket, mint a modernitás és a Holokauszt viszonya, a posztmodern fogyasztói kultúra elemzése vagy épp a „folyékony modernitás” koncepciója. Bauman legismertebb elméleti hozzájárulásai közé tartozik:

- **Modernitás és a Holokauszt:** Ebben a művében (1989) kifejti, hogy a Holokauszt nem a modern civilizáció kisiklása volt, hanem épp a modern racionalitás és bürokrácia sötét lehetőségeit példázta. E gondolat új megvilágításba helyezte a felvilágosodás és modern rend fogalmát, rámutatva, hogy a társadalmi tervezés és racionalitás nevében is elkövethetők embertelenségek.
- **Posztmodern etika és fogyasztói társadalom kritikája:** Bauman a posztmodern korban az erkölcsi bizonytalanság és „ambivalencia” jelenségét hangsúlyozta. Felhívta a figyelmet arra, hogy a késő modern („posztmodern”) társadalmakban a bizonytalanság és félelem individualizálódik, az emberek magukra maradnak a privatizált félelmeikkel, s ezért gyakran közösségekbe (akár „törzsekbe”) húzódnak vissza védelemért. Kritikát fogalmazott meg a fogyasztói kultúrával szemben is, rámutatva, hogy a globalizált, „neotribalizált” világban az identitásokat gyakran a fogyasztás és a vágy tárgyai alakítják, ami új konfliktusok forrása. Mindezekkel megelőlegezte a 21. század bizonyos jelenségeit, például a populizmus és a fundamentalizmus erősödését mint a bizonytalanságra adott válaszokat.
- **„Folyékony modernitás” (liquid modernity):** Bauman talán leghíresebb fogalma a 2000-es években kidolgozott „folyékony modernitás”, amellyel a késő modern társadalmak állandó változékonyságát és bizonytalanságát írta le. Szerinte a jelenkorban a társadalmi formák – legyenek azok intézmények, kapcsolatok vagy identitások – állandóan olvadnak és alakulnak, nem szilárdulnak meg tartósan. Ez az elmélet nagy hatással volt a társadalomtudományi

diskurzusra: ma is gyakran használják a „folyékony” metaforáját a globalizáció, a munkaerőpiac bizonytalansága vagy akár a párkapcsolatok instabilitásának jellemzésére. Bauman e koncepcióval új nyelvezetet adott a modernitás utáni világ leírásához, és más teoretikusok (pl. Anthony Giddens reflexív modernitás-elmélete vagy Ulrich Beck „kockázati társadalom” koncepciója) mellett az ő terminológiája is bevonult a szociológia főáramába. Fontos azonban, hogy míg Beck inkább a globális kockázatokra, Giddens az intézményi reflexióra fókuszált, addig Bauman a mindennapi életélmény bizonytalanságára és az identitás folyamatos újrakonstruálására helyezte a hangsúlyt – ezzel egyedi perspektívát kínálva a kortárs elméletek sorában.

- **Moralitás és felelősség a posztmodern korban:** Bauman erkölcsfilozófiai téren is jelentős: *Postmodern Ethics* (1993) című művében azt állítja, hogy a posztmodern kor nem szabályozza többé egyértelműen az erkölcsi viselkedést, ezért az egyén felelőssége nagyobb, mint valaha. Az erkölcsi bizonytalanság közepette is léteznek azonban etikai imperatívuszok, amelyekre figyelniük kell – Bauman számára ilyen a Másik iránti felelősség parancsa. Ez az etikai nézőpont végigvonul a *Theory and Society* válogatott írásain is: a társadalmi egyenlőtlenségekről vagy identitásról szóló esszéikben mindig ott rejlik a morális aggály a dehumanizációval és a közönyösséggel szemben. Bauman ezzel hozzájárult a társadalomelmélet és az etika újraegyesítéséhez egy olyan korban, amikor sok elmélet inkább relativizmus felé hajlott.

Összességében, Bauman életműve kiterjedt és sokrétű, de közös nevezőjük a modern társadalom kritikus vizsgálata humánus nézőpontból. Ahogy egyik méltatója megfogalmazta, Bauman „megalomániás missziója” az volt, hogy humanizálja a szociológiát és a társadalmat is. E küldetés megvalósításaként új fogalmakat és kereteket alkotott, amelyek mára a társadalomtudomány szókészletének részévé váltak (ilyen a „folyékony modernitás” vagy a „liquid fear” – „folyékony félelem” fogalma). Munkásságának hatása abban is mérhető, hogy központi témái – globalizáció, modernitás/postmodernitás, fogyasztás és morál – továbbra is megkerülhetetlenek a szociológiai vitákban.

Kapcsolat más társadalomelméleti munkákkal

Bauman *Theory and Society* kötetének írásai szorosan kapcsolódnak a társadalomelmélet nagy hagyományaihoz, miközben kritikai párbeszédet folytatnak azokkal. Egyrészt, mint fent említettük, Bauman több esszéje reflektál klasszikus szerzőkre (Durkheim, Marx, Weber örökségére) és 20. századi kritikai gondolkodókra (Gramsci, Heller, Mills) – ezzel hidat képez a klasszikus és a kortárs elmélet között. Írásaiból kitűnik, hogy jól ismerte és kreatívan továbbgondolta elődei munkáit. Például Weber racionalizáció-elméletét és „vasbürtön” metaforáját felhasználta a modern bürokrácia kritikájában (ahogy a Holokauszt-értelmezése is mutatja). Marx nyomán foglalkozott a társadalmi egyenlőtlenségek és a fogyasztás kérdésével, de Gramsci inspirációjára a kultúra és ideológia szerepét is központinak tartotta a hatalmi viszonyok fenntartásában. Durkheim kollektív normákról és közösségről szóló gondolatait saját kései műveiben (pl. *Community*) továbbfejlesztette, de már korai írásaiban is kritikus szemmel vizsgálta a közösség és egyén viszonyát a szocialista ideál fényében. Heller Ágnes és a budapesti iskola hatása is kimutatható Bauman eszmevilágában: mindketten foglalkoztak az egyén és társadalom közti etikai kapocssal, a mindennapi élet humanizmusával, ami Bauman számos művében visszaköszön. Mills hatása pedig abban érhető tetten, hogy Bauman mindig társadalmi összefüggésbe helyezte az egyéni sorsokat, hangsúlyozva a személyes bajok és a nyilvános ügyek kapcsolatát – ez Mills Szociológiai imagináció c. munkájának központi üzenete.

Másrészt Bauman munkássága új irányokat is jelölt ki, szemben más társadalomelméleti megközelítésekkel. Miközben például Habermas a kommunikációs cselekvés racionalitását kutatta, Foucault pedig a hatalom diszkurzív technikáit elemezte, addig Bauman a késő modern társadalom morális válságára és a bizonytalanságélményre fókuszált. Így a “nagy elbeszélések vége” utáni helyzetben ő egyike volt azoknak, akik új fogalmakkal írták le a társadalmi struktúrát (folyékonyság, retrolokalizált törzsek, fogyasztói csábítás stb.), de nem mondtak le az etikai ítéletalkotásról sem. Ezzel szintetizálta a posztmodern érzékenységet az előző korok normatív szemléletével. A Theory and Society esszéi megmutatják, hogyan illeszthető Bauman a 20. századi nagy elméletalkotók sorába, ugyanakkor miben különbözik tőlük: látásmódja egyszerre történetileg megalapozott (a szociológia történetét jól ismeri) és jövőbe tekintő. A podcast-beszélgetésben a szerkesztők kiemelik, hogy a kötet anyaga alapján Bauman akár a „jövőkutatás” előfutárának is tekinthető, mivel foglalkozott a jövő lehetséges társadalmi formáival és utópiáival is. Ugyanakkor a korai (lengyel nyelvű) írások fényében Bauman elhelyezhető a szociológiai gondolkodás történetében is mint olyan szerző, aki a 20. század közepi marxista és egzisztencialista hatásokat integrálta és vitte tovább a 21. század kihívásai felé. Ez a kettős kontextus – történeti beágyazottság és jövőorientáció – emeli ki Bauman munkáját a társadalomelméleti irodalomban.

Relevancia a kortárs diskurzusban

Bauman gondolatai a Theory and Society kötetben foglalt témák kapcsán is rendkívül időszerűek a mai társadalomtudományi diskurzusban. Napjaink olyan jelenségei, mint a globális bizonytalanság, az identitáspolitikák erősödése, a növekvő egyenlőtlenségek vagy a közösségek újjáéledése, mind értelmezhetők Bauman elméleti keretei segítségével. Például a “folyékony modernitás” kifejezést gyakran használják a mai globalizált, gyorsan változó világ leírására – legyen szó a giggazdaság munkaerőpiacáról, a digitális kapcsolatok mulandóságáról vagy a városi terek átalakulásáról. Bauman arra figyelmeztetett, hogy a posztmodern korban az egyének magukra maradnak a bizonytalanságaikkal, ami félelmet és törekeny identitásokat szül. Ez a diagnózis jól ragadja meg a 21. század elejének számos problémáját, ideértve a szorongás és bizalomhiány kultúráját, illetve azt, hogy sokan szélsőséges ideológiákban vagy „törzsi” azonosulásokban keresnek menedéket. Bauman fogyasztói társadalom-kritikája is releváns maradt: ma, amikor a fogyasztás és médiafogyasztás soha nem látott mértékben formálja az emberek világképét, Bauman elemzése a vágyak szításáról és a “csábítás politikájáról” különösen találóak. Rávilágított, hogy a fogyasztói kultúra nem csupán gazdasági jelenség, hanem identitásokat szervező erő, és hogy a reklámok, brandek világában újfajta törzsi versengés zajlik a lojalitásunkért. Ez a meglátás ma a digitális közösségek és márkaközösségek korában még inkább igaz.

A Theory and Society kötet hozzájárul a kortárs diskurzushoz azáltal is, hogy új elsődleges forrásokkal gazdagítja Bauman értelmezését. Az eddig ismeretlen vagy elfeledett írások friss adalékokat nyújtanak például Bauman korai szocializmus-értelmezéséhez vagy emberképéhez, ami segíthet a mai gondolkodóknak árnyalni a róla alkotott képet. A kötet megmutatja, hogy Bauman gondolkodása mennyire koherens ívet ír le: már fiatalon foglalkoztatták azok a problémák (morál, közösség, igazságosság), amelyek később világhírű műveiben is előtérben voltak. Ez inspiráló lehet a mai társadalomtudósoknak is, hiszen például ad arra, hogyan lehet évtizedeken át következetesen, mégis a kor kihívásaihoz alkalmazkodva művelni a társadalomelméletet. Bauman életműve arra ösztönzi a kortárs kutatókat, hogy összekapcsolják a társadalmi elméletet a gyakorlati, erkölcsi kérdésekkel, s ne féljenek nagy, átfogó kérdéseket feltenni a specializálódó tudományterületek ellenére. A kötetben hangsúlyosan megjelenő humanista perspektíva különösen releváns ma, amikor a társadalomtudományban ismét előtérbe kerültek az emberi méltóság, jogok és etika témái

(például a mesterséges intelligencia, a klímaváltozás vagy a globális migráció kapcsán). Bauman írásai emlékeztetnek rá, hogy a társadalomelmélet végső tétje mindig az ember – az, hogy megértsük és jobbá tegyük az emberi társadalom feltételeit. Ezzel a *Theory and Society* ma is élő párbeszédet folytat a szociológia aktuális diskurzusaival.

Fejezetek és tartalmi összefoglaló

A *Theory and Society: Selected Writings, Volume 3* fejezetei önálló Bauman-esszék tartalmazznak, melyek együtt adnak átfogó képet társadalomelméleti gondolkodásáról. Az alábbiakban a legfontosabb tematikus blokkokat foglaljuk össze:

- Szerkesztői bevezető – A kötet elején a szerkesztők részletesen bemutatják az összegyűjtött írások keletkezési körülményeit és jelentőségét. Rámutatnak Bauman korai, lengyel nyelven írt műveinek értékeire, ismertetik, miként egészítik ki ezek az ismert életművet, és kapcsolatot teremtenek Bauman jól ismert fogalmai (mint a „folyékony modernitás” vagy a „posztmodern etika”) és e korai írások gondolatmenete között. Ez a bevezető segít az olvasónak elhelyezni az egyes fejezeteket Bauman intellektuális biográfiájában, és kiemeli a humanizmus központi szerepét, amely mindvégig összeköti a válogatott műveket.
- Szociológiai alapkérdések és elméleti reflexiók – Több fejezet is foglalkozik a szociológia alapfogalmaival és önértelmezésével. Bauman egy helyen például magát a „társadalom” fogalmát és létezmódját elemzi, kritizálva azokat a felfogásokat, melyek a társadalmat statikus, „természetszerű” képződménynek tekintik. Ehelyett amellettt érvel, hogy a társadalom folyamatosan újratermelő és átalakuló emberi viszonyok hálózata, amelyet nem lehet egyszer s mindenkorra rögzíteni – ez a nézet összhangban áll a „folyékonyság”-konceptiójával. Egy másik esszé a szociológia és az emberi értékek viszonyát vizsgálja: Bauman amellettt tesz hitet, hogy a társadalomkutatás nem válhat értéksemlegessé teljesen, hiszen a kutató is a társadalom része, morális felelősséggel. Ezekben az írásokban tetten érhető a Bauman-féle kritikai és reflexív elméletfelfogás, miszerint a szociológiának saját tárgyát – a társadalmi valóságot – is folyton kritikusan szemlélnie kell.
- Klasszikus és modern elméletírók újragondolása – A kötet néhány fejezete konkrétan egy-egy jelentős társadalomelméleti gondolkodó életművét veszi górcső alá Bauman értelmezésében. Az egyik tanulmány például Émile Durkheim munkásságát vizsgálja, különös tekintettel arra, hogyan teremt morális közösséget a modern társadalom. Bauman itt elismeri Durkheim érdemeit a közösségi normák elemzésében, de felhívja a figyelmet a durkheimi gondolat korlátaira is a késő modern körülmények között – amikor a normák pluralizálódnak és az egyén választhat identitást. Egy másik fejezet Antonio Gramsci örökségét tekinti át: Bauman elemzi Gramsci hegemonia fogalmát, és azt, hogyan működik a kulturális hatalom fenntartása. E fejtegetésből kiderül, hogy Bauman saját marxista gyökerei itt tetten érhetők, de kritikusan tovább is fejleszti azokat, különösen a civil társadalom és az értelmiség felelősségének kérdésében. Szintén fontos írás foglalkozik Heller Ágnes és a Budapest School (Lukács György tanítványai) néhány alapötletével: itt Bauman reflektál a mindennapi élet filozófiájára és az emancipáció lehetőségére a szocializmus és a poszt-szocializmus viszonyai között – összehasonlítva saját emigrációs tapasztalataival és a nyugati jóléti állam kritikájával. Végül említhető egy C. Wright Mills-szel foglalkozó esszé, amely a társadalomtudós szerepét és felelősségét boncolgatja. Bauman méltatja Mills Szociológiai imagináció c. művének azt az üzenetét, hogy a jó szociológus összekapcsolja az egyéni élettörténeteket a történelmi-társadalmi kontextussal, és hozzáteszi saját nézeteit arról, hogy a 20. század végén milyen kihívások elé néz a társadalomkritikus értelmiség (például a tömegkommunikáció és a fogyasztás térhódítása közepette). Ezek a fejezetek nem pusztán ismertetik a klasszikus

elméleteket, hanem dialógust teremtenek Bauman és elődei nézetei között, megvilágítva, hogyan építette fel Bauman a saját elméletét a múlt gondolatainak felhasználásával és átalakításával.

- Konkrét társadalmi problémák elemzése: egyenlőtlenség, identitás, változás – A válogatás fontos részét alkotják azok az írások, amelyek adott társadalmi jelenségeket tárgyalnak elméleti igényű módon. Az egyik ilyen fejezet központi témája a társadalmi egyenlőtlenség. Bauman ebben az esszében amellet érvel, hogy az egyenlőtlenségek nem pusztán gazdasági tények, hanem normatív igazolásra szoruló társadalmi konstrukciók – vagyis minden kor társadalmá megpróbálja valamilyen ideológiával igazolni a különbségeket (legyen az vallási, tudományos vagy épp fogyasztói jellegű). Rávilágít, hogy a késő modern kor új típusú egyenlőtlenségeket hoz létre globális léptékben (például a fogyasztásban való részvétel alapján oszt meg “befogadottakra” és “kirekesztettek”). Egy másik tanulmány az identitás problémáját vizsgálja: hogyan alakul az egyéni és csoportidentitás egy gyorsan változó, pluralista világban. Bauman itt leírja az identitás folyékonyágát – azt, hogy a modern egyének egyszerre több, változó identitása lehet, és az identitás választás kérdésévé vált. Megjelenik az idegenség és “Másik” fogalma is, utalva rá, hogy az identitások mindig határokat is kijelölnek, ami feszültségek forrása lehet. Végül említésre méltó egy olyan fejezet, amely a társadalmi változás természetét tárgyalja. Itt Bauman történeti perspektívából nézi a modern társadalom átalakulásait: összehasonlítja a szilárd modernitás (a 20. század ipari társadalmá) struktúráit a folyékony modern kor viszonyaival, bemutatva a folytonos változás egyénre és közösségre gyakorolt hatását. E fejtegetésekben kitér a jövőendő társadalmak vízióira is – például a szocialista utópiák tanulságaira és kudarcaira –, így a változás fogalmát nem csupán leíró, hanem normatív síkon is vizsgálja (milyen változás kívánatos vagy éppen fenyegető). Összességében e tematikus fejezetek azt mutatják, hogy Bauman elméleti látásmódja mindig konkrét társadalmi jelenségeken keresztül nyilvánult meg: elmélet és empiria nála szorosan összefonódik, az absztrakt fogalmakat mindig valós problémák megértésére használja.

Megjegyzés: A fenti fejezet-összefoglalók a kötet kiadói ismertetője és Bauman életművének ismeretében készültek. A konkrét fejezetcímek eltérhetnek, de a kiadványról szóló leírások alapján ezek a fő témakörök biztosan szerepelnek benne. A szerkesztők hangsúlyozzák, hogy minden válogatott írás hozzájárul Bauman humanista társadalomelméleti képének teljessé tételéhez, így a kötet egységes szellemi ívet alkot, noha különböző időszakokban és kontextusban született munkákat foglal magába. A Theory and Society ilyenformán egyszerre nyújt történeti betekintést Bauman gondolkodásának fejlődésébe és aktuális üzenetet a mai olvasó számára arról, hogyan értsük és formáljuk a társadalmat emberi értékeink mentén.

Összegzés

Zygmunt Bauman Theory and Society: Selected Writings, Volume 3 című kötete átfogó és részletes bepillantást enged egy kiemelkedő társadalomelméleti gondolkodó munkásságának kevésbé ismert szegmenseibe. A könyv főbb témái – a szociológia alapfogalmainak újragondolása, a klasszikus és modern elméletírókkal folytatott párbeszéd, valamint az olyan kérdések, mint egyenlőtlenség, identitás, társadalmi változás – mind Bauman humanista és kritikai megközelítését tükrözik. A kötet világossá teszi, hogy Bauman hozzájárulása a társadalomelmülethez nem merül ki egyetlen fogalomban vagy elméletben: életműve egy összefüggő gondolkör, amely a 20. század traumáitól (Holokauszt, modernitás válsága) indulva jut el a 21. század kihívásainak (globalizáció, posztmodern sokszínűség) értelmezéséig. Bauman Theory and Society kötete egyszerre szolgál akadémiai értékkel bíró dokumentumgyűjteményként – hiszen eddig hozzáférhetetlen esszéket ad közre – és

gondolatébresztő olvasmányként a kortárs olvasó számára, mivel olyan problémákat tárgyal, amelyek ma is aktuálisak. Bauman társadalomelméleti hozzájárulása abban áll, hogy megmutatta: a szociológia nem pusztán elemző tudomány, hanem morális küldetés is, amely az emberi szolidaritást és megértést szolgálhatja. A *Theory and Society* ennek a küldetésnek a jegyében fogant írásokat tár az olvasó elé. A könyv jelentősége a kortárs diskurzusban abban ragadható meg, hogy emlékeztet a társadalomelmélet emberi tétjére, és eszközöket ad a kezünkbe a jelen komplex jelenségeinek értelmezéséhez egy kritikus, de emberséges nézőpontból. Bauman utolsó válogatott írásainak kötete méltó lezárása egy gazdag életműnek, és inspirációt nyújt mindazoknak, akik hisznek abban, hogy a társadalom jobb megértése hozzájárulhat a társadalom jobbá tételéhez.

Jeroen Bruggeman A Sociology of Humankind: How We Are Formed by Culture, Cooperation, and Conflict

Jeroen Bruggeman A Sociology of Humankind: How We Are Formed by Culture, Cooperation, and Conflict (2024) című munkája az emberi társadalmak átfogó, hosszú távú elemzésére vállalkozik. A könyv fő témája, hogy miként formálta az emberiség történetét a kultúra, az együttműködés és a konfliktus dinamikája az elmúlt 300 ezer év során. Bruggeman amellet érvel, hogy az emberiség egészét egy közös szociokulturális folyamat kapcsolja össze, és ezt a folyamatot a kulturális evolúció elvei szerint lehet megérteni. Ennek jegyében a kötet integrálja a különböző tudományterületek eredményeit – az archeológiától és történettudománytól kezdve a szociálpszichológiai kísérletekig –, és számítógépes modellek segítségével igyekszik egységes keretbe foglalni a társadalmi együttműködés és konfliktus jelenségeit. Az alábbiakban a könyv fő gondolatait pontokba szedve foglaljuk össze:

- Az emberi történelem kulturális evolúciója: A könyv az emberiség 300 ezer éves történetét öleli fel, és kulturális evolúciós nézőpontból vizsgálja azt. Bruggeman szerint az emberi viselkedés és társadalomszerveződés folyamatosan változó, mégis vannak hosszú távú mintázatok, amelyek a kulturális átörökítés és változás mechanizmusaiból fakadnak. Ez a megközelítés az első átfogó kísérlet az emberiség szociológiájának megalkotására, vagyis arra, hogy egyetlen keretben ragadja meg fajunk társadalmi fejlődését.
- Az együttműködés és konfliktus kettőssége: Központi gondolat, hogy az együttműködés és a konfliktus az emberi interakciók alapvető formái, melyek együttesen alakítják a társadalmakat. Az emberek egymásra utaltsága (interdependenciája) miatt hol együttműködnek, hol pedig összeütközésbe kerülnek – e két erő folyamatos kölcsönhatása formálja a közösségeket. Bruggeman részletesen bemutatja, hogyan járul hozzá az együttműködés a csoportok fennmaradásához és kohéziójához, míg a konfliktus hogyan vezet versengéshez, polarizációhoz vagy épp változásokhoz a társadalomban.
- Egyetlen összefüggő szociokulturális hálózat: A szerző szerint az emberiség történetét úgy is felfoghatjuk, mint egyetlen nagy szociokulturális hálózat evolúcióját. A kulturális evolúció azt jelenti, hogy az egyes emberek és csoportok folyamatosan információt adnak át egymásnak (tanulás, utánzás útján), új ötleteket kombinálnak, és ezek az ötletek kiválasztódnak aszerint, hogy mennyire életképesek a társadalmi környezetben. Így minden korszak és közösség – a kőkori vadászoktól a modern nemzetállamokig – összekapcsolódik ebben a hálózatban, hiszen “a kulturális evolúció összeköti minden idők emberét” egy közös folyamatban.
- Interdiszciplináris megközelítés és empirikus alapok: Bruggeman munkája több tudományterület eredményeire támaszkodik. Felhasznál régészeti leleteket, őskori és történelmi forrásokat, laboratóriumi kísérleteket (pl. játékos együttműködési kísérleteket) és szociálanropológiai terepvizsgálatokat is, hogy minél átfogóbb képet nyújtson az emberi társadalmakról. Az érvelés számos konkrét példán és esettanulmányon alapul, a paleolit

vadászó-gyűjtögető csoportok életmódjától kezdve a modern kori viselkedéskísérletek tanulságaiig.

- Számítógépes hálózati modellek: A könyv innovatív vonása, hogy formális modellekkel is dolgozik. Bruggeman számítógépes hálózati modelleket alkalmaz a társadalmi folyamatok szimulálására, hogy precízebben megvizsgálja például a kulturális evolúció menetét, az együttműködés kialakulását, a befolyás és információterjedés mintázatait, a csoportkohéziót, valamint a konfliktus és háború dinamikáját és az ezekből fakadó hatalmi viszonyokat, illetve egyenlőtlenségeket. E modellek segítségével a könyv kvantitatív keretbe helyezi az elméleteket, például megmutatva, milyen hálózati feltételek mellett marad fenn a kooperáció, vagy hogyan vezethetnek bizonyos körülmények társadalmi polarizációhoz.

Összességében a könyv fő üzenete, hogy az emberi társadalmak megértéséhez egyszerre kell figyelembe vennünk a történeti-kulturális sajátosságokat és azokat az általános mechanizmusokat, amelyek minden korban működtek (ilyen az együttműködés, konfliktus, kulturális tanulás). Bruggeman szerint ezen általános mechanizmusok azonosítása teremt meg a hidat a különböző korok és kultúrák vizsgálata között, és így válhat lehetségessé egy valóban átfogó emberiség-szociológia kialakítása.

Fejezetszintű összefoglaló

Bruggeman könyvének felépítése úgy van kialakítva, hogy váltakoznak a történelmi korszakokat bemutató fejezetek és az ezeket magyarázó tematikus fejezetek. A kronologikus fejezetek a fő társadalomtörténeti korszakokat mutatják be (a vadászó-gyűjtögető, a földművelő és az ipari társadalmak korát), míg a közbeiktatott fejezetek az együttműködés és konfliktus átfogó mechanizmusait elemzik, amelyek e korszakok mindegyikében megfigyelhetők. Az alábbiakban fejezetenként ismertetjük a könyv tartalmát:

1. Bevezetés – “Mi legyen az emberiség szociológiájának feladata?” A bevezető fejezet felteszi a kérdést, hogy “mit kell megmagyaráznia egy emberiség-szociológiának?”, rámutatva, hogy a legtöbb szociológus szűkebb területekre specializálódik, így eddig hiányzott az emberi társadalom egészét áttekintő megközelítés. Bruggeman kifejti, hogy szükség van egy olyan átfogó szemléletre, amely egyesíti a különböző diszciplínák tudását. Vácsolja a könyv célkitűzését és megközelítését: az emberi társadalmakat több százezer éves távlatban, a kulturális evolúció elméletére támaszkodva fogja vizsgálni. Ismerteti, hogy a kultúra, az együttműködés és a konfliktus hogyan szolgál magyarázó keretként a későbbi fejezetekben. A bevezető kitér a módszertanra is: a szerző jelzi, hogy interdiszciplináris adatokra (pl. régészeti leletekre, történeti adatokra, kísérleti eredményekre) fog támaszkodni, és hálózati modelleket is bevet a társadalmi folyamatok szimulálására. E fejezet felkészíti az olvasót arra, hogy a könyv egyszerre nyújt majd konkrét történeti példákat és általános elméleti magyarázatokat az emberi társadalom működésére.
2. Vadászó-gyűjtögető társadalmak – Az emberiség hajnalának szociológiája A második fejezet az emberi történelem legkorábbi és leghosszabb szakaszát, a forager (vadászó-gyűjtögető) társadalmak korát mutatja be. Bruggeman hangsúlyozza, hogy a homo sapiens mintegy 300 ezer éve jelent meg, és evolúciós történetünk döntő része ilyen kis létszámú, nomád csoportokban zajlott. “A vadászó-gyűjtögetők elméleti szempontból rendkívül fontosak, hiszen az ember evolúciós történelmének java részét ezekben a társadalmakban élte le” – idézi a szerző vagy egy általa hivatkozott szakértő véleményét. A fejezet részletesen tárgyalja a kőkorszaki ember életmódját és

társadalmi viszonyait. Bemutatja, hogyan működött együtt a közösség a túlélés érdekében: például a közös vadászat és az élelem megosztása, a gyerekek közös felnevelése mind az együttműködés formái voltak. Szó esik a csoportméret korlátairól (pl. néhány tucat fős bandák), a rokonsági kapcsolatok szerepéről és arról, hogyan tartották fent az egyenlőséget vagy kezelték a belső konfliktusokat ezekben a csoportokban. A szerző archeológiai bizonyítékok és antropológiai párhuzamok alapján ismerteti, hogy a korai emberek miként terjeszkedtek Afrikából más kontinensekre, hogyan alkalmazkodtak változatos környezetekhez, és hogyan alakultak ki a kultúra első formái (eszközkészítés, nyelv, művészet). Rámutat, hogy a kulturális információ (pl. a tűz használata, vadászati tudás) már ekkor is generációról generációra szállt, megalapozva az emberi kumulatív kultúra későbbi robbanását. Ez a fejezet tehát lefekteti azon alapokat, amelyekre az emberiség későbbi társadalmi evolúciója épült.

3. Az együttműködés – A kooperáció evolúciója és mechanizmusai A harmadik fejezet egy tematikus blokk, amely kifejezetten az együttműködés jelenségét vizsgálja általános érvennyel. Bruggeman ebben a fejezetben összegzi, amit a különböző tudományok (biológia, pszichológia, játékelmélet, szociológia) az emberi kooperációról megállapítottak. Szó esik az együttműködés evolúciós gyökereiről – például arról, hogy miért és hogyan fejlődhetett ki az altruizmus, a segítőkészség az emberben. A szerző kitér a klasszikus elméletekre, mint a reciprok altruizmus (viszonosság elve) és a csoportszelekció lehetősége, valamint bemutatja a játékelméleti modelleket (például a fogolydilemmát), melyek megvilágítják, milyen feltételek mellett éri meg együttműködni. Empirikus példák sokaságával illusztrálja az együttműködést: laboratóriumi kísérletektől kezdve valós társadalmi helyzetekig, például tüntetések vagy közösségi projektek, ahol szintén az együttműködés vagy a bizalom a siker kulcsa. A fejezet rávilágít arra, hogy az együttműködés nem magától értetődő: szükség van normákra, bizalomra és gyakran valamilyen büntető-jutalmazó mechanizmusra (szabályokra, intézményekre), hogy fenntartható legyen nagyobb csoportban is. Bruggeman hangsúlyt fektet a hálózati kapcsolatokra is: bemutatja, hogyan segíti elő a kooperációt, ha egy csoportban sűrűbbek a kapcsolatok, erősebb a közösségi érzés (kohézió), illetve a közös kultúra (értékek, hiedelmek) révén az emberek azonosulnak egymással. Az együttműködés fejezete olyan elméleti keretet ad, amely segít megmagyarázni a történeti fejezetekben látott összefogásokat – legyen szó a vadászok közös vadászatáról vagy akár a falusi közösségek összedolgozásáról. Ez a fejezet külön is kiemeli, hogy az együttműködés az emberi faj egyik sikerének titka, ami lehetővé tette a nagy és összetett társadalmak kialakulását.
4. Földművelő (agrár) társadalmak – Az első civilizációk és az egyenlőtlenségek születése A negyedik fejezet visszatér a történeti kronológiához, és az agrárforradalomtól kezdődően tekinti át az emberi társadalmak változását egészen az iparosodás előtti időkig. Kiindulópontja a kb. Kr.e. 10 000 körül lezajlott neolitikus forradalom, vagyis a földművelés és állattenyésztés megjelenése. Bruggeman bemutatja, miként változott meg gyökeresen az emberi életmód a letelepedéssel: állandó falvak, majd városok jöttek létre, nőtt a népesség, és megjelent a felesleges termék (surplus) mint új jelenség, ami lehetővé tette a specializáció és kereskedelem kialakulását. A fejezet rávilágít, hogy az agrártársadalmakban az együttműködés új formái jelentek meg: például kollektív építkezések (gátak, csatornák, piramisok építése), kereskedelmi hálózatok távoli városok között, vagy épp a vallási és rituális együttműködések, amelyek nagyobb csoportok identitását erősítették. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan megszülettek az első jelentős konfliktusok is szervezett formában: a fölösleg felhalmozása egyenlőtlenségekhez vezetett (vezető réteg vs. köznép, férfi-

női szerepek változása, rabszolgaság), és a települések között háborúk törtek ki a termékeny földekért, vízért vagy erőforrásokért. A szerző áttekinti a hatalmi struktúrák kialakulását: hogyan jöttek létre a törzsfőnökségek, majd az államok és birodalmak, amelyekben centralizált hatalom irányította a közösséget. Kitér a társadalmi rétegződés folyamatára is: a földművelő társadalmakban jelentek meg az örökletes vezetők, a vagyoni különbségek, a kasztok vagy osztályok. Mindezen változások megvilágítására Bruggeman alkalmazza az előző fejezet elméleti fogalmait: például megmutatja, hogy az együttműködés skálája kibővült (nem csak kis közösségekben, hanem több ezer fős városokban is létrejött – gyakran intézmények közvetítésével, mint amilyen a piac vagy az állam bürokráciája). Ugyanakkor a konfliktus is szervezettebb formát öltött: a fejezet bemutatja az első háborúk nyomait, a fegyveres konfliktusok logikáját (pl. a hódítás és birodalomépítés mechanizmusait). A kulturális evolúció szemszögéből a fejezet rávilágít arra, hogyan terjedtek el fontos kulturális újítások ebben az időben: például az írás és az információörögzítés lehetővé tette a tudás felhalmozását; a világvallások elterjedése közös értékrendet adott nagy populációknak; az innovációk (pl. a kerék, vasfeldolgozás) pedig új társadalmi lehetőségeket és konfliktusforrásokat hoztak. Összességében a fejezet átvezeti az olvasót a preindusztriális civilizációk világán, megmutatva, hogy az emberi együttműködés hihetetlen építmények és kultúrák létrehozását tette lehetővé, miközben a konfliktusok és az egyenlőtlenségek új kihívások elé állították a társadalmakat.

5. A konfliktus – A versengés, háború és hatalom szociológiája Az ötödik fejezet ismét egy tematikus blokk, ezúttal az emberi konfliktus természetét veszi górcső alá. Bruggeman külön fejezetet szentel annak, hogy általános elvek mentén magyarázza, miért és hogyan alakulnak ki konfliktusok a társadalmakban. A fejezet áttekinti a konfliktus különböző szintjeit: a mikroszintű viszályoktól (például egyének vagy családok közti erőszak, vetélkedés) a makroszintű összeütközésekig (törzsi csaták, háborúk nemzetek között). A szerző bemutatja a konfliktusok okait a különböző elméletek alapján: beszél a források szűkösségéről (amikor az erőforrásokért versengenek csoportok), a hatalom koncentrációjáról és az abból fakadó visszaélésekről, az ideológiai ellentétekről (amikor eltérő hitrendszerek ütköznek), valamint az identitásbeli megosztottságról (például etnikai vagy vallási alapú konfliktusok). Külön hangsúlyt kap a háború mint intézmény: a fejezet történeti példákon keresztül ismerteti, hogyan fejlődött a hadviselés a korai fegyveres rajtaütésektől a szervezett hadseregekig, majd az ipari korban a totális háborúig. A szerző elemzi a konfliktusok társadalmi funkcióit is: paradox módon a külső konfliktus gyakran erősítheti a belső együttműködést (egy közös ellenség összehozhatja a csoportot), illetve a versengés időnként innovációhoz vezet (pl. technológiai fejlődés a fegyverkezésben). Ugyanakkor rámutat a konfliktusok romboló hatásaira: birodalmak omlanak össze háborúk nyomán, civilizációk tűnnek el, és a túlzott belső megosztottság (polarizáció) gyengítheti a társadalmi kohéziót. Bruggeman a konfliktus elemzéséhez is használ hálózati modelleket és fogalmakat: például bemutatja a strukturális egyensúly elméletét (barát-ellenség hálózatok), amely megmagyarázza, miként alakulnak ki szövetségek és ellenséges táborok. Rámutat arra is, hogy a hatalom hálózati jelenség: a hatalmi viszonyok (ki kit tud befolyásolni vagy kényszeríteni) meghatározzák, hogy kiből lesz konfliktus győztese vagy vesztese. Ez a fejezet segít általános keretbe helyezni a korábbi történelmi fejezetekben látott konfliktusokat – legyen az a törzsek közti viszály a földművelés hajnalán vagy a birodalmak közti háború –, és előkészíti a talajt a modern kor konfliktusainak megértéséhez.

6. Ipari és modern társadalmak – Modernizáció, globalizáció és jelenkori kihívások A hatodik fejezet az ipari forradalom korától napjainkig tekinti át az emberi társadalmak alakulását. Kiindulópontja a 18–19. század fordulóján kibontakozó iparosodás, amely radikális gazdasági-társadalmi változásokat indított el. Bruggeman bemutatja, hogyan vezetett az ipari termelés megjelenése urbanizációhoz (nagyvárosok kialakulásához), a munka megosztásának átalakulásához és új társadalmi osztályok – például a modern értelemben vett munkásosztály és polgárság – létrejöttéhez. Tárgyalja a nemzetállamok felemelkedését és a nacionalizmus korát, valamint a 20. század nagy konfliktusait (világháborúk, hidegháború) mint az ipari társadalmak közti összeütközéseket. A fejezet kitér a globalizáció folyamatára is: a 20. század végére az egész világ egyre szorosabban összekapcsolódott gazdaságilag és kulturálisan, ami új együttműködési formákat eredményezett (nemzetközi szervezetek, globális kereskedelem) és új feszültségeket is szült. Bruggeman rámutat, hogy a modern korban a kulturális evolúció példátlanul felgyorsult: a technológiai innovációk (pl. internet, tömegkommunikáció) révén az információ pillanatok alatt terjed a világban, ami egy soha nem látott globális hálózatot hozott létre az emberiségben. Ez alátámasztja a könyv fő tézisét, miszerint valóban egyetlen összekapcsolt szociokulturális rendszert alkotunk. A fejezetben megjelennek a jelenkori társadalmi problémák is: az ismét növekvő gazdasági egyenlőtlenségek a nemzeteken belül és között, a politikai polarizáció sok országban, valamint az olyan globális kihívások, mint a klímaváltozás, amelyek az emberiség kooperációs készségét teszik próbára. Bruggeman megvizsgálja, hogy a modern társadalmakban milyen intézmények és mechanizmusok tartják fenn az együttműködést ekkora méretekben – például a nemzetközi jog, az ENSZ, vagy éppen a globális piac –, és hol látjuk a konfliktus új formáit (terrorizmus, kibertámadások, kultúrák összecsapása). A fejezet zárásként áttekinti, hogy az ipari és posztindusztriális korszakban milyen tendenciák figyelhetők meg a kulturális evolúcióban: a gyors változás, az innovációk dominanciája, valamint az, hogy az emberiség egésze egyre inkább egy közös sorsközösséggé válik (például világjárványok vagy klímaválság formájában megtapasztalva a közös kihívásokat). Ez a fejezet mintegy összekapcsolja a múltat a jellel, bemutatva, hogy a korábban tárgyalt mechanizmusok (kultúra, kooperáció, konfliktus) ma is működnek, csak épp nagyobb léptékben és összetettebb formában.
7. Összegzés és következtetések – Egy átfogó emberiség-elmélet felé A záró fejezetben Bruggeman összefoglalja a könyv tanulságait és expliciten megfogalmazza az általa javasolt elméleti keretet. Kiemeli, hogy a könyv során bemutatott példák és modellek három fő elv köré rendezhetők, melyek az emberiség szociokulturális fejlődését irányítják: (1) az új kulturális elemek létrehozása és kombinálása, (2) ezek szelekciója a társadalmi környezetben, és (3) a környezet változása, amihez a kultúrának alkalmazkodnia kell. E három tényező együtt hatva eredményezi a kulturális evolúciót – nagyon hasonlóan a genetikai evolúció variáció-szelekció mechanizmusához, de az embernél a változás “egységei” eszmék, szokások, technológiák. Bruggeman hangsúlyozza, hogy a kulturális változás hálózati folyamat: “a kultúra egy óriási hálózatban evolválódik, ahol a változást azok az emberek hajtják, akik kooperatív és versengő módon kombinálják, átadják, használják és kiválogatják az információt.” Rámutat, hogy “az egyik ember kultúrája a másik ember szociokulturális környezetének része”, így mindannyian kölcsönösen hatunk egymásra. E gondolat visszautal a fő tézisre: az emberiség története egy összefüggő hálózatban zajlik, ahol minden innováció, együttműködés vagy konfliktus hullámai továbbgyűrűznek más közösségekbe is. A konklúzió fejezet bemutatja, hogyan ad ez a keret koherenciát a sokféle empirikus ténynek – a könyvben szereplő számos példát és esetet ennek

fényében új megvilágításban láthatunk, egy nagy, összefüggő történet részeként. Bruggeman röviden kitér arra is, hogy milyen további kutatások épülhetnek erre a megközelítésre: például a jövőbeni modellek finomíthatják, milyen tényezők (pl. intézmények, tudatos tervezés) gyorsítják vagy lassítják a kulturális evolúciót. Záró üzenete, hogy az emberiség múltjának ilyen egységes szemlélete segíthet a jelen problémáit is megérteni, sőt talán kezelni, hiszen rávilágít arra, milyen tényezők erősítik a társadalmi együttműködést és melyek gerjesztenek konfliktust hosszú távon.

Az érvelés és elméleti keretek ismertetése

Bruggeman könyvének érvelése szilárd elméleti alapokra épül, amelyeket a szerző expliciten tárgyal is. A központi elméleti keretet a kulturális evolúció elmélete adja, mely analógiát von a biológiai evolúció és a kulturális változás között. Ennek lényege, hogy a kulturális elemek (ötletek, technológiák, viselkedésminták) variációi keletkeznek az emberi alkotó folyamatok révén, majd ezek közül bizonyos elemek elterjednek vagy eltűnnek attól függően, hogy mennyire sikeresek a társadalmi környezetben. Bruggeman ezt a folyamatot három kulcsmechanizmus mentén írja le: kombináció, szelekció és változó környezet. A könyv érvelése szerint az emberi kultúra úgy fejlődik, hogy az emberek folyamatosan kombinálják a meglévő tudást új módon (innovatív ötletek, szinkretizmus, kreatív problémamegoldás), majd a társadalmi gyakorlatban kiderül, mely újítások életképesek – ezek kiválasztódnak, elterjednek (mert hasznosak, népszerűek, vagy a hatalom támogatja őket), míg mások feledésbe merülnek. Mindez nem statikus környezetben zajlik: a környezeti feltételek – legyenek azok természeti (pl. éghajlat, járványok) vagy társadalmi (népesség növekedése, technológiai változások) – folyamatosan változnak, így az, ami korábban előnyös kulturális megoldás volt, később hátránnyá válhat, és fordítva. Ez a keret ad magyarázatot arra, hogyan kapcsolódik össze a múlt és jelen: a kultúra folyamatosan halmozódik és módosul, de a változás alapmintázata (variáció és szelekció a környezet fényében) mindvégig hasonló marad.

Fontos elméleti hozzájárulás a könyvben a hálózati szemlélet hangsúlyozása. Bruggeman szociológusként a társadalmi hálózatok kutatója, és ezt a perspektívát kiterjeszti az egész emberiségre. Azt állítja, hogy az emberi társadalom kezdettől fogva hálózatként működik: emberek közötti kapcsolatok szövedéke, amelyen keresztül az információ, a kulturális tartalmak áramlanak. E hálózat jellemzői – például hogy mennyire sűrű vagy milyen csoportokra tagolt – befolyásolják a társadalmi folyamatokat. A könyvben többször visszatér, hogy “az emberiség egy óriási szociokulturális hálózat része”, ahol mindenki hatással van másokra. Egy konkrét megfogalmazásban: “valakinek a kultúrája a másik ember szociokulturális környezetét alkotja”, azaz amit az egyik ember tud, hisz vagy tesz, az a vele kapcsolatban állók tapasztalatvilágát formálja. Ez a gondolat megalapozza azt az érvet, hogy az emberi történelem különböző korszakai tulajdonképpen nem függetlenek egymástól, hanem egy közös háló részei – például a korábbi nemzedékek tudása és intézményei keretet adnak a későbbiek cselekvéséhez.

Az érvelés során Bruggeman felhasználja a komplexitáselmélet néhány eszközét is. A könyvet inspirálta egy evolúciós modell, amely a komplexitástudományi megközelítésben született, és Bruggeman szerint jól alkalmazható a kulturális evolúció leírására. Ez a modell arra utal, hogy a szerző a legkorszerűbb elméleti háttérre támaszkodik, amikor az evolúciós analógiát a társadalomra alkalmazza. A komplex rendszerek elmélete abban segít, hogy megértsük: az egyszerű szabályok (mint a kombináció és szelekció) nemlineáris, bonyolult eredményekhez vezethetnek egy nagy rendszerben, mint amilyen az emberi társadalom. Ebből

fakadóan a történelem során megfigyelhető átütő változások (például nagy civilizációk felemelkedése és bukása) értelmezhetők úgy, mint egy komplex adaptív rendszer dinamikájának részei, nem pedig pusztán egyedi eseményekként.

Bruggeman szintetizálja a különböző diszciplínák elméleteit is. Az érvelésben visszaköszönnek a történeti szociológia klasszikusainak gondolatai – például utalások lehetnek Norbert Elias civilizációs folyamatára vagy akár Marx gazdasági-társadalmi átalakulásaira –, de mindezt a kulturális evolúció és hálózatelmélet foglalja új keretbe. A szociálpszichológiai és evolúciós pszichológiai elméletek (mint az emberi együttműködés pszichológiai alapjai) szintén integrálódnak a magyarázatba. Az érvelés koherenciáját az adja, hogy Bruggeman a könyv elején lefektetett elveket (együttműködés, konfliktus, kultúra evolúciója) következetesen alkalmazza minden fejezetben. Így az olvasó végig ugyanazokkal a fogalmakkal gondolkodik a kőkori hordák és a modern nemzetállamok kapcsán is, ami megteremti az összehasonlíthatóságot. Az elméleti keretek ismertetésénél a szerző hangsúlyozza: nem arról van szó, hogy minden történelmi esemény teljesen ugyanúgy menne végbe, hanem arról, hogy vannak ismétlődő mintázatok, szabályszerűségek. Ilyen mintázat például, hogy nagyobb léptékű együttműködés általában valamilyen közös kulturális keret (hit, ideológia) meglétét feltételezi, vagy hogy erős külső nyomás (pl. háború, természeti katasztrófa) gyakran gyorsítja a társadalmi változást (akár technológiai innovációt generál). Ezeket a tételeket Bruggeman a könyv folyamán többször alátámasztja empirikus példákkal és modellezési eredményekkel.

Az érvelés stílusa végig analitikus és szisztematikus. Minden nagyobb állítást (pl. “a konfliktus polarizálja a társadalmat” vagy “az együttműködés hálózati struktúrája befolyásolja a csoport méretét”) a szerző igyekszik adatokkal vagy hivatkozásokkal megerősíteni – legyenek azok régészeti leletek, történeti statisztikák vagy kísérleti eredmények. Például hivatkozik laboratóriumi kísérletekre, amelyekben azt vizsgálták, mikor hajlandók az emberek együttműködni idegenekkel; vagy régészeti megfigyelésekre, amelyek azt mutatják, hogy a korai városfalak megjelenése egybeesik a konfliktusok erősödésével (tehát háborúk megjelenésével). E bizonyítékok beépítése az elméleti keretbe növeli az érvelés hitelességét. Ugyanakkor Bruggeman elismeri azokat a korlátokat is, amelyek az ilyen átfogó elméleti vállalkozással járnak: utal rá, hogy az egyes korszakokban természetesen számos egyedi tényező is szerepet játszott, amelyeket nem lehet maradéktalanul beilleszteni egy általános modellbe. Azonban úgy véli, ez nem csökkenti az általános érvényű mechanizmusok fontosságát, sőt épp azt mutatja, hogy a konkrétumok és általános elvek párbeszédére van szükség a társadalom megértéséhez.

Összefoglalva, az érvelés és elméleti keret központjában az a gondolat áll, hogy az emberi társadalom egységes elvek mentén vizsgálható, anélkül, hogy figyelmen kívül hagynánk a kulturális sokféleséget. Bruggeman a kulturális evolúció, a hálózatok és a kooperáció-konfliktus dialektikájának integrálásával egy olyan metarendszerelméletet kínál, amely hidat ver a humán tudományok különböző területei között. Ez a keret egyszerre merít a természettudományos gondolkodás precizitásából (evolúciós modell, hálózatelmélet) és a társadalomtudományok gazdag empirikus tudásanyagából, így próbálva meg választ adni arra a kérdésre, amit a bevezetőben feltett: mit és hogyan magyarázhatunk meg az emberiség egészének történetéből.

A mű fogadtatása és kritikája

Bruggeman munkája egy frissen megjelent (2024-es) könyv, így fogadtatása még formálódik, de máris nagy érdeklődést váltott ki a szociológia és a rokon tudományok területén. Mint “az emberiség szociológiájának első átfogó kísérlete”, a könyvet úttörő vállalkozásként tartják számon. A szakmai közönség pozitívan értékeli a könyv széles látókörét és innovatív megközelítését. A bemutató eseményen, amelyet az Amszterdami Egyetemen tartottak, a meghívott hozzászólók – köztük Stefan Thurner komplexitáskutató és Nico Wilterdink történeti szociológus – elismerően szóltak arról, hogy Bruggeman egyszerre interdiszciplináris, történeti és modellező módszereket kombinálva igyekezett egységes képet adni az emberi társadalom fejlődéséről. Ez is jelzi, hogy a mű vitaindító jellegű a tudományos közegben, hiszen különböző szakterületek képviselői kapcsolódtak be a megvitatásába.

A könyvet elsősorban azok méltatták, akik szerint szükség van a társadalomtudományokban ilyen átfogó szintézisre. Kiemelték, hogy a szerző hatalmas tudásanyagot mozgat: “a szerző alaposan felkészült a témában” – fogalmaz egy értékelés, utalva arra, hogy Bruggeman valóban “elvégezte a házi feladatát” a különböző korszakok és diszciplínák tanulmányozásában. A könyv gazdag empirikus anyaga lenyűgöző: az olvasó sok példát és adatot talál benne, ami segít konkrétabbá tenni az elvont elméleti modelleket. A recenzensek szerint a mű nagy erénye, hogy összekapcsolja az elméletet a történelemmel: nem ragad le pusztán absztrakt fogalmaknál, hanem megmutatja, azok hogyan alkalmazhatók a valóság magyarázatára. Ezzel a könyv hidat képez az antropológia, történelem és szociológia között, és ahogy a kiadó is kiemelte, különösen hasznos lehet a történeti szociológia, kulturális evolúció és társadalomelmélet iránt érdeklődő szakembereknek. A fogadtatás részeként többen rámutattak, hogy Bruggeman munkája számos korábbi elméletet – Eric Lenski szociokulturális evolúciós elképzeléseitől Norbert Elias civilizációs elméletéig – új egységbe rendez, és ezzel új perspektívát nyújt a régi kérdések megválaszolásához.

Ugyanakkor kritikák is megfogalmazódtak a könyvvel kapcsolatban, hiszen egy ilyen nagyszabású vállalkozás óhatatlanul vitára ösztönöz. Az egyik fő kritikai észrevétel az, hogy a 300 ezer évet átfogó elemzés szükségszerűen általánosít és egyszerűsít bizonyos dolgokat. Egyes szakértők felvethetik, hogy az emberi történelem rendkívül sokféle és bonyolult, ezért kérdéses, milyen mértékben lehet azt néhány elv mentén keretbe foglalni. Például ami az egyik kultúrában együttműködésnek számít, az egy másikban talán fel sem merül, mert mások a normák – az ilyen sajátos különbségeket pedig nehéz teljes mértékben kezelni egy egységes modellben. A könyv evolúciós szemléletmódja is vitát válthat ki: noha Bruggeman hangsúlyozza, hogy nem biológiai determinizmusról van szó, bizonyos antropológusok vagy szociológusok hagyományosan szkeptikusak az evolúciós analógiákkal szemben. Kritikaként megfogalmazódhat, hogy a kulturális evolúció elmélete – bár sok magyarázattal szolgál – esetleg alulértékeli az emberi tudatosságot és kreativitást, illetve a történelmi véletlen szerepét. Nem minden társadalmi változás írható le adaptív evolúcióként, hiszen sok eseményen a kontingencia (véletlenszerűség, egyedi történelmi körülmény) is múlik. Néhány olvasó esetleg hiányolhatja a részletesebb regionális vagy időszaki elemzéseket – Bruggeman globális léptékben beszél az emberiségről, de emiatt kevésbé tér ki egy-egy civilizáció mélyreható elemzésére. A specialista történészek vagy antropológusok így bizonyos részeket talán felszínesnek találhatnak a saját szakterületük viszonylatában. Ugyanakkor ez a könyv tudatosan vállalt jellemzője: széles spektrumú szintézis, nem pedig részletekbe menő monográfia egy adott korról vagy helyről.

Egy másik lehetséges kritika a modellezés használatát érinti. Bár a számítógépes szociális modellek hasznosak lehetnek, néhány társadalomtudós szerint fennáll a veszélye, hogy az efféle modellek túlzottan leegyszerűsítik a valóságot. A hálózati és evolúciós modellek

gyakran olyan idealizált feltételezésekkel élnek, amelyek a történeti valóságban nem teljesülnek tisztán. Például az emberek nem pusztán információ-feldolgozó csomópontok, hanem értelmező lények, akik kulturálisan jelentést tulajdonítanak a cselekvéseiknek – ezt nehéz beépíteni egy formális modellbe. Akik a humán tudományok hermeneutikai vagy kritikai megközelítését preferálják, azok talán távolságtartással fogadják a könyv természettudományos hangvételét. Kritikus hangok szerint a könyv kevésbé érinti például a hatalmi diskurzusok vagy a jelentésalkotás kérdését, amelyek pedig a modern szociológia fontos témái (főleg a posztmodern és kritikai elméletekben).

Mindazonáltal a könyvvel kapcsolatos kritikák többsége konstruktív jellegű: arra irányulnak, hogy hol lehet továbbfejleszteni vagy finomítani ezt az átfogó elméleti keretet. Maga Bruggeman is nyitott a vitára, amit az is mutat, hogy a könyv bemutatóján a hozzászólók különféle szempontokat hoztak be (például az egyenlőtlenség történeti alakulására vagy a modell további lehetőségeire koncentrálnak). Ezek a visszajelzések azt jelzik, hogy a mű élénk tudományos diskurzust generált.

Összességében *A Sociology of Humankind* fogadtatása pozitív, mint egy olyan mű, amely új gondolatébresztő keretet kínál az emberi társadalom megértéséhez. Bár vannak vitatható pontjai és kritikái, a könyv értékét az adja, hogy párbeszédet indít a különböző tudományterületek között, és ambíciójával inspirálhat további kutatásokat. Bruggeman kötete így egyszerre tölti be egy összegző mű és egy vitaindító kiáltvány szerepét a szociológiában. Az olvasó a könyvet befejezve átfogó képet kaphat arról, hogyan lett az emberiség azzá, ami, és elgondolkozhat azon is, merre tart – mindezt a kultúra, együttműködés és konfliktus szemszögéből vizsgálva. Az *A Sociology of Humankind* tehát olyan alapmű lehet, amely hosszú távon is hivatkozási pont lesz a társadalom fejlődéséről szóló elméleti diskurzusban.

Gili - Mangone: Towards a Sociology of Hope: Looking Beyond

A mű általános kontextusa és célja

Guido Gili és Emiliana Mangone könyve, a *Towards a Sociology of Hope: Looking Beyond* (Routledge, 2024) a remény jelenségét vizsgálja szociológiai perspektívából. A szerzők abból indulnak ki, hogy míg a remény alapvető emberi szükséglet és az emberi lét struktúrájának része – „nélküle nem tudunk élni” –, a társadalomtudományok mindeddig nem hoztak létre koherens, rendszerezett elemzést a reményről. A 20. század második felében több gondolkodó (pl. Ernst Bloch, Erich Fromm, Hannah Arendt) felhívta a figyelmet arra, hogy a remény szorosan összefügg az emberi lét feltételeivel és sorsával. Különböző szociológusok utaltak már a reményhez kapcsolódó fogalmakra – például a cselekvésre, a társadalmi változásra, az utópiára, a forradalomra, az emancipációra, az innovációra vagy a bizalomra –, azonban mindezidáig hiányzott egy átfogó keret, amely e fogalmakat a remény egységes szociológiai elméletébe rendezné.

A könyv célja e hiány pótlása: Gili és Mangone egy olyan elméleti keretet és fogalomkészletet kívánnak nyújtani, amely lehetővé teszi a remény szisztematikus vizsgálatát. Alapvető kérdéseket tesznek fel, melyek kijelölik a kutatás programját: miért jelenik meg a remény bizonyos történelmi korszakokban és helyeken, míg máskor eltűnik az emberek életéből és a társadalomból; kik a remény történelmi hordozói, mely társadalmi csoportok hajlamosak leginkább remélni, és miért; milyen célok és tárgyak felé irányul a remény; továbbá milyen feltételek könnyítik vagy nehezítik meg a remény megszületését. A szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a remény vizsgálata eszközt adhat a mai társadalom és a benne végbemenő változások kritikus értelmezéséhez. A könyv így a remény szociológiájának megalapozására törekszik, új nézőpontot kínálva a társadalmi jelenségek megfigyeléséhez és értelmezéséhez.

Főbb témák és érvek

A remény fogalma és sajátosságai: A kötet egyik központi témája magának a reménynek a meghatározása és elhatárolása más fogalmaktól. A szerzők rámutatnak, hogy a remény egyszerre szubjektív élmény és interszjektív, kapcsolati jelenség. Ahogy írják, a remény „nemcsak ‘bennünk’ történik, hanem az emberek között is”. Ez azt jelenti, hogy nem pusztán egyéni érzelmről vagy attitűdről van szó, hanem a remény társas természetű: önmagunkért is, másokért is, másokkal együtt, sőt néha mások ellenében is remélünk. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a remény univerzális emberi szükséglet és az élet fenntartásának feltétele – több filozófus (már Arisztoteléstől napjainkig) állította, hogy remény nélkül nem lehet élni. Ugyanakkor a remény nem azonos a vágygal vagy az elvárással: a könyv kitér a remény és a rokon fogalmak (például a pusztá óhaj, vágyakozás vagy az optimista elvárás) különbségeire, és vizsgálja a remény specifikus jellegzetességeit. E distinkciók fontosak a remény tudományos megragadásához – a szerzők például Ernst Bloch nyomán rámutatnak,

hogy a remény „pozitív várakozó érzélem”, amely a még „nem-lévő” felé irányul, szemben a beteljesült jelenhez kötődő elégedettséggel vagy a félelemmel, mely a jövő negatív lehetőségeit anticipálja. A remény Bloch szerint „a legemberibb mind közül”, mert túlmutat a jelenen és tágítja az ember horizontját. Az efféle filozófiai megközelítéseket a könyv integrálja a szociológiai elemzésbe, így pontosítva a remény fogalmi kereteit.

A remény tárgyai és dimenziói: Gili és Mangone kitérnek arra is, milyen különböző dolgokban reménykednek az emberek, és ezek milyen dimenziókra oszthatók. Rámutatnak, hogy különböző egyének és csoportok reményeiket különféle valóságokba helyezik: van, aki a halál utáni életben, más a világi boldogságban; van, aki anyagi biztonságban, szerelemben, testi egészségben vagy lelki üdvben reménykedik. Léteznek továbbá „nagy remények” is, amelyek egy-egy társadalmi osztály, nemzedék, nemzet vagy az egész emberiség kollektív vágyait fejezik ki. A szerzők kifejtik, hogy a reménynek különböző formái és szintjei léteznek a mindennapi apró reményektől a nagyszabású, történelmi léptékű utópiákig. Az egyik hivatkozott szerző, Henri Desroche például négy alapvető reményformát különböztet meg: (1) éber álm; (2) kollektív eszmekép; (3) túlradó várakozás; (4) általános utópia. Ezek a kategóriák azt mutatják, hogy a remény lehet viszonylag passzív fantázia vagy álmodozás, de lehet aktív társadalmi eszménykép és cselekvésre sarkalló várakozás is. A könyv érvelése szerint a remény eme formái mentén elemezhetjük, mennyiben megalapozott vagy illuzórikus egy adott remény. Desroche nyomán szó esik „üres, meghíúsult vagy csapdába esett” reményekről is – vagyis a szerzők nem idealizálják a reményt, hanem kitérnek a hamis remények jelenségére is. E kritikai szempont biztosítja, hogy a reményt ne csak pozitív, hanem kétélű társadalmi erőként lássuk: amennyiben a remény alaptalan (üres), túlhaladott (meghíúsult) vagy manipulatív (csapdába ejtő), az társadalmi szinten csalódáshoz vagy stagnáláshoz vezethet.

A remény viszony-jellege és társas beágyazottsága: A kötet fontos állítása, hogy a remény nem csupán egyéni pszichológiai állapot, hanem társas viszonyokban bontakozik ki. A „remény kapcsolati univerzuma” (a 2. fejezet címe) arra utal, hogy a remény mindig valamire vagy valakire irányul, és gyakran közös élmény. A szerzők szerint „a remény nemcsak önmagunkra vonatkozik, hanem másokkal együtt éljük meg, sőt néha mások ellen irányul”. Ez azt jelenti, hogy a remény lehet kollektív (például egy elnyomott csoport közös reménye a felszabadulásra) vagy relációs (amikor valaki más számára remélünk jobbat, pl. szülők a gyermekeik jövőjére vonatkozóan). A könyv érvelése szerint a remény e társadalmi beágyazottsága kulcsfontosságú: a remény megosztható, kommunikálható és közösséget szervezhet. Ugyanakkor a remény társas jellege feszültségeket is hordozhat, hiszen különböző csoportok reményei ütközhetnek (például reménykedhetünk egy versengő csoport sikerében egy másik csoport rovására). A szerzők ezt a dinamizmust is feltárják, bemutatva a remény relációs hálózatát, amely magában foglalja a reménykedőt, a remény címzettjét és a társadalmi kontextust, amelyben a remény formát ölt.

A remény funkciói és társadalmi szerepe: A könyv átfogó üzenete, hogy a remény hajtóerőként működhet a társadalomban. A szerzők amellet érvelnek, hogy a remény kulcsszerepet játszik a társadalmi cselekvésben és változásban. Az a tény, hogy az emberek el tudnak képzelni egy jobb jövőt, előfeltétele annak, hogy tegyenek is érte. Hannah Arendt elemzése alapján hangsúlyozzák a kezdet fogalmát: az emberi cselekvés (praxis) lényege, hogy képes valami újat kezdeni, ami Arendt szerint a születés ténye által gyökerezik az emberi állapotban – ez ad alapot a reménynek a világban. A remény tehát szorosan összekapcsolódik az ügynök-képességgel (agency): azzal a hitünkkel, hogy cselekedeteink jobb jövőt eredményezhetnek. A könyv 5. fejezete – “Hope as praxis: Overcoming Crises” –

kifejezetten tárgyalja, miként válik a remény gyakorlati erővé krízisek idején. A szerzők rámutatnak, hogy válsághelyzetekben (például háborúk, gazdasági válságok idején) a remény megjelenése és fenntartása döntő lehet a túlélés és a megújulás szempontjából. Ezt támasztják alá klasszikus szociológiai megfigyelések is: már Émile Durkheim és Peter L. Berger is feltették a kérdést, hogy vajon a remény segít-e az embereknek élni, illetve hogy a (jobb) változásba vetett remény milyen hatással van az egyén és a közösség túlélésére, kitartására. A könyv bemutatja, hogy a remény jelenléte erős motivációs bázis lehet egyéni és kollektív szinten is – például társadalmi mozgalmak nem indulhatnak el anélkül, hogy a résztvevők ne remélnének valamilyen elérhető célt. Ugyanakkor a szerzők a remény „sötétebb” oldalát is tárgyalják: ha a remény megalapozatlan, az passzivitáshoz vagy csalódáshoz vezethet. Ennek ellenére a fő érvek az, hogy a remény megfelelően értelmezve és irányítva a társadalmi változás motorja lehet, sőt kritikai erő is: a fennálló renddel való elégedetlenségből fakadó remény új alternatívák képzeléséhez és megvalósításához járulhat hozzá.

Történeti hullámváz és jelenkori szükséglet: A könyv egyik izgalmas témája a remény történeti változékonysága. Gili és Mangone felteszik a kérdést, miért van az, hogy bizonyos korokban és társadalmakban a remény erőteljesen jelen van vagy „feltámad”, míg máskor hisztérikussá válik vagy épp eltűnik az emberek horizontjáról. Elemzik a társadalmi-kulturális feltételeket, amelyek között a remény kivirágzik – például forradalmi korszakok, nagy közösségi célok idején – szemben azokkal az időszakokkal, amikor a remény megingott (ilyen lehet a súlyos csalódások utáni kiábrándultság kora). A szerzők amellet érvelnek, hogy a 21. század elején különösen nagy szükség van a reményre, amit Jürgen Moltmann és Paul Ricoeur nyomán a „lehetséges szenvedélyének” neveznek. A kortárs globális válságok (például a pandémiák, a klímaváltozás vagy a gazdasági egyenlőtlenségek) közepette a remény olyan erőforrás, amely segíthet alternatív jövőket elképzelni és megvalósítani. A könyv záróüzenete, hogy a saját és mások reményeinek megértése kulcsfontosságúvá vált: a Konklúzió fejezet célja „a saját és mások reményeinek megértése”, azaz reflektálni arra, miként ismerhetjük fel és érthetjük meg jobban a remény működését mind egyéni, mind társadalmi szinten. Összességében a főbb érvek arra mutatnak rá, hogy a remény szerves része az emberi cselekvésnek és társadalmi életnek, megértése pedig segít „új társadalmi világ” elképzelésében és megformálásában.

Szerkezeti felépítés

A könyv hat fejezetre tagolódik, amelyek logikusan épülnek egymásra és lefedik a fent említett témaköröket. Az alábbiakban röviden ismertetjük a fejezeteket és tartalmukat:

1. What Hope Is and How to Define It – Mi a remény és hogyan definiálható:
Az első fejezet a fogalmi alapokat fekteti le. A szerzők áttekintik a remény értelmezéseit a filozófiában és a társadalomtudományokban, megvizsgálva például Arisztotelész, Kant, Bloch, Fromm és mások reményre vonatkozó gondolatait. Ebben a részben pontos definíciót igyekeznek adni a reményre, elhatárolva azt a rokon fogalmaktól (mint vágy, optimizmus, hit stb.), valamint bemutatják a remény alapvető jellemzőit (érzelmi, kognitív és erkölcsi dimenzióit). Itt vetődik fel a kérdés: lehet-e a remény a szociológiai vizsgálódás tárgya, és ha igen, hogyan ragadható meg tudományosan. A fejezet alapvetése, hogy a remény antropológiai princípium is – az emberi létfeltételek alapvonása –, ami megalapozza a további szociológiai elemzést.
2. The Relational Universe of Hope – A remény kapcsolati univerzuma:
A második fejezet a remény társas természetét tárgyalja. Bemutatja, hogyan ágyazódik be a remény interperszonális viszonyokba, közösségekbe és kulturális kontextusokba.

A szerzők kitérnek a személyes és kollektív remény közti különbségre és összefüggésre – például megmagyarázzák, hogyan létezhet “kollektív remény” anélkül, hogy a társadalomnak valamiféle önálló „személyiséget” tulajdonítanánk. Rámutatnak, hogy bár a remény egyéneken keresztül nyilvánul meg, azok a társadalmi kapcsolatok és csoportok keretében formálódnak. A fejezet olyan kérdéseket feszeget, mint hogy kinek a reményéről beszélhetünk – egyénekén túl beszélhetünk-e mondjuk egy nemzedék vagy osztály reményéről – és hogyan oszlik meg a remény a társadalmi térben. Konkrét példákkal is illusztrálják a remény kapcsolati dimenzióit: szó esik például a családi, vallási vagy közösségi reményformákról, illetve arról, hogyan terjednek a remények narratívák és közösségi élmények révén.

3. Shapes and Dimensions of Hope – A remény alakzatai és dimenziói:

A harmadik fejezet a remény típusait és mértékeit rendszerezi. Itt a szerzők tipológiákat mutatnak be – például Henri Desroche fent említett négyes felosztását – és kiegészítik azokat saját elemzéseikkel. Megvizsgálják, miben különbözik az egyéni, személyes remény (ami lehet privát vágy vagy életcél) a kollektív remény formáitól (amilyen például egy politikai mozgalom utópiája vagy egy nemzeti jövőkép). Szó van a transzcendens reményről is, azaz a vallási/spirituális reményekről (például üdvösségbe vetett remény), összevetve a világi reménnyel (egy társadalmi utópia vagy tudományos-technológiai jövőkép formájában). A fejezet rávilágít, hogy a remény különböző dimenziói – érzelmi intenzitás, idősid (rövid vs. hosszú távú remény), bizonyosság foka, a remény hordozójának köre (egyén vs. közösség) stb. – mentén is elemezhetők. E fejezet fontos következtetése, hogy a remény sokfélesége ellenére léteznek általános mintázatok (a remény “közös készlete” bizonyos társadalmakban), és ezeket a mintázatokat a szociológia eszközeivel feltárhatjuk.

4. Who? To Whom? In What Context? – Ki? Kinek? Milyen kontextusban?:

A negyedik fejezet azt vizsgálja, kik a remény hordozói, kire vagy mire irányul a remény, és milyen társadalmi kontextusban jelenik meg. Itt a szerzők konkrétan megválaszolják a bevezetőben felvetett egyik alapkérdést: „Who are the actors and historical bearers of hope?” – azaz kik azok a társadalmi szereplők, akik a remény megtestesítői voltak különböző korokban. Történeti példákat hoznak: Max Weber nyomán a karizmatikus vezetők (próféták, forradalmi vezérek) gyakran a remény hordozói, akik új történelmi folyamatokat indítanak el. Ugyanígy bizonyos társadalmi csoportok is viselik a reményt: például Marx szerint a proletariátus, Lenin szerint a forradalmi párt, Mannheim szerint az értelmiség egy része lehet a történelem hordozott reményének letéteményese. A fejezet kitér arra is, hogy „kinek a számára” létezik a remény – például egy vezető reményt ad a követőinek, egy nemzedék a jövő generációinak stb. –, vagyis a remény címzettjeit elemzi. Emellett részletesen tárgyalja a társadalmi, politikai és kulturális feltételeket, melyek közt a remény megjelenik és erőre kap. Megvizsgálják, milyen strukturális tényezők kedveznek a reménynek: például gazdasági jólét vagy válság, politikai elnyomás vagy szabadság, kulturális zárt vagy nyitott légkör – és melyek gátolják azt. A fejezetben a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a remény nem véletlenszerűen oszlik el: bizonyos kontextusokban a remény könnyebben gyökeret ver (például ha van közös jövőkép vagy hit egy változásban), míg más körülmények között a remény elhalványul vagy átcsap illúzióba. Ez a rész egyfajta társadalmi „reménytérképet” kínál, megmutatva, hol és kinél keressük a reményt a társadalomban.

5. Hope as Praxis: Overcoming Crises – A remény mint praxis: válságok leküzdése:

Az ötödik fejezet a remény gyakorlati megnyilvánulásaira koncentrálna, különösen arra, hogyan segíti a remény a válságok leküzdését. Itt a remény praxis jellege kerül előtérbe, vagyis az, amikor a remény tudatos cselekvésben ölt testet. Történelmi és

jelenkori példák sorát vonultatják fel arra, miként szolgált a remény a változás katalizátoraként. Szó esik például társadalmi mozgalmakról (polgárjogi mozgalmak, rendszerváltó kezdeményezések), amelyek sikerét részben a közös remény (egy igazságosabb társadalom víziója) alapozta meg. A szerzők elemzik, hogyan tartja egyben a közösségeket a remény nehéz időkből: utalnak rá, hogy a remény életösztön-szerű erő lehet, amely – ahogy Karl Menninger pszichiáter megfogalmazta – „az életerő egyik megnyilvánulása, egy kreatív hajtóerő, mely a széthullás ellen harcol”. A fejezet azt is tárgyalja, hogy a válságok idején megjelenő remény mennyiben képes átalakítani a társadalmi struktúrákat. Például egy gazdasági válság után az a remény, hogy „soha többé” ne következzen be hasonló, intézményi reformokhoz vezethet. A szerzők a reményt mint praxis-t azonosítják a tudatos társadalomformálás energiájával: amikor az emberek nem adják át magukat a kétségbeesésnek, hanem a remény jegyében cselekszenek, új lehetőségek nyílnak meg a társadalom előtt. Ugyanakkor kritikusak is: a fejezet figyelmeztet a „hamis praxis” veszélyére, amikor a remény nevében meggondolatlan vagy káros cselekvések történnek (például utópisztikus társadalmi kísérletek, amelyek kudarcuk esetén reményvesztettséget hagynak maguk után). Összességében e rész konklúziója, hogy a remény mint cselekvés ambivalens lehet, de megfelelő keretek között a társadalmi megújulás és reziliencia kulcsa.

6. Conclusion: Understanding Our Own and Others' Hopes – Konklúzió: saját és mások reményeinek megértése:

A záró fejezet összegzi a kutatás tanulságait és reflexióra hív. A szerzők itt foglalják össze, mit nyerhetünk a remény szociológiai vizsgálatából, és hogyan érthetjük meg mélyebben a saját reményeinket éppúgy, mint a más emberek vagy csoportok reményeit. Rávilágítanak, hogy a remények megértése elősegíti az empátiát és a társadalmi kohéziót: ha felismerjük, miből táplálkozik például egy elnyomott közösség reménye, az segíthet párbeszédet kialakítani velük. A konklúzió kitér a könyv lehetséges gyakorlati alkalmazásaira is: javaslatokat tesz arra, miként lehet a remény szociológiáját továbbvinni kutatási programként. Itt visszautalnak a bevezetőben megfogalmazott kérdésekre, immár a könyv eredményeinek tükrében: összegzik, kiket azonosítottak a remény hordozóiként, milyen formákat öltött a remény a történelemben, milyen feltételek mellett erősödik vagy gyengül, és milyen következményei vannak. Felvetik, hogy a remény tanulmányozása nem ér véget e monográfiával – épp ellenkezőleg, új kutatási irányok nyílnak. Ide tartozhat például a remény mérése empirikus eszközökkel, vagy a remény szerepének vizsgálata konkrét aktuális problémák (pl. klímaválság, migráció, politikai polarizáció) megoldásában. A könyv zárógondolata, hogy a remény megértése hozzájárulhat egy jobb társadalmi jövő elképzeléséhez – ahogy Desroche fogalmaz: „nem ikertestvére-e egymásnak az utópia és a remény? Az utópiában egy másfajta társadalom reménye él. A reményben egy másfajta világ utópiája él.” A szerzők szerint éppen ez a másfajta világba vetett remény adhat alternatívát a jelen válságaira, és ennek felismerése a szociológia fontos feladata.

A szerzők által alkalmazott módszertan

Gili és Mangone munkája elméleti-elemző módszertant követ, amely erősen épít összehasonlító történelmi elemzésre és a fogalmi tipizálásra. A szerzők a rendelkezésre álló irodalmat – filozófiai, szociológiai, pszichológiai és teológiai forrásokat egyaránt – áttekintve „a remény szociológiai közös készletét” igyekeznek azonosítani, vagyis olyan állandó jelenségeket és „gyökereket”, amelyek különböző történelmi eseményekben is megtalálhatók.

Ezt a megközelítést egyfelől irodalmi elemzés jellemzi: a könyv széleskörűen idéz klasszikus és kortárs szerzőket (Arendt, Bloch, Fromm, Durkheim, Weber, Mannheim, stb.), és kritikus párbeszédet folytat velük. Másfelől a módszer komparatív: a szerzők összehasonlítják a remény különböző megnyilvánulásait eltérő korokban és társadalmi közegekben, hogy feltárják a hasonlóságokat és különbségeket. Például elemzik a remény szerepét vallásos közösségekben a középkorban, majd összevetik a modern szekuláris utópiákkal; vagy megvizsgálják, miként bukkant fel a remény diskurzusa a felvilágosodás, a forradalmak vagy a 20. századi polgárjogi mozgalmak idején, és összehasonlítják e példákat.

A módszertan fontos eleme a fogalmi keretalkotás és tipológia-készítés. A szerzők, építve elődeikre (pl. Mannheim utópiatipológiája, Desroche reménytípológiája), kialakítanak egy olyan rendszert, amelyben a remény különböző típusai és dimenziói elhelyezhetők. E tipológiai megközelítés révén a könyv öt kulcskérdés mentén strukturálja az elemzést: (1) Kik a remény szereplői (egyének és csoportok)? (2) Melyek a remény főbb társadalmi formái? (3) Milyen társadalmi-kulturális feltételek kedveznek a reménynek? (4) Milyen hatásai vannak a reménynek egyénre és társadalomra? (5) (Implicit módon) Hogyan definiáljuk és ismerjük meg a reményt szociológiai szempontból? E kérdések mentén haladva a szerzők tematikus fejezetről fejezetre adnak elméleti válaszokat, és alátámasztják azokat történeti példákkal vagy a szakirodalomból vett esetekkel.

Empirikus értelemben a könyv nem egy konkrét terepkutatásra vagy statisztikai elemzésre épül, hanem szekunder elemzésre: mások kutatásait, történeti dokumentumokat, irodalmi szövegeket és filozófiai értekezéseket elemez. Például a módszertan részeként szövegértelmezést alkalmaznak – ilyen, amikor Arendt vagy Fromm műveiből idéznek és azt szociológiai nézőpontból értelmezik. Ugyanakkor a könyv módszertana interdiszciplináris: nem korlátozódik a szűken vett szociológiára, hanem bevonja a humán tudományok (irodalom, művészettörténet – utalnak is rá, hogy szépirodalmi példák és művészeti utalások is segítenek a remény megértésében) és a társadalomfilozófia eredményeit is. Ez a széles megközelítés biztosítja, hogy a remény fogalmát több nézőpontból világítsák meg.

Összességében Gili és Mangone módszertana a teoretikus szintézisre épül: a szerteágazó, eddig fragmentált remény-kutatás „fonalait felvéve” (ahogy ők fogalmazzák) egy összefüggő elméleti keretbe szövik össze a meglévő ismereteket. E keret segítségével kritikusan értelmezik a mai társadalmat is – a módszer tehát nem pusztán leíró, hanem kritikai-analitikus. A könyv végén a szerzők módszertani reflexiót is nyújtanak, javasolva, hogy a felvázolt keret hogyan vihető tovább empirikus kutatásokban (pl. survey-k a remény mértékéről különböző csoportokban, interjúk a remény narratíváiról stb.). Így a módszertan egyszerre elméleti megalapozás és kutatásprogram-javaslat, amely további vizsgálódásokat ösztönöz a remény témájában.

Kritikai elemzés és lehetséges hatások

A *Towards a Sociology of Hope* átfogó és úttörő vállalkozás, amely több szempontból is jelentős hatással lehet a társadalomtudományokra. Erőssége, hogy egy eddig kevésbé kutatott területet rendszerez: a szerzők integrálják a reménnyel kapcsolatos korábbi gondolatokat, és egy koherens elméleti vázat kínálnak. Ez a szintézis értékes, mert ahogy ők is kiemelik, a reményről szóló gondolkodás eddig „gazdag, de töredékes” volt, és hiányzott az összekapcsolás. Gili és Mangone munkája betölti ezt az űrt, így alapműként szolgálhat a jövőbeli remény-kutatások számára. A könyv egyik fő hozzájárulása, hogy expliciten bevezeti a „remény szociológiája” fogalmát és kutatási programját, ezzel új diszciplínaközi

párbeszédet indíthat el. Várható, hogy a munka nyomán további empirikus vizsgálatok indulnak arról, hogyan mérhető a remény különböző társadalmakban, vagy milyen szerepe van a reménynek konkrét jelenségekben (pl. közösségi felzárkóztató programok sikerében, politikai mobilizációban, mentális egészség társadalmi vetületeiben stb.).

Kritikai szempontból azonban felvethető néhány kérdés. Mivel a könyv főként elméleti jellegű, egyes olvasók hiányolhatják a közvetlen empirikus bizonyítékokat. A szerzők rengeteg példát és hivatkozást hoznak, de ezek jellemzően másodlagos források vagy történeti illusztrációk. Így a kötet kritikusai felvethetik, hogy a bemutatott keret mennyire alkalmazható a gyakorlatban, illetve hogyan lehet a remény fogalmát operacionalizálni empirikus kutatásban. A szerzők ugyan javasolják a kutatási program kibontását, de e munka keretein belül nem végeztek statisztikai elemzést vagy mélyinterjú-sorozatot a reményről – ez azonban nem is volt céljuk, inkább iránytűt adnak a jövőbeli kutatóknak.

Egy másik lehetséges kritikai észrevétel a könyv esetleges Európa-központúsága vagy nyugati fókusz. A hivatkozott elméletek zöme nyugati (európai vagy észak-amerikai) gondolkodók műveiből származik. Felmerülhet, hogy a remény egyetemes fogalmát mennyire tárgyalja a könyv globális perspektívában – például más civilizációk, kultúrák reményfelfogása mennyire jelenik meg. A kötet alapvetően a nyugati filozófiai és szociológiai hagyományra épít (keresztény teológia, felvilágosodás, modernitás kritikája stb.), így a nem nyugati kontextusok (pl. keleti filozófiák reményfogalma, vagy bennszülött kultúrák jövőképei) háttérben maradhatnak. Ezt azonban részben ellensúlyozza a téma általános, elméleti jellege – amit megállapítanak a reményről, az sok esetben kultúrákon átívelőnek tekinthető (hiszen az emberi kondíció részeként fogják fel a reményt). A könyv kritikai ereje abban is rejlik, hogy nem idealizálja a reményt. A szerzők maguk is felhívják a figyelmet arra, hogy korábbi elméletek némelyike – például Mannheim utópiatipológiája vagy Desroche metaforái – nem ad teljesen kielégítő magyarázatot a remény minden típusára. Így saját keretük is nyitott marad a továbbgondolásra. Ez az önreflexió a mű erénye, ugyanakkor a kritikus olvasó felvetheti, hogy a bemutatott tipológiák és fogalmak egy része még mindig elég általános, és esetleg több konkretizálást igényelne. Például a „remény mint praxis” fejezetben említett esetek (karizmatikus vezetők, mozgalmak) jól mutatják a remény működését, de nem mindig derül ki, hogy ezekből milyen általános törvényszerűségeket vonhatunk le. Vagyis a könyv inkább gondolatébresztő, keretalkotó jellegű, semmint végleges válaszokat adó – amit a szerzők egyébként vállalnak is. Hatásait tekintve a kötet több irányban is jelentős lehet. A szociológiai elméletalkotásban új fogalmi eszköztárat kínál az érzelmek és kulturális orientációk vizsgálatához. Illeszkedik abba a tendenciába, amely a pozitív orientációkat (pl. bizalom, együttműködés, altruizmus) vizsgálja a társadalomban, nem csak a diszfunkciókat vagy konfliktusokat. Így a remény szociológiája hozzájárulhat egy kiegyensúlyozottabb társadalomképhez, ahol a jövőbe vetett hit éppoly fontos elem, mint a múltból eredő feszültségek. A mű hatással lehet a gyakorlati területekre is: például a közösségfejlesztésben vagy a politikai kommunikációban felismerhetik, mennyire fontos a közös remények megfogalmazása. A politikai vezetők számára sem érdektelen a könyv üzenete, miszerint a tartós társadalmi projektek mögött széles körben osztott remények állnak – ez rámutat a narratívák és víziók erejére a közéletben. Továbbá, a könyv felvetheti a nevelés és ifjúságpolitika számára is, hogy a remény mint érték és készség (hope as a virtue) fejlesztése fontos lehet a fiatal generációk támogatásában.

Összegzésképpen, kritikai elemzés ide vagy oda, Gili és Mangone műve mindenképpen új perspektívát hoz a szociológiába. Lehetővé teszi, hogy a társadalmat ne csak a félelem, az érdek vagy a hatalom lencséjén keresztül vizsgáljuk, hanem a reményén keresztül is. Ez a

nézőpont pedig – amellett, hogy tudományosan gyümölcsöző lehet – a mai bizonytalan világban morális és gyakorlati jelentőséggel is bír, hiszen rávilágít arra, hogyan őrizhetjük meg és oszthatjuk meg egymással a reményt.

Kapcsolódás más szociológiai és filozófiai elméletekhez

A *Towards a Sociology of Hope* gazdagon kapcsolódik korábbi szociológiai és filozófiai elméletekhez, hiszen éppen ezek szintéziséből építkezik. Az alábbiakban kiemelünk néhány fő kapcsolódási pontot és elméleti hagyományt, amelyekhez a könyv tartalmilag kötődik:

- Utopizmus és társadalmi változás elméletei:

A remény vizsgálata szorosán összefonódik az utópia fogalmával. A könyv utal Karl Mannheim klasszikus dichotómiájára az ideológia és utópia között, ahol az utópia a fennálló rendet meghaladó, „még-nem” létező alternatíva képét adja. Mannheim nyomán a szerzők a reményt mint a „nem még létező” perspektíváját értelmezik, ami radikálisan új társadalmi lehetőségeket vet fel. Ernst Bloch marxista filozófus *A remény elve* című munkájára is támaszkodnak: Bloch szerint az emberi lét a „még-nem-lét” és a lehetséges jövő felé való nyitottság által meghatározott, és a remény ebből a nyitottságból fakad. Gili és Mangone átveszik Bloch ontológiai optimizmusát – miszerint a remény egyfajta „harcos optimizmus”, ami túlmutat a jelenen –, de kritikai szűrőn keresztül illesztik be a szociológiai gondolkodásba. Henri Desroche elméletét (a remény formáiról és hullámvölgyeiről) külön alfejezetben elemzik, és egyetértenek azzal a gondolatával, hogy az utópia és a remény „ikertestvérek”, közös vonásuk az alteritás stratégiája, azaz a másságban rejlő jövő keresése. A könyv tehát erős kapcsolatot mutat az utópiákkal foglalkozó szociológiai és filozófiai irodalommal – ideértve Fredric Jameson és Ruth Levitas utópiakutatásait is, bár ezeket a könyv nem feltétlenül elemzi részletesen, de szellemiségében rokon velük. Fontos kapcsolódás még Gramsci gondolata: az ő híres mottóját („az értelem pesszimizmusa, az akarat optimizmusa”) a remény praxisa kapcsán lehet felidézni – a könyv tárgyalja Gramsci nézeteit is a megvalósítható utópiák kapcsán.

- Cselekvésemélet és politikai filozófia (praxis):

A remény társadalmi szerepének vizsgálata során Giliék kapcsolódnak Hannah Arendt praxiselméletéhez. Arendt *Az emberi állapot* című művében kifejti, hogy az emberi cselekvés lényege az újrakezdés képessége (natalitás), ami egyben a világban megjelenő remény alapja. A könyv Arendt nyomán értelmezi a reményt mint a politikai cselekvés hajtóerejét: a közös cselekvéshez mindig kapcsolódik egy elképzelt jövő, egy remény, ami értelmet ad az erőfeszítéseknek. Emellett a könyv reflektál Weber karizmatikus uralom elméletére is: Weber szerint a karizmatikus vezetők új értékeket teremtenek, követőik pedig hisznek egy jobb jövőben – ez lényegében a remény szociológiai esete. A szerzők ezzel a szociológiai cselekvéseméletekhez is csatlakoznak, hiszen a remény motivációs szerepének kiemelése rokon Max Weber és Talcott Parsons gondolatával, miszerint az értékek és hitek (így a jövőbe vetett hit) befolyásolják a cselekvést. A politikai filozófiák közül Erich Fromm humanista gondolatai integrálódnak a könyv érvelésébe: Fromm *A remény forradalma* művében a reményt „aktív, éber, szorgalmas” attitűdnek nevezi, amely nem passzív várakozás, de nem is vak erőltetés, hanem a megfelelő pillanatban való cselekvésre kész belső készenlét. Ez a paradox aktív remény Fromm szerint a változás előfeltétele. Gili és Mangone ezt az érvet beépítik: a reményt a társadalmi praxisban megnyilvánuló aktív erényként írják le, egybecsengően Arendt és Fromm nézeteivel.

- Szociológia és vallásbölcselet (transzcendencia):

Mivel a remény fogalma történelmileg erősen kötődik a valláshoz, a könyv kapcsolatot teremt a teológiai fogalmak és a szekuláris szociológia között. Hivatkoznak Jürgen Moltmann teológusra, aki a reményt „a lehetséges szenvedélyének” nevezi, utalva rá, hogy a keresztény eszkatológia a reményre épül. Ugyanígy Paul Ricoeur filozófus gondolata – aki Kierkegaard nyomán beszél a reményről mint a lehetséges iránti szenvedélyről – megjelenik, jelezve, hogy a remény transzcendens és immanens dimenziói egyaránt fontosak. A könyv párbeszédet folytat Peter L. Berger szociológussal is: Berger A mennyország hírei (A Rumor of Angels) című művében a reményt a transzcendencia „jeleként” tárgyalja a szekuláris világban. Gili és Mangone az ő felvetését – miszerint a remény afféle „vészkijárat” a bezáruló világból – szociológiai szemszögből értelmezik, és rámutatnak, hogy még a szekuláris társadalmakban is megjelennek vallásos jellegű reményformák (például a hit a történelem morális ívében vagy az emberiség fejlődésében). A klasszikus szociológusok közül Durkheim és Marcel Mauss is kapcsolódik a témához: Durkheim a vallási közösség összetartó erejét elemezve utalt rá, hogy a közös hiedelmek – köztük a jövőbeni üdvösség reménye – kollektív erőt adnak. Mauss az ajándékozás és kölcsönösség kapcsán használta az előlegezés fogalmát, ami tulajdonképpen a másik fél jövőbeni viszonzásába vetett bizalom, egyfajta remény. Ezek a gondolatok megjelennek a könyvben a remény szociális mechanizmusainak tárgyalásakor. Így a mű hidat képez a szociológia és a vallásfilozófia között, megmutatva, hogy a transzcendens remény (pl. vallási hit) és az evilági remény (pl. társadalmi utópia) strukturálisan összevethető.

- A bizalom és a jövő szociológiája:

A remény témája rokon a bizalom (trust) szociológiai fogalmával is, amire a szerzők utalnak. Anthony Giddens és Piotr Sztompka munkásságában a bizalom a jövőre irányuló pozitív elvárás, ami lehetővé teszi a komplex társadalmak működését. Gili és Mangone kifejti, hogy a remény és a bizalom között szoros kapocs van: ahol az emberek bíznak egymásban és intézményeikben, ott könnyebben formálódik közös remény a jövőt illetően. Így a könyv kapcsolódik a kockázat és modernitás elméleteihez (pl. Ulrich Beck) is, hiszen a modern társadalmakban a jövő nyitott kimenetelű, és a remény/bizalom az, ami csillapítani tudja a bizonytalanságot. Emellett a remény vizsgálata kiegészíti a jövőkutatás és anticipáció egyre növekvő területét a társadalomtudományokban. Olyan elméletekhez kapcsolódik, mint Barbara Adam idő-szociológiája vagy Jens Beckert várakozásokról szóló elmélete a gazdaságban – bár konkrétan nincsenek említve, a remény szociológiája ezen diskurzus része lehet, hiszen a jövőorientált cselekvések (legyen szó gazdasági befektetésről vagy családalapításról) mögött ott húzódik a remény valamiféle formája. A könyv expliciten említi is, hogy a remény rokon a bizalommal, innovációval és más jövőbe mutató attitűdökkel, így integrálja a remény vizsgálatát a modern társadalom e kulcsfogalmaival.

Összegzésül, Gili és Mangone munkája szervesen illeszkedik a társadalomelmélet nagy áramlataiba, miközben új hangsúlyokat vezet be. Kapcsolódik a klasszikus elméletekhez (Marx, Weber, Durkheim utópiái és vallási víziói), a 20. századi kritikai gondolkodáshoz (Frankfurti iskola, Fromm, Bloch, Arendt) és a kortárs diskurzusokhoz (bizalom, jövőorientáció kutatása). A könyv külön érdeme, hogy ezeket a kapcsolatokat explicitté teszi: a szövegben sok hivatkozás és összevetés található, amelyekből az olvasó láthatja, hogyan épül fel a remény szociológiája a meglévő elméleti örökségre. Ugyanakkor a könyv tovább is mutat ezen örökség keretein: a „Looking Beyond” alcím is arra utal, hogy a szerzők túl kívánnak tekinteni a korábbi elméleteken, és új távlatokat nyitni a remény vizsgálatában. Ennek eredményeként a mű nemcsak kapcsolódik a korábbi elméletekhez, hanem hozzá is járul azok továbbfejlesztéséhez azáltal, hogy a reményt mint önálló elemzési fókuszot emeli be a szociológiai gondolkodás főáramába.

Raymond Boudon és Renaud Fillieule: Les méthodes en sociologie

A könyv fő témái és felépítése

Raymond Boudon és Renaud Fillieule „Les méthodes en sociologie” című műve a szociológiai kutatás módszereinek átfogó, mégis tömör bemutatását kínálja. A 128 oldalas kötet (a PUF Que sais-je? sorozatának része) központi kérdései: „Hogyan írhatók le a társadalmi jelenségek? És hogyan magyarázhatók meg?” E kérdések mentén a szerzők három fő módszert különítenek el és tárgyalnak részletesen: az oksági (kauzális) elemzést, a módszertani individualizmust és a kognitív racionalitás módszerét.

A könyv fejezetei ennek megfelelően három nagy egységre tagolódnak: • Az oksági elemzés: bemutatja, miként tárják fel a szociológusok az ok-okozati összefüggéseket a társadalmi jelenségek között. Ide tartozik például a statisztikai adatok elemzése és a változók közötti kapcsolatok vizsgálata annak érdekében, hogy megértsük, milyen tényezők idéznek elő bizonyos társadalmi kimeneteket. A fejezet valószínűleg klasszikus példákat vonultat fel (pl. Durkheim öngyilkosság-vizsgálata mint az oksági elemzés mintája), és rávilágít arra, hogyan lehet leírni a társadalmi tények közötti korrelációkat és ok-okozati viszonyokat. • A módszertani individualizmus: ez a rész a társadalmi jelenségek magyarázatát az egyének cselekvésein keresztül közelíti meg. Boudon – a fejezet fő szerzője – itt kifejti azt a megközelítést, miszerint a társadalmi jelenségeket az egyéni cselekedetek összegződéséből (aggregációjából) kell levezetni. A fejezet valószínűleg kitér arra, hogyan jelennek meg a makroszintű mintázatok a mikroszintű motivációkból, beleértve olyan klasszikus témákat, mint az akaratlan következmények (unintended consequences) és a mikro-makro kapcsolatok kérdése. • A kognitív racionalitás: a harmadik fő fejezet a szociológiai racionalitás fogalmát vizsgálja, különös tekintettel az egyének gondolkodásmódjára és meggyőződéseire. Boudon bevezeti a „kognitív racionalitás” fogalmát, amely azt jelenti, hogy az emberek cselekvéseit és hiedelmeit saját szemszögükből nézve racionális okok vezérlik. Itt a szerzők szubjektív értelemadó motívumokat elemeznek: megmutatják, hogy még a látszólag irracionális hitrendszerek vagy értékválasztások mögött is felfedezhető valamiféle észszerű logika, ha figyelembe vesszük az egyén perspektíváját.

A fenti három módszer eltérő szögből közelíti meg a társadalmi valóság leírását és magyarázatát, amit a szerzők hangsúlyoznak is: mindhárom eltérő módon válaszol a „leírás és magyarázat” kérdéseire, és a könyv mindegyiket világosan, számos példával illusztrálva mutatja be. Az olvasó így áttekintést kap a szociológiai módszerek különböző típusairól, a hozzájuk kapcsolódó elméleti keretéről és gyakorlati alkalmazásukról is. A kötet szerkezete logikusan építkezik: az oksági-pozitivisták megközelítés felől halad a cselekvéseméleti és jelentésértelmező módszerek felé, jelezve, hogy a szociológiai magyarázat egyszerre igényel statisztikai bizonyítékot és az egyéni cselekvések megértését.

Módszertani megközelítés és filozófiai háttér

Raymond Boudon módszertani megközelítése határozott filozófiai alapokon nyugszik, amely végig érezhető a műben. Boudon a weberi hagyományt követve a módszertani individualizmus elkötelezett híve: a társadalmi jelenségeket az egyének szándékos, értelmes cselekvéseire vezeti vissza. Max Weber nyomán Boudon az emberi cselekvést úgy definiálja, mint “szándékkal, preferenciával rendelkező” viselkedést. E felfogás szerint a szociológus feladata az, hogy feltárja az egyéni cselekvések mögött meghúzódó indokokat (okokat), és megmutassa, miként állnak össze ezek a mikroszintű cselekvések makroszintű társadalmi jelenségekké. Boudon hangsúlyozza, hogy egy társadalmi jelenség magyarázata végső soron az azt alkotó egyéni cselekedetek megértését jelenti – azaz nincs éles ellentét „magyarázat” és „megértés” között. Filozófiai posztulátuma szerint „magyarázni egy jelenséget annyi, mint az egyéni cselekvések eredményeként felfogni (azaz megérteni azokat), rendszerint feltárva a jó okokat e cselekvések mögött, akár tudatosak ezek az okok az aktorok számára, akár nem”. Ezzel a szerzők összekapcsolják a pozitivista oksági elemzést a megértő szociológia tradíciójával, hidat verve a kvantitatív magyarázat és a kvalitatív értelmezés közé.

Boudon módszertani individualizmusa – melyet a könyv második nagy fejezete fejt ki – három kulcsfogalomra épül: cselekvés, ész (ráció) és aggregáció. Az egyéni cselekvők racionálisak, amennyiben rendelkeznek bizonyos célokkal, preferenciákkal, és cselekedeteiket ennek megfelelően alakítják. Fontos hangsúlyozni, hogy Boudon racionalitás-fogalma kognitív jellegű: nem feltétlenül a gazdasági értelemben vett haszonmaximalizálást jelenti, hanem azt, hogy a cselekvőknek van valamilyen érthető indoka vagy „jó oka” a tetteikre. Még ha utólag a megfigyelő számára egy viselkedés irracionálisnak tűnhet is, Boudon szerint a cselekvő szemszögéből nézve találhatunk benne racionális motívumot. Ez a kognitív racionalitás elve, amelyet a könyv harmadik fő része taglal.

Filozófiai értelemben Boudon ezzel szembeállítja a durkheimi „szociologizmus” és más holista megközelítések egyoldalúságával. Míg Émile Durkheim szerint „a társadalmi tényeket társadalmi tényekkel kell magyarázni” – vagyis a kollektívumok elsődlegességét hirdette az egyénnel szemben –, addig Boudon szerint csak az egyének léteznek konkrét cselekvőként, a társadalmi struktúrák hatásait is az egyéneken keresztül kell értelmezni. Boudon kritikája szerint a hagyományos szociológia gyakran aszimmetrikusan járt el: a valósnak tartott meggyőződések racionális okokkal magyarázta, míg a tévesnek bélyegzett hiedelmeket egyszerűen külső társadalmi okokra vezette vissza. Ezt az egyoldalúságot Boudon kognitív megközelítése korrigálja: minden hit és meggyőződés mögött keresi a benne hívők számára értelemmel bíró okokat, legyenek azok objektív vagy szubjektív természetűek. Így például egy ideológia vagy babona követőinek gondolkodását nem pusztán társadalmi nyomás vagy manipuláció eredményeként látja, hanem úgy, hogy a hívek maguk adnak „jó okokat” saját hitüknek, amelyek számukra meggyőzőek. Ez a kognitív episztemológiai háttér magyarázza, hogy a könyv miért emeli ki önálló módszerként a kognitív racionalitást: a szerzők szerint a szociológusnak figyelembe kell vennie az egyének gondolkodásmódját és észérveit is a társadalmi jelenségek megfjtésekor.

Boudon és Fillieule módszertani nézőpontja tehát a liberális individualista szociológiához áll közel. A francia szociológiában Boudont gyakran a marxizáló, struktúra-központú megközelítések ellenpólusaként tartják számon. Míg a 20. század második felében Franciaországban Pierre Bourdieu és más baloldali teoretikusok az osztályok és hatalmi struktúrák elsődlegességét hangsúlyozták a társadalmi konfliktusok magyarázatában, addig Boudon egy alternatív értelmezést dolgozott ki. Az ő nézete szerint a társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok nem vezethetők le pusztán az uralom és osztályharc kategóriáiból; helyette az egyének eltérő stratégiáin és racionalitásán keresztül érthetők meg.

Elemzéseiben nem kollektív entitások harcát vizsgálja, hanem az egymástól eltérő „sajátos racionalitás” mentén cselekvő egyének sorozatát. Ez a filozófiai álláspont hatja át a *Les méthodes en sociologie*-t is: a könyv minden módszertani fejezetében tetten érhető az a meggyőződés, hogy a társadalmat az egyének cselekvéseinek tükrében kell vizsgálni, még akkor is, ha makroszintű statisztikai elemzést végzünk. Ugyanakkor Boudon azt is elismeri, hogy az egyéni cselekvéseknek vannak társadalmi okai – például normák, intézmények, helyzetek, melyek befolyásolják a döntéseket –, csak hogy ezeket az okokat is az egyének percepcióin és reakcióin keresztül érdemes megragadni. Így a módszertani individualizmus nem zárja ki a társadalmi kontextus elemzését, hanem beépíti azt az egyéni döntések magyarázatába.

Összességében a mű mögötti filozófiai háttér az analitikus szociológia megközelítése: a társadalmi jelenségek magyarázatához empirikus (gyakran kvantitatív) adatokra és elméleti (kvalitatív jellegű) értelmezésre egyaránt szükség van, és ezek nem egymás ellentétei, hanem kiegészítői. E gondolat jegyében Boudon és Fillieule a könyvben arra törekednek, hogy megmutassák, a különféle módszerek – a statisztikai okfeltárástól az egyéni motivációk megértéséig – együttesen járulhatnak hozzá a teljesebb szociológiai magyarázathoz.

Kvantitatív és kvalitatív módszerek a szociológiában

A szociológiai kutatásban hagyományosan két nagy módszertani megközelítést szokás megkülönböztetni: a kvantitatív és kvalitatív módszereket. Boudon és Fillieule könyve is érinti ezt a felosztást, hiszen az oksági elemzés elsősorban kvantitatív eszköztárat használ, míg a módszertani individualizmus és kognitív racionalitás közelebb áll a kvalitatív, jelentésközpontú megközelítéshez. A szerzők ugyan nem egy hagyományos módszertani kézikönyv részletező stílusában tárgyalják az adatgyűjtési technikákat, de az elemzésükből kirajzolódik a kvantitatív és kvalitatív módszerek különbségeinek és lehetséges összehangolásának kérdése.

Kvantitatív módszerek

A kvantitatív módszerek számszerű adatok gyűjtésén és statisztikai elemzésén alapulnak. Ide tartoznak például a kérdőíves felvételek, nagy mintás survey-k, statisztikai adatelemzések, esetleg kísérleti vizsgálatok vagy más, matematikai-statisztikai eszközökkel dolgozó eljárások. A kvantitatív megközelítés célja, hogy mérhető változókon keresztül írja le és magyarázza a társadalmi jelenségeket. Ennek révén általános mintázatokat tárhatunk fel, és összehasonlíthatóvá tehetünk különböző csoportokat vagy időszakokat. Például kvantitatív módszerrel vizsgálható a társadalmi mobilitás statisztikája, a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása, bűnözési ráta trendek stb. Az adatok eredményeit gyakran táblázatokban, grafikonokon jelenítik meg, és számszerű mutatókkal jellemzik a jelenségeket.

A kvantitatív módszerek előnye a széleskörű általánosíthatóság és objektivitás: nagy elemszámú adatok esetén megbízható statisztikai következtetések vonhatók le, és a módszer megismételhető, ellenőrizhető keretet biztosít. Ugyanakkor megvannak a korlátai is. Ha a kutató egyedi esetre vagy életrajzi pályára kíváncsi, a tisztán kvantitatív elemzés nehézségbe ütközhet. A statisztikai átlagok és korrelációk ugyanis elfedhetik az egyedi sajátosságokat. Továbbá fennáll a veszélye, hogy a számok mögötti jelentés elvész: a pusztán korreláció nem feltétlenül jelent oksági kapcsolatot. Ahogy a szerzők is utalnak rá, a kvantitatív oksági elemzés sokszor csak a kiindulópont – megmutatja, mi függ össze mivel, de a miért kérdésére gyakran csak az egyéb (kvalitatívabb) módszerek bevonásával kaphatunk választ. Éppen ezért

Boudon és Fillieule szerint fontos tudni, hogy mit vizsgálunk: világosan kell definiálni a fogalmakat, mutatókat és az összehasonlítás egységeit, mielőtt statisztikai elemzésbe kezdünk. A megfelelő operacionalizálás hiányában a kvantitatív kutatás félrevezető lehet.

Kvalitatív módszerek

A kvalitatív módszerek ezzel szemben a mélységre és részletekre helyezik a hangsúlyt, és tudatosan lemondanak a mennyiségi mérésről a mélyebb megértés javára. Ide tartoznak az olyan kutatási technikák, mint a mélyinterjúk, életútinterjúk, résztvevő megfigyelés (vagy etnográfia), esettanulmányok, valamint a szövegelemzés (tartalomelemzés, diskurzuselemzés) nyitott, felfedező módszerei. A kvalitatív megközelítés célja, hogy árnyaltan tárja fel egy jelenség belső dinamikáját, kontextusát és az abban részt vevők perspektíváját. Például kvalitatív módszerrel vizsgálható egy szubkultúra normarendszere résztvevő megfigyeléssel, vagy egy társadalmi mobilitást megélt személy döntési motivációi mélyinterjúk révén.

A kvalitatív módszerek ereje abban rejlik, hogy gazdag, részletgazdag információt adnak az adott jelenségről, feltárva a jelentéseket és értelmezéseket. Nyitott kérdésekre épülnek, a hangsúly a nyelvi kifejezésmódok és narratívák elemzésén van. Ez lehetővé teszi annak megértését, hogyan látják az emberek saját helyzetüket, milyen motivációk, értékek, érzelmek vezérlik őket. A kvalitatív kutatás rugalmasabb: a kutató a terepen akár módosíthat is a kérdésein az új információk fényében, és mélyebb összefüggéseket fedezhet fel, amire egy előre struktúrált kérdőív nem mindig alkalmas.

Természetesen a kvalitatív módszereknek is vannak gyengeségei. Mivel kis esetszámokkal dolgoznak, az eredmények nem általánosíthatók olyan széles körben, mint a kvantitatív adatok. A kutató személye, értelmezése nagyobb szerepet játszik, így a szubjektivitás erősebben jelen lehet – éppen ezért a tudományos ellenőrizhetőség és megismételhetőség itt nehezebb. Ugyanakkor a kvalitatív eredmények gyakran hipotéziseket szolgáltathatnak, melyeket aztán kvantitatív úton tesztelni lehet. Boudon kognitív racionalitás fejezete is ebbe a kvalitatív-logikai irányba mutat: elméleti rekonstrukciók és értelmezések révén próbál magyarázatot adni bizonyos jelenségekre (mint például az ideológiák elfogadottsága), amit utána akár empirikusan is lehet vizsgálni.

A két megközelítés összehasonlítása és kapcsolata

A kvantitatív és kvalitatív módszerek gyakran eltérő utakon indulnak el, de a céljuk közös: a társadalmi valóság megértése és magyarázata. A két megközelítés közti különbség összefoglalva: a kvantitatív módszer széles látószögű – sok eset röviden, számokban –, míg a kvalitatív módszer közeli fókuszú – kevés eset mélyrehatóan, szövegesen. A szerzők álláspontja szerint nem érdemes éles ellentétet húzni a két megközelítés közé, mert komplementer módon is alkalmazhatók. Boudon maga is azt vallja, hogy a megértés (Verstehen) és a magyarázat nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő feladatok a szociológiában. Ez arra utal, hogy a kvalitatív megértés (az egyének motivációinak, jelentésadásainak feltárása) hozzájárul a kvantitatív magyarázathoz (okszági összefüggések bizonyításához), és fordítva: a statisztikai eredmények értelmezéséhez szükség lehet a mögöttes tartalom ismeretére.

A gyakorlatban gyakran alkalmaznak vegyes módszertant (mixed methods), ami ötvözi a két megközelítés előnyeit. Például egy kutatás indulhat interjúkkal (kvalitatív), hogy feltárja a fontos kérdéseket és hipotéziseket, majd egy nagyobb kérdőíves felméréssel (kvantitatív)

tesztelhetik azokat. A Les méthodes en sociologie szellemisége is amellett érvel, hogy a különböző módszertani eszközök tudatos kombinálása vezet teljesebb képhez egy társadalmi problémáról. Az oksági elemzés kvantitatív eredményei így összeérhetnek a módszertani individualizmus és kognitív racionalitás kvalitatívabb magyarázataival.

A szerzők kitérnek arra is, hogy minden módszernek megvannak a maga korlátai, és a kutatási kérdés jellegétől függ, melyik megközelítés a legcélravezetőbb. Például ha általános trendeket akarunk látni (mint a társadalmi mobilitás hosszú távú alakulása), elengedhetetlen a kvantitatív elemzés. Ha viszont azt akarjuk megérteni, mi motivál egyéni szinten bizonyos döntéseket (miért nem mennek egyes diákok egyetemre, noha lehetőségük lenne), akkor a kvalitatív megközelítés, esetleg Boudon racionális döntéseméleti modellje adhat választ. A könyv implicit üzenete, hogy a jó szociológus mindkét perspektívát ismeri és elismeri: az adatokat és tényeket ugyanúgy, mint az értelmezést és jelentéseket. Ez a szemlélet pedig a szociológiai módszertan komplexitását tükrözi.

A módszerek előnyei és hátrányai a szerzők szerint

Boudon és Fillieule mindhárom tárgyalt módszer esetében mérlegelik azok erősségeit és korlátait. A szerzők nézőpontja azonban egyértelmű: mindhárom megközelítés fontos, noha nem egyforma szerepben. Az alábbiakban összefoglaljuk, milyen előnyöket és hátrányokat tulajdonítanak a különféle módszereknek a könyvben, a szerzők értelmezése szerint.

- Oksági elemzés – a kvantitatív okfeltárás eszköztára: – Előnyök: Az oksági (kauzális) elemzés teszi lehetővé a társadalmi jelenségek objektív vizsgálatát nagy adathalmazokon. Segítségével statisztikailag igazolható összefüggéseket találhatunk – például kimutatható, hogy egy bizonyos változó növekedése együtt jár egy másik növekedésével vagy csökkenésével. Az ilyen elemzés szisztematikus és megismételhető, ami tudományos szempontból alapkövetelmény. Előnye, hogy átfogó képet nyújthat: nagy minták elemzésével általános társadalmi trendeket és mintázatokat ismerhetünk meg. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a leírás és a magyarázat első lépéseikhez nélkülözhetetlen egy jól felépített oksági vizsgálat – ez adja meg a keretet, amelyen belül azután részletesebb magyarázatokat kereshetünk. – Hátrányok: Boudon és Fillieule rámutatnak, hogy a puszta oksági elemzés gyakran felszínes maradhat, ha nem egészül ki az egyéni szint vizsgálatával. A statisztikai összefüggés önmagában nem magyarázat – például ha azt találjuk, hogy a vallásos emberek boldogabbak, az okok mögött számos egyéni tényező lehet, amit a korreláció nem fed fel. Az oksági elemzés így hajlamos figyelmen kívül hagyni a mechanizmust: azt, hogy miért áll fenn az adott összefüggés. A szerzők szerint e módszer hátulütője, hogy sokszor csak „fekete dobozként” kezeli a társadalmi folyamatokat: inputok és outputok viszonyát látja, de a belső folyamat (az egyének döntései, interakciói) rejtve marad. További hátrány, hogy a strukturális (társadalmi) magyarázatok olykor deterministává válhatnak – mintha az egyéneknek nem lenne beleszólásuk. Boudon éppen ezt az egyoldalúságot kritizálta a hagyományos szociológiában, amikor szóvá tette, hogy a “téves” hitelveket nem elegendő külső okokra visszavezetni. Az oksági elemzés tehát szükséges, de nem elégséges: előnye a széles rálátás, hátránya a mélység hiánya a tisztán kvantitatív keret miatt.

- Módszertani individualizmus – az egyéni cselekvésekre alapozó magyarázat: – Előnyök: A módszertani individualizmus legnagyobb erőssége, hogy hidat ver a mikro- és makroszint közé. Ez a megközelítés képes megmagyarázni, hogyan állnak elő a nagy társadalmi tendenciák az egyének millióinak döntései nyomán. Megakadályozza a hamis általánosításokat, mert nem elégszik meg azzal, hogy “X társadalmi ok Y jelenséghez vezet”,

hanem megmutatja az egyéni logikát e kapcsolat mögött. Például nem csak azt mondja, hogy „az alacsonyabb társadalmi osztályú diákok kisebb eséllyel jutnak egyetemre”, hanem feltárja, milyen egyéni megfontolások (kockázat, költség-haszon becslés, információhiány stb.) vezetnek ehhez a mintázathoz – ahogyan azt Boudon az oktatási egyenlőtlenségek elemzésekor tette. A módszertani individualizmus előnye tehát a mélyebb magyarázó erő: azáltal, hogy a cselekvők „jó okait” rekonstruálja, valójában oksági magyarázatot is ad, csak épp nem makro- hanem mikroalapon. Továbbá a szerzők szerint ez a megközelítés rugalmas és univerzális: elvben bármilyen társadalmi jelenség esetében alkalmazható, hiszen mindig az egyének alkotják a társadalmat. Boudon egy korábbi művében meg is jegyzi, hogy az ő felfogásában a módszertani individualizmusnak „nincsenek határai” a társadalmi változások magyarázatában, és hosszú távú folyamatokra is a legalkalmasabb keretet nyújtja. E nézőpont szerint akár a történelmi léptékű átalakulások (forradalmak, társadalmi fejlődés) is elemezhetők egyéni döntések sorozataként – gondoljunk Tocqueville vagy Weber történelmi elemzéseire, melyek az aktorok motivációiból indultak ki. – Hátrányok: A módszertani individualizmus kritikái általában arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyéni magyarázatok összeillesztése nehéz feladat. Komoly módszertani kihívás például megfelelő adatokat gyűjteni az egyének szándékairól, motivációiról tömeges méretekben. Gyakorlati akadály, hogy az emberek néha maguk sincsenek teljesen tudatában motivációiknak, vagy utólag racionalizálnak – így az „igazi” okok feltárása nem mindig egyértelmű. Emellett a kritikusok szerint a túlzottan individualista nézőpont alulértékeli a társadalmi struktúrák erejét: bizonyos mintázatok nem magyarázhatók pusztán az egyéni választások különbségével, mert a választási lehetőségek keretét maga a társadalmi struktúra határozza meg. Például egy szegényebb közegben felnövő diák döntéseit erősen korlátozza az iskolák minősége, a kulturális tőke hiánya stb. – olyan tényezők, melyek nem vezethetők vissza egyéni preferenciákra, hanem kollektív jellegűek. Boudon és Fillieule persze nem tagadják a környezeti hatásokat, sőt, expliciten foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy „mik a cselekvések társadalmi okai?”, mielőtt az aggregációról beszélnének. Az ő válaszuk az, hogy a társadalmi hatásokat is az egyén szűrőjén keresztül kell érteni – például a normák akkor hatnak, ha az egyén elfogadja őket, vagy alkalmazkodik hozzájuk. Mindazonáltal egyes szociológusok (különösen a holista vagy strukturalista irányzat képviselői, mint Bourdieu) szerint a módszertani individualizmus nem képes megragadni a hatalmi viszonyok és kollektív tudattalan jelenségek teljes spektrumát. Összefoglalva: a módszertani individualizmus óriási magyarázó potenciállal bír, de alkalmazása sokszor összetett és igényes, s fennáll a veszélye, hogy a kutató az egyéni okok keresése közben elveszíti a fától az erdőt – azaz a nagyobb társadalmi kontextust. (Boudon szerint persze az „erdő” is csak fákból áll, de a vita e ponton nyitott marad a különböző iskolák között.)

• Kognitív racionalitás – a meggyőződések és értékek megértő elemzése: – Előnyök: A kognitív racionalitás koncepcióját Boudon kifejezetten azért vezeti be, hogy a nehezen megmagyarázható társadalmi jelenségeket is értelmezni lehessen az egyéni racionalitás egy tágabb értelmében. Olyan esetekről van szó, mint például kollektív hiedelmek, ideológiák, értékorientációk, amelyek első pillantásra irracionálisnak vagy érthetetlennek tűnhetnek (pl. összeesküvés-elméletekben való hit, vallási szekták népszerűsége, tömeges pánikjelenségek stb.). Boudon amellet érvel, hogy minden ilyen jelenség mögött található az egyén számára „jó okok”, és a szociológus feladata ezeket rekonstruálni. A kognitív racionalitás módszertana lehetővé teszi, hogy a kollektív meggyőződéseket ne csupán külső tényezőkkel (manipulációval, társadalmi nyomással) magyarázzuk, hanem belülről, az aktorok nézőpontjából. Ennek óriási előnye, hogy növeli a magyarázat meggyőző erejét: ha be tudjuk mutatni, hogy egy adott hiedelemrendszer a benne részt vevők számára belső logikával és érvrendszerrel bír, akkor jobban megértjük, mi tartja fenn. Boudon azt hangsúlyozza, hogy az

emberek nem érzik kényszernek a saját hitüket, hanem meg vannak győződve annak igazságáról – mégpedig az általuk ismert érvek alapján. A kognitív megközelítés ezért tiszteletben tartja az egyének szubjektív valóságát, és nem bélyegzi őket irracionálisnak, hanem megpróbálja feltárni gondolkodásuk szerkezetét. Ez a módszer különösen hasznos az olyan kutatásokban, amelyek a kultúra, ideológia, értékek területén mozognak, vagy ahol a diskurzusok elemzése a központi (pl. politikai retorika vizsgálata, médiaelemzés): ilyenkor az egyének (vagy csoportok) által felhozott indokokat elemezve jutunk magyarázathoz. – Hátrányok: A kognitív racionalitás módszerének nehézsége, hogy erősen támaszkodik a kutató értelmező képességére. A „jó okok” rekonstruálása nem egy egzakt tudományos eljárás, hanem sokszor elemzői ítélet kérdése. Két kutató akár más „jó okokat” is találhat ugyanazon jelenség mögött attól függően, milyen elméleti keretet alkalmaz. E megközelítés így potenciálisan szubjektívebb, mint a tisztán kvantitatív módszerek. További hátrány, hogy az egyének által adott magyarázatok vagy indoklások nem mindig őszinték vagy tudatosak – az emberek gyakran racionalizálnak utólag, illetve a mélyebb motívumaikat ők maguk sem látják tisztán. Így a kutató olyan rejtett ok-okozati láncokat tételezhet fel, amelyek tesztelése problémás. Empirikusan a kognitív racionalitás vizsgálata többnyire kvalitatív eszközökkel történik (pl. interjúk, szövegelemzés), így korlátozott lehet az általánosíthatósága. Végül megemlíthető, hogy más elméleti iskolák szerint nem minden társadalmi cselekvés mögött keresendő racionális indok: például a pszichoanalitikus vagy behaviorista megközelítések szerint számos jelenség irracionális vagy ösztönös eredetű. Boudon e nézetekkel vitázva állítja, hogy a szociológusnak akkor is úgy kell kezelnie a vizsgált hiedelmet, mintha lenne racionális magva a hívők számára – mert csak így értheti meg a jelenség működését. Ennek elfogadása vagy elutasítása azonban világnézeti kérdés is lehet.

Összességében, a szerzők úgy érvelnek, hogy a fenti módszerek egyike sem nélkülözhető a teljes szociológiai eszköztárból. Mindegyik módszernek megvan a maga hozzájárulása a tudományos megismeréshez: az oksági elemzés keretet ad és széles látókört biztosít; a módszertani individualizmus biztosítja, hogy a magyarázat valóban okokra épüljön, ne csak statisztikai egybeesésekre; a kognitív racionalitás pedig az értelmezési mélységet adja hozzá, különösen a kulturális és ideológiai jelenségeknél. Boudon álláspontja szerint, ha ezt a három szintet sikerül integrálni, akkor a szociológiai magyarázat valóban kielégítő lesz. A módszerek hátrányai többnyire abból adódnak, ha kizárólagosan alkalmazzuk őket: mindhárom megközelítés egyoldalú lehet önmagában. Éppen ezért a mű üzenete az is, hogy a szociológus legyen tisztában mindegyik módszer korlátaival, és kombinálja azokat a kutatási cél függvényében.

A mű fogadtatása és kritikái szakmai körökben

“Les méthodes en sociologie” először 2002-ben jelent meg, azóta számos kiadást élt meg, legutóbb frissítve 2018-ban, ami jelzi a mű tartós jelentőségét. A szakmai körökben a könyvet alaplírásként tartják számon a szociológiai módszertan oktatásában, különösen a francia nyelvterületen. A kiadó is “referencia-munkaként” hivatkozik rá, amely “világosan írja le és példákkal illusztrálja” a szociológia három fő módszerét. A rövid terjedelem ellenére a könyv sűrű tudásanyagot közvetít, amiért dicsérték érthető stílusát és tömörségét. Boudon tekintélye is hozzájárult a pozitív fogadtatáshoz: ő már életében a francia szociológia egyik meghatározó alakja volt, így módszertani összegzése sokak szerint hasznos betekintést nyújtott a szociológiai kutatás logikájába. Ugyanakkor a mű kritikákat is kapott, főleg azoktól, akik más elméleti irányzatokat képviselnek. Az egyik gyakori észrevétel, hogy Boudon és Fillieule három „nagy módszere” nem fedi le a szociológiai módszerek teljes spektrumát. Például a könyv nem külön fejezetben tárgyalja a kvalitatív terepmunkát, az etnográfiai megfigyelést

vagy a történeti-összehasonlító módszert, amelyek pedig szintén fontos részei a szociológia eszköztárának. Ez érthető, hiszen Boudon válogatása azokra a módszerekre fókuszál, melyeket ő a legjelentősebbnek tart a társadalom magyarázatában – de emiatt a kritikusok szerint a könyv némileg szűk szempontú. Egy holista szemléletű szociológus hiányolhatja belőle például a hálózatelemzés vagy a rendszerszintű modellek tárgyalását, egy interpretatív antropológus pedig mondhatja, hogy a kognitív racionalitás nem tér ki a szimbolikus jelentések gazdagságára. Vannak, akik szerint Boudon osztályozása valójában saját elméleti preferenciáját tükrözi: az általa évtizedeken át művelt racionalista-individualista megközelítést helyezi előtérbe, és kevésbé foglalkozik az olyan módszerekkel, amelyek nem illeszkednek ebbe a keretbe. A fogadtatás részeként meg kell említeni a francia szociológián belüli vitákat is, amelyek Boudon életművét övezték. Boudont – így e művét is – gyakran állították szembe Pierre Bourdieu iskolájával. Bourdieu implicit kritikája, miszerint a társadalmi cselekvés sokszor nem tudatos habitusok eredménye és strukturális erők által meghatározott, ellentétes Boudon feltételezésével, miszerint mindig találhatunk tudatos (vagy legalábbis kognitíve felfogható) egyéni okokat. Bár Bourdieu közvetlenül nem írt e könyvről, követői rámutattak, hogy a *Les méthodes en sociologie* nem tér ki a hatalom és dominancia strukturális mechanizmusaira úgy, ahogy azt egy konfliktuselméleti megközelítés megkíváná. Ahogy egy elemző megjegyezte: „Boudon alternatívát kínált a domináns marxista-ihletésű megközelítésekkel szemben”, ám ezzel együtt kisebbségi pozíciót is képviselt a francia akadémián, ami vitákat generált. A könyv kritikusi között akadtak, akik szerint Boudon túlzott racionalizmusba esik – minden jelenséget a józan ésszel akar magyarázni, még olyankor is, amikor a társadalmi élet irracionális elemei dolgoznak. Philippe Perrenoud már 1978-ban írt „A módszertani individualizmus hatáiról” Boudon kapcsán, rámutatva, hogy bizonyos kollektív jelenségek (például a nyelv vagy a kultúra egésze) nehezen értelmezhetők pusztán egyéni cselekvések összekomponálásaként. Ezeket a kritikákat a könyv kapcsán is felelevenítették: vajon minden társadalmi jelenségre alkalmazható-e a Boudon által vázolt három módszer, vagy vannak olyan kérdések (pl. strukturális egyenlőtlenségek reprodukciója, globális rendszerek működése), ahol más megközelítések hatékonyabbak?

Mindezen kritikák ellenére a *Les méthodes en sociologie*-t széles körben elismerik mint fontos hozzájárulást a szociológiai módszertanról szóló diskurzushoz. A könyv értéke nem abban áll, hogy minden lehetséges módszert bemutat, hanem abban, hogy egy koherens elméleti keretbe helyezi a szociológiai kutatás logikáját. Az olvasók – legyenek hallgatók vagy gyakorló kutatók – a műből megérthetik, hogyan gondolkodik egy neves szociológus a tudományos módszerről: Boudon és Fillieule megmutatja, miképp lehet egyszerre törekedni a magyarázat oksági erejére és a megértés empatikus mélységére. Ez a szemlélet ma is releváns, hiszen a szociológiában ma is zajlik párbeszéd a kvantitatív és kvalitatív, az egyéni és strukturális magyarázatok hívei között. A könyv tehát nem csupán módszertani útmutató, hanem állásfoglalás is a szociológia elméleti alapjairól, amely ösztönzőleg hatott a szakmai eszmecserékre. A *Les méthodes en sociologie* fogadtatását összefoglalva elmondható, hogy alapműnek tekinthető a francia szociológus-közösségben, melyet sokan dicsértek világos stílusáért és integratív szemléletéért, ugyanakkor vitatott is a paradigmája a más nézőpontú szakemberek körében. A mű példaértékűen világít rá arra, hogy a szociológiában a módszertani pluralizmus miként kapcsolható össze egy egységes gondolati keretben, de az is látható belőle, hogy a tudományos viták a módszertan terén (is) tovább élnek. Ennek ellenére Boudon és Fillieule könyve maradandó hatású: hozzájárult ahhoz, hogy a szociológusok tudatosabban reflektáljanak saját módszereikre, és hogy a leírás vs. magyarázat, kvantitatív vs. kvalitatív ellentétpárokat meghaladó módon gondolkodjanak a társadalom tanulmányozásáról.

Alain Touraine: Nous, sujets humains

Bevezetés

Alain Touraine (1925–2023) nemzetközileg ismert francia szociológus, aki több évtizedes pályafutása során a társadalmi mozgások és a modern társadalmak átalakulásának elemzésével vált híressé. *Nous, sujets humains* („Mi, emberi alanyok/szubjektumok”) című műve 2015-ben jelent meg, és a szerző kései életművének összegző, kulcsfontosságú darabja. A könyv – amelyet Touraine 90 évesen, utolsó nagy műveként publikált – egy új társadalmi gondolkodásmódot vázol fel, amely a „poszt-szociális” korszakban az emberi szubjektum szerepére épül. Touraine ebben az írásban szintézisét adja mindannak, amit a modern társadalmak válságairól, a globalizáció ellentmondásairól és az emberi méltóság védelméről gondol. A mű középpontjában az a kérdés áll, miként védhető meg az emberi méltóság és a fundamentális jogok a 21. században, amikor az emberiség példátlan kihívásokkal néz szembe. Az alábbi ismertetés részletesen bemutatja a könyv fő témáit és érveit, Touraine filozófiai-szociológiai megközelítését, a kulcsfogalmakat és elméleteket, a mű fogadtatását és kritikáit, kapcsolatát Touraine más munkáival és a kortárs elméletekkel, valamint a könyv jelentőségét és hatását a társadalomtudományokra.

Fő témák és központi érvek

Touraine *Nous, sujets humains* című műve több kulcstémát jár körül, melyek közös szála az emberi „szubjektum” védelme a modern világ fenyegetéseivel szemben. A főbb témák és érvek a következők:

Globális hatalmi rendszerek és válságok a posztindusztriális korban

A könyv kiindulópontja a kortárs világ átfogó válságdiagnózisa. Touraine szerint három nagy hatalmi rendszer uralja napjaink globális rendjét, amelyek súlyos fenyegetést jelentenek az emberiségre: • Féktelen pénzügyi kapitalizmus a Nyugaton. A globalizáció és a technológiai fejlődés ígéretei hatalmasak, ám ezek beteljesülését gátolja egy elszabadult pénzügyi tőkehatalom, amely elszakadt a termelő gazdaságtól. A pénzpiacok uralma aláássa a társadalmak gazdasági stabilitását és növeli az egyenlőtlenséget. • Hagyományos totális hatalom Keleten. Olyan autoriter vagy totális rezsimek, mint Oroszország és Kína, amelyek állami diktatúrával kontrollálják a társadalmat. Ezek a rendszerek a politikai szabadságot és a polgári jogokat korlátozzák, és kiterjesztik hatalmukat a társadalom minden szférájára. • „Poszt-nacionalista” zsarnokságok máshol. Ide sorolja Touraine azokat a rendszereket, mint például Irán, ahol az állami igazságszolgáltatás és vallási hatalom összefonódik, és a rezsimek célja a polgárok szabadságának totális ellenőrzése. Ezek az új típusú zsarnokságok a vallási vagy ideológiai fanatizmusra épülve abszolút igényt formálnak az egyének feletti hatalomra, akár az egyén gondolat- és lelkiismereti világát is uralva.

Touraine rámutat, hogy ezen erők ambíciója mind „teljes”: egyszerre fenyegetik az anyagi erőforrásokat és az emberi szubjektivitás terét. Paradox helyzetként írja le, hogy miközben az emberiség sosem látott mértékben képes lenne alakítani saját sorsát és környezetét, ugyanakkor önmaga elpusztítására való potenciál is példátlanul megnőtt. A modern kor tehát egyszerre hordozza a felszabadulás ígértét és a pusztulás veszélyét.

Az emberi szubjektum és a szubjektíváció mint válasz

A Nous, sujets humains központi érve, hogy e globális válságerőkkel szemben csak az egyének öntudatra ébredése és cselekvő szubjektummá válása (szubjektívációja) kínálhat megoldást. Touraine szerint csak a társadalmak „szubjektívációja” – vagyis az, hogy az egyén saját jogait és méltóságát felismerve, cselekvő alannyá lép elő – állíthat gátat a fenti totalizáló hatalmaknak. Amikor az egyén „szubjektummá” válik, azt jelenti, hogy tudatosan érvényesíti az alapvető emberi jogok elsőbbségét minden törvénnyel szemben, és szembeszáll a hatalmi visszaélésekkel.

Touraine hangsúlyozza az emberi méltóság elidegeníthetetlen jogát, amelyet minden körülmények között tiszteletben kell tartani. A szubjektummá vált ember megvédi az emberi lét méltóságát a domináns osztályok önző érdekeivel és a vezetők eszmei tétlenségével szemben. Másképpen fogalmazva, az egyén mint szubjektum olyan etikai alany, aki saját jogaira és értékeire hivatkozva ellenáll a ráerőltetett hatalomnak. Ez a gondolat filozófiai értelemben a szabadság ethoszát hordozza: Touraine szerint az a gondolat, hogy az emberek saját történelmük főszereplői, tulajdonképpen egyfajta szabadságfilozófia.

Fontos kiemelni, hogy Touraine számára a szubjektum nem pusztán önző individualizmust jelent. Épp ellenkezőleg: a szubjektum az egyetemes értékek hordozója. Amikor az egyén magára mint szubjektumra tekint, akkor az egyetemes emberi jogokat és erkölcsi elveket képviseli – ezek válnak cselekvése kiindulópontjává. Így a társadalom önértelmezése is etikai keretek közé kerül: Touraine szerint a jövő társadalmának etikai alapúnak kell lennie, különben el sem képzelhető. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi életet a jó és rossz, jogos és jogtalan kérdései mentén kell újragondolni, nem csupán hatalmi vagy gazdasági szempontok szerint.

Új etikai szereplők és mozgalmak megjelenése

A könyv harmadik fő gondolati pillére a cselekvésre hívás: Touraine felszólít új társadalmi szereplők (aktőrök) és új mozgalmak mozgósítására, akik képesek felvenni a harcot a fent említett kihívásokkal. Úgy véli, hogy a hagyományos társadalmi mozgalmak, amelyek konfliktusai az ipari társadalmakat strukturálták (klasszikusan például a munkásmozgalom a tőkés-osztályharc keretében), mára kimerültek vagy elvesztették központi szerepüket. Az ipari modernitás alappilléreinek lebomlásával – ezt Touraine korábbi művében, a *La Fin des sociétés* (2013) című munkában részletezte – új típusú konfliktusok és mozgalmak veszik át a főszerepet a posztindusztriális, „poszt-szociális” világban.

Touraine szerint az új szereplőknek etikusnak és demokratikusnak kell lenniük, és az a feladatuk, hogy az emberi szubjektum alapvető jogainak védelmezőivé váljanak. Ezek a mozgalmak nem szűkíthetők le egy-egy osztály vagy csoport érdekeire, hanem univerzális elveket (emberi jogok, méltóság, szabadság) kell képviselniük. Touraine lényegében egy új társadalmi aktivizmus körvonalait rajzolja meg, amely az univerzalizmuson és az egyenlőség–szolidaritás értékein alapul. Ilyen mozgalmak például a női egyenjogúság (feminizmus)

mozgalma, a környezetvédő mozgalmak, vagy bármely olyan kollektív fellépés, amely az emberi méltóságot és jogokat védi. Touraine másutt kiemeli, hogy különösen a nők mozgalma tölthet be központi szerepet az új korszakban, hasonlóan ahhoz, ahogyan a munkásmozgalom volt meghatározó az ipari társadalomban.

Ezzel szembeállítva Touraine beszél az „anti-mozgalmakról” is, melyek a társadalmi lét halálosztó erői. Ilyennek tartja például a szélsőséges terrorcsoportokat, mint a Daesh (ISIS), vagy más erőszakos fundamentalista irányzatokat, amelyek nem az életet és a jogokat védik, hanem romboló, gyilkos ideológiákat terjesztenek. Ezek az anti-mozgalmak a rombolás és halál vágyát testesítik meg, szemben az új etikai mozgalmak életigenlő, alkotó erejével – Touraine egy mitológiai hasonlattal élve az utóbbiakat egy „új Érosznak” nevezi, amely szemben áll a halálöszönnel működő erővel.

Touraine figyelmeztet: ha a társadalom nem mozgósítja ezeket az új, etikai alapú erőket, akkor könnyen saját maga pusztítójává válhat. A könyv zárógondolata szerint a jövő társadalmá „etikus lesz, vagy nem lesz” – ha elmarad a kellő mobilizáció, a társadalom Baudelaire híres kifejezését idézve „saját hóhérjává” válhat, önmaga ellen fordulhat. Ez az erős kép érzékelteti, mennyire sarkalatosnak látja Touraine az erkölcsi megújulást: az emberi civilizáció fennmaradása múlhat azon, hogy sikerül-e az emberi szubjektum jogait és méltóságát a társadalmi cselekvés középpontjába állítani.

Filozófiai és szociológiai megközelítés

Touraine megközelítése ebben a műben interdiszciplináris jellegű, egyszerre filozófiai és szociológiai. Ennek lényege, hogy a társadalmi elemzést erkölcsi-filozófiai dimenzióval egészíti ki, középpontba állítva az egyén szabadságát és méltóságát.

A cselekvésselvű szociológia és a szubjektum központba állítása

Alain Touraine már pályája korábbi szakaszában is a cselekvéseméleti megközelítés híve volt: híres „cselekvés szociológiája” (1965) a társadalmi folyamatokat a kollektív cselekvők (szereplők) akcióinak eredményeként értelmezte. Elutasította a tisztán struktúrközpontú felfogásokat, és hangsúlyozta, hogy a társadalmat az emberek tudatos cselekvései formálják. Ebben a könyvben Touraine továbbviszi ezt a hagyományt, de kitágítja és mélyíti: a hangsúly már nem csupán a kollektív aktorokon vagy mozgalmakon van, hanem magán az egyénen mint morális alanyon, azaz a szubjektumon.

Filozófiai értelemben Touraine humanista és felvilágosodás-párti nézőpontot képvisel. Úgy véli, hogy az egyén autonómiája és univerzális jogai képezik az alapját egy igazságos társadalomnak – e tekintetben gondolkodása rokonítható Kant vagy a emberi jogi liberalizmus hagyományaival. A szubjektum nála lényegében az az autonóm ember, aki képes morális döntésekre és felelős saját sorsának alakításáért. Touraine kifejezetten egyfajta normatív szociológiát művel itt: nem elégszik meg a jelenségek leírásával, hanem előírja, hogy a társadalomnak merre kellene tartania az emberi méltóság védelme érdekében. Ahogy Manuel Castells – Touraine jóbarátja és beszélgetőtársa – megfogalmazta, a könyv arról szól, hogy az emberek azok, akik megváltoztatják a világot, és ha egyszer szubjektummá válnak, minden lehetségessé válik. Vagyis Touraine filozófiai alapállása az, hogy az egyéneken rejlik a szabadság és cselekvőképesség az a kulcs, amely társadalmi változást hozhat.

Szociológiai szempontból Touraine módszere továbbra is az, hogy a társadalmi cselekvőket tanulmányozza – most azonban nem annyira osztályok vagy mozgalmak, hanem morális közösségek és egyének szintjén. Elemzésében ötvözi a makroszintű perspektívát (globális trendek, hatalmi struktúrák kritikája) a normatív mikroszinttel (egyének erkölcsi tudata és cselekvése). Kiemeli, hogy a jelen válságában az emberek elvesztették állampolgári önbizalmukat: sokan improduktívnak és tehetetlennek érzik magukat a nagyhatalmú rendszerekkel szemben. Ezt a pszichés-szociológiai diagnózist követően azonban rögtön hozzáteszi az ellenszert: az egyéni és kollektív cselekvőképesség visszaszerzését a szubjektum jogainak védelme által. Itt tetten érhető Touraine szociológiai gondolkodásának sajátossága: mindig is foglalkoztatta, hogyan termeli újra önmagát a társadalom a konfliktusok és cselekvések révén (ezt nevezte „történelmiségnek”). Most ezt a gondolatot úgy újítja meg, hogy a társadalom megújulását egy erkölcsi küzdelemben látja, ahol a tét az emberi szubjektum fennmaradása.

Touraine megközelítésében így egybeolvad a leíró és az előíró: részben diagnosztika, aki leírja a globális kapitalizmus és a totális rendszerek problémáit, részben viszont prédikátor, aki etikai megoldást hirdet. Ez a kettősség a könyv stílusában is tükröződik: adatok és társadalomtörténeti példák mellett Touraine gyakran él morális érveléssel, történelmi analógiákkal és filozófiai utalásokkal. Megközelítése rokonítható olyan társadalomelméleti törekvésekkel, amelyek átfogó választ keresnek a modernitás válságaira – például Jürgen Habermas normatív dimenzióival vagy Ulrich Beck kockázat-társadalom elméletével. Touraine azonban sajátos utat jár: nála a kommunikáció helyett az egyéni szubjektum jogai, a kockázatok technikai kezelése helyett pedig az erkölcsi cselekvés áll a középpontban.

Összességében Touraine filozófiai és szociológiai megközelítése ebben a műben egyesíti az értékeket és a tényeket: azt üzeni, hogy a társadalomtudománynak nemcsak leírnia kell a világot, hanem hozzájárulnia annak jobbításához azzal, hogy az emberi szabadságot és méltóságot állítja minden elemzés homlokterébe.

A könyv kulcsfogalmai és elméletei

Touraine *Nous, sujets humains*-jában több kulcsfogalom és elméleti keret jelenik meg, amelyek segítségével leírja a jelenkort és annak kihívásait. Az alábbiakban összefoglaljuk a legfontosabb fogalmakat és az ezekhez kapcsolódó elméleti mondanivalót:

- **Posztindusztriális és poszt-szociális társadalom.** Touraine szerint a 20. század végével lezárult az ipari társadalmak korszaka, és ezzel együtt véget ért a klasszikus értelemben vett „társadalmi” világ is. A posztindusztriális társadalom fogalmát már korábban is használta, utalva arra, hogy a gazdaság és a társadalom fókusza a termelésről az információra és tudásra helyeződött át. A poszt-szociális korszak ennél tágabb fogalom: azt jelenti, hogy a hagyományos társadalmi keretek (osztályok, nemzetállami kohézió, stabil intézmények) meggyengültek vagy szétestek. Touraine rámutat, hogy ma már nincs értelme azt kérdezni, „melyik társadalmi osztály váltja fel a munkásosztályt mint vezető erőt”, mert a társadalmi dimenzió fragmentálódott. A poszt-szociális társadalomban új törésvonalak jelennek meg: globális vs. lokális, univerzális értékek vs. partikuláris identitások, stb. Az új elméleti keret ennek megértéséhez az, hogy a hangsúly a strukturális helyett a kulturális és erkölcsi tényezőkre kerül.

- **Az emberi szubjektum fogalma.** A szubjektum Touraine-nél az az emberi alany, aki tudatában van saját jogainak, szabadságának és méltóságának, és képes ezek védelmében

cselekedni. Ez a fogalom Touraine korábbi műveiben is fel-felbukkant, de itt kap központi szerepet. A szubjektum nem egyszerűen egyén biológiai vagy társadalmi értelemben, hanem tudatos, autonóm egyéniség, aki erkölcsi lény. Touraine elméletében a szubjektum a történelem alakítója: „az a gondolat, hogy az emberek a saját történelmük főszereplői” – egyfajta szabadságfilozófia. A szubjektum így egyszerre szociológiai és filozófiai kategória, amely az emberi cselekvőképesség legmagasabb szintjét jelöli.

- Szubjektíváció (öntudatra ébredés). Ez a folyamat leírja, hogyan válnak az egyének passzív szereplőkből öntudatos cselekvőkké. Touraine szerint a mai korban a szubjektíváció kulcsfontosságú: az embereknek fel kell ismerniük, hogy saját jogaik és értékeik hordozói, és ennek tudatában kell fellépniük a rendszerszintű elnyomás ellen. A szubjektíváció nem automatikus, hanem harc és tanulás eredménye. A könyvben ez a fogalom arról szól, hogy a társadalmak csak akkor képesek megújulni és ellenállni a destruktív erőknek, ha tagjaik belsővé teszik az emberi jogok és méltóság eszméit, és e köré szervezik cselekvésüket. A szubjektíváció Touraine elméletében szemben áll azzal, amit a totalitárius és kapitalista rendszerek művelnek – azok ugyanis tárgyiasítják az egyént. Ezzel szemben a szubjektíváció az alanyiség visszaszerzése.

- Új társadalmi mozgalmak és globális aktorok. Touraine már a 70–80-as években is kutatta az ún. új társadalmi mozgalmakat (feminizmus, ökológiai mozgalom, regionális-autonómia mozgalmak stb.), melyek nem a hagyományos osztályharc mentén szerveződtek. Nous, sujets humains továbbviszi ezt a vonalat: azt állítja, hogy a 21. század központi mozgalmai az egyetemes emberi jogok és etikai princípiumok köré szerveződnek majd. Az új aktorok jellemzően globálisak vagy transznacionálisak lesznek, mert túl kell lépniük a partikuláris társadalmi tereken. Touraine példaként említi, hogy a nők mozgalma globális jelenség, amely a világ minden társadalmát áthatja, és a lényege – a nők autonómiája és méltósága – nem korlátozható egy adott társadalmi osztályra vagy nemzetre. Hasonlóképpen a jogvédő, emberi jogi mozgalmak, a demokráciáért küzdő civil erők mind olyan új aktorok, amelyek szerinte a poszt-szociális korban lépnek előtérbe. A könyv fontos elméleti állítása, hogy a társadalmi változás motorjai immár nem osztályok, hanem elvek mentén szerveződő közösségek.

- Univerzális jogok és emberi méltóság. Touraine diskurzusában központi helyet foglal el az egyetemes emberi jogok fogalma. Ezek olyan jogok (élethez, szabadsághoz, méltósághoz való jog stb.), amelyek minden embert megilletnek, kulturális vagy nemzeti hovatartozástól függetlenül. A könyv egyik kimondott célja ezen jogok védelmének újrafogalmazása a mai korban. Touraine érvelése szerint a globalizáció korában paradox módon egyszerre erősödött meg az emberi jogok tudata és váltak ezek a jogok fokozottan sérülékennyé a nagyhatalmú rendszerek miatt. Emiatt egy újfajta etikai aktivizmusra van szükség, amely a jogok elsőbbségét hirdeti minden gazdasági vagy politikai érdek felett. Ugyanakkor Touraine kritikusan megjegyzi, hogy a hagyományos emberi jogi szervezetek sokszor csupán a „nyugati univerzalizmus képviselői” maradtak, vagyis nem tudtak valóban globálisan inkluzív, mindenki számára vonzó mozgalommá válni. Ezért hangoztatja, hogy az új mozgalmaknak globálisan inkluzívnak kell lenniük, és érzékenyen kell viszonyulniuk a különböző kultúrákhoz, miközben kitartanak az univerzális értékek mellett.

- „Etikus társadalom” és az életösztön. A mű kulcselmélete, hogy a jövő társadalmának etikai alapokra kell épülnie. Ez nem pusztán morális frázis: Touraine szerint az etikus társadalom azt jelenti, hogy a társadalmi intézmények és folyamatok alapját az ember tisztelete és az élet védelme képezi. A társadalom etikus fordulata szükséges ahhoz, hogy ellensúlyozza a destruktív tendenciákat (háborúk, terrorizmus, környezetpusztítás). A könyv itt egyfajta

civilizációs fordulópont elméletét kínálja: vagy kialakul egy erős etikai konszenzus a világban az emberi élet és föld megóvásáról, vagy belesodródunk az önpusztításba. Touraine e gondolat illusztrálására használja Freud nyomán az Érosz és Thanatosz (életösztön és halálösztön) képét: az új szociális mozgalmak az élet impulzusait hordozzák, míg a fanatikus gyűlölet-erők a halálét. Az etikus társadalom elmélete így nem más, mint a társadalmi megújulás ethosza, amely az emberiség legmagasabb normáit állítja iránytűül.

Ezek a kulcsfogalmak együtt alkotják Touraine elméleti víziójának keretrendszerét a könyvben. Összefűzi őket a „szubjektum” gondolata, hiszen mindegyik fogalom végső soron azt szolgálja, hogy az egyén, mint szabad és méltósággal bíró szubjektum, fennmaradjon és kiteljesedhessen a társadalomban.

A mű recepciója és kritikája

Nous, sujets humains megjelenése jelentős visszhangot váltott ki mind a szélesebb olvasóközönség, mind a szakma körében. A művet sokan a szerző életművének betetőzéseként üdvözölték, és elismeréssel adóztak Touraine bátorságának, hogy 90 évesen is ilyen átfogó és szenvedélyes elemzést tett közzé. Ugyanakkor akadtak kritikusabb hangok is. Az alábbiakban áttekintjük a recepció főbb vonásait és a felmerült kritikákat.

Pozitív fogadtatás

A könyvet a rangos francia sajtóban kedvezően értékelték. Egyes kritikák szerint Touraine új kötete „sürgető helyzetmegállapítással” indul, és briliánsan azonosítja azt a három hatalmi rendszert, amely a világot uralja és veszélyezteti. Többen kiemelték, hogy Touraine egyedülálló módon kapcsolja össze a gazdasági, politikai és vallási-kulturális fenyegetéseket egyetlen keretben, és egyértelmű erkölcsi választ ad rájuk: a subjectiváció szükségességét. Egy kritikában olvasható, hogy ezen totális erőkkel szemben csak a társadalmak „szubjektívációja” emelkedhet fel: az egyén, „szubjektummá” válva, így követeli az alapvető emberi jogok felsőbbrendűségét minden törvény felett, és megvédi az emberi lény méltóságát a domináns osztályok magánérdekeivel és a vezetők ideológiai tunyaságával szemben. A recenziók dicsérték a könyv gazdag gondolatvilágát, és azt, hogy Touraine a rá jellemző ambícióval és érzékenységgel tárja fel a politikai és társadalmi tétjeit annak, hogy a jövő társadalmi etikusa lesz-e vagy saját maga hóhérvá válik. Összességében a pozitív kritikák hangsúlyozták, hogy Touraine hangja moralizáló, de nem naiv, és hogy nagyívű elemzése inspiráló kiáltványként is olvasható egy humánusabb világ érdekében.

Sok társadalomtudós és gondolkodó méltatta Touraine következetességét és elvhűségét. Michel Wieviorka, Touraine egykori tanítványa és neves szociológus, nyilatkozataiban utalt arra, hogy mestere mindig hitt a társadalmi cselekvés erejében, és ez a könyv ennek a hitnek a végsőig vitt deklarációja. Manuel Castells – aki egy egyetemi rendezvényen beszélgetett Touraine-nel a könyvről – szintén elismerően szólt arról, hogy a kötet az emberi méltóság eszméivel kíván erőt adni az olvasóknak, és hogy Touraine a saját élettapasztalatait is beleépítette ebbe a műbe, hiteles tanúbizonyságot téve elkötelezettségéről.

A könyv nemzetközi visszhangja korlátozottabb volt, részben mivel franciául jelent meg, és nem azonnal fordították le angolra. Ennek ellenére a Touraine-t ismerő nemzetközi értelmiség figyelmét felkeltette, sokan aktuálisnak találták Touraine üzenetét a 2010-es évek közepén – hiszen 2015-öt írtunk, Európában migrációs válság és terrorfenyegetettség volt napirenden, világszerte pedig a pénzügyi válság utóhatásai. Így Touraine diagnózisa a pénzpiacok

zsarnokságról vagy a fanatikus erőszakról különösen időszerűnek hatott. A humán és társadalomtudományos körökben sokan egyetértettek abban, hogy Touraine könyve fontos vitaindító a társadalomtudományok normatív fordulatához.

Kritikai észrevételek

Természetesen kritikai észrevételek is megfogalmazódtak. Az egyik visszatérő kritika szerint Touraine túlzottan idealisztikus elképzeléseket fogalmaz meg. Azzal, hogy a szubjektum jogainak védelmét és az etikai elveket állítja a középpontba, egyes bírálók szerint figyelmen kívül hagyja a kemény valós hatalmi viszonyokat. Például hiába ismeri el, hogy az emberi jogi mozgalmak eddig főként a nyugati univerzalizmus képviselői voltak, mégis azt várja, hogy épp ezen elvek mentén jöjjön létre globális ellenállás. A kritikusok szerint kérdéses, hogy mennyire reális egy valóban egyetemes, minden kultúrában gyökeret verő emberi jogi mozgalom kialakulása – különösen, ha maga Touraine is elismeri a kulturális különbségeket.

Mások rámutattak Touraine elemzésének egyfajta feszültségére: miközben élesen bírálja a globális kapitalizmust és a hatalmi rendszereket, addig a megoldást leginkább egyéni erkölcsi felelősségre és kis csoportos mozgalmakra bízta. Ez a megközelítés némileg naivan kezeli a hatalom koncentrációját. Felvetik, hogy intézményi változások és politikai reformok nélkül az egyének hiába válnak „hősies” szubjektumokká, nem biztos, hogy érdemben befolyásolni tudják a nagy rendszereket. Néhány szociológus úgy véli, Touraine túlzottan „heroizálja” a szubjektumot, mintha az egyén magában hordozná a megváltást – ez a kép szerintük atomizált, individuális hősként látta az embert, holott a valóságban az egyének közösségekbe ágyazottan, hálózatokban cselekszenek. E kritika szerint Touraine talán alulértékeli a közösségi, kollektív identitások (például vallás, nemzetiség, etnikum) szerepét, amelyek ma is sok ember cselekvését motiválják – nem mindig pozitív értelemben, de létező erőként.

Felmerült az is, hogy Touraine képe a világról némileg egyszerűsítő. Például a három nagy ellenséges hatalmi rendszert (kapitalizmus, totális államok, vallási zsarnokságok) világosan lehatárolja, holott a valóságban ezek keveredhetnek, illetve más fontos tényezők is vannak (mint a technológiai monopóliumok vagy a klímaválság), melyekre a könyv talán kevesebb figyelmet fordít. Néhány olvasó hiányolta a konkrét cselekvési útmutatót is: Touraine megfogalmaz egy morális imperatívuszt, de kevésbé részletezi, hogy a gyakorlatban hogyan lehet „szubjektumként” fellépni az elnyomó struktúrákkal szemben. Ez azonban részben fakad a mű természetéből is – Touraine nem gyakorlati kézikönyvet írt, hanem egy elvi-elemző művet, amely inkább gondolkodásra ösztönöz, semmint konkrét stratégiákat kínál.

Mіндеzen kritikák ellenére a könyv általános megítélése pozitív volt. Sokan egyetértettek abban, hogy Touraine hangja fontos ellenpont a cinikus vagy tisztán technokrata elemzésekkel szemben. Még akik vitatták is egyes állításait, elismerték, hogy a *Nous, sujets humains* értékes vitaalap: gondolatokat provokál arról, merre tart a világ és mit tehetünk az emberi értékek megőrzéséért.

Kapcsolat más Touraine-művekkel és a kortárs elméletekkel

Touraine *Nous, sujets humains* című művét saját életművének kontextusában és más kortárs társadalomelméletek viszonylatában is érdemes elhelyezni. A könyv számos szálon kötődik Touraine korábbi munkáihoz, és párbeszédben áll más gondolkodók elméleteivel is.

Folytatólagosság Touraine életművében

Touraine pályáját végigkísérte a modernitás kritikája és a társadalmi mozgások iránti érdeklődés. Már korai műveiben (*A dolgozók tudata*, 1966; *A saját korunk termelése*, 1973) azt vizsgálta, hogyan alakítják a társadalmat a különböző csoportok, és bevezette a „társadalom önmeghatározása” (historicity) fogalmát. A posztindusztriális társadalom (1969) című munkájában megjósolta a termelési rend átalakulását az információs társadalom felé. Ezek a témák vezettek el később az „új társadalmi mozgalmak” kutatásához: Touraine az elsők között elemezte a 68 utáni korszak mozgalmait (diákmozgalmak, nőmozgalom, etnikai-kulturális mozgalmak), valamint a Solidarność lengyel szakszervezetet vagy a latin-amerikai társadalmi mozgalmakat.

A '90-es évektől Touraine egyre inkább a kulturális identitás és a szubjektum kérdése felé fordult. A *Critique de la modernité* (1992) című könyvében bírálta a modern társadalom túlracionalizált, technokrata tendenciáit, és kifejtette, hogy a modernitás pozitív programját csak a „Szubjektum” újrafelfedezésével lehet megmenteni. A *Peut-on vivre ensemble?* (1997) már címében is utal az egyenlőség és különbözőség dilemmájára: Touraine ebben azt vizsgálta, hogyan élhetnek együtt különböző identitású csoportok a globalizáció korában, megőrizve az egyetemes jogokat. Ezekben a művekben már markánsan megjelenik az emberi jogi univerzalizmus és a multikulturalizmus kihívása, ami a *Nous, sujets humains*-ban is központi.

Közvetlen előzményként említhető a *La Fin des sociétés* (2013), amelyben Touraine azt fejtegeti, hogy a hagyományos értelemben vett társadalmi egységek (osztályok, nemzetállam által integrált társadalmak) felbomlóban vannak. E könyv egyik fejezete épp az „éra post-sociale”, ami jelzi, hogy Touraine már ott előkészítette annak gondolatát, hogy új korszak küszöbén állunk. *Nous, sujets humains* szorosán kapcsolódik ehhez: mintegy továbbgondolja a „társadalmak vége” diagnózist, és felteszi a kérdést, mi jön ezután. Touraine válasza a poszt-szociális kor kihívására a már részletezett szubjektum-központú gondolat. Így a két könyv együtt egy dialógust alkot: az elsőben a régi világ széthullását írja le, a másodikban a lehetséges új világ körvonalait rajzolja meg.

Touraine 2000-es évekbeli művei is hasonló irányba mutattak. Az *Un nouveau paradigme* (2005) vagy a *Penser autrement* (2007) már felvetették, hogy új megközelítésre van szükség a globalizált világ értelmezésében, és bírálták a neoliberalizmust. A *Comment sortir du libéralisme?* (1998) szintén azt jelezte, hogy a piac mindenhatóságának ideológiája ellen új politikai és erkölcsi mozgalmak kellenek – ez megelőlegezi a *Nous, sujets humains* üzenetét. Összességében elmondható, hogy *Nous, sujets humains* szervesen illeszkedik Touraine életművébe: folytatja korábbi témáit (modernitáskritika, új mozgalmak, egyetemesség vs. különbözőség), de egyben konklúzióként is szolgál. Maga Touraine is úgy tekintett erre a könyvre, mint élete utolsó nagy munkájára, amelyben összegzi mindazt, amit a társadalomról és az emberről gondolt. Így a könyv egyfajta koronája életművének, s számos utalást, példát hoz korábbi kutatásaiból is.

Kapcsolódás kortárs elméletekhez

Touraine gondolatai a *Nous, sujets humains*-ban nem elszigeteltek, hanem párbeszédben állnak más kortárs teóriákkal – néhol összezsengenek, másutt szemben állnak azokkal.

- Hasonló törekvések. Több 20–21. századi gondolkodó is foglalkozott azzal, hogyan lehet a modern társadalmakban az egyén autonómiáját és méltóságát megőrizni. Anthony Giddens késő modernitás elméletében például arról ír, hogy a hagyományos keretek gyengülése után az egyéneknek maguknak kell életüket megszervezniük. Ulrich Beck a kockázatok kapcsán emeli ki a globális veszélyeket, amelyekkel az egyének egyedül néznek szembe. Touraine ezzel szemben a normatív választ hangsúlyozza: az egyének közös erkölcsi fellépését.

- Ellentétes megközelítések. Touraine nézetei részben szemben állnak a strukturális és posztmodern elméletekkel. Franciaországban Touraine egyfajta ellenpontja volt Pierre Bourdieu strukturalista megközelítésének, ahol a társadalmi mezők és a habitusok meghatározó erejéről esik szó. Touraine ezzel szemben azt vallja, hogy van lehetőség a cselekvésre és változtatásra az egyének számára. A posztmodern filozófusok gyakran kritizálták az egységes szubjektum fogalmát, inkább a hatalmi diskurzusok által meghatározott én dekonstrukcióját hangoztatva. Touraine viszont meglehetősen hagyományos, humanista értelemben használja a szubjektum fogalmát. Azokkal szemben, akik szerint a szubjektum is a hatalom teremtménye, Touraine azt válaszolja, hogy épp ezért kell tudatosan, normatívan megalkotnunk a szubjektumot, ellenállva a hatalomnak.

- Manuel Castells és a hálózati társadalom. Touraine és Castells barátok és kollégák voltak; Castells munkássága a globális információs kapitalizmus elemzésével foglalkozik. Mindketten úgy látják, hogy az új társadalmi konfliktusok nem egyszerűen osztályjellegűek, hanem identitás- vagy értékalapúak. Míg Castells a „hálózati hatalom” fogalmát használja, addig Touraine a „szubjektum hatalmát” hangsúlyozza. Szerinte, ha az emberek szubjektummá válnak, minden lehetséges.

- Globális civil társadalom és emberi jogi diskurzus. Touraine tézise a jogvédő, etikai mozgalmak fontosságáról kapcsolódik a globális civil társadalom elméletéhez (pl. John Keane vagy Mary Kaldor munkáihoz). Ezek a teóriák arról beszélnek, hogy a nemzetállamokon átívelő civil hálózatok és NGO-k egy új világrendet formálnak, ahol az emberi jogok egyetemes normái a szuverenitás fölé kerekedhetnek. Touraine azonban új típusú, alulról szerveződőbb mozgalmak megjelenését is hangsúlyozza, amelyek személyesebb élményből fakadóan mélyebb kulturális átalakulást hozhatnak.

- Más kortársak. Zygmunt Bauman „folyékony modernitás” koncepciója is felveti, hogy a fix struktúrák felbomlásával állandó bizonytalanság jellemzi az életet. Touraine is a strukturális bomlásról beszél, de ő nem elégszik meg a bizonytalanság kimondásával, hanem a cselekvési lehetőségekre koncentrálnak. Gondolata rokonítható Erich Fromm szabadságról és a diktatúrákhoz való menekülésről szóló elemzésével is: Touraine szerint nem szabad félni a szabadságtól, hanem vállalni kell azt.

Összességében *Nous, sujets humains* beágyazódik a kortárs társadalomelméleti diskurzusokba: rezonál azokra a trendekre, amelyek a modern világot fragmentálnak és bizonytalannak látják, de egy alternatív paradigma javaslatát is felkínálja a szubjektum fogalma köré szervezve.

A mű jelentősége és hatása a társadalomtudományokra

Alain Touraine *Nous, sujets humains* című könyvének jelentőségét több szinten is értékelhetjük: egyrészt mint elméleti hozzájárulást a társadalomtudományokhoz, másrészt

mint inspiráló kiáltványt a szélesebb közönség számára, harmadrészt pedig mint egy életmű lezárását, amely összefoglal és tovább is mutat.

1. Elméleti újítás és paradigma. A könyv egyik legfőbb tudományos érdeme, hogy új keretfogalmat kínál a 21. századi társadalmak megértéséhez. A „poszt-szociális társadalom” és a „szubjektumközpontú elemzés” Touraine-féle összekapcsolása új perspektívát nyújt a szociológusoknak. Arra ösztönöz, hogy a hagyományos kategóriák (osztály, nemzet, intézmény) mellett vagy helyett a morális és kulturális tényezőket is vegyék figyelembe a társadalom vizsgálatában. Ez a megközelítés hozzájárulhat a társadalomtudományok azon irányzatához, amelyet néha „normatív turnusnak” neveznek.
2. Az életmű csúcspontja és összegzése. Mivel Touraine hosszú és termékeny pályafutásának utolsó nagy művéről van szó, a könyv jelentősége részben abban is áll, hogy összegzi egy korszak társadalomelméleti tanulságait. Sok kutató olvasta úgy, mint egyfajta „végredeleletet” vagy szintézist, amelyben egy veterán szociológus levonja a következtetéseket mindabból, amit az előző évtizedekből megtanultunk. Ez nem azt jelenti, hogy mindenki egyetért vele, de a jelentősége tagadhatatlan: vitaindító és gondolatébresztő mű.
3. Hatás a társadalmi mozgalmakra és közbeszédre. Touraine könyvének szellemisége rezonált a 2010-es évek társadalmi mozgalmainak némelyikével. Például a #MeToo mozgalom globális fellángolása – amelyben nők tömegei léptek fel a szexuális zaklatás ellen – tulajdonképpen azt valósította meg, amiről Touraine beszélt: nők, mint új aktorok a poszt-szociális korban, kiálltak méltóságukért. Hasonlóképpen a fiatalok klímamozgalma is etikai alapú, univerzalista mozgalom, amely a jövő generációk jogaiért küzd. Bár ezek a mozgalmak nem Touraine könyve nyomán indultak, a mű elméleti nyelvezetet adott az ilyen jelenségek értelmezéséhez. Így Touraine közvetetten hatást gyakorolt a közbeszédre.
4. A társadalomtudományos gondolkodás irányváltása. A *Nous, sujets humains* hozzájárult ahhoz is, hogy a társadalomtudósok újragondolják saját szerepüket. Touraine példája azt mutatja, hogy egy szociológus is állást foglalhat erkölcsi kérdésekben anélkül, hogy elveszítené tudományos hitelét. Ez a hozzáállás hatással lehetett a fiatalabb generációkra, akik a publikus szociológia iránt érdeklődnek, és fontosnak tartják a tudomány társadalmi felelősségét.
5. Összekötő híd a filozófia és a szociológia között. Végül fontos hangsúlyozni, hogy Touraine műve példa a filozófiai és szociológiai gondolkodás termékeny egyesítésére. A társadalomtudományokban gyakran vita tárgya, mennyire szabad normatív állításokat tenni. Touraine könyve megmutatja, hogy a tények és értékek nem mindig választhatók külön, a modern világ problémái pedig megkövetelik az értékelvű megközelítést. Ezzel a szemlélettel Touraine inspirálta azokat a kutatókat is, akik a tudományos elemzés mellé erkölcsi elkötelezettséget társítanak.

Konklúzióként, a *Nous, sujets humains* jelentősége abban foglalható össze, hogy egy sajátos látásmódot hagyott hátra a társadalom számára: egyszerre kritikus a jelen hatalmi viszonyaival szemben, és reménytelenül bíz az emberi cselekvés erejében. A társadalomtudományokra gyakorolt hatása nem feltétlenül mérhető azonnal empirikus kutatásokban vagy iskolákban, de eszmei szinten mindenképp tetten érhető. Alain Touraine e művével emlékeztetett arra, hogy a társadalom végső soron mi magunk vagyunk, emberi szubjektumok, s hogy a tudomány és az emberi felelősség nem elválasztható egymástól. Ez az üzenet pedig még sokáig visszhangozhat a társadalomtudományos gondolkodásban és a közéleti diskurzusban egyaránt.

Kaveh Dastooreh: Vers une sociologie foucauldienne: réunir l'objectivation et la subjectivation

A mű fő témái és célkitűzései

Kaveh Dastooreh könyvének központi témája Michel Foucault életművének szociológiai újraértelmezése. Dastooreh mellett érvel, hogy Foucault gondolkodása szociológiai értelemben is értelmezhető, sőt egyfajta „foucauldianus szociológia” bontakozik ki munkáiból. A mű fő célkitűzése bizonyítani, hogy Foucault kritikai filozófiája egyesíti az objektíváció és a szubjektíváció folyamatait, vagyis hidat képez aközött, ahogyan az egyéneket a társadalmi-hatalmi erők tárgyiasítják, és aközött, ahogyan az egyének önmagukat alanyként konstituálják. Ezzel a szerző rámutat: Foucault gondolataiban a „társadalmi” központi szerepet játszik az egyén kialakulásában, ugyanakkor az egyén soha nincs teljesen determinizálva vagy alávetve – tehát Foucault egyensúlyt teremt a társadalmi meghatározottság és az egyéni önalakítás között.

Dastooreh kiemeli, hogy Foucault kritikusi attitűdje egy önreflexív szociológiai gyakorlathoz vezet. A foucauldi életműben szerinte egy szociológiai program rejlik, amelynek kulcskérdése: „Kik vagyunk éppen válófélben?” – azaz „Kivé válunk?” Ez a kérdés Foucault-nál a modern társadalom kritikai diagnózisát szolgálja. Dastooreh könyvének célja ennek a kérdésfelvetésnek a kibontása, egy paradox modernitás szociológiai diagnózisának megalkotása. A „paradox modernitás” arra utal, hogy a modern korban az egyén egyszerre szabadul fel a hagyományos keretektől és válik új típusú hatalmi mechanizmusok alanyává – Foucault ezt a kettősséget tárta fel kritikai elemzéseiben.

Összességében a mű fő törekvése, hogy rámutasson Foucault munkáinak szociológiai értékére és relevanciájára. Dastooreh hangsúlyozza: Foucault nem előre adott szociológiai „objektumokat” vizsgált, hanem magukat az objektumokat és szubjektumokat konstruáló társadalmi folyamatokat. Így a könyv célja, hogy új nézőpontból mutassa be Foucault gondolkodását, mint a társadalom és az egyén viszonyát kritikusan vizsgáló, szociológiailag termékeny gondolatrendszert.

Módszertan és érvelési struktúra

Dastooreh módszertana elméleti elemzésen és Foucault szövegeinek szoros olvasatán alapul. A szerző szisztematikusan áttekinti Foucault életművét, különös tekintettel arra, hogyan jelenik meg benne a „szubjektum problémája”. Ennek érdekében Foucault munkásságának három fő területét vizsgálja meg: a tudás, a hatalom és az etika területeit – amelyek megfeleltethetők a „tudás alanya”, a „hatalom alanya” és az „erkölcs alanya” fogalmainak. E három aspektus Foucault-nál szorosan összefonódik, és Dastooreh érvelése szerint épp ezáltal válik lehetővé az objektíváció (tárgyasítás) és szubjektíváció (alanyiság) közti szakadék áthidalása.

Az érvelés struktúrája várhatóan tematikus fejezetekre tagolódik, amelyek Foucault különböző műveit és fogalmait elemzik. Például a könyv kitér arra, milyen szociológiai jelentősége van Foucault „büntetés művészete” és felügyeleti rendszerek (a fegyelmezés és megfigyelés mechanizmusai) elemzésének, illetve hogyan kapcsolódik mindez az egyén önmagáról való gondolkodásának gyakorlatához. Így a fegyelmezés és megfigyelés (pl. Foucault: Felügyelet és büntetés) az objektíváló erők példáiként jelennek meg, míg az önmagunkkal való törődés és az öngondozás (pl. A szexualitás története későbbi kötetei) a szubjektíváció példái. Dastooreh logikája szerint ezeket nem külön, hanem összefüggésükben kell vizsgálni, hiszen Foucault érdeme épp az, hogy a kettőt egységben kezelte.

Módszertanilag Dastooreh történeti-genealógiai megközelítést alkalmazó szövegértelmezést végez: nyomon követi, Foucault miként elemzi történeti kontextusban a társadalmi intézményeket és diskurzusokat, amelyek az egyént formálják. Külön figyelmet kap, hogy Foucault kritikai gondolkodása önreflexív volt – saját korának társadalmi kérdéseire reflektált, miközben a szociológia szerepét is újragondolta. Az érvelésben fontos szerepet tölt be annak bemutatása, hogy Foucault nem egy statikus elméleti keretet kínált, hanem egy nyitott, folyamatosan változó kutatási programot. Ezt jelzi, hogy nincs előre rögzített empirikus „tárgya”, hanem mindig az adott probléma történeti-szociológiai konstrukciójára kérdez rá.

Összefoglalva: Dastooreh módszere a fogalomelemzés és kritikai interpretáció, mellyel lépésről lépésre kibontja, hogyan épül fel egy lehetséges foucault-i szociológia. Érvelése Foucault műveinek belső logikáját követi, és bemutatja, miként rajzolódik ki ezekből egy társadalomkritikai és önreflexív szemléletű elméleti keret.

Főbb megállapítások és következtetések

Dastooreh egyik legfontosabb megállapítása, hogy Michel Foucault eredeti hozzájárulást tett a szociológiához azáltal, hogy az „egyéni társadalmi konstruáltságát” állította vizsgálatai középpontjába. A könyv rámutat, hogy Foucault munkásságában a társadalmi dimenzió nélkülözhetetlen az egyén megértéséhez – az egyén identitása, tudása, normái mind a társadalmi erők hálójában formálódnak. Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza Foucault azon következtetését is, miszerint az egyén nincs teljesen alávetve a struktúráknak: mindig van mozgástere, ellenállási pontja vagy önalakító gyakorlata. Ez a kettős meglátás – strukturális meghatározottság és egyéni cselekvőképesség – együttesen jelenik meg Foucault elemzéseiben, és Dastooreh szerint ez az, amivel Foucault „végül is egyesítette az objektívációt és a szubjektívációt” a társadalomkritikában.

A könyv fontos következtetése, hogy Foucault kritikai gondolkodása egyedi szociológiai szemléletet hozott létre, amelynek központi kérdése: „Ki(k)vé válunk a jelen történeti keretei között?” Dastooreh értelmezésében ez a kérdés önmagunk és társadalmunk kritikai diagnózisára ösztönöz – Foucault nyomán a szerző is arra sarkall, hogy vizsgáljuk meg történeti lényekként formálódó önazonosságunkat. Így a mű konklúziója szerint egy foucauldianus szociológia feladata a jelenkori (modern) szubjektum kritikai vizsgálata, s annak feltérképezése, hogy a modernitás hogyan hoz létre egyszerre felszabadító és korlátozó folyamatokat (ezért paradox). Dastooreh rávilágít arra is, hogy Foucault „szociológiája” nem hagyományos értelemben vett elmélet, hanem nyitott kérdésfeltevés és elemzések összessége. Mivel nem definiál merev kategóriákat, ez a megközelítés rugalmasan alkalmazható különböző társadalmi jelenségek kritikai vizsgálatára. A könyv egyik lényegi üzenete, hogy a szociológusok sokat tanulhatnak Foucault módszeréből: például abban, ahogyan a látszólag semleges intézményeket (börtönök, elmeógyógyintézetek, tudományos

diszkurzusok stb.) leleplezi mint a hatalom és tudás által áthatott konstrukciókat, illetve ahogyan az egyéni élettörténetekben és etikai gyakorlatokban megkeresi a szabadság és önformálás mozzanatait.

Összegzésképp a főbb megállapítások között szerepel: • Foucault életműve egy implicit szociológiai programként olvasható, amely a társadalmi kritika és az önreflexió elemeit egyesíti.

- Az „objektív” (társadalmi intézmények, tudásformák) és a „szubjektív” (egyéni tapasztalat, identitás) szférák Foucault-nál nem szétválaszthatók, hanem kölcsönhatásban formálják az embert – ezt Dastooreh a foucault-i szociológia eredetiségének tartja.
- A modernitás kritikája Foucault-nál egyben a jelen kritikai vizsgálata – Dastooreh következtetése szerint Foucault módszerei alkalmazhatók egy modern társadalomkritikai diagnózis felállítására, amely figyelembe veszi a történeti változásokat és az identitás alakulását.
- A foucauldianus szociológia nem doktrinér tudomány, hanem kritikai attitűd, amely folyamatosan újrakérdezi, hogy a társadalmi erők miként formálják és korlátozzák az egyént, és hogy ezzel szemben az egyén hogyan léphet fel.

A mű kapcsolódása Michel Foucault filozófiai és szociológiai elméleteihez

Dastooreh munkája szorosan épít Michel Foucault fogalmaira és elméleti kereteire – lényegében a könyv Foucault filozófiai örökségét értelmezi a szociológia nézőpontjából. A szerző külön hangsúlyt fektet Foucault három kutatási tengelyére: a tudás, hatalom és szubjektum kapcsolatára. Ez megfelel Foucault híres tézisének, miszerint munkássága során az embert tudás tárgyaként, hatalom alanyaként és erkölcsi önformálóként vizsgálta. Dastooreh részletesen tárgyalja, hogyan jelenik meg a szubjektum fogalma Foucault különböző korszakaiban: például a korai művekben (mint a Bolondság története vagy A klinika születése) az objektiváció kérdése dominál – azaz hogyan válnak az egyének a tudományos diskurzus és intézmények tárgyaivá; míg a középső korszakban (pl. A szavak és a dolgok, Felügyelet és büntetés) a hatalom és a társadalmi szabályozás mechanizmusai kerülnek előtérbe – itt az egyén alávetett szubjektumként jelenik meg a fegyelmező hatalmi rendben. Később (pl. A szexualitás története II-III.) Foucault az önmagunkhoz való viszonyt, az etikai szubjektívációt vizsgálja – azt, miként formálja magát az egyén mint erkölcsi alany. Dastooreh bemutatja, hogy ezek a látszólag eltérő fókuszú elemzések valójában összefüggnek: mind az egyén társadalmi meghatározottságát és önalakítását tárják fel, csak más-más nézőpontból. A könyv alcíme – „réunir l'objectivation et la subjectivation” (az objektiváció és a szubjektíváció egyesítése) – közvetlen utalás Foucault elméletének lényegére. Foucault maga is használta ezeket a fogalmakat annak leírására, hogyan válnak az emberek tudás tárgyaivá és önmaguk alanyaivá. Dastooreh kapcsolódik Foucault olyan írásaihoz, mint „A szubjektum és a hatalom”, ahol Foucault kifejti a „szubjektummá tétel” (assujettissement) és az „önsubjektíváció” folyamatát. Dastooreh érvelése szerint Foucault újszerűen oldotta fel a filozófiai és szociológiai hagyományban fennálló objektivizmus–szubjektívizmus ellentétet. Ezt tette például azzal, hogy megmutatta: a modern társadalomtudományok (mint az orvostudomány, pszichiátria, kriminológia) objektiváló erőként működtek – kategorizálták, definíciókba zárták az egyént (őrült, beteg, bűnöző stb.), ugyanakkor a hatalom mechanizmusai (börtön, iskola, kórház) engedelmes alanyokká formálták őket. Ám Foucault nem állt meg ennek kritizálásánál: későbbi munkáiban azt vizsgálta, hogyan tud az egyén szabad alannyá válni saját etikai gyakorlata által. Dastooreh rámutat, hogy ez a szabadság-dimenzió (ön szabályozás, önmeghaladás) ugyanolyan fontos Foucault-nál, mint a hatalomkritika – és épp ettől komplex a foucault-i társadalomelmélet. A

könyv tehát Foucault filozófiai gondolatait explicit szociológiai nyelvre fordítja, megvilágítva, miként járult hozzá Foucault a társadalomelmélethez.

E kapcsolat jegyében Dastooreh munkája folytatja Foucault modernitás-kritikáját is. A címben szereplő „sociologie foucaldienne” arra utal, hogy Foucault a felvilágosodás és a modern intézmények kritikájában olyan szempontokat hozott be, amelyek a szociológiában is központiak: például a hatalom rejtett működése, a tudás és diskurzus szerepe a társadalmi valóság alakításában, illetve az egyén identitásának történetisége. Dastooreh könyve expliciten kimondja, hogy Foucault életműve szociológiai mű is egyben, és hogy Foucault kérdésfeltevése – „mi a modern ember, és hogyan jött létre?” – közvetlenül kapcsolódik a szociológia alapkérdéseire. Ily módon a mű hidat képez Foucault filozófiai elméletei és a szociológiai gondolkodás között, rámutatva arra, hogy Foucault kritikai filozófiája egyben társadalomelméleti kritika is.

A mű kritikai fogadtatása és hatása

Kaveh Dastooreh könyve egy szűkebb akadémiai közönséghez jutott el, mivel egy specializált, filozófia- és szociológiatörténeti munka. Ennek megfelelően a nyilvános kritikai fogadtatásáról kevés információ áll rendelkezésre. Ugyanakkor a mű figyelemre méltó hozzájárulás a foucault-i irodalomhoz, amit jelez, hogy Foucault-kutatók felfigyeltek rá. Például egyes ismertetők is kiemelik a könyv lényegét: a tanulmány feltárja Foucault életművének szociológiai programját és hozzájárul annak megértéséhez, miben eredeti Foucault szociológiája, különös tekintettel az objektivitás/szubjektivitás összefonódására. Ez arra utal, hogy a könyvet pozitívan fogadták a Foucault életművével foglalkozó szakértők, mint a foucault-i gondolat egy új aspektusát hangsúlyozó munkát. A mű hatása leginkább az akadémiai szférában érhető tetten. Több későbbi tanulmány és egyetemi kurzus is hivatkozik Dastooreh könyvére, mint a foucault-i szubjektiváció témájának forrására. Például egyes egyetemi tananyagokban a *Vers une sociologie foucaldienne* ajánlott irodalomként szerepel a politikai szubjektiváció vagy etika témakörében, jelezve, hogy a mű hasznos a Foucault-féle elméletek megértéséhez. Emellett a szerző, Kaveh Dastooreh, a könyv publikálása után is folytatta a témába vágó kutatásait – más műveiben tovább gondolta a modernitás és szubjektum viszonyát. Ez azt mutatja, hogy a könyv egy hosszabb kutatási program része, amely hatással lehet a Foucault értelmezéséről folyó diskurzusra. Mivel a könyv francia nyelven jelent meg egy szakkiadónál (L’Harmattan) és egy doktori disszertáció átdolgozott változata, a szakmai bírálatok feltehetően bizottsági és egyetemi keretek között zajlottak le. Nyilvános recenzió kevés látott napvilágot; nem találtak róla negatív kritikát, ami arra enged következtetni, hogy a mű tartalmával a szakmai közeg alapvetően egyetértő vagy azt kiegészítő jelleggel kezelte. Inkább hivatkozási pontként jelenik meg a Foucault és a szociológia kapcsolatáról szóló irodalomban, mintsem vita tárgyaként.

Összességében Dastooreh „foucaldianus szociológiája” mérsékelt, de szilárd hatást gyakorolt a társadalomelméleti gondolkodásra: megerősítette azt a nézetet, hogy Michel Foucault munkássága a szociológiában is termékenyen alkalmazható. A kritikai fogadtatás tehát elsősorban a mű használati értékét emeli ki – a könyvet forrásként idézik olyan munkák, amelyek a szubjektum társadalmi konstrukcióját vagy a modern hatalom kritikáját vizsgálják. Dastooreh könyve hozzájárult ahhoz, hogy Foucault-t ne csak filozófusként és történészként, hanem a modernitás egyik fontos szociológiai kritikusaként is számon tartsuk, és ezzel új perspektívát nyitott a Foucault-értelmezések terén.

Luc Boltanski és Arnaud Esquerre: *Enrichissement: Une critique de la marchandise*

Összefoglalás

Luc Boltanski és Arnaud Esquerre monumentális (közel 672 oldalas) munkája az áru és a kapitalizmus kortárs átalakulását vizsgálja. A fő tézis szerint a nyugati kapitalizmusban az utóbbi évtizedekben alapvető változás ment végbe: az értékteremtés középpontjába a „dúsítás” (enrichissement) folyamata került. Ez azt jelenti, hogy a javak értékét egyre inkább kulturális, történeti és narratív elemek hozzáadásával növelik meg, új formákat teremtve az áruvá válásban. A szerzők újraelgondolják a társadalmi értéktermelés mechanizmusait, és hangsúlyozzák a gyűjtemények, kollekciók fontos szerepét a mai társadalmak egyenlőtlenségeinek dinamikájában. Ennek keretében megkérdőjelezzik a „posztindusztriális társadalom” és az „immateriális gazdaság” koncepcióit: bár a termelés sok vonatkozásban elköltözött a nyugati országokból, távolról sem szűnt meg a javak központi szerepe, sőt soha nem volt annyi áru forgalomban, mint napjainkban. A könyv kritikai szemlélettel vizsgálja, hogy az árukat miként értékeli újra és alakítja át úgy, hogy azok magasabb árat érjenek el a piacon – ez lényegében az áru fogalmának és a piaci érték meghatározásának kritikája. Boltanski és Esquerre arra mutat rá, hogy a piaci javak „dúsítása” szorosan összefügg a társadalmi elit vagyonosodásával: a gazdagok épp ezen új értéknövelési stratégiák révén gyarapítják tovább vagyonukat. A könyv fő érve tehát az, hogy a kortárs kapitalizmusban a kulturális értékek (történet, hagyomány, egyediség) és a gazdasági értékek (ár, piaci árucikk) sajátos szimbiózisban kapcsolódnak össze, új gazdasági logikát – a „dúsítás gazdaságát” – hozva létre.

Elméleti keret

Boltanski és Esquerre szociológiai megközelítést alkalmaznak, amely ötvözi a gazdaság-szociológiai és kultúraelméleti nézőpontot. Módszertanilag a szerzők a piaci cseréket és az értékképzést olyan diskurzív folyamatként fogják fel, mint a nyelv működése: ahogy a nyelvi kijelentések formálják a valóságot, úgy az árak is „jelentés-hordozó jelek”, melyek performatívan alakítják a világot. Ezt a nézőpontot a könyv expliciten a társadalomtudományok „nyelvi fordulatához” hasonlítja (ahogy a nyelvészet hatott a társadalomelméletre, úgy hat most az árak diskurzív vizsgálata a közgazdasági megközelítésre). A neoklasszikus közgazdaságtannal szemben, mely az árat a kereslet-kínálat metszéspontjának tekinti, ők azt hangsúlyozzák, hogy az ár társadalmi konstruáltságú, számos tényező és történet befolyásolja. Bevezetik a „meta-ár” (métaprix) fogalmát: ez nem az egyes tranzakciók konkrét ára, hanem az a referenciakeret vagy norma, ami alapján egy árat megítélhetünk. Például árjegyzékek, katalógusok, szakértői becslések szolgálnak meta-árként, és segítenek eldönteni, hogy egy adott áru eladási ára „reális”-e. A meta-árak létezése arra kényszeríti a piaci szereplőket, hogy igazolják, megindokolják egy-egy tárgy értékét: az érték ebben az értelemben nem más, mint „az ár indoklásának eszköze”.

Elméleti alapjaik között felismerhető a klasszikus politikai gazdaságtan (Smith, Ricardo, Marx) érték-ár különbségtétele, azonban a szerzők ezt rugalmasabb keretbe helyezik. Míg Marxék a munkaerő-ráfordítással magyarázták az áru értékét, Boltanskiék nem egyetlen elvre vezetnek vissza az értéket, hanem azt mondják, hogy a piaci szereplők maguk többféle indoklási elvet alkalmaznak attól függően, milyen kontextusban történik az értékelés. Ez a megközelítés rokonságot mutat Boltanski korábbi munkásságával, különösen a *La justification* (Az igazolás szociológiája) című műben kifejtett elvvel, miszerint a társadalmi cselekvők különböző „érvényességi rendek” szerint igazolják tetteiket. Jelen könyvben ezt a logikát a piac világára alkalmazzák: megfigyelik és tipologizálják, milyen érvrendszerekkel támasztják alá a szereplők egy-egy áru árát vagy értékét. A szerzők empirikus példákon és esettanulmányokon keresztül (pl. műkincspiac, gyűjtők világa, turisztikai projektek) mutatják be elméletüket, és két részletes esetvizsgálatot is beiktatnak: az egyik az arles-i ipari romok örökséggé nyilvánítása, a másik a laguirole-i késkészítési hagyomány „feltalálása” (vagyis miként teremtettek újra egy helyi kézműipart a kulturális marketing révén). Ezek a példák szolgálnak arra, hogy konkrétan illusztrálják a dúsítás gazdaságának működését, és bizonyítsák: nem elszigetelt jelenségekről, hanem általános tendenciáról van szó. Az elméleti keret tehát egyesíti a kritikai politikai gazdaságtan hagyományát (az áru kritikája, a tőke kulturális logikáinak vizsgálata) a pragmatista szociológia módszerével (a szereplők értékelési-igazolási gyakorlatainak megfigyelése és rendszerezése).

Kulcsfogalmak

A „dúsítás” fogalma

A „dúsítás” (*enrichissement*) Boltanski és Esquerre fogalomhasználatában azt a folyamatot jelöli, melynek során egy tárgyat különféle hozzáadott jelentésekkel, narratívákkal és társításokkal látnak el, hogy magasabb értéket tulajdonítsanak neki. Ez a hozzáadott érték legtöbbször kulturális vagy történeti jellegű: például egy tárgyhoz fűződő történet, híres személyhez való kötődés, régisége vagy ritkasága emeli az árát. Nem feltétlenül az új, funkcionális tulajdonságokkal bíró árucikk a legértékesebb – gyakran éppen egy régi, „patinás” tárgy kerül magasabb árba, mert egy narratíva a múltba ágyazza, és ezáltal különlegessé teszi. A szerzők számos példát hoznak erre: egy régi parasztház esetében a hirdetés kiemelheti, hogy a ház „tipikus a vidékre, páratlan táj veszi körül, s a gerendái alatt a feledésbe merült múlt hangulata elevenedik meg” – ez a történeti-idilli keret indokolja meg a kiugróan magas árat. Hasonlóképp egy karóra nem pusztán időmérő eszköz: ha például De Gaulle tábornok egykori órájaként azonosítják, akkor történelmi relikviává lép elő, és így sokszoros áron kelhet el – amennyiben azonban kiderülne róla, hogy mégsem az övé volt, az értéke zuhanna. A dúsítás lényege tehát a kulturális és gazdasági értékek összekapcsolása: az adott jószágot beágyazzák egy értelmező keretbe (legyen az történelmi múlt, hírességek sora vagy esztétikai narratíva), és ez a jelentésréteg gazdasági többletértékké alakul.

Négy értékelési forma (a termékek áruvá válásának új formái)

A könyv központi új fogalmi eszköze a négy értéknövelési/értékigazolási forma tipológiája. Boltanski és Esquerre megkülönböztet négy ideáltipikus módot arra, ahogyan egy áru árát és értékét meg lehet indokolni. Minden konkrét esetben valamennyi forma megjelenhet, de általában egyik dominál. A négy értékforma: standard forma, trend forma, gyűjtemény-forma és befektetési (asset) forma. E formák előadásmódja eltérő: a standard és befektetési forma inkább analitikus jellegű (számokon, objektív tulajdonságokon alapuló), míg a trend és gyűjteményes forma narratív jellegű (történetekkel, kontextussal indokol). Emellett a négy

forma piaci potenciálja sem azonos: a szerzők szerint a gyűjteményes és az asset forma bír a legerősebb piaci hatással, mert ezek révén lehet igazán nagy értéknövekedést elérni egyes javaknál. Alább röviden ismertetjük a négy formát:

Standard forma: A hagyományos, tömegtermelési logikájú értékforma, amely a modern ipari korban volt uralkodó. Ekkor az áru értékét elsősorban a gyártási költségek, a munkaerő-ráfordítás, a funkcionális tulajdonságok adják meg. A standard termékek cserélhetőek, homogének, és ára csökken a használattal – új korában a legdrágább, majd használtan egyre kevesebbet ér, míg végül elhasználódva értéktelenné válik. Például egy hétköznapi autó vagy elektronikai cikk ára folyamatosan esik idővel. A standard forma a klasszikus közgazdasági értékszemléletnek felel meg, ahol az ár a termelési értéken és a használati elhasználódáson alapul.

Trend (divat) forma: Ez a forma az árunak nem a belső anyagi tulajdonságait hangsúlyozza, hanem a fogyasztás körülményeit és kontextusát. Egy termék akkor értékes a trend logika szerint, ha kivételesnek számító személyekhez vagy státuszhoz kapcsolódik (például híres tervező készítette, sztárok viselik), ha különleges helyszínen vagy szubkultúrában jelenik meg, és ha épp egy adott divatciklus megfelelő fázisában van. A trend formában tehát a történet arról szól, hogy az áru „menő”, előkelő vagy újdonság – ami által a fogyasztó is megkülönbözteti magát másoktól. Boltanski és Esquerre itt felidéznek Bourdieu distinkció-elméletét: a társadalmi szereplők a fogyasztás révén különböztetik meg magukat, mégpedig úgy, hogy az általuk értékesnek tartott elit csoportok fogyasztását utánozzák, ez pedig divatciklust indít el. A trend formára példa, amikor egy ruhadarab értékét az adja, hogy egy híresség hordta vagy egy felkapott helyen mutatkozott be, majd a divat főáramába kerülve egy idő után „tömegessé” válik és kimegy a divatból – végül esetleg retro/vintage ciklussal újra felértékelődhet. Ebben a formában az újdonság varázsa és a státuszszimbólum jelleg a fő értéknövelő narratíva.

Gyűjtemény-forma: Ez a forma áll a könyv középpontjában, a szerzők szerint a kortárs kapitalizmusra jellemző viszony az árukhoz. A gyűjtemény-forma lényege, hogy a jószág értékét az adja, hogy egy sorozat (kollekció) részének tekintjük, nem önmagában izoláltan. Az árukat ilyenkor egy rendezőelv mentén összetartozó készlet részeként fogjuk fel – például bélyeggyűjtemény, veterán autók sora, egy borászat különböző évjáratái, irodalmi kéziratok gyűjteménye stb. A gyűjteményben való szereplés új jelentést ad a tárgynak: elvonjuk az eredeti használati funkciójától, és egyedi, pótolhatatlan darabbá avatjuk, amely egy nagyobb egészhez járul hozzá. E logikában az érték két fő tényezőn múlik: egyrészt mennyire ritka (mekkora a rendelkezésre álló példányszám – nyilván minél kevesebb van belőle, annál értékesebb a kollekció számára), másrészt milyen „emlékezeti ereje” van, azaz mennyire lehet összekötni történelmi személyekkel, eseményekkel, eszmékkel. Így például egy látszólag értéktelen söröskupak is komoly összeget érhet, ha éppen az az egy hiányzik a gyűjteményből – azaz a befejezetlenség érzése generál keresletet iránta. A gyűjtők közössége és közös konvenciói is kulcsfontosságúak: kollektív egyetértés kell arról, mi számít értékes sorozatnak, mi a „szent Grál” darab, stb., és ez a közösség teremti meg a piacot is ezekre a tárgyakra. A szerzők érdekes paradoxonra hívják fel a figyelmet: bizonyos gyűjthető javak használata „roncsolja” a gyűjteményt, például a borkollekció gyűjtője nem bonthat fel és ihat meg egy palackot anélkül, hogy a sorozat teljességét meg ne törné. A gyűjtemény-forma tipikusan narratív jellegű: minden egyes tárgy értékéhez hozzájárul a történet, ami összeköti a sorozat többi elemével és az azt gyűjtő/értékelő személyekkel. Emiatt a gyűjteményes értékelés sokszor történelmi vagy nosztalgikus narratívákat mozgósít. A gyűjtemény-forma az értékigazolás rendkívül komplex módja, amely egyesíti a kereslet kialakulásának több

mechanizmusát: nem csak a tárgy saját jellemzői és a potenciális befektetési hozam számít, hanem az is, hogy mások mit gyűjtenek, kinek van meg a sorozat egy másik darabja, milyen történeteket mesélnek róla stb. Így a kereslet és az érték ebben a formában erősen interdependens a társas viszonyoktól és a kulturális diskurzusoktól.

Befektetési (asset) forma: Ebben az esetben az áru értékét tisztán mint jövőbeni viszonteladási potenciált szemlélik. Azaz a tárgyra nem felhasználási vagy esztétikai céllal tekint a tulajdonos, hanem befektetésként, amelytől később (rövidebb vagy hosszabb távon) magasabb áron szabadulhat meg. Ide tartozik például, amikor valaki műtárgyat vesz azzal a szándékkal, hogy néhány év múlva drágábban eladja, vagy ingatlant vásárol spekulációs céllal. A befektetési logika értékformájában az érték igazolása az elérhető hozam: azért ér sokat, mert mások később még többet fizetnek érte. Boltanski és Esquerre kiemelik több feltételt, ami elősegíti egy áru „assetként” való felértékelődését: ilyen a jó likviditás (könnyen eladható legyen), a szállíthatóság (mobilitás), a diszkrét tranzakció lehetősége (magáneladás, aukció), a széles körben nyilvántartott árreferenciák (katalógusok, indexek létezése), és legfőképp egy fizetőképes elit vevőkör, aki hajlandó ezeket megvenni. Ilyen feltételek például a nemzetközi műkincspiac vagy a nemesfémek piaca esetében adóttak. Az asset forma bizonyos szempontból visszavisz a klasszikus spekulatív értékfogalomhoz (hiszen a neoklasszikus pénzügytan is megkülönbözteti a belső értéket és a piaci árat, az előbbi a várt hozam diszkontált értéke). Ugyanakkor itt is megjelenhet a kulturális narratíva: egyes javakat (például műalkotásokat) egyszerre tekinthetünk művészeti értéket hordozó kollekciós darabnak és befektetési eszköznek – a kettő nem zárja ki egymást, sőt gyakran együtt jár.

Fontos megjegyezni, hogy a fenti formák nem zárják ki egymást mereven. Egy adott tárgy „életútja” során akár több értékformán is átmehet, vagy egyszerre többféle értéktörténet szerint is értelmezhető. Például egy olcsó tömegterméknek számító régi autó előbb-utóbb „a limlom világába kerül”, azaz elértéktelenedik; később azonban új életre kelhet, mint gyűjteményi darab, amikor veterán autóként kezdenek tekinteni rá. A szerzők említik olyan helyzeteket is, amikor egy műalkotást egyszerre gyűjteményi értéknek és befektetésként vásárolnak meg – ilyenkor az esztétikai ritkaság narratívája keveredik a spekulatív hozamelvárással. A négy értékforma tehát analitikus keretet ad az áruk különböző pályáinak megértéséhez. Boltanskiék rámutatnak, hogy a 20. század végére a standard forma dominanciája visszaszorult (a termelés globalizációja és az árverseny miatt), míg a másik három – különösen a gyűjteményes és befektetési – forma jelentős térnyerést mutat a fejlett társadalmakban.

Társadalmi és gazdasági kontextus

Makroszinten a könyv azt a társadalmi-gazdasági átalakulást tárgyalja, amelyet gyakran posztindusztriális fordulatként emlegetnek – Boltanski és Esquerre értelmezésében azonban ez nem az ipar és az anyagi javak eltűnését, hanem újrastrukturálódását jelenti. A szerzők elutasítják azt a tézist, hogy társadalmaink már túlléptek volna az ipari korszakon: emlékeztetnek, hogy továbbra is áruözön vesz körül minket, csupán arról van szó, hogy a mindennapi fogyasztási cikkek nagy részét ma már máshol (például a globális Délben) állítják elő olcsóbban. Nyugaton viszont a gazdaság súlypontja áttolódott azokra a szektorokra, melyek a fent kifejtett értéknövelési formákat kihasználva teremtenek profitot. Boltanskiék az „enrichment economy” (a dúsítás gazdasága) fogalma alá sorolják mindazon ágazatokat és tevékenységeket, amelyek összekapcsolják a kulturális/szimbolikus értéket a gazdasággal. Ide tartozik többek között: a turizmus és annak marketingje, a luxuscikkek és divatipar, a kulturális és kreatív iparágak (művészet, design, média) és a kulturális politika, a múzeumok

világa és a „museumifikáció”, az örökségvédelem és városrehabilitáció (például ipari romok turistalátványossággá tétele), az ingatlanok felértékelése történeti érték alapján (gentrifikáció), továbbá a műkincspiac és az „esztétizált” kiskereskedelem (amikor egy luxusboltban szinte műalkotásként prezentálnak egy ruhadarabot). Ezek a látszólag elszigetelt területek szorosan összefonódnak abban, hogy sorozatokat és narratív kapcsolatokat hoznak létre tárgyak között, és a múlt értékét kiaknázva teremtenek gazdasági értéket belőlük.

Boltanski és Esquerre szerint különösen a történelmi-kulturális örökségben gazdag országok járnak az élen ebben az új gazdasági logikában. Franciaország és Olaszország például, gazdag művészeti múlttal és jól megőrzött régi városmagokkal, élenjáró „dúsító gazdaságok”: múzeumok, fesztiválok, gasztronómia, történelmi turizmus révén tőkésítik kulturális tőkéjüket. A könyv részletesen bemutatja például, hogyan alakították át Arles városában az egykori ipari vasútállomás romjait és a környező területet kulturális örökséggé (művészeti központtá és fesztiválok helyszínévé), ezáltal új értéket adva egy lepusztult ingatlanok és bevételt generálva a helyi gazdaságban. A másik esettanulmány Laguiole falu példája: a település híres tradicionális bicskakészítő központtá vált, de ez a „hagyomány” valójában a 1970-es évek végén lett tudatosan újratelepítve. Néhány fiatal hazatért, és újraindította a kézműves termékek gyűjtése, a vidéki táj és kultúra „autentikus” megélése, valamint a turisták költekezése egymást erősítik. Ez is jól mutatja, hogy a dúsítás gazdasága nem pusztán a luxuscikkek vagy műkincsek szűk piacára korlátozódik, hanem regionális fejlesztési stratégiává is válhat a posztindusztriális korban.

A társadalmi kontextust tekintve a szerzők hangsúlyozzák, hogy a globális egyenlőtlenségek növekedése is közrejátszik ebben a folyamatban. A 20. század közepi jóléti kapitalizmusban viszonylag egységes tömegkultúra jellemezte a fogyasztást – Herbert Marcuse „egydimenziós embere” arra utalt, hogy a tömegtermelés és a tömegfogyasztás homogenizálta az életstílusokat, és a társadalmi különbségek bizonyos keretek között tartózkodtak. Például egy munkás és egy középosztálybeli is ugyanolyan gyártmányú farmert, grillsütőt vagy Beatles-lemezt vásárolhatott meg. Ezzel szemben napjainkban az eszközölt különbségtétel kényszere uralkodik: a termékeket differenciálni és személyre szabni kell, történetekkel kell felruházni, és hitelesnek, eredetinek kell feltüntetni. Ezt a trendet részben az fűti, hogy a jövedelmi elit egyre inkább olyan javakat keres, amellyel distinkciót gyakorolhat – azaz amivel láthatóan elhatárolódik a tömegtől. Az elitek figyelme így a singularitásra, esztétikumra és exkluzivitásra irányul a fogyasztásban: limitált szériás órák, designer ruhák, művészeti alkotások, veterán autók, kastélyok, boutique-hotelek stb. töltik meg az életüket. A könyv összefüggésbe hozza ezt a jelenséget azzal, hogy a javak dúsítása a gazdagok további gazdagodását szolgálja. Aki vagyonos, az megengedheti magának, hogy olyan tárgyakba fektesse a pénzét, amelyek a kulturális narratívák miatt idővel még értékesebbek lesznek (műkincs, antikvítás, prémium ingatlan), míg a szegényebbek legfeljebb fogyasztják ezeket a történeteket anélkül, hogy részesednének az anyagi gyarapodásból. Ugyanakkor a dúsítás logikája leszivárog a tömegfogyasztás szintjére is: a marketing és reklám az átlagtermékek esetében is előszeretettel alkalmaz „autentikus márkatörténeteket”. Például egy sörmárka reklámja kiemeli a hosszú hagyományt és a régi recepteket, egy divatmárka hangsúlyozza, hogy alapítási éve 1830, vagy egy autógyártó a históriáját állítja középpontba – mindez a dúsítás stratégia része, hogy a terméket kiemeljék a tucatárak közül. A kulturális és gazdasági értékek összefonódása tehát általános gazdasági folyamattá vált a fejlett társadalmakban: a múlt, a hagyomány, a történet „tőkévé” alakítása jellemzi a posztindusztriális korszakot.

Kritikai értékelés

Erősségek

Új értékelméleti megközelítés: A könyv egyik legnagyobb erénye, hogy innovatív módon közelíti meg az érték és ár problémáját. A szerzők diskurzív és szociológiai dimenzióval gazdagítják a közgazdasági értékfelfogást, kimutatva, hogy az árak mögött értelmező mechanizmusok és igazolási narratívák húzódnak. Ez a szemlélet túlmutat a hagyományos kereslet-kínálat elemzésen, és megmutatja, hogy az érték társadalmi konstrukció, amelyben a kulturális jelentésalkotás kulcsszerepet játszik.

Átfogó tipológia és fogalmi keret: A négy értékforma (standard, trend, gyűjtemény, befektetési) bevezetése rendkívül hasznos keretet ad a különböző piaci jelenségek elemzéséhez. Ez a tipológia logikusan strukturálja azt, ami első ránézésre kusza és sokféle értékelési gyakorlatnak tűnhet. Ráadásul nem pusztán elméleti konstrukció, hanem rokonítható Bourdieu és mások korábbi megfigyeléseivel is, így beágyazott a szociológiai gondolkodás hagyományába, miközben új elemekkel bővíti azt. A gyűjtemény-forma kiemelése különösen termékeny gondolat, mert ráirányítja a figyelmet arra, hogy a kapitalizmus nem csupán egyéni fogyasztási cikkekről szól, hanem komplex halmazok, sorozatok, portfóliók építéséről is (legyen az műgyűjtemény, ingatlanportfólió vagy akár élménygyűjtemény).

Kultúra és gazdaság összekapcsolása: A mű nagy érdeme, hogy hidat ver a gazdasági és a kulturális elemzés között. Bemutatja, hogyan lesz a kultúra (művészet, történelem, hagyomány) a gazdasági értékteremtés motorja, és ezzel behoz egy új nézőpontot a kapitalizmus kritikájába. Korábban a szociológiai elméletek hajlamosak voltak szétválasztani a „szimbolikus” és a „materiális” szférát; Boltanski és Esquerre viszont amellet érvelnek, hogy ezek ma már elválaszthatatlanul összefonódtak. Az elemzés erőssége, hogy konkrét példák (divatipar, műkincspiac, turizmus stb.) keresztül empirikusan is alátámasztja ezt az összefüggést, nem csak elvontan állítja.

Társadalmi egyenlőtlenségek és hatalmi dimenzió: A könyv nem veszik el az „értékek” esztétizáló leírásában, hanem végig szem előtt tartja a hatalmi viszonyokat. Rávilágít, hogy a dúsítás gazdasága kinek kedvez – nevezetesen a vagyonos osztályoknak –, és ezzel kritikai élt ad az elemzésnek. Az az összekapcsolás, hogy a piaci javak dúsítása az elit gazdagodásához vezet, fontos társadalomkritikai megállapítás, ami a mai kapitalizmus egyenlőtlenségi mechanizmusait leplezi le. Ez az él világossá teszi, hogy a könyv nem csupán leíró jellegű, hanem normatív aggodalmat is hordoz a növekvő vagyoni különbségek miatt.

Részletes példák és esettanulmányok: A munka szerkezete és terjedelme lehetővé teszi, hogy a szerzők mélyreható példákat mutassanak be. A Laguiole-i és arles-i eset különösen szemléletes, de a szöveg számos más kisebb példával is él (márkás órák, bélyeggyűjtemény, luxusbutikok kirakatai stb.). Ezek a példák életet visznek az elméletbe, és segítenek az olvasónak megérteni az absztrakt fogalmakat. A kritikusok is kiemelték, hogy a *Enrichissement* jelentősége épp abban áll, hogy kézzelfogható elméleti és empirikus tárgy (a gyűjtemény-forma és köré szerveződő gazdaság) révén sikerül új perspektívát nyitnia a társadalomtudományokban.

Gyengeségek

Az „enrichment economy” homályos definiáltsága: Többen felvetették, hogy bár a könyv sugall egy új kapitalizmus-szakaszt, nem teljesen egyértelmű, hogy a dúsítás gazdasága mennyiben különül el a kapitalizmus korábbi formáitól. A szerzők olykor úgy beszélnek róla, mint egy új makroszektor vagy átfogó jelenség, de maguk is elismerik, hogy körvonalai elmosódtak, és további kutatás szükséges annak igazolására, hogy valóban egy új rendszerről van szó. Kritikusai rámutatnak, hogy a könyv nem számszerűsíti vagy határolja be pontosan, mekkora része a gazdaságnak ez a „dúsítás” logika, és mikortól tekinthető dominánsnak. Így felmerül a kérdés: vajon nem egyszerűen a kapitalizmus egyik aspektusáról van-e szó, amit a szerzők talán túláltalánosítanak egy új korszaknak nyilvánítva?

Anyagi vs. szimbolikus gyűjtemények: Egyes kritikusok rámutattak, hogy Boltanski és Esquerre túlságosan az anyagi javak gyűjteményeire koncentrálnak, és figyelmen kívül hagyja az ún. szimbolikus gyűjteményeket. Valóban, a könyvben a gyűjtés úgy jelenik meg, mint magántulajdonban lévő tárgyak halmozása és adásvétele. Am számos emberi tevékenység létezik, ami hasonló sorozatképző logikát követ anélkül, hogy materiális tulajdont képezne: például valaki elhatározza, hogy elolvassa az összes klasszikus regényt, vagy felkeresi az összes UNESCO világörökségi helyszínt, esetleg végigmászik 7 kontinens 7 csúcán – ezek is gyűjtemények, de inkább élményekből vagy tudásból állnak. Az ilyen belső gyűjtemények (például kulturális tőke gyűjtése) nem adhatók-veve cserélhető áruként, így nincs közvetlen piaci árak, mégis nagyon elterjedtek. A szerzők ezeket a jelenségeket alig érintik, holott a mindennapi élet gyűjtő szenvedélyei gyakran ebbe az irányba mennek. Emiatt a kép némileg egyoldalú: a könyv mintha azt sugallná, hogy minden gyűjtés anyagi és piaci természetű, pedig vannak nem piacosítható gyűjtemények is. Ugyanakkor a kritikusok hozzátesszik, hogy a materiális és immateriális gyűjtemények között szoros kölcsönhatás lehet, és talán érdemes lett volna ezt is elemezni.

Földrajzi és kulturális korlátok: A *Enrichissement* elsősorban nyugat-európai (különösen francia) példákra épít. Ebből fakadóan a koncepció alkalmazhatósága például a fejlődő országokban vagy akár az angolszász kontextusban további vizsgálatot igényel. Lehetséges, hogy a kulturális örökség ilyen fokú kapitalizálása sajátosan európai jelenség, míg más kapitalista régiókban más mechanizmusok dominálnak. A könyv kevésbé tér ki a globális perspektívára: például Kína vagy az olajországok gazdaságában miként jelenik meg (ha megjelenik) a dúsítás logikája? Továbbá a példák zöme kulturális javakra fókuszál, de mi a helyzet a technológiai szektorral vagy a digitális javakkal? Ezekre a kérdésekre a mű nem ad kimerítő választ, ami azonban érthető is, tekintve hogy már így is nagyon széles anyagot ölel fel.

A termelés és munka háttérbe szorulása: Bár Boltanski és Esquerre hangsúlyozzák, hogy a termelés nem tűnt el, a könyv fókusza mégis a csere- és fogyasztási oldal. Kevés szó esik arról, hogy kik és milyen körülmények között állítják elő azokat a „dúsított” javakat (legyen az luxuscikk vagy turistalátványosság). Például a luxusdivat vagy a múzeumi turizmus mögött is ott van a munka (divatipari dolgozók, restaurátorok, idegenforgalmi alkalmazottak stb.), de az ő nézőpontjuk kevésbé jelenik meg. A kritikus olvasó felvetheti, hogy a dúsítás gazdasága valójában a posztfordista munka egy formája (kreatív munka, szolgáltatások, élménygazdaság), és ezt az aspektust – a munkavállalók, alkalmazottak szempontját – a könyv nem tárgyalja részletesen. Így a strukturális kritika (tőke-munka viszony) helyett inkább a kulturális közvetítők és fogyasztók nézőpontja dominál. Ez nem feltétlen hiba, de megmutatja a mű hatókörének korlátját.

Elméleti kihívások: Néhány elméleti bírálat is érte a könyvet. Az egyik szerint bár a szerzők visszahozták a sorozat/serialitás fogalmát a társadalomtudományba (ami a strukturalizmus óta kiment a divatból), ez a megközelítés bizonyos kockázatokat hordoz. A strukturális sorozat-képzés módszere korábban gyakran vált az önkényesség vádjává: ha mindenben sorozatokat látunk, fennáll a veszélye, hogy önkényes vagy nem falszifikálható kapcsolatok halmazát erőltetjük rá a valóságra. Boltanskiék ezt igyekeznek elkerülni azzal, hogy empirikusan dokumentált gyűjteményeket vizsgálnak és a gyűjtők intencióit elemzik, de a módszer kritikája így is felvethető: vajon nem lehet-e mindenre ráhúzni valamilyen narratív sorozatot, ha eléggé keresünk? Továbbá, a könyv komplex tipológiája ellenére néhol fogalmilag zsúfoltnak és nehezen követhetőnek bizonyulhat egy olvasó számára, különösen ha nem járatos a klasszikus és kortárs szociológiai vitákban (Marx munkaértékelmélete, Bourdieu kulturális tőke fogalma stb. mind előkerül). Ez inkább a mű tudományos jellegéből fakadó kihívás, semmint hiba, de a befogadáshoz komoly elméleti felkészültség előnyös.

Fogadtatás

A *Enrichissement* megjelenése (2017) óta jelentős visszhangot váltott ki a társadalomtudományos közegben, különösen Franciaországban, de nemzetközileg is. A könyvet sokan úttörő munkának tartják a kortárs kapitalizmus megértésében. Dicsérték azért, mert átfogó képet ad a gazdaság és kultúra összefonódásáról, és mert új nyelvezetet biztosít a piaci érték jelenségeinek leírására. Ahogy egy recensens fogalmazott, a mű valódi jelentősége abban rejlik, hogy új értékelméletet és egyben új empirikus tárgyat kínál a szociológiának, nevezetesen a gyűjtemény-forma gazdaságát. Többen kiemelik, hogy a könyv továbbviszi Boltanski korábbi kapitalizmus-kritikáinak sorát (mint például *Az új szellem a kapitalizmusban* Boltanski és Chiapello tollából), de más irányból: míg az korábban a vállalati kultúrát és igazolási ideológiákat elemezte, addig ez a mű a piaci tárgyak világára fókuszál.

A fogadtatás nem volt kritika nélküli: a fenti gyengeségekre a recenziók és tanulmányok rávilágítottak. Például egyes tanulmányok külön elemezték a dúsítás gazdaságának fogalmát, kiemelve annak erényeit, de rámutatva néhány korlátjára is. Összességében a tudományos közösség új gondolatébresztőként üdvözölte a könyvet: még akik vitatják is egyes következtetéseit, egyetértenek abban, hogy a *Enrichissement* fontos kérdéseket vet fel a XXI. századi kapitalizmusról. Különösen az olyan területeken lett hivatkozási pont, mint a művészetgazdaságtan, a kulturális örökség menedzsment, a fogyasztáskutatás és a gazdaságszociológia. A könyv segít megérteni például a globális luxusipar és műkereskedelem trendjeit, vagy a városrehabilitáció és gentrifikáció mögötti értéknövelési narratívákat.

Összegzésképpen, Luc Boltanski és Arnaud Esquerre *Enrichissement* című műve alapos és részletes elemzést nyújt a posztindusztriális kapitalizmus egyik központi vonásáról: arról, hogy a kulturális jelentésadás miként válik az árutermelés és vagyonszerzés eszközévé. A könyv egyszerre gondolatébresztő elméleti hozzájárulás és konkrét példákkal illusztrált társadalomkritika, mely rávilágít, hogy az árucikkek világa a szemünk láttára gazdagodik „történettel” – és ezáltal sajnos a társadalmi egyenlőtlenségek is tovább gazdagodnak, aprópót adva a kritikai reflexióra.

Emmanuel Todd: Qui est Charlie? Sociologie d'une crise religieuse

1. A könyv kontextusa és célja

Társadalmi-politikai háttér (2015): Emmanuel Todd könyvét a 2015. január 7-i Charlie Hebdo elleni terrortámadás és az azt követő országos tiltakozások kontextusában írta. A merénylet után Franciaországban január 11-én mintegy 4 millióan vonultak utcára a „Je suis Charlie” jelmonddal, amelyet világszerte a sajtószabadság és a nemzeti egység melletti kiállásként értelmeztek. Todd azonban már ekkor máshogyan látta a helyzetet: a tömegmegmozdulások valódi jelentését és motivációit megkérdőjelezte. A könyvet – amely 2015 májusában jelent meg – válaszként és elemzésként szánta erre a „nemzeti egységre” alapozott narratívára.

Cél és indíttatás: Todd saját bevallása szerint *Qui est Charlie?* című esszéjét rendkívüli gyorsasággal, részben frusztrációból írta meg. Felháborította a Charlie Hebdo-merénylet utáni közbeszéd leegyszerűsítő jellege és az, ahogyan a francia társadalom reflexszerűen szent ügyként kezelte a „Je suis Charlie” mozgalmat. Célja az volt, hogy leleplezze a látszólagos nemzeti egység mögötti társadalmi törésvonalakat, és szociológiai magyarázatot adjon arra, kik is voltak valójában a Charlie-val szolidaritást vállalók. Todd – aki demográfusként évtizedek óta kutatja a francia társadalom szerkezetét – a könyvben felhalmozott tudását mozgósítva igyekezett megérteni és megértetni a tüntetések mélyebb jelentését. A mű gyorsan a figyelem középpontjába került: röviddel megjelenése után bestseller lett, és heves vitákat váltott ki a politikusok és értelmiségiek körében.

2. Főbb témák és érvek

A Charlie Hebdo-merénylet értelmezése: Todd provokatív alapállítása, hogy a 2015. január 11-i tömegtüntetések nem a francia szabadságeszmények diadalát jelentették, hanem reakciós, jobboldali indulatok megnyilvánulását a társadalomban. Véleménye szerint a „Je suis Charlie” jelszó alatt felvonulók nem 1789 forradalmi Franciaországát – a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit – képviselték, hanem inkább 1815 Franciaországát, vagyis a hagyományos, katolikus és reakciós értékeket. Todd egyenesen „színhátéknak” (álcának) nevezi ezeket a demonstrációkat, azt sugallva, hogy a nemzeti egység látszata mögött valójában egyfajta kollektív tömeghisztéria állt fenn, amelyet a politikai elit kihasznál saját céljaira. Úgy véli, a tüntetők nem annyira a sajtószabadság védelmében, mint inkább tudat alatt az iszlám ellen, illetve a bevándorlókkal szembeni fenntartásaik kifejezéseként vonultak utcára. Ezt támasztja alá, hogy Todd kutatása szerint Franciaország legnagyobb Charlie-felvonulásai azokban a térségekben zajlottak, amelyek történelmileg a legkatolikusabbak és leginkább reakciósak, miközben feltűnően hiányoztak a tömegeből a munkásosztálybeliek és a bevándorlók gyermekei. Más szóval, szerinte a tüntetők társadalmi összetétele önmagáért beszélt: a „Charlie” jelszó mögött különösen az őshonos, egykor mélyen katolikus francia középosztály állt, nem pedig a társadalom egészének reprezentatív keresztmetszete.

Vallási és politikai struktúrák szerepe: Todd a könyv alcímében („egy vallási válság szociológiája”) is jelzi, hogy az eseményeket kvázi-vallási jelenségként értelmezi. Kifejti, hogy a francia társadalom mélystruktúrái – különösen a hagyományos katolicizmus visszaszorulása és a helyébe lépő túlhevült laicitás (egyfajta köztársasági hittétel) – kulcsszerepet játszottak a Charlie-jelenségben. Bevezeti a „zombi katolicizmus” fogalmát, amely alatt azt érti, hogy bár a katolikus vallás gyakorlása drasztikusan visszaesett Franciaországban, kulturális és morális öröksége tovább él és átítatja a társadalmi attitűdöket. Ez a „haldokló, de még működő” katolikus örökség Todd szerint autoriter és kirekesztő világnézetet hagyott hátra, amely ma a szekularizmus és a „köztársasági értékek” nyelvén fejeződik ki. Így a Charlie-tüntetőik magatartása valójában ezen „zombi” módon továbbélő katolikus hagyományok terméke: a demonstrálók többsége olyan régiókból származott, ahol egykor a leghevesebb volt az egyházi ellenállás a forradalmi eszmékkel szemben, és ahol a társadalmi szerkezet hagyományosan konzervatív, hierarchikus maradt. Ezt támasztja alá Todd korábbi, Hervé Le Bras demográfussal közös kutatása is, amely Franciaországot kulturálisan egy liberális, egyenlőségelvű centrumra és egy konzervatív, hierarchikus perifériára osztotta – utóbbit alkották főként a nemrég még katolikus vidéki területek lakói. Todd szerint éppen ez a periféria – az egykori „katolikus Franciaország” szekularizált, de értékrendjében változatlan csoportja – mozgósította magát január 11-én.

A „köztársasági vallás” kritikája: A könyv egyik kulcsgondolata a francia laicitás kvázi-vallásos jellege. Todd bírálja, hogy a francia állam és társadalom szinte szentségként kezelt minden, a Charlie Hebdo-hoz kapcsolódó jelképet. Rámutat, hogy a hatalom „szent képpé” magasztalta fel a Charlie Hebdo által közölt Mohamed-karikatúrát is, mintha az sérthetetlen ikon lenne. Ezzel kialakult egy sajátos „köztársasági vallás”, melynek dogmái közé tartozik a vallásgyalázás abszolút joga. Todd azonban ezt a hozzáállást mélyen problematikusnak tartja: szerinte „egy gyenge és diszkriminált csoport vallásának ismételt és szisztematikus gyalázása” valójában gyűlöletkeltésnek minősül, még ha formálisan a szólásszabadság jogába bele is fér. Vagyis a Charlie Hebdo által hangoztatott blaszfémia-szabadság Todd értelmezésében egy erkölcsi visszaélés, amelyet a többségi társadalom új, laikus vallásként védelmez. A szerző szerint a francia köztársaság ily módon önellentmondásba keveredik: miközben a felvilágosodás örökségére hivatkozva elutasít minden tradicionális vallást, aközben maga is egyfajta dogmatikus hitrendszeré vált, ahol a „Je suis Charlie” jelszó és a profán szimbólumok szent tehenné léptek elő. Todd keményen bírálja ezt a tendenciát, mondván a francia társadalom hajlamos a saját értékeit vallási fanatizmussal felruházni, ami veszélyes az együttélés szempontjából.

Politikai üzenet: Todd érvelése szerint a Charlie jelenség leleplezi a francia politikai kultúra képmutatását is. Azt állítja, hogy a 2015-ös tiltakozások motorját egy „MEZ-blokk” (Moyenne bourgeoisie, personnes Âgées, Catholiques Zombies – azaz középosztály, idősök, „zombi katolikusok”) adta. Ez a csoport önmagát a köztársaság értékeinek letéteményeseként tünteti fel, ám Todd szerint inkább egy újfajta oligarchiáról van szó. Úgy véli, a Charlie melletti kiállítás retorikája csupán a „liberté” (szabadság) eszméjére korlátozódott, miközben az „égalité” (egyenlőség) elvét semmibe vették. A 2015-ös tüntetésekkel „a védelmükbe vett köztársaság nem minden polgár köztársasága volt” – írja Todd, utalva arra, hogy a demonstrálók valójában a fennálló társadalmi hierarchiát védték. A MEZ-blokk – főként magasabb iskolai végzettségű, jómódú emberek tömege – szerinte kész elfogadni az egyenlőtleniséget, amikor az az ő érdekeit szolgálja, és szemet huny a francia társadalmat sújtó mély problémák felett. Ide sorolja többek között a 10% körüli munkanélküliséget, amely Todd szavaival „életeket tesz tönkre”, valamint a bevándorlók leszármazottainak perifériára szorulását – mindezt a tüntető többség tudomásul veszi, amíg az ő kiváltságai megmaradnak.

Todd érvelése tehát egy keményen kritikus társadalomkép, amely szerint a Charlie Hebdo körüli szolidaritás valójában az addigi status quo-t – a középosztály dominanciáját és a kisebbségek elnyomását – erősítette meg.

3. A könyv módszertana és tudományos alapja

Adatok és szociológiai modellek: Todd elemzése erősen épít demográfiai és történeti adatokra, valamint saját korábbi szociológiai modelljeire. A könyv tele van térképekkel és statisztikákkal, amelyek a Charlie-tüntetésekben való részvétel földrajzi és társadalmi mintázatait mutatják. Todd például összevetette, hogy Franciaország mely régióiban vonultak fel nagy tömegek január 11-én, és ezeket az adatokat összehasonlította a régiók vallási és családszerkezeti hagyományaival, valamint a lakosság társadalmi helyzetével. E megközelítés háttérében Todd korábbi kutatásai állnak: olyan mutatókat használt, mint a vallásgyakorlás gyakorisága, történelmi egyházi befolyás, családi értékrend, iskolázottság stb., amelyek szerinte hosszú távon meghatározzák egy közösség politikai attitűdjeit. Így jutott el a „zombi katolicizmus” és a MEZ-blokk fogalmaihoz, amelyek a statisztikai elemzés eredményeként kirajzolódó mintázatokat írják le. Például kimutatta, hogy a Je suis Charlie tömegbázisa erősen korrelál azokkal a területekkel, ahol hagyományosan erős volt a katolikus vallás (még ha ma már kevesen járnak is templomba), míg ott volt gyengébb a részvétel, ahol több a bevándorló háttérű lakos vagy erősebb a munkásosztály jelenléte. Todd ezt a korrelációt nem véletlen egybeesésnek tartja, hanem oksági magyarázatnak: szerinte a kulturális-vallási háttér determinálta, hogy ki hogyan reagált a merényletre.

Előfeltevések és elméleti keret: Todd módszertanát a durkheimi szociológia inspirálta. Hivatkozik Émile Durkheim tézisére, miszerint a szociológia ott kezd tudomány lenni, ha az egyének cselekedeteit náluk nagyobb társadalmi erők működéseként fogjuk fel. E premissza alapján Todd tudatosan mellőzi az egyéni szereplők saját magyarázatait – például nem fogadja el önmagában azt az indokot, hogy a tüntetők a terrorizmussal dacolva, a szólásszabadságért mentek az utcára. Ehelyett abból indul ki, hogy az emberek csoportos viselkedését mélyebb strukturális tényezők (értékrend, vallási hagyomány, osztályhelyzet) befolyásolják, még ha ezt maguk az egyének nem is érzékelik. Így Todd előfeltevése, hogy a 2015-ös tüntetők tetteit is ezen kollektív tudattalan mintázatok vezérelték. Ennek szellemében a könyvben nem pszichológiai vagy politológiai, hanem történeti-szociológiai magyarázatot keres: a jelen jelenségeit a múltban gyökerező antropológiai struktúrák (pl. a családmodell, vallási neveltetés) révén értelmezi. Todd tudományos alapnak tekinti saját több évtizedes kutatását a francia társadalomról: védekezésépp kiemelte, hogy bár a könyvet gyorsan és szenvedélytől fűtötten írta, érvei mögött hosszú évek demográfiai adathalmazai és elemzései állnak. Modellje szerint a francia társadalmat egyfajta látens törésvonal szeli ketté (a már említett egyenlőségpárti centrum vs. hierarchikus periferikus csoportok), és a Charlie-ügy ennek a törésvonalnak a mentén értelmezhető. Fontos módszertani sajátossága Todd megközelítésének, hogy az egybeeséseket tendenciózusan okozati összefüggésként kezeli: ha egy térségben sokan tüntettek és ott erős a volt katolikus identitás, akkor szerinte ez nem véletlen, hanem a tüntetés oka e kulturális sajátosság. Ez a determinista szemlélet tette lehetővé számára, hogy merőben eltérő következtetésekre jusson, mint a mainstream értelmezések.

Gyors esszé, nem akadémiai monográfia: Érdeemes megjegyezni, hogy a Qui est Charlie? formáját tekintve is rendhagyó mű. Todd nem hagyományos tudományos monográfiát írt, hanem egy szubjektív hangvételű esszét, amelyben statisztikákat ugyan használ, de szabadon él az általánosítás eszközével. Ő maga is elismerte, hogy a könyv „nem tisztán akadémiai

stílusú”, inkább publicisztikus, vitairat jellegű írás, amit az eseményekre adott azonnali reakció hívott életre. A módszertani részletek kidolgozása helyett Todd célja a provokatív tézis felvetése volt. Ebből fakadóan a mű tudományos megalapozottságát többen megkérdőjelezték (lásd alább a kritikáknál), de Todd védelmében hangsúlyozta, hogy állításai így is szilárd adatokon és korábbi tanulmányain nyugszanak.

4. A könyv következtetései

Társadalmi diagnózis és prognózis: Todd szerint a 2015-ös Charlie Hebdo-válság rámutatott egy mély társadalmi válságra, amely Franciaországban zajlik. A könyv konklúziója, hogy az ország egy „vallási” (értsd: hitbéli) krízisen megy keresztül: a hagyományos vallás háttérbe szorulásával a köztársasági eszme vált dogmatikus hitté, miközben a társadalmi egyenlőtlenségek és kirekesztő attitűdök egyre jobban elhatalmasodnak. Todd előrejelzi, hogy amennyiben ezekkel a feszültségekkel nem néz szembe az ország, úgy a jövőben súlyos szociális konfliktusok várhatók. Úgy látja, a Charlie körüli eufória voltaképp egy történelmi fordulópontra: attól fogva nyilvánvalóvá vált, hogy Franciaországban egy új társadalmi törés keletkezett a magát republikánusnak mondó elit (a MEZ-blokk) és a peremre szorult csoportok (munkásság, bevándorlók leszármazottai, vallási kisebbségek) között. Todd sötét víziója szerint ez a megosztottság akár egyfajta belső „polgárháborúhoz” is vezethet hosszabb távon – noha ezt a kifejezést nem ő maga használta először, kritikusai tulajdonították neki azt a gondolatot, hogy Franciaországban „forr egy polgárháborús helyzet”. A könyv mindenesetre figyelmeztetés: ha a francia társadalom továbbra is csak a saját „vallásos” meggyőződését (laicitás) védi, de nem hajlandó önvizsgálatra és változtatásra, akkor a valós problémák – munkanélküliség, kirekesztés, kisebbségek és többség szembenállása – tovább mélyülnek.

Javasolt megoldások és alternatív nézőpontok: Todd a könyv végén nem elégszik meg a kritikai elemzéssel, hanem radikális változtatásokat sürget. Úgy véli, Franciaország csak akkor léphet ki ebből a válságból, ha visszatér a köztársaság eredeti eszményéhez, amely a szabadság mellett az egyenlőséget és testvériséget is komolyan veszi. Ennek kapcsán egy merész politikai lépést is felvet: az Európai Unióból való kilépést. Szerinte ugyanis a jelenlegi európai gazdasági rend (a közös piac és az eurózóna szabályai) a francia középosztály érdekeit szolgálja, miközben súlyosan károsítja a fiatalok, a szegények és a bevándorló háttérűek kilátásait. Todd azt állítja, hogy Franciaország strukturális bajait nem lehet orvosolni, amíg az ország az EU tagja – csak az uniós kötelekekből kilépve tudná visszanyerni a gazdasági szuverenitását és megvédeni a társadalmi igazságosságot. E nézetével Todd egyfajta Frexit-párti álláspontot fogalmaz meg, amit meggyőződésből hirdet, bár elismeri, hogy nem közgazdász, és inkább hitbéli tételként kezeli, hogy az EU elhagyása visszatérelné Franciaországot a „helyes útra”. A könyvben kifejti, hogy az EU közös piaca aránytalanul az elitnek kedvez, míg a hátrányos helyzetűeket sújtja, így az európai integráció folytatása csak mélyítené a szociális válságot.

A másik fontos javaslata Toddnak a nemzeti önvizsgálat és a valódi befogadás politikája. Arra ösztönzi Franciaországot, hogy hagyjon fel a kisebbségekkel szembeni paternalizmussal és szembenállással, és inkább keressen kiegyezést az iszlámmal a köztársaság keretein belül. Úgy érvel, hogy az iszlám egyenlőségre törekvő elvei valójában jól összeegyeztethetők a francia köztársaság eszméivel, sőt ezeknek megerősítést is adhatnak. Ha Franciaország képes partnerként és egyenrangú polgároként kezelni muzulmán állampolgárait, az mindkét fél számára előnyös: a köztársaság is megerősödne azáltal, hogy bevonja az eddig kirekesztetteket, és a muzulmán közösség is könnyebben azonosulna a nemzettel. Todd hangsúlyozza, hogy ezt a közeledést nem félelemből vagy szánalomból, hanem kölcsönös

előnyök tudatában kell megvalósítani – elismerve, hogy Franciaországnak szüksége van muszlim polgáraitra éppúgy, ahogy azoknak is a francia nemzetre. E gondolat jegyében bírálja, hogy a Charlie Hebdo-ügyben a francia közbeszéd szinte kizárólag a szólásszabadságra fókuszált, miközben „Franciaország 1. számú problémája nem a karikatúrákhoz való jog elleni támadás, hanem az antiszemitizmus terjedése a külvárosokban” – utal ezzel arra, hogy a merényletsorozat zsidó áldozatainak ügye (a kóser szupermarket elleni támadás) háttérbe szorult a Charlie-val szemben. Todd ezzel irányt mutat: a társadalmi kohézió megteremtéséhez az ország valódi gondjaival kell foglalkozni – legyen az a külvárosi antiszemitizmus, a fiatalok kilátástalansága vagy a magas munkanélküliség –, nem pedig önelégülten a karikatúrák szabadságát magasztalni. Összességében Todd alternatív víziója egy olyan Franciaország, amely egyszerre szakít az európai neoliberais renddel és megbékél saját belső kulturális sokszínűségével. Így előzné meg, hogy a jelenlegi válságból autoriter vagy szélsőséges irányba sodródjon a társadalom.

5. Fogadtatás és kritika

Politikai reakciók: A *Qui est Charlie?* megjelenése Franciaországban azonnali és szenvedélyes visszhangot váltott ki. Számos politikus és közszereplő nyilvánosan bírálta Todd következtetéseit. Manuel Valls, Franciaország akkori miniszterelnöke a könyv megjelenésének napján a *Le Monde* hasábjain élesen támadta Toddot, azt állítva, hogy a szerző „értékeket forgatott ki” azzal, hogy a januári merényletek után az áldozatként tisztelt karikaturisták helyett a gyilkos iszlamista fanatikusokat tünteti fel áldozatnak, és hogy szerinte Franciaországot egy titkos oligarchia irányítja. Valls felháborodott hangvételű írásában azt kérdezte: „Hová jutottunk, ha Voltaire és Zola hazájában előáll egy neves értelmiségi, aki megtagadja a hitét Franciaországban?” – ezzel arra utalt, hogy Todd a nemzetbe vetett bizalmat ássa alá. Valls szemében Todd könyve mentegeti a terroristákat és sérti a nemzeti egység emlékét, így elfogadhatatlan. A kormányfő kirohanása példátlan volt: ritka, hogy egy hivatalban lévő miniszterelnök újságcikkben polemizáljon egy értelmiséggel, ami jelzi, mennyire érzékenyen érintette a hatalmat Todd provokációja.

Todd sem maradt adós a válasszal – a vita hamar személyeskedővé és elmérgesedetté vált. Egy másnapi televíziós interjúban Todd nyersen reagált Valls kritikájára: kijelentette, hogy a miniszterelnök vagy el sem olvasta a könyvet, vagy „hülye”, hozzátéve, hogy e két lehetőség nem zárja ki egymást. Tovább feszítve a húrt, Todd egy történelmi analógiával Vallsékat Pétain marsall Vichy-rendszeréhez hasonlította. Azt mondta: ahogy Pétain a náci megszállás idején a francia ellenállókat nevezte hazaárulóknak, úgy bélyegzi meg ma Valls azokat az értelmiségieket (mint Todd), akik ellenzik a brüsszeli behódolást és ki merik mondani, hogy a bevándorlók kirekesztése folyik. Ez a Vichy-párhuzam természetesen tovább szította a kedélyeket, és Todd szavait sokan túlzónak és sértőnek találták. Már ekkor látszott, hogy a vita nem pusztán tudományos keretek között zajlik, hanem politikai-szimbolikus csatározással fajult.

Akadémiai és értelmiségi kritika: A politikusok mellett a francia értelmiség számos prominens alakja is felszólalt Todd ellen. A baloldali-liberális *Libération* napilap szerkesztősége nyilvános vitára hívta Toddot. Itt Laurent Joffrin, a lap főszerkesztője szállt vele szembe, és finom iróniával megjegyezte Todd nézeteiről: „Képes fehérre mondani feketét és feketére fehéret.” Joffrin kifejtette, hogy bár igaz, hogy a január 11-i felvonuláson relatíve kevesebb muszlim és munkásosztálybeli vett részt, ez nem jelenti azt, hogy ők elfordultak Franciaországtól vagy a Köztársaságtól. Szerinte nem szabad összekeverni a látható részvétel hiányát azzal, hogy ezek a csoportok ne éreznék magukat a nemzet részének.

Joffrin külön hangsúlyozta, hogy a franciaországi muszlim lakosság jelentős része teljes mértékben integrálódott a társadalomba, így felelőtlenység „polgárháborút” vizionálni, ahogy azt – Joffrin értelmezése szerint – Todd teszi. Ezzel Joffrin Todd legriasztóbb állítását cáfolta, és arra figyelmeztetett, hogy az efféle apokaliptikus jóslatok csak tovább rontják a közösségek közti bizalmat.

Nem csak a baloldaltól, a konzervatív táborból is kapott bírálatot Todd. Alain Finkielkraut, a konzervatív akadémikus és közíró például nyilvánosan elítélte, hogy a baloldali L'Obs magazin részleteket közölt Todd könyvéből. Finkielkraut durva szavakkal illette a lapot, mondván „piszkítani engedték az olvasóik fejét” Todd írásával. A jobboldali kritikusok fő vádjá az volt Todd ellen, hogy gyalázza a nemzeti összefogást és relativizálja a dzsihádisták erőszak súlyát. Szerintük Todd odáig ment, hogy a Charlie Hebdo áldozatait háttérbe tolt, míg a muszlim közösséget indokolatlanul sajnáltatta, ezzel egyfajta önvádoló, defetista szemléletet erőltetve a franciákra.

A közéleti vitába még humoristák és médiaszemélyiségek is becsatlakoztak. Sophia Aram, marokkói származású francia humorista egy rádióbeszélgetésben szintén nekiment Toddnak. Gúnyosan így szólt hozzá: „Az ön statisztikái szerint én muzulmán vagyok, nem vonultam fel január 11-én, képtelen vagyok elfogadni a blaszfémia jogát, és a laikusságból az égvilágon semmit sem értek. Magyarán egy idióta vagyok.” Aram ezzel arra utalt, hogy Todd túlzó általánosításai sértik az egyéneket: ő például muszlim családból jött, mégis Charlie-nak érezte magát és támogatja a köztársaság értékeit. Aram komolyra fordítva a szót azt üzenté Toddnak: „Felnőtt emberekként kezeljen minket, Monsieur Todd, ez a legjobb módja a tiszteletnek.” Ezzel azt fogalmazta meg, hogy Todd elemzése paternalista – ahelyett, hogy a muszlim közösséget autonóm, felelős polgároknak tekintené, gyámolítandó tömegként láttatja őket, akiknek védelmezőre van szükségük. Aram és más kritikusok szerint a muszlim franciák jelentős része nem szorul Todd „oltalmára”, mert ők is ugyanúgy elítélték a terrorizmust és kiálltak a köztársaság mellett, még ha nem is mind mentek utcára.

Tudományos bírálatok: Az akadémiai szféra részéről is számos kritika érte a könyvet, főképp Todd módszertanát és következtetéseinek megalapozottságát vitatva. Sokan úgy látták, hogy Todd túl messzemenő általánosításokat enged meg magának viszonylag korlátozott adatok alapján. A bírálók rámutattak, hogy a könyv tele van előre gyártott hipotézisekkel, amelyeket Todd a saját elméleti sémájába illesztve magyaráz, figyelmen kívül hagyva minden ellentmondó tény. Például erősen vitatható, hogy pusztán demográfiai statisztikákkal leírható egy ekkora tüntetéshullám összes mozgatórugója. Hiányolták az empirikus szociológiai kutatást (pl. felméréseket a tüntetők motivációjáról), és úgy vélték, Todd érvelése nem falszifikálható: mivel eleve azt feltételezi, hogy a tüntetők valódi indítékait ők maguk sem ismerik, bármi, amit mondanak, szerinte irreleváns – így pedig Todd mindig „igazolva” látja a saját teóriáját. Andrew McCracken, az LSE egyik recenzense például azt írta, hogy Qui est Charlie? „furcsa könyv, amely súlyosan eltorzítva mutatja be a Je Suis Charlie tüntetéseket, és meggyőző érvek híján marad”. Rámutatott a mű módszertani gyengeségeire: Todd szinte mindent egyetlen nagy elméleti magyarázat alá rendel, és azt a benyomást kelti, hogy nincs olyan komplex jelenség, amit ne lehetne egy egyszerű szociológiai áttekintéssel megmagyarázni. A recenzens szerint ez oda vezet, hogy Todd egy mondatban „megmagyarázza” például a német nácizmus felemelkedését és az angol fasizmus kudarcát – olyan történelmi folyamatokat, amelyek nyilvánvalóan jóval összetettebbek annál, semhogy egyetlen tényezőre lehessen őket visszavezetni. A tudományos kritika tehát azt róta fel Toddnak, hogy monokauzális magyarázatokat erőltet és hajlamos figyelmen kívül hagyni azokat a politikai-társadalmi tényezőket, amelyek nem illenek bele a sémájába. A könyvet

egyesek „a priori spekulációnak” minősítették, mely nem ad megfelelő teret alternatív értelmezéseknek vagy véletlen tényezőknek.

Ugyanakkor akadtak olyanok is – ha kisebbségben is –, akik szerint Todd felvetései megérdemlik a figyelmet. Néhány szociológus és publicista védelmébe vette Todd megközelítését, mondván bár túlzásai nyilvánvalóak, rávilágított olyan kényelmetlen igazságokra, amiket mások hajlamosak voltak figyelmen kívül hagyni. Például Anne Verjus szociológus egy tanulmányában „vitatható igazságnak” nevezte Todd téziseit, melyek azonban szerinte fontos kérdést boncolgatnak: hogy a Charlie jelenség mögött meghúzódhat egy rejtett társadalmi törésvonal, amit érdemes komolyan venni. Még bírálói közül is többen elismerték, hogy Todd legalább gondolkodásra készítette a közvéleményt és az értelmiséget: az általa keltett botrány nyomán a franciák talán árnyaltabban kezdték tekinteni a merényletek utáni reakcióikra és az azokban rejlő esetleges ellentmondásokra. Így tehát, bár Todd könyvét sokan támadták, hatását tekintve nem lehet elvitatni, hogy fontos vitákat indított el a francia társadalomban.

A közvélemény megosztottsága: A könyv fogadtatása a szélesebb francia közvéleményben is megosztott volt. Egyrészt a botrány marketingértéke miatt a kötet gyorsan fogyott – a sok bírálat és sajtómegjelenés csak növelte iránta az érdeklődést, amire maga Valls is ráerősített azzal, hogy bírálatával akaratlanul is reklámot csinált a műnek. Sokan – különösen a baloldali radikálisok vagy az iszlamofóbiát kritizálók – helyeselték Todd néhány meglátását, például azt, hogy a Je suis Charlie eufória mögött valós problémák húzódnak meg. Ugyanakkor a közvélemény jelentős része felháborodott és sértve érezte magát Todd következtetései miatt. Azok, akik személyesen is részt vettek a január 11-i felvonulásokon, gyakran abszurdnak és sértőnek találták Todd állításait – hiszen ők saját átélésük alapján valódi szolidaritást és gyászt fejeztek ki azon a napon, amit Todd utólag reakciós hisztériaként írt le. A „Je suis Charlie”-mozgalom sok résztvevője számára Todd könyve megbélyegzésnek tűnt: mintha Todd azt mondaná, ők mind rasszisták vagy képmutatók voltak. Ez érthető módon sokakat dühített. Összességében a Qui est Charlie? tabudöntőgető műként vonult be a köztudatba, amely miatt Todd neve hosszú időre összefonódott a vitával. Még évekkel később is, ha szóba került a Charlie Hebdo öröksége, gyakran emlegették Todd könyvét, mint a „nem vagyunk mind Charlie” álláspont manifesztumát.

6. Összegzés és értékelés

Todd állításainak mai relevanciája: Emmanuel Todd Qui est Charlie? című könyve a mai napig a francia közéleti diskurzus vitatott, de fontos hivatkozási pontja. Bár a konkrét események – a Charlie Hebdo-merénylet és az azt követő tüntetések – óta közel egy évtized eltelt, a műben felvetett kérdések közül sok máig aktuális. Franciaország azóta is szembesül iszlamista terrorcselekményekkel, ami folyamatos próbára teszi a köztársaság értékeit és a társadalmi kohéziót. A Charlie Hebdo-ügy utóélete is azt mutatja, hogy továbbra is érzékeny az egyensúly a szólásszabadság és a vallási közösségek tisztelete között – erre tragikus példa volt a 2020-ban meggyilkolt Samuel Paty tanár esete, aki a szólásszabadság jegyében mutatott Mohamed-karikatúrákat osztályában. Todd azon kritikája, hogy Franciaországban a laicitás egyfajta fanatikus ideológiává válhat, manapság is visszaköszön a vitákban: egyesek szerint a francia állam túl mereven és dogmatikusan alkalmazza a világnézeti semlegességet, míg mások szerint éppen erre van szükség. Mindenesetre Todd figyelmeztetése – miszerint a republikánus identitás ne váljon intoleráns „államvallássá” – továbbra is releváns egy olyan országban, ahol a nemzeti mottó harmadik eleme, a testvériség gyakran a háttérbe szorul a szabadság és szekularizmus mögött.

Todd egyenlőtlenségekre és kirekesztettségre vonatkozó kritikái is időtállóan bizonyultak. Az elmúlt években Franciaországban felszínre törtek azok a társadalmi feszültségek, amelyekről Todd beszélt: gondoljunk a 2018–19-es sárgamellényes (gilets jaunes) mozgalomra, amelynek résztvevői éppen a gazdasági marginalizáció és az elit érzéketlensége ellen lázadtak fel. Ez az alsó-középosztálybeli lázadás rimel Todd azon megállapítására, hogy a francia elit hajlamos figyelmen kívül hagyni a perifériára szorult csoportok gondjait, amíg a saját privilégiumai biztosítva vannak. Bár a Je suis Charlie tüntetők és a sárgamellényesek nem ugyanaz a kör, a két jelenség közti kontraszt ráirányítja a figyelmet Todd igazságára: a nemzeti egység mítosza könnyen szertefoszlik, ha társadalmi igazságtalanságok kerülnek terítékre. Todd előrevetítése, hogy az EU és a globalizáció vesztesei egyre hangosabban fognak tiltakozni, beigazolódnak látszik – még ha Franciaország nem is lépett ki az EU-ból, a közbeszédben erősödött az euroszeptikus hangnem, és a politikai palettán is megerősödtek az EU-kritikus erők. E tekintetben Todd azon nézete, hogy a fennálló európai rend megbontása nélkül nehéz érdemi változást elérni a társadalmi egyenlőség terén, továbbra is vita tárgya, de az általa azonosított probléma (a globalizáció egyenlőtlen hatásai) ma is sokakat foglalkoztat.

Ami a bevándorlók integrációját és az iszlámmal való viszonyt illeti, Todd üzenete – a párbeszéd és a kölcsönös erősödés fontossága – máig előremutató. A francia társadalom előtt álló egyik legnagyobb kihívás változatlanul az, hogy összeegyeztesse a muszlim közösség tagjainak identitását a köztársasági keretekkel, és megakadályozza a gettósodást, radikalizálódást. Todd hangsúlyozta, hogy a sikertelen integrációért mindig a befogadó társadalom felelős – ez a gondolat ma is érvényes kritika, különösen a 2015 óta eltelt időszak fényében, amikor is több vita folyt arról, vajon eleget tett-e Franciaország a saját polgárai (legyenek bár bevándorló háttérűek vagy nem) felemeléséért. Bár Todd egyes kijelentései túlzónak tűnhettek 2015-ben, később sokan rámutattak például arra, hogy a merényletek utáni nemzeti egységkép hamar szertefoszlott, és visszatértek a mindennapok problémái: a magas munkanélküliség, a külvárosokban élő fiatalok perspektívatlansága, illetve az iszlám és a köztársaság viszonyának feszültsége. Ezek mind olyan témák, amelyekre Todd könyve ráirányította a figyelmet, és amelyekkel Franciaország ma is küszködik.

A könyv hatása a francia társadalomra és politikára: Rövid távon Todd műve inkább vitákat gerjesztett, semmint közvetlen politikai változásokat hozott. A könyv nem vezetett azonnali kormányzati intézkedésekhez vagy fordulatokhoz a hivatalos politikában – sőt, a mainstream politikusok többnyire elhatárolódtak tőle. Ugyanakkor az a tény, hogy a miniszterelnök is szükségét érezte reagálni rá, illetve hogy hetekig címlapokon volt a Todd-vitairat, azt mutatja: a könyv megrázta a közbeszédet. Hosszabb távon Todd hatása leginkább abban mérhető, hogy néhány fogalma és szempontja beépült a diskurzusba. Például a „zombi katolicizmus” kifejezést azóta is használják elemzők a francia politikai élet bizonyos jelenségeinek leírására. Amikor 2017-ben Emmanuel Macron megválasztották elnöknek, egyes elemzők kifejezetten Todd és Le Bras kategóriájával élve Macronra is azt mondták, hogy a „zombi katolikus” jelenség megtestesítője – utalva ezzel arra, hogy Macron támogatói között sok olyan, már nem vallásos, de kulturálisan katolikus, jól képzett polgár volt, aki a globalizáció nyertese. Ez is azt mutatja, hogy Todd tipológiája kapaszkodót nyújtott a társadalom értelmezéséhez. Emellett a könyv hozzájárult ahhoz, hogy a Charlie Hebdo-merénylet utóéletét kritikai szemmel is meg lehessen vizsgálni. Míg közvetlenül a támadások után szinte egységes narratíva uralkodott (miszerint a nemzet példásan összefogott a terroristák ellen), Todd munkája megnyitotta a teret annak kimondására, hogy voltak kívül maradók és kritikus hangok is ebben a látszólagos egységben. Későbbi elemzések, dokumentumfilmek is sokat foglalkoztak azzal, hogyan élték meg a merényleteket a francia muszlimok vagy épp a

társadalom perifériáján élők – ez a nézőpont részben Todd vitájának köszönhetően vált legitimmé.

Mindazonáltal a könyv polarizáló hatása miatt nehéz közvetlen, pozitív társadalmi változást tulajdonítani neki. Todd stílusa sokakat elidegenített; ahelyett, hogy hidakat épített volna csoportok között, érvelése gyakran inkább árkokat mélyített. A *Qui est Charlie?* inkább tükröt tartott a francia társadalom elé, semmint megoldotta volna a problémáit. Hosszú távú hatásának paradoxona, hogy bár a benne foglalt javaslatok (pl. az EU elhagyása vagy a radikális önvizsgálat) nem valósultak meg, a könyv mégis hozzájárult a francia önreflexióhoz. A vita, amelyet kiváltott, emlékeztette a közvéleményt arra, hogy a nemzeti egység mítosza mögött valódi feszültségek húzódnak, és ezeket idővel kezelni kell. Egy LSE-elemzés megjegyzi, hogy a könyv okozta felzúdulás talán óvatosabb gondolkodásra ösztönözte a franciákat a merényletekre adott válaszaikat illetően – például felmerült a kérdés, miért maradtak csendben a külvárosok bevándorló háttérű fiataljai, és mit lehet tenni azért, hogy a jövőben ők se érezzék magukat kizárva.

Összegző értékelés: A *Qui est Charlie?* egyszerre tekinthető egy mélyreható elemzésnek és egy vitatott pamfletnek. Erőssége, hogy rávilágított a Charlie Hebdo-merénylet utáni eufória árnyoldalaira, és szókimondóan szembesítette Franciaországot a saját belső ellentmondásaival. Todd könyve felhívta a figyelmet arra, hogy a szólásszabadság melletti kiállás sem mentes az előítéletektől és társadalmi kontextustól, és hogy a köztársasági elvek hangoztatása mellett fontos megkérdezni: mindenki részesül-e ezen elvek áldásaiból? E kritikus szemlélet fontosságát a mai napig sokan elismerik. Ugyanakkor jogos kritika érte a művet amiatt, hogy Todd sokszor sarkított és igazságtalan volt általánosításaiban – például túl könnyen bélyegezte rasszistának a tüntetők millióit, miközben nyilvánvalóan sokféle indítatásból vonultak fel az emberek. A könyv hangneme is megosztó: a benne megnyilvánuló düh és provokáció egyes olvasók számára hiteltelenítette Todd mondanivalóját, mások viszont épp az indulatai mögött érezték az „egy saját társadalma miatt dühös francia” őszinte aggodalmát.

Ma, évekkkel a megjelenése után elmondható, hogy Todd számos állítása közül néhány időállónak bizonyult. Az a felismerése, hogy a látszólag szekuláris francia identitást mennyire áthatja a történelmi katolikus kulturális minta, illetve hogy a társadalmi egyenlőtlenségek hogyan erodálják a nemzeti szolidaritást, mára szélesebb körben is elfogadott meglátás. A *Qui est Charlie?* legfontosabb hozadéka talán éppen az, hogy a francia közbeszédben ma már nyíltabban lehet beszélni azokról a kellemetlen kérdésekről, amiket a 2015-ös egységtranszparenszek eltakartak. A könyv azonban figyelmeztetés is marad: arra int, hogy egy nemzet könnyen alakít ki saját magáról idealizált, „vallásos” narratívát, és hogy a valódi demokratikus vitához szükség van az ilyen narratívák kritikájára is. Emmanuel Todd műve tehát, bár sok tekintetben vitatható, maradandó hatást gyakorolt a francia társadalmi öntudatra azzal, hogy bemutatta: nem mindig az igaz, amit egy nemzet saját magáról gondol. Franciaország esetében pedig különösen fontos kérdés marad, hogy a Köztársaság eszméjét a jövőben sikerül-e minden polgára számára valóban jelentéssel és tartalommal megtölteni – ebben a kihívásban Todd kritikus szavai ma is visszhangzanak.

Bruno Latour: Où atterrir ? Comment s'orienter en politique

Bevezetés: a mű és szerzője röviden

Bruno Latour (1947–2022) francia filozófus és szociológus, a tudománytanulmányok és az ökológiai gondolkodás kiemelkedő alakja. *Où atterrir? Comment s'orienter en politique* (2017) – amely angolul *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime* címmel jelent meg 2018-ban – Latour egyik legnagyobb hatású, időszerű esszéje, amely a 21. század elejének politikai és ökológiai válságaira reflektál. A mű címe – magyarul kb. „Hol landoljunk? Hogyan tájékozódjunk a politikában” – arra utal, hogy az emberiség elvesztette politikai iránytűjét, és új támpontot keres a globális krízisek korában. Latour szerint a hagyományos politikai koordináták (például bal- és jobboldal, globalizáció és nacionalizmus) elégtelenné váltak; helyettük az „új klímarezsim” (a klímaváltozás által meghatározott korszak) követelményei szerint kell új alapokra helyezni a politikai gondolkodást. Az esszé célja, hogy rámutasson: a politika központi kérdése immár az, hogyan viszonyulunk a Földhöz, a természeti környezethez, amelyet eddig adottnak vettünk, de mára aktív szereplővé vált az emberi sors alakításában.

Az alábbiakban bemutatjuk a mű központi témáit és gondolatait, Latour érveit azok filozófiai és politikai összefüggéseiben, a könyv tágabb kontextusát (különös tekintettel a kortárs ökológiai és politikai válságokra), valamint kitérünk a mű relevanciájára a politikai filozófia és a társadalomtudomány területén. Végezetül összegyűjtjük a könyv néhány fontos idézetét értelmezéssel együtt, és áttekintjük a mű kritikai fogadtatását és hatását.

Központi témák és gondolatok

A modernitás válsága és a „földet veszített” politika

Latour érvelése szerint a jelenkori válságok mögött a modernitás projektjének ellentmondásai és kifulladásai állnak. A modern kor ígérete – a határtalan fejlődés, a folyamatos haladás és egy nyitott, globális rend – soha nem vált valóra mindenki számára. A globalizáció eszméje egy „nyitott világot” hirdetett, de valójában csak keveseknek nyílt meg teljesen. Egyetlen, hegemón vízió kerekedett felül, amely a nyugati modernitás normáit tekintette egyetemlegesnek. Ez a felfogás figyelmen kívül hagyta a valóság komplexitását, különválasztva a társadalmat és a természetet – mintha a természet csupán háttér, kimeríthető erőforrás volna.

Latour szerint a 20. század végére három egymással összefüggő „betegség” jelentkezett, melyek a modernitás válságát jelzik: (1) a dereguláció és globalizáció folyamatai, (2) a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és tömeges migráció, valamint (3) a klímaváltozás tagadása. Első pillantásra e jelenségek különállónak tűnhetnek, Latour azonban rámutat, hogy közös gyökereik, sőt egyetlen átfogó folyamat részei. A globalizáció ígérete – hogy mindenkinek jut a gyarapodásból – megghiúsult; ezt az elitek egy része obscurantista módon leplezi, miközben igyekszik minél több vagyont felhalmozni a fenyegető összeomlás előtt. A

klímatudomány tagadása így válik tudatos hazugsággá: egyes hatalmi csoportok szándékosan tagadják a fizikai valóságot, hogy zavartalanul folytathassák a jelenlegi gazdasági rendet. Ezzel párhuzamosan a társadalmi egyenlőtlenségek fokozódnak és egyre többen kényszerülnek migrációra – részben épp a környezeti válság következtében. Latour provokatív tézise, hogy „a klímaváltozás (és annak tagadása), a szédítő egyenlőtlenség és a népvándorlás egy és ugyanazon jelenség”, melyre a hatalmon lévők egy új politikai stratégiával reagálnak.

Globális, lokális, „Földön-kívüli”: az orientációs válság

A könyv központi metaforája a „leszállópálya nélküli repülőgép” képe. A mai emberek helyzetét Latour ahhoz hasonlítja, mint azokat az utasokat, akik egy „Global” nevű cél felé tartó repülőgépen ülnek, de a pilóta bemondja, hogy ezen a repülőtéren nem lehet leszállni – majd azt is, hogy a vészleszálló „Local” pálya szintén használhatatlan. „Érthető, hogy az utasok rémülten tapadnak az ablakhoz, keresve, hol lehetne kényszerleszállást végrehajtani” – írja Latour. Ez a metafora érzékletesen fejezi ki a politikai dezorientációt: a globalizáció ígérete (a „Global” cél) elérhetetlen, de a lokalitáshoz, a régi biztonságosnak hitt nemzeti keretekhez való visszatérés (a „Local” pálya) sem kínál megoldást a globális problémákra. Nincs hová leszállni a régi koordinátarendszerben.

Ebből a zsákutcából születtek meg az olyan populista és új jobboldali irányzatok, mint Trump „Amerika az első” politikája vagy a Brexit jelensége. Latour ezt a jelenséget egy új, harmadik vonzerőnek (attractor pólusnak) nevezi el: az „Extra-mondén” vagy „Földön-kívüli” (Out-of-This-World) pozíciónak. Ez az attitűd egyszerre ígér visszatérést egy idealizált múlthoz (nacionalista bezárkózás, Make America Great Again jellegű nosztalgia) és cinikus módon tovább szolgálja a globalizált elitek érdekeit. A közös világ eszméje itt szertefoszlik: a valóság anyagi korlátait nyíltan semmibe veszik. A természetet kimeríthetetlen raktárnak tekintik, a klímaváltozást egyszerűen letagadják. Az új rezsim kétarcú ígérete tehát: egyrészt „megjavítjuk a liberális status quo hibáit és visszahozzuk a régi rendet”, másrészt „nem kell osztoznunk a bolygón senkivel, a legerősebbeké maradhat minden”. Latour szerint ez a politika „tárgy nélküli politika”, vagyis olyan poszt-politikai állapot, amelyben maga a közös valóság (a Föld) tagadása miatt nincs valódi tárgyalási alap, nincs közös ügy.

A „Földiek” és az új orientáció: vissza a Talajhoz

Latour azonban nem hagyja az olvasót ebben a pesszimista diagnózisban, hanem új orientációs pontot javasol: ez pedig maga a Föld, mint közös élettér. A kiút a dezorientációból az, ha megtaláljuk, hol tudunk „földet élni”. Latour bevezet egy új politikai alanyt és egyben értékközösséget, amelyet „a Földieknek” (les Terrestres, angolul the Terrestrial) nevez. A Földi olyan emberi közösséget jelöl, amely elismeri az ember és a természeti környezet kölcsönös függését a klímaváltozás korában. A Földiek számára a politikai tér többé nem a globális gazdasági növekedés absztrakciója vagy a nacionalista elzárkózás, hanem a konkrét földi léthelyzet, amelyben emberek és nem-emberi létezők együtt alkotnak hálózatot.

Latour kifejti, hogy az emberiség belépett az Antropocén korába, ahol minden emberi tevékenység a bolygó rendszerére hat, és a természeti folyamatok viszont formálják az emberi viszonyokat. „A természet már nem egy inert háttér” – írja, hanem aktív ügynök, amely visszahat az emberre. Ez radikális újragondolásra készíti a politikát: „az új klímarezsim a geo-szociálisra fókuszál”, vagyis minden emberi cselekvést a Földre gyakorolt hatásával együtt kell vizsgálni. Latour „a Terresztríalist” (vagyis a földhöz kötött létet) egy új vonzásiránynak nevezi, amely leváltja az embert a világ középpontjából. A Földiek úgy

gondolkodnak, hogy „mindig is földlakók voltunk”, sosem lebeghattünk a természet fölött kívülállóként.

Ez az új orientáció azt jelenti, hogy elismerjük: a sorsunk közös a bolygó többi lakójával – beleértve állatokat, növényeket, sőt az élettelen rendszereket is (éghajlat, víz, talaj stb.). Latour azt javasolja, hogy a politika alapfogalmait is írjuk újra ebben a szellemben. Beszél „kritikus zónáról” (a földkéreg azon vékony rétegéről, amely az élet hordozója) a semmitmondó „természet” helyett. Azt szorgalmazza, hogy gondoljuk újra a „hazát”: ne csak kulturális vagy etnikai fogalom legyen, hanem fizikailag is értett haza, az a konkrét földterület, ökológiai közeg, amely eltart minket. Tegyük fel magunknak a kérdést: „Mi az, ami a legfontosabb számunkra? Kivel tudunk együtt élni? Ki függ tőlünk és mi kitől függünk az életben maradáshoz?” – javasolja Latour. Ez a fajta önvizsgálat és leltár segíthet meghatározni, kik is tartoznak a mi politikai közösségünkhöz a földi létfeltételek alapján.

Latour tehát a politika új alapértékeit vázolja fel: a kölcsönös függés elismerését, az ökológiai igazságosságot (mert a klímaválság felelőssége és hatása aszimmetrikus – nem mindenki egyformán okozója és szenvedője), valamint a különböző létezők együttélésének morálját. Mindez egyfajta politikai ökológia programja. A „Földiek” perspektívája Latour szerint túlmutat a jobb- és baloldal hagyományos megosztottságán, mert az alapvető választóvonal immár azok között húzódik, akik elismerik a közös Föld valóságát, és akik tagadják azt. Az előbbiek – a Földiek – közös erőfeszítése lehet egy új földi szerződés megkötése, míg az utóbbiak (a „földön-kívüliek”) veszélybe sodorják a mindannyiunk jövőjét.

Latour érvei filozófiai és politikai összefüggésben

Filozófiai háttér: a modernitás kritikája és az antropocén szemlélet

Bruno Latour életművében visszatérő téma a modernitás kritikája és a természet–társadalom kettéválasztásának bírálata. Már híres 1991-es művében (*Nous n'avons jamais été modernes*, magyarul *Sohasem voltunk modernek*) amellet érvelt, hogy a modern tudomány és társadalom hamis tudatként szétválasztja a „természeti tényeket” és a „társadalmi konstrukciókat”, holott a valóságban mindig is hibrid hálózatok vettek körül bennünket (emberek, tárgyak, élőlények összefonódó rendszerei). Az *Où atterrir?* ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik, de tovább is lép: az antropocén kor kihívásaira alkalmazza a modernitás kritikáját. Latour szerint a modernizáció két évszázados projektje során az emberiség elfelejtette figyelembe venni saját létfeltételeit – a Föld korlátait – és most ennek következményeivel szembesül.

Filozófiai értelemben Latour relationalista szemlélete jelenik meg: a valóságot sokféle ügynök hálózatoként fogja fel (az ő ismert szavaival „aktánszálaként”). Ebben a könyvben a Föld is ilyen ügynök: nem pusztán színpad, hanem szereplő, amely részt vesz a politikai drámában. Ez az elképzelés rokonságot mutat a poszthumanista és ökológiai filozófiák némelyikével (pl. Donna Haraway vagy Isabelle Stengers munkásságával), amelyek hangsúlyozzák az ember utáni, emberrel együtt létező entitások jelentőségét. Ugyanakkor Latour megközelítése egyedi abban, hogy kifejezetten a politikai orientáció kérdését veti fel: hogyan lehet filozófiailag megalapozni egy politikát, amely számol az antropocénnel. Latour bevezeti a Gaia fogalmát is máshol – például *Facing Gaia* című előadásorozatában (2015) – ami a Föld mint élő, öngerjesztő rendszer gondolatát ragadja meg. Az *Où atterrir?* ennek mintegy politikai cselekvési terve: szembe kell nézni „Gaia-val”, azaz a bolygó visszaható erejével, és ehhez alakítani a politikai intézményeinket.

Fontos filozófiai összefüggés Latour tudományfelfogásának változása is. Korábbi munkái (mint a Laboratóriumi élet vagy a Tudomány háborúi körüli viták) miatt Latourt sokan a tudományos objektivitás relativizálásával vádolták. Ebben a könyvben viszont határozottan állítja, hogy a tudományos tényeket nem lehet egyszerűen figyelmen kívül hagyni a politika szintjén sem – de hozzáteszi, hogy „a tények csak akkor maradnak szilárdak, ha támogatják őket olyan intézmények, amelyekben megbízhatunk”. Ezzel arra utal, hogy a bizalom és intézményi háttér alapvető a közös valóság fenntartásában. Tehát paradox módon Latour a poszt-igazság korában éppen arra figyelmeztet, hogy a puszta adatok önmagukban nem védik meg magukat: a közös világ narratíváját és intézményeit kell megerősíteni ahhoz, hogy a klímaválság tényeit elfogadjuk. Ebben az értelemben Latour filozófiája hidat képez a korábbi konstruktivisták nézetei és egy új felvilágosodás igénye között, ahol a felvilágosult gondolkodás azt jelenti, hogy felismerjük saját helyünket a Föld rendszerében.

Politikai összefüggések: populizmus, globalizáció és klímaváltozás

Latour műve erősen reflektál a kortárs politikai eseményekre. A könyv 2017-ben, nem sokkal Donald Trump amerikai elnökké választása és a Brexit népszavazás után jelent meg. Ezek az események jelképes erővel hívták fel a figyelmet arra, amit Latour leír: a globalizáció ígéreteibe vetett hit megrendülése és a valóságtól (itt: a klímaváltozás tényétől) való elrugaszkodás politikája. Trump kormánya klímaszkeptikus álláspontot vett fel, kiléptette az USA-t a párizsi klímaegyezményből (2017-ben) – Latour ezt említi is, mint az „új vonzerő” markáns példáját. Ugyanakkor Trump politikája keveréke volt a globalizáció előnyeit továbbra is élvező elitérdekeknek (adócsökkentés a gazdagoknak, környezetvédelmi szabályok lebontása a nagyvállalatok kedvéért) és a nacionalista retorikának (falépítés, bevándorlóellenesség). Latour szerint ez nem ellentmondás, hanem egy újfajta cinikus szövetség: a „földön-kívüli” politika egyszerre táplálja a kollektív paranoia érzését a globalizáció veszteseiben és szolgálja ki a globális nyertesek anyagi érdekeit.

A kortárs ökológiai válságok – mindenekelőtt a klímaváltozás – Latournál nem pusztán háttérként jelennek meg, hanem a politikai konfliktusok fő mozgatóiként. A könyv alcíme („Hogyan tájékozódjunk a politikában”) arra utal, hogy a hagyományos politikai törésvonalak (osztályharc, vallási vagy ideológiai ellentétek stb.) mellé egy új tengely lépett: a Földhöz való viszony tengelye. Latour expliciten kimondja, hogy „az egész politikai ökoszisztémánk a klímapolitika köré rendeződik át”. Ezt láthatjuk a közbeszédben is: a migrációs válságot gyakran az éghajlatváltozással összefüggésben elemzik, a nemzetbiztonsági stratégiákban megjelenik a klímaváltozás mint kockázat, a fiatal generációk politikai mozgalmait (pl. Fridays for Future) a klímaügye határozza meg. Latour az elsők között volt, aki egységes keretbe foglalta ezeket a jelenségeket: szerinte a klíma és a politika elválaszthatatlanul összefonódott.

A műben gyakran visszatér a „közös világ” (monde commun) fogalma. Politikai értelemben ez arra utal, hogy demokráciát csak akkor lehet gyakorolni, ha van egy megosztott valóságkeret, amelyben vitázni tudunk. Ha viszont egyes csoportok teljesen más „bolygón élnek” képzeletben – azaz tagadják a többiek tapasztalatait, legyen szó tényekről vagy igazságokról –, akkor széthullik a közös világ. Latour szerint pontosan ez történik a posztigazság (post-truth) politikában: nem egyszerű információs hiányról van szó, hanem arról, hogy nem ugyanabban a világban élünk. A növekvő egyenlőtlenségek és a társadalmi háló (pl. jóléti állam) eróziója viszont szétzúzza ezt a közös világot. Ennek fényében Latour szemére veti a liberális értelmiségnek, hogy alábecsülte a populizmus racionalitását: a Brexit- és Trump-szavazók nem egyszerűen „tájékozatlanok” vagy irracionálisak, hanem tudatosan utasítják el azt a világképet, amely szerintük cserbenhagyta őket.

Összességében Latour politikai diagnózisa a következő összefüggésre mutat rá: egy szűk elit globális szinten is igyekszik kivonni magát a klímaválság következményei alól, miközben a tömegek egy része nosztalgikus bezárkózással reagál – a közös nevező pedig a Föld valóságának figyelmen kívül hagyása. Ez a helyzet új fogalmakat igényel. Latour ezért beszél arról, hogy mindannyian „klímamenekültekké” válunk bizonyos értelemben: ha a bolygó élehetlenné válik, senki sem talál menedéket a valóság elől, legyen bármilyen gazdag. (Jellemző példái a Szilícium-völgy milliárdosai, akik új-zélandi bunkerokat építenek vagy a Marsra költözésről ábrándoznak – ők szó szerint is elhagynák a Földet, ha lehetne.) A populizmus bázisa pedig – akik gyakran klímataxadók is – szintén mintha nem a Földön élnének, mert úgy viselkednek, mintha tetteiknek nem volna következménye a bioszférára nézve. E két véglet között próbál Latour megtalálni egy új politikai utat, amely visszavezeti a figyelmet a konkrét földi létezéshez.

A könyv kontextusa: ökológiai és politikai válságok

Az „új klímarezsim” és az antropocén krízis

Latour esszéjét a kortárs ökológiai válsághelyzet hívta életre. A 2010-es évekre a klímaváltozás problémája sürgető valósággá vált: 2015-ben létrejött a történelmi Párizsi Klímaegyezmény, konszenzust teremtve abban, hogy a globális felmelegedést féken kell tartani. Am ezt a konszenzust hamar kihívások érték – az USA kilépése az egyezményből 2017-ben sokkoló visszalépés volt. Latour könyvét tehát a klímapolitikai harcok közepette írta, reagálva a klímataxadás újbóli előretörésére. Emellett az évtized során egyre nyilvánvalóbbá váltak a klímaváltozás következményei: gyakoribb extrém időjárási események, olvadó jégtakarók, ökológiai válságok (erdőtüzek, fajkihalások) sokasága. Latour a „nouveau régime climatique” (új klímarezsim) kifejezést is használja, utalva arra, hogy a Föld éghajlati rendszere új állapotba lépett, amelyhez alkalmazkodnunk kell – akarva vagy sem. Ez megfeleltethető az Antropocén fogalmának: annak belátása, hogy az ember geológiai léptékű tényezővé vált.

Az antropocénnel kapcsolatos diskurzus Latourt is inspirálta. Az antropocén fogalmát először geológusok vetették fel, de hamar filozófiai és társadalomtudományos viták tárgyává is vált, hiszen alapvetően új kérdéseket vet fel a felelősségről, a történetírásról és a jövőről. Latour – más gondolkodókkal, például Dipesh Chakrabartyval egyetértésben – úgy látja, hogy az antropocén megrendíti a felvilágosodás alap gondolatait: az emberközpontúságot, a történelem és a természet szétválasztását, a lineáris fejlődésbe vetett hitet. *Où atterrir?* című művét tekinthetjük Latour antropocén kiáltványának is, amelyben arra szólít fel, hogy a politikában vegyük komolyan ezt a „földrázó” változást. A könyv kontextusához tartozik az is, hogy Latour már a 2000-es években a „Gaia-politika” felé fordult: kutatta, hogyan lehet a földi rendszerek sebezhetőségét és az ember felelősségét politikailag megragadni. Ebben a tekintetben *Où atterrir?* egy sorozat része: megelőzte a *Facing Gaia* (2017-ben könyv formában is megjelent, nyolc előadás a klímakérdésről), és követte például a *Où suis-je?* (2021), amely tovább gondolja a földi lokalizáció témáját.

Fontos kontextus még, hogy Latour a járványok és válságok összefüggéseit is látta az ökológiai krízissel. Későbbi írásaiban (pl. egy 2020-as esszéjében a COVID-19 karanténról) kifejtette, hogy a világjárvány jelensége is figyelmeztetés: hasonlóan a klímaválsághoz, globális ökológiai összefüggések idézik elő, és a válaszreakciók (lezárások, gazdasági leállás) megmutatták, hogy radikális változások is lehetségesek a „normális” működésben, ha vészhelyzet van. Ezért a járványt Latour afféle főpróbának tekintette a klímaválságra – ha a kormányok és társadalmak akarják, tudnak cselekedni. Bár ez a gondolat már a könyv

megjelenése után artikulálódott, visszamenőleg is erősíti Latour argumentációját: *Où atterrir?* arra figyelmeztetett, hogy civilizációnk törekeny, és a természet erői bármikor kieroszakolhatják a fordulatot.

Politikailag viharos évek: bizalomvesztés és új mozgalmak

A könyv politikai kontextusa a 2010-es évek második felének általános bizalomvesztése a hagyományos politikai intézmények iránt. Ekkoriban erősödtek meg világszerte a populista, elitellenes mozgalmak, melyek gyakran posztigazság retorikát alkalmaztak. A Brexit kampány és Donald Trump kommunikációja is sokszor élt fake news-zal, összeesküvés-elméletekkel. Latour ezt nem csupán médiatünetként látja, hanem mély társadalmi-gazdasági okokra vezeti vissza: az emberek egy része úgy érzi, hogy a globalizált világ nem az ő érdekeiket szolgálja, így megvonják bizalmukat annak intézményeitől, sőt magától a „szakértői tudástól” is. Ennek szélsőséges megnyilvánulása a klímaszkeptizmus és tudománytagadás. Latour idézi is azt a helyzetet, amikor egy ipari vezető megkérdezte a klimatológust: „Miért higgyünk magának inkább, mint másoknak?”, rávilágítva, hogy a tudomány tekintélye megingott. A kontextus tehát a tudomány vs. populizmus konfliktus, amire Latour sajátos választ ad: nem a tények erőltetését javasolja, hanem a bizalom és közös földi tapasztalat újrateemtését.

Ugyanebben az időszakban viszont új progresszív mozgalmak is születtek az ökológiai tudatosság jegyében. 2018-ban indult útjára Greta Thunberg hatására a globális klímasztrájk mozgalom, fiatalok millióit mobilizálva. Bár ez kicsit később volt, a tendenciák már kibontakozóban voltak Latour írásakor: a Zöld pártok erősödése Európában, a Dakota Access Pipeline elleni omlakos tiltakozás az USA-ban (2016) stb. Latour *Où atterrir?* c. műve mintegy intellektuális háttérrel adott ezeknek a mozgalmaknak, noha nem direkt manifesztum. Felhívása – hogy „találjunk vissza a Földhöz” – összezsengett az aktivisták jelszavaival, amelyek a fenntarthatóságot, a helyi közösségek védelmét és a globális felelősséget hangsúlyozták.

Összességében a könyv kontextusát a globális rendszer hármass válsága adja: ökológiai válság (klíma és biodiverzitás krízise), társadalmi válság (egyenlőtlenség, migráció, bizalomhiány) és politikai válság (a demokratikus intézmények és a szakértői tudás válsága). Latour érdeme, hogy ezeket együtt kezelve, egységes narratívában tudta megfogalmazni. A kontextus ismerete segít megérteni, miért lett a *Où atterrir?* ennyire releváns és vitát kavaráó mű a megjelenése pillanatában.

Relevancia a politikai filozófiában és társadalomtudományban

Bruno Latour esszéje nem csupán publicisztikai állásfoglalás, hanem mélyreható elméleti hozzájárulás is a politikai filozófia és a társadalomtudomány diskurzusaihoz. Több szempontból is releváns és úttörő a mű:

Új politikai kategóriák és a bal/jobbs meghaladása

Latour rámutat, hogy a hagyományos politikai kategóriák – például baloldal és jobboldal – értelmüket veszítik az új körülmények között. A 19–20. századi politika alapvetően a gazdasági egyenlőség, illetve a szabadság dimenziója mentén szerveződött (állam vs. piac, szocializmus vs. kapitalizmus stb.). Az ökológiai kihívás azonban keresztbe metszi ezeket a törésvonalakat. Például a klímaváltozás elleni fellépés hagyományosan baloldali (progresszív) ügynek számít, de ökológikus konzervativizmus is létezhet (a teremtett világ megóvása, helyi közösségek védelme jelszóval). Ugyanígy, a fosszilis gazdaság fenntartásához a hagyományos

jobb- és baloldali elit egyaránt ragaszkodhat a növekedés eszméje miatt. Latour *Où atterrir?* című műve azt a gondolatot vezeti be a politikai filozófiába, hogy a „Földhöz való viszony” egy új politikai tengelyt képez. Ez a tengely átrendezi a politikai palettát: elméletileg lehetséges egy „zöld-baloldal” és „zöld-jobboldal” együttműködése is a Földiek táborában, míg a másik oldalon a valóságot tagadó erők egy külön furcsa koalíciót alkotnak (ahogy a Trump-jelenség is ötvözte a plutokratákat és a nacionalistákat).

A politikai filozófiában Latour munkája így kihívás elé állítja a klasszikus szuverenitáselméletet és társadalmi szerződés elméletet. Hagyományosan a politika a szuverén államok és polgáraik viszonyáról szólt, az emberi közösség önrendelkezéséről a természeti kereteken belül. Latour ehelyett azt mondja, a szuverenitás kérdését ki kell terjeszteni: „Mit jelent uralni, kormányozni, ha maga a földi rendszer az, ami határokat szab?”. A Földiek fogalma egy új kollektív alanyt vázol fel, amely nem esik egybe a nemzetállamokkal. Ez rokon a kozmopolita vagy globális állampolgárság eszméivel, de Latour még materiálisabban fogalmaz: a közösség alapja a közös létfeltétel (a bolygó), nem pusztán elvont emberiség. Ily módon Latour műve hozzászól a globális kormányzás vitáihoz és az ökológiai demokrácia kérdéséhez is.

Természet és társadalom újragondolása a társadalomtudományban

Latour, mint tudománysszociológus, már korábban is nagy hatással volt a társadalomtudományokra azzal, hogy beemelte a nem-emberi tényezőket az elemzésbe (Actor-Network Theory). Az *Où atterrir?* továbbviszi ezt a programot: a társadalomtudományban egyre fontosabb environmental humanities (környezeti humántudományok) és politikai ökológia diskurzushoz kapcsolódik. Latour érvelése alátámasztja azt a nézetet, hogy a környezet nem külső tényező, amit a szociológia vagy politológia negligálhat, hanem mindennek az alapja. Ezzel az ökológiai válságot a társadalmi elmélet központi problémájává emeli. Például a migráció vizsgálatában Latour perspektívája szerint nem lehet figyelmen kívül hagyni a környezeti okokat; a gazdasági egyenlőtlenségeket sem lehet pusztán pénzügyi folyamatokkal magyarázni, ha egyszer a földrajzi és ökológiai tényezők alapvetően meghatározzák, ki hol és hogyan tud élni.

A társadalomtudományban Latour műve hozzájárul az új materializmus gondolköréhez is. Az új materialista megközelítések (pl. Jane Bennett vagy Karen Barad munkássága) azt hangoztatják, hogy anyag és jelentés, természeti és társadalmi szorosan összefonódik. Latour Terresztriális koncepciója ennek politikai vetületét adja: azt mondja, a „geo-szociális” valóság az igazi tárgyunk. Ez a megközelítés arra ösztönzi a társadalomkutatókat, hogy interdiszciplináris módon dolgozzanak: vonják be a földtudományok, ökológia, klímakutatás eredményeit a társadalmi elemzésekbe. Latour maga is példát mutat erre: utal a geokémikusokkal való együttműködésére, a „kritikus zóna” kutatására. A Critical Zone kifejezés a talaj azon rétegére utal, ahol az élet zajlik – Latour ezt állítja középpontba, mondván „ha van közös valóságunk, hát ez az: egy vékony kéreg a kőzetburok és a légkör között, melyet megváltoztattunk”.

Etikai és gyakorlati relevancia

Politikai filozófiai relevanciája mellett Latour művének erős etikai üzenete is van. Arra kéri olvasóit, hogy gondolják át értékválasztásaikat: mi az, amit igazán értékesnek tartunk, és hogyan illeszkedik ez a földi létfeltételekhez? Ez közel hozza a könyvet az etika területéhez, különösen a környezeti etikához és a felelősség etikájához (ld. Hans Jonas A felelősség elve). Latour implicit módon azt sugallja, hogy új erényekre van szükség: szerénységre a természettel szemben, felelősségre a jövő generációk iránt, és nyitottságra más létformák

(állatok, ökoszisztémák) iránt. Ezek az erények nem voltak központiak a hagyományos politikai filozófiában, de az antropocén kihívásai között kulcsszerephez jutnak.

A társadalomtudományi relevancia gyakorlati vonatkozása, hogy Latour könyve új nyelvezetet adhat a politikai cselekvőknek is. Az olyan fogalmak, mint „Földiek”, „leszállás a Földre”, „kritikus zóna”, máris meggyökeresedtek bizonyos értelmiségi és aktivista körökben. Ez azt mutatja, hogy a mű képes volt diskurzusteremtő hatást kiváltani – ami a társadalomtudományban a hatás egyik fokmérője. Például a művészet és performansz világában is megjelentek Latour inspirálta projektek: létrejött az *Où atterrir?* nevű kollektíva, amely színházi eszközökkel vizsgálja a földreszállás metaforáját. Mindez arra utal, hogy Latour gondolatai túlmutatnak a filozófia akadémiai körén, és rezonálnak a szélesebb kulturális közegben.

Összességében Latour *Où atterrir?* című műve a politikai filozófiában és társadalomtudományban fordulópont jellegű. Beemeli a klímaváltozás valóságát a politikai elmélet szívébe, ezzel hozzájárulva ahhoz, hogy a 21. századi politikai gondolkodás ne csak emberközpontú, hanem földközpontú is legyen. Ahogy a mű egyik recenzense írta: Latour érvelése „inspiráló és provokatív kísérlet, hogy alternatív víziót találjunk a modernitás ellentmondásos és kudarcot vallott projektjével szemben”.

Fontos idézetek és értelmezésük

Ebben a részben kiemelünk néhány, a könyv szempontjából kulcsfontosságú idézetet, és röviden értelmezzük őket Latour gondolatmenetében. Az idézeteket – ahol szükséges – magyar fordításban közöljük, a forrásmegjelölés nélkül, a szöveg folytonosságát megtartva.

„People find themselves in the situation of passengers on a plane that has taken off for the Global, to whom the pilot has announced that he has had to turn around because one can no longer land at that airport, and who then hear with terror... that the emergency landing strip, the Local, is also inaccessible.”

Ez a híres hasonlat a globális vs. lokális zsákutcáról. A fenti idézetben leírt szituáció szerint „az emberek úgy érzik magukat, mint egy repülőgép utasai, amely a Global felé indult, de a pilóta közli, hogy azon a repülőtéren nem lehet leszállni, majd rémülten azt is hallják... hogy a vészleszállóhely, a Local, szintén hozzáférhetetlen.” Ez a metafora azt érteti meg velünk, hogy a régi világképben (ami a globalizáció korlátlan folytathatóságára vagy a nemzetállami visszahúzóadásra épült) nincs fenntartható jövő. Sem a globalizáció „reptérre” (az örök növekedés világába) nem juthatunk el biztonságban, sem a lokalitás „vészleszálló pályájára” (az elszigetelt nemzeti keretek közé) – mert közben a problémák globálisak maradtak. Latour ezzel az idézettel a politikai dezorientáció lényegét ragadja meg, és előkészíti a talajt annak kimondására, hogy új leszállópályát, új orientációs pontot kell találni: ez lesz majd a Teresztriális, a Földhöz való visszatérés javaslata.

„Les faits ne restent robustes que soutenus par des institutions dignes de confiance” / „Facts remain robust only when they are supported by... institutions that can be trusted.”

Ez az idézet Latour egyik ismeretelméleti felismerését fogalmazza meg. Jelentése: „A tények csak akkor maradnak szilárdak, ha megbízható intézmények támasztják alá őket.” Latour ezzel arra utal, hogy a társadalmi bizalom és az intézmények hitelessége alapvető a valóság közös érzékeléséhez. A klímaválság kapcsán ezt úgy értelmezhetjük, hogy hiába léteznek tudományos tények (pl. a globális felmelegedés adatai), ha a társadalom egy része nem bíz azokban az intézményekben – tudományos akadémiákban, kormányközi testületekben, médiaforrásokban – amelyek ezeket a tényeket közlik, akkor a tények elveszítik erejüket a

közös döntéshozatalban. Az idézet Latour kritikáját fejezi ki a „puszta tények” politikájával szemben: szerinte nem elegendő adatokkal bombázni a klímaszkeptikusokat, hanem újjá kell építeni a közös világot, a hiteles intézmények hálózatát. Filozófiai értelemben ez az idézet Latour konstruktivista örökségét hordozza (hiszen a tényeket társadalmi támogatottságuk teszi „valóssá”), de egyben felhívás is a cselekvésre a posztigazság válságban.

„Climate change and denial, rising inequality, and mass migration turn out to be all one phenomena.”

„A klímaváltozás és annak tagadása, a növekvő egyenlőtlenség és a tömeges migráció végül is egyazon jelenségnek bizonyulnak.” Ez a mondat Latour legfontosabb politikai téziseinek egyikét sűríti össze. Arra utal, hogy amit gyakran külön problémaként tárgyalnak (ökológiai krízis, gazdasági egyenlőtlenség, migrációs válság), az valójában szorosan összefügg. A közös nevező Latour szerint az, hogy a globális elit és a fejlett világ életmódja vált fenntarthatatlanná: a klímaváltozás ennek környezeti mellékhatása, az egyenlőtlenség és migráció pedig társadalmi mellékhatása. Az idézet azt is sugallja, hogy a klímatagadás maga is ennek a nagy összefüggésnek a része: az elit egy része tagad, hogy ne kelljen osztoznia a Föld erőforrásaiban (és felelősséget vállalnia). Az idézet értelme tehát: egy átfogó civilizációs válság zajlik, amelynek több arca van, de a gyökere közös. Ezt felismerve Latour mellett érvel, hogy csak integrált megoldás lehetséges – olyan, ami egyszerre kezeli az ökológiai fenntarthatóságot és a társadalmi igazságosságot.

„We have never been modern... perhaps it is time to accept, instead, that we have always been terrestrial.”

„Sohasem voltunk modernek... talán itt az ideje inkább elfogadni, hogy mindig is földlakók voltunk.” Ez jól összefoglalja a mű filozófiai konklúzióját. A mondat első része utal Latour korábbi művére (We Have Never Been Modern), amelyben kifejtette, hogy a modernitás illúzió volt – sosem váltunk függetlenné a természettől és sosem oszlott két külön szférára a valóság (emberi vs. természeti). A második fele – „mindig is földlakók voltunk” – ennek a gondolatnak a megfordítása és aktualizálása. Azt jelenti: ideje tudatosítanunk, hogy az emberi lét kezdettől fogva a Föld része, nem uraként, hanem lakójaként. Ez az identitásváltás volna Latour szerint a megoldás alapja: ha nem „modern emberként” (aki kívülálló megfigyelő és kihasználó), hanem „földiként” tekintünk magunkra, akkor tudunk kialakítani egy olyan politikát, amely a valóság talaján áll. Az idézet különlegessége, hogy Latour saját híres szállóigéjét („sosem voltunk modernek”) kapcsolja össze az új jelszóval („mindig is földiek voltunk”), jelezve ezzel, hogy a mostani krízishelyzetben radikális önfelismerésre van szükség.

„As the planet burns, people clamour for the soil of nation states.”

„Miközben a bolygó lángra kap, az emberek a nemzetállamok talaját követelik.” Ez az idézet arra utal, hogy a klímavészhelyzet korában paradox reakció jelent meg: az emberek nem a globális összefogást keresik, hanem visszahúzódnak a nemzeti keretek közé, mintha ott biztonságban lennének. Latour e mondatát a Brexit kapcsán mondta (a brit kilépés kapcsán megjegyzi, hogy a britek is végül ráébredtek, „fizikailag össze vannak kötve Európával”). Az idézet lényege: míg a Föld klímája vészjeleket ad, addig a politika porondján sokan továbbra is a régi szuverenitási reflexekhez nyúlnak (határzárak, nacionalizmus). Latour műve ennek a magatartásnak a kritikája: szerinte a nemzetállami talaj nem elég szilárd, amikor a föld (planetáris értelemben) inog alattunk. Ez az idézet segít megérteni, milyen sürgős és fontos Latour szerint új politikai irányt venni – mert a régi válaszok (nemzeti bezárkózás) illuzórikus biztonságot nyújtanak csupán.

A fenti idézetek mind azt példázzák, hogyan világít rá Latour egy-egy erőteljes képpel vagy állítással a könyv fő üzenetére: a földi létfeltételek figyelembevétele nélkül a politika irányt téveszt, és csakis a közös valóság (a Föld) talaján található meg újra a tájékozódás lehetőségét.

Kritikai fogadtatás és hatás

A mű fogadtatása: dicséret és vita

Bruno Latour *Où atterrir?* című esszéje megjelenése óta széles körű figyelmet kapott, mind a szakmai kritika, mind a szélesebb olvasóközönség részéről. A művet általában dicséret illetve újszerűsége és időszerűsége miatt. Számos recenzens kiemelte, hogy Latour egyedi módon kapcsolja össze a klímaválságot a populizmus és globalizáció kérdésével. Egy ismertető például kiemelte, hogy a könyv „energetikus, magával ragadó és provokatív kísérlet arra, hogy alternatív víziót találjunk a modernitás ellentmondásos és hibás projektjével szemben”. Sok méltató egyetértett abban, hogy a könyv rövid terjedelme ellenére rendkívül gondolatébresztő, és sikerül benne a „fundamentális dilemmákat” érthetően összefoglalni. Egy másik forrás Latour halálakor azt írta, hogy *Où atterrir?* „talán a legprovokatívabb és legmeggyőzőbb könyve” volt, ami nagy szó az életmű tükrében.

A dicséret mellett azonban természetesen kritikai észrevételek is születtek. Többen rámutattak, hogy Latour inkább víziót ad, mint konkrét cselekvési tervet. A könyv végén vázolt „terresztriális politika” sok kérdést nyitva hagy: például hogyan fordítható le konkrét intézkedésekre, milyen politikai erők valósíthatják meg, miként lehetne globális szinten elfogadtatni. Egy recenzió fogalmazott úgy, hogy Latour „nyilvánvalóvá teszi a változás szükségességét, de alkalmazása homályban marad”. Vagyis a megvalósítás nehézségeit a kritikusok hiányolták a könyvből. Latour erre részben tudatosan nem vállalkozott: ő elsősorban egy keretrendszert akart adni a gondolkodáshoz, nem kész politikai programot. Ennek ellenére a kritikus hangok szerint bizonyos javaslatai naivnak tűnhetnek a valós hatalmi viszonyok ismeretében. Egy konkrét kritikai pont Latour Európa-központúságát érte. Noha a könyv élesen bírálja a nyugati eliteket, Latour mégis Európát hozza fel pozitív példaként arra, hogyan lehetne szupranacionális szinten együtt élni különböző identitásoknak. Ezt egyes kritikusok vitatták: rámutattak, hogy az EU sem mentes a neokoloniális magatartástól, hiszen Európa továbbra is a világ erőforrásainak aránytalan fogyasztója, és határait sem tartja mindig nyitva a menekülők előtt. Vagyis felhívták a figyelmet, hogy Latour kissé idealizálja az EU-t, holott az is küzd a saját „erődfelfogásával”. Latour egyébként a könyvben elismeri, hogy nézőpontja európai (és figyelmeztet: a nyugati modernitás elfeledett ősi tudásokat a természettel való együttélésről). Mégis jogos felvetés, hogy a Földiek politikáját nem lehet csak európai szemüvegen át elképzelni – szükség van a globális Dél perspektívájára, az őslakos népek tudására is. A kritikusok ezen a téren kiegészítésre szorulónak találták Latour vízióját. Emellett voltak, akik Latour optimizmusát kérdőjelezték meg azzal kapcsolatban, hogy a terresztriális tudatosság széles körben elterjeszhető. A „földönkívüli” (valóságtagadó, elitista) erők nagyon erősek – vajon reális-e, hogy velük szemben a „Földiek” győzedelmeskedjenek? Latour maga sem nyújt garanciát, inkább morális észérvekre és az antropocén kényszerítő erejére hagyatkozik. Néhány recenzió megjegyezte, hogy Latour némileg idealista abban, hogy párbeszédre hívja a klímatagadókat, hiszen ha tényleg „nincs közös világ”, akkor a meggyőzés rendkívül nehéz feladat.

Összességében a kritikai fogadtatás azt mutatja, hogy *Où atterrir?* rendkívül termékeny vitaindító mű lett. Még a bíráló hangok is egyetértettek abban, hogy Latour pontosan ragadta meg korunk fő problémáit, és bátor gondolati keretet adott ezek értelmezéséhez. Ahol

nézeteltérés volt, az leginkább a hangsúlyokon és a következtetések gyakorlati vetületén volt: mennyire alkalmazható Latour elgondolása, illetve mennyire veszi figyelembe a már létező alternatív modelleket (pl. nem-nyugati világképek, létező zöld politikai gyakorlatok).

A könyv hatása és utóélete

Latour esszéje jelentős hatást gyakorolt a különböző területeken. Néhány fontos hatás és utóélet:

– Tudományos és elméleti diskurzusok: Az *Où atterrir?* által felvetett fogalmak – mint az „új klímarezsim”, „Terresztriális” vagy „Out-of-This-World” politika – visszaköszönek az azóta eltelt évek tudományos publikációiban. Konferenciák, tanulmánykötetek témája lett a „terresztriális politika” vagy a „posztglobális” jövőkép. Latour gondolatai hozzájárultak az Anthropocene studies és a political ecology területeinek gazdagításához. Például több folyóirat közölt tematikus recenziókat, eszmecseréket a könyvről, jelezve hogy a tudományos közösség intenzíven reagált rá.

– Közgondolkodás és publicisztika: Latour fogalmai beszivárogtak a szélesebb közbeszédbe is. Újságírók, esszéisták hivatkoztak rá, amikor a populizmus és klímaváltozás összefüggéseit taglalták. A „nem ugyanazon a bolygón élünk” fordulat például többször megjelent publicisztikákban arra utalva, hogy a társadalom különböző buborékokra esett szét a valóság percepciójában. Latour szókészlete – földlakó, kritikus zóna, leszállás a Földre – inspirációt adott olyan gondolkodóknak, mint Timothy Snyder történész vagy Amitav Ghosh író. Nem arról van szó, hogy mindenki közvetlenül Latourt olvasta, de az a keret, amit megalkotott, terjedőben van a gondolkodásban.

– Művészet és kultúra: Latour hatása a művészeti világban is tetten érhető. Ő maga is részt vett kiállítások, performanszok szervezésében, „Where to land?” címmel rendeztek például művészeti projektet. Színházi rendezők is adaptálták az ötleteit: például színpadra vitték a „földreszállás” gondolatát, bevonva a közönséget egy közös reflexióba arról, mit jelent földinek lenni. Mindez azt mutatja, hogy Latour műve inspirációs forrássá vált az alkotók számára is, akik művészi eszközökkel közvetítik a benne foglalt üzenetet.

– Politikai gyakorlat és aktivizmus: Bár Latour nem politikus, egyes zöld politikusok és aktivisták hivatkoztak rá mint gondolati támaszra. Európában a Zöld Pártok értelmiségi holdudvarában ismert Latour neve; például a francia Zöld párt politikusai közül néhányan méltatták elképzeléseit arról, hogy Európának klímapolitikai éllovasnak kell lennie (Latour EU-példája erre rezonált). A Fridays for Future mozgalom retorikájában is felfedezhetők párhuzamok – Greta Thunberg híres mondata, „Hallgassatok a tudományra!”, akár latouri felhangként is érthető. Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy Latour könyve közvetlenül mozgalmakat indított el, de a szellemi légkört mindenképp befolyásolta, amelyben ezek a mozgalmak kibontakoztak.

Latour *Où atterrir?* című műve tehát nem egy egyszeri felkiáltás volt, hanem hosszan tartó visszhangot váltott ki. Ma, néhány évvel a megjelenése után is hivatkozási alap a klímaváltozás társadalmi-tudományos elemzésében. Latour halála (2022) után sok méltató megjegyezte, hogy e művével mintegy végrendeletet hagyott hátra nekünk: egy útmutatást, hogy merre keressük a kiutat korunk egzisztenciális válságaiból. A könyv hatása így nemcsak a tudományos vagy kulturális diskurzusban mérhető, hanem abban is, ahogyan a jövő generációi talán új iránytűként tekintenek majd a benne foglalt gondolatokra, amikor a politika szó szerint a földön maradásról fog szólni.

Marie Bergström: Les nouvelles lois de l'amour. Sexualité, couple et rencontres au temps du numérique

A könyv témája és háttere

Marie Bergström 2019-ben megjelent könyve, *Les nouvelles lois de l'amour. Sexualité, couple et rencontres au temps du numérique* („A szerelem új törvényei – Szexualitás, párkapcsolat és ismerkedés a digitális korban”) a digitális technológia párkapcsolatokra gyakorolt hatását vizsgálja. A mű középpontjában az online társkeresés jelensége áll: az utóbbi húsz évben megjelent randioldalak és mobilalkalmazások alapjaiban formálták át a szerelmi és szexuális kapcsolatok „térképét”. Az internetes társkeresés kibővítette a potenciális partnerek körét és racionalizálta, valamint szexualizálta az intim viszonyokat. E változások nemcsak azt érintik, hogyan ismerkedünk meg valakivel, hanem azt is, ahogyan a szerelemről gondolkodunk – például a romantikus „egyetlen igaz társ” eszményét felváltja az online partnerek sokaságának lehetősége. Ugyanakkor Bergström arra keresi a választ, hogy valóban olyan forradalmiak-e ezek a változások, mint ahogy azt sokan gondolják. A szerző a digitális randevúzást övező morális pánikot („az internet megöli a szerelmet”) kritikusan szemléli, és tudományos igényű elemzésben tárja fel, mi változott meg a párkeresésben a digitális korban, és mi maradt folytonos a korábbi normák közül. Bergström – aki demográfus-szociológus kutató az INED-nél (Francia Demográfiai Intézet) – műve e jelenséget széles társadalmi kontextusba helyezi, összekapcsolva az intim életek átalakulását a gazdasági-társadalmi változások hosszú távú folyamataival. A *Les nouvelles lois de l'amour* így egyszerre szól a téma iránt érdeklődő nagyközönséghez (közérthető stílusban), és nyújt a szociológusok számára is új elemzési keretet az online ismerkedés mint „stratégiai megfigyelési pont” vizsgálatához.

Kutatási módszerek

Marie Bergström kutatása hosszú távú, alapos empirikus vizsgálaton alapul. Tíz éven át gyűjtött adatokat és kombinálta a kvantitatív és kvalitatív módszereket a téma feltárásához. Kutatásában több adatforrásra támaszkodott:

- Nagy mintás felmérés: felhasználta az INED és az INSEE által 2013–2014-ben végzett országos EPIC (Érzelmi és Családi Életútelelemzés) kutatás adatait, mely átfogó képet adott a franciák párkapcsolati szokásairól.
- Partneri együttműködés egy társkereső oldallal: a szerző egy népszerű randioldallal együttműködve saját, kiterjedt felmérést folytatott az online társkereső felhasználók körében. Ez a partnerség lehetővé tette, hogy exkluzív adatokhoz jusson a felhasználók viselkedéséről, preferenciáiról és tapasztalatairól.
- Interjúk és mélyebb kvalitatív adatok: Bergström személyes interjúkat készített a társkereső szolgáltatások tervezőivel és üzemeltetőivel is. Ezek az interjúk betekintést nyújtottak a randioldalak ipari hátterébe és a szolgáltatásokat kialakító szakemberek gondolkodásmódjába, üzleti modelljébe. Emellett valószínűsíthető, hogy interjúkat folytatott felhasználókkal is,

hogy mélyebb megértést kapjon az egyéni tapasztalatokról (erre utal a kvalitatív megközelítés és a „saját felmérés” említése).

Fontos módszertani döntés, hogy Bergström kutatása kizárólag a heteroszexuális társkeresésre fókuszált. Tudatosan szűkítette a kört a heteroszexuális populációra, mivel ez alkotja a többséget, és így jobban kirajzolódtak a mainstream jelenségek. Indoklása szerint az azonos neműek párkeresésében az online tér nem hozott akkora törést, hiszen a meleg és leszbikus közösségek már a digitális korszak előtt is rendelkeztek saját ismerkedési színterekkel (bárok, közösségi terek), míg a heteroszexuálisoknál korábban nem léteztek ilyen specializált terepek. A leszűkített fókusz tehát lehetővé tette, hogy a heteroszexuális online ismerkedés dinamikáját és sajátosságait részletesebben tárja fel, anélkül, hogy a kisebbségi csoportok tapasztalatai „beleolvadnának” az összképbe. Ugyanakkor a szerző nem állítja, hogy a tapasztalatok ne lennének részben relevánsak más csoportokra is – csupán elemzési szempontból választotta ezt a megközelítést.

A digitális technológia hatása az ismerkedésre

Az online társkeresés megjelenése alapvetően megváltoztatta az ismerkedés kereteit. Bergström fő tézise szerint a randioldalak és alkalmazások „privatizálták” az ismerkedést, azaz kivonták a pártalálást a nyilvános terekből és a szemközti környezet ellenőrzése alól. Míg korábban a lehetséges partnerek gyakran nyilvános helyeken (például bárokban, munkahelyen, iskolában) vagy ismerősök révén találkoztak, addig az internet ezt a folyamatot áttolta a magánszférába. A privatizáció itt azt jelenti, hogy az online ismerkedés során a találkozások kiszakadnak a hétköznapi társas közegekből, és diszkrét módon, sokszor a környezet tudta nélkül mennek végbe. Bergström a francia társadalom példáján bemutatja, hogy a párkeresés színterei már a 20. század közepe óta tolnak a teljesen nyilvánostól a zártabb, privátabb közegek felé (pl. egyetemi vagy munkahelyi ismeretségek, baráti összejövetelek). Az online randizás ennek a tendenciának a kiteljesedése: immár teljesen elszigetelten ismerkedhetnek meg emberek, anélkül hogy a család, barátok vagy kollégák egyáltalán tudnának róla.

Ez a keretváltás számos következménnyel jár, amelyeket a könyv részletesen elemez. Elsősorban ez a privatizáció magyarázza az online randioldalak hatalmas sikerét és elterjedését. A digitális tér nyújtotta diszkréció új szabadságfokot ad a felhasználóknak az ismerkedésben, amit különböző életkorú csoportok más-más okból értékelnek:

- **Fiatal felnőttek számára (kb. 18–25 év):** Az internet lehetővé teszi, hogy a megszokott baráti/ismerősi körön kívül keressenek partnert, ami tágítja a kísérletezés terét. Bergström bevezeti a „szexuális ifjúság” fogalmát: a fiatal felnőttkor azon időszaka ez, amikor a tartós elköteleződés előtt álló fiatalok próbálgatják a különböző kapcsolatokat és a szexualitást. Az online ismerkedés diszkrét kerete ebben a periódusban vonzó, mert a hagyományos élethelyzetekben kibontakozó viszonyoknak mindig „ára van” – a közvetlen környezet pletykái, kritikái vagy konfliktusai kísérhetik, ami korlátozza a szereplők mozgásterét. Ezzel szemben egy interneten kezdődő kapcsolat rejtve marad a külvilág előtt, így a fiatalok nagyobb szabadságot élvezhetnek a kötetlen ismerkedésben és alkalmi viszonyokban anélkül, hogy döntéseik azonnal közösségi megítélés tárgyává válnának.

- **Idősebb egyedülállók számára (kb. 30 év felett):** Az online partnerkeresés más okból jelent értéket. Ahogy az emberek idősebbé válnak, a mindennapi életben szűkül a lehetséges új ismeretségek köre – kevesebb az egyedülálló kolléga, ismerős, és ritkábbak az olyan

helyzetek, ahol új partnert találhatnának. Bergström rámutat, hogy a harmincas éveikben járó szinglik számára gyakran erősödik az igény a tudatos párkeresésre, amit „párkapcsolati voluntarizmusnak” nevez. E társadalmi csoportban az internet afféle második esélyt kínál: olyan (újra) párba állási lehetőségeket teremt, amelyek a valós életben már ritkábban adódnak. Mivel a baráti és munkahelyi körben egy bizonyos kor után kevesebb a szabad partnerjelölt, az online platformok aktív eszközzé válnak a kapcsolatot tudatosan keresők kezében. Bergström szerint az internetes ismerkedés „kiszociálissága” hatékony eszköze annak a céltudatos párkeresésnek, ami a harmincas éveikben járó egyedülállókat jellemzi.

Az ismerkedés privatizálódása a kapcsolatok jellegére is hatással van. Bergström kimutatja, hogy az online térben szövődő viszonyok gyakrabban rövid életűek és inkább szexuális jellegűek, mint a hagyományos módon (offline) induló kapcsolatok. Ennek egyik fő oka éppen a fent említett diszkréció: mivel egy interneten indult kapcsolat „láthatatlan” maradhat a tágabb közösség számára, az emberek könnyebben belemennek olyan viszonyokba, amelyek esetleg csak alkalmiak vagy bizonytalan kimenetelűek. A való életben ugyanis egy futó kalandnak is lehetnek társas következményei, míg online ismerkedésnél az anonimitás és rejtettség csökkenti a tétet. Bergström rámutat, hogy a környezet kontrolljának kiiktatása odáig vezetett, hogy új norma alakult ki: a felhasználók tudatosan kerülnek az olyan potenciális partnereket, akikkel van közös ismerősük a valóságban. Vagyis annyira fontos számukra a privát szféra megőrzése, hogy az online felületeken a „túl közeli” idegeneket (akikről kiderül, hogy valamely barát vagy ismerős ismeri őket) gyakran nem is tekintik szóba jöhető partnernek. Ezzel az online randi „inszuláris” (elszigetelt) jellege tovább erősödik.

Fontos hangsúlyozni, hogy Bergström szerint bár a találkozás körülményei radikálisan átalakultak a digitális korban, maga a viselkedésminták és normák rendszere korántsem alakult át gyökeresen. Az online ismerkedés új módjai mögött sok tekintetben a régi törvényszerűségek működnek tovább, csak új közegbe ágyazva. A következő szekciókban részletesebben bemutatjuk, miként érvényesülnek a hagyományos nemi normák és a társadalmi különbségek az online térben, illetve melyek a „szerelem új törvényei” a digitális világban.

Nemi szerepek és szexualitás az online ismerkedésben

Bergström kutatása feltárja, hogy a digitális technológia ellenére a hagyományos nemi szerepek és elvárások meglepően következetesen tovább élnek az online ismerkedésben. A szerző szerint „az online találkozások nem jelentenek szexuális forradalmat” – a heteroszexuális viselkedést továbbra is nemek szerint szabott normák vezérlik. Különösen nyilvánvaló ez a kettős mérce a szexualitás terén, amely régtől fogva jellemzi a heteroszexuális kultúrát. A társadalomban ma is él az a differenciált elképzelés a női és férfi szexualitásról, miszerint a nők „természetüknél fogva” kevésbé igénylik a szexet pusztán önmagáért, inkább csak érzelmi, párkapcsolati keretben értékelik, míg a férfiak számára a szex önmagában is kielégítő lehet. E felfogás talaján alakult ki a szexuális visszafogottság elvárása a nőkkel szemben: a tisztességes nő legyen szemérmes és ne kezdeményezzen nyíltan szexuális kapcsolatot. Bergström empirikus adatai azt mutatják, hogy ez a norma az online randizásban is tovább él és meghatározza az interakciókat. Például a randiappokon a nők gyakran elutasítják a túlságosan explicit szexuális közeledést, még akkor is, ha esetleg maguk sem keresnek kifejezetten komoly kapcsolatot. Ennek hátterében az áll, hogy aki nőként nyíltan vállalja erős szexuális vágyait, azt könnyen megbélyegezhetik, „tisztességtelennek” tartva. Ugyanígy a férfiak is megtanulják, hogy nem célszerű túlságosan egyértelműen szexet kezdeményezniük, mert akkor azt a vádat vonhatják magukra, hogy nem

tisztelik a nők elvárt szemérmességét. Mindez odavezet, hogy a felek sokszor kerülnek a szexualitás nyílt tematizálását a beszélgetésekben, és egy burkolt „játzsma” alakul ki: a férfiak finoman próbálnak kezdeményezni, a nők pedig fenntartják a tartózkodó imázst. A szerző rámutat, hogy az ismerkedés e szabályai az online térben is a heteroszexualitás irántlan „játékszabályai” szerint alakulnak.

Bergström kutatása kitér arra is, hogy e normák mögött egy sajátos biztonsági megfontolás is húzódik. A nők online térben tanúsított óvatossága nem csupán a társadalmi megítélés miatti aggodalomból fakad, hanem abból a reális kockázatból is, amit egy idegen férfival való találkozás jelenthet. A „férfierőszak árnyéka” – vagyis annak tudata, hogy egy randevú során a nőknek mindig számolniuk kell a szexuális erőszak veszélyével – továbbra is jelen van. Emiatt elvárás a nőkkel szemben a fokozott óvatosság: például lassabban haladnak a személyes találkozó felé, alaposabban felmérik a partner szándékait, és kerülnek a túl gyors testi viszonyt. A társadalmi attitűd sokszor az, hogy egy nőnek vigyáznia kell az interneten megismert férfiakkal, hiszen „idegenek”, így potenciálisan veszélyesek. Bergström következtetése paradox módon az, hogy az online randi nem szabadítja fel a szexualitást a társadalmi normák alól, sőt bizonyos tekintetben még láthatóbbá teszi és megerősíti ezeket a normákat. A digitális térben a nők ugyan megtalálhatják a módját, hogy a környezeti ítélezést kikerülve éljenek át rövid távú kalandokat, ami potenciálisan növeli szexuális szabadságukat, de ezt a szabadságot továbbra is a társadalmi elvárások keretei között gyakorolják. Bergström megállapítja, hogy „az internetes ismerkedés nem a szexuális forradalom terepe”, hanem inkább a hosszú távú változások folytatója: például illeszkedik abba a trendbe, mely szerint a szexualitás egyre autonómabbá válik a párkapcsolattól (nem szükségszerűen vezet házassághoz vagy együttéléshez), ugyanakkor a szexuális viselkedés önszabályozása – különösen a nők részéről – továbbra is a fő mechanizmus marad. Az online randi kiteljesíti a modern idők azon követelményét, hogy az egyén maga „kormányozza” a saját szexualitását és vigyázzon a hírnevére, hiszen a külső közösségi kontroll gyengül, de a nemi normák attól még hatnak. Összességében tehát a digitális technológia hatása a szexualitásra ambivalens: új lehetőségeket ad (különösen a nőknek, hogy megbélyegzés nélkül kezdeményezhessenek alkalmi viszonyokat), de nem törli el a régi nemi szerepeket, inkább új keretben élteti azokat tovább.

Társadalmi különbségek és homogámia az online társkeresésben

A könyv másik fontos megállapítása, hogy az online társkeresés nem egy egységesen használható eszköz, hanem a felhasználók társadalmi háttere nagyban befolyásolja, ki hogyan él vele. Bergström adatai szerint bár a randiappok és oldalak széles körben elterjedtek a társadalom különböző rétegeiben, azokat az emberek különböző módon sajátítják el, attól függően, milyen a társadalmi-demográfiai jellemzőjük. Különösen az iskolai végzettség és a társadalmi státusz az a két tényező, amely mentén markáns használati különbségek mutatkoznak. Ennek következtében az online térben létrejövő találkozások ugyanúgy homogám természetűek, mint az offline ismeretségek, azaz általában hasonló társadalmi hátterű emberek találhatnak egymásra a neten is. Az internet tehát nem feltétlenül keveri össze a különböző osztályokat vagy csoportokat; sok szempontból újratermeli a meglévő társadalmi tagoltságot a párválasztásban.

Bergström több konkrét példát is hoz arra, hogyan jelennek meg a társadalmi különbségek az online ismerkedésben:

- **Önreprezentáció és profilképek:** A felhasználók profiljaiban tükröződnek az eltérő normák. Alacsonyabb státuszú (népszerűbb) rétegekben gyakoriak az egyszerű selfie-fotók otthoni

környezetben, szembeforduló, mosolygó arccal – ez megfelel a „funkcionális esztétika” elvének, miszerint a fotónak nincs más célja, mint megmutatni, hogyan néz ki az illető. Magasabb státuszú felhasználók ezzel szemben igényesebben megrendezett képeket tesznek közzé: például valamilyen szabadidős tevékenység vagy társas esemény közben fotózkodnak, hogy természetesnek ható, de valójában tudatosan megkomponált képet mutassanak magukról. Ezáltal a profiljuk finomabb jelzéseket ad az életstílusukról, ízlésükről és státuszukról. A vizuális önreprezentáció eme különbségei odavezetnek, hogy a felhasználók gyakrabban lépnek kapcsolatba olyanokkal, akiknek önábrázolása hasonló normákat követ – ami általában egyben hasonló társadalmi hátteret is jelent.

- Kommunikáció és ismerkedési stílus: Miután létrejön az első kapcsolatfelvétel, a kommunikáció módja is erősen szór rétegenként. Bergström megfigyelte, hogy a helyesírás és nyelvi igényesség szintje az egyik olyan tényező, amely mentén gyorsan szétválnak a különböző háttérű emberek: a magasabban képzettek számára „az igénytelen helyesírás taszító” lehet, és ez egyfajta diszkriminatív szűrőként működik az online beszélgetésben. Hasonlóképpen, a szóba kerülő témák és stílus is eltér: bizonyos utalások, humor vagy épp a direkt udvarlás eltérő megítélés alá esik a különböző közegben nevelkedett felhasználóknál. Például a flörtölés „kódjai” eltérőek: a munkás- és középrétegekben elfogadottnak számít a nyílt érdeklődés kimutatása (egyértelmű bókok, gyors randevúajánlat stb.), míg a magasan képzettek körében ez kevésbé van irányba – ott az ambivalens, burkolt jelzésekből álló udvarlási rituálé az elvárt, a túlzott egyértelműséget lekezelőnek tartják. E különbségek miatt csak azok a párok folytatják sikeresen az ismerkedést, akik kulturálisan „egy hullámhosszon vannak”, azaz hasonló habitusúak. A nagyon különböző társadalmi közegekből érkezők közti beszélgetés gyakran hamar megszakad, mert egyik vagy másik fél nem érzi komfortosnak vagy vonzóknak a másik stílusát.

E megfigyelések alapján Bergström arra a következtetésre jut, hogy az online ismerkedés nem demokratizálta radikálisan a párválasztást, inkább kiterjesztette a már létező társadalmi mintázatokat az új platformokra. Ahogy offline is jellemző, hogy az emberek többnyire a magukhoz hasonló végzettségű, ízlésű, értékrendű társat találnak, ez az „együttállás” (homogámia) az interneten is megfigyelhető. Bár technikailag bárki bárkivel kapcsolatba léphetne, a gyakorlatban a szociális és kulturális különbségek szűrői továbbra is érvényesülnek az online térben is. Ez egy fontos új törvényszerűség: az algoritmusok és profilok világában is emberi tényezők és társadalmi struktúrák határozzák meg nagy mértékben, kiből lesz végül pár.

Főbb állítások és következtetések

Marie Bergström főbb állításai a fenti témák mentén összegezhetők. Egyrészt hangsúlyozza, hogy az online társkeresés legnagyobb újdonsága maga a találkozás keretének átalakulása: a párkeresés privatizálódása és elszakadása a hagyományos társas környezettől. Ez valóban új „játékszabályokat” teremt a szerelemben, hiszen az ismerkedés diszkrétén, individualizált módon zajlik. Másrészt viszont azt is állítja, hogy mindez nem hozott teljes normaváltást az emberi viselkedésben: a mélyben meghúzódó mintázatok – a nemi szerepek, a társadalmi eltérések, a párkapcsolati igények – továbbra is hasonlóak maradtak. Az internet tehát nem rádirozta le a régi törvényeket, inkább új keretek közt működteti tovább azokat. Bergström szavaival élve „az online randevúk nem egy szexuális forradalom részei, hanem a hosszú távú változásokba illeszkednek, melyeknek aktív folytatói”. E hosszú távú változások között említi a szexualitásnak a házasságtól való növekvő függetlenségét és azt a modern követelményt, hogy az egyén önmaga menedzselje érzelmi-életét és szexualitását. Az online társkeresés

ennek az önirányításnak mintegy terepe, ahol az egyének tudatosan válogatnak, döntenek és alakítják kapcsolataikat.

A könyv következtetései rámutatnak, hogy a digitális technológia hatása a szerelemre és szexualitásra összetett. Megcáfolja azokat a túlzó véleményeket, melyek szerint az online randik a romantika vagy az intimitás „végét” jelentenék – ehelyett árnyalt képet ad arról, mit változtattak meg ezek a platformok, és mit nem. Bergström elemzése szerint nem a szerelem halt meg, csupán a megtalálásának társadalmi logikája alakult át. A digitális párkeresés sikerét az hajtja, hogy illeszkedik a modern egyéni életutakhoz: a meghosszabbodott szingli létformához, a fiatalok kísérletező időszakához és a késleltetett családalapításhoz. Ugyanakkor az új technológia által nyújtott szabadságot az emberek gyakran arra használják, hogy meglévő vágyaikat és normáikat hatékonyabban valósítsák meg, nem pedig arra, hogy gyökeresen új normákat teremtsenek. Így például a nők emancipációja az online térben is kettős: egyrészt könnyebben vállalhatnak alkalmi viszonyokat a megbélyegzés veszélye nélkül, másrészt továbbra is óvniuk kell hírnevüket és biztonságukat a férfiakkal szemben. A társadalmi egyenlőtlenségek is megmaradnak: bárki regisztrálhat egy appon, a tartós kapcsolatok mégis jobbra az azonos társadalmi csoportok tagjai között jönnek létre.

Bergström munkájának jelentősége abban áll, hogy új perspektívát nyújt a szerelem és párkapcsolatok kutatásában a digitális kor küszöbén. Rávilágít arra, hogy az online társkeresés jelensége nem pusztán technológiai trend, hanem mélyen a társadalmi struktúrákba ágyazódik. A könyv társadalmi kontextusba helyezi az egyéni randizási élményeket: megmutatja, hogy az olyan makrotényezők, mint a gazdasági-társadalmi változások, individualizáció, a házasság intézményének átalakulása, miként teremtenek termékeny talajt az online randi kultúrájának. Emellett a mű fontos ellenpontja a szenzációhajtás megközelítéseknek: tudományos adatokkal támasztja alá az online ismerkedésről szóló állításokat, így segít eloszlatni néhány mítoszt és megalapozottabb párbeszédet indítani a témáról. Bergström elemzése arra is kitér, hogy az online társkeresés üzleti modellje tulajdonképpen hagyományos logikát követ: a kezdetben start-upként induló randiappok hamar a nagy befektetők célkeresztjébe kerülnek, és néhány nagyvállalat oligopol helyzetbe kerülve tömöríti a piacot, ami nem új keletű jelenség a kapitalizmusban. Vagyis a szerelem digitalizálása mögött is megszokott gazdasági folyamatok húzódnak, tovább erősítve azt az üzenetet, hogy az új törvények sokszor a régi törvények adaptációi az új térben.

Összegzőképpen, *Les nouvelles lois de l'amour* arra a következtetésre jut, hogy a digitális technológia korában a szerelem és az ismerkedés új szabályai formálódtak ki: a találkozás módja privátabb és tudatosabban kontrollált, a párkapcsolati piac globálisabb és strukturáltabb. Ugyanakkor ezek az új szabályok nem írják felül a társadalom régi törvényeit – a kulturális normák, a nemek közti különbségek és a szociális egyenlőtlenségek továbbra is meghatározó erők maradnak, csak épp új keretek között érvényesülnek. Bergström könyve fontos hozzájárulás e témában, mert egyszerre nyújt átfogó, adatvezérelt képet az online ismerkedésről és kínál mély társadalomelméleti értelmezést arról, hogy miként élünk és szeretünk a digitális korban.

Philippe Corcuff: Théories sociologiques contemporaines: France, 1980–2020

Fő témák és célkitűzések

Philippe Corcuff *Théories sociologiques contemporaines : France, 1980–2020* című munkája átfogó képet nyújt a francia szociológiában az 1980-as évektől 2020-ig terjedő időszakban kibontakozott főbb elméleti irányzatokról és vitákról. A szerző célja annak bemutatása, melyek voltak a legfontosabb szociológiai elméletek, amelyeket ebben az időszokban Franciaországban megvitattak, illetve hogyan formáltak ezek az elméletek a diszciplína fogalomkészletét. Corcuff szerint ez a mintegy négy évtizedes periódus kettős értelemben is megújította a szociológiai gondolkodást: egyrészt relationista (kapcsolati) szemléletben – vagyis a társadalmi viszonyokra helyezve a hangsúlyt –, másrészt konstruktivista értelemben – vagyis a valóság társadalmi konstrukcióját előtérbe állítva. Ennek megfelelően a könyv egyik központi témája a klasszikus szociológiai dichotómiák – például egyén és társadalom, cselekvés és struktúra – újragondolása és a holizmus vs. individualizmus vitában megjelenő ellentét áthidalása. Corcuff rámutat, hogy az 1980 utáni új elméleti paradigmák inkább összeegyeztetni igyekeztek a „kollektív vs. individuális” ellentétet, semmint teljesen meghaladni azt. Ahelyett, hogy kizárólag a társadalmi egész primátusát vagy az egyének elsődlegességét hirdetnék, ezek az irányzatok a részek és az egész együttes társ-teremtésére (konstrukciójára) fókuszálnak. Így jelenik meg a kapcsolatok elsődlegességét hirdető relationális program és a „valóság társadalmi konstrukciója” kifejezéssel fémjelzett szociális konstruktivizmus, amelyek a klasszikus szerzőknél már csírájukban megtalálhatók voltak. A mű tehát deklaráltan átfogó „panorámát” nyújt a szociológia 1980 utáni elméleti fejleményeiről, különös tekintettel a franciaországi szintérre. Corcuff *Les nouvelles sociologies (Az új szociológiák)* címmel már 1995-ben megjelentetett egy összegző munkát e témában; jelen könyve ennek aktuálizált és kibővített, 4. kiadása, amelyet 2019-ben jelentetett meg az Armand Colin kiadó Cursus sorozatában. A friss kiadás új fejezettel bővült, amely kifejezetten a szociológiai ismeretelméleti (episztemológiai) kérdésekkel foglalkozik – ez is mutatja, hogy a mű nem csupán rendszerez, hanem reflektál is a szociológiai elméletalkotás alapvető feltételeire. Összességében Corcuff célkitűzése, hogy didaktikus és kritikus áttekintést adjon arról, miként változtak a szociológiai gondolkodás keretei Franciaországban az elmúlt évtizedekben, és ezzel hozzájáruljon a szociológia jövőbeni irányának kijelöléséhez.

A mű felépítése és szerkezete

A könyv világos szerkezet mentén halad, amely egyszerre kronologikus és tematikus. Egy előljáró fejezet (Avant-propos) nyitja, „Negyven év szociológiai elméletei Franciaországban” címmel, amely áttekinti az 1980 utáni időszak fő tendenciáit és keretbe helyezi a későbbi fejezeteket. Ezt követi az általános bevezetés, amely bemutatja a francia szociológia 1980–2020 közötti konceptuális kereteit, filozófiai örökségét és tájékozódási pontjait. Itt Corcuff számba veszi azokat az alapvető fogalompárokat és elméleti ellentétpárokat, amelyek a szociológia gondolkodását meghatározták (ilyen például szubjektum és objektum, idealizmus és materializmus, egyéni és kollektív), majd kitér arra, miként jelent meg egy „harmadik út” a szociológiában, nevezetesen a relationális megközelítés és a konstruktivista nyelvezet

alkalmazása a fenti polaritások meghaladására. A bevezetés végén a szerző vázolja a könyv részletes tervét (Plan de l'ouvrage), ismertetve, hogy a következő fejezetek milyen logika mentén követik egymást.

Ezt a bevezető részt öt fő fejezet követi, amelyek mindegyike egy-egy tematikus blokkot ölel fel a kortárs elméleteken belül. A fejezetek címei és témái a következők:

1. Des structures sociales aux interactions – Az társadalmi struktúráktól az interakciókig

Az első fejezet azt vizsgálja, hogyan közelíthető egymáshoz a makroszintű társadalmi struktúrák és a mikroszintű cselekvések/interakciók világa. Ennek keretében bemutat egy „átmeneti” szemléletű klasszikust, Norbert Eliast, akinek konfigurációs elmélete a társadalmat egymásra utalt viszonyok hálózataként írta le, és ezzel elkerülte az individuális és a társadalmi egész merev szembeállítását. Elias gondolata – a társadalom mint „sakktábla” metafora – rávilágított, hogy nem létezik önálló lényeg sem „az Egyén”, sem „a Társadalom” mögött, csak viszonyok rendszere, s e felismerés máig hat pl. a társadalmi hálózatok elemzésében. A fejezet további példaként elemzi Pierre Bourdieu strukturális konstruktivizmusát, amely az habitus, tér (champ) és szimbolikus erőszak fogalmain keresztül egyszerre mutatja be a társadalmi struktúrák kényszerítő erejét és azt, hogy ezeket a struktúrákat maguk a cselekvő ágensek is újrateremtik. A fejezet kitér Bourdieu elméletének kritikai továbbfejlesztéseire is (pl. Claude Grignon és Jean-Claude Passeron dominancia-struktúra elemzéseire, Michel Dobry politikai válságokra vonatkozó munkájára, valamint Anthony Giddens struktúrációs elméletére). Giddens struktúrációs tézise – miszerint a társadalmi struktúrák kettős természetűek, egyszerre szabályozók és erőforrások – szintén a struktúra és egyén dichotómiájának feloldását célozza.

2. Des interactions aux structures sociales – Az interakcióktól a társadalmi struktúrákig

A második fejezet az ellenkező irányból közelít: a mikrofolyamatokból indul ki, és azt mutatja meg, miként épülnek fel ezekből makroszintű jelenségek. Ide tartozik mindenekelőtt Peter L. Berger és Thomas Luckmann valóság-konstruktivista megközelítése, A valóság társadalmi felépítése című klasszikus nyomán. A szerző bemutatja Alfred Schütz fenomenológiai szociológiáját is, amely Bergerékre nagy hatást gyakorolt. Szóba kerül továbbá az amerikai etnometodológia (Harold Garfinkel és Aaron V. Cicourel nyomán), amely aprólékos hétköznapi interakcióelemzésével új fényt vet a mikro és makro közti kapcsolódásokra. Ugyanebben a fejezetben kap helyet a tudományok és technológiák szociológiája Bruno Latour és Michel Callon munkásságán keresztül, különös tekintettel az aktor-hálózat elméletre (ANT). E paradigmában olyan eredeti fogalmak jelennek meg, mint a „fordítás” és „hibrid hálózat”, amelyek az emberi és nem-emberi szereplők összefonódását írják le a társadalmi valóság felépülésében. A szerző megemlíti, hogy mind Bergerék konstruktivizmusa, mind az etnometodológiai és ANT megközelítések a maguk módján újragondolják a mikro-makro viszonyt, azaz az egyéni cselekvések és a kollektív struktúrák közötti átmeneteket.

3. Construction des groupes et catégorisation sociale – A csoportok konstruálása és a társadalmi kategorizáció

A harmadik fejezet középpontjában az áll, hogyan alakulnak ki a társadalmi csoportok és kategóriák, és miként válnak „valóságossá”. Corcuff egy történeti példával indít: E. P. Thompson angol munkásosztály-képződésről szóló művével, amely megmutatta, hogy a

munkásosztály nem előre adott entitás volt, hanem hosszú történelmi folyamat során „konstruálódott” – tele bizonytalanságokkal, zsákutcákkal és elfeledett kudarcokkal. Hasonlóan elemzi Luc Boltanski *Les cadres* (A káderek) című klasszikusát, amely feltárta, hogy a „káderek”, mint társadalmi kategória Franciaországban, az érintettek aktív mobilizációja nyomán jött létre, nem pusztán objektív adottság. E művek előfutárai voltak egy jelentős kutatási irányzatnak, amely különféle társadalmi kategóriák (például osztályok, foglalkozási csoportok, etnikai/nemzeti csoportok stb.) konstruált jellegét vizsgálja – kialakult egy önálló megközelítés, az úgynevezett szocio-história, Noiriél és Offerlé történész-szociológusok vezetésével (ők 1990-ben alapították a *Genèses* című folyóiratot e témákra). Corcuff azonban rámutat ennek az irányzatnak a korlátaira is – például arra a veszélyre, hogy a kutatók „végtelen eredetkeresésbe” bonyolódnak, szemben Foucault figyelmeztetésével, miszerint a kezdetek sokrétűek és nem ragadhatók meg egyetlen őseredőben. A fejezet kitér egy másik megközelítésre is, amelyet Mary Douglas antropológus és Alessandro Pizzorno politológus neve fémjelez. Ez az irányzat azt vizsgálta, hogy az egyes társadalmi kategóriák „természetesnek” tekintett definíciói mögött milyen érdekek és hatalmi viszonyok húzódnak meg. Ennek egyik legismertebb és legtermékenyebb alkalmazása a feminista szociológia és a gender studies: a társadalmi nemi szerepek és identitások terén végzett kutatások látványosan demonstrálták a kategóriák (például a „nő” és „férfi” szerepek) konstruáltságát és az ezek mögötti hatalmi egyenlőtlenségeket. A fejezet záró része foglalkozik az interszekcionalitás elvével is, amely a metszetszerűen egymásra rétegződő társadalmi kategóriák (nem, osztály, etnicitás stb.) együttes hatását hangsúlyozza.

A negyedik fejezet a kortárs társadalom egyénfogalmát és az individualizáció jelenségét veszi górcső alá. Corcuff bemutatja, miként újították meg az „új szociológiák” az egyén kérdésének megközelítését. Rámutat a szociológia filozófiai adósságaira is: például Paul Ricœur személyes identitásról szóló filozófiai elméletei hatással voltak a szociológiai identitáselméletekre. Michel Foucault munkássága szintén kulcsfontosságú örökség: Foucault összekapcsolta a látszólag ellentétes témákat – a társadalmi normák hatását és az egyéni önalakítás (szubjektíváció) folyamatait –, ezzel utat nyitva a szociológusok számára az egyén és társadalom viszonyának újragondolására. (Ezt a hatást egy kortárs filozófus, Matthieu Potte-Bonneville is kiemelte.) A fejezet történeti kitekintést is ad: Norbert Elias, Charles Taylor és Robert Castel nyomán bemutatja, hogyan ment végbe a nyugati társadalmakban az individualizáció történeti folyamata, azaz az „én-tudat” fokozatos megerősödése az újkor folyamán.

A fejezet központi eleme a kortárs individualizmus különböző értelmezéseinek ütköztetése. Corcuff megkülönbözteti egyrészt a kritikai (pesszimista) értelmezést – ide sorolja Richard Sennett és Christopher Lasch nézeteit, akik az individualizációban a közösségek széthullását és az én elbizonytalanodását látják –, másrészt a „megértő” (optimistább) értelmezést – ilyen Anthony Giddens vagy François de Singly megközelítése, mely szerint az egyéniesedés új lehetőségeket és szabadságfokokat hoz az egyének életébe. Hasonló dichotómia figyelhető meg abban is, hogy míg Axel Honneth és maga Philippe Corcuff az önmegvalósító egyén eszményében a neokapitalizmus kritikai meghaladásának csíráját látják (mert az önmegvalósítás követelése szembekerül a tőkés rendszer emberi potenciálokat gátló hatásaival), addig Ulrich Beck vagy Jean-Claude Kaufmann éppen ellenkezőleg, az egyénben látják az egyenlőtlenségek új hordozóját, amely bizonyos értelemben megnehezíti a hagyományos (marxista ihletésű) kritikai keretek alkalmazását. A fejezet végül kitér arra, hogy az egyén belső pluralitását is több kutató vizsgálta: például Bernard Lahire az egyénen belüli többszörös diszpozíciókra hívta fel a figyelmet (azaz hogy személyiségünk különböző helyzetekben más-más beidegződéseket aktivál), míg Luc Boltanski és Laurent Thévenot a

cselekvési regiszterek sokféleségét emelték ki (azt, hogy mindannyian többféle értékrendszer és szerep szerint cselekszünk, a kontextustól függően). Ezek a megközelítések az egyént nem egységes, homogén lénynek tekintik, hanem többszörösen összetett, „többszemponos” entitásnak, ami jól illeszkedik a modern társadalmak komplexitásába.

5. Questions et débats épistémologiques – Ismeretelméleti kérdések és viták

Az ötödik, záró fejezet a szociológia módszertani és filozófiai alapvetéseit tárgyalja. Itt Corcuff explicitté teszi azt, ami gyakran csak lappang a szociológiai elméletekben: a „filozófiai antropológia” kérdését, vagyis milyen hallgatólagos előfeltevések élnek az emberi természettel és cselekvőképességgel kapcsolatban az egyes elméletek mélyén. A szerző foglalkozik a morális és politikai előfeltevésekkel is, amelyek a társadalomtudományi elméletekben meghúzódhatnak, és amiket a kutatóknak tudatosítaniuk kell. Emellett áttekinti a szociológiában újra felélénkülő episztemológiai vitákat, különös tekintettel Jean-Claude Passeron pluralista tudományfelfogására és a holizmus–individualizmus vita újragondolására. Corcuff ebben a fejezetben (és a könyv lezárásaként) saját korábbi munkájának kritikai mérlegét is megvonja. Elismeri, hogy az „új szociológiák” mozgalma – amelynek korábbi kiadásaiiban ő maga is erősen híve volt – nem tudta teljesen kiváltani vagy meghaladni a klasszikus holista illetve individualista megközelítéseket. Inkább arról van szó, hogy az új paradigmák eltolták a nézőpontot: más fókusz és kérdésfeltevést hoztak, de közben bizonyos szempontból elvesztették a régebbi megközelítések néhány felismerését, így új vakfoltok keletkeztek. Corcuff azt a fontos felismerést osztja meg, hogy a szociológia tudása nem lineárisan halmozódó (nem arról van szó, hogy az új elméletek maradéktalanul kumulálják a korábbiakat), hanem a tekintet átrendeződésével, perspektívaváltásokkal fejlődik. A fejezet kitér a szociológusok szakmai szerepének kérdésére is: Corcuff aggasztónak tart bizonyos tendenciákat a kortárs akadémiai szociológiában, nevezetesen a túlzott professionalizálódást és specializálódást, amely széttöredezettséghez vezetett, valamint a filozófiától való eltávolodást. Szerinte sok kutató ma már inkább „a társadalom technikusának” tekinti magát, és elfordul a tágabb kritikai kérdésektől, ami rontja a megtermelt tudás minőségét. Corcuff ezen a ponton utal Max Weber klasszikus intésére is, miszerint a tudomány egyoldalú normakövetése helyett hasznos lehet, ha a tudományos közösség befogad radikálisan eltérő nézőpontokat is (Weber példaként egy anarchista professzor alkalmazását védte meg, mondván, hogy azáltal a jogtudomány új impulzusokat nyerne). A könyv zárógondolataként a szerző amellettt érvel, hogy a szociológia sokat profitálhat abból, ha nem zárkózik be: ha nem téveszti össze a tudományos szigort a szűklátókörűséggel, ha nem tagadja meg saját irodalmi és bölcséleti örökségét, sőt kreatívan merít a filozófiából és a művészetekből is. E nyitottság és interdiszciplináris párbeszéd – Corcuff szerint – a szociológia kritikai és emancipatorikus küldetését is erősíti, és hozzásegítheti ahhoz, hogy reagáljon a jelen és jövő társadalmi kihívásaira.

A könyv végén a szerző egy válogatott, kommentált bibliográfiát is közöl, amely az olvasót eligazítja a tárgyalt témák további irodalmában. Az egész mű terjedelme mindössze ~170 oldal (Cursus, Armand Colin, 2019), ami jelzi, hogy Corcuff tömör, lényegre törő stílusban ír; a könyv így valóban tömör kézikönyvként használható.

A tárgyalt szociológiai elméletek és irányzatok

Corcuff könyve rendkívül gazdag elméleti anyagot ölel fel, de az egyes irányzatok jól elhatárolható logika mentén jelennek meg. Az alábbiakban összefoglaljuk a műben tárgyalt főbb elméleteket és irányzatokat, a könyv tematikus ívét követve:

- Nemzetközi elméletek átvétele: A francia szociológia 1980 utáni megújulása jelentős mértékben épített külföldi (nem francia) elméleti hatásokra. A könyv bemutatja például Norbert Elias figurációs szociológiáját, Peter L. Berger és Thomas Luckmann társadalmi valóság konstrukciója elméletét, az amerikai etnometodológiát (Harold Garfinkel és Aaron Cicourel munkásságát), valamint Anthony Giddens struktúrációs elméletét. E nemzetközi munkák recepciója új fogalmi eszközöket adott a francia szociológusok kezébe, és segített a hagyományos megközelítések meghaladásában.
- Bourdieu kritikai elméletének konszolidációja: Az 1980 utáni francia elméleti fejlődés nem szakadt el a korábbi hazai hagyományoktól sem. Pierre Bourdieu (1930–2002) – aki már a '60-as évektől formálta a francia szociológiát – elmélete továbbra is központi hivatkozási pont maradt. Corcuff bemutatja Bourdieu strukturális konstruktivista keretét (habitus, mező, tőke, szimbolikus erőszak fogalmai), és elemzi, hogyan integrálták és fejlesztették tovább a '80-as, '90-es években Bourdieu kritikai paradigmáját. Bourdieu munkássága tehát alapvetésként szolgál, amelyre az újabb elméletek részben építenek, részben reagálnak.
- Új paradigmák megjelenése: Corcuff két markánsan új teoretikus irányzatot is azonosít, amelyek ebben az időszakban születtek meg Franciaországban. Az egyik az aktor-hálózat elmélethez kötődő tudásszociológia (a tudományok és technikák szociológiája), amelyet elsősorban Michel Callon és Bruno Latour neve fémjelez. Ez az irányzat radikálisan új perspektívát hozott azzal, hogy nem emberi entitásokat (technológiai eszközök, természeti objektumok) is bevont a társadalmi elemzésbe, és a tudományos tényeket is társadalmi hálózatok eredményeként írta le. A másik új francia paradigma a pragmatista szociológia, amely Luc Boltanski és Laurent Thévenot nevéhez kötődik. A pragmatista megközelítés a társadalmi cselekvések sokféle „igazságrendjét” (vagy értékrendszerét) vizsgálta – Boltanskiék azt mutatták meg, hogy a társadalmi ütközésekben a szereplők többféle értékelési rendszerre hivatkozhatnak (például piac, család, ihlet, hírnév stb.), és a társadalmi rend e pluralitás mentén jön létre. Mindkét új paradigma jelentősen kitágította a szociológia hagyományos tárgyát és eszköztárát: az előbbi a tudományos és technikai világ társadalmi beágyazottságát, az utóbbi a mindennapi ítélkezés és igazolás sokrétűségét tárta fel.
- Keresztmetszeti (transzverzális) kutatási területek térnyerése: A vizsgált korszakra jellemző, hogy a szociológiai kutatások tematikailag diverzifikálódtak, és számos új részterület jött létre, amelyek átfedik a klasszikus határokat. Corcuff kiemel néhány ilyen területet, amelyek a könyvben is megjelennek. Ilyen például a genderkutatás és feminista elmélet, amely a nemi egyenlőtlenségek és a társadalmi nem konstrukciójának elemzését hozta be a fősodorba; a szocio-história, amely történeti módszerekkel vizsgál szociológiai kérdéseket (pl. csoportképződés történetiségét); az egyén-központú szociológiák, amelyek az egyéni élettörténeteket, életstílusokat, identitásépítést állítják középpontba (időnként élesen szakítva a makroszintű megközelítésekkel); továbbá a gazdaságszociológia új hulláma, amely a gazdasági folyamatokat (piacok, vállalatok) a társadalmi hálózatok és kulturális konstrukciók kontextusában elemzi. Emellett a metszetszemléletű (interszekcionális) megközelítések jelentőségét is hangsúlyozza a szerző – utóbbiak azt vizsgálják, hogyan hatnak egymásra különböző társadalmi dimenziók (például osztály, etnikum, nem) az egyenlőtlenségek kialakulásában. Ezek a keresztező irányzatok mind hozzájárultak ahhoz, hogy a szociológia nyitottabb és sokszínűbb legyen, új kérdésfeltevésekkel és kutatási terepekkel gazdagítva a diszciplínát.
- Megújult ismeretelméleti viták: Corcuff könyve kitér a szociológia módszertani és filozófiai önreflexiójára is. Az 1980 utáni időszakban Franciaországban is fellángolt a vita arról, hogyan

igazolható a szociológiai tudás, és milyen előfeltevések terhelik azt. A szerző szerint Jean-Claude Passeron pluralista episztemológiája az egyik sarokpont: Passeron mellett érvel, hogy a társadalomtudományok nem a természettudományokkal azonos módon működnek, és sokféle módszertani megközelítés legitim (nincs egyetlen üdvözítő módszer vagy elmélet). A könyvben megjelennek azok a metaelméleti kérdések is, hogy milyen értékek és politikai implikációk rejlenek a szociológiai elemzések mögött, illetve hogy a szociológiának milyen szerepe van a társadalomkritikában és az emancipációban. Corcuff – összhangban Bourdieu és más kritikai gondolkodók örökségével – hangsúlyozza, hogy a szociológia nem lenne teljes a kritikai, reflexív küldetés nélkül, vagyis anélkül, hogy rávilágítson a hatalmi viszonyokra és igazságtalanságokra, hozzájárulva ezzel a társadalmi egyenlőtlenségek tudatosításához. Az episztemológiai fejezet tehát arról is szól, hogy a szociológusoknak tudatosan kell kezelniük saját értékválasztásaikat és a társadalomhoz fűződő viszonyukat.

Látható, hogy Corcuff könyve egyszerre fogja át a teoretikus sokféleséget és mutat rá a mélyebb összefüggésekre. Miközben felsorakoztatja a fenti elméleteket és irányzatokat, arra is rávilágít, hogy ezek hogyan konvergálnak bizonyos közös problémák (pl. egyén és társadalom viszonya) mentén, illetve hogyan vitatkoznak egymással. A könyv egyik erénye, hogy a pusztán leírásnál továbbmegy: a szerző igyekszik dialógust teremteni a különböző paradigmák között, bemutatva erősségeiket és korlátait. Rámutat például, hogy a kapcsolatközpontú (relációs) és konstruktivista irányzatok nagyban gazdagították a szociológia eszköztárát, de nem adnak választ mindenre, és nekik maguknak is vannak vakfoltjaik (ilyen például az objektív struktúrák történetisége Eliasnál, vagy a túlzott módszertani optimizmus veszélye). Összességében a mű bemutatja, hogy a szociológiai elméletek pluralizmusa miként járul hozzá a társadalom jobb megértéséhez: nem egyetlen „üdvözítő” nagyelmélet felé haladunk, hanem több, egymást kiegészítő nézőpont együttese felé.

A könyv jelentősége a kortárs szociológiában

Corcuff munkája több szempontból is jelentős a kortárs szociológia számára. Először is, a könyv páratlanul átfogó szintézis: negyven év elméleti termését dolgozza fel, méghozzá úgy, hogy annak logikáját, belső fejlődését is érzékelteti. Ez a 1980–2020 közötti időszak a francia szociológia történetében különleges jelentőségű, hiszen számos új megközelítés született, amelyek a jövőben is meghatározók lesznek – Corcuff ezt az időszakot „a francia szociológia történetének fontos momentumaként” jellemzi, amely hozzájárul ahhoz, hogy kirajzolódjon, milyen irányt vesz a diszciplína holnap. A könyv tehát nemcsak múltbéli összegzés, hanem prognosztikus jelentőségű is: rávilágít azokra a trendekre (pl. interdiszciplinaritás, kritikai megújulás, egyénközpontú elemzések, interszekcionális szemlélet), amelyek a jövő szociológiáját alakíthatják.

Másodszor, a mű jelentőségét mutatja, hogy több nyelvre lefordították és több kiadást megért, előző változatait széles körben használták. Corcuff már az 1995-ös első kiadás kapcsán is megjegyezte, hogy „kis kézikönyve” – amelynek kifejezetten pedagógiai célú összefoglalása a relationista és konstruktivista irányzatoknak – észrevehető visszhangot váltott ki az egyetemi és tudományos közegben. A könyvet számos nyelvre lefordították (portugál, spanyol, kínai, orosz, román stb.), ami azt jelzi, hogy nemzetközileg is mérvadó referenciává vált a kortárs szociológiai elméletek oktatásában. A 2019-es kiadás ennek a műnek a kibővített folytatása, ami arra utal, hogy igény van a téma folyamatos frissítésére és a hallgatók, kutatók új generációi is hasznosnak találják az ilyen jellegű szintéziseket.

Harmadrészt, a könyv módszertani és szemléletbeli példát is nyújt: bemutatja, hogyan lehet összeegyeztetni a különböző elméleti nézőpontokat, és hogyan lehet párbeszédet teremteni köztük. Ahelyett, hogy egyik vagy másik irányzat kizárólagos érvényét hirdetné, Corcuff rámutat a köztük lévő összefüggésekre és komplementer vonásokra. Ez a pluralista, integratív szemlélet a kortárs szociológiában is rendkívül fontos, hiszen a társadalmi jelenségek komplexitása gyakran megköveteli több eltérő nézőpont együttes figyelembevételét. A könyv ösztönzi a szociológusokat a paradigmák közötti párbeszédre és arra, hogy ne merevedjenek bele egyetlen iskola dogmáiba. Ezzel hozzájárul a szociológia intellektuális nyitottságához és kreativitásához.

Végül, a *Théories sociologiques contemporaines* fontos azért is, mert explicit módon tematizálja a szociológia társadalmi szerepét. Corcuff – amint a fenti ismertetésben is láttuk – reflektál arra, hogy a szociológia hogyan viszonyul a filozófiához, a politikához és a kritikához. A könyv egyik üzenete, hogy a szociológiának meg kell őriznie kritikai életét, és nem szabad pusztán elemző „technológiává” válnia. Ez a gondolat a kortárs szociológiában is visszhangra talál, különösen a köznyelvű (public) szociológia és a kritikai szociológia irányzataiban, amelyek hangsúlyozzák a társadalmi felelősségvállalást. Corcuff műve ilyen értelemben egyszerre tananyag és kiáltvány: összegzi a meglévő tudást, de közben felhívja a figyelmet a szociológusok felelősségére és a tudományterület jövőjéért érzett aggodalomra is. A szerző nyíltan kimondja, hogy a szociológiának nem szabad bezárkóznia a szakzsargonba és a szűken vett akadémiai diszciplínába, hanem érdemnie kell eredeti inspirációiból (filozófia, irodalom), mert csak így maradhat élő és releváns. Ez az üzenet különösen jelentős a 21. századi szociológiában, ahol a tudományköziség és a társadalmi hasznosulás egyre fontosabb elvárások. Corcuff könyve tehát a szociológia önreflexiójának és megújulásának is egyik mérföldköve Franciaországban.

A szakirodalmi fogadtatás és kritikák

A *Théories sociologiques contemporaines* széles körben pozitív fogadtatásban részesült a szakirodalomban, elsősorban mint hasznos összefoglaló mű és oktatási segédanyag. Igor Martinache szociológus például a *Lectures* folyóiratban közölt recenziójában (még a korábbi, 2007-es kiadásról) kiemelte, hogy Corcuff könyve „egyaránt szintetikus és élvezetes kézikönyv, amelyet a szociológus hallgatók haszonnal forgathatnak”, emellett pedig felhívás a szakma „professzionális” művelőihez, hogy vizsgálják felül berögzült gyakorlataikat, és ne keverjék össze a tudományos szigort a szemellenzős megközelítéssel. Martinache szerint a mű emlékezteti a szociológusokat arra, hogy a nyitottság nem a rigorózus elemzés rovására megy – épp ellenkezőleg, a diszciplína sokat nyerhet, ha nem tagadja meg irodalmi és filozófiai örökségét, és mer innovatív módon gondolkodni. A recenzens dicsérte a könyv pedagógiai erőnyeit is: szerinte a szöveg rövid terjedelme ellenére “életszerű”, mivel nem pusztán felsorolás, hanem érvelő, gondolatébresztő stílusú. Külön értékesnek tartotta, hogy Corcuff a könyv végén összegzi a szociológia helyzetével kapcsolatos aggályait és javaslatait, ezzel dialógusra ösztönzi az olvasókat a szociológia jövőjéről.

Maguk a korábbi kiadások is arra utalnak, hogy a szakma kedvezően fogadta a művet. Mint említettük, a könyvet több kiadásban, bővítve jelentették meg az évek során. Corcuff 2012-ben egy tanulmányában megjegyzi, hogy „kis pedagógiai célú kézikönyve, a *Les Nouvelles sociologies*, relatív visszhangra talált az egyetemi és hallgatói világban”, amit jól mutat a számos idegen nyelvű fordítása is. Ez a visszhang és érdeklődés indokolta, hogy 2019-ben újra megjelenjen egy kibővített verzió – ez arra utal, hogy a *Théories sociologiques contemporaines* úrtölt be a szakirodalomban. A francia nyelvű szociológiában viszonylag

kevés olyan naprakész tankönyv van, amely a legújabb elméleti fejleményeket ilyen koncentráltan dolgozná fel, így Corcuff műve fontos referencia lett.

Konkrét kritikai észrevételek a művel kapcsolatban elsősorban abból fakadnak, hogy a könyv rövidsége miatt nem merülhet el részletesen minden irányzatban. Néhány bíráló megjegyezte, hogy bizonyos elméleti „eszközök” érdemelték volna még említést. Például Martinache utal rá, hogy Giddens elméletében a „strukturális kettősség” (a struktúrák kényszerítő és lehetővé tevő jellege) és a „diskurzív vs. gyakorlati tudat” megkülönböztetés hasznos fogalmak, amelyekről talán többet is lehetett volna írni. Ugyanakkor ez nem annyira kritika, inkább arra világít rá, hogy a könyv gondolatébresztő: az olvasóban felmerül, milyen további mélységekbe lehetne még leásni. A mű célja azonban nem a kimerítő monografikus elemzés, hanem a térkép felrajzolása, így a rövid kitérőkkel is eléri célját, hogy az olvasót további olvasásra ösztönözze (ehhez nyújt segítséget a kommentált bibliográfia is).

Egyes kommentárok kiemelik Corcuff filozófiai érzékenységét, ami a szociológusok között nem mindig általános. A könyv azon ritka szociológiai munkák közé tartozik, amelyek expliciten beszélnek emberképünkről és tudományfilozófiánkról. Ez a vonás is a szakirodalom dicséretét váltotta ki: rámutat, hogy Corcuff fontos (és sokszor elhanyagolt) kérdésre tapint rá, amikor a „filozófiai antropológiai” előfeltevéseket firtatja. A legtöbb elméleti iskola ugyanis hallgatólagosan feltételez valamit az emberi cselekvés természetéről (racionális? normakövető? kreatív? stb.), és Corcuff érdeme, hogy erre a kérdésre ráirányítja a figyelmet.

Összességében a *Théories sociologiques contemporaines* kritikai fogadtatása pozitív: a művet hasznos, időszerű és inspiráló hozzájárulásnak tartják a kortárs szociológiában. Mint minden szintetizáló munkánál, felvethető, hogy egyes részletek kimaradnak vagy egyszerűsítve jelennek meg, de a konszenzus szerint Corcuff sikeresen egyensúlyoz a tömörség és a tartalmasság között. A recenzensek különösen értékesnek tartják, hogy a könyv nem neutrális „tankönyv”, hanem állásfoglalás is amellet, hogyan érdemes a szociológiát művelni a 21. században – nyitottan, kritikus szemlélettel és a különböző elméletek dialógusát fenntartva.

Hatások és alkalmazások a szociológiai kutatásban és oktatásban

Corcuff munkájának hatása kettős: egyrészt a szociológusképzésben és oktatásban, másrészt a kutatáseméleti gondolkodásban is érezhető.

Oktatás és tananyag

A *Théories sociologiques contemporaines* kifejezett célja, hogy egyetemi szintű tananyagként szolgáljon a szociológia szakos hallgatók számára. Ezt támasztja alá, hogy a könyv a *Cursus* sorozatban jelent meg, amelyet kimondottan az alapképzés (BSc/BA, Bac+3) szintjére szánnak. Terjedelme és felépítése ideálissá teszi arra, hogy egy egyetemi kurzus keretében használják – akár a kortárs szociológiai elméletek áttekintő kurzus fő szövegeként, akár kiegészítő irodalomként. A könyv logikus szerkezete (tematikus fejezetekkel, bevezető összefoglalókkal) megkönnyíti a tanulók számára az anyag befogadását. Számos francia egyetemi program ajánlja vagy írja elő Corcuff könyvét a szociológiai elméletek oktatásában. A korábbi kiadások több nyelvű fordítása pedig arra utal, hogy világszerte használják hasonló céllal. Például Spanyolországban, Brazíliában, Kínában és Oroszországban is megjelent a könyv helyi nyelven, és bizonyosan beépült az ottani szociológusképzés anyagába is. Ily módon Corcuff munkája generációk oktatására van hatással: segít a fiatal

társadalomtudósoknak megérteni, hogyan jutottunk el a mai elméleti helyzetig, és milyen opciók közül választhatnak saját kutatói identitásuk kialakításakor.

Konkrét alkalmazásként említhető, hogy a könyv fejezetei akár külön-külön is jól használhatók egy-egy speciális témájú kurzuson. Például a konstruktivista szociológia vagy az egyén és társadalom viszonya témakörében a megfelelő fejezet önálló olvasmányként is értelmezhető, mivel a szerző minden fejezet elején rövid bevezetést ad a tárgyalt irányzatokról. Az, hogy Corcuff minden témához ajánlott irodalmat is mellékel (a bibliográfiában), lehetővé teszi, hogy a hallgatók mélyebben is utána tudjanak menni az őket érdeklő elméleteknek. A könyv így nem csak lezár, hanem elindít: ráirányít olyan alapmunkákra (pl. Berger–Luckmann, Elias, Bourdieu, Giddens, Boltanski műveire), amelyeket a hallgatók később önállóan is tanulmányozhatnak. Didaktikailag továbbá a mű abban is hasznos, hogy összefüggő narratívát ad, így az olvasó fejében nem elszigetelt elméleti ismeretek halmozódnak, hanem egy koherens kép alakul ki a szociológia belső vitáiról. Ez megkönnyíti az olyan komplex kérdések megértését is, mint például mi a kapcsolat a mikroszintű interakciók és a struktúrák szintje között, vagy hogyan lehet egyszerre kritikainak és objektívnek lenni – hiszen a könyv konkrét elméleti példákön keresztül mutatja be e kérdések lehetséges megoldásait.

Kutatás és elméleti reflexió

Míg Corcuff műve első ránézésre tankönyv, a kutatók számára is tartogat fontos tanulságokat. A szerző saját bevallása szerint is szeretné, ha a könyv nem csak hallgatóknak szólna, hanem a „szakmabelieknek” is egyfajta felhívás lenne. Ez a felhívás arra vonatkozik, hogy a kutatók gondolják újra saját megközelítésüket, ne rekedjenek meg a megszokott paradigmák keretei között. Corcuff hangsúlyozza, hogy a szociológiai elméletek fejlődése nem lineáris kumuláció, hanem „nézőpontváltások” sorozata. E felismerés arra ösztönözheti a kutatókat, hogy legyenek tudatában saját perspektívájuk korlátainak, és nyitottan viszonyuljanak más iskolák eredményeihez. A könyv bemutatja, hogy minden elméleti irányzatnak vannak erősségei és gyengeségei – például a relációs konstruktivizmus érzékeny az interakciók finomságaira, de hajlamos alábecsülni a struktúrák tartósságát; ezzel szemben a strukturalista megközelítés erős a makroelemzésben, de sokáig mellőzte a szubjektum szerepét. Ezek az észrevételek segíthetnek a kutatóknak abban, hogy komplexebb kutatási kereteket alakítsanak ki, ötvözve többféle megközelítést a saját munkájukban.

A könyv kritikai üzenete a kutatók felé az, hogy ne veszítsék szem elől a társadalmi és etikai dimenziókat. Corcuff bírálta azt a tendenciát, hogy a szociológia elprofesszionizálódásával párhuzamosan a kutatók egy része “elfelejti” a társadalom kritikai vizsgálatát. Ezt a figyelmeztetést a könyv olvasói – a szakmabeliek – úgy is értelmezhetik, mint felszólítást arra, hogy őrizzék meg a reflexivitásukat. A szerző példája (ahogyan ő maga is önkritikusan felülvizsgálta korábbi nézeteit és beismerte túlzott optimizmusát) mutatja, hogy a tudományos haladás egyik kulcsa a saját álláspontunk kritikai átértékelése. Ez a fajta attitűd a kutatás mindennapi gyakorlatában is hasznos: interdiszciplináris együttműködésekre sarkall, és arra, hogy a szociológusok párbeszédet folytassanak más társadalomtudósokkal (antropológusokkal, közgazdászokkal, politológusokkal). Corcuff műve, mivel integrálja mindezeket a területeket egy elméleti keretbe, ösztönözheti a kutatókat a nagyobb összefüggések keresésére saját szakterületükön túl.

A könyv közvetett módon hatással van a szociológiai kutatási trendekre is azáltal, hogy prioritásokat jelöl ki. Az, hogy Corcuff külön fejezetet szentel az egyén és identitás

kérdésének vagy az interszekcionalitásnak, üzenet értékű: azt sugallja, hogy ezek a témák kiemelten fontosak napjainkban. Fiatal kutatók számára iránymutató lehet, hogy mely területeken van még nyitott vita vagy kutatási lehetőség. Például a könyv rávilágít arra, hogy az internalizált diszpozíciók és a többféle cselekvési mód (Lahire, illetve Boltanski–Thévenot munkái nyomán) vizsgálata még viszonylag új terület – ez inspirálhat további vizsgálatokat a habitus rugalmasságáról vagy az identitás kaleidoszkópikus voltáról. Hasonlóképpen, a szocio-história és a kategorizáció kérdései (Noiriel, Offerlé nyomán) arra ösztönözhetik a kutatókat, hogy más csoportokra vagy intézményekre is alkalmazzák ezt a megközelítést (például: hogyan konstruálódott a „középosztály” fogalma egy adott társadalomban, stb.).

Az oktatás és kutatás metszetében pedig a könyvnek van egy fontos meta-üzenete: a szociológia identitását érintő diskurzushoz járul hozzá. Azzal, hogy a szerző felveti a szociológia elméleti sokszínűségének kezelését és a szakma társadalmi szerepét, a mű alkalmas arra, hogy az egyetemi szemináriumokon és a tudományos fórumokon megvitassák, merre tart a szociológia. Martinache recenziója is úgy zárul, hogy „a vita nyitott, de bármi legyen is a kimenetele, a diszciplína csak nyerhet belőle”. Ez azt mutatja, hogy a könyv diskurzugeneráló hatású: a szakma önreflexióját serkenti. Nem egy lezárt tananyagnak tekinthető, hanem egy élő vita alaplővénének, amelyhez kapcsolódva új gondolatok születhetnek.

Összegzésképpen elmondható, hogy Philippe Corcuff *Théories sociologiques contemporaines* című műve egyszerre összegzi és alakítja a kortárs szociológiai elméletet. Fő erénye, hogy világos keretben, kritikus szemlélettel mutatja be a legfontosabb elméleteket és vitákat, így pótolhatatlan segédanyag az oktatásban és inspiratív forrás a kutatásban. A könyv egyszerre tölti be egy tankönyv és egy tudományos esszé szerepét: tanít, de közben állást is foglal a tudományterület jövőjével kapcsolatban. Fogadtatása méltán elismerő, és várhatóan a jövőben is hivatkozási pont marad mindazok számára, akik eligazodni kívánnak a szociológiai elméletek gazdag és változatos világában.

Alberto L. Bialakowsky, Marcelo Arnold Cathalifaud és Paulo H. Martins (eds.): El pensamiento latinoamericano: diálogos en ALAS: sociedad y sociología

A könyv szerzői és szerkesztői

Az *El pensamiento latinoamericano: diálogos en ALAS: sociedad y sociología* című kötet három szerkesztője Alberto L. Bialakowsky, Marcelo Arnold Cathalifaud és Paulo Henrique Martins, akik mindannyian vezető latin-amerikai szociológusok és a Latin-amerikai Szociológiai Társaság (ALAS) volt elnökei. Alberto L. Bialakowsky argentin szociológus, a Buenos Aires-i Egyetem professzora, az Instituto de Investigaciones Gino Germani kutatója. 2009 és 2011 között az ALAS elnöki posztját töltötte be. Tudományos karrierje során a Latin-amerikai Társadalomtudományi Kar (FLACSO) mesterképzését végezte el, és több egyetem díszdoktorává választották (pl. Valparaíso és San Marcos egyetem) elismerve hozzájárulását a latin-amerikai kritikai szociológiához. Emellett tiszteletbeli elnöke az Argentin Szociológiai Társaságnak, illetve alapító elnöke az Argentin Munkaügyi Tanulmányok Egyesületének.

Marcelo Arnold Cathalifaud chilei társadalomantropológus, 2013 és 2015 között az ALAS elnöke. A Chilei Egyetem Szociológiai Karának volt dékánja, és doktori tanulmányait Németországban, Niklas Luhmann híres rendszerelméleti szociológus irányítása alatt végezte a Bielefeldi Egyetemen. Arnold széles körben ismert a társadalmi modernizáció és a rendszerelmélet alkalmazása terén, több műve foglalkozik a társadalomelmélet és a komplexitás kérdéseivel.

Paulo Henrique Martins brazil szociológus, az Universidade Federal de Pernambuco professzora, az állampolgári részvétel és társadalmi változás kutatócsoport vezetője. 2011–2013 között volt az ALAS elnöke. Doktori fokozatát a párizsi Sorbonne (Paris I) egyetemen szerezte, majd posztdoktori kutatásokat végzett a Paris-Nanterre egyetemen. Martins kiemelkedő szereplője a latin-amerikai kritikai gondolkodásnak: munkásságában központi téma a dekolonialis elmélet és a Marcel Mauss nyomán kidolgozott ajándékcseré (reciprocitás) és szolidaritás elmélete. Mindhárom szerkesztő tehát tekintélyes akadémiai háttérrel rendelkezik és meghatározó alakja Latin-Amerika szociológiai közösségének.

A könyv fejezeteinek szerzői is a latin-amerikai társadalomtudomány kiemelkedő képviselői, többségük az ALAS korábbi elnökei (1964 és 2015 között). A szerzők névsora egyaránt felöleli a kontinens különböző régióit és generációit. A fejezetek szerzői között találjuk például Theotonio Dos Santos brazil közgazdász-szociológust (a dependencia-elmélet egyik alapítóját), Pablo González Casanova mexikói szociológust (a belső gyarmatosítás elméletének kidolgozóját), Aníbal Quijano perui szociológust (a kolonialitás fogalmának megalkotóját), Marco A. Gandasegui, hijo panamai szociológust, Luis Suárez Salazar kubai társadalomtudóst, Gerónimo de Sierra uruguayi szociológust, Daniel Camacho Monge costa rica-i szociológust és más jelentős kutatókat. Fontos kiemelni, hogy e szerzők mindannyian jelentős szerepet játszottak a latin-amerikai kritikai szociológia megalapozásában – ők „a

kritikai szociológia pilléreinek építészei” –, így a kötetben való közreműködésük biztosítja a mű magas színvonalát és tekintélyét a tudományos közegben.

A könyv szerkezete és főbb témái

A 386 oldalas kötet két nagyobb részre tagolódik, tükrözve a társadalom és szociológia közötti szoros kapcsolatot Latin-Amerikában. Az első rész „Társadalom” címmel a latin-amerikai és karibi régió aktuális társadalmi folyamatait elemzi globális összefüggésben, míg a második rész „Szociológia” a társadalomtudományi gondolkodás önreflexiójára és dekoloniális irányaira koncentrál. A könyv Előszó és Bevezetés fejezeteiben a szerkesztők áttekintést adnak a vállalkozás céljáról és az ALAS történeti-tudományos kontextusáról.

Az I. rész fő témái: Latin-amerikai társadalmi kihívások

Az első rész (Társadalom) azzal indul, hogy „Reflexiones sobre el contexto social latinoamericano (2014-2015)” címmel több szerző közösen áttekinti a 2014–2015-ös latin-amerikai társadalmi-politikai helyzetet. Ebben szó esik a térség előtt álló kihívásokról és a globális folyamatok (pl. gazdasági válságok, politikai átrendeződések) latin-amerikai hatásairól. A kötet ezen részében hangsúlyos téma Latin-Amerika helye a globális világrendszerben és a globalizáció különféle hatásai. Paulo H. Martins saját tanulmányában például a világrendszer-elmélet és a globalizáció latin-amerikai vonatkozásait vizsgálja, értelmezve a térség szerepét a globális folyamatokban. Jaime Preciado Coronado és Pablo Uc közös fejezete Latin-Amerika, Kína és az Egyesült Államok hármasság geopolitikai viszonyát elemzi („triangulación geopolítica del sistema-mundo”), rávilágítva a térség mozgásterére a két nagyhatalom között.

Több írás foglalkozik a fejlődés és regionális integráció kérdéskörével is: Gerónimo de Sierra “América Latina, una y diversa” címmel arról értekezik, miként létezik Latin-Amerika egyszerre egységes civilizációként és sokféle nemzetként. Theotonio Dos Santos a dél-amerikai integráció és a világgazdaság kapcsolatát tekinti át, kilátásokat vázolva a régió fejlődésére. Luis Suárez Salazar pedig a latin-amerikai integrációs folyamatok centrifugális tendenciáira hívja fel a figyelmet, vagyis azokra az erőkre, melyek gyengíthetik a regionális egységtörekvéseket.

A társadalmi mozgalmak és alternatív társadalmi kísérletek szintén központi témái az első résznek. A neves mexikói szociológus, Pablo González Casanova két fejezetben is elemzi Latin-Amerika forradalmi tapasztalatait: az egyik írásában azt vizsgálja, miért tart ki Kuba a külső nyomás ellenére (utalva a kubai forradalom és szocializmus fennmaradására), egy másik tanulmányában pedig Zapatista-olvasatot nyújt – a mexikói zapatista felkelés és autonómia jelentését elemzi Latin-Amerika társadalmi gondolkodása szempontjából. A kortárs mozgalmak közül kiemelt figyelmet kap a chilei diáklázadás és oktatási reformmozgalom: Eduardo Aquevedo Soto (posztumusz közölt) tanulmányai bemutatják a chilei hallgatói mozgalmak kihívásait és az üzleti alapú oktatási modell válságát. Ezek a fejezetek rávilágítanak a fiatal generációk elégedetlenségére és a társadalmi egyenlőtlenségekkel szembeni tiltakozás formáira. Végül Daniel Camacho Monge írása elméleti keretbe helyezi a társadalmi mozgalmakat: tisztáz néhány fogalmi kérdést és definíciót a latin-amerikai mozgalmak vizsgálatához. Összességében az I. rész a régió kulcsfontosságú társadalmi kérdéseit és tapasztalatait járja körül – a fejlődésvitától a geopolitikán és integráción át a forradalmi mozgalmakig –, több esetben esettanulmány-szerűen, bemutatva a latin-amerikai társadalmak sajátos nézőpontjait ezekben a témákban.

A II. rész fő témái: A latin-amerikai szociológia perspektívái

A második rész (Szociológia) a latin-amerikai szociológiai gondolkodás önvizsgálatát és jövőjét helyezi középpontba, különösen a dekoloniális és kritikai megközelítések fényében. Itt a szerzők arra keresik a választ, hogyan lehet megerősíteni a latin-amerikai társadalomtudományokat, és milyen intellektuális irányzatokból merít a térség szociológiája a 21. században. Theotonio Dos Santos nyitófejezete „Las ciencias sociales en América Latina: ¿un renacer!” (A társadalomtudományok Latin-Amerikában: egy újjászületés!) címmel arra utal, hogy a latin-amerikai társadalomtudomány új lendületet és megújulást él meg. Dos Santos áttekinti a társadalomtudományok történelmi szerepét és hangsúlyozza, hogy a régióban kibontakozó kritikai irányzatok révén a szociológia ismét releváns és innovatív válaszokat ad a társadalmi problémákra.

Jordán Rosas Valdivia a tudomány és művészet határterületeit vizsgálja „Las aporías del arte y la ciencia” (A művészet és a tudomány apóriái) című filozófiai hangvételű esszéjében, rávilágítva a társadalmi ismeretalkotás során felmerülő ellentmondásokra és kreatív feszültségekre. Egy történelmi-szociológiai tárgyú fejezetben Eduardo Antonio Velásquez Carrera a guatemalai reformer államfő, Jacobo Arbenz Guzmán életművéhez kapcsolódó friss bibliográfiát tekint át. Ennek a fejezetnek különös jelentősége van, hiszen Arbenz az 1950-es években kísérelt meg haladó társadalmi reformokat Guatemalában, és bukása (a CIA által támogatott puccs) a latin-amerikai függőség és külső beavatkozás jelképes esetévé vált – Velásquez írása tehát a történelmi emlékezetet köti össze a jelenkori társadalmi elemzéssel.

A második rész több tanulmánya a szociológus szakma és tudományterület jövőjét tárgyalja. Marco A. Gandasegui, hijo („La sociología latinoamericana y las tareas de la juventud” – A latin-amerikai szociológia és az ifjúság feladatai) című írásában azt elemzi, milyen kihívások és feladatok várnak a fiatal szociológus generációra a régióban. Rámutat, hogy a fiatal kutatóknak hogyan kell továbbvinniük a kritikai hagyományokat és egyben új problémákat is napirendre tűzniük (ilyen például a digitalizáció vagy a környezeti válság, bár ezek explicit módon nem szerepelnek a címben, a szöveg utal rájuk). José Vicente Tavares dos Santos fejezete („La internacionalización de la sociología crítica y la superación de la colonialidad” – A kritikai szociológia internacionalizálása és a kolonialitás meghaladása) a latin-amerikai szociológia nemzetköziesedésének szükségességét hangsúlyozza. Tavares dos Santos amellett érvel, hogy a latin-amerikai gondolatnak globális szinten is aktív szerepet kell vállalnia a társadalmi elmélet megújításában, és le kell küzdenie a tudományos kolonialitást, vagyis azt a jelenséget, hogy a tudáscentrumban a nyugati (északi) perspektívák állnak.

Végül a kötet záró tanulmányát Aníbal Quijano jegyzi “«Bien Vivir»: entre el «desarrollo» y la descolonialidad del poder” (A „Jó Élet” a „fejlődés” és a hatalom dekolonialitása között) címmel. Quijano ebben a gondolatébresztő írásban kritikusan elemzi a nyugati típusú “fejlődés” fogalmát, szembeállítva azt az őshonos andoki filozófiából eredő „Buen Vivir” (jó élet, jóllét) eszméjével. A Buen Vivir az életminőség, a közösségi harmónia és a természettel való egyensúly alternatív látásmódja, amely Quijano szerint a hatalom dekolonizálásának kulcseleme lehet Latin-Amerikában. Ez a fejezet a dekoloniális elmélet csúcspontját képviseli a kötetben, hiszen Quijano a hatalom és tudás gyarmati örökségének lebontását szorgalmazza, összhangban a latin-amerikai kritikai társadalomelmélet legprogresszívebb irányzataival.

Összefoglalva, a könyv szerkezete két pillérré épül: egyrészt konkrét társadalmi folyamatok és tapasztalatok elemzésére Latin-Amerikában (I. rész: Társadalom), másrészt a latin-amerikai szociológiai gondolkodás önreflexiójára és elméleti kereteinek újragondolására (II. rész:

Szociológia). A fejezetek változatos kérdéseket és nézőpontokat mutatnak be – a geopolitikától és gazdasági integrációtól kezdve a társadalmi mozgalmak konkrét esetein át a tudományterület belső kihívásaiig –, jelezve, hogy a latin-amerikai gondolkodás a társadalmat és a szociológiát elválaszthatatlan egységben szemléli. A két rész párbeszéde azt hangsúlyozza, hogy a szociológiai elemzés mindig a konkrét társadalmi valóságból merít, ugyanakkor a társadalmi gyakorlatot formálhatják a tudományos felismerések – e kölcsönhatás Latin-Amerikában különösen fontos a kötet tanúsága szerint.

A mű jelentősége a latin-amerikai szociológiai gondolkodásban

Ez a kötet kiemelkedő jelentőségű a latin-amerikai szociológia és társadalomtudomány számára, mivel átfogó képet nyújt a régió kritikai gondolkodásának fejlődéséről, és párbeszédet teremt a különböző nemzedékek között. A könyv az ALAS több mint fél évszázados (1964–2015) szellemi örökségét összegzi azáltal, hogy a Társaság meghatározó vezetőinek és gondolkodóinak írásait gyűjti egybe. Ahogy a CLACSO és ALAS által kiadott ismertető is hangsúlyozza, a kötet megszületését közös erőfeszítés segítette, és fő értéke abban rejlik, hogy tükrözi az ALAS sokszínűségét, ugyanúgy, ahogyan a latin-amerikai szociológia is sokféle. Valóban, a szerzők eltérő elméleti irányzatokat képviselnek – marxista dependencia-elmélet, rendszerelmélet, dekoloniális kritika, posztmodern megközelítés stb. –, mégis egy közös célt szolgálnak: Latin-Amerika saját társadalmi gondolatának megerősítését a globális tudományos térben. A szerkesztők rámutatnak, hogy a tanulmányok szerzői maguk is a latin-amerikai kritikai szociológia alapvető építői közé tartoznak, így írásaik egyszerre történeti visszatekintések és iránymutatások a jövő számára. A könyv „a latin-amerikai és karibi gondolkodásban megjelenő társadalmi és szociológiai olvasatot adja”, méghozzá olyan szerzők tollából, akik a kritikai szociológia pilléreit rakták le a régióban – emeli ki az egyik bevezető gondolat. Ezáltal a munka egyszerre tekinthető az intézményesült latin-amerikai szociológia (az ALAS mint közösség) ünneplésének és egy tudományos örökség dokumentálásának, amelyből a jövő kutatói és diákjai inspirációt meríthetnek.

A Diálogo en ALAS megjelenése mérföldkőnek számít abban a folyamatban, amelynek során a latin-amerikai szociológusok saját diszkurzív teret hoznak létre. A kötet explicite az ALAS fiatalabb generációinak szól: célja, hogy átadja nekik az elődök tudását és tapasztalatait. Ez stratégiai jelentőségű, hiszen Latin-Amerikában a szociológia mindig is a társadalmi változás szolgálatában állt – a könyv pedig ilyen értelemben kollektív tudástranzfer, amely megerősíti a kontinuitást a különböző korszakok szellemi áramlatai között. A benne tárgyalt témák – mint a kolonializmus kritikája, a Buen Vivir eszméje, vagy a globalizáció perifériájának nézőpontja – hozzájárultak a globális szociológiai diskurzus gazdagításához is. A latin-amerikai gondolkodók, akik e kötetben dialógust folytatnak, olyan fogalmakat és elméleteket tettek le az asztalra, melyek mára a nemzetközi társadalomtudomány fontos részévé váltak (például dependencia-elmélet, kolonialitáselmélet stb.). A könyv egységbe foglalja ezeket a hozzájárulásokat, megmutatva, hogy Latin-Amerika nem csupán empirikus terepe a szociológiai kutatásoknak, hanem önálló elméleti hagyománnyal is bír.

Mindemellett a kötet hozzájárul a dekoloniális tudományfelfogás terjedéséhez. Mivel több fejezet is expliciten foglalkozik a nyugati tudásközpontúság kritikájával és alternatívák (őshonos, dél-dél perspektívák) keresésével, a mű a latin-amerikai szociológia öntudatának erősítését szolgálja. Hangsúlyozza, hogy a latin-amerikai tapasztalatokból kiinduló elméletalkotás éppoly értékes, mint az észak-amerikai vagy európai áramlatok. Ezzel a kötet a globális tudományos egyenlőtlenségek elleni küzdelem részévé válik, hiszen platformot ad a

dél hangjainak. Az ALAS e gyűjteménye tehát nem csupán regionális jelentőségű: olyan kérdéseket vet fel – például a „fejlődés” újragondolását Buen Vivir formájában vagy a kritikai szolidaritás nemzetközi hálózatainak fontosságát –, amelyek a világ más perifériái számára is relevánsak. Így a könyv szerepe kettős: egyszerre dokumentálja a latin-amerikai szociológia belső párbeszédét és közvetíti azt kifelé, a tágabb nemzetközi tudományos közösség felé.

Kritikai visszhangok és viták

Az *El pensamiento latinoamericano: diálogos en ALAS* elsősorban akadémiai és szakmai körökben váltott ki visszhangot. A megjelenése után az ALAS és a CLACSO részéről is pozitív fogadtatásban részesült, mint a latin-amerikai szociológia mérföldköve. A kiadványt az ALAS 2015-ös kongresszusán és kapcsolódó rendezvényeken mutatták be, hangsúlyozva a benne rejlő párbeszéd fontosságát az idősebb és fiatalabb generációk között. A könyvről mint „kollektív eredményről” beszéltek, amely sikerrel mutatja be az ALAS sokféleségét és intellektuális gazdagságát.

Formális recenziók viszonylag szűk körben születtek róla, tekintettel arra, hogy egy több szerzős, tudományos tanulmánykötetről van szó, amelyet nem a széles nagyközönségnek, hanem a szociológiai szakmának szántak. Ugyanakkor a kötet szakmai értékét jelzi, hogy számos későbbi tudományos munka hivatkozik rá. Például nemzetközi kapcsolatokról és geopolitikáról szóló tanulmányok is merítettek a könyv egyes fejezeteiből, ahol a latin-amerikai regionalizmus vagy Kína szerepe a térségben kiemelt téma. Ez arra utal, hogy a mű által tárgyalt kérdések – például a kolonialitás kritikai elemzése – visszhangra találtak a szakirodalomban, és a könyv referenciaponttá vált bizonyos vitákban.

Magát a kötetet jelentősebb kritika nem érte a szakmán belül; inkább elismerés övezte, amiért sikerült egy kötetben összefogni a latin-amerikai szociológia vezető alakjait. Néhány olvasó észrevétele szerint a tanulmányok minősége és stílusa eltérő – ami nem meglepő egy ennyire sokszínű szerzőgárdánál –, de ezt inkább a kötet erősségének, semmint hibájának tekintették, hiszen így valósul meg a címben is ígért „diálogo”. A „diálogo” több síkon is megvalósul: egyrészt a fejezetek között, másrészt az olvasó és a szövegek között, mivel a kötet arra ösztönöz, hogy a különböző nézőpontokat összevessük és továbbgondoljuk. Vita inkább tartalmi kérdésekben merült fel az olvasók körében, például abban, hogy mennyire ad valós képet a könyv Latin-Amerika gondolkodásának egészéről. Felvetődhet, hogy a könyv az ALAS ex-elnökeire támaszkodva institutionális szűrőt jelent – hiszen kimaradnak belőle olyan független értelmiségiek vagy új kritikai hangok, akik nem töltöttek be tisztséget a szervezetben. Ugyanakkor az ALAS vezetői között valóban ott találjuk a legkiemelkedőbb gondolkodókat, így a kötet lefedi a fő áramlatokat. Az irányzatok sokfélesége (marxista, strukturalista, dekoloniális stb.) megjelenik, és a szerkesztők szándéka éppen az volt, hogy a Társaság sokszínű örökségét mutassák fel. Ezt a célt a legtöbb kritikus szerint sikerült elérni.

Kiemelendő továbbá a kötet hozzáférhetősége, amit a szakmai közönség üdvözölt. A CLACSO jóvoltából a könyv nyílt hozzáférésű formában, ingyenesen elérhető PDF és e-book formátumban is, így bárki díjmentesen olvashatja. Ez jelentős mértékben növelte a könyv nemzetközi láthatóságát és tudományos hatását.

Összességében elmondható, hogy a *Diálogos en ALAS* kritikai fogadtatása pozitív volt, a szakma értékelte a munka átfogó jellegét és azt a szimbolikus szerepét, amit a latin-amerikai szociológiai önreflexióban betölt. A kötet nyomán az ALAS 2019-ben egy újabb hasonló kiadványt is megjelentetett, amely tovább viszi az ALAS történetének és gondolati

örökségének feldolgozását. Ez is mutatja, hogy a 2015-ös kötet által elindított párbeszéd értékesnek bizonyult, és folytatódik a latin-amerikai szociológia hagyományainak újragondolása. Komolyabb polémia vagy vitacikk a kötet kapcsán nem jelent meg; a mű inkább hivatkozási alap és inspiráció lett, semmint vita tárgya. A benne foglalt eszmék azonban tovább élnek és vitatkoznak egymással a latin-amerikai társadalomtudomány fórumain – ami a könyv valódi célja is volt: élő párbeszédet generálni Latin-Amerika gondolkodói között a társadalomról és a szociológiáról.

Kiadási adatok és elérhetőség

A könyvet Buenos Aires-ben adták ki 2015-ben az Editorial Teseo gondozásában, az ALAS és a CLACSO együttműködésével. A hivatalos kiadási adatok szerint az első kiadás 2015. október 20-án jelent meg, 386 oldalon. A kiadvány nyomtatott változatának ISBN száma 978-987-723-056-7, az elektronikus (PDF) változaté 978-987-723-059-8. A könyv kapott DOI-azonosítót is (10.55778/ts877230567), ami segíti a tudományos hivatkozhatóságot. A szerzői jogokat megosztva birtokolja az ALAS, a CLACSO és az Editorial Teseo, ami jelzi, hogy mindhárom intézmény részt vett a kiadásban és terjesztésben. A kötet spanyol nyelven jelent meg, és jelenleg is széleskörűen hozzáférhető.

Nyomtatott formában a könyv megrendelhető az Editorial Teseo honlapján keresztül, illetve egyes online könyváruházak kínálatában is szerepel spanyol nyelvű kiadásként. Ugyanakkor a CLACSO (Latin-amerikai Társadalomtudományi Tanács) elérhetővé tette a teljes szöveget ingyenes digitális formában. Ennek köszönhetően bárki díjmentesen olvashatja a könyvet online, ami különösen fontos a globális Dél kutatói és hallgatói számára. A CLACSO könyvtári oldalán a mű a „Fuera de colección” kategóriában szerepel digitális kiadványként, és onnan egy kattintással letölthető.

A könyv bibliográfiai adatai magyarul összefoglalva: Alberto L. Bialakowsky, Marcelo Arnold Cathalifaud és Paulo H. Martins (szerk.), *El pensamiento latinoamericano: diálogos en ALAS. Sociedad y Sociología*, első kiadás, Buenos Aires: ALAS–CLACSO–Editorial Teseo, 2015. ISBN 978-987-723-056-7 (nyomtatott). A kiadvány nyelve spanyol, de a témára való tekintettel elsősorban Latin-Amerikában terjesztették. Az online hozzáférés révén azonban a világ bármely pontján elérhető spanyolul értő érdeklődők számára. Magyar fordítása jelenleg nem ismert, de a benne foglalt tanulmányok számos gondolata megtalálható más nyelvű publikációkban is, mivel a szerzők gyakran publikáltak angolul vagy portugálul is hasonló témákban.

Végezetül, az *El pensamiento latinoamericano: diálogos en ALAS* egy olyan kötet, amely egyszerre szolgál tananyagként, hivatkozási alapként és inspirációs forrásként a latin-amerikai társadalomtudományban. Kiadási adatai és nyílt hozzáférése biztosítják, hogy a jövőben is könnyen hozzáférhető maradjon mindazoknak, akik mélyebben szeretnék megérteni Latin-Amerika társadalmi folyamatait és szociológiai gondolkodásának gazdagságát. A könyv így betölti hivatását: hidat képez a múlt és a jelen gondolkodói között, és megalapozza a jövő kritikai párbeszédeit a latin-amerikai társadalomról és szociológiáról.

Adrián Gorelik és Fernanda Arêas Peixoto (eds.): Ciudades sudamericanas como arenas culturales

Bevezetés: A könyv témája és célkitűzései

A modern latin-amerikai város mint kulturális színtér: A 2016-ban megjelent *Ciudades sudamericanas como arenas culturales. Artes y medios, barrios de élite y villas miseria, intelectuales y urbanistas: cómo ciudad y cultura se activan mutuamente* (magyarul kb. Dél-amerikai városok mint kulturális arénák. Művészetek és média, elit negyedek és nyomornegyedek, értelmiségiek és várostervezők: hogyan aktiválják egymást a város és kultúra) című kötet a dél-amerikai nagyvárosokat a modern kultúra elsődleges színtereiként mutatja be. A kötet alapfeltevése, hogy Latin-Amerika modern kulturális élete alapvetően városi jelenség: a városokban bontakoztak ki az új művészeti irányzatok, az értelmiségi projektek, az urbanisztikai utópiák, valamint az ideológiai és politikai viták. A szerkesztők – Adrián Gorelik (argentín várostörténész-urbanista) és Fernanda Arêas Peixoto (brazíliai antropológus) – célja e kötet létrehozásával az volt, hogy feltárják a város és kultúra kölcsönös alakító hatását, vagyis megválaszolják: milyen sajátos városi jellegzetességek formálják a kultúrát, és hogyan világíthatók meg a kultúra és a város egymásba fonódásának folyamatai? A kötet a 19. század végétől a 21. század elejéig terjedő időszakra fókuszál, és több dél-amerikai nagyváros konkrét példáin keresztül vizsgálja ezt a kölcsönhatást.

Kollektív és interdiszciplináris megközelítés: A könyv egy hosszú távú, kollektív kutatási projekt eredménye, melyben 25 különböző diszciplínát képviselő kutató vett részt (többek közt várostörténészek, építészek, irodalomkritikusok, antropológusok, szociológusok és filozófusok). A tanulmánygyűjtemény célja, hogy újragondolja a várostörténet és kultúrtörténet metszéspontjait, és interdiszciplináris párbeszéd révén járuljon hozzá a „kulturális fordulat” jegyében születő városkutatásokhoz. A szerzők a városokat „kulturális arénáknak” tekintik, azaz olyan helyeknek, ahol a kulturális élet formálódik, kísérletezik és ütközik. E fogalom jegyében a kötet 13 dél-amerikai város „kulturális életének” jellegzetes epizódjait mutatja be (Rio de Janeiro, Salvador, Recife, São Paulo, Buenos Aires, La Plata, Córdoba, Santiago de Chile, Montevideo, Quito, Lima, Caracas, Bogotá), öt nagyobb időszakra tagolva az elemzéseket. A könyv ezzel új keretet ad a 19–20. századi latin-amerikai urbanizáció és modernitás kulturális vetületének vizsgálatához.

A város és kultúra kölcsönhatásának vizsgálati szempontjai

„Arenas culturales” – a város mint kulturális aréna: A szerkesztők a vizsgálat vezérfogalmaként Richard Morse amerikai történész „kulturális aréna” koncepcióját vették alapul. Morse egy 1982-es tanulmányában („Ciudades ‘periféricas’ como arenas culturales”) vetette fel, hogy Latin-Amerika „periférikus” városai a modern kultúra küzdőterepei, ahol új kulturális formák csíráznak és ütköznek. Gorelik és Peixoto ezt a nézőpontot átveszik és

továbbfejlesztik – kritikai szűrőn át, mentesítve Morse túlzott optimizmusától – hogy rámutassanak: Latin-Amerika kulturális történetét urbánus perspektívával kiegészítve lehet teljesebben megérteni. A „kulturális aréna” tág értelmű fogalma náluk metodológiai vezérelv: a várost a kulturális élet germinatív, kísérletező és konfliktusos teréül tekintik. Ez azt jelenti, hogy nem pusztán a művészeti alkotások keletkezési helye vagy háttérdiszlete a város, hanem aktív szereplője és formálója a kulturális folyamatoknak, miközben maga a városi tér és társadalom is formálódik a kulturális erők hatására. Ahogy a kötet bevezetőjében írják, a metropolisz kulturális tapasztalata „kétirányú utca”, ahol a város és kultúra kölcsönösen aktiválják egymást.

A megközelítés sokszínűsége: A tanulmányok tudatosan nem egyetlen elméleti iskola keretei között mozognak. A szerkesztők nem akarták a kötetet egyetlen ideológiai vagy elméleti irányzat (pl. brit kulturális tanulmányok, posztstrukturalista szociológia, mikrohistoria vagy posztkoloniális elmélet) szolgálólányává tenni. Ehelyett pluralista szemlélettel engedték érvényesülni a különféle nézőpontokat és diszciplínákat. A közös nevező a történeti szemlélet és a város mint szöveg olvasata. Sok tanulmány épít kulturális antropológiára és várostörténetre, némelyikben felbukkannak a klasszikus politikai-társadalomtörténet elemei, máshol a magas és populáris kultúra viszonya, a centrum-periféria dinamika, vagy a modernizáció folyamatának töréspontjai kerülnek előtérbe. A modernitás és modernizáció fogalmi kiemelt jelentőségűek: szinte minden esettanulmány azt vizsgálja, miként zajlott egy-egy városban a modernné válás folyamata, milyen „a modernség kitörései” figyelhetők meg az egyéni és kollektív városi élményben – legyen szó a mindennapi élet forradalmairól, a „perem” (margó) kulturális megjelenéséről vagy a város és vidék ellentétéről. Fontos szempont továbbá, hogy a szerzők kerülnek a hagyományos várostervezési vagy funkcionalista urbanisztikai fogalmak (pl. tervezés, felbomlás, rehabilitáció) dominanciáját – helyettük a kulturális gyakorlatok és reprezentációk oldaláról közelítenek a városi terekhez. E diverzitás ellenére a tanulmányok erősen forrásközpontúak és alaposan hivatkoztak: mindegyik bőséges lábjegyzetanyagra és bibliográfiára épül, jelezve, hogy az esszéisztikus hangvétel tudományos igényességgel párosul.

Komparatív és tematikus tagolás: A kötet hangsúlyosan összehasonlító keretben vizsgálja a városokat. Bár nem célja teljes reprezentativitás minden dél-amerikai városra, a kiválasztott 13 város több esetben különböző korszakokban is megjelenik a könyvben (pl. Buenos Aires, Rio de Janeiro, São Paulo és Montevideo több fejezetben is szerepelnek), míg más városok csak egy-egy időmetszetben tűnnek fel (pl. Lima, Quito, Bogotá, Caracas). Ez részben a rendelkezésre álló forrásanyag egyenlőtlenségét tükrözi – a szerkesztők elismerik, hogy Braziliában, Argentínában, Uruguayban és Chilében bőségesebb a várostörténeti kutatások anyaga, mint pl. Peru, Ecuador, Venezuela esetében. A könyv öt nagy időszak köré szerveződik, melyek egyúttal tematikus egységek is: 1. Kulturális laboratóriumok a századfordulón (19–20. sz.); 2. Az újdonság és az emlékezet nyelvei (1910–1930); 3. A modernizáció színterei (1940–1970); 4. Megosztott jelenetek (1940–1970); 5. Városi látványosságok (1990–2010). E kronológiai-tematikus elrendezés lehetővé teszi, hogy láthatóvá váljanak az egyes városok közti különbségek és párhuzamok, illetve hogy hosszabb távon követhessük nyomon, hogyan tér vissza egy-egy város a különböző korszakokban eltérő kulturális szerepkörben. Például Buenos Aires négy különböző fejezetben bukkan fel – a 19. század végi bohém kávéházi világ képviselőjeként, az 1920-as évek nyelvi keveredésének terepeként (lunfardo szleng), az 1960-as évekre „kettészakadt város” (elegáns sugárutak vs. nyomornegyedek) formájában, végül a 2000-es években a független filmfesztivál (BAFICI) révén. São Paulo hasonlóképp többször megjelenik: a századelő elitjeinek építészeti harcterétől (Avenida Paulista) kezdve az 1950-es évekre a modernség ambivalenciáit tükröző

felhőkarcolókon át az 1960-as évek progresszív színházi szcénájáig (Teatro Oficina). Ez a komparatív megközelítés újszerű kutatási perspektívát kínál, hiszen túllép a nemzeti kereteken és a városokat regionális összefüggésben láttatja. Ugyanakkor a szerkesztők tisztában vannak a módszer korlátaival is (nem minden ország fővárosa került be, ill. egyes esetek felülreprezentáltak), de nem is enciklopédikus teljességre, hanem új szempontok felvetésére törekedtek.

A kötet felépítése és fejezetei

A kötet 23 tanulmányt tartalmaz (25 szerző tollából), melyek az említett öt tematikus blokkba rendeződnek. Minden blokk több város egy-egy „esettanulmányát” nyújtja, konkrét időmetszetekhez kötve. Az alábbiakban fejezetenként összefoglaljuk a tartalmat és a főbb példákat.

1. Kulturális laboratóriumok a századfordulón (19–20. század)

Az első fejezet (“Laboratorios culturales de entresiglos (XIX y XX)”) három nagyváros fin de siècle időszakát vizsgálja, bemutatva, hogyan váltak a városok a modern kulturális élet „kísérleti laboratóriumaivá” a 19. és 20. század fordulóján. A tanulmányok a városi tér bizonyos kiemelt helyszíneit veszik górcső alá, amelyek a kulturális modernizáció csomópontjaivá váltak:

- Rio de Janeiro (Brazília): Maria Alice Rezende de Carvalho a Rio de Janeiro-i Ouvidor utcát mutatja be, amely a 19. század végén a társadalmi és faji sokszínűség terévé vált, és a kialakuló „carioca bohémélet” bölcsője volt. Az Ouvidor utca RJ Belle Époque-jában egyfajta találkozási pont volt, ahol a hagyományos (patriarchális, rabszolgatartó múltból örökölt) közösségi formák és az új, modern városi jövő eszményei ütköztek össze. A szerző bemutatja, miként találkozott a szűk utcában a nemesi múlt (pl. a királyi Palota környéke) és a szegény, fekete lakosság tere (Rossio tér), és hogyan adott mindez teret egy új városi kulturális identitás – a bohém művészeti-értelmiségi kör – felemelkedésének.

- São Paulo (Brazília): Paulo Garcez tanulmánya São Paulo Avenida Paulista-jának szimbolikáját elemzi. Az Avenida Paulista a 20. század elején São Paulo új gazdasági elitjének lakónegyede volt, s Garcez szerint itt csapódott le a régi és új elit stílusainak harca. Az utca palotái és kúriái az elit identitás és társadalmi megkülönböztetés terepeként szolgáltak, ugyanakkor az építészeti stílusok vitái (historizmus, neokoloniális vs. modern) is itt bontakoztak ki, tükrözve a nemzeti önazonosság és modernizáció dilemmáit. Az Avenida Paulista példája megmutatja, hogyan jelenik meg a városi térben a modernitás iránti vágy és a múlt örökségéhez való ragaszkodás közötti feszültség.

- Buenos Aires (Argentína): Pablo Ansolabehere a századfordulós Buenos Aires-i bohém világ és a város kapcsolatát térképezi fel. Elemzésének fókuszában azok a kávéházak, szalonok és közterek állnak, ahol a fiatal értelmiségiek, művészek és írók (a bohémek) találkoztak, és amelyek egy sajátos porteño (buenos aires-i) egyéni és kollektív identitást formáltak. Ansolabehere bemutatja, hogy e szociális terek – a mindennapi életformák, viselkedésmódok, öltözködés, életstílus színterei – hogyan szolgáltak egyszerre a polgári erkölcs és ízlés elleni lázadás helyeiként és a modern városi identitás kovácműhelyeiként. A szerző ugyanakkor felveti, hogy a „bohém” fogalom jelentésrétegeinek teljes feltárása további kutatást igényel – például milyen történelmi események kellett ahhoz, hogy Buenos Aires megteremtse a maga bohém milióját, és mennyiben követtek vagy tértek el ezektől a

fejlemények az európai minták. (A recenzens megjegyzése szerint Ansolabehere e minőségbeli dimenziót csak részben tudta kibontani.)

Összegzésül e fejezet rávilágít, hogy a 19–20. század fordulóján a dél-amerikai nagyvárosok már a kulturális modernség kulcsterületei voltak. A városi utcák, sugárutak és kávéházak laboratóriumként működtek, ahol új szubkulturák (bohémek), művészeti mozgalmak és társadalmi viszonyok formálódtak. A helyi sajátosságok (Rio multikulturális utcája, São Paulo elit negyede, Buenos Aires kávéházi élete) ellenére közös elem a hagyomány és modernitás konfliktusa, mely a városi tér konkrét pontjain vált láthatóvá.

2. Az újdonság és az emlékezet nyelvei (1910–1930)

A második fejezet (“Lenguas para lo nuevo y la memoria (1910-1930)”) öt tanulmányt foglal magába, amelyek az 1910-es és 1920-as években végbemenő kulturális és társadalmi újításokat és azok nyelvi/emlékezeti vonatkozásait vizsgálják különböző városokban. A cím arra utal, hogy egyszerre jelennek meg új hangok (az új generáció, új kulturális formák nyelve) és a múlt narratívái (emlékezet és hagyomány) a városi kultúrában. A tanulmányok változatos módszerekkel tárják fel a városok „kulturális arénáit” ebben az időszakban:

- La Plata (Argentína): Gustavo Vallejo La Plata városának epikus alapítási történetét és ideális város tervezését mutatja be. La Plata a 19. sz. végén épült rácsszerkezetű, modern főváros Buenos Aires tartomány számára – Vallejo szerint a város racionális tervezése és progresszív oktatási intézményei egyfajta utópikus új kezdetet jelentettek Latin-Amerikában. A tanulmány kiemeli az „újdonság” két fontos jelképét: egyrészt az új nő szerepét (a nők nyilvános szerepvállalásának kezdeteit) az új város társadalmában, másrészt az „új generációt” (fiatal egyetemi értelmiségiek), akik a város szellemi életének motorjává váltak. La Plata példája rávilágít arra, hogyan próbálták a várostervezők és értelmiségiek megalapozni a 20. századi latin-amerikai várost mint a haladás és modern nevelés terepét.

- Córdoba (Argentína): Ana Clarisa Agüero az 1918-as egyetemi reformmozgalomhoz köti Córdoba városát. E mozgalom – mely Córdoba egyeteméről indult ki – radikális átalakulást hozott a latin-amerikai felsőoktatásban és az értelmiségi ifjúság politikai szerepvállalásában. Agüero Braudel nyomán hosszú és rövid időtávok elemzésével mutatja be, hogyan érett meg Córdoba társadalmában a változás: a város „normális idejében” felhalmozódó társadalmi-kulturális folyamatok törésponthoz vezettek 1918-ban. Kiemeli a mély struktúrákat (város, vidék, egyház, közösségek) és a pillanatnyi eseményeket (diáklázadás) összekötő szálakat, amelyek végül az egyetemi reformhoz vezettek. A reform hatására átalakult a város térbeli és társadalmi szerkezete is: új megkülönböztetések jelentek meg a városrészek (belváros vs. külváros) között, s új keresztirányú kapcsolatok szövődtek kultúra, város és társadalom között. Córdoba példája azt illusztrálja, hogyan válhat egy regionális város egy országos jelentőségű kulturális forradalom kiindulópontjává.

- Montevideo (Uruguay): Jorge Myers Montevideo intellektuális köreit (1917–1933) elemzi. Bemutatja az uruguayi főváros „lettered city” (írott kultúra) világát: az irodalmi-kulturális köröket (cénákulmok, irodalmi kávéházak, avantgárd mozgalmak, folyóiratok) és azok társadalmi bázisát. Myers szerint Montevideo ebben az időben egy kulturális küzdőtér volt, ahol a nemzeti identitást és modernséget illető vágyak csaptak össze. Egyrészt a helyi értelmiség kozmopolita ambíciókkal tekintett Európa felé – szerettek volna világvárosi rangra emelkedni és a “jövő városának” zaját, nyüzsgését megélni. Másrészt ott volt a nemzeti keretek közé szorított modernizáció vágya, amely Uruguayban egy viszonylag kicsi, homogén

társadalom keretei között zajlott. Myers rámutat, hogy Montevideo intellektuális élete egyszerre hordozta a modernitás iránti sóvárgást és a nemzeti identitás megszilárdításának igényét, s e kettő feszültsége határozta meg a korszak kulturális termékeit.

- Recife (Brazília): José Tavares Correia de Lira a braziliai Recife városát egy irodalmi életrajz szemszögéből vizsgálja. Tanulmányának központi alakja Gilberto Freyre – a neves brazil gondolkodó és esszéista – akinek munkásságán keresztül mutatja be Recife kulturális életét. Lira „intim történelemként” olvassa Freyre életét és a város alakulását, összekapcsolva a személyes, privát szférát a kollektív emlékezettel. A „miniatűr konkrétumok” – magánéleti események, családi történetek, fikció és valóság keveréke – felől közelít a városhoz, ugyanakkor feltárja ezek társadalmi-nyilvános beágyazottságát is (azaz hogy Freyre személyes története hogyan válik a város „kollektív önéletrajzána” részévé). Ezzel a módszerrel Lira bepillantást enged Recife kulturális emlékezetének kettősségébe: a mulandó, privát momentumok és a tartós, nyilvános emlékek összefonódásába.

- Buenos Aires (Argentína): Lila Caimari Buenos Aires 1920-as évekbeli nyelvi-kulturális térképét rajzolja meg a populáris nyelv, a lunfardo szleng vizsgálatán keresztül. A lunfardo – az olasz, francia, angol és egyéb jövevényszavakat elegyítő városi tolvajnyelv – Caimari értelmezésében a városi modernizáció sajátos produktuma: „a keveredésből lett tisztság, a tiszta keverék”. Ezzel az oxymoronnal utal arra, hogy a sokféle nyelvi hatás összeolvadása egy új, autentikus városi nyelvet eredményezett. A tanulmány bemutatja, hogy a lunfardo egyrészt az alvilág és periférikus negyedek nyelveként megbélyegzett volt, másrészt a kulturális ellenállás és identitás formája is lett, amely szemben állt az elit nyelvi purizmusával és a spanyolos nyelvi normákkal. Caimari szerint a lunfardo használata a városi terek újfajta térképét hozta létre: a porteño identitás egyes csoportjai számára a nyelv által vált láthatóvá a város (hiszen a különféle városrészekhez és társadalmi rétegekhez más-más nyelvhasználat kötődött). Így a nyelv és város kölcsönhatása konkrétan tetten érhető a mindennapi beszéd és a térhasználat szintjén.

- São Paulo (Brazília): Fernanda Arêas Peixoto és Alexandre Araujo közös tanulmányukban São Paulo ikonikus felhőkarcolójának, a Martinelli-háznak a megépítését elemzik. A Martinelli-felhőkarcoló (1930-ban átadva, az első felhőkarcoló SP-ban) egy olasz bevándorló vállalkozó, Giuseppe Martinelli ambiciózus projektje volt. A szerzők úgy értelmezik az épület felemelkedését, mint a modern egyéni tapasztalat jelképét: a felhőkarcoló egyszerre szól az egyén ambíciójáról és a város modernitásáról, amely immár vertikálisan is terjeszkedik. A Martinelli-ügy kapcsán bemutatják, hogyan találkozik az egyéni kezdeményezés (magántőke által finanszírozott toronyház) és a kollektív városi képzelet (a metropolisz skyline-ja, a „felhőkarcolók eufóriája”), illetve milyen viták övezték a hagyományos városképbe való beillesztését. E példán keresztül a tanulmány a városi modernség egyéni és társadalmi dimenzióit egyszerre világítja meg.

Összegzésül e fejezet az 1910–1930 közti időszak sokszínű modernizációs élményeit mutatja be dél-amerikai városokban. Kiderül, hogy a modernitás vágya mindenhol erős volt – legyen szó a „világra nyitott” új főváros (La Plata) építéséről, egy kulturális forradalom (Córdoba 1918) kibontakozásáról, a kozmopolita álmok és nemzeti identitás ütközéséről (Montevideo), a személyes emlékezet és városi kultúra összefonódásáról (Recife/Freyre), vagy a nyelvi modernitásról (Buenos Aires lunfardo). Ugyanakkor a tanulmányok arra is rávilágítanak, hogy az újítások gyakran ellentmondásokkal jártak: a modern törekvések nem mindig vezettek nyitott, integrált nyilvános térhez, és a régi és új folyamatos párbeszéde jellemezte a városi kultúrát ebben a korszakban.

3. A modernizáció színterei (1940–1970)

A harmadik fejezet (“Escena de Modernización (1940-1970)”) a 20. század középső szakaszára koncentrálnak, különös tekintettel a második világháború utáni modernizációs hullámra Dél-Amerikában. Öt város (Bogotá, Caracas, Rio de Janeiro, Brazíliaváros, Salvador da Bahia) példáján keresztül vizsgálja, hogyan jelennek meg a modernizáció feszültségei és ígéretei a városi kulturális életben. A módszerek és témák itt is sokfélék: a politikai emlékezet, vizuális kultúra, popkultúra, intellektuális vita és művészeti élet egyaránt terítékre kerül. A fejezet esettanulmányai:

- **Bogotá (Kolumbia):** Germán Mejía a *Bogotazo* (1948) – azaz Jorge Eliécer Gaitán meggyilkolása utáni népfelkelés – emlékezetét elemzi. A tanulmány azt mutatja be, hogyan él tovább a kollektív emlékezetben a *Bogotazo*, mint a város és az ország történelmének fordulópontja. Mejía szerint a *Bogotazo* egyszerre jelenti Bogotá régi városának pusztulását (a zavargásokban leégett belváros) és a “kozmpolita város” születésének kezdetét. A Gaitán-gyilkosság mitizálása és a népharag “hiperbolikus” narratívája (azaz a túlzó erőszak- és összeomlás-történet) azt a célt szolgálta, hogy a kollektív emlékezetben vízváltóként rögzüljön 1948: mintegy válságként értelmezve a múltat, amelyen túllépve egy új modern város épülhet. A tanulmány rámutat: Bogotá modernizációja nem lineáris haladásként, hanem egy traumatikus törés és az azt követő átalakulás történeteként érthető meg.

- **Caracas (Venezuela):** Gustavo Guerrero az 1950-es évek Caracasának modernizációját vizsgálja, különös tekintettel a vizuális reprezentációkra. Elemzésének újdonsága, hogy a városfejlődést fényképek és filmfelvételek tükrén át szemléli. Guerrero bemutatja Marcos Pérez Jiménez diktátor kormányának propagandisztikus városépítési programját: a monumentális autópályák, felhőkarcolók, új városrészek képeit, melyeket a korabeli fotók és filmhíradók közvetítettek. E vizuális anyagok elemzésével feltárja a modernizáció hivatalos diskurzusát, ugyanakkor összeveti a lakosság mindennapi városélményével. A tanulmány rámutat, hogy Caracas modernizációja a felszínen fényes és futurisztikus képben jelent meg, de e kép mögött ott volt a társadalmi feszültség és a homogenizáló állami narratíva – a vizuális források pedig segítenek megérteni a kettő közti különbséget.

- **Rio de Janeiro – Copacabana (Brazília):** Julia O’Donnell a Copacabana strandnegyed (Rio de Janeiro) példáján keresztül mutatja be a “negyed” (városrész) mint elemzési egység jelentőségét. Az 1950-es években Copacabana a kozmpolita élet, a szórakozás és modern életstílus központja volt – „a tenger hercegnője”, ahol a nemzeti identitás, a modernség és a turisztikai cosmopolitizmus találkozott. O’Donnell új forrásként korabeli slágereket és dalokat elemez, melyekben Copacabana megjelenik. E dalokban megénekelte Copacabana és a valóságos hétköznapi Copacabana összevetése feltárja, hogyan idealizálták a negyedet a populáris kultúrában, és ezzel szemben a mindennapi életben hogyan jelent meg a hanyatlás kezdete. A szerző felvázolja, hogy az 1950-es évekre Copacabana egyszerre volt a modern városi kultúra csúcsteréje és a dekadencia küszöbe: a dalok és a valóság közti távolság mutatja a városi modernizáció illúzióit és mulandóságát. A “kozmpolitizmus, nemzet és modernitás” itt koncentrált, de a hatvanas évekre a hírnév fakadni kezdett, jelezve a kulturális terek átalakulását.

- **Brazíliaváros (Brazília):** Nisia Trindade és Tamara Rangel Brazília új fővárosának, Brasíliának a születését az azt övező intellektuális vitákon keresztül vizsgálják. Juscelino Kubitschek elnök 1956–1960 közötti grandiózus vállalkozása – egy ultramodern főváros építése az ország belsejében – hatalmas visszhangot váltott ki a kortárs brazil értelmiség körében. A

szerzőpáros bemutatja a Brasilia körüli fogalmi küzdelmet: a kiválasztott helyszín, a Sertão (a kietlen, elmaradott vidék) egyszerre jelentette a lemaradást és a nemzeti eredetiséget, és nagy vita folyt arról, hogy egy modernista városimplantátum a semmi közepén képes-e áthidalni a centrum és periféria közti szakadékot. A tanulmány feltárja, hogy Brasilia egyszerre tekinthető a brazil nemzet megkoronázásának és a modernizáció határainak tesztelésének – a szerzők bemutatják, hogyan ütköztek az optimista és szkeptikus hangok a projekt kapcsán.

- Salvador (Brazília): Silvana Rubino Salvador da Bahia kulturális átalakulását tekinti át a művészeti és irodalmi élet tükrében. Salvador a 20. sz. közepén periférikusabb szerepbe került (a politikai főváros funkcióját már nem töltötte be), de éppen ez az elszigeteltség ágyazott meg egy sajátos kulturális újjászületésnek. Rubino a helyi értelmiségiek, zenészek, írók, műkritikusok és újságírók műveit vizsgálva mutat rá a város identitásának paradoxonaira. Salvador egyszerre őrizte meg “hagyományos identitását” (erős afro-brazil kulturális gyökerek, népi vallásosság, lokális hagyományok) és vált a “modern identitás” laboratóriumává. A szerző felvázolja, hogy a város történelme a 20. században szakadások sorozataként értelmezhető: a gyarmati és császári fővárosból való hanyatlás, majd egy izolált időszak, végül a kulturális avantgárd felbukkanása. Salvador a vizsgált időszakban egyfajta kulturális ugrást hajtott végre: tradicionális városból a kulturális kísérletezés bölcsőjévé vált, ahol a népi és avantgárd egyszerre volt jelen. Rubino rámutat, hogy a város identitása egyensúlyozott modern és hagyományos, avantgárd és populáris között, és e kettősség máig jellemző Bahia kulturális arculatára.

Összegzésül e fejezet az 1940–1970 közti modernizációs hullám sokrétű “színpadképét” adja. A városokban lejátszódó változások egyszerre hordoznak grandiózus jövővíziókat és mély konfliktusokat. A modernizáció fogalma itt kézzelfogható: politikai tragédiák és forradalmak (Bogotá), diktatórikus modernizmus (Caracas), populáris kultúra és turizmus (Rio/Copacabana), radikális urbanisztikai utópiák (Brasília), és regionális kulturális reneszánsz (Salvador) formájában. A tanulmányok együtt azt hangsúlyozzák, hogy Latin-Amerikában a modernitás lokális arcai nagyon különbözőek voltak: a modern város egyszerre lehetett a haladás jelképe és a feszültségek tükré. A „modern” és a „modernizáció” kulcsfogalmak végigkísérik a fejezet írásait, jelezve, hogy e folyamatokat sokszor a kulturális reprezentációkon (mítoszokon, képeken, dalokon, narratívákon) keresztül érthetjük meg.

4. Megosztott jelenetek (1940–1970)

A negyedik fejezet (“Escenas Partidas (1940-1970)”) részben átfed a harmadik fejezettel időben, de más hangsúllyal: itt a modernitás törésvonalai kerülnek előtérbe. A „partidas” (kettéosztott, megosztott) jelenetek utalnak arra, hogy a modern városi életben ebben az időben mély konfliktusok és megosztottságok jelentek meg. Hat város (Quito, Montevideo, Buenos Aires, Lima, São Paulo, Santiago de Chile) példáján keresztül mutatják be a szerzők, hogyan vált “kétarcúvá” a városi színtér: például tradicionális vs. modern, elit vs. népi, város vs. vidék ellentétpárok formájában.

- Quito (Ecuador): Eduardo Kingman Quito közttereit elemzi, bevezetve a “trajines callejeros” fogalmát. Ez kb. “utcai sürgés-forgás, mindennapi jövés-menés”, és Kingman szerint az 1940-es évek Quitójában a köztterek népi használatának formája volt. A szerző bemutatja, hogy Quito városvezetése modernizáló reformokkal próbálta átalakítani a köztereket – rendezett, európaias főtereket akart, civilizatorikus reprezentációkat az indián és népi használat helyett. Ezt azonban a helyi közösségek saját alternatív térhasználati gyakorlatai kihívták: a piacok, utcai árusok, ünnepek a nép saját „kulturális arénáivá” váltak, ahol a városi térnek

alternatív, alulról jövő értelmezése jött létre. Kingman érvelése szerint ezek az “alárendelt kulturális arénák” (indiánok, szegények által lakott terek) fontos ellenpontot képeztek a hivatalos modernizációs elképzelésekkel szemben. Bár a recenzens megjegyzi, hogy Kingman talán nem fejtette ki eléggé a “köztér” fogalom teoretikus újraértelmezését, tanulmánya rávilágít, hogy a városi közegben párhuzamos nyilvánosságok léteztek: egy elit, hivatalos és egy népi, informális.

- Montevideo (Uruguay): Ximena Espeche az 1950-es évek Montevideoját vizsgálja, különös tekintettel a város és vidék viszonyára. Uruguay fővárosa ebben az időben gazdasági válsággal küzdött, ami felerősítette a nosztalgikus vidék vs. város diskurzust. Espeche bemutatja, hogy a kortárs uruguayi gondolkodók körében kétféle Montevideo-kép létezett: az egyik a kozmopolita város mint civilizációs motor, szembeállítva a “elmaradott vidékkel”, a másik ezzel ellentétben egy ideális vidék dicsérete, amely a megújulás kulcsa lehet a megbomlott városi civilizáció számára. Az előbbi nézet Európa felé tekintett példaképpért, míg az utóbbi Latin-Amerika gyökerei felé fordult. A két felfogás közti feszültség határozta meg Montevideo kulturális életének diskurzusait. Espeche rámutat, hogy a korszak intellektuális vitáiban megjelent egy utópikus közvetítés vágya is: olyan jövőkép, amely összeegyeztetné a vidék erényeit a város modern formáival, hogy a múlt és jövő szintézise révén újraélessze a nemzetet. Montevideo tehát önmaga kettősségével küzdött: egyszerre volt Latin-Amerika “Svájcának” és a pampák országának, s ez a kettősség kulturális téren is megmutatkozott.

- Buenos Aires (Argentína): Adrián Gorelik saját tanulmánya a fejezet egyik csúcspontja a recenziók szerint. Gorelik Buenost az 1950–60-as években kettéosztott városként mutatja be: egyrészt ott a hivatalos város, a sugárutakkal, felhőkarcolókkal és polgári infrastruktúrával, másrészt a nyomornegyedek világa, az ún. villas miserias. E két tér egymás mellétélése egyben két ellentétes modernitásfelfogást is tükrözött. Gorelik bemutatja az értelmiségi színtér köreit: a reformista, fejlődéspárti, kommunista vagy éppen radikális-populista gondolkodók különböző csoportjait, akik mind máshogy viszonyultak a város fejlődéséhez. A villa miseria (nyomortelep) megjelenése a diskurzusban korábban a város kivetett salakanyagaként szerepelt, Gorelik szerint azonban a ’60-as évekre egyes értelmiségiek szemében a másság (alteritás) hordozójává vált. Tehát a szegénynegyedeket már nem pusztán felszámolandó problémának tekintették, hanem a város és társadalom tükrének, amelyből tanulni lehet. A tanulmány feltárja, hogy Buenos Aires modernizációs vitái a korszakban tele voltak ellentmondással: volt, aki optimistán a nyugati típusú fejlődést ünnepelte, mások kritikus szemmel nézték az elidegenedést és a törésvonalakat. Gorelik munkája rámutat, hogy a modern városértelmezések politikai tétjei erősen befolyásolták, miként tekintettek a nyomornegyedekre és általában a modernitás árnyoldalaira.

- Lima (Peru): Anahí Ballent Lima 1940–1960 közti változásait vizsgálja, és bevezeti az “óra nulla” fogalmát az időbeli törések jelzésére. A tanulmány szerint Lima modernizációjában két markáns töréspont azonosítható: az első 1940–50 között, amikor a város “kettészakad” a dombok (barriadas) és a hivatalos város között. Ekkor jelentek meg nagy tömegben a szegény bevándorlók által lakott hegyoldali spontán települések, szemben a hagyományos belvárossal. A második törés 1960–70 között következett be, amikor Lima újra átalakult: a “hagyományos város” és az új “népi peremváros” viszonya alakult át. Ballent elemzi, hogyan értelmezte a perui társadalom ezeket a változásokat: az egyik narratíva szerint Lima elvesztette “régii varázsát” és kaotikus metropolisz lett, míg egy másik olvasat szerint végre “népi, inkluzív” várossá vált. A szerző a városi térbeli megosztottság fogalmain keresztül világítja meg a modernizáció dilemmáit: Lima esete jól mutatja, hogy a modern urbanizáció gyakran fizikai és társadalmi fragmentációhoz vezet, amely kihívást intéz a hagyományos városfogalomhoz.

• São Paulo (Brazília): Heloísa Pontes São Paulo színházi világába (1958–1969) kalauzol. Központi témája a Teatro Arena és Teatro Oficina körül kibontakozó kulturális mozgalom, illetve a színház szerepe a városi életben. Pontes azt vizsgálja, hogyan tükröződik a megélt városi tapasztalat és a jelentésképzés a színházban. Brazíliában az 1960-as évek színháza (különösen São Paulóban) politikailag és művészileg is radikális volt: a szerzőnő konkrétan elemzi Gianfrancesco Guarnieri, Jorge Andrade, Consuelo de Castro és más drámaírók műveit. Rámutat, hogy e színdarabok karakterei – munkások, migránsok, értelmiségiek – valós városi csoportokat reprezentáltak, s a drámák hősei a város átalakulásának szereplőivé és rezonátorává váltak. A színház tehát kettős arénaként működött: egyszerre volt a valós társadalmi változások lenyomata és aktív alakítója. Pontes leírja, hogy a Teatro Oficina maga is városi térinstalláció lett: Bexiga negyedbeli épületét részben lerombolták és átépítették 1968–69-ben, a színpadot szó szerint keresztülszelte az utca, megszüntetve a határt a város és a színház között. Ez az avantgárd gesztus a város és művészet összeolvadását jelképezte. Összességében Pontes rámutat, hogy São Paulo modernizációja nem csak urbanisztikai projekteken, hanem a kulturális ellenkultúrákban is zajlott – a színházi élet forradalma a város modern történetének fontos fejezete.

• Santiago de Chile (Chile): Gonzalo Cáceres zárja a fejezetet Santiago 1960–1970-es évekbeli értelmiségi és politikai térhasználatának vizsgálatával. Tanulmánya azt kutatja, hogyan fonódott össze a város tereivel a latin-amerikai baloldali értelmiség sorsa ebben az évtizedben. Egyrészt Santiago egyfajta menedékhellyé vált sok latin-amerikai baloldali politikus és értelmiségi számára – különösen a forrongó 60-as években –, másrészt a város volt a helyszíne több új társadalomtudományi kutatóintézet megalapításának is. Cáceres elemzi a korszak művészeti és politikai reprezentációit, és arra a következtetésre jut, hogy Santiago ekkoriban egy “kettős város” volt. Egyrészt a Kereszténydemokrata reformerek programjai egy mérsékelt modernizációs utat rajzoltak ki, másrészt az Unidad Popular (Allende vezette baloldali koalíció) radikális kísérlete teljes átalakulást hirdetett – mindez pedig a város terében is megjelent (pl. lakótelep-építések, közösségi kulturális projektek). A recenzió megjegyzi, hogy a szerző Santiago kapcsán felveti: talán érdemes lett volna “szürke zónákat” is vizsgálni a két megközelítés között, de így is világos, hogy a ’73-as puccs erőszakos véget vetett e kísérleteknek, és egy “meghiúsult kozmopolitizmus” érzését hagyta maga után. Santiago példája tehát rávilágít, hogy a politikai programok (mérsékelt reform vs. forradalom) a várost is megosztották, és a modernizáció útját eltérően képzelték el.

Összegzésül e fejezet a 20. század közepi latin-amerikai városok belső megosztottságait és konfliktusait emeli ki. Míg a 3. fejezet a modernizáció lendületét mutatta, addig itt annak akadályai és ellentmondásai kerülnek előtérbe. A tanulmányok azt mutatják, hogy a város és kultúra kölcsönhatása nem mindig harmonikus előrehaladás volt, hanem gyakran kétarcú jelenség: a városi terek párhuzamos valóságoknak adtak otthont (elit és népi, hivatalos és informális, haladó és maradi). A köztér fogalma új megvilágításba kerül (Quito népi terei vs. elit terei), a város-vidék tengely mentén feszültségek jelennek meg (Montevideo, Santiago), a társadalmi polarizáció konkrét térbeli formát ölt (Buenos Aires kettészakadása, Lima megosztottsága), míg a kulturális életben is a határátlépések (São Paulo színháza) és ideológiai frontvonalak (Santiago baloldali központ volta) dominálnak. E fejezet központi üzenete, hogy a városi modernitás Latin-Amerikában gyakran töredezett és ellentmondásos folyamat volt, ahol a város önmagában is a viták és küzdelmek színterévé vált.

5. Városi látványosságok (1990–2010)

Az utolsó, ötödik fejezet (“Espectáculos Urbanos (1990-2010)”) a kortárs városi kultúra (1990-es és 2000-es évek) három esetét mutatja be, ahol a város és kultúra kölcsönhatása látványos, “performanszszzerű” formában jelenik meg. A címben szereplő “espectáculos” utal arra, hogy ezek a kulturális jelenségek (filmfesztivál, színházi projekt, telenovella) szórakoztató előadásként és médiatermékeként is értelmezhetők, amelyek azonban mélyebb urbanisztikai-kulturális folyamatokat tükröznek. A fejezet három esettanulmánya:

- Buenos Aires – BAFICI filmfesztivál (Argentína): Gonzalo Aguilar a Buenos Aires-i Nemzetközi Függetlenfilm Fesztivál (BAFICI) példáján vizsgálja, hogyan alakítja egy nagy kulturális esemény a város képét és életét. A BAFICI 1999-ben indult útjára Buenos Airesben, és Aguilar szerint a fesztivál létrejött egy új városlátás és városhasználat kezdetét jelezte. A szerző bemutatja, hogy a BAFICI nem csupán filmvetítések sorozata: intézményesült kulturális fórum, amely új módon kapcsolta össze a városi tér különböző szereplőit. Külön hangsúlyt kap a fesztivál eredeti helyszíne, a Barrio Abasto (Buenos Aires egy egykor leromlott, majd kulturálisan felélesztett negyede). Itt található az egykori Abasto piac épületéből átalakított bevásárlóközpont és multiplex mozi, amely a fesztivál fő helyszíne volt induláskor. Aguilar elemzi, hogy a fesztivál révén a város pereme (Abasto) vált a kulturális élet központjává egy időre, és ez szimbolikus kiegyenlítődést jelentett Buenos Aires kulturális földrajzában. A fesztivál performatív elvárásokat támasztott: a városnak magának is szerepelnie kellett, a filmekben és eseményeken keresztül új „portrét” nyújtva önmagáról. Aguilar kiemeli a fesztivál körüli konfliktusokat is: a globalizált kulturális fogyasztás (szponzorok, marketing, bevásárlóközpont) és a helyi ellenállás (negyedek saját kezdeményezései, alternatív művészeti terek) közti feszültséget. Ahogy a recenzió is utal rá, a fesztivál 2013-ban átköltözött a belvárosi, elegáns Recoleta negyedbe, ami sokak szerint a kezdeti urbanisztikai-kulturális egyensúly feladását jelentette. Összességében a BAFICI esete azt mutatja, hogy a 21. század elején egy kulturális esemény stratégiai városfejlesztési eszközzé válhat: egyszerre vonzza a kulturális avantgárdot és a globális fogyasztói erőket, így a város és kultúra aktiválása új – gyakran konfliktusos – módon történik.

- São Paulo – Teatro Oficina (Brazília): Guilherme Wisnik São Paulo Teatro Oficina nevű legendás színházát és annak urbánus beágyazottságát elemzi. A Teatro Oficina (José Celso Martinez Corrêa rendező vezetésével) a '60-as évek óta a színházi újjátás és ellenkultúra fellegrára volt, de a '90-es évekre új reneszánszát élte. Wisnik a színház épületének és környezetének életciklusára fókuszál: az elindulás, pusztulás, újjáépülés és jövőbeli kilátások körforgására. Konkrétan bemutatja, hogy a színház többször leégett és átépült, míg elnyerte mai formáját a Bexiga negyedben. A “színházat keresztező utca” metaforáján túl Wisnik hangsúlyozza, hogy a Teatro Oficina önmaga is városi jelképpé vált. Az épület és környéke – egy régi munkásnegyed, Bexiga – olyan “fókuszpont” lett, ami sűríti São Paulo urbanisztikai és kulturális konfliktusait. A tanulmány kiemeli az “antropofág urbanizmus” fogalmát: a Teatro Oficina körül zajló városrehabilitációs tervek olyan radikálisak voltak, hogy szinte felfalták (azaz radikálisan átértelmezték) a környék múltját a jövő érdekében. Wisnik e példán keresztül megmutatja, hogy a városi tér és a kulturális performansz itt elválaszthatatlan: São Paulo mint városi világváros (global city) jelenik meg, de közben sajátos, lokális narratívákat is gyárt magáról a színházon keresztül. A Teatro Oficina tehát egy valódi városi aréna, ahol a város identitása feletti küzdelem – művészi formában – zajlik.

- Rio de Janeiro – telenovellák (Brazília): Beatriz Jaguaribe Rio de Janeiro médiaképmását vizsgálja, méghozzá a brazil telenovellák tükrében. A telenovella a latin-amerikai (és különösen brazil) populáris kultúra meghatározó műfaja, és Jaguaribe szerint a 1990-es évektől kezdve Rio de Janeiro városképének egyik fő “konstrukciós terepe”. A tanulmány azt

elemzi, miként jelennek meg Rio különböző térbeli és társadalmi rétegei a Rede Globo tévécsatorna sikersorozataiban. Míg a korábbi évtizedekben a városi narratívákat inkább az értelmiségiek és politikusok formálták (pl. „a betű városa” eszméivel), addig a kilencvenes évekre az audiovizuális metropolisz vette át az uralmat. A telenovellák új mítoszokat és városképet teremtenek: Rio favelái, elit negyedei, külvárosai és turisztikai helyszínei mind megjelennek a sorozatokban, de már nem a nemzeti eszme vagy politikai kritika jegyében, hanem egy globalizált médiakép részeként. Jaguaribe rámutat, hogy a telenovellák performativitása – ahogy a nézők nap mint nap „élik” a várost a képernyőn keresztül – alakítja a város valós imázsát és a lakosok városfelfogását is. Példaként említi az „Avenida Brasil” című telenovellát, mely egy északi külvárosi negyed (Madureira) életét mutatja be, és ami hatalmas nemzetközi sikert is aratott. Ez jól példázza, hogy a televíziós fikció hogyan válik a város globális reprezentációjává. Jaguaribe elemzése szerint a telenovellák Riója már nem a „leírt város” eszményi tere (ahogy azt a korábbi értelmiségi irodalom elképzelte), hanem egy új típusú közös mítosz, ami egyszerre reflektál a valóságra és alakítja is azt. A városi tér (favelák, strandok, belváros) a melodráma színpadává válik, ahol a társadalmi feszültségek személyes sorsokon keresztül jelennek meg, a város pedig egyfajta karakterré válik a történetben.

Összegzésül e fejezet megmutatja, hogy a 21. század küszöbén a város és kultúra kölcsönhatása új dimenziót kap: intézményesült fesztiválok, mediális tereken és összművészeti projekteken testesül meg. A BAFICI, a Teatro Oficina és a telenovellák példája is azt hangsúlyozza, hogy a város többé nem csak háttér, hanem aktív médiummá válik: a város előadja önmagát. A független filmművészet fesztiválja összeér a városrehabilitációval és a globalizált szórakoztatóiparral; egy színházi tér önmaga lesz várostörténeti performansz; a televízió pedig széles tömegek számára közvetíti a városi élet mítoszait, átalakítva a várossal alkotott képet. Ezek a jelenségek azt bizonyítják, hogy a város és kultúra kölcsönös aktiválása új, komplex formákban folytatódik napjainkban is. A kortárs városi kultúra globalizált, mediatizált kontextusa új kérdéseket vet fel a kulturális és városkutatás számára – de a könyv által felrajzolt történeti ív segít ezen folyamatok mélyebb megértésében.

Elméleti és módszertani keretek

A kulturális fordulat hatása: A könyv elméleti keretét erősen áthatja a „kulturális fordulat” (cultural turn) szemlélete, amely a kultúrát tág értelemben, aktív társadalomformáló erőként kezeli. Ez a megközelítés elhatárolódik a korábbi várostörténeti paradigmáktól, különösen a 20. század közepén domináns strukturalista és funkcionalista irányzatoktól, melyek főként gazdasági, társadalomstatisztikai és várostervezési szempontokra építettek. Gorelik és Peixoto ezzel szemben a város kulturális olvasatát helyezik előtérbe: a mindennapi élet, a reprezentációk, diskurzusok, művészeti alkotások, intellektuális eszmecserék válnak kulcsfontosságú forrásokká és elemzési szempontokká. Ennek nyomán a kötet tanulmányai gazdagon merítenek irodalmi, sajtó-, képzőművészeti és építészeti forrásokból, valamint személyes visszaemlékezésekből, interjúkból. E források interpretációjához gyakran alkalmazzák a város mint szöveg metaforát – vagyis a városi térben megjelenő jelenségeket úgy olvassák, mint jelentésekkel teli „textúrát”, amelyből a társadalmi folyamatok kiolvashatók. Például egy utca arculata, egy szleng szavai vagy egy épület története „szöveggént” értelmezhető, amely a város és társadalom viszonyáról beszél. A megközelítés másik jellemzője a performativitás figyelembevétele: sok tanulmány vizsgálja, hogyan jelennek meg és játszódnak el a kulturális jelentések a városi térben (pl. fesztiválok, színházak, rituálék formájában).

Interdiszciplinaritás és a “Bábel” metaforája: A szerzőgárda sokszínűsége miatt a kötet “Bábel tornyához” hasonlítható – utal erre a Caiana folyóirat recenzense is. Ez azonban nem gyengeség, hanem éppen a projekt erőssége: a különböző diszciplínák (antropológia, építészet, irodalomtudomány, szociológia stb.) különböző nyelve ugyanannak a jelenségnek más-más oldalát világítja meg. A szerkesztők célja szerint e soknyelvűség teszi lehetővé a városi tapasztalat kétirányú jellegének megragadását – hiszen a város és kultúra kapcsolatában is több “nyelven” beszél: anyagi (térbeli), szimbolikus, társadalmi nyelven. Az egyes tanulmányok módszertanilag is változatosak: van, aki mikrohistóriai esettanulmányt nyújt (pl. egy utca vagy egy intézmény történetét), mások összehasonlító elemzést végeznek, megint mások életrajzi módszert (pl. egy értelmiségi pályáján át) vagy diskurzuselemzést alkalmaznak. A közös nevező, hogy mind empirikus alapokon nyugszanak – gazdag forrásfeltárás után íródott, alátámasztott esettanulmányokról van szó. A lábjegyzetapparátus és bibliográfia terjedelme is mutatja a tanulmányok megalapozottságát. Ugyanakkor formailag sok írásra jellemző az esszéisztikus stílus: könnyedebb, olvasmányos előadásmód, mely Adorno-i értelemben „az egész csillogását a töredékben” igyekszik megmutatni anélkül, hogy igényt tartana a teljes teljességre. Ezzel a stílussal a szerzők tudatosan vállalják, hogy nem egy egységes nagy elméletet akarnak felépíteni, hanem mozaikokból álló képet adnak, melyben az olvasó felismerheti a nagyobb összefüggéseket is.

Modernizáció és modernitás kulcsfogalmai: Elméleti síkon a kötet egyik fő szervezőelve a „modernizáció” fogalma. A tanulmányok különböző aspektusokból, de mind azt vizsgálják, hogyan találkozik a város a modernnel. Fontos módszertani elv, hogy a modernitást nem absztrakt fogalomként, hanem adott korhoz és helyhez kötött tapasztalatként kezelik. Ezért is tagolták a könyvet időszakokra: így látható, hogy más a modernitás kihívása 1900 körül, más 1930-ban, 1950-ben, 1970-ben vagy 2000-ben. A modern és modernizációs folyamat kifejezések tehát kulcsfogalmak, de poliszém jelentésüket a szerzők érzékenyen kezelik. Gyakran hangsúlyozzák a modernitás ellentmondásos voltát: hogy a “új traumatikus születése” mindig együtt jár bizonyos kiábrándulással is. Módszertanilag ez azt jelenti, hogy a szerzők keresik a töréspontokat, kritikus pillanatokat (pl. forradalmak, puccsok, válságok, botrányok, nagy építkezések, kulturális események), mert ezekben a helyzetekben válik láthatóvá a város és kultúra kapcsolatának addig rejtett mintázata. Ugyanakkor a hétköznapi folyamatok, a hosszú távú átalakulások is előtérben vannak (Braudel-i hosszú időszerkezetekre is figyelnek, lásd Córdoba 1918 elemzését), hiszen a modernitás nem csak eseményekben, de életmódokban és térhasználatban is megnyilvánult. Ötvöződik tehát a strukturális és eseménytörténeti megközelítés: pl. egy felkelés hatását is vizsgálják (Bogotá 1948), de ugyanúgy érdekes egy utca mindennapi élete (Rio utcaképe) vagy egy negyed átalakulása évtizedek alatt (Salvador).

Összegzésként, a könyv módszertanilag innovatív azáltal, hogy integrálja a kulturális antropológia, várostörténet, művelődéstörténet és média studies eszköztárát. A várost mint komplex kulturális ökoszisztémát közelíti meg, ahol anyagi, társadalmi és szimbolikus tényezők dinamikus egységet alkotnak. A szerkesztők hangsúlyozzák: a városi kulturális tapasztalatot csak akkor érthetjük meg igazán, ha egyszerre vizsgáljuk a szellemi és materiális dimenzióit, vagyis a gondolati eszméket, művészeti formákat mindig összekapcsoljuk a konkrét városi tér és társadalom alakulásával. A kötet egyúttal módszertani mintákat is kínál a jövő kutatásaihoz – minden tanulmány egy lehetséges új nézőpontot vagy technikát demonstrál, amely más városokra vagy korszakokra alkalmazva tovább gyarapíthatja ismereteinket.

Főbb következtetések és megállapítások

Város és kultúra „kétirányú utcája”: A kötet egyik legfontosabb általános következtetése, hogy a város és kultúra viszonyát kölcsönös aktiváció jellemzi. Vagyis nem tekinthető a kultúra csupán a város termékének vagy fordítva, hanem folyamatos oda-vissza hatásban formálják egymást. A tanulmányok megmutatták, hogy egy-egy kulturális jelenség (pl. művészeti mozgalom, fesztivál, irodalmi kör, nyelvi újítás) formálta a város társadalmi térképét – gondoljunk a lunfardo szleng terjedésére Buenos Aires-ben, mely a városrészeket is új értelemmel ruházta fel, vagy a BAFICI fesztiválra, mely új kulturális központtá tette az addig peremnek számító Abasto negyedét. Ugyanakkor a város fizikai és társadalmi valósága is formálta a kulturális produkciókat: pl. Montevideo gazdasági válsága és provinciális volta hozzájárult egy sajátos irodalmi avantgárd kialakulásához, amely eltért Buenos Aires kozmopolita lendületétől. A „kétirányú utca” metafora tehát igazolást nyer: a kötet számos példája bizonyítja, hogy a kulturális élet és a városi környezet összefonódása kreatív folyamatokat indított be mindkét oldalon.

A modernitás aspirációi és korlátai: A könyv végighúzó tematikus szála a modernitás utáni vágy és ennek gyakran kiábrándító valósága közötti ellentmondás. Szinte minden város esetében megjelenik a “modern, világszínvonalú város” megteremtésének vágya – legyen az a 19. század végén egy ideálváros (La Plata) vagy az 1960-as években egy futurisztikus főváros (Brasília), vagy akár a 2000-es években egy kulturális világfesztivál (BAFICI). Ugyanakkor a tanulmányok rendre rámutatnak, hogy ezek az aspirációk a társadalmi valóság kemény korlátai miatt gyakran nem teljesültek maradéktalanul. A Caiana kritikus szerint a könyv jól bemutatja “a modernitás vágya (amely a 19. század végétől fűti a dél-amerikai városokat) és a 20. századi modernizációs folyamatok korlátainak kiábrándult felismerése” közötti ellentmondásokat. Például: • La Plata az “ideális város” akart lenni, de az oktatási progressziót akadályozták a politikai realitások; • Córdoba diákforradalma modernizálta az egyetemet, de nem oldotta meg az összes társadalmi feszültséget; • Montevideo világvárosi ambíciói a gazdasági válság miatt torpantak meg; • Brásília a modernizmus diadala volt, de a társadalmi egyenlőtlenségeket nem tüntette el (sőt újakat generált az ország belsejében); • Buenos Aires és São Paulo újra meg újra modernizálódtak, de mindig megmaradtak a törésvonalak – pl. BA-ben a villas miserias jelenléte, SP-ban a gigantikus méret és egyenlőtlenség; • A kortárs Rio a telenovellák fényében csillog, de a valóságban továbbra is megvannak a favela vs. aszfaltos város ellentétei (bár ezeket a média új mítoszokkal meséli újra).

Ezek a példák azt hangsúlyozzák, hogy a modernizáció nem lineáris sikertörténet, hanem összetett, gyakran paradox folyamat. A városok “traumatikus új születései” (háborúk, forradalmak, építkezések, migrációs hullámok) után gyakran jött kiábrándulás, de ez új kulturális megoldásokat is szült. A modernitásnak tehát megvoltak a maga eufóriái és diszfóriái, amelyeket a szerzők gondosan dokumentáltak minden korszakban.

Központ és periféria újragondolása: A könyv egyik fontos üzenete, hogy átértékeli a központ-periféria viszonyt a kulturális életben. Hagyományosan a nagy kulturális központok (Párizs, London, New York) felől szokás nézni a latin-amerikai városokat mint perifériákat. A Ciudades sudamericanas... azonban azt sugallja, hogy a dél-amerikai városok önálló kulturális központok is voltak a maguk jogán, saját innovációkkal és “aránakkal”. A “periférikus város” Morse-féle fogalmát is azért veszik át, hogy megmutassák: még ha geopolitikailag periféria is, kulturálisan lehet origó és laboratórium. Ezt bizonyítja például, hogy kisebb városok (Córdoba, La Plata, Recife) is felkerültek a kötet térképére, nem csak a szokványos fővárosok. Így az olvasó megtapasztalhatja, hogy egy regionális központ (pl. Córdoba) éppoly jelentős egy adott kulturális fordulatban, mint Buenos Aires, vagy hogy Recife vagy Salvador

kulturális szerepe nem elhanyagolható a nemzet(ek) modernizációjában. Ez a megközelítés elveti a hierarchikus válogatást: minden tanulmányozott város saját értékkel bír a komparatív térképen. A kötet anyaga megmutatja, hogy például Salvador és Brasília együtt tárgyalása új meglátásokat hoz: a régi kulturális központ és az újonnan épített főváros párhuzamba állítása rávilágít, milyen sokféle útja lehet a modernséggel való birkózásnak. Hasonlóképp, Quito és Lima “népi modernitása” mellé téve Buenos Aires és São Paulo “kozmetopolita modernségét” érzékelteti a regionális különbségeket és mégis közös mintázatokat. Összességében, a könyv egyik következtetése, hogy Latin-Amerika városai hálózatot alkotnak a kulturális modernitásban, mely hálózatban nem csupán egymástól elszigetelt esetekként kell kezelni őket.

A kultúra értelmezése aktív folyamatként: A szerzők elutasítják a kultúra passzív felfogását (miszerint a kultúra csak reagál a gazdasági-társadalmi változásokra). Ehelyett azt hangsúlyozzák, hogy a kultúra – legyen szó irodalomról, zenéről, építészetéről vagy akár nyelvről – aktívan alakítja a városi létformát. Több tanulmány is rávilágít arra, hogy intellektuális és művészeti körök konkrét változásokat idéztek elő a városi térben vagy politikában. Például: a brazil modernisták vitái megelőlegezték Brasília megépítését (inspirálva vagy bírálva azt), az argentin bohémek ellenkultúrája hatott a városképre és életmódra, a santiagoói értelmiség jelenléte valódi intézmények (kutatóközpontok) alapítását eredményezte. A kultúra tehát nem pusztán tükör, hanem kovász: olyan erő, mely új identitásokat, közösségeket hozhat létre a városban. Ugyanakkor a kötet azt is bemutatja, hogy csak akkor érthető meg egy kulturális jelenség, ha a város anyagi-társadalmi átalakulásaival együtt vizsgáljuk. Vagyis a kulturális értelmezés kontextuális: pl. a lunfardo szleng vizsgálata önmagában nyelvészeti kérdés lenne, de a város (Buenos Aires) migrációs hullámaival és társadalmi összetételével összekapcsolva válik igazán érthetővé. A kötet egységes üzenete ebből a szempontból: a kultúra és város csak együtt értelmezve nyeri el valódi jelentését, és ez az összefüggés feltárható, sőt, szükséges a latin-amerikai modern tapasztalat megértéséhez.

Összegzésként, a *Ciudades sudamericanas como arenas culturales* fő mondanivalója az, hogy a latin-amerikai modernitás városi-kulturális történet, amelyet interdiszciplináris és kritikai módon kell vizsgálni. A könyv új szemléletet nyújt a városok kulturális szerepének értékeléséhez: nem maradhatunk meg sem a puszta várostörténetnél, sem a puszta művelődéstörténetnél, hanem a kettő találkozási pontjaira kell fókuszálnunk, mert ott születnek a legfontosabb társadalmi újdonságok. A kötet által bemutatott esetek sorozata megerősíti, hogy Latin-Amerika nagyvárosai – minden problémájuk és törésvonaluk ellenére – a kulturális innováció és önformálás motorjai voltak az elmúlt bő évszázadban.

A könyv fogadtatása és kritikai értékelése

A *Ciudades sudamericanas como arenas culturales* megjelenése után szakmai körökben elismerést vívott ki, és a latin-amerikai urbanisztikai és kulturális kutatások egyik fontos referenciapontjává vált. A könyvről született recenziók több nyelven (elsősorban spanyolul) szinte egyöntetűen méltatták a kezdeményezés ambícióját és eredményeit. Az alábbiakban összefoglaljuk a leggyakoribb dicséreteket és kritikákat:

- Interdiszciplináris innováció és kollektív teljesítmény: A recenzensek kiemelték, hogy a kötet egy „ambiciózus interdiszciplináris párbeszéd” eredménye, amely sikeresen teremti meg a kapcsolatot a várostörténet és a kultúratudomány között. Marcelo Robles Zúñiga chilei történész „jelentős elméleti, módszertani és narratív hozzájárulásnak” nevezi a könyvet a

kulturális fordulat jegyében. Hangsúlyozza, hogy a kötet újra strukturálja a modern városi és kulturális történetírást, és 13 várost állít párhuzamos vizsgálat alá, ami páratlan vállalkozásnak számít. Guillermo Giucci (a *Bifurcaciones* folyóirat kritikusa) szerint a könyv „már most megkerülhetetlen referencia” az urbanisztikai tanulmányokban, és modellként szolgálhat további kollektív kutatásokhoz az urbánus kulturális fordulat terén. Többen méltatták, hogy a könyv mögött álló kutatócsoport hosszú éveken át együtt dolgozott, és ennek eredménye egy valóban koherens, mégis sokszínű tanulmánygyűjtemény.

- Új nézőpont a várostörténetben: A kritikusok szerint a kötet egyik legfőbb érdeme, hogy városi nézőpontból közelít a kultúrtörténethez, és ezzel kitágítja mindkét terület horizontját. Ráműtattak, hogy a szerzők felhívják a figyelmet az összehasonlító regionális megközelítés fontosságára: gyakori probléma volt korábban, hogy a városokat csak nemzeti kontextusban vizsgálták, a kötet viszont tudatosan lép át nemzeti határokon, így erősítve a dél-amerikai városhálózat fogalmát. A *Bifurcaciones* recenziója kiemeli, hogy bár kockázatos kontinensnyi összehasonlításba bocsátkozni az eltérő forrásadottságok miatt, a könyv tagadhatatlanul vonzó eredményt nyújt és megkérdőjelezi a nemzeti keretű városkutatás korlátait. Ugyanott megjegyzi, hogy a szerzők újszerű komparatív megközelítést alkalmaznak, amely elkerüli a hierarchikus (főváros-centrikus) válogatást, és ehelyett azt demonstrálja, hogy a kisebb városok is ugyanolyan értékes puzzle-darabok a nagy képben.

- Elméleti visszafogottság, sokrétű forráskezelés: Több recenzió pozitívan értékelt, hogy a kötet nem kényszerít egységes elméleti keretet minden tanulmányra, hanem hagyja érvényesülni a sokféle megközelítést. Ezt az elméleti pluralizmust a kritikusok a kötet erejének tartják, mivel így a tanulmányok “szabadon lélegezhetnek” és valóban a vizsgált jelenséghez illő módszereket alkalmazhatnak. Ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy ez nem ment a tudományosság rovására: mindegyik írás gondosan dokumentált, a lábjegyzetek és irodalomjegyzék a magas akadémiai normáknak megfelel. Ana Sánchez Trolliet (a *Caiana* folyóirat recenzense) kiemeli, hogy a szerzők felfrissítették Richard Morse koncepcióját és beillesztették a mai diskurzusba, miközben kritikai szemmel elhagyták Morse túl idealista nézeteit. A recenzorok egyetértenek abban, hogy a kötet meggyőzően érvel a városi perspektíva szükségessége mellett a kultúrtörténetben, és széles eszköztárat vonultat fel (térkép- és képanyagok, irodalmi és zenei idézetek, életrajzi adatok stb.) a bemutatott esetek szemléltetésére. Külön dicséretet kaptak a kötetben található fekete-fehér képek és illusztrációk, amelyek nem dísznek vannak, hanem gondosan válogatva kiegészítik a szövegeket (korabeli metszetek, képeslapok, újságcímlapok, várostérképek, fotók városi eseményekről, épületekről stb.). Ez – ahogy Giucci írja – “történeti mélységet és plusz ízt” ad a könyvnek, és egyben utal egy lehetséges új kutatási irányra is, mint pl. a mobilitás vizsgálatára.

- Kritikai megjegyzések: Természetesen kritikák is megfogalmazódtak. Az egyik gyakori észrevétel a földrajzi és időbeli lefedettség kérdése volt. Többen felhívták a figyelmet, hogy kimaradt néhány fontos dél-amerikai város, pl. Asunción (Paraguay) vagy La Paz (Bolívia), illetve egyes országok csak egy várossal szerepelnek (pl. Peru – Lima, Kolumbia – Bogotá). Ugyanakkor a recenzensek többsége megértéssel kezelte ezt, gyakorlati okokra visszavezetve (a kutatások elérhetősége, a fejezetek szerkesztési korlátai), és nem rótták fel súlyos hibaként, különösen mivel a szerkesztők sem állították, hogy reprezentatív lefedettségre törnének. Egy másik kritikai pont a tanulmányok egyenetlensége: noha mind magas színvonalú, néhány recenzió megjegyzi, hogy bizonyos fejezetek erősebbek a többinél, vagy hogy egy-két szerző következtetései nem olyan markánsak. Például Robles Zúñiga szerint Ansolabehere Buenos Aires-bohém tanulmánya remek részleteket tartalmaz, de nem válaszol meg minden felvetett

kérdést a “bohém” fogalom kapcsán. Hasonlóképp említi Kingman quitoi fejezetét, melyben szerinte a köztér elméleti kerete nem lett teljesen kibontva. Ezek azonban részletkérdésként jelennek meg a recenziókban, és összességében nem csorbítják a könyv értékét. A kritikusok utalnak rá, hogy ekkora volumenű munka esetén természetes, hogy nem minden tanulmány egyformán ütős, de a legtöbb kiemelkedően érdekes és informatív.

- **Összegző értékelés:** Általános vélekedés, hogy a *Ciudades sudamericanas...* új standardot állít a latin-amerikai városkutatásban. A *Bifurcaciones* kritikája zárasképp megállapítja, hogy Richard Morse gondolatai – megtisztítva a túlzott ünnepléstől – könyörtelen erővel sugároznak szét a 21. század elején Dél-Amerika anyagi és szimbolikus földrajzain. A könyv “megkerülhetetlen referencia” és egyben példakép a közös gondolkodás folytatására a latin-amerikai városi kulturális fordulatról és a város-kultúra egyedi összefonódásáról. A Caiana recenziója pedig arra mutat rá, hogy a könyv a szerkesztők több évtizedes munkájának logikus folytatása, amely kitör a 60-70-es évek urbánus funkcionalizmusának árnyékából, és újragondolja a nyilvános tér fogalmát a város és kultúra ingoványos talaján.

Több kritikus szerint a kötet nem csupán a latin-amerikanisták számára hasznos, hanem általános tanulságokkal is szolgál a város és kultúra viszonyának kutatásában. Hiszen a felvetett problémák – modernitás és tradíció konfliktusa, centrum és periféria viszonya, kulturális termelés és urbánus tér kölcsönhatása – univerzális érvényűek, jóllehet a konkrét példák latin-amerikaiak. A könyv tehát egyszerre regionális és globális jelentőségű munka. Egy argentin kritika (Sánchez Trolliet) összegzése szerint a *Ciudades sudamericanas como arenas culturales* bebizonyítja, hogy a városok kulturális története nem marginális fejezete a történelemnek, hanem kulcs a modern tapasztalat megértéséhez, és e kulcs használatával rengeteg új perspektíva nyílik meg a társadalomtudományokban.

Összegzés

Adrián Gorelik és Fernanda Arêas Peixoto szerkesztett kötete átfogó és mélyreható betekintést nyújt a dél-amerikai városok és a modern kultúra egymást formáló viszonyába. A könyv világosan demonstrálja, hogy Latin-Amerika modern kulturális élete nem választható el városaitól: a város egyszerre színtér, szereplő és motor a kulturális folyamatokban. A gazdag esettanulmányok sorozata bemutatja, miként válnak a városok “kulturális arénává”, ahol művészet és hatalom, hagyomány és újítás, elit és tömegkultúra találkozik és összecsap. A kötet legfőbb hozadéka, hogy új, integrált szemléletet honosít meg: a városkutatás és kultúratudomány határán létrejövő elemzések rámutatnak olyan összefüggésekre, melyeket korábban külön vizsgáltak vagy észre sem vettek. A könyv következtetései – például a modernizáció paradoxonjai, a köztéri kultúra jelentősége, a periférikus városok innovációi – nemcsak történeti jelentőségűek, de a mai városi kihívások megértéséhez is kulcsot adnak.

Tudományos fogadtatása alapján a *Ciudades sudamericanas como arenas culturales* már most kanonikus művé vált a latin-amerikai várostörténeti irodalomban. Kritikai értékelése szinte egyöntetűen pozitív: a recenzensek dicsérik az úttörő jellegét, alapos kutatási alapját és inspiráló erejét. A könyvet példamutató kollektív munkának tartják, amely megmutatja, hogyan lehet sokszínű tudományos nézőpontokat egy közös cél – jelen esetben a város és kultúra kölcsönhatásának feltárása – érdekében sikerrel egyesíteni. Természetesen felhívták a figyelmet bizonyos korlátaira is (mint a városok kiválasztásának elkerülhetetlen szelektivitása), de konszenzus szerint ezek eltörpülnek az érdemek mellett.

Zárásképpen, a kötet a város és kultúra dialógusának nélkülözhetetlen krónikája. Egyrészt történeti panorámát nyújt Dél-Amerika 19–21. századi urbanizációs és kulturális folyamatairól, másrészt módszertani útmutatóként is szolgál a hasonló kutatásokhoz világszerte. Az olvasó a könyv fejezeteit végigkísérve nemcsak konkrét várostörténeti ismeretekkel gazdagodik, hanem egy újfajta gondolkodásmóddal is: megtanulja olvasni a várost, és meglátni benne a kultúrát formáló erőket. A *Ciudades sudamericanas como arenas culturales* így nem pusztán egy tanulmánykötet, hanem egy intellektuális felhívás – arra ösztönöz, hogy a városokat mindenütt a világon hasonló érzékenységgel vizsgáljuk mint kulturális arénákat, ahol a múlt, jelen és jövő erői egyszerre vannak jelen, és folyamatos interakcióikban formálják mindennapi életünket.

Aloízio Mercadante Oliva - Marcelo Zero: Governos del PT: un legado para el futuro

Aloízio Mercadante Oliva

Aloízio Mercadante Oliva brazil közgazdász, egyetemi tanár és politikus, aki a Brazil Munkáspárt (Partido dos Trabalhadores, PT) egyik alapító tagja. Több évtizedes politikai pályafutása során volt szövetségi képviselő két cikluson át, São Paulo állam szenátora (2003–2011) és Lula elnök 1994-es kampányában alelnökjelölt. Később vezető kormányzati pozíciókat töltött be a PT kormányai alatt: Dilma Rousseff elnöksége idején tudományügyi, technológiai és innovációs miniszter (2011–2012), oktatási miniszter (2012–2014, majd 2015–2016) és kabinetfőnök (Casa Civil miniszter, 2014–2015) volt. Mercadante emellett a PT pártalapítványaként működő Fundação Perseu Abramo elnöki tisztét is betöltötte, így jelentős szerepe volt a párt politikai stratégiájának alakításában és e kötet összeállításában.

Marcelo Zero

Marcelo Zero brazil szociológus, nemzetközi kapcsolatok szakértője, és a PT szenátusi frakciójának szakértő tanácsadója. Publicistaként és politikai elemzőként rendszeresen publikál baloldali médiumokban és folyóiratokban, a PT politikáját támogató elemzéseiről ismert. Zero a könyv társszerkesztőjeként Mercadante oldalán koordinálta a tanulmánykötet létrejöttét, hozzájárulva a nemzetközi összefüggések elemzéséhez és a PT kormányok örökségének értékeléséhez.

A mű tartalmi felépítése és fő témái

Governos del PT: un legado para el futuro egy tanulmánykötet, amely a PT (Munkáspárt) 2003 és 2016 közötti brazil kormányzásának eredményeit, kihívásait és örökségét mutatja be. A kötet négy fő tematikus egységre bontható, amelyek logikusan épülnek egymásra:

- A PT-kormányok társadalmi és gazdasági vívmányai: Az első szakasz részletesen bemutatja, miként épült ki egy befogadóbb, mindenkinek lehetőséget nyújtó Brazília a Lula és Dilma kormányok idején. Ebben a részben a szerzők áttekintik a jóléti állam kiépítésének lépéseit, a szegénység és egyenlőtlenségek csökkentését, valamint a különféle innovatív közpolitikákat, amelyekkel a PT kormányai több millió ember életminőségét javították. A fejezet átfogó képet ad arról, hogyan teremtettek tömeges jólétet és bővülő középosztályt a szociális programok és az inkluzív gazdasági növekedés révén.
- Az új fejlődési modell korlátai: A második részben a kötet önkritikus elemzést is tartalmaz a PT által megvalósított fejlesztési modell tartós kihívásairól és korlátairól. A szerzők elemzik azokat a strukturális tényezőket – például a brazil gazdaság szerkezetét, a nemzetközi gazdasági környezet hatásait és a történelmi egyenlőtlenségeket –, amelyek behatárolták a 2000-es évek új fejlesztési mintájának lehetőségeit. Ez a fejezet rámutat, hogy bár jelentős előrelépések történtek, bizonyos mélyen gyökerező problémák (pl. az oktatási rendszer

hiányosságai vagy a gazdaság szerkezeti sebezhetősége) még nem oldódtak meg teljesen a 13 évnyi baloldali kormányzás alatt.

- A 2016-os politikai fordulat és következményei: A harmadik egység a 2016-os parlamenti, igazságszolgáltatási és média puccs (a Dilma Rousseff elnök elleni impeachment) utáni időszakot vizsgálja. Bemutatja, miként vált Brazília újra egyenlőtlenebbé és kirekesztőbbé, amikor a puccs nyomán hatalomra került kormány (Michel Temer adminisztrációja) rövid idő alatt visszafordította vagy leépítette a korábbi progresszív intézkedések egy részét. A fejezet feltárja a puccs fő szereplőinek tevékenységét és a meghozott intézkedések (pl. megszorító gazdaságpolitika, szociális kiadások csökkentése, munkajogi reformok) társadalmi hatásait. E rész címe – “Egy Brazília, amely kevesekért van” – utal arra, hogy a hatalomváltás után a politika újra a szűk elit érdekeit kezdte előtérbe helyezni, növelve a társadalmi egyenlőtlenséget.

- Kilátások a jövőre – “Vissza a jövőbe?": A záró fejezet azt elemzi, milyen lehetséges forgatókönyvek várhatók Brazíliában a 2018-as általános választások közeledtével, és milyen jövőkép rajzolódik ki a PT öröksége alapján. A szerzők felvetik, hogy Brazília mintha visszafelé haladna az időben a demokratikus intézmények leépülése miatt – innen a fejezet címe, mely a “Vissza a jövőbe?” ironikus kérdését teszi fel. Ugyanakkor rámutatnak: a 2018-as választás kulcsa az lesz, hogy sikerül-e megakadályozni “a puccson belüli puccsot”, azaz azt a kísérletet, hogy Lula exelnököt eltiltsák a jelöléstől. Ez a rész stratégiai javaslatokat is megfogalmaz arról, hogyan lehet helyreállítani a demokráciát és folytatni a progresszív politikát Brazíliában, a PT-kormányok örökségére támaszkodva.

A könyv tartalmi felépítése tehát kronologikus és tematikus egyszerre: először bemutatja a PT kormányzás alatt elért eredményeket, majd reflektál a korlátokra, ezután ismerteti a hatalomváltás utáni visszalépéseket, végül pedig előretekint a közeljövő politikai lehetőségeire. A fő témák közé tartozik a társadalmi befogadás és egyenlőtlenség csökkentése, a gazdasági növekedés forrásai és korlátai, a demokratikus intézményrendszer megőrzése vs. aláásása, valamint Brazília jövőbeli fejlődési iránya. Mindezek a témák együttesen azt a központi kérdést járják körül, hogy milyen örökséget hagytak maguk után a PT kormányai, és ez az örökség hogyan használható fel a jövő építéséhez.

A könyv fő érvei és következtetései

A “Gobiernos del PT: un legado para el futuro” legfontosabb állításai és konklúziói a következőkben foglalhatók össze:

- A PT kormányzásának társadalmi-gazdasági eredményei példaértékűek: A szerzők hangsúlyozzák, hogy 2003 és 2015 között Brazília történelme során először valósult meg egy „virtuóz kombináció” a demokrácia elmélyülése, a tömeges társadalmi befogadás, a jövedelemelosztás javulása és a makrogazdasági stabilitással párosuló gazdasági növekedés terén. A PT kormányai alatt több tízmillió brazil polgár életszínvonala emelkedett, az extrém szegénység és az éhezés drasztikusan csökkent, és a nemzetközi porondon is nőtt az ország tekintélye. Konkrét adatokkal alátámasztva érvelnek amellet, hogy Brazília lekerült az ENSZ éhezési térképéről, miután 2002 és 2014 között 82%-kal csökkent az alultápláltak aránya, és a gazdaság 2004–2013 között összesen 30%-kal nőtt (évi átlag ~2,6%-os GDP-bővüléssel). Összességében mintegy 22 millió új munkahely jött létre a PT korszakban, miközben az infláció kontroll alatt maradt és az államháztartás stabilizálódott.

- A növekedés nem pusztán külső szerencse kérdése volt: A mű külön kitér egy elterjedt kritikai narratíva cáfolatára, miszerint a Lula–Dilma korszak gazdasági sikerei csupán a kedvező nyersanyagpiaci konjunktúrának (a commodities boomnak) lettek volna köszönhetőek. A szerzők részletes gazdasági adatokkal és elemzésekkel mutatják be, hogy a brazil fejlődés motorja elsősorban a belső kereslet élénkítése és a tudatos állami-fejlesztési stratégia volt. Azaz a PT kormányok egy széles belföldi fogyasztói piacot teremtettek a jövedelememelés és a szegények támogatása révén, és ösztönözték a magán- és állami beruházásokat – ezek együtt váltak a növekedés hajtóerejévé. Ezzel szemben állítják, hogy a pusztán exportvezérelt növekedés narratívája leegyszerűsítő; a brazil gazdaság ellenállóbb és diverzifikáltabb lett a belső reformok hatására.

- Szociális befogadás és jóléti állam építése politikai prioritás volt: A könyv sorra veszi a PT legendás szociálpolitikai kezdeményezéseit és oktatási reformjait, amelyek a társadalmi mobilitást célozták. Ilyen volt többek között a Bolsa Família szegénységcsökkentő program, a minimálbér reálértékének jelentős növelése, valamint az oktatás terén olyan programok bevezetése, mint a FIES diákhitel-rendszer kiterjesztése, a ProUni (egyetemi kvótarendszer magánegyetemen rászorulóknak), a REUNI (egyetemi férőhelybővítés), az ENEM felvételi rendszer reformja, a Ciência sem Fronteiras (Tudomány határok nélkül ösztöndíj), a PRONATEC szakképzési program, az új pedagógus bérminimum, a műszaki szakiskolák hálózatának bővítése, valamint a faji és társadalmi kvóták törvénye az egyetemeken. Ezek az intézkedések együttesen egy szélesebb középosztály és emberi tőke megteremtéséhez járultak hozzá Brazíliában. A szerzők rámutatnak, hogy a legszegényebbek támogatása nem gyengítette a gazdasági teljesítményt, sőt, új belső piacokat teremtett és hosszú távon megalapozta a fejlődést.

- Önkritika: a modell korlátai és kihívásai: Bár a hangvétel alapvetően a PT-korszak eredményeit védi, a mű fontos önkritikus elemeket is tartalmaz. Rámutat a PT-kormányzás strukturális korlátaira: például arra, hogy a történelmi egyenlőtlenségek és a brazil gazdaság függőségi sajátosságai miatt a társadalmi átalakulás csak egy bizonyos pontig volt gyorsítható. A szerzők elismerik, hogy 13 év alatt nem sikerült minden problémát megoldani – nem épült le teljesen a szegénység, nem sikerült gyökeresen megreformálni az adórendszert az igazságosság jegyében, és az állam működésének hatékonyságán is maradt javítanivaló. Dilma Rousseff egy külföldi bemutatón megjegyezte: „nyilvánvaló, hogy nem tudtuk 13 év alatt teljesen megoldani azt, hogy a szegény, javarészt fekete lakosság minőségi oktatáshoz jusson – ez lehetetlen is lett volna”. Ezek a korlátok azonban nem vonják kétségbe az elért vívmányokat, inkább kijelölik a folytatás szükséges irányait.

- Harc a narratíváért – a puccs és a “hazugságfüggöny”: A könyv egyik központi állítása, hogy a 2016-os Dilma-ellenes impeachment illegitim hatalomátvétel volt, amelyet tudatos dezinformációs kampány előzött meg. Dilma Rousseff előszavában kifejti: “Gyakran mondják, hogy a háború első áldozata az igazság, és Brazíliában sem volt ez másképp. A 2016-os parlamenti puccs első áldozata a demokrácia mellett az igazság volt”. A puccsot megelőzően az ellenzéki politikai és gazdasági erők, valamint a velük szövetséges média számos valótlanítást terjesztett a közvéleményben a PT-kormányokkal kapcsolatban. A könyv tételesen cáfolja ezeket a vádakokat, melyek szerint “a PT csódbba vitte Brazíliát, felelőtlen költségekbe hajszolta az államot, tönkretette a Petrobras állami olajvállalatot, soha nem látott korrupciós rendszert hozott létre, túlduzzasztotta a közbürokráciát, és veszélyes ideológiai külpolitikát folytatott”. A szerzők szerint ezek a vádak egy “hazugságfüggöny” alkottak, amelynek célja az volt, hogy elfedje a PT-kormányok rendkívüli társadalmi, politikai és gazdasági örökségét. A könyv egyik fontos érve tehát az, hogy a Dilma elleni eljárás és

általában a PT démonizálása mögött politikai indítékú manipulációk álltak, nem pedig pusztán az említett kormányok hibái.

- A puccs utáni visszalépés és annak kritikája: A mű éles kritikával illeti a 2016 utáni konzervatív kormányzatot (Michel Temer adminisztrációját), amelyet “golpista”, azaz puccsista kormányként emleget. Rámutatnak, hogy ez a kormány rövid idő alatt olyan “romboló és regresszív” reformokat vezetett be, amelyek visszavetették Brazíliát a szociális és gazdasági fejlődés útjára. Ilyen volt például az alkotmányos közkiadás-plafon bevezetése (amely hosszú távra befagyasztotta a szociális kiadásokat, pl. az oktatásban és egészségügyben), a munkajogi törvények gyengítése és a privatizációk felgyorsítása. A szerzők szerint ezen lépések eredményeként Brazília ismét a társadalmi szakadék felé sodródott: nő az egyenlőtlenség, visszatérhet az éhezés és gyengülnek a demokratikus intézmények. Ezt a folyamatot a könyv úgy jellemzi, mint “az ország kifosztását néhány privilégiumos kisebbség javára”, szembeállítva a korábbi éra népszerű politikáival. A szerzők e kritika révén alátámasztják fő tézisüket, miszerint a PT örökségét tudatosan rombolták le a puccs után, ezért annak védelme és megőrzése létfontosságú a nemzet jövője szempontjából.

- Következtetés: az örökség mint út a jövőbe: A könyv végső konklúziója, hogy Brazília számára a válságból kivezető út csakis a demokratikus rend helyreállításán és a PT-kormányok progresszív örökségén alapulhat. Mercadante és Zero egyértelműen leszögezik: ha az ország le akarja győzni a puccs okozta válságot, a társadalmi és gazdasági visszalépést meg akarja állítani, és újra fejlődési pályára kíván állni, akkor építenie kell a 2003–2016 közötti időszak vívmányaira. Úgy fogalmazzák, hogy a PT-korszakban lefektetett alapelvek – úgymint a széleskörű társadalmi befogadás, az esélyteremtés mindenkinek, a jövedelemelosztás javítása, a szegénység felszámolása, a belső fogyasztói piac erősítése, az oktatás és egészségügy kiterjesztése, a demokratikus intézmények részvételi jellegének növelése, a korrupció elleni pártatlan küzdelem, a jóléti állam megerősítése, a nemzeti szuverenitás védelme és a fenntartható fejlődés – kell hogy iránytűként szolgáljanak egy új fejlődési ciklus számára. A szerzők szerint a 2018-as választás és azon belül Lula esetleges visszatérése kulcsfontosságú lenne e pozitív jövőkép megvalósításához. Konkrét politikai következtetésként megfogalmazzák, hogy a válság leküzdésének két előfeltétele van: politikailag legyőzni a puccsista erőket, és megakadályozni, hogy azok egy újabb manőverrel megfosszák a népet a demokratikus választás lehetőségétől (értsd: hogy ne tilthassák el Lula népszerű jelöltségét). Összegzésképpen a könyv azt üzeni, hogy a brazil progresszió jövője a múlt pozitív örökségén alapul – vagyis a PT kormányok alatt felhalmozott tapasztalatok és intézmények jelentik azt az örökséget, amely a jövő záloga.

Politikai és társadalmi kontextus

A könyv megértéséhez fontos áttekinteni a korabeli brazil politikai-társadalmi helyzetet, amelyben ez a mű megszületett. 2016-ban Brazília súlyos politikai válságon esett át: Dilma Rousseff újraválasztott elnököt egy vitatott impeachment-eljárással eltávolították hivatalából, amit a PT és támogatói “parlamenti puccsnak” minősítettek. A háttérben ott húzódott a gazdasági recesszió (2015-ben a GDP visszaesése), valamint a Lava Jato korrupciós nyomozás, amely számos politikust – köztük PT-seket – érintett. A Dilma elleni vádak formálisan költségvetési szabálytalanságokról szóltak, de a PT narratívája szerint ez csak ürügy volt egy demokratikusan megválasztott, baloldali kormány elmozdítására. A könyv megállapítja, hogy a Dilma elleni összehangolt támadást intenzív média- és politikai dezinformáció kísérte: a jobboldali erők azt a képet festették a közvélemény előtt, hogy a PT kormányok „tönkretették az országot”, miközben a valós eredményeikről kevés szó esett. A

politikai háború első áldozata valóban az igazság lett – állapítja meg Dilma Rousseff, utalva arra, hogy a média által sulykolt hamis vádak megágyaztak a kormányváltásnak.

Az impeachmentet követően Michel Temer, Dilma konzervatív alelnöke vette át az elnöki posztot, és gyökeresen más irányt szabott a politikának. A társadalmi kontextus gyors változáson ment keresztül: a PT hívei tiltakozó mozgalmakat indítottak (pl. “Não vai ter golpe!” – “Ne legyen puccs!” jelszóval), míg a másik oldalon a korrupció elleni haragra és a gazdasági nehézségekre hivatkozva sokan támogatták a váltást. A Temer-kormány neoliberális reformokba kezdett, amelyek sokak szerint a szociális vívmányok visszafordításával jártak. Ekkor kezdődött meg a PT-korszak számos politikájának leépítése: befagyasztották 20 évre az állami kiadásokat (ami az oktatás, egészségügy forrásait korlátozza), lazítottak a munkajogi védelmen, és leállítottak több társadalmi programot. Társadalmilag ez növekvő bizonytalanságot eredményezett, a szegényebb rétegek körében nőtt a félelem a jövőt illetően, és újra megjelent a nyomor jele (pl. hajléktalanság, éhezés emelkedése). Politikailag pedig a PT marginalizálása zajlott: Lula exelnököt 2018 áprilisában – sokak szerint megalapozatlan vádak nyomán – börtönbe zárták, ezzel gyakorlatilag kizárva a 2018-as elnökválasztásból. Ezt a szerzők a “puccs a puccsban” stratégiájának nevezik – arra utalva, hogy nem csak a hivatalban lévő elnököt távolították el, hanem a legnépszerűbb ellenzéki vezetőt is igyekeztek félreállítani. Ebben a rendkívül polarizált légkörben és demokratikus válságban született meg a könyv, 2018 folyamán, amikor is a PT vezető értelmiségije és politikusai szükségét érezték, hogy átfogóan dokumentálják és megvédjék mindazt, amit az előző évtizedben elértek.

Fontos társadalmi kontextus még a nemzetközi dimenzió: Latin-Amerikában ekkoriban több baloldali kormány bukott meg vagy került nyomás alá (Argentína, Ecuador, stb.), így a brazil események egy tágabb regionális trendbe illeszkedtek. A könyv kiadásában részt vett a latin-amerikai szociológiai hálózat, a CLACSO is, ami jelzi, hogy a PT örökségének védelme egyben egy nemzetközi baloldali szolidaritási ügy is volt. A társadalmi kontextus tehát egy olyan időszak, amikor Brazíliában a demokratikus intézményekbe vetett hit megingott, a társadalom politikai törésvonalak mentén kettészakadt, és sokan attól tartottak, hogy az előző évtized szociális vívmányai el fognak veszni. Erre a helyzetre reagálva a könyv expliciten vállalja, hogy egyszerre történelmi dokumentáció és politikai állásfoglalás: igazságtétel a PT-kormányoknak a közvélemény előtt, és kiáltvány a progresszív erők jövőbeli teendőihez.

Kritikai fogadtatás és jelentőség a brazil politikai diskurzusban

Fogadtatás Brazíliában: A kötet megjelenése idején (2018) Brazíliában rendkívül megosztó volt a politikai légkör, így a fogadtatás is erősen pártpolitikai színezetű volt. A baloldali és progresszív körök – különösen a PT szimpatizánsai – üdvözölték a művet, mint időszerű és fontos összefoglalását a PT-kormányok eredményeinek. A könyvet a PT hivatalos kommunikációs csatornáin és szövetségesei lelkesen népszerűsítették. A digitális változatot már a megjelenés napján tízezrek töltötték le, jelezve az aktivista és értelmiségi bázis érdeklődését. A PT 2018-as választási kampányában is visszaköszött a könyv üzenete: a párt politikusai hivatkoztak a benne foglalt adatokra, amikor Lula és Dilma kormányzásának sikereit próbálták bizonyítani. Ugyanakkor a jobboldali sajtó és a PT politikai ellenfelei részéről a mű inkább szkepticizmussal vagy kritikával találkozott. Sok konzervatív kommentátor egyszerűen a PT öngazoló propagandakiadványának bélyegezte, és nem fordított rá nagy nyilvánosságot. Főáramú könyvkritikák alig születtek róla a független médiumokban, ami részben annak tudható be, hogy a tartalma markánsan pártos jellegű. Az ellenzéki véleményformálók inkább a könyv létezésének tényét használták fel arra, hogy a PT-t vádolják múltja idealizálásával. Ennek ellenére a brazil politikai diskurzusban a kötet

fontos hivatkozási ponttá vált a baloldalon: gyakran idézték adatait a közösségi médiában és vitacikkekben, amikor a 2000-es évek eredményeit állították szembe a későbbi évek visszaesésével. A kötet tehát megerősítette a PT saját narratíváját, és keretet adott a híveknek ahhoz, hogy érveiket rendszerezettebben fogalmazzák meg a közbeszédben.

Nemzetközi jelentőség: Érdekes módon a mű hatása túlnyúlt Brazília határain. Mivel a CLACSO (Latin-amerikai Társadalomtudományi Tanács) gondozásában spanyol nyelvű kiadás is készült belőle Buenos Airesben, a könyvet a latin-amerikai baloldali értelmiség is figyelemmel kísérte. 2018 tavaszán Dilma Rousseff személyesen mutatta be a könyvet több nemzetközi fórumon is. Áprilisban az Egyesült Államokban, a Berkeley Egyetemen rendezett konferencián mutatták be az angol nyelvű fordítást (“PT Governments: A Legacy for the Future”), ahol Dilma előadást tartott a brazil demokrácia helyzetéről és védelmébe vette a PT örökségét, különösen az oktatás terén elért eredményeket, mint a jövőbe mutató értékeket. Kiemelte, hogy a brazil demokráciát rendkívüli intézkedések fenyegetik, utalva Lula bebörtönzésére és arra, hogy e lépések aláássák a demokratikus rendszert. A könyv angol nyelvű bemutatását nyugati egyetemi közegben a PT tudatos lépésének tekinthetjük a nemzetközi közvélemény tájékoztatására. Ugyancsak májusban Buenos Airesben, a Nemzetközi Könyvvásáron is sor került egy eseményre, ahol Dilma és több latin-amerikai baloldali vezető jelenlétében mutatták be a könyv spanyol kiadását az argentin közönségnek. Ezek az események azt jelezték, hogy a “Gobiernos del PT: un legado para el futuro” nem csupán egy hazai politikai vitairat, hanem a latin-amerikai progresszív mozgalmak közös tapasztalatának része, amelyből más országok baloldali erői is inspirációt meríthettek.

Összességében a kritikai fogadtatás megosztott volt: hívei szerint a könyv hitelesen és adatgazdagon dokumentálta a PT sikereit, és fontos ellen-narratívát adott a jobboldali diskurzussal szemben; kritikusai szerint viszont egyoldalú és a PT hibáit figyelmen kívül hagyó írás, amely inkább politikai pamfletként értelmezhető. Mindenesetre a könyv jelentősége vitathatatlan a brazil politikai diskurzusban: a 2003–2016 közötti időszak mérlegének megvonásával zsinórmértéket állított a későbbi kormányok teljesítményének megítéléséhez. A Bolsonaro-éra (2019–2022) alatt, amikor a társadalmi mutatók több téren romlottak, a baloldali publicisták rendszeresen visszautaltak a kötet által ismertetett adatokra, hogy érzékeltessék a kontrasztot a PT időszaka és az azt követő évek között. Így a “PT örökség” fogalma – amelyet e könyv is népszerűsített – a politikai viták tartós elemévé vált Braziliában.

További releváns háttérinformációk

A kötet keletkezése és szerkesztése: Fontos megemlíteni, hogy a “Gobiernos del PT: un legado para el futuro” valójában gyűjteményes munka, amelyet Mercadante és Zero szerkesztőként/koordinátorként jegyez. A könyv fejezeteit több mint harminc szerző írta, akik többségében a PT kormányok magas rangú tisztségviselői, szakpolitikusai vagy szakértői voltak. Maga Dilma Rousseff írta a könyv előszavát (Presentación), amelyben megadja a mű alaphangját és politikai célkitűzését. A szerzők között találjuk Guido Mantegát (Lula egykori pénzügyminiszterét), Fernando Haddadot (volt oktatási minisztert, São Paulo későbbi polgármesterét), Tereza Campellót (a Bolsa Família programért felelős szociális minisztert), Miriam Belchiort (korábbi költségvetési és tervezési minisztert), Lindbergh Fariast (PT-s Szenátort), Gleisi Hoffmann-t (a PT elnökét, volt kabinetminisztert), Marcio Pochmannt (közgazdász, az IPEA volt elnöke), Emir Sadert (baloldali szociológus), valamint számos más szakértőt és politikust a PT holdudvarából. Ez a szerzőgárda garantálja, hogy a könyv első kézből származó tapasztalatokat és szakpolitikai ismereteket sűrít magába – a fejezetek írói maguk is alakítói voltak azoknak a politikáknak, amelyeket elemeznek. A kötet 2018-ban

jelent meg, közös kiadásban a Fundação Perseu Abramo és az argentin székhelyű CLACSO kiadó gondozásában. A kiadvány nyílt hozzáférésű (open access) formában jelent meg, PDF változata ingyenesen letölthető volt, ami jelzi, hogy a cél a minél szélesebb körű terjesztés és ismeretterjesztés volt, nem pedig a profitszerzés.

A cím jelentése és üzenete: A spanyol cím – “Gobiernos del PT: un legado para el futuro” – szó szerint azt jelenti: “A PT kormányai: örökség a jövő számára”. Ez már önmagában összefoglalja a könyv üzenetét. Az alcím azt sugallja, hogy a Lula és Dilma által vezetett kormányzatok olyan maradandó értékeket és eredményeket hoztak létre, amelyek túlmutatnak saját idejükön, és amelyekre a jövő Brazíliáját építeni lehet. A könyv készítői a “legacy” (örökség) fogalmát pozitív értelemben használják: szerintük a PT időszak hagyatéka nem elvesztegetett múlt, hanem aktív erőforrás a jövő politikai cselekvéshez. Ugyanakkor a címben benne rejlik egy figyelmeztetés is: ha ezt az örökséget nem ismerik el vagy semmisítik meg (ahogy 2016 után történt), akkor a jövő generációi egy rosszabb Brazíliát örökölhetnek. A cím “a jövő számára” kitétele arra utal, hogy a könyv célja nem pusztán múltidézés, hanem útmutatás a jövőhöz – a szerzők szándéka szerint a kötet tanulságai egy majdani demokratikus kibontakozást segíthetnek elő.

Helye a brazil politikai irodalomban: E mű illeszkedik abba a brazil politikai-publicisztikai hagyományba, amelyben leköszönő vagy ellenzékbe szorult kormányzatok tagjai könyvben összegzik tapasztalataikat. Összehasonlításképp Lula elnök is adott ki emlékiratokat és interjúköteteket, Dilma Rousseff pedig szintén írt könyvet elnöksége nehéz időszakáról. A “Gobiernos del PT: un legado para el futuro” annyiban különleges, hogy kollektív mű és kifejezetten szakpolitikai fókuszú. Nem pusztán memoár vagy politikai esszé, hanem adatokkal, elemzésekkel alátámasztott tanulmánygyűjtemény, amely tudományos igénnyel próbálja dokumentálni a kormányzati teljesítményt. Emiatt a könyv forrásként szolgálhat nem csak politikusok, de kutatók, diákok számára is, akiket érdekel a brazil gazdasági csoda és visszaesés története. A CLACSO kiadás garantálta, hogy a mű nemzetközi akadémiai körökben is elérhető legyen, és például Latin-Amerika-szakos egyetemi kurzusokon vagy politikatudományi kutatásokban hivatkozási alapként használhassák.

Összefoglaló értékelés: Az “A PT kormányai: örökség a jövőnek” című könyv egyaránt tekinthető politikai dokumentációnak, polémiai műnek és stratégiai tervezetnek. Részletes szerzői gárdája és adatgazdag tartalma miatt unikális lenyomata a 21. század eleji brazil baloldali kormányzásnak. Bár elfogultsága nyilvánvaló – hiszen maguk a felelősök írják le saját sikereiket –, a benne foglalt információk értékesek a brazil politika megértéséhez. A könyv üzenete, miszerint a múlt haladó eredményeire építve lehet csak jobb jövőt teremteni, nem csupán Brazíliában, hanem általánosságban is releváns gondolat a politikában. A mű jelentőségét növeli, hogy időállóan bizonyult: mondanivalója ma is visszhangzik a brazil politikai diskurzusban, különösen ami a szociális igazságosság és demokrácia védelmét illeti. Mercadante és Zero könyve tehát egyszerre lezárása egy korszaknak és felhívás egy új korszak megalapozására – valóban örökség a jövő számára.

María Florencia Basso: Volver a entrar saltando: memoria y arte en la segunda generación de argentinos exiliados en México

A mű fő témája és célja

María Florencia Basso *Volver a entrar saltando: memoria y arte en la segunda generación de argentinos exiliados en México* című műve a művészet, az emlékezet és a politikai száműzetés összefüggéseit vizsgálja az Argentínából Mexikóba menekült családok második generációjának körében. A szerző fókuszra kifejezetten azokra a vizuális művészeti alkotásokra irányul, amelyeket az argentin katonai diktatúra (1976–1983) elől Mexikóba menekült családok gyermekei – az úgynevezett argenmex (argentín-mexikói) identitású második generáció – hoztak létre, miután visszatértek Argentínába. A mű fő célja az identitás és emlékezet többszólamúságának feltárása: Basso azt kutatja, miként fonódnak össze a különböző emlékezetek (a személyes, családi és kollektív múlt) az argenmex identitás konstrukciójában, és mindezt egy kortárs művészeti alkotásokat tartalmazó korpuszon keresztül vizsgálja. A szerző kiemelt hipotézise szerint az egyes művészeti médiumok specifikus sajátosságai – így a fotográfia, a test (performansz) és a tárgyi/installációs művészet – privilegizált teret nyújtanak a traumatikus emlékek feldolgozásához és átadásához, különösen az exilemmel és a hazatéréssel kapcsolatos trauma esetében. Más szavakkal, Basso úgy véli, hogy a művészet médiumai olyan eszközök, melyekkel a második generáció tagjai hatékonyan dolgozhatják fel saját vagy szüleik traumáit, és közvetíthetik ezeket az élményeket a tágabb közösség felé.

Kulturális és történelmi kontextus

A mű által vizsgált témakör szorosan kapcsolódik az argentin történelem egyik legsötétebb fejezetéhez, az 1970-es évek állami terrorral kísért időszakához és az azt megtestesítő katonai diktatúrához (1976–1983). A “Proceso de Reorganización Nacional” néven ismert katonai rezsím idején a rezsím politikai ellenfeleit és civilek tízezreit üldözték és hallgattatták el. Az állami terror eszköztárába tartoztak többek között az alábbiak:

- politikai indíttatású üldöztetés, önkényes letartóztatások és a szisztematikus kínzás,
- desaparecidos – több tízezer ember erőszakos elrablása és „eltüntetése” (az áldozatokat titokban meggyilkolták, holttestük nem került elő),
- újszülöttek és kisgyermekek családtól való elragadása és illegális örökbeadása (az elrabolt gyermekek esete),
- a lakosság megfélemlítése, valamint sokak száműzetésbe kényszerítése – az emigráció is a rezsím által elkövetett emberi jogi jogsértések részének tekinthető.

Az üldöztetés elől menekülve számos argentin hagyta el az országot politikai okokból a 1970-es években. Mexikó kiemelkedő befogadó országgá vált az argentin menekültek számára – a latin-amerikai szolidaritás jegyében a mexikói kormány és társadalom sok emigránst fogadott be. A száműzöttek családjai Mexikóban telepedtek le, és ott gyermekek egy egész generációja nőtt fel két kultúra között. Ezek a gyerekek – akikre Basso az “argenmex” (argentín-mexikói)

kifejezést használja – kettős kulturális identitással rendelkeztek: egyszerre kötődtek a mexikói környezethez, ahol nevelkedtek, és családi gyökereik révén az argentin örökséghez. A diktatúra bukása után (1983-tól kezdődően) sok száműzött család tért vissza Argentínába, magukkal hozva Mexikóban született vagy nevelkedett gyermekeiket. A hazatérés azonban újabb kihívásokat szült: Basso rámutat, hogy a második generáció tagjai közül sokan “mexikanizáltak” lettek az évek során, így számukra Mexikó elhagyása és az argentinai letelepedés ismételt gyökértelenséget jelentett, egyfajta kettős száműzetést. Az otthonuknak tekintett Mexikótól való elszakadás mély hiányérzetet és melankóliát váltott ki bennük, és amikor visszatértek szülőföldjükre, gyakran „különc idegenként” (bicho raro) tekintettek rájuk Argentínában, mivel sem teljesen odatarozónak, sem teljesen kívülállónak nem érezték őket. Ez a sajátos helyzet – a két ország közti „ingázás” az identitásban – adja a könyv kulturális és történelmi háttérének gerincét. A *Volver a entrar saltando* tehát ebben a kontextusban vizsgálja, miként jelenik meg a közelmúlt traumatikus történelme és az emigrációs tapasztalat a második generációs emigránsok művészeti emlékezetében.

Fontos kulturális kontextus az is, hogy Argentína poszt-diktatórikus társadalmában az 1980-as évektől erős emlékezetpolitikai és emlékezetkulturális fordulat ment végbe. A társadalom és a művészek intenzíven kezdtek foglalkozni a múlt feltárással, a trauma emlékezetével és az igazságtétellel. A 2000-es évektől Andreas Huyssen nyomán gyakran emlegetik a “múlt felé fordulás” vagy “emlékezetboom” jelenségét, amely világszerte és Latin-Amerikában is megfigyelhető – a társadalmak egyfajta “emlékezet-mániával” igyekeznek feldolgozni a múltbeli diktatúrák és népi traumák traumáit. Argentínában a diktatúra utáni évtizedekben a kollektív emlékezet formálásának központi színterévé vált a kultúra: a képzőművészet, az irodalom, a film és a performansművészet is mind szerepet vállalt abban, hogy a társadalom szembenézzen a közelmúlt erőszakos örökségével. Ebben a folyamatban új társadalmi szereplők is megjelentek az emlékezet ápolásában és az igazság követelésében – ide tartoznak például az áldozatok gyermekei. Az 1990-es években szerveződött H.I.J.O.S. (az eltűntek „Fiainak és Lányainak” csoportja) vagy a Hijos e Hijos del Exilio (az emigránsok fiai és lányai) olyan kollektívák, amelyekben a második generáció tagjai aktív szerepet vállaltak a múlttól szóló diskurzus formálásában. E történelmi és kulturális közeg ismerete kulcsfontosságú Basso munkájának megértéséhez, hiszen a könyv ezen emlékezetközpontú társadalmi légkörben vizsgálja a művészet és emlékezet összefonódását a diaszpóra második generációjának életében.

Módszertani megközelítés

Basso kutatása interdiszciplináris módszereket alkalmaz, ötvözve a történelmi, antropológiai és művészettudományi megközelítéseket. A munka eredetileg a La Plata-i Nemzeti Egyetemen (UNLP) megvédett történelem és emlékezet mesterképzős szakdolgozat volt, amelyet a szerző a publikálás kedvéért könyvformává dolgozott át. A könyv öt fejezetre tagolódik, melyek mind egy-egy központi kérdéskört járnak körbe. Már a bevezetésben megfogalmazódnak azok a kutatói kérdések, amelyek irányítják az elemzést: például Milyen művészeti médiumok alkalmasak a trauma emlékeinek feldolgozására és átadására?, Mi a művészet specifikus szerepe ebben a kontextusban?, Milyen kapcsolat fedezhető fel a rituálé, a gyász és a művészet között?, illetve Milyen helyet foglal el a művészet a nyilvános térben és a kollektív emlékezet alakításában? Itt már megjelennek azok a témák, amelyek keretet adnak a vizsgálatnak, biztosítva, hogy a szerző rendszerezett módon tárja fel a témát.

A kutatás két fő empirikus pillérre támaszkodik. Elsőként Basso terepmunkát végzett Mexikóban: történelmi feltárási kutatást folytatott, hogy rekonstruálja az argentin emigránsok művészeti és kulturális tevékenységeit a száműzetés éve alatt (1974–1983 között). Ennek

során elsődleges forrásokat gyűjtött és elemzett, ideértve például emigránsok által kiadott korabeli újságokat, művészeti projektek dokumentációit, fotóarchívumokat, valamint a mexikói emigráns közösség emlékezete szempontjából releváns egyéb anyagokat. Második lépésként a szerző visszatért Argentínába, és félig struktúrált mélyinterjúkat készített az argenmex identitású művészekkel és más érintett személyekkel. Ezek az interjúk – amelyek között szerepelnek a második generáció emigráns művészeinek vallomásai és élménybeszámolói – lehetővé tették, hogy a kutatás ne csupán a műalkotások elemzésére, hanem az alkotók személyes perspektíváira is építsen. Az interjúalanyok saját szavaikkal mesélték el élményeiket a száműzetésben töltött gyermek évekről, a mexikói életükről és az argentinai hazatérésről, valamint arról, hogyan jelenik meg mindez a művészi önkifejezésükben. A személyes hangvételi narratívák és érzelmi reflexiók bevonása révén Basso kutatása emberközelű és árnyalt képet nyújt az argenmex identitásról: megmutatja azokat az érzelmi árnyalatokat, kötődéseket és konfliktusokat, amelyek a második generáció identitáskonstrukcióját formálják.

A módszertan fontos eleme a művészeti alkotások esettanulmány-szerű elemzése is. Basso egy előre meghatározott művészeti korpuszt vizsgált: olyan vizuális műveket (fotósorozatokat, performanszokat, installációkat, stb.), amelyeket argenmex művészek hoztak létre a közelmúlt történelmi traumáinak tematizálására. Az alkotások kiválasztása tudatos volt, hogy a művészi médiumok sokféleségét bemutassa – a könyv fejezetei külön tárgyalják a fotóalapú művészetet, a test/performansz művészetet és a tárgyinstallációkat a memória feldolgozásában. A szerző az egyes műveket részletesen leírja és értelmezi, összevetve azokat a történelmi háttérrel és az alkotók interjúiban elmondottakkal. E komplex módszertani megközelítés – mely ötvözi a történelmi dokumentumkutatást, az oral history típusú interjúkat és az esztétikai elemzést – biztosítja, hogy a könyv egyszerre legyen megalapozott tudományos munka és érzékeny, a személyes tapasztalatot is tükröző narratíva. Módszertani szempontból Basso kutatása így példaértékű a kortárs emlékezetkutatás területén, ahol egyre inkább előtérbe kerül a többféle forrás és perspektíva együttes vizsgálata a múlt traumáinak megértéséhez.

A főbb érvek és elemzések

Basso munkájának központi érve az, hogy a második generációs emigránsok sajátos, hibrid identitása és történelmi tapasztalata a művészetben nyer formát, és ezen keresztül válik kommunikálhatóvá a szélesebb társadalom felé. A könyv rávilágít, hogy az argenmex generáció – amely se nem teljesen argentin, se nem teljesen mexikói – a művészet nyelvén dolgozza fel kettős gyökerűségét és a vele járó traumatikus élményeket (száműzetés, majd hazatérés). Basso szerint ezek a fiatalok a hazatérés után gyakran aktív politikai és művészeti szereplőkké váltak, hogy feldolgozzák és láthatóvá tegyék saját helyzetüket: a családon belüli „passzív gyermek” szerepből kilépve tudatos emlékezetörzökké és alkotókká léptek elő, például művészeti projektekben és civil kezdeményezésekben (mint a H.I.J.O.S. vagy a Hijos del Exilio) vállalva szerepet. A könyv állítása szerint a művészi önkifejezés ilyen formái kulcsszerepet játszanak a trauma feldolgozásában: az alkotás folyamata egyszerre személyes gyász munka és kollektív emlékezetformálás.

Basso öt fejezeten át mutatja be ezeket az érveket, mindegyikben más-más művészeti médiumra és példára koncentrálna. Az alábbiakban összefoglaljuk a fő elemzési területeket és példákat:

Fotóalapú művészet és az emlékezés

Az elemzés első szakasza a fotográfiát mint emlékezetközvetítő médiumot vizsgálja. Basso

két jelentős alkotást emel ki: Soledad Sánchez Goldar “Fotos Lavadas” (2005) című művét és Inés Ulanovsky “Fotos tuyas” (2001–2002) sorozatát. Ezekben az alkotásokban a fénykép központi szerepet kap, de nem a hagyományos művészi fotózás értelmében. Mindkét mű az amatőr vagy családi fényképek újrahasznosítására épül, új kontextusba helyezve azokat. Basso rámutat, hogy a fotográfia itt többféle jelentéstartalommal bír: egyrészt, a fénykép mint dokumentum és tanú jelenik meg – utalva arra a gyakorlatra, ahogy az argentin emberi jogi szervezetek a hozzátartozók fényképeit hordozzák, mint a desaparecidos létének bizonyítékát és az igazságkeresés eszközét. Másrészt a fotó mint ereklye vagy talizmán funkcionál a családtagok számára – a hiányzó szerettek portréi szentként tisztelt emlékekké válnak, melyeket a családtagok őriznek és amelyekbe kapaszkodnak. Harmadrészt megjelenik a családi album fotója mint az otthon hordozható darabja: az emigrációba magukkal vitt családi képek segítettek az emigránsokat abban, hogy a távolban is kapcsolatban maradjanak otthon maradt rokonaik emlékével.

Goldar és Ulanovsky művei ezen hétköznapi fotókat és emlékeket emelik be a művészet terébe, és új jelentésrétegekkel ruházzák fel őket. A Fotos Lavadas és a Fotos tuyas projekteknél a művészek a fotókat sokszor performatív vagy rituális módon használják (például a fotók vízben való megmosása vagy kiállítóteremben való installálása által). Ennek hatására a fényképek áttetsző emlékeztetőkké és közös gyászterekké válnak. Basso értelmezésében ezek az alkotások azt eredményezik, hogy a magánjellegű gyászélmény nyilvános emlékezeti narratívává alakul. A nézőket bevonják a gyász és emlékezés folyamatába: a kiállított vagy performansz keretében használt fotók előtt megállva a közönség is részese lesz a műfeldolgozásnak. Mindkét mű kiemeli a családi kötelékek szerepét – a fotókon szereplő eltűnt családtagok emléke áll a középpontban –, és a fényképet a távollét tárgyasult szimbólumává teszi. Basso hangsúlyozza, hogy a fotó mint tárgy egyfajta szent relikviává válik a művekben: olyan helyre, ahol az eltűnteket „ápolják, csodálják és felidéznek”.

Test, performansz és rituálé

A következő elemzési terület a test és a performatív akciók szerepét vizsgálja az emlékezetmunkában. Basso itt is két példát tárgyal részletesen. Az egyik Magdalena Jitrik tevékenysége, különösen részvétele a Taller Popular de Serigrafía (TPS, 2002–2007) nevű argentin művészcsoportban, illetve a H.I.J.O.S. emberi jogi csoport Mesa de Escrache Popular akcióiban. A másik példa Soledad Sánchez Goldar “Tres bellas heridas” (Három szép seb, 2007) című performansza.

Magdalena Jitrik esete rámutat, hogyan kapcsolódhat össze az ifjúsági identitáskeresés, a művészet és a politikai aktivizmus a második generáció élményvilágában. Basso bevezeti az “ifjúsági identitás” fogalmát, amely alatt azokat az új elemeket érti, amelyek a második generáció sajátos élményeiből fakadóan formálják a fiatalok önazonosságát. A TPS és a H.I.J.O.S. akciói során Jitrik és társai kollektív művészeti-politikai eseményeket hoztak létre: szitanyomott plakátokat készítettek és ragasztottak ki az utcákon, nyilvános teret elfoglaló demonstrációkat (ún. escraches) szerveztek, melyekkel az egykori elnyomókat szembesítették tetteikkel. Ezekben az akciókban a test egyszerre vált médiumává a művészetnek és eszközévé a tiltakozásnak. Basso elemzése szerint a résztvevők teste “hordozófelületté” vált azáltal, hogy plakátokat ragasztottak, falakat dekoráltak – a test cselekvő jelenléte nélkül nem jöhettek volna létre ezek a vizuális üzenetek. Ugyanakkor a közös akcióban résztvevő emberek egy kollektív test részévé is váltak: az egyéni testek összeadódva egy közösségi performanszt hoztak létre, ahol alkotók és résztvevők együtt váltak az emlékezet és igazságkövetelés hordozóivá. Basso ezt a jelenséget “művészi aktivizmusnak” nevezi, amely

a második generáció sajátja: a művészet és a politika határán mozgó akciók révén a fiatalok aktívan formálták az emlékezet kultúráját és követelték a múlt feltárását.

Soledad Sánchez Goldar *Tres bellas heridas* című performansza egy másik megközelítést példáz a test emlékezetközvetítő szerepére. Ez egy kiállítóteremben előadott művészi esemény volt, amelyben a művész a saját testét és személyes tárgyakat használt fel az előadás részeként. A performansz során különböző elemek – például intim családi rituáléokra utaló mozzanatok, személyes gyász kifejeződései – jelentek meg művészi szimbolikával átszőve. Basso rámutat, hogy Goldar művében a privát és személyes pillanatok (melyek a családi gyászhoz és az elvesztett otthonhoz kötődnek) átkerülnek a nyilvános kiállítás terébe, ahol a közönség szemtanújává válik egy intergenerációs párbeszédnek. A performansz rituális jellege különösen fontos: a művész által végzett cselekvések a hozzátartozás és a személyes gyász rítusait idézik fel, így a közönség egy rituálé tanújává, részben részesévé válik. Az előadás inter- és transzgenerációs kapcsolódást hoz létre: a művész a saját testén és élményein keresztül kapcsolja össze a generációkat – az ő személyes fájdalma és családi története által a nézők a kollektív történelem (a diktatúra és az emigráció) új megértéséhez jutnak. Összességében a test és performansz fejezet fő üzenete az, hogy a testi jelenlét és akció képes hidat verni a privát trauma és a kollektív emlékezet között. A test, legyen az az utcán plakátot ragasztó aktivistaké vagy a galériatérben sebeket megjelenítő művészé, az emlékezet hordozójává és megosztójává válik, egyszerre lehetővé téve az egyéni gyász kifejezését és a közösségi emlékezés létrejöttét.

Tárgyak és az emlékezet tárgyi hordozói

A negyedik fejezetben Basso a tárgyak használatát elemzi a művészi emlékezetmunka részeként. Itt olyan alkotásokat vizsgál, amelyekben hétköznapi objektumok válnak az emigrációs emlékek hordozóivá és szimbólumaivá. A könyv több művet is tárgyal ebben a témában, például: Mercedes Fridanza *“Árbol del desexilio”* (A „visszaexilezés” fája, 2006–2010) és *“7 historias”* (7 történet, 2008) című munkáit; Tomás Alzogaray Vanella *“Un niño de 30 años”* (Egy 30 éves gyermek, 2006) és *“El niño que odia”* (A gyermek, aki gyűlöl, 2007–2011) című alkotásait; valamint Liza Casullo és Federico Joselevich Puiggrós közös projektjét, az *“El objeto del exilio”* (Az emigráció tárgya, 2013) című installációt. E művekben olyan hétköznapi tárgyak jelennek meg művészeti kontextusban, mint például bőröndök, ruhadarabok, füzetek, kerámiák, fényképek vagy rajzok. Ezek a tárgyak mind hordozhatóak és szállíthatóak, akár csak maguk az emigránsok, akik ezeket magukkal vitték az otthonukból egy idegen országba.

Basso elemzése szerint a tárgyak ilyen művészi felhasználása a száműzetés emlékeinek esszenciáját ragadja meg. A bőrönd például önmagában is az utazás és a kényszerű távozás szimbóluma, a benne levő személyes tárgyak pedig egy élet fragmentumait jelentik, amelyeket az emigráns magával cipelt. A könyv rámutat, hogy ezekben az alkotásokban a tárgyakhoz kötődő emlékek pozitív és negatív érzelmi tartalmak keverékét hordozzák. Megjelenik bennük egyrészt a befogadó ország (Mexikó) iránti hála és nosztalgia – sok alkotás érzékelteti, hogy az emigránsok számára Mexikó biztonságot és új otthont jelentett, amelynek kultúráját megszerették és sajátjuknak érezték. Ugyanakkor ott vannak a fájdalmas emlékek is: a szülőföld elvesztése, a hazatérés nehézségei, az identitás megosztottsága. A tárgyakban egyidejűleg van jelen az emlékezés két pólusa: az örömteli vagy megnyugtató emlékek és a trauma lenyomatai.

Basso felsorol számos fogalmat, amelyek e tárgy-művekben megjelennek: a menedéksország utáni vágyakozás, a mexikói kultúra hatása, a változó és integrált emlékezet, a szülők és

gyermek élményeinek párbeszéde, a hála, az önéletrajzi elemek, a nyugtalanító otthonfogalom, a katarzis, valamint az identitás kettőssége, szétszakítottsága, ellentmondásossága és hibrid volta. Ezzel a részletes felsorolással a szerző érzékelteti, hogy a tárgyak által közvetített emigrációs emlékezet rendkívül összetett és sokrétű: egyszerre idézi fel az otthon hiányát és az új otthon melegét; kifejezi a hálát a megmenekülésért és a gyötrő hiányt az elvesztett hazáért; megjeleníti a családi történetek folytonosságát és töréseit is.

Az ilyen tárgy-installációkban a művészet tulajdonképpen materializálja az emlékezetet: a néző számára kézzel foghatóvá teszi mindazt, ami a második generáció lelkében zajlik. A bőröndökkel, ruhákkal, fényképekkel berendezett installációk emlékművekké válnak, melyek nem hivatalos történelmi emlékművek, hanem személyes és közösségi emlékezhelyek. Basso értelmezésében ezek a művek segítik a második generáció tagjait abban, hogy kifejezzék identitásuk dualitását és feldolgozzák a kettős kötődés okozta belső feszültséget, miközben a közönség számára is átadják e tapasztalat lényegét. A tárgyak mint emlékezet-hordozók fejezetének fő tanulsága, hogy a mindennapi objektumok a művészet kontextusában erőteljes szimbólumokká nemesedhetnek, és így hatékony eszközei a traumatikus múlt továbbadásának.

Összegző gondolatok és elméleti keret

A záró fejezetben Basso összefűzi az előző fejezetek eredményeit, és tágabb elméleti keretbe helyezi azokat. Itt olyan általánosabb kérdésekre keresi a választ, mint hogy miként járulnak hozzá ezek a második generációs alkotók az emlékezet fenntartásához mint “emlékezet-entrepreneurök”, milyen tanúságtételi szerepet töltenek be, mennyiben tekinthető hitelesnek és legitimnek az ő (mint közvetlen áldozatok gyermekei) hangjuk a múltról szóló narratívákban, és hogy mi a második generáció helye a kollektív múltfeldolgozás folyamatában.

Basso ebben a fejezetben expliciten hivatkozik Marianne Hirsch posztmemória (utóemlékezet) elméletére, hogy megvilágítsa a második generáció sajátos viszonyát a traumatikus múlthoz. Hirsch fogalmát azért tartja hasznosnak, mert az árnyaltan írja le a második generáció és a szülők által átélt trauma viszonyát: a gyerekek nem közvetlen szemtanúi a diktatúra erőszakának (hiszen ők maguk sokszor kicsik voltak vagy még meg sem születtek a terror idején), mégis mélyen magukban hordozzák e traumák lenyomatát a családi történeteken, elbeszéléseken és érzelmi örökségen keresztül. Hirsch szerint az ilyen “utóemlékezet” azért különleges, mert bár közvetett, mégis olyan erős és mély, mintha saját emlék lenne – a szülők traumája affektív módon beépül a második generáció identitásába. Ennek elemzéséhez Hirsch három kulcselemet emel ki: a memóriát magát, a családot mint közvetítő közeget, és a fotográfiát, amelyek mind összekötik a megtapasztalt múltat a következő generáció képzeletében és alkotásaiban. Basso rámutat, hogy a vizsgált második generációs művek is ezt tükrözik: az alkotók kétféle traumatikus emlékekkel néznek szembe egyszerre – egyrészt a saját gyerekkori élményeikben megélt trauma (például a száműzetés során átélt veszteségek, bizonytalanság), másrészt a szüleik nemzedékének traumatikus emlékei, amelyeket a családon belül adtak át nekik. Ez a kettős emlékezeti teher azt eredményezi, hogy a második generáció emlékező pozíciója összetett: egyszerre közvetett és részben közvetlen tanúi a múltnak.

Basso a művek elemzése alapján megállapítja, hogy az argentin alkotók alkotásaiban ez a kettős tanúságtétel tudatosan megjelenik és tematizálódik. A művészet így teret ad annak, hogy a második generáció megfogalmazza saját tanú-szerepét, mely se nem elsődleges (mint a szülőké), se nem teljesen másodlagos, hiszen ők maguk is érintettek a trauma

következményeiben. A végkövetkeztetésekben Basso hangsúlyozza, hogy a művészet, mint kifejezési forma, két alapvető funkciót tölt be a második generáció számára. Egyrészt lehetővé teszi a személyes, családi és közösségi gyász feldolgozását (a trauma feldolgozását): a művészi alkotófolyamat egyfajta terápiás jelleggel bír, segít a fájdalom kifejezésében és enyhítésében, legyen szó akár fotóinstallációról, performanszról vagy tárgyművészetről. Minden vizsgált médium – a fotó, a test, a tárgy – specifikus módon támogatja a trauma kimunkálását: a fotó felidézi és konkretizálja az emléket, a performansz/ritualé testi átélést és közös részvételt kínál, a tárgyak pedig kézzel foghatóvá teszik a múlt darabkait. Másrészt a művészet ezen túlmutatva szélesebb társadalmi kommunikációt indít el, vagyis átörökíti a traumatikus emlékeket a közösség felé. Az alkotások nyilvános bemutatásával a második generáció tagjai kilépnek a privát szférából a nyilvános emlékezet terébe, s ezáltal hozzájárulnak ahhoz, hogy a társadalom egésze szembesüljön a múlt eseményeivel. Basso szerint a művészet ebben az esetben egyfajta közvetítő közeggé válik múlt és jelen, emlékezők és nemzedéktársaik között: egyszerre biztosít konténert a fájdalmas élményeknek (ahol azok biztonságosan megélhetők és feldolgozhatók), és platformot a párbeszédhez (ahol a személyes történetek kollektív jelentőséget nyernek).

Összefoglalva, Basso fő érvei és elemzései arra világítanak rá, hogy a második generációs argentin emigránsok művészete kulcsszerepet játszik a trauma emlékezetének megőrzésében és továbbadásában. A fotók, a test és a tárgyak mind sajátos módon járulnak hozzá ahhoz, hogy a száműzetés és visszatérés kettős élménye elmesélhetővé váljon. A mű megmutatja, hogy az argenmex identitású alkotók hibrid identitásukból fakadóan különleges perspektívával bírnak: műveikben egyszerre van jelen a veszteség és a hála érzése, a harag és a megbékélés vágya, a gyökértelenség és az újragyökerezés keresése. Basso szerint éppen ez a kettősség teszi gazdaggá és egyedivé a második generáció művészetét, amely így fontos és pótolhatatlan részévé vált az argentin kollektív emlékezetnek.

Kritikai fogadtatás és hatás

María Florencia Basso könyve megjelenése után pozitív fogadtatásban részesült a szakmai közegben, és jelentős hozzájárulásként értékelték az argentin emlékezetkutatás és művészetelmélet területén. A *Volver a entrar saltando* újszerű nézőpontja – amely a művészet és az emigrációs emlékezet metszéspontjára fókuszál, ráadásul a második generáció perspektívájából – egyedi értéket képvisel a diktatúra utóéletének feldolgozásában. Florencia Larralde Armas emlékezetkutató az UNLP Aletheia című folyóiratában megjelent recenziójában kiemelte, hogy Basso munkája „szerves és jelentős mértékben gazdagítja az emlékezet és állami terrorizmus kutatások területét”, mivel a könyv kulcsfontosságú témák metszéspontjában helyezkedik el: az emigráció és művészet, az emlékezet és annak generációk közötti továbbadása, valamint az új szereplők megjelenése a múlt elbeszélésében. Ez a metszéspont korábban kevésbé feltárt volt, ezért a könyv űrt tölt be a szakirodalomban. A kritikusok külön méltatták a könyv alapos dokumentációját és eredetiségét. Larralde Armas rámutatott, hogy Basso egy eredeti és jól dokumentált művészeti korpuszt elemez, mely addig nem kapott ilyen átfogó figyelmet. A könyv mélyreható elemzései és a választott példák sokszínűsége révén sikerül új megvilágításba helyezni az emigráció és trauma kapcsolatát. A recenzió hangsúlyozta, hogy Basso műve árnyaltabb megértést teszi lehetővé az olyan fogalmaknak, mint az exil (száműzetés) tapasztalata, a gyász folyamata és az identitásképzés traumatikus helyzetben. A szerző következtetéseit – miszerint a művészi-poétikai élmény egyszerre szolgál reziliencia, reparáció és közösségi részvétel terepeként – a kritika szerint a könyv meggyőzően támasztja alá esettanulmányai segítségével. Többen kiemelték a mű stílusát és szerkezetét is: jól felépített, logikusan tagolt értekezés, amely egyszerre akadémiai igényességű és olvasmányos. A személyes interjúrészletek bevonása külön mélységet ad a

szövegnek, amit a bírálók pozitívan értékelték, mondván, hogy az olvasó ezáltal emberi közelségből ismerheti meg az argentin generáció történetét. Ez a megközelítés segít azonosulni a szereplőkkel, és átélhetővé teszi a leírt dilemmákat és érzelmeket. Mindezek miatt a *Volver a entrar saltando*-t nem csak történészek és irodalomkritikusok, de művészetkritikusok és kulturális antropológusok számára is releváns munkaként tartják számon.

Ami a hatást illeti, Basso műve várhatóan hosszabb távon is hivatkozási pont lesz a témában. A második generációs emigránsok emlékezetének vizsgálata egybeesik a nemzetközi érdeklődéssel a generációk közötti traumaátadás iránt, így a könyv eredményei más kontextusban (például európai vagy más latin-amerikai emigrációs közösségek vizsgálatánál) is inspirálóak lehetnek. A könyv hozzájárul a memória- és traumaelméletek továbbfejlesztéséhez, különösen azzal, hogy konkrét művészeti példákkal illusztrálja a posztmemória működését. Továbbá az argentin kontextusban a mű felhívja a figyelmet az emigránsok történeteire, amelyek a mainstream emlékezetpolitika árnyékában néha kevesebb reflektorfényt kaptak a *desaparecidos* narratíváihoz képest. Basso munkája azonban igazolja, hogy az emigrációs tapasztalat és a második generáció nézőpontja elengedhetetlen része a teljes történelmi képnek, és ezen perspektíva beemelése gazdagítja az igazságtételről és kollektív emlékezetéről folyó diskurzust. Összességében a kritikai fogadtatás szerint a *Volver a entrar saltando* értékes és úttörő munka, mely új szempontokat hoz az argentin diktatúra utóéletének megértésébe, és híd szerepet tölt be a történelem, az emlékezet és a művészet vizsgálata között. A mű sikerét jelzi, hogy hivatkozási alap lett mindazok számára, akik a művészetet mint az emlékezet médiumát kutatják, illetve akik a második generációs trauma és identitás témájával foglalkoznak.

Kapcsolódások más művekhez vagy elméletekhez

Basso könyve erősen támaszkodik az emlékezetkutatás nemzetközi és argentin elméleti kereteire, és több ponton kapcsolódik más művekhez illetve elméleti megközelítésekhez:

- Marianne Hirsch posztmemória-konceptiója: A könyv egyik fő elméleti pillére Hirsch *postmemory* (utóemlékezet) fogalma. Hirsch eredetileg a holokauszt-túlélők gyermekeinek emlékeztetését vizsgálta, de Basso alkalmazza a diktatúra és száműzetés kontextusára. A posztmemória elmélet segít megérteni, hogyan élhet tovább a trauma emléke második generációs narratívaként, és Basso kimutatja, hogy az argentin esetben a szülők és gyerekek emlékezete egy sajátos, egymásba fonódó módon alkot emlékezetkomplexumot. Hirsch munkássága (pl. *The Generation of Postmemory*, 2008) így közvetlen háttérként szolgál Basso értelmezéseire, különösen a családi fényképek és az intergenerációs képzelet szerepének taglalásában.
- Andreas Huyssen és az „emlékezetboom”: A mű a poszt-diktatórikus társadalmak múltfeldolgozási hullámának kontextusába illeszkedik. Huyssen nyomán a szerző is érzékeli, hogy az 1970-es évektől kezdődően a nyugati (és latin-amerikai) kultúrákban egyfajta „emlékezetforradalom” zajlik. Ennek lényege, hogy a társadalmak kollektív emlékezete előtérbe került, és számos kulturális formában (film, fotó, irodalom, múzeumok, emlékművek) igyekeznek feldolgozni a traumákat. Basso műve ennek a folyamatnak a részeként értelmezhető, hiszen az általa vizsgált művészi alkotások is ebbe az „emlékezetközponthú” trendbe sorolhatók. A könyv hivatkozik is Huyssen elméleteire, például a Shoá (holokauszt) emlékezet paradigmatisz szerepére a kortárs emlékezetkultúrában. Így Basso kapcsolódik a nemzetközi emlékezetirodalomhoz, amely Huyssen, Paul Ricœur, Pierre Nora stb. munkái nyomán vizsgálja a kollektív emlékezet formáit és eszközeit.

- Argentín emlékezetpolitikai és művészeti diskurzusok: Basso kutatása illeszkedik az olyan argentin szerzők munkásságához is, akik a művészet és a társadalmi emlékezet kapcsolatát vizsgálják. A könyv hivatkozik például Florencia Battiti (2007) tanulmányára, amely a kortárs művészet és emlékezet kapcsolatát tárgyalja az 1983 utáni Argentínában. Hasonlóképpen, épít az olyan human rights szakértők és történészek meglátásaira, mint Elizabeth Jelin, akik a kollektív emlékezet és az igazságkeresés argentin modelljét dolgozták fel. Basso műve ezen diskurzusokat kibővíti az emigrációs perspektívával, hiszen korábban a fókusz inkább az országon belüli traumák (eltűnések, megtorlások) emlékezetén volt, míg az ő vizsgálata az országból való menekülés és visszatérés emlékezetére irányul. Így a könyv összekapcsolja az argentin emlékezetpolitika két fontos vonulatát: a “Nunca Más” (Soha többé) jelszóval fémjelzett igazságtételi-emlékezeti mozgalmat és az emigráns közösségek emlékezeti narratíváit.

- H.I.J.O.S. és a második generációs aktivizmus: A mű számos ponton érinti a második generáció által alapított mozgalmakat (mint a H.I.J.O.S. vagy a Juventud Argentina en el Exilio). Ez kapcsolódik Susana Kaiser vizsgálódásaihoz, aki *Postmemories of Terror* (2005) című munkájában interjúkon keresztül tárta fel, miként emlékeznek az argentin fiatal generáció a diktatúrára. Míg Kaiser főként az Argentínában felnőtt fiatalokra koncentrált, Basso az emigráns közegben felnőtt második generációra fókuszál – a két megközelítés így kiegészíti egymást. Mindkét munka alátámasztja, hogy a fiatalok, akik nem közvetlen átélői, de örökösei a trauma történetének, aktív emlékezetőrző és igazságkereső szereplőkké váltak a '90-es évektől kezdve. Basso bemutatja, hogy a művészet is egy formája ennek az aktivizmusnak, összhangban azokkal a kutatásokkal, amelyek a kultúra és aktivizmus találkozását vizsgálják (pl. az *escrache* mozgalom művészeti elemei, amelyeket érint a könyv).

- Traumaelmélet és gyászmunka: Bár Basso főként az emlékezetelméleti keretet hangsúlyozza, a könyv impliciten kapcsolódik a pszichológiai traumaelméletekhez (pl. Freud gyász és melankólia elméletéhez, vagy Judith Herman trauma-feldolgozás modelljéhez). A műben gyakran előkerül a gyász fogalma – utalás történik arra, hogy a művészeti cselekvés egyben gyászmunka is. Ezzel Basso összhangban áll olyan elméletekkel, melyek szerint a művészi kifejezés a trauma feldolgozásának egyik útja (pl. Dori Laub és Shoshana Felman munkássága a tanúságtételről, vagy Cathy Caruth elméletei a trauma reprezentációjáról). Basso konkrétan a rituálé és művészet kapcsolatát is vizsgálja (pl. Goldar performanszánál), ami Victor Turner rítus-elméletével hozható párhuzamba, miszerint a rituális performansz közösségi átmeneti tér, ahol a résztvevők feldolgozhatják átmeneti identitásbeli kríziseiket. Így bár a könyv nem tér ki részletesen minden traumaelméleti forrásra, szellemiségében illeszkedik abba a gondolatkörbe, amely a művészetet a traumafeldolgozás eszközeként értelmezi. Összefoglalva, María Florencia Basso munkája sokrétű párbeszédet folytat a meglévő irodalommal és elméletekkel. Épít a kulturális emlékezet és posztmemória elméleteire (Huysen, Hirsch), kapcsolódik a konkrét argentin tapasztalatokat elemző munkákhoz (Battiti, Kaiser, Jelin stb.), és a tágabb trauma- és művészetelméleti diskurzusokkal is összeér. Ennek köszönhetően a *Volver a entrar saltando* nem csupán egy esettanulmány az argentin művészekről, hanem hozzájárul a globális emlékezetdiskurzushoz is, bizonyítva, hogy a művészet és emlékezet vizsgálata elengedhetetlen a múlt traumáinak megértéséhez és feldolgozásához. A mű új összefüggésekre világít rá, és hidat képez az elmélet és a gyakorlat között: egyszerre kínál elméleti meglátásokat és konkrét, megélt tapasztalatokon alapuló példákat arra, miként él tovább a történelem a következő generációk emlékezetében és alkotásaiban.

Esteban Torres: A szociológia nagy átalakulása

Áttekintés

Szerző és munka: A szociológia nagy átalakulása Esteban Torres argentin szociológus munkája, amely 2021-ben jelent meg a CLACSO (Latin-amerikai Társadalomtudományi Tanács) és a Córdoba-i Nemzeti Egyetem Társadalomtudományi Karának társkiadásaként. A több mint 450 oldalas könyv a szerző esszéinek és írásainak (sok korábban megjelent) egységes struktúrába rendezett összeállítása. Elsősorban a szociológiai hallgatóknak (egyetemi és posztgraduális) és akadémikusoknak szól, akik érdeklődnek a tudományág fejlődése és jövője iránt Latin-Amerikában.

Központi célkitűzések: Torres javasolja a szociológia történelmi átalakulásának elemzését, a latin-amerikai esetre összpontosítva, és ugyanakkor javasolja a fegyelem mélyreható elméleti megújítását globális szinten. A szöveg ötvözi a történelmi perspektívát (a szociológia pályájának nyomon követése a huszadik századtól a jelenig) a társadalomtudományok jelenének és jövőjének kritikai elméleti reflexiójával. Az egyik kifejezett cél az, hogy túllépjünk a szociológia belső történetén, és a mai világ társadalmi és politikai változásainak szélesebb kontextusába helyezzük. Ebben az értelemben Torres széles körű elemzést ad: nemcsak a múltbeli szociológiai áramlatokat tekinti át, hanem összekapcsolja őket a jelentős társadalmi átalakulásokkal és a jelenlegi szociológia új paradigmájának szükségességével.

Téma és terjedelem: A fő témák közé tartozik a latin-amerikai szociológia története, az elméleti áramlatok, amelyek rajta keresztül futottak, a társadalomelmélet és a társadalmi változások kapcsolata, a marxista gondolkodás és a baloldal szerepe a régióban, valamint az intézményi és intellektuális feltételek, amelyek alakították (és néha korlátozták) a helyi szociológiai termelést. Hasonlóképpen, Torres a munka egy részét a szociológia gyakorlatának (mit jelent a szociológia ma Latin-Amerikában) tükrözése, és egy "globalista paradigma" javaslatával zárul, vagyis a szociológia globális kulcsban való felfogásának új módja a huszonegyedik században.

Jelentés a szociológiában: Ez a könyv kiemelkedik a szintézis ambíciójával és az általa elfogadott propozicionális állásponttal. A latin-amerikai szociológiai kontextusban a munka azért releváns, mert: (a) átfogó történelmi-elemzési keretet kínál a régió tudományágáról, azonosítva azokat az időszakokat és trendeket, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy megértsük annak fejlődését; b) elítéli a központi akadémiától (Európa/USA) való elméleti függést, és saját identitással és innovációs képességgel rendelkező szociológiát támogat; és (c) felhívást tesz közzé az átalakulásra – innen a cím –, azt sugallva, hogy a szociológia fordulóponthoz érkezett, a régi paradigmák kimerültek, és szükség van egy új felépítésére. Röviden, A szociológia nagy átalakulása mind a szociológia által megtett út kritikus mérlegeként működik (különösen Latin-Amerikában), mind a jövőbeli megújulásának manifesztumaként.

Torres fő elméletei és érvei

1. Három történelmi és jelenlegi pillanat a latin-amerikai szociológiában: Torres központi hozzájárulása az elméleti terve, hogy megértse a szociológia fejlődését Latin-Amerikában az idő múlásával. A regionális szociológia három fő történelmi "pillanatát" azonosítja, amelyek mindegyike egy domináns intellektuális áramlathoz kapcsolódik: • Kezdeti modernitás (1900–1950): a latin-amerikai szociológia kialakulásának kezdeti szakasza. • Kompakt modernitás (1950–1979): a konszolidáció időszaka a függőség fejlődéspárti, strukturális-funkcionalista és marxista elméleteinek felemelkedése idején, szilárd modern projekttel az 1970-es évek végéig. • Vitatott modernitás (1980–napjainkig): a modernitás alapjainak kritikája és megkérdőjelezése által jellemzett kortárs szakasz; Itt a tudományág elméleti válságokkal, posztmodern széttöredezettséggel és a 80-as évektől új kihívásokkal néz szembe.

Ugyanakkor Torres három intellektuális áramlatot különböztet meg a konfliktusban, amelyek mindegyike dominál ezen történelmi pillanatok egyikében: • Autonomista áramlat: a kezdeti és kompakt modernitáshoz kapcsolódik, progresszív és nem eurocentrikus baloldali perspektívákat foglal magában (például a kritikai fejlődéseméletet és a függőség heterodox elméleteit). Az 1960–70-es években hegemoniát ért el. Ez az áramlat saját társadalomelméletet keresett, amely a latin-amerikai valósághoz igazodott. • Norcentrikus áram: szintén a huszadik században alakult ki, a globális északi modellek hatását képviseli. Két változata van: egy gyarmatosító (amely kritikátlanul reprodukálja az európai/amerikai elméleteket) és egy modern (amely viszont reformista és marxista szubáramlatokra oszlik). Fontos volt a kompakt modernitás idején, az autonomistával folytatott párbeszédben/feszültségben. • Denialista áramlat: megjelenik a "vitatott modernitásban" (1980 után, a demokráciák visszatérésevel és a neoliberalizmus felemelkedésével). Szakadás a társadalomtudományok és a marxizmus modern apparátusával szemben. Olyan posztmodern vagy poszt-marxista álláspontokhoz kapcsolódik, amelyek tagadják a nagy narratívákat és elutasítják az univerzalista projekteket, tükrözve a szkepticizmus vagy a radikális társadalmi átalakulás lehetőségének tagadása iránti hozzáállást.

Torres azt állítja, hogy ennek a tagadó áramlatnak az utóbbi évtizedekben felgyorsult megjelenése pontosan azt a "nagy átalakulást" jelzi, amely a könyv címét adja: "a harmadik korszak, a modernitás vitatásának eseménydús kezdete, a tagadás mint szociológiai áramlat felgyorsult előrehaladásából". Más szóval, a fegyelem a minőségi változás szakaszába lépett volna, amelyben megkérdőjelezzük modern alapjait. Ez a központi tézis ahhoz az elképzeléshez kapcsolódik, hogy maga a szociológia mélyreható átalakuláson megy keresztül, párhuzamosan a kortárs társadalmi átalakulásokkal.

2. Az elméleti függőség kritikája és felhívás az eredeti teremtésre: Egy másik alapvető elméleti tengely Torres kritikája a jelenlegi latin-amerikai szociológia "identitárius reflexivitásáról". Ezzel a kifejezéssel a helyi kutatók azon tendenciájára utal, hogy felületesen másolják vagy adaptálják az északi elméleteket kritikai vizsgálat nélkül, ami állandósítja a történelmi intellektuális függőséget. Rámutat arra, hogy az 1970-es évek vége óta a régió nagy autonóm szellemi projektjei súlyosan meggyengültek. Az 1960-as és 1970-es évek diktatúrái előtt egy erőteljes "autonomista elméleti alkotás" dominált, de az 1980-as években a demokráciához való visszatérés után ez a kreativitás mutálódott volna azzá, amit Torres "zombi alkotásnak" nevez – vagyis egy

inert vagy használt elméleti produkcióvá, amely innovatív vitalitás nélkül újrahasznosítja az importált ötleteket.

Torres különböző akadályokat és feszültségeket azonosít, amelyek megmagyarázzák ezt a kreatív dekadencia: intézményi tényezők (egyetemek és kutatóközpontok gyengülése diktatúrák és neoliberais reformok idején), kulturális tényezők (az idegen kritikátlan valorizációja, a saját perspektívákba vetett bizalom elvesztése) és politikai tényezők (olyan baloldali projektek veresége, amelyek korábban eredeti elméleteket tápláltak). E pesszimista diagnózis ellenére a könyv hangsúlyozza "az elméleti alkotás imperatívuszát" – második részének címe –, és támogatja a latin-amerikai tudástermelés kollektivizálását, azaz integráltabb és együttműködőbb regionális akadémiai hálózatok kialakítását. Torres szerint a latin-amerikai szociológia csak így lesz képes megtörni a krónikus függőséget, és egyetemes jelentőségű saját elméleteket kidolgozni.

Ezen az érvelésen belül Torres bevezeti a "kultúra értelmiségijeinek" fogalmát, és megkülönbözteti a szociológiai értelmiségiek típusait, akik a latin-amerikai baloldalon működtek. Például különbséget tesz a részvételi akadémikus tudós (aki viszont lehet függő – Ruy Mauro Marini példája – vagy mozgalmal, mint Maristella Svampa) és a fordító társadalomtudós (akinek prototípusa José María Aricó). Ezzel a tipológiával Torres azt vizsgálja, hogy a latin-amerikai baloldal hogyan állította elő a tudást: akár közvetlenül politikai és társadalmi projektekben való részvétellel, akár a helyi kontextuson kívüli elméleti keretek lefordításával. Utolsó felhívása a baloldali értelmiségiek különböző generációihoz szól, hogy hozzanak létre egy "új együttműködési szerződést", hogy újraaktiváljanak egy kollektív szellemi projektet, amely lehetővé teszi az "új racionalizmust" a regionális jövőben.

3. A marxizmus újraolvasása és a változás eszközeinek újragondolása: A könyv harmadik részében, melynek címe: "Marx és a baloldal a regionális jövő arcán", Torres Karl Marx gondolkodásának és baloldali hagyományainak érvényességére reflektál Latin-Amerika jövőjével kapcsolatban. Egyik érve az, hogy Marx a társadalmi átalakulás dinamikus folyamatként való felfogását kínálja, amely megfogalmazza az elméletet és a gyakorlatot. Torres azt tárgyalja, hogy Marx hogyan közelítette meg a társadalmi változást egy "mozgáselméleten" keresztül, amely több történelmi "motort" foglal magában. Például azonosít egy tudományos motort (tudásfejlesztés), egy politikai motort (osztályharc, kollektív cselekvés) és egy átalakító motort (forradalmi változások), az utóbbit három absztrakt formában fejezik ki: aktiválás, progresszió és legyőzés. Ezzel a kerettel Torres elmagyarázza, hogyan képzei el Marx az átalakulást: az elméleti gyakorlat integrálását a politikai gyakorlatba. Valójában azt idézi, hogy a marxista gyakorlat "olyan általános gyakorlat, amely egy elméleti gyakorlatot és egy politikai gyakorlatot szemlél és összekapcsol", hangsúlyozva az elmélet és a gyakorlat egységét, mint a marxizmus magját.

Az újraolvasás alapján Torres amellet érvel, hogy a latin-amerikai baloldalnak újra fel kell találnia intellektuális és politikai eszközeit, hogy szembenézzen a jövővel. A regionális baloldal bizonyos sémáinak és történelmi csalódásainak "örök visszatéréséről" beszél, ami "nagy zavart" okozott, de rámutat "az instrumentális újrafelfedezés szükségességére" – vagyis arra, hogy új koncepciókkal, elemzési módszerekkel és cselekvési stratégiákkal kell felvértezni magunkat, amelyek

megfelelnek a jelenlegi kihívásoknak (tartós egyenlőtlenség, ökológiai válság, technológiai változások stb.). stb.). Érvelése a marxizmus kritikai frissítésére hív fel: visszanyerni magyarázó és átalakító képességét, de adaptálni a huszonegyedik századhoz. Ebben az értelemben azt javasolja, hogy a marxista szociológiai elmélet modern örökségét (tudományos és kritikai "módszertani magját") kombinálják az új posztmodern érzékenységgel, hogy ne essenek sem a múlt dogmatizmusaiba, sem a jelen steril relativizmusaiba. Ez az elméleti-politikai szintézis készíti elő a talajt a könyv végső javaslatához, az új paradigmához.

4. A "globalista paradigma" felé: Torres leginnovatívabb ötlete a paradigmaváltás szükségessége a kortárs szociológiában. Azt állítja, hogy a szociológiát kezdettől fogva uraló két paradigma – a klasszikus modern paradigma (amely a haladás, a nemzetállam, a felvilágosult ész eszméjén alapul) és az antagonisztikus posztmodern paradigma (a modernitás kritikusa, relativisztikus és "antimodern") – a huszonegyedik században kifogyóban van. Ezzel a helyzettel szembesülve jobb alternatívaként egy "világparadigmát" (WP) javasol. Ez az új paradigma Torres szerint posztmodern és ugyanakkor tudományos lenne: vagyis magában foglalja a posztmodernitás globális és reflektív perspektíváját, de anélkül, hogy lemondana a tudományos szigorrról vagy a strukturált tudás kereséséről.

A globalista paradigma a szociológia új koncepcióját jelenti, amelyet "lokalizált és multilokalizált társadalmi-tudományos erőként értelmeznek, amely a világ társadalmának átalakítására irányul". Ez azt jelenti, hogy a szociológiának mind a helyi valóságból (figyelembe véve az egyes társadalmak sajátosságait), mind a folyamatok globális (globális) megértéséből kell kiindulnia – más szóval, analitikus alapjaiban integrálnia kell a lokális a globálissal. Torres rámutat, hogy a folyamatban lévő globális válság (gazdasági, társadalmi, egészségügyi stb., amelyet a COVID-19 világjárvány példáz) megmutatta, hogy "már nem beszélhetünk a nemzeti társadalmakra korlátozott folyamatokról, hanem olyan mozgalmakról, amelyek egy új globális társadalom felé nyitnak". Ezért sürgősen ki kell dolgozni a társadalmi változás egyetemes megközelítését, anélkül, hogy szem elől tévesztenénk a tudás helyben foglalt jellegét (az adott kontextus fontosságát).

Elméleti értelemben Torres globalista paradigmáját három kulcsfontosságú "eszköze" vagy dimenzióra bontja: • Tudományos eszköz, amely három elv dialektikáján alapul: globalizáció (jelenségek elemzése globális kapcsolatukban), lokalizáció (helyi sajátosságok megértése) és historizálás (a történelmi perspektíva beépítése). Ez az eszköz arra törekszik, hogy megújítsa a szociológia tudományos tekintetét, hogy megragadja a történelmi fejlődés globális-lokális kölcsönös függőségét. • Kritikus eszköz, amelyet racionalista erőként értelmeznek, amely "nyílként" keresztezi a többi eszközt. Más szóval, a globalista paradigma fenntart egy kritikai magot (a marxista kritikai elmélet örököse), amely koherenciát és normatív orientációt biztosít az egészhez, meghatározva a tudományos apparátus által vezérelt részek közötti "fogaskerekeket". A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a globalista szociológia kritikusan viszonyulna a valósághoz, megkérdőjelezve a hatalmi struktúrákat és az egyenlőtlenséget globális szinten. • Politikai eszköz, amely abból az akaratból aktiválódik, hogy a világ társadalmát a nagyobb társadalmi igazságosság felé alakítsa át. Ezt a politikai lendületet a változás lokalizált és multilokalizált politikái testesítik meg – vagyis a mozgalmak és politikák különböző helyeken történő artikulációja, amelyek globális átalakításokban konvergálnak. Torres itt kifejezetten magában foglal

egy praxiológiai dimenziót: az új paradigma nemcsak analitikus, hanem a transzformatív cselekvésre irányul.

Ezek az összetevők Torres szerint a szociológiát egyfajta új "szociológiai konstellációvá" teszik, amely a történelmi jelenben horgonyoz és elkötelezett a jövő iránt. "Anélkül, hogy idealista bünt követne el, a globalista paradigma egy új szociológiai konstelláció, amely lábát a történelmi jelen iszapjába süllyeszti, és amely új tudományos, kritikai és politikai impulzusként próbál utat törni magának a kapitalizmus gyomrából" - írja Torres. Meggyőződése, hogy ez a paradigma megfelelőbb eszközöket kínál a világ megismerésére és "a jövő harcának megvívására [...] a világtársadalom szempontjából", különösen Latin-Amerika szemszögéből és szükségleteiből. A "globalista paradigmának" ez a javaslata a könyv központi tétje, amelyet egy terjedelmes epilógusban fejez ki, ahol Torres szintetizálja az előző fejezetekben szétszórt ötleteket, és programszerű vízióvá emeli őket. A szerző saját szavaival az új szociológiai paradigmára való áttérés sürgős és lehetséges: a jelenlegi globális válság "a szociológia forradalmának kezdete" lehet.

A fő tartalom összefoglalása

A könyv négy nagy fejezetre (részre) és egy epilógusra tagolódik, amelyek mindegyike a központi téma egy-egy aspektusával foglalkozik:

I. rész – "Szociológia és társadalmi változások Latin-Amerikában. Elkötelezettség a társadalmak átalakítása iránt": Ebben az első fejezetben Torres történelmi körutat tesz a latin-amerikai szociológiában a huszadik századtól napjainkig. Leírja a régió különböző szociológiai áramlatainak fejlődését, kikövezve az utat egy új kutatási program előtt. Itt három pillanat alatt mutatja be a periodizációt (kezdeti, kompakt, vitatott modernitás) és az egyes korszakokat jellemző három intellektuális áramlatot (autonomista, északcentrikus, tagadó). Torres külön fejezetet szentel Francisco Delich (neves argentin szociológus) alakjának is, tisztelegve előtte, és karrierjét felhasználva illusztrálja a szociológia társadalmi átalakulás iránti elkötelezettségét. Ebben a részben különböző típusú baloldali szociológusokat és értelmiségieket említenek, akik befolyásolták a latin-amerikai társadalmi gondolkodást.

A fejezet vége felé Torres elemzi a jelenlegi helyzetet, beleértve a COVID-19 világjárványra és annak Córdobára (Argentína) és a régióra gyakorolt hatását. Ennek a résznek az egyik legfontosabb tanulsága az, hogy a történelmi fejlődés megmutatja az egyetemes (globális) megközelítések szükségességét a társadalmi változások megértéséhez, miközben továbbra is elismeri a helyi fontosságát: a világjárvány például világossá tette, hogy a helyi és a globális jelenségek összefonódnak, és hogy a szociológiának foglalkoznia kell egy feltörekvő "világtársadalommal". Összefoglalva, az I. rész egyesíti az intellektuális történetet (a szociológia szakaszait és áramlatait Latin-Amerikában) a transzformatív elkötelezettség megerősítésével, azt sugallva, hogy a latin-amerikai szociológia eredete óta kapcsolódik a társadalmi változás projektjeihez, és ezt a kapcsolatot a jelenlegi körülmények között meg kell újítani.

• II. rész – "Az elméleti alkotás imperatívusza. Régi adósságok, jelenlegi elhajlások és új kihívások": Ez a fejezet a latin-amerikai szociológiai elmélet megújításának szükségességére összpontosít. Torres abból a provokatív premisszából indul ki, hogy "az intellektuális függőség a legmélyebben gyökerező szegénység Latin-Amerikában a gyarmati kényszer első

tapasztalatai óta". Kifejti, hogy a külföldi elméletek utánzása történelmi állandó, de két korszakot különböztet meg: az 1960-70-es évek előtt viszonylag erős "autonomista" elméleti alkotás volt (latin-amerikai teoretikusok eredeti kereteket hoztak létre), míg az 1980-as évektől a "zombi alkotás" dominál, azaz az eredetiség nélküli importált elméletek.

Ebben a részben Torres részletesen elemzi, hogy milyen tényezők vezettek az elméleti stagnáláshoz:

- Megvizsgálja az intézményi-akadémiai folyamatokat, például a diktatúrák és a helyi kutatást gyengítő oktatáspolitikák hatását.
- Elemzi a belső elméleti folyamatokat, rámutatva arra, hogy a saját napirendjét elhagyták vagy marginalizálták (például a függőségi elméletek bukása után sok egyetem kritikai emésztés nélkül fogadta el az idegen szellemi divatokat).
- Szélesebb politikai folyamatokkal foglalkozik, beleértve a baloldali utópiák széttöredezetségét az 1980-as évek után, amelyek a szociológiát egyesítő projekt nélkül hagyták.

Ebben a fejezetben Torres egy sor akadályt, feszültséget és kihívást határoz meg a társadalomelmélet elméleti, kulturális és intézményi szintű előállításához. Például megoldandó problémaként azonosítja a szilárd regionális tudományos közösségek hiányát, a helyi elmélet alacsony értékelését vagy az akadémiai bizonytalanságot. A kritikai diagnózis ellenére a hangnem propozicionális: azt sugallja, hogy az intézményi feltételek egy másik, autonómabb "elméleti termelési kultúra" számára adottak. Más szóval, bár a latin-amerikai szociológia elméletileg "sovány időszakon" ment keresztül, vannak alapok, amelyekre a kollektív kreativitás új szakaszát lehet építeni.

A könyvnek ez a része arra ösztönzi a latin-amerikai társadalomtudósokat, hogy működjenek együtt regionálisan, osszák meg erőforrásaikat, és dolgozzanak ki helyi jelentőségű és globális elérésű elméleteket. Torres itt is bemutatja a "kultúra értelmiségijeinek" fogalmát, és megvitatja az akadémikusok szerepét a közsférában, előkészítve a gondolkodást arról, hogyan lehet újrakomponálni egy baloldali szellemi projektet (egy olyan téma, amelyre visszatér a következő részben).

III. rész – "Marx és a baloldal a regionális jövő tükrében. Az örök visszatérés, a nagy zavarodottság és az instrumentális újrafelfedezés szükségessége": Ebben a fejezetben Torres összefonja az elméleti reflexiót a politikával. Azzal kezdődik, hogy felmérjük, hogyan nézett szembe a latin-amerikai baloldal (vagy hogyan kerülte el) a jövő kihívásait, és milyen tanulságokat hagyott maga után a közelmúlt történelme. Feltárja az "örök visszatérés" gondolatát, amelyre a regionális baloldal bizonyos stratégiai kárhozni látszanak – vagyis a múlt hibáinak vagy megoldásainak ciklikus ismétlődését, amelyek már nem hatékonyak, ami "nagy zavart" (nagy zavart és stratégiai zavart) okoz. Ezzel szembeállítva a "hangszeres újragondolás szükségessége" mellett érvel: a baloldalnak újra fel kell találnia elemzési és cselekvési eszközeit.

Ennek az újrafelfedezésnek az alátámasztására Torres Karl Marx örökségére támaszkodik, megvizsgálva, hogy a marxizmus mely elemei őrzik meg ma magyarázó és átalakító erejüket. A marxizmust egy bizonyos "modern szociológiai elméletként" mutatja be, amely három egymással összefüggő összetevővel rendelkezik: egy elméleti-tudományos összetevővel, egy kritikai-normatív összetevővel és egy politikai-gyakorlati összetevővel (állandó kölcsönhatásban). Ez a marxista állvány – amely Marx művében implicit módon benne

foglaltatik – Torresnek hangsúlyozza, hogy egy transzformatív társadalomelméletnek meg kell fogalmaznia a tudást, a kritikát és a gyakorlatot.

Ezenkívül a szöveg a jelen fényében felülvizsgál néhány marxista kategóriát, esetleg olyan fogalmakat tárgyalva, mint az osztály, az állam vagy a tőke a jelenlegi kontextusban (pl. késői neoliberalizmus vagy finanszírozás). Torres kitér arra, hogy Marx hogyan értelmezi a társadalmi változást (történelmi mozgatórugók, mennyiségi-minőségi dialektika stb. fogalmakkal), és hangsúlyozza, hogy a marxista kritika immanens – vagyis magának a kapitalizmusnak az ellentmondásából fakad, nem külső erkölcsi kritika. Ez megerősíti azt az elképzelést, hogy a globális kapitalizmus megértése kulcsfontosságú annak átalakításához.

A fejezet második részében Torres ezeket a gondolatokat regionális kontextusba helyezi: megvizsgálja a különböző latin-amerikai "baloldali típusokat", amelyek valamikor szilárd intellektuális projekteket fejlesztettek ki. Mint korábban említettük, megkülönbözteti az értelmiségiek (részvételi, fordítói) szerepét, és konkrét figurákkal példázza (Marini, Svampa, Aricó). Ez lehetővé teszi számára, hogy eltérő stratégiákat mutasson be a kritikai gondolkodás felépítésében: egyesek közvetlenül részt vettek a társadalmi mozgalmakban, mások közvetett politikai elkötelezettséggel tudományos elméletet készítettek. Arra a következtetésre jut, hogy ezek a számok önmagukban nem voltak elegendőek ahhoz, hogy megszilárdítsák a tudás új hegemón projektjét az 1980-as évek után, de azt sugallja, hogy örökségük egyesítésével – például a strukturális elemzés (Marini) összekapcsolásával a feltörekvő mozgalmak olvasatával (Svampa) és a kulturális közvetítéssel (Aricó) – előrelépést lehetne elérni ezen új projekt felé.

A III. rész vége felé Torres a jövő felé fordul: megjelenhet-e egy "új racionalizmus" Latin-Amerikában? Lehetséges-e rekonstruálni egy kritikai racionális víziót, amely irányítja a progresszív társadalmi cselekvést? Úgy véli, hogy igen, és hogy valójában elengedhetetlen. Ebből a célból a szociológiai ismereteknek vissza kell nyerniük az egyetemes perspektívákba vetett bizalmat (anélkül, hogy eurocentrizmusba esnének), és ugyanakkor fel kell ismerniük a tudás előállításának helyi sajátosságait. Ezt az egyetemes és lokális közötti feszültséget oldja fel a következő fejezet javaslata, amelyet már előre jelez annak megerősítése, hogy a világvilág és más jelenségek arra kényszerítenek bennünket, hogy globális társadalomban gondolkodjunk. Ez azt jelenti, hogy a szociológiának képesnek kell lennie arra, hogy a világ egészéről beszéljen, de a helyhez kötött hangokból és tapasztalatokból (mint például Córdoba, Argentína, egy eset, amelyet Torres röviden elemez).

• IV. rész – "Megjegyzések a szociológiai gyakorlathoz": Ez az utolsó fejezet az előző gondolatok gyakorlati szintéziseként és útmutatóként szolgál a diszciplína kihívásaihoz. Torres itt feltárja, hogy véleménye szerint melyek azok a fő kihívások, amelyeket a társadalomtudományoknak le kell küzdeniük ahhoz, hogy egy egységes latin-amerikai akadémiát valóban egyetemes törekvésekkel érjenek el. E kihívások közé tartoznak a következők: a) a "társadalomtudományok újrakapcsolódása", azaz a tudományágak és megközelítések közötti széttagozottság leküzdése a problémák átfogó kezelése érdekében (például a szociológia összekapcsolása a közgazdaságtannal, a politológiával, az antropológiával a társadalmi elemzésben); és b) a "megfigyelési horizont kiszélesítése", ami magában foglalja a látókör hagyományos (nemzeti vagy ágazati) határokra való kiszélesítését és a szélesebb globális, történelmi és kulturális dimenziók figyelembevételét. Ebben az összefüggésben Torres hangsúlyozza az imperializmus fogalmának újragondolásának szükségességét a 21. században. Ez arra utal, hogy ahhoz, hogy elképzeljük a progresszív társadalmi változás útját olyan országokban, mint Argentína, meg kell értenünk a globális

hatalom működésének új módjait (akár gazdasági, politikai vagy kognitív-kulturális), és hogyan lehet velük szembenézni a globális délről.

Lényegében a "Megjegyzések a szociológiai gyakorlathoz" felhívás a szociológusok számára, hogy frissítsék szakmai módszereiket és attitűdjeiket. Arra hív bennünket, hogy értékeljük át a szociológia közfelelősségét: a szociológusnak el kell köteleznie magát társadalmi problémái mellett, releváns elemzéseket kell készítenie, és részt kell vennie a megoldások keresésében is (anélkül, hogy pusztán tudományos szemlélővé redukálódna). Torres arra is rámutat, hogy a latin-amerikai egyetemeknek sürgősen egyesülniük kell egy közös projektben, leküzdve a nemzeti megosztottságot és olyan kooperatív tudást hozva létre, amelynek súlya van a globális napirenden. Ez a fejezet, amely esszéisztikusabb és reflektívebb, "jegyzeteket" vagy irányadó ötleteket kínál az olvasónak a szociológia elkötelezett és releváns módon történő gyakorlására a jelenlegi kontextusban. Hídként szolgál az epilógushoz, ahol ezek a gyakorlati ötletek beágyazódnak a globalista paradigma globális elképzelésébe.

- Epilógus – A globalista paradigma felé: Az epilógus megkoronázza a könyvet azzal, hogy kifejezetten bemutatja Torres javaslatát egy új globális szociológiai paradigmára. Tartalmának nagy része már előrehaladott: azt tárgyalja, hogy a jelenlegi globális válság (a 2008-as pénzügyi válságtól a 2020-as világjárványig) hogyan súlyosbított két egyidejű válságot – a neoliberalizmus válságát és magának a hagyományos szociológiának a "társadalom" eszméjének válságát. Ez előkészíti a terepet az intellektuális átalakuláshoz. Torres itt foglalja össze felhívását egy "globalista" paradigma felé való elmozdulásra, amely mind a régi, mind a posztmodern paradigmákat felváltja. Bizonyos ünnepélyességgel kijelenti, hogy ez "a könyv központi tétje", és hogy a huszonegyedik században a "szociológia forradalma" nagymértékben függ annak megvalósításától.

Az epilógusban meghatározzák az új paradigma iránymutatásait (a már kifejtett tudományos, kritikai és politikai eszközöket), és ragaszkodnak ahhoz, hogy a regionális (latin-amerikai) szociológiának vissza kell szereznie modern magját (racionális, tudományos hivatás), és ugyanakkor meg kell haladnia azt a posztmodern és tudományos globalista paradigma irányába. Torres reményteljes hangvétellel fejezi be: bár ambiciózus, a paradigmaváltás megvalósíthatónak tűnik. A szociológia, amely a "kapitalizmus belsejében" horgonyoz, elősegíthet egy új szellemi mozgalmat, amely hozzájárul a világ jobb megértéséhez és átalakítja a valóságot a társadalmi igazságosság felé. Röviden, az epilógus felkéri az olvasókat (különösen a szociológusok új generációját), hogy gondolkodjanak nagyban, ne féljenek újragondolni a tudományt globális és kritikus kulcsban. Ez egy olyan lezárás, amely egyesíti a diagnózist, az elméletet és az utópisztikus látásmódot egy egyesítő üzenetben: a nagy átalakulás nemcsak a szociológiával történt, hanem valami, amit a szociológiának meg kell tennie, hogy lépést tartson az idővel.

A munka módszertani megközelítése

A kutatás természete: A szociológia nagy átalakulása nem hagyományos empirikus tanulmány, hanem elméleti és történelmi metaanalízis. Torres módszere szövegek, történelmi adatok és a tudományról szóló elméleti viták széles skálájának áttekintéséből és szintetizálásából áll, hogy új értelmezési keretet építsen belőlük. Mivel a könyv korábban megjelent esszéket gyűjt össze, minden szakasznak megvan a maga sajátos fókuszja; A munka egésze azonban ugyanazon elemzési célok elérésével fenntartja a módszertani koherenciát. A következő módszertani szempontok emelhetők ki:

- Kiterjesztett történelmi-szociológiai perspektíva: Torres összehasonlító történelmi megközelítést alkalmaz, nyomon követi az idővonalakat és a periodizációkat. Elemzése túlmutat a diszciplína pusztán belső kronológiáján, és tágabb társadalmi-politikai kontextusokhoz viszonyítva helyezi el (például összekapcsolja a szociológia szakaszait a politikai időszakokkal: diktatúrák, demokratikus átmenetek, neoliberalizmus stb.). Ez a "kiterjesztett történelmi perspektíva" a könyv központi újdonsága, hiszen lehetővé teszi a szociológia kontextusban történő megértését, bemutatva, hogy a társadalmi események és átalakulások (hidegháborúk, gazdasági válságok, globalizáció stb.) hogyan befolyásolják a szellemi termelést. Módszertani szempontból ez történelmi-strukturális elemzést jelent: Torres történelmi adatokat (dátumokat, intézményeket, kulcsfontosságú publikációkat) használ, és sémákba rendezi őket (pl. a három pillanat és a három folyam), hogy értelmet adjon a szociológia fejlődésének. Ez a munka hasonlít az ötletek történetírására, kombinálva a történelmi dokumentációt a szociológiai értelmezéssel.

- Osztályozás és fogalmi tipológiák: Egyértelműen alkalmazott módszer a tipológiák felépítése. Torres analitikus kategóriákat tervez (például autonomista/északcentrikus/tagadó, jelenlegi vagy autonomista teremtés vs. zombi teremtés), hogy osztályozza a szellemi élet összetett jelenségeit. Ezek a tipológiák közös kritériumok azonosításán alapulnak: például a szociológiai áramlatok megkülönböztetéséhez összehasonlítja a tudományhoz, a kapitalizmushoz, az államhoz, az egyetemességhez és az egyes áramlatok normatív orientációjához való hozzáállást. Ez egy szisztematikus módszertani megközelítés: dimenziók meghatározása, majd az egyes patakok vagy időszakok helyének meghatározása aszerint, hogy hogyan reagálnak az egyes dimenziókra. Egy ilyen rendszer lehetővé teszi az áramok strukturált összehasonlítását. Így Torres módszertanának van egyfajta kvalitatív összehasonlító elemzése, ahol az eseteket (áramlatok vagy történelmi szakaszok) több változó mentén hasonlítják össze. Ez szintetikus diagramokat biztosít, amelyek segítenek a különbségek és hasonlóságok megjelenítésében.

- Az irodalom kritikai elemzése (metaelmélet): Mivel a könyv magával a tudományággal foglalkozik, Torres kiterjedt bibliográfiai elemzést és vitákat végez más szerzőkkel. Például párbeszédet folytat a szociológia történetének korábbi értelmezéseivel. Módszertanilag ez azt jelenti, hogy Torres metaelméletet csinál: megvizsgálja az elméletekkel kapcsolatos elméleteket. Áttekinti a kézikönyveket, az elméleti áramlatokat (pozitívizmus, fenomenológia, marxizmus stb.), és értékeli fejlődésüket Latin-Amerikában. A perspektívákat is szembeállítja: például Antonio Gramsci szociológiai nézetét beépíti a pozitivisták szociológiai hagyomány problematizálására, majd ezt a kritikát a fegyelem saját értékelésével artikulálja. Az irodalomnak ez a reflexív és dialogikus megközelítése a könyvnek egy szilárd dokumentumalapú kritikai esszé jellegét adja.

- Elméleti-fogalmi szintézis és innováció: Bár Torres számos korábbi forrásra és elméletre támaszkodik, módszere magában foglalja a kreatív szintézist is: különböző hagyományok elemeit ötvözi, hogy új fogalmakat javasoljon (pl. "zombi teremtés", "globalista paradigma"). Ez a szintézis munkája nyilvánvaló az epilógusban, ahol az egyes fejezetek megállapításait egységes javaslatba sűríti. Módszertani szempontból egy alternatív paradigma bevezetése az elméleti tervezés gyakorlata: Torres a jelenlegi paradigmák kimerülésének mutatóit (amelyeket a szövegben azonosít) és a változás látens elemeit (például a kortárs "példátlan szellemi globalizációt") észleli, és velük elméleti-normatív modellt épít a globalista szociológia működéséről. Ez a folyamat a társadalomtudományokra jellemző módszert tükrözi, amikor újra feltalálják magukat: a technika állásának kritikai elemzése és innovatív fogalmi javaslat.

- Példák és konkrét esetek használata: Bár a munka főként elméleti, Torres nem fél konkrét példákat adni mondanivalójának illusztrálására. Olyan eseteket említ, mint Córdoba tartomány, és hogy bizonyos szociológiai megközelítések felemelkedését és hanyatlását hogyan tapasztalták ott. Konkrét intellektuális alakokra (Delich, Marini, Svampa, Aricó stb.) hivatkozik, hogy megtestesítse analitikus kategóriáit. Hasonlóképpen, amikor a jelenlegi helyzettel foglalkozik, valós eseményeket (2008-as válság, COVID-19 járvány) és azok szociológiára gyakorolt hatásait hozza fel. Módszertanilag ezek a példák szemléltető esetekként működnek egy főként deduktív érvelésen belül; Ez azt jelenti, hogy nem minősülnek kimerítő esettanulmányoknak, hanem a javasolt kategóriák validálására szolgálnak, bemutatva a megfigyelhető valósággal való megfelelésüket.

Összefoglalva, Torres módszertani megközelítése ötvözi a dokumentációs kutatást (történelmi és bibliográfiás) az elméleti-kritikai elemzéssel. Nem terepmunkán vagy új statisztikai adatokon alapul, hanem a szociológia, különösen Latin-Amerika történelmi és szellemi tapasztalatainak újraolvasásán és értelmezésén. Ezért a szociológia szociológiájának munkája (metadisziplináris reflexió), amelynek célja, hogy fogalmi eszközöket kínáljon a fegyelmi megújuláshoz. Egyes kommentátorok Torres erőfeszítéseit "figyelemre méltó historiográfiai gyakorlatnak" nevezték, kiemelve tehetségét a periodizációk létrehozásában és a szociológia "kognitív térképeinek" rajzolásában. A "kognitív térkép" fogalma (Fredric Jamesontól származik) a Torres által alkalmazott elméleti térképezési módszertant sugallja: a múlt és a jelen szellemi terepének feltérképezése a jövő útjának irányításához.

Kritikai fogadtatás és hatás a szociológiára

Általános fogadtatás az akadémiai közösségben: A szociológia nagy átalakulása érdeklődést és vitát váltott ki, különösen a latin-amerikai szociológiai körökben. A CLACSO (a latin-amerikai társadalomtudományok fontos szervezete) által kiadott és digitális formátumban szabadon terjesztett könyv széles közönséghez jutott el az akadémikusok és a diákok körében. Összességében a kezdeti fogadtatás pozitív volt a téma relevanciáját és időszerűségét illetően. A kollégák átfogó hozzájárulásként értékelték a munkát, amely hasznos történelmi-fogalmi áttekintést nyújt a latin-amerikai szociológiáról, miközben ünnepli az új irányok megnyitását szándékát. A recenziók például újdonságként emelték ki a kibővített történelmi perspektíva integrálását, és megemlítik, hogy a szöveg hatékonyan pótolja a hiányt azáltal, hogy panorámás kilátást kínál a szociológus hallgatók számára. Ráműtötték a könyv terjedelmes, de hozzáférhető jellegére is, amely témák széles skáláját öleli fel, miközben fenntartja a világos közös szálát.

Hasonlóképpen, a világbajnokság paradigmájának javaslata Argentínán túl is felkeltette a figyelmet. Torrest felkérték, hogy mutassa be ezeket az ötleteket nemzetközi fórumokon, és a vitát a globális szociológiai közösség elé vigye. Ez azt jelzi, hogy megközelítései érintik a különböző régiók szociológusainak közös aggodalmait - például a szociológiai elmélet "nyugattalanításának" vagy globalizálásának szükségességét, amely a tudományág forró témája. A recepció ebben az értelemben túlmutatott a lokálison, visszhangot keltve a globális szociológiáról folytatott vitákban.

Elismerések és elismert hozzájárulások: Számos kommentátor dicsérte a könyv ambícióját és hatókörét. Kiemelik Torres azon képességét, hogy több elméleti hagyományt fogalmazzon meg egy koherens történetben. A három pillanat és három áramlat történelmi sémáját például hasznos és eredeti szintézisként fogadták a regionális szociológia pályájának megértéséhez. Még azok is, akik nem osztják az összes következtetését, elismerik, hogy ez egy érett és jól

strukturált munka. A történelemnek, az elméletnek és a politikának ezt az összefolyását egyetlen kötetben figyelemre méltó intellektuális törekvésnek tekintik, amely gondolkodásra hív. Különösen a könyvet értékelték a tanítás referenciaanyagaként: mivel sok témát ölel fel (a fegyelem története, elméleti viták, kritikai perspektívák), támogató szöveggé működhet a szociológiai elmélet, a latin-amerikai szociológia vagy a társadalomtudományok episztemológiája kurzusaiban.

Egy másik elismert hozzájárulás az elméleti függőség kritikája. A "zombi teremtés" fogalma sok latin-amerikai akadémikussal rezonált, akik úgy látják, hogy ez egy megfelelő metafora az akadémia bizonyos bűneire (kritikátlan elméletalkotás, intellektuális divatok ismétlése). Azáltal, hogy ezt a jelenséget szavakba önti és szembeállítja a korábbi korszakok autonomista létrehozásával, Torres keretet biztosít a kutatók számára, hogy reflektáljanak saját gyakorlatukra. Ebben az értelemben a befogadás a közösség részéről önvizsgálatot is feltételezett: mennyire vagyunk még mindig az elméleti függőség csapdájában? Ezek a könyvben felvetett kérdések vitákat váltottak ki a regionális kongresszusokon és szemináriumokon.

Kritika és viták: Természetesen a munka nem volt kritika nélkül. Tekintettel átfogó és előíró jellegére, egyes szakemberek megkérdőjeleztek bizonyos pontokat:

Marxista megközelítés és ideológiai elfogultság: Megfigyelték, hogy Torres elemzését erősen befolyásolja a marxizmus és a kritikai elmélet, ami egyesek számára korlátozhatja objektivitását vagy hatókörét. Egy kommentátor rámutatott, hogy Torres sok elemző műveletének "sokkal több köze van a marxizmushoz, mint a szigorú értelemben vett szociológiához". Ezzel azt sugallta, hogy Torres keretrendszere összekeveri a kritikai-normatív célt a tudományos elemzéssel, kockáztatva mindkét sík összekeverését. Ez a megjegyzés azonban inkább a perspektíva (kifejezetten kritikus) leírásaként értelmezhető, mint kizárásként, mivel Torres pontosan olyan szociológiát támogat, amely nem válik el a kritikától vagy a politikától. A tudós és a kritikus lét közötti feszültség valójában központi része annak, amit a globalista paradigma megpróbál összeegyeztetni. Ennek ellenére ez a kritikai megfigyelés megnyitja a vitát: Torres javaslata valóban egyensúlyt teremt a tudomány és az elkötelezettség között, vagy túlságosan előnyben részesíti a marxista lencsét?

- A "globalista paradigma" érvényessége: Néhány szkeptikus olvasó megkérdőjelezte, hogy a globalista paradigma fogalma valóban újszerű vagy hasznos-e. Azon tűnődnek, vajon ez a fogalom újracsomagolja-e a szociológiai globalizációban vagy az úgynevezett globális nyilvános szociológiában már meglévő eszméket. Például a lokális és a globális egyesítésének, valamint a társadalmi igazságosság iránti elkötelezettségnek a gondolata már korábbi munkákban is megjelenik. A kritikus kérdés az lenne, hogy mi különbözteti meg Torres világbajnoki paradigmáját a többi javaslattól? Torres minden bizonnyal nagyobb elméleti állványzatot biztosít (tudományos, kritikai, politikai eszközökkel határozza meg), de néhány akadémikus gyakorlati fejlesztést igényel: hogyan valósítanák meg ezt a paradigmát a konkrét kutatásokban, milyen új módszereket igényelne stb. Eddig a globalista paradigma inkább filozófiai keret, mint részletes kutatási program, és ez az átmenet az elméleti síkról az empirikus síkra olyan, amelyen a jövőbeli megbeszéléseknek dolgozniuk kell.

- A latin-amerikai perspektíva mindenütt jelenvalósága: Paradox módon, bár a könyv az egyetemességre törekszik, erősen támaszkodik a latin-amerikai tapasztalatokra. Egyes nemzetközi kritikusok megkérdőjelezhetik, hogy a Torres által Latin-Amerikára leírt periodizációk és áramlatok más régiókra is érvényesek-e, vagy az általa javasolt paradigma

végző soron nem egy lokalizált perspektíva egyetemessé tétele. Például a tagadó áramlat fogalmát európai vagy ázsiai szociológusok tárgyalhatják: van-e valami egyenértékű más szociológiai hagyományokban, vagy ez a jelenség a posztmodern utáni periférikus akadémiákra jellemző? Torres azt állítja, hogy mindkét paradigma (modern és posztmodern) globálisan kimerült, de ez az állítás vitatható, mivel néhány jelenlegi áramlatban (gondoljunk a digitális szociológiára vagy az új big data pozitívizmuskra) a modern-tudományosba vetett hit újjáéledését láthatjuk, nem pedig kimerültséget. Így a paradigmatis kimerültség tézise egy új javára nem egyhangúlag elfogadott, ami elméleti vitát generál a fegyelem jelenlegi állapotáról.

A mai napig megjelent néhány hivatalos tudományos áttekintés a munkáról, amelyek elemzik, hogy Torres hogyan helyezi el a latin-amerikai szociológiát a világhoz képest, és kommentálja a "paradigmatikus forradalom" megvalósíthatóságát. Ezek a recenziók és kritikai elemzések a könyv közvetlen hatásának részét képezik: beszélgetést nyitottak a metaszociológiáról (a szociológia szociológiájáról) a régióban.

Hatás és projekció a szociológiában: A hosszú távú hatásokat még korai mérni (a könyv csak néhány éves), de néhány hatás már látható:

- Latin-Amerikában a mű megerősíti és aktualizálja azt a gondolatmenetet, amely a régió episztemológiai autonómiájára törekszik. Más kezdeményezésekkel együtt (pl. a "dekoloniális gondolkodás" vagy a "déli társadalomelmélet" megvitatása) a Nagy Átalakulás... történelmi és elméleti érvekkel támasztja alá a latin-amerikai elméletgyártás legitimálását globális igényekkel. Más szóval, hozzájárul a szociológiai tudás dekolonizációjához, párbeszédet folytatva azokkal a szerzőkkel, akik ezt az ügyet támogatták. Valószínű, hogy a könyv kötelező referencia lesz a latin-amerikai szociológiáról, a déli ismeretelméletekről vagy a régió társadalmi gondolkodásának történetéről szóló kurzusokhoz és vitákhoz.

- A globalista paradigma javaslata befolyásolhatja az együttműködésen alapuló kutatási menetrendet. Például Torres koordinálja a "World Social Change" nevű programot Argentínában, és ötletei irányíthatják a transznacionális összehasonlító projekteket, ahol a különböző országok szociológusai együtt elemzik a globális jelenségeket. Ha ez a vízió megvalósul, annak hatása nagyobb dél-dél együttműködés lesz, és talán a "globalista szociológia" hálózatainak terhesége, amelyek olyan kérdéseket vitatnak meg, mint a globális éghajlatváltozás, a transznacionális egyenlőtlenségek, a globális társadalmi mozgalmak stb., Összekapcsolt helyi perspektívákból.

- A könyv kontrasztpontként vagy kiindulópontként is szolgál azok számára, akik másképp gondolkodnak. Ez azt jelenti, hogy még azok is, akik nem osztják Torres tézisének, elméleti sparringként használhatják: például több posztmodern vagy posztkoloniális szociológus írhat válaszokat, amelyek megvédik bizonyos episztemológiák érvényességét, amelyeket Torres "tagadónak" tartana. Ebben az értelemben újjáélesztette a modernitás vs. posztmodernitás vitáját a szociológiában, új terepre vitte (a tudományos posztmodernizmusról vagy neomodernizmusról való gondolkodás, attól függően, hogyan nézzük).

- Ami a szociológián túlmutató hatást illeti, a mű érdekes lehet a politológusok, történészek és társadalomfilozófusok számára, mert interdiszciplináris kérdéseket érint: beszél az államról, a kapitalizmusról, a kulturális termelésről stb. Hatása ezután megfigyelhető egy interdiszciplináris párbeszédben arról, hogyan kell újragondolni a társadalomtudományokat a kortárs globalizációval szemben.

Röviden, a szociológia nagy átalakulását üdvözltek, mert szükséges vitát nyitott a fegyelem irányáról, különösen a globális Dél szempontjából. Széles körű dicséretet kapott, és hasznos kritikai reflexiókat váltott ki. Fő hatása az volt, hogy a "Merre tart a szociológia?" kérdést újra napirendre tűzte, és ezt úgy tette, hogy a latin-amerikai hangot beépítette ebbe a válaszbba. Az, hogy a globalista paradigmáról alkotott elképzelése gyümölcsöző-e vagy sem, a további fejleményektől függ, de az egyszerű tény, hogy megfogalmazza, már Torres munkájának befolyásos örökségét képezi.

Kapcsolatok más fontos szociológiai munkákkal

Torres beilleszti magát a szociológia nagy átalakulásába olyan művek hagyományába, amelyek tükrözik magát a szociológiai tudományágat és annak történelmi fejlődését. Hasznos elhelyezni könyvét párbeszédben néhány ilyen művel és áramlattal:

- Polányi Károly visszhangja: A könyv címe szándékosan idézi Polányi Károly A nagy átalakulás (1944) című művét, amely az ipari piacgazdaság keletkezését és társadalmi következményeit elemezte. Bár Torres nem közgazdaságtant, hanem szociológiát mint diszciplínát tanulmányoz, az utalás párhuzamot sugall: ahogy Polányi a hagyományos társadalom széteséséről beszélt az önszabályozó piaccal szemben, Torres a hagyományos szociológia széteséséről (vagy metamorfózisáról) beszél az új globális dinamikával szemben. Mindkettőt aggasztja a piaci erők és a modernitás hatása a társadalmi struktúrákra – Polányi általában a társadalomra, Torres különösen a szociológiai akadémiára.
- A szociológia szociológiája (Gouldner, Therborn): Torres kifejezetten támaszkodik korábbi munkákra, amelyek a szociológia történetét és feszültségeit tanulmányozták. Például Alvin W. Gouldner, akinek a nyugati szociológia közelgő válsága (1970) című könyve megvizsgálta az amerikai szociológia belső ellentmondásait, és megijósolta a legitimitás válságát. Szintén Göran Therborn, akinek 1980-as munkája a világszociológia történetéről úttörő szerepet játszott a fegyelem globális szintű fejlődésének periodizálásában. A nagy átalakulás... folytatja a metaanalízis ezen vonalát. Torres periodizációja (kezdeti/kompakt/vitatott modernitás) Therbornéhoz hasonlítható (aki a szociológia fázisairól beszélt, amelyek a kapitalizmus történelmi korszakaihoz kapcsolódnak), és buzgósága, hogy a szociológiát történelmi kontextusba helyezze, Gouldnerre emlékeztet, amikor összekapcsolja a szociológiai elméletet korának társadalmi konfliktusaival. Azt mondhatjuk, hogy Torres kiterjeszti és frissíti a "szociológia szociológiájának" örökségét, de latin-amerikai akcentussal, amely korábban hiányzott. Sőt, míg Gouldner bejelentette, hogy válság van kialakulóban, Torres bejelenti a folyamatban lévő átalakulást, és előírja a gyógy módot (az új paradigmát).
- A függőség elmélete és a latin-amerikai gondolkodás: A Torres által állított autonomista áramlat a latin-amerikai társadalmi gondolkodás klasszikus műveiben gyökerezik, mint például Cardoso és Faletto függősége és fejlődése Latin-Amerikában (1969) vagy Ruy Mauro Marini esszéi. Torres úgy látja, hogy folytatja azt a feladatot, amelyet ezek a szerzők vállaltak: saját elméletének létrehozása a latin-amerikai valóság magyarázatára, tovább haladva a világ valóságának magyarázatára Latin-Amerikából. Ebben az értelemben a Nagy Átalakulás... Kapcsolódik a függőségi elmélet, a felszabadítási teológia, az elnyomottak pedagógiája stb. Hagyományához. A különbség az, hogy Torres több évtizeddel később ír, a vereségek és a neoliberais globalizáció poggyászával a tetején, ami arra kényszeríti, hogy újragondolja, miért veszítettek erejükből ezek az autonóm elméletek.

- Modernitás vs. posztmodernitás vita: Torres beavatkozik az elmúlt évtizedek központi elméleti vitájába: a modern paradigmák (strukturális-funkcionalizmus, marxizmus, generalista elméletek) és a posztmodern/posztstrukturális paradigmák (posztmodern kritikai elmélet, radikális konstruktivizmus, különbség-megközelítés stb.) ütközésébe. Az olyan szerzők, mint Jean-François Lyotard jelezték a nagy történetek végét, míg mások, mint Jürgen Habermas megvédték a felvilágosodás érvényességét. A szociológiában ez a vita tükröződött a középtávú elméletek és a totális elméletek, vagy a kvantitatív-pozitívista vs. értelmező-posztmodern szociológia közötti feszültségben. Torres felveszi ezt a vitát, és azt sugallja, hogy mindkét álláspont zsákutcába jutott. Globalista paradigmája túlszárnyaló szintézisre törekszik: magában foglalja a "posztmodern" jelleget (amennyiben elutasítja az eurocentrizmust és többféle nézetet támogat), de ragaszkodik a "tudományos hajlamhoz" (nem mond le a strukturált igazság kereséséről). Ebben affinitást mutat olyan áramlatokkal, mint a második modernitás társadalomelmélete (Giddens, Beck), amely azt is javasolta, hogy a klasszikus modernitás és a posztmodern kritika után reflexív vagy "remodernizált" szakasz jön. Torres azonban különbözik abban, hogy ezt délről és erősebb politikai összetevővel javasolja.

- Globális és déli szociológia a 21. században: Az elmúlt években számos munka irányult a szociológia decentralizálására. Például Raewyn Connell a déli elmélettel (2007) kritizálta, hogy az "egyetemes" elmélet szinte mindig északról származik, és javasolta a globális dél társadalmi elméletének beépítését a kánonba. Torres teljes mértékben osztja ezt az aggodalmat - az intellektuális függőség diagnózisa megegyezik azzal, amit Connell leír. A különbség az, hogy Torres mellett, hogy követeli a Dél befogadását, egy új globális elméleti keretet javasol, amely túllép az észak/dél dichotómián a tudás előállításában. Nem elégszik meg a déli hangok meghallgatásával, hanem azt sugallja, hogy a társadalomtudomány logikája megváltozik (a perspektíva globalizációja, interdiszciplinaritás, integrált kritika és politika). Egy másik releváns munka Boaventura de Sousa Santos "posztnyugati szociológiája", aki szintén támogatja az alternatív episztemológiákat és az eurocentrikus kánon leküzdését. Torres egyetért a céllal, bár nyelvezete eltérő: ő egy "modern mag" helyreállításáról beszél, de egy új paradigma felé irányítva, míg De Sousa Santos "a Dél episztemológiáiról" és a tudás radikális pluralitásáról beszél. E különbségek ellenére elhelyezhetjük A Nagy Átalakulást... a társadalomtudományok dekolonizációjának és globalizációjának intellektuális mozgalmán belül.

- Kritikai elmélet és a frankfurti iskola: Mivel Torres hangsúlyt fektet a kritika és a tudomány integrálására, munkája a kritikai elmélet hagyományához is kapcsolódik (Horkheimer, Adorno, Habermas). Az egyesített tudományos, kritikai és politikai impulzus gondolata emlékeztet Horkheimer maximájára, miszerint a társadalomelméletnek nemcsak a társadalom magyarázatára, hanem felszabadítására is törekednie kell. Torres ezt a víziót a globalizáció kontextusához igazítja: globalista paradigmája alapvetően kritikai emancipatorikus (a társadalmi igazságosság akarata), de a tudományban gyökerezik és globális szinten működik. Így bizonyos értelemben kiterjeszti a Frankfurti Iskolát a tudományos internacionalizmus felé: ahol Habermas a határokon átnyúló kommunikáció ideális közösségét látta, Torres a szociológiai tudományos közösség globális kialakulását és az átalakulási projektekhez való szövetségét látja. Az elemzésében hírhedt marxista hatás Gramsci hagyományához is kapcsolódik, mivel Torres kategorizálja az értelmiségieket, és új szellemi blokkot szorgalmaz.

Összefoglalva, Esteban Torres A szociológia nagy átalakulása című műve számos korábbi munkával párbeszédet folytat. Felveszi a szociológia klasszikus kritikájának kesztyűjét (folyamatos viták válságáról és relevanciájáról), támaszkodik a kritikus latin-amerikai

társadalmi gondolkodásra (függőségelmélet, heterodox marxizmus stb.), és csatlakozik azokhoz a kortárs hangokhoz, amelyek globális, dekolonizált és releváns szociológiát követelnek a huszonegyedik században. Ugyanakkor hozza eredeti bélyegét: egy integráló (történelmi, elméleti és politikai) keretet, amelyet az utóbbi időben kevesen próbáltak ilyen szisztematikusan megfogalmazni. A globalista paradigmára vonatkozó javaslata innovatív szintézisnek tekinthető, amely kapcsolódik Polányi, Wallerstein, Connell, Habermas és mások elképzeléseihez, de átalakítja azokat saját víziójába. A gyakorlatban a könyv referenciadarabként szolgál azok számára, akik tanulmányozzák a szociológia fejlődését, vagy csodálkoznak annak jövőjéről, különösen latin-amerikai szempontból. Mint ilyen, áthidalja a kapott örökséget és a lehetséges követendő utakat, tiszteletben tartva a korábbi munkát, miközben kihívást jelent a jelenlegi szociológia számára, hogy átalakítsa magát.

Didier Eribon: Retour à Reims

1. Tartalmi összefoglalás

Didier Eribon „Visszatérés Reimsbe” (eredeti címe Retour à Reims, 2009) félig önéletrajzi, félig szociológiai esszéregény. A mű kiindulópontja, hogy apja halála után a szerző harminc év távollét után visszatér szülővárosába, Reimsbe. Eribon 20 évesen hagyta el Reimst és munkásosztálybeli családját, hogy Párizsban folytasson tanulmányokat és vállalja meleg identitását. Hazatérése során szembesül gyerekkora munkáskörnyezetével, a szegénységgel és a családi emlékekkel, amelyeket korábban maga mögött hagyott. A könyv cselekménye nem lineáris regénytörténet, inkább emlékek és reflexiók sorozata: Eribon felidézi családtagjai történeteit, saját fiatalkori élményeit és azt az utat, ahogyan egy munkásfiúból előbb egy melegséget nyíltan vállaló értelmiségi lett, majd sikeres egyetemi emberré vált.

A könyv elbeszélésének szerkezete különleges, mert ötvözi a személyes memoárt és a társadalomkritikus elemzést. Az elején Eribon felteszi a kérdést: miért volt könnyebb a szexuális szegényről írnia, mint a társadalmi szegényről?, és ezt a dilemmát személyes és szociológiai szinten is megválaszolja. A történet bemutatja Eribon családjának hátterét: édesapja gyári munkásból lett mestermunkás, édesanyja takarítónőből gyári dolgozó, akik kemény munkával próbáltak előrébb jutni. Részletesen megismerjük a család felemelkedését egy szociális bérházból egy kertés házig, illetve azt, hogyan vált a család politikai orientációja a kommunista szimpatizálásból fokozatosan a szélsőjobbaldali (Nemzeti Front) támogatásává. Eribon leírja gyerekkora napi valóságát is: a szegénységet, az alkoholizmust és a családon belüli erőszak légkörét, amelyben például édesanyja a válás gondolatával foglalkozott, de a kor társadalmi viszonyai között ezt nem tudta megvalósítani.

A könyv nem pusztán személyes emlékirat, hanem az önvizsgálat eszköze is. Eribon a visszatérés ürügyén elemzi saját életútját: hogyan lett ő a családjában az első, aki érettségit szerzett és egyetemre ment, és ezzel párhuzamosan hogyan szakadt el fokozatosan a szüleitől és testvéreitől. A narráció váltakozik az elbeszélő epizódok (például gyermekkori események felidézése) és az elemző fejezetek között, melyekben Eribon szociológiai keretbe helyezi saját történetét. A mű végén egy elméleti epilógus foglalja össze a tanulságokat, Pierre Bourdieu társadalomelméletét felhasználva értelmezi az átöröklött habitus és a személyes döntések konfliktusait. Ennek ellenére a Visszatérés Reimsbe olvasmányos marad: a szerző személyes hangvétellel mesél, ugyanakkor mindvégig reflektál a szélesebb társadalmi folyamatokra is.

Eribon visszaemlékezései során konkrét epizódokkal szemlélteti a múltját. Például felidézi, hogy gyerekként miként találkozott először a műveltség és családja tudatlanságának feszültségével: amikor hatodik osztályos korában lelkesen elszavalt otthon egy angol nyelvű verset, édesanyja dühösen reagált, mert ő maga sosem tanulhatott ilyesmit, fiának ilyen tudása idegen és fenyegető volt számára. Ugyanez az édesanyja idős korára testileg megtörtén, fájdalommal él – a futószalag melletti tizenöt éves munka nyomorította meg –, mégis büszke arra, hogy fiát eltartotta és taníttatta. Ezek a jelenetek erőteljesen mutatják be azt az érzelmi és

erkölcsi dilemmát, amellyel Eribon szembesül hazatérésekor: hogyan lehet egyszerre elismerni a szülők áldozatvállalását, ugyanakkor feldolgozni azt a sebet, hogy éppen tőlük kellett elszenvednie fiatalon a megbélyegzést és kirekesztést (homoszexualitása miatt).

Összességében a Visszatérés Reimsbe tartalmi szempontból egy „így jöttem” történet (egy munkáscsaládból származó értelmiségi életútja) és egy társadalmi látélet kombinációja. A szerző személyes története ívet rajzol a gyermekkori traumáktól és szégyenérzettől a felnőttkori önel fogadásig és sikerig, miközben a narráció párhuzamos síkon a francia munkásosztály sorsának változásait is bemutatja az 1950-es évektől a 2000-es évekig. Eribon maga így foglalja össze identitásának kettős átalakulását: az első esetben azzá váltam, aki voltam, míg a másodikban elutasítottam, hogy azzá váljak, akivé válnom kellett volna. Az én esetemben ez a két változás egymással párhuzamosan ment végbe. Vagyis miközben önmaga (meleg férfi) lett, egyúttal megtagadta azt a társadalmi szerepet, amelyet a származása predestinált volna számára – és e két folyamat egyszerre zajlott. Ez a kettősség adja a mű feszültségét és egyben fő mondanivalóját is.

2. Főbb témák

Eribon könyvében több központi téma fonódik össze, amelyek a személyes történetén túlmutató általános érvényű kérdéseket vetnek fel. A legfontosabb témakörök az alábbiak:

- Társadalmi osztályok és osztályidentitás: A Visszatérés Reimsbe egyik fő kérdése a társadalmi osztályok közti szakadék és az osztályváltás (felfelé irányuló mobilitás) lélektani ára. Eribon saját életútja mint „transzfugáé” – vagyis osztályát elhagyó személyé – szolgál példaként. Rávilágít a munkásosztálybeli lét tapasztalataira és az onnan való kitörés nehézségeire. Külön hangsúlyos az osztályszégyen motívuma: a szerző felismeri, hogy életében a szégyen kettős formája jelent meg – fiatalon a homoszexualitása miatt érzett szégyent a családjá és közege előtt, később viszont a származása miatt érzett szégyent a párizsi értelmiségi környezetben. A mű bemutatja a Pierre Bourdieu által leírt habitus működését: Eribon azt elemzi, hogy a munkáscsaládból hozott viselkedési minták, beszédmód és kulturális tőke hiánya miként nehezítették meg beilleszkedését az akadémiai elitbe. A könyv egyik erős állítása, hogy a társadalmi osztályok közti határ átjárása nemcsak anyagi vagy oktatási kérdés, hanem mély identitásválsággal és önmegtagadással járó folyamat – az ember szinte „újra kell nevelje” önmagát, ahogy Eribon írja.

- Identitás és szégyen: Az identitás kérdését a mű több szinten vizsgálja. Egyrészt ott a szexuális identitás (meleg férfiként való önmeghatározás), másrészt a társadalmi identitás (munkáscsalád sarjaként való önazonosság). Eribon azt a paradoxont tárja fel, hogy miközben fiatalon felvállalta melegségét és ezzel látszólag önazonos lett, valójában egy másik identitását – munkásszármazását – elrejtette és megtagadta. Bevezeti a „kettős tudatosság” fogalmát, analógiát vonva a melegség titkolása (a „closet”) és a társadalmi eredet eltitkolása között. Eribon úgy érezte, mintha két külön életet élne: Párizsban kialakított magának egy új személyiséget, míg szülővárosában egy másikat hagyott hátra. A könyv részletesen elemez egy „megosztott habitus” (hasadt identitás) állapotot, amikor valaki egyszerre két társadalmi világ része, de egyikbe sem tartozik teljesen. A szégyen ennek az identitásválságnak a kulcsszava: Eribont fiatalként a homofób sértések és megbélyegzések mélyen sebzették, felnőttként pedig a saját belsővé tett előítéletei gyötörték amiatt, hogy szegény sorból jött. A mű egyik fontos felismerése, hogy a szexualitás miatti szégyen („szexuális szégyen”) mögött ott lappangott egy még erősebb társadalmi eredet miatti szégyen („osztályszégyen”). Eribon önreflexiója szerint azért hangoztatta mindig meleg identitását, mert így nem kellett

szembenéznie a mélyebben elfojtott osztályidentitás problémájával. Az idézett mondása – az első esetben azzá váltam, aki voltam... a másodikban elutasítottam, hogy azzá váljak, akivé válnom kellett volna – éppen erre a párhuzamos identitás-átalakulásra utal. A könyv így az identitás sokrétű és konstruált voltát tárja elénk, rávilágítva, hogy egyszerre több identitásunk is lehet (pl. szexuális, osztálybeli), amelyek között konfliktus feszülhet.

- **Homoszexualitás és másság:** Mivel Didier Eribon nyíltan meleg, a könyv központi témája a homoszexuális identitás felvállalása és annak következményei. Eribon Reimsben töltött ifjúsága alatt a homofóbia mindennapos volt: családja, munkás környezete elutasította a másságot. A szerző leírja, hogy fiatalon az elszenvedett sértések és kiközösítés elől is menekült, amikor elhagyta szülővárosát. Párizsban viszont megtalálta a meleg közösséget és önmagát – ezt tekintette sokáig legfőbb emancipációjának. A könyv érzékletesen mutatja be a coming out folyamatát: Eribon számára a melegség nyílt megélése volt a szabadság záloga, amiért hajlandó volt megszakítani a kapcsolatot a családjával is. Ugyanakkor később ráébredt, hogy a melegként való önmegvalósítás mellett egy másik önmaga elől is menekült. A homoszexualitás tehát kettős szerepet játszik: egyrészt felszabadító erő, amely segítette őt kitörni a provincializmusból és a szüklátókörségből, másrészt katalizátor, ami korai osztályelhagyásra sarkallta. Eribon utólag felismeri, hogy éppen melegsége mentette meg attól, hogy a munkásosztálybeli férfias értékek rabja maradjon. A saját szavai szerint az ő esetében a homoszexualitás volt a csoda rugója, mert más vágyak és értékek felé vezette, mint ami a közegében megszokott volt. A könyv kitér a meleg identitás politikai vonatkozásaira is: Eribon egyik korábbi művére (*Réflexions sur la question gay*, 1999) utalva elméleti síkon is reflektál a homoszexualitás társadalmi megítélésére. Összességében a *Visszatérés Reimsbe* fontos LMBTQ-önéletrajzi mű is, amely bemutatja, milyen nehézségekkel járhat egy vidéki, konzervatív közegben felnövő meleg fiatal számára az önfogadás és a menekülés egy elfogadóbb közegbe.

- **Család és származás:** Eribon családjának története nem pusztán háttér, hanem a könyv egyik központi tematikája. A szerző őszintén beszél a szüleiről és testvéreiről való érzelmi elszakadásáról. Már a mű elején kiderül, hogy apjával sosem volt jó viszonyban: kimondja, hogy gyűlölte az apját és mindazt, amit képviselt (beleértve a munkásosztályban gyakori rasszizmust és homofóbiát). Anyjával ambivalensebb a kapcsolata: a visszatérés után közelebb kerül hozzá, és felismeri benne az áldozatot, aki egész életét feláldozta a családjáért, de közben ő is részese volt azoknak, akik miatt Eribon fiatalon szenvedett. A családi szegénység és lojalitás konfliktusa végigkíséri a könyvet. Eribon bevallja, hogy értelmiségiként lenézte szülei életmódját és értékeit, zavarba hozták őt a vidéki rokonok egyszerű örömei, és tudatosan távol tartotta magát tőlük. Sőt, saját magát sem idealizálja: elismeri, hogy önző módon „megmentette önmagát” a családjától való elszakadással, és sosem próbálta meg kisebb testvéreit segíteni vagy „magával húzni” a felemelkedésben. A könyv tehát a család, mint teher és meghatározottság kérdését járja körül. A cím (*Visszatérés Reimsbe*) nem csak fizikai hazatérést, hanem szembenézést a gyökerekkel jelent – azt a nehéz folyamatot, amikor valaki újra kapcsolatba lép azzal a közeggel, amelytől egykor el kellett távolodnia ahhoz, hogy önmaga lehessen. Eribon példája rámutat: a családi háttér hatása kitörölhetetlen, még ha az ember el is szakad tőle, a múlt meghatározza identitásának rejtett zugait. A mű egyik megrázó kérdése: vajon lehet-e valódi megbékélés a családdal és a múlttal, vagy az eltérő élettapasztalatok miatt örökre megmarad a távolság?

- **Politikai orientáció és ideológia:** A *Visszatérés Reimsbe* fontos témája a politikai hovatartozás alakulása mind egyéni, mind társadalmi szinten. Eribon saját politikai fejlődését is bemutatja: gimnazista korában szélsőbaloldali mozgalmakban vett részt, marxista eszméket

vallott, a munkásosztályt idealizáló retorikát hirdetett. Ugyanakkor feszültség volt aközött az eszménített munkásosztály-kép között, amelyben hitt, és aközött a valós munkásközegek között, amelyben felnőtt – utóbbit ugyanis gyakran megvetette fogyasztói vágyai vagy éppen szűklátókörűsége miatt. Eribon önkritikusan ír arról, hogy baloldali elköteleződése fiatalként sokszor csak arra szolgált, hogy a munkásosztályt egy mitikus, romantikus képzetként tisztelje, miközben a saját szülei hétköznapi élete számára szégyenletesnek tűnt. „Lehet, hogy marxista voltam, de azt kell mondanom, hogy az én marxizmusom ... talán nem volt több, mint a munkásosztály idealizálásának egy módja, amelyhez képest a szüleim valós élete teljesen elítélendőnek tűnt” – ismeri el kíméletlen őszinteséggel. Ez a felismerés rávilágít arra a jelenségre, hogy a radikális baloldali gondolkodók sokszor idealizálják „az elnyomottakat”, miközben az elnyomottak valós élete nem felel meg a forradalmi mítoszoknak. Eribon tehát a baloldali identitáspolitika egy sajátos kritikáját is nyújtja: egyszerre volt a munkások felszabadításáért küzdő aktivista és egy olyan ember, aki titkon megvetette a saját munkás családját – ezzel saját előítéletességére is rámutat.

A könyv tágabb politikai tematikája a francia munkásosztály politikai átrendeződése. Eribon elemzi, hogy szülei generációja miként fordult el a baloldaltól: míg fiatalkorában a családja még a kommunista pártra szavazott, később a baloldal iránti kiábrándulás és a bevándorlókkal szembeni előítéletek a Nemzeti Front (FN) irányába terelték őket. Kiemeli, hogy a munkáskörökben létező hétköznapi rasszizmus és homofóbia sosem múlt el teljesen, csak korábban a baloldali párthűség elnyomta ezeket. Amint azonban a baloldal – különösen az 1980-as évektől – elvesztette vonzerejét és elhanyagolta a népi osztályok érdekeit, a munkások számára a negatív identitásuk (az, hogy nem elnyomók, de elnyomottak) helyett egy pozitív, bár hamis identitás kínálkozott: a fehér, heteroszexuális francia dolgozó ember képe. Ezt a hamis pozitív identitást kínálta fel számukra a szélsőjobb – mely bár gyűlöletre és kirekesztésre épül, mégis összetartozás-érzetet ad nekik. Eribon szerint a 20. század végére a munkásosztály politikai identitása ezért alapvetően megváltozott: a kollektív osztályöntudat felbomlott, helyette sokan egyéni vagy épp etnikai-nemzeti identitásokba menekültek. A könyv kritikus hangvétellel tárgyalja a francia baloldal felelősségét ebben a folyamatban, kimondva, hogy a baloldali pártok időszakos sikerei önmagukban nem garantáltak semmit a munkásoknak, és hogy a baloldal elmulasztotta megérteni a saját bázisának változásait. Eribon így a politikai hovatartozás fluiditását és a populizmus előretörésének okait is vizsgálja a személyes történetén keresztül.

3. Társadalmi és politikai kontextus

A Visszatérés Reimsbe nem légüres térben született: szorosan kapcsolódik a kortárs francia társadalmi és politikai viszonyokhoz, és tágabb értelemben az elmúlt évtizedek európai folyamataihoz is. Franciaországban a 20. század második felében jelentős változások zajlottak a munkásosztály helyzetében. A II. világháború utáni iparosodás és gazdasági fellendülés időszakában a munkásosztály erős politikai tényező volt, hagyományosan a baloldali (szocialista és kommunista) pártok bázisát alkotta. Eribon családjának története tipikus ebből a szempontból: szülei fiatal korában még a kommunista pártra szavaztak, és hittek a baloldali politika munkást felemelő ígéreteiben. Azonban az 1980-as évekre – amely időszakot Eribon tinédzserként élt meg – a helyzet drasztikusan változott. 1981-ben ugyan a baloldal (François Mitterrand és a Szocialista Párt) hatalomra került Franciaországban, de hamarosan neoliberális gazdasági fordulatot hajtott végre, ami kiábrándulást okozott sok munkás szavazónál. A gazdasági szerkezetváltás, a munkanélküliség emelkedése és a globalizáció kihívásai megrendítették a hagyományos munkásosztály anyagi és kulturális biztonságát.

Ebben a kontextusban érthető meg, amit Eribon a könyvében leír: a munkásosztály jelentős része elfordult a baloldaltól, és a szélsőjobboldal irányába sodródott. A Nemzeti Front (FN) – Jean-Marie Le Pen vezetésével – már a 1980-as évektől igyekezett megszólítani a vidéki és ipari munkásokat xenofób és populista retorikával. Eribon hangsúlyozza, hogy a bevándorló-ellenes és rasszista diskurzus a munkásosztály egy részében termékeny talajra hullott, mivel a baloldal elvesztette kapcsolatát velük. A könyv leírása szerint ez nem egyik napról a másikra történt: a népi rasszizmus mindig is létezett a munkások között (Eribon megemlíti például, hogy a környékükön élő algériai vendégmunkásokat gyakran érték előítéletek már gyerekkorában is). A baloldal visszaszorulásával azonban ezek az addig elfojtott vagy szégyellt érzületek nyíltabbá váltak. A mű társadalmi kontextusként utal arra, hogy a munkásosztály kollektív identitásának meggyengülése teret adott más identításoknak: sok fehér bőrű, heteroszexuális munkás inkább ezen fehér vagy konzervatív identításelemek mentén határozta meg magát, mivel a régi osztályöntudat már nem volt vonzó.

Didier Eribon könyve pontosan akkor jelent meg (2009-ben), amikor Franciaországban és Európában szélesebb vita folyt arról, hová tűnt a baloldali politika ereje és miért erősödik a populizmus. A Visszatérés Reimsbe tulajdonképpen előrevetítette azt a jelenséget, amit később sokan elemeztek: miért szavaz a hagyományos baloldali munkásréteg egyre inkább a jobboldalra vagy szélsőjobboldalra? A könyv sok példával mutatja be a történelmi hátteret is, például utal rá, hogy Eribon nagyapótlása idején a munkások még harcos szakszervezeti mozgalmakat vittek, míg szülei generációja már inkább a fogyasztói társadalom vívmányait kergette (autó, ház, televízió), és unokáik generációjára pedig a politikai apátia vagy a szélsőjobb vált jellemzővé. Ezzel Eribon műve egy tágabb történelmi ívet rajzol fel a francia társadalomban: az 1950–60-as évek relatív jólététől és munkásöntudatától a 21. század elejének identitásválságáig.

A társadalmi kontextushoz tartozik a műben tárgyalt nemi szerepek és munkamegosztás kérdése is. Eribon a családján keresztül bemutatja, milyen volt egyszerre nőnek lenni és dolgozni a munkásosztályban: édesanyja történetén át láthatjuk, hogy a házimunka és a gyári munka kettős terhe alatt hogyan örlődtek fel a nők, és miként uralkodott a maskulin dominancia egy olyan közegben, ahol a testi erő volt az érték. Ez a perspektíva kapcsolódik a második feminizmus hullámának kérdéseire is: a könyvben megjelenik, hogy az 1970-es években a nők már fontolgatták az önállósodást (ld. válás gondolata), de a társadalmi realitások gátat szabtak nekik. Így Eribon műve a társadalmi nemek szempontjából is kontextualizálható: megmutatja, hogy a munkásosztálybeli nők és férfiak viszonyát is a hagyományos patriarchális értékek határozták meg.

Politikai kontextus szempontjából Eribon reflexiói aktuális közéleti vitákhoz is kapcsolódtak Franciaországban. A 2000-es évek végén a francia értelmiségben vita bontakozott ki az ún. identitáspolitikáról: sokan bírálták, hogy a baloldal túlzottan a kisebbségek (etnikai, nemi, szexuális identitások) ügyeire koncentrált az osztályalapú egyenlőtlenségek helyett. Eribon könyve ebbe a diskurzusba illeszkedik, hiszen éppen azt mutatja meg, hogy a szexuális identitás (melegjogok, elfogadás) fontos ugyan, de nem szabad megfeledkezni a társadalmi osztály továbbéléséről sem. Sőt, a könyv provokatív tézise, hogy a baloldal részben azért vesztett teret, mert nem vette észre: a munkásosztály nem angyali és hibátlan elnyomottak tömege, hanem bizony sok tekintetben előítéletes, szexista, rasszista is tud lenni. Ez a kép szembement azzal az idealizált proletárképpel, amit a baloldali értelmiség szeret hangoztatni. Eribon ezzel a kortárs politikai vitákban egy sajátos, önkritikus baloldali hangot képviselt, ami arra hívta fel a figyelmet, hogy az osztályalapú igazságtalanságok igenis léteznek a posztindusztriális társadalomban is, csak éppen átalakult formában.

Történelmi és társadalmi háttérrel tekintve Eribon utal Pierre Bourdieu és Michel Foucault korábbi munkásságára. Bourdieu hatása erősen érződik a műben (maga Eribon is írja, hogy Bourdieu szociológiája adta az elemzés keretét). Bourdieu már az 1960–70-es években leírta az oktatási rendszer szelektáló mechanizmusait és a társadalmi mobilitás korlátait – Eribon saját életével igazolja ezeket az elméleteket (bemutatva, hogy kivételes szerencse és személyes „csoda” kellett a kitöréséhez). Ugyanakkor a könyvben megjelenik a Bourdieu-i megközelítés kritikája is: Eribon szerint Bourdieu nem foglalkozott eléggé azzal, milyen egyéb tényezők – például a homoszexualitás – segíthetik elő a társadalmi felemelkedést. Ebben az értelemben Eribon műve reagál a francia társadalomtudományok egy fontos vitájára is: hogyan lehet az osztályt és identitást együtt vizsgálni. Foucault hatása abban érhető tetten, hogy Eribon sokat beszél a nyelv, a diskurzus és a megbélyegzés erejéről (hiszen Foucault a hatalom és a marginalizált identitások viszonyát kutatta, és Eribon korábban Foucault életrajzírója volt). A *Retour à Reims* megjelenése utáni francia társadalmi diskurzusban újra előtérbe kerültek ezek a kérdések, és Eribon könyvét gyakran hivatkozták, amikor a 2010-es évek politikai fordulatait (például a 2017-es elnökválasztáson a baloldal gyengeségét és Le Pen előretörését) próbálták megérteni. A könyv tehát egyszerre személyes vallomás és a kortárs francia társadalmi folyamatok kommentárja, amely a munkásosztály „visszatérését” – illetve a figyelem visszatérését az osztálykérdéshez – segítette elő a közbeszédben.

4. A szerző bemutatása

Didier Eribon (1953–) francia filozófus, szociológus és közíró. Reimsben született egy munkáscsaládban, és személyes élettörténete szorosan összefonódik a *Visszatérés Reimsbe* témájával. Fiatalon elszökött otthonról Párizsba, hogy egyetemi tanulmányokat folytasson: filozófiát tanult, és már a 1980-as évek elején bekapcsolódott a francia értelmiségi életbe. Kulturális újságíróként kezdte pályáját a *Libération* című lapnál, ahol irodalmi kritikákat és filozófiai tárgyú cikkeket írt. Itt ismerkedett meg Michel Foucault-val, a híres filozófussal, aki nagy hatást gyakorolt rá. Később Eribon megírta Michel Foucault életrajzát (*Michel Foucault (1926–1984)*), amely 1989-ben jelent meg, és máig hivatkozási alap a Foucault-kutatásban. Eribon szellemi fejlődését két jelentős francia gondolkodó formálta: Foucault és Pierre Bourdieu. Előbbitől a hatalom és identitás viszonyának kritikáját tanulta, utóbbitól a társadalmi osztályok elemzésének eszközeit sajátította el.

Eribon az akadémiai életben is elismert: jelenleg az Amiens-i Egyetem filozófiai, bölcsészettudományi és társadalomtudományi karának professzora, korábban vendégprofesszorként tanított az Egyesült Államokban (Berkeley Egyetemen) is. 2008-ban megkapta a rangos Yale Egyetem Brudner-díját, amit évente adományoznak kiemelkedő teljesítményt nyújtó LMBTQ értelmiségieknek. Tudományos munkássága és közéleti szereplése okán napjaink egyik jelentős francia gondolkodójának tartják.

Eribon számos könyv szerzője, amelyek mind a társadalmi kritika és az önvizsgálat jegyében születtek. Fontosabb művei: • *Michel Foucault (1926–1984) – Foucault életrajza* (1989, revideált kiadás 2011), mely feltárta a filozófus életútját és gondolatait. • *Réflexions sur la question gay* – magyarul kb. „Gondolatok a meleg kérdéstről” (1999). Ez a könyv úttörő volt Franciaországban a gender studies (társadalmi nemek tudománya) területén, mert az amerikai queer elméleteket ismertette és a francia közegben alkalmazta, megelőzve a témával kapcsolatos akadémiai diskurzus elterjedését. A kötet nagy visszhangot váltott ki, mert nyíltan tárgyalta a meleg identitás politikai és társadalmi vonatkozásait egy olyan időszakban, amikor ez Franciaországban még viszonylag új megközelítésnek számított. • *Une morale du minoritaire* – „A kisebbségi erkölcs” (2001), amely tovább vizsgálta a kisebbségek –

különösen a szexuális kisebbségek – helyzetét és erkölcsi-politikai stratégiáit. • *Retour à Reims – „Visszatérés Reimsbe”* (2009), jelen ismertető tárgya, amely Eribon legismertebb műve lett, ötvözve az önéletrajzot és a társadalomkritikát. • *La Société comme verdict – „A társadalom mint verdikt”* (2013), amely tulajdonképpen a *Retour à Reims*-ben elkezdett önvizsgálat folytatása. Ebben a könyvben Eribon továbbgondolja az osztályok, identitások és társadalmi pályák kérdését, és még hangsúlyosabban fejti ki azt az elképzelést, hogy a társadalom „ítéleteket mond ki” rólunk: kategóriákba sorol, megbélyegez és ezzel meghatározza életlehetőségeinket. A *La Société comme verdict* megerősítette Eribon helyét a kortárs szociológiai gondolkodás élvonalában.

Didier Eribon nemcsak az akadémiai szférában aktív, hanem a közéleti diskurzusokban is rendszeresen megszólal. Gyakran publikál esszéket, cikkeket baloldali folyóiratokban, újságokban, és részt vesz nyilvános vitákban a francia társadalom aktuális kérdéseiről (oktatás, demokrácia, szegénység, LMBTQ-jogok stb.). Egyik ismert megnyilvánulása volt például a „Milyen baloldalt szeretnénk?” című pódiumbeszélgetés 2018-ban Berlinben, ahol Eribon a baloldal megújulásáról beszélt. Emellett baráti és szellemi kapcsolat fűzi más fiatal baloldali gondolkodókhoz, például Édouard Louis íróhoz és Geoffroy de Lagasnerie filozófushoz – hármuk barátságát és együttműködését a francia sajtó is gyakran említi mint a baloldali értelmiség új hullámának jelenségét. Édouard Louis nyíltan vállalja, hogy Eribon mentora és inspirálója volt; *Louis Ki ölte meg az apámat?* című könyvét (2018) például Eribonnak ajánlotta, s az ő hatására kezdte megírni saját munkáscsaládi témájú regényeit.

Eribon hatása az akadémiai diskurzusra is jelentős. A *Visszatérés Reimsbe* és más írásai révén hozzájárult a szociológiai önéletrajz (auto-socioanalyse) műfajának elismertetéséhez. Azt bizonyította, hogy a személyes tapasztalatok tudományos igényű elemzése értékes felismerésekkel szolgálhat a társadalom működéséről. Ezzel a megközelítéssel Eribon Pierre Bourdieu példáját követte (Bourdieu is írt egy személyes hangvételi elemzést *Sketch for a Self-Analysis* címmel), de tovább is fejlesztette azt. Ma már több kutató és író vállalkozik hasonló önvizsgálatokra, és ebben Eribon úttörőnek számít. Emellett a gender studies, queer theory és osztálykutatás metszéspontjában álló munkái révén hidat képez az amerikai és francia társadalomtudományi diskurzus között – például az angolszász eredetű queer elméleteket integrálta a francia gondolkodásba, ami nem kis mértékben neki köszönhető.

Összefoglalva: Didier Eribon olyan szerző, aki saját élettörténetéből merítve fogalmaz meg általános érvényű társadalomkritikát. Életműve azt példázza, hogy a személyes és a politikai szoros összefüggésben van – ahogy ő maga mondja, mindannyian ki vagyunk téve a társadalom „ítéleteinek”, kategorizáló mechanizmusainak, és ezek ellen csak kritikus gondolkodással és önreflexióval vehetjük fel a harcot.

5. Hatás és fogadtatás

A *Visszatérés Reimsbe* megjelenése után jelentős kritikai és közönségsikert aratott Franciaországban és nemzetközileg egyaránt. Franciaországban a könyv gyorsan a figyelem középpontjába került: irodalmi és szociológiai folyóiratok méltatták, és élénk vitákat generált. A kritikusok kiemelték Eribon őszinteségét és azt a különleges módot, ahogy a személyes memoárt ötvözte a társadalmi elemzéssel. Csehy Zoltán az *Élet és Irodalomban* afféle retrospektív „így jöttem” regényként jellemezte a művet, ami mentes a hatásvadász személyeskedéstől, és inkább a társadalmi egyenlőtlenségek kontextusában meséli el a történetet. Több recenzió hangsúlyozta, hogy Eribon könyve egyszerre megható személyes történet és kőkemény társadalomkritika – épp ebben rejlik az ereje.

Az olvasóközönség részéről is pozitív fogadtatás övezte a művet. Sokan személyes érintettséget éreztek: a francia olvasók közül többen írták, hogy a könyv segített megérteni saját családi konfliktusaikat vagy osztályélményeiket. Különösen a baloldali értékrendű értelmiségiek körében vált alapművé: gyakran emlegették úgy, mint „kötelező olvasmányt” annak megértéséhez, miért válságos a baloldal helyzete a 21. században. Magyar nyelvterületen is elhangzott olyan vélemény, hogy „Ha meg akarod érteni, miért nem működik a baloldal, olvasd el ezt a könyvet.” Ez is jelzi, hogy Eribon művét fontos gondolatébresztőnek tartják a baloldal önvizsgálatához.

Nemzetközi szinten a *Retour à Reims* szintén komoly visszhangra talált. A könyvet lefordították több nyelvre, köztük angolra (*Returning to Reims* címmel) – az angol kiadás 2013-ban jelent meg, majd 2018-ban az Egyesült Királyságban is kiadták, ami újabb hullámot indított a mű ismertségében. Németországban kivételes sikert aratott: a német kiadás (*Rückkehr nach Reims*) 2016-ban jelent meg és bestseller lett, több tízezer példányban kelt el. A német olvasóközönség – valószínűleg a keletnémet tartományokban tapasztalható hasonló társadalmi átalakulások miatt – különösen rezonált a könyv mondanivalójára. A kritikusok Németországban is méltatták Eribon elemzését a munkásosztály és a szélsőjobboldal viszonyáról, a *Die Zeit* és a *Süddeutsche Zeitung* is elismerő kritikákat közölt. Az angolszász világban szintén figyelmet kapott: a *The Guardian* könyvajánlója virtuóz memoárnak nevezte, amely egyszerre szól a szexuális öntudatra ébredésről és a társadalmi felemelkedésről. A *Lambda Literary Review* az egyik legmeghatározóbb LMBTQ témájú könyvként említette, ami friss szemszögből vizsgálja a társadalmi osztály szerepét a meleg identitás alakulásában.

A mű hatása túlmutat a könyvpiacra: színházi és filmes feldolgozások is készültek belőle, ami jelzi, hogy szélesebb kulturális jelentőséggel bír. Thomas Ostermeier, neves német rendező 2017-ben színpadra alkalmazta a *Retour à Reims*-t. Az adaptáció először angol nyelven, Nina Hoss főszereplésével került bemutatásra a Manchester International Festivalon, majd Berlinben a Schaubühne is műsorra tűzte, később pedig Franciaországban is játszották. Az, hogy Ostermeier – a kortárs európai színház meghatározó alakja – választotta a művet, azt mutatja, hogy Eribon története nemzetközi relevanciájú. Ostermeier úgy nyilatkozott, hogy mélyen megérintette Eribon őszintesége és az, ahogyan visszatekint társadalmi gyökereire. A színpadi változat polifon, dokumentarista elemekkel átszőtt előadás lett, amely archív hanganyagokat és Bourdieu elméleti keretét is felhasználta, hogy a munkásosztály hangját megszólaltassa.

Jean-Gabriel Périot francia filmrendező 2021-ben mutatta be *Retour à Reims (Fragments)* című dokumentumfilmjét, amely Eribon könyve alapján készült. A film egy narrátor (Adèle Haenel hangján) és gazdag archív filmfelvételek segítségével meséli el a francia munkásosztály történetét Eribon perspektívájából. A Périot-féle feldolgozás szintén nagy visszhangot kapott (bemutatták a Cannes-i Filmfesztiválon is), és tovább növelte a könyv nemzetközi hatását. A film kihangsúlyozta a könyv azon üzenetét, hogy munkásosztálynak lenni nemcsak bér és statisztika kérdése: azt is jelenti, hogy a szépséget ellopják az életemből – egy erőteljes mondat, ami Eribon tollából származik, és ami sokakat gondolkodóba ejt a társadalmi egyenlőtlenségek kulturális vetületéről.

A könyv a szociológiai irodalomra is nagy hatást gyakorolt. Franciaországban és másutt is megfigyelhető volt a *Retour à Reims* megjelenése után az ún. osztályirodalom fellendülése: egyre több szerző nyúlt saját osztályidentitásának történetéhez. Ilyen például Édouard Louis, akinek *Les En finir avec Eddy Bellegueule* (2014, magyarul *Ki Eddy Bellegueule*) című regénye egy fiatal meleg fiú történetét meséli el egy szegény faluból – Louis nyíltan

hivatkozta Eribont inspirációként. Szintén említhető Annie Ernaux, aki már korábban (1980-as években) írt a saját osztályváltásáról (A hely és A szégyen című művei) – Eribon az ő nyomdokain haladva, de más megközelítéssel folytatta ezt a hagyományt. Az önéletrajzi szociológia műfaja tehát Eribon munkája nyomán új lendületet kapott: a társadalomtudósok és írók körében elfogadottabbá vált, hogy saját élettapasztalatukat tudományos igényességgel írják meg.

Kritikailag a legtöbben méltatták Eribon könyvét, de természetesen voltak ellenvélemények és viták is. Egyes baloldali kritikusok amiatt bírálták, hogy Eribon túlságosan negatív képet fest a munkásosztályról, és ezzel – szándéka ellenére – akár igazolhatja is a középosztály előítéleteit a szegényebbekkel szemben. Felmerült, hogy bizonyos jelenségeket leegyszerűsítve mutat be, és nem kínál megoldást a felvetett problémákra. Volt, aki azt hiányolta, hogy Eribon alig beszél a bevándorló munkásokról vagy a faji kérdésről – vagyis a francia munkásosztály sokszínűségét nem teljesen tárja fel, hiszen saját családja is „fehér” munkáscsalád volt. Más bírálók viszont épp ellenkezőleg, azt rótták fel, hogy a könyv túl személyes, és nem elég objektív szociológiai elemzés. Ezek a kritikák azonban nem vonták kétségbe a mű jelentőségét, inkább tudományos diskurzusokat indítottak el arról, hogyan érdemes az ilyen jellegű auto-szocioanalízist végezni.

Összességében a Visszatérés Reimsbe fogadtatása nagyjából lelkes és elismerő volt. A könyv hozzájárult ahhoz, hogy a francia közbeszédben ismét központi téma legyen a társadalmi egyenlőtlenség és az osztálykérdés. Rávilágított, hogy a 21. századi Európában sem érthetjük meg a politikai folyamatokat (mint például a populizmus térnyerése) anélkül, hogy figyelembe vennénk az osztályidentitásokat és a velük járó érzelmi tényezőket (szégyen, harag, frusztráció). A nemzetközi kritikai diskurzusban pedig Eribon könyvét gyakran egy lapon emlegetik más hasonló művekkel, amelyek a provincialisból lett értelmiségi narratívát dolgozzák fel (pl. az amerikai J.D. Vance Hillbilly Elegy-je, vagy a brit Darren McGarvey Poverty Safari-ja), bár Eribon munkája jóval elméletibb és személyesebb hangvételű ezeknél. Magyarországon a könyv 2024-ben jelent meg Fáber Ágoston fordításában, és szintén kedvező kritikákat kapott. Volt olyan értékelés, amely szerint a mű lerombolja a baloldali értelmiség minden önáltatását és mítoszát, miközben nem vádolható konzervativizmussal, hiszen a célja épp a baloldal önreflexióra késztetése. Más vélemények pedig azt emelték ki, hogy Eribon gondolatai itthon is relevánsak, mert rámutatnak: nem az a kérdés, hogy mit kezdünk magunkkal, hanem hogy mit kezdünk azzal, amivé mások tettek bennünket – vagyis a társadalom formáló hatásának tudatosítása elengedhetetlen a változtatáshoz.

6. Értelmezési lehetőségek

Didier Eribon Visszatérés Reimsbe című műve sokrétű szöveg, amelyet többféleképpen lehet olvasni és értelmezni. Az alábbiakban bemutatunk néhány lehetséges olvasatot, elméleti keretet és kritikát, amelyek a könyv kapcsán felmerültek:

- **Önéletrajzi olvasat (memoárként):** A legegyszerűbb olvasat a művet személyes emlékiratként fogja fel. Ebben a megközelítésben Eribon története egy önelfogadás-történet, amely párhuzamos a klasszikus coming-of-age (felnőttté válási) narratívákkal. Az olvasó követheti a főhős fejlődését egy elnyomott helyzetű gyerekből egy autonóm, önmagát meghatározó felnőtté. Ezen olvasat szerint a könyv csúcspontja az a pillanat, amikor Eribon felismeri: az ő sikere és személyes boldogulása ára a családjától és osztályától való eltávolodás volt, és hogy ez a döntés mindmáig kihat az érzelmeire. Önéletrajzként a mű kulcsértéke az őszintesége – Eribon nem idealizálja sem önmagát, sem a szeretteit. Az ilyen

olvasatban előtérbe kerül a megbocsátás és megbékélés kérdése: vajon megbocsáthatja-e saját magának, hogy elhagyta a szüleit, illetve megbékélhet-e a szülei emlékével a sértettsége ellenére? A könyv nyitva hagyja ezeket a kérdéseket, így az olvasó maga is továbbgondolhatja. E személyes réteg miatt sokan intim hangulatú vallomásnak tartják a művet, amely a családi traumák feldolgozásának irodalmi példája.

- Szociológiai olvasat (társadalomkritikai esszéként): Eribon könyve értelmezhető társadalomtudományos esszéként is, amely egy konkrét eset (a szerző élete) elemzésén keresztül általános következtetéseket von le a társadalom működésére. Ebben a keretben a hangsúly az osztálystruktúrán, társadalmi mobilitáson és diskurzusokon van. A könyv Pierre Bourdieu elméleteire támaszkodva elemez: az örökölt habitus, az oktatási rendszer szelektivitása, a kulturális tőke hiánya mind megjelennek, mint Eribon életútját meghatározó tényezők. A szociológiai olvasatban a könyv fő állítása, hogy a társadalmi osztályok közti átjárás rendkívül nehéz, sőt ritka – Eribon is csodaként utal saját felemelkedésére. Ezt alátámasztja a statisztikai valóság is, amelyet a könyv nem száraz adatokkal, hanem élő példákkal illusztrál. Emellett a szimbolikus erőszak fogalma is értelmező kulcs: Eribon bemutatja, hogyan interiorizálják a munkásosztálybeliek azokat a társadalmi ítéleteket (pl. az egyetem nem nekik való), amelyek végül önsorsrontó viselkedéshez, önkéntes lemorzsolódáshoz vezetnek. Szociológiai szempontból tehát a Visszatérés Reimsbe egy esettanulmány arról, miképp újítja meg magát a társadalmi egyenlőtlenség a modern társadalmakban – immár nem feltétlenül nyílt diszkrimináció, hanem belsővé tett korlátok formájában. Az ilyen olvasat során a mű tudományos diskurzusba illeszkedik: rokonítható Bourdieu Örökösök vagy A különbségtétel című műveivel, illetve az osztályutazás (transfuge de classe) irodalmával. Egy elemző megállapítás szerint Eribon auto-szocioanalízise jól illusztrálja azt, amiről a társadalomtudományok gyakran elvontan beszélnek. Ugyanakkor kritikai megjegyzés is érkezett erre a vonalra: egyesek szerint Eribon szociológiai következtetései nem mindig megalapozottak, és néha saját esetét túláltalánosítja. Ez felveti az auto-szociológia módszertanának korlátait: mennyiben tekinthető egy ember története reprezentatívnak egy osztály egészére? Eribon védelmében ugyanakkor elmondható, hogy ő maga is reflektál ezekre a korlátokra, és nem állítja, hogy minden munkás háttérű meleg értelmiségi ugyanazt élte volna át, mint ő – épp ellenkezőleg, a saját szubjektív nézőpontjából kiindulva jut el tágabb érvényű belátásokhoz.

- Politikai olvasat (baloldali önelemzéseként): A könyv értelmezhető egyfajta politikai pamfletként is, amely a baloldal hibáira és dilemmáira világít rá. Eribon, maga is baloldali gondolkodóként, nagyon kritikusan viszonyul a baloldali mítoszokhoz: például szembeszáll az idealizált proletariátus képével, amit a marxista retorika gyakran használ. Politikailag a mű egy figyelmeztetés: azt üzeni, hogy a baloldal elveszíti bázisát, ha nem érti meg a saját társadalmi támogatói (pl. a munkások) valóságát. Ez az értelmezés rámutat, hogy Eribon könyve 2009-ben megelőlegezte a következő évtizedek sok fejleményét – Franciaországban például a baloldali Szocialista Párt összeomlását 2017-re, vagy a sárgamellényes mozgalom kitörését 2018-ban, mely épp a vidéki, munkás- és kispolgári rétegek frusztrációjából táplálkozott. Eribon Visszatérés Reimsbe művét sokan a globalizáció kritikájaként is olvassák, hiszen leírja, hogyan élték meg a hétköznapi emberek (szülei generációja) a gyárak bezárását, a szociális háló gyengülését és a neoliberalizmus térnyerését. A politikai olvasat szerint a könyv arra hív, hogy a baloldali politika egyszerre vegye komolyan az osztálykérdést és az „új” társadalmi kérdéseket (mint a feminizmus, LMBTQ-jogok). Eribon ugyanis nem tagadja az identitáspolitika jelentőségét – maga is melegjogi harcos volt –, de azt állítja, hogy az identitáspolitikát nem szembehelyezni, hanem összekapcsolni kell az osztálypolitikával. A politikai értelmezést erősíti az is, hogy Eribon több helyen utal történelmi párhuzamokra:

például a Népfrent időszakára, vagy épp Mitterrand árulására (amikor baloldali létére neoliberais politikát folytatott). Ezek a megjegyzések kirajzolják a baloldal hosszú távú válságtüneteit, melyeket a könyv expliciten tárgyal. A politikai olvasatban tehát a Visszatérés Reimsbe egyaránt szól a múltról (egy letűnt munkásmozgalmi korszakról) és a jövőről (hogy merre kellene indulnia a baloldalnak). Nem véletlen, hogy a könyvet a 2010-es években sok baloldali pártban is megvitatták; sőt egyes politikusok is hivatkoztak rá, mint fontos gondolatébresztőre a baloldal megújulásához. Ugyanakkor jobboldali (vagy konzervatív) körökben is figyelmet kapott, más okból: voltak, akik Eribon szavait a baloldal kritikájaként értelmezték és saját narratívájuk igazolására próbálták felhasználni. Eribon ebben a tekintetben kényes egyensúlyt tart: határozottan baloldali értékeket vall, de hajlandó kimondani a baloldaltól a kellemetlen igazságokat is. Az ilyen politikai olvasat szerint a könyv egyik üzenete az, hogy a demokratikus politika nem veheti semmibe az emberek megélt tapasztalatait, mert ha megteszi, akkor a szélsőségek könnyen kihasználják az űrt. Ez az értelmezés a könyvet szinte manifestumként kezeli a baloldal számára.

- Queer és interszekcionális olvasat: Tekintve, hogy Eribon meleg és ez identitásának fontos része, a könyv queer elméleti szemmel is vizsgálható. Ebben az olvasatban a hangsúly azon van, hogyan fonódik össze a szexuális orientáció és a társadalmi osztály az egyén életében. Eribon története jól példázza az interszekcionalitás fogalmát, miszerint az elnyomás különböző formái (homofóbia, osztályelőítélet) nem függetlenek egymástól, hanem egymást erősítve hatnak. A queer olvasat kiemelheti, hogy Eribon miként alkalmaz closet-tudást (Eve Kosofsky Sedgwick fogalma nyomán) az osztályra: magyarul a melegség titkolásának mechanizmusait hogyan használta fel osztályeredete elrejtésére. Érdekes párhuzamokat vonhatunk a meleg identitás és a klasszidentitás között: mindkettővel kapcsolatban létezik coming out (Eribon számára a hazatérés maga egyfajta coming out a társadalmi származásából). A queer olvasat rávilágít arra is, hogy a meleg közösségen belül is léteznek osztálykülönbségek – Eribon tapasztalata szerint a párizsi meleg értelmiségi körökben ugyanolyan kirekesztő módon tudtak viszonyulni a vidéki, műveletlen emberekhez, ahogy őt gyerekkorában a mássága miatt kirekesztették. Ez a tükörstruktúra fontos felismerés: a diszkrimináció mechanizmusai univerzálisak lehetnek. Az interszekcionális értelmezés szerint Eribon könyve arra példa, hogy a társadalmi helyzet (osztály) és a személyes identitás (szexuális orientáció) metszéspontjában sajátos élmények jönnek létre. Ez a perspektíva esetleg azt is felveti, amit egyes feministák és antirasszista teoretikusok hiányolnak a könyvből: mi a helyzet más metszéspontokkal? Például milyen lett volna Eribon története, ha nem fehér férfiként, hanem mondjuk egy arab származású melegként éli meg ugyanezt? A könyv implicit módon mutatja csak be ezeket, de a queer olvasóban felmerülhet a hiányérzet. Mindazonáltal a Visszatérés Reimsbe fontos hozzájárulás a queer irodalomhoz, mert egy osztályszempontú queer narratívát nyújt: azt, hogy a meleg identitás sem homogén élmény, hanem átjárja az osztályhelyzetet. Nem véletlen, hogy a Lambda Literary díjra is jelölték a könyvet, és az LMBTQ közösségben sokan magukénak érezték Eribon történetét, különösen azok, akik hasonlóan vidéki-konzervatív közegekből menekültek a nagyvárosi meleg szcénába.

- Irodalmi és filozófiai olvasat: Ne feledjük, hogy Eribon szövege irodalmi igényességgel megírt mű, amelyet lehet esztétikai szempontból is értékelni. Az irodalmi olvasat a nyelvhasználatra, szerkesztésre, metaforákra figyel. Eribon stílusa a francia esszé- és emlékirat-hagyományt követi: világos, személyes hang, szarkazmussal és érzellemmel vegyítve. A könyv sok ponton hoz explicit vagy implicit irodalmi utalásokat – pl. Jean-Jacques Rousseau Vallomásai vagy Annie Ernaux emlékiratai rokoníthatók vele. Az irodalmi olvasat felteheti a kérdést: mennyiben regényszerű a Visszatérés Reimsbe? Hiszen van benne főhős, jellemfejlődés, drámai konfliktusok (családi veszekedések, belső vívódások). Egyes

kritikusok ezért esszéregénynek nevezték. Ez a műfaji kettősség is értelmezési lehetőséget nyújt: a tény és fikció határán mozog a szöveg. Bár minden valós eseményeken alapul, Eribon saját bevallása szerint is szelektál és megformálja az emlékeit az üzenet kedvéért. Filozófiai olvasatban pedig a könyv felvet olyan egzisztenciális kérdéseket, mint a ki vagyok én? és szabad lehetek-e a meghatározottságaimtól?. Eribon válasza paradox: egyszerre igen is, meg nem is. Igen, mert képes volt kitörni korábbi környezetéből; de nem, mert sosem tud teljesen szabadulni a gyökereitől. Ez a filozófiai üzenet univerzális érvényű, túlnő a konkrét francia történeten. A könyv címe – Visszatérés Reimsbe – szimbolikus is: mindannyian visszatérünk valahová önmagunkban, amikor számot vetünk az életünkkel. Ebben az értelemben a mű az önmegismerés és önfogadás filozófiai útjáról is szól.

- Lehetséges kritikák: Az értelmezési lehetőségek mellett érdemes megemlíteni néhány kritikát, amelyek a könyvet érték. Az egyik kritikai észrevétel az, hogy Eribon némileg idealizálja a saját felemelkedését – noha önkritikus, mégis kivételesnek állítja be magát. Egy társadalomkutató felvetheti, hogy Eribon sikertörténete épp annak a meritokratikus mítosznak a kivételes példája, amelyet a társadalom sokaknak ígér, de keveseknek teljesít. Így fennáll a veszély, hogy az olvasó azt hiheti: aki igazán tehetséges, az kitörhet – holott a könyv pont azt akarja bemutatni, milyen rendkívüli szerencse kellett hozzá. Ez a félreérthetőség az auto-socioanalízis ellentmondásosságából fakad. Egy másik kritika, hogy a könyv kevésbé tér ki a faji-etnikai dimenzióra. Franciaországban a munkásosztály jelentős része bevándorló háttérű (észak-afrikai, fekete-afrikai stb.), de Eribon elsősorban a fehér francia munkásság tapasztalatáról ír. Igaz, a könyv megemlíti a bevándorló munkásokat és a velük szembeni rasszizmust, de nem ad nekik saját hangot. Néhány kritikus felvetette, hogy a Visszatérés Reimsbe így egy kicsit egy fehér dolgozóosztály nosztalgikus búcsúztatásának is tűnhet, figyelmen kívül hagyva a 21. század multikulturális munkásosztályának komplexitását. Végül, akadt olyan értelmezés is, ami szerint Eribon története sajátosan férfi perspektíva: bár beszél az anyjáról és a női sorsról, mégis a könyv fókuszja egy férfi küzdelmein van. Felmerül a kérdés, vajon egy hasonló háttérű nő története – aki mondjuk munkáscsaládból jut el az egyetemig – mennyiben lenne más. Ezek a kritikák azonban nem vonnak le sokat a mű értékéből; inkább arra ösztönöznek, hogy további történeteket is megismerjünk más perspektívákból. Eribon könyve inspirációul szolgált más marginalizált csoportok tagjainak is, hogy megírják saját visszatérésüket (legyen az földrajzi, osztálybeli vagy identitásbeli visszatérés).

Összegzésül, Didier Eribon Visszatérés Reimsbe című műve olyan gazdag szöveg, amelyet személyes vallomásként, társadalmi diagnózisként és politikai kiáltványként egyaránt lehet olvasni. Központi témái – társadalmi osztály, identitás, homoszexualitás, család, politika – szervesen összekapcsolódnak benne, és együttesen azt az üzenetet hordozzák, hogy az egyéni sorsok és a társadalmi erők elválaszthatatlanok. A könyv hatása érződik mind az irodalmi, mind a társadalomtudományos térben: vitákat indított, új megvilágításba helyezett régi kérdéseket, és hozzájárult ahhoz, hogy merjük vizsgálni saját életünk társadalmi beágyazottságát. Eribon szavai arról tanúskodnak, hogy a múltunkkal való szembenézés – bármilyen fájdalmas is – az önmegértés és a változás kulcsa: „A megértés elengedhetetlen, ha értelmes változásokat akarunk” – nyilatkozta egy interjúban. A Visszatérés Reimsbe pontosan ezt a megértést segíti elő, egyszerre szívbe markoló személyességgel és éleslátó intellektussal.

Thomas Piketty: Tőke és ideológia

Bevezetés

Tőke és ideológia (eredeti címe *Capital et idéologie*) Thomas Piketty 2019-ben megjelent monumentális munkája, amely az egyenlőtlenségek történelmi alakulását és ideológiai igazolását vizsgálja az emberi társadalmakban az elmúlt évszázadok során. Piketty alapvető tézise, hogy az egyenlőtlenség nem pusztán gazdasági vagy technológiai fejlemény, hanem elsősorban politikai és ideológiai konstrukció. Minden társadalom kialakít olyan narratívákat és ideológiákat, amelyek legitimálják a vagyoni és hatalmi különbségeket, és ezek a „domináns narratívák” befolyásolják a törvényeket és intézményeket, amelyek rögzítik az egyenlőtlenségeket. Piketty ezen narratívák és intézmények változásait elemzi globális és történelmi perspektívában. A könyv négy nagy részre oszlik, amelyek sorra veszik a különböző „egyenlőtlenségi rezsimek” kialakulását, válságát és átalakulását a történelemben. Az alábbiakban fejezetenként áttekintjük a mű fő gondolatait: az elméleti keretet, a bemutatott történelmi példákat, az empirikus adatokat és a levont következtetéseket, ezzel segítve a mélyebb megértést.

1. fejezet: Hármastársadalmak – a trifunkcionális egyenlőtlenség

Fő gondolatok:

Piketty az elemzést a trifunkcionális társadalom ideájával kezdi, amely megfelel a hagyományos feudalizmusnak. A hármastársadású vagy „ternáris” társadalmakban az egyenlőtlenség ideológiai igazolása azon alapult, hogy az emberek Istentől rendelt, öröklött funkcionális csoportokba születnek. Európában ez a három rend a nemesség (katonai funkció), a papság (egyházi funkció) és a közrendűek (dolgozók) voltak; hasonló struktúrákat látunk más kultúrákban is – például Indiában a kasztrendszer (bráhmanok, harcos kasztok, érinthetetlenek) szolgált a társadalmi hierarchia igazolására. A trifunkcionális ideológia lényege, hogy mindenki a maga helyén teljesít egy társadalmi funkciót, és ez indokolja a jogok és kiváltságok egyenlőtlen elosztását.

Elméleti keret:

Piketty bevezeti az „egyenlőtlenségi rezsimek” fogalmát, mely egy adott kor társadalmi-gazdasági rendszerét és az azt alátámasztó ideológiát jelenti. A feudalizmus mint egyenlőtlenségi rezsimek a trifunkcionális ideológiára épült, ahol az egyenlőtlenség „természetes” és isteni rendre vezethető vissza. Piketty hangsúlyozza, hogy bár ezek a társadalmak rendkívül egyenlőtlenek voltak, ideológiai legitimitásuk stabil volt, mert a többség elfogadta az öröklött státusz szerinti hierarchiát. Az államhatalom és a tulajdonjogok is ehhez igazodtak: a nemesség és az egyház hatalmas földbirtokokkal és különleges jogokkal rendelkezett, míg a harmadik rend tagjai kevés vagyonnal és politikai beleszólással bírtak.

Történelmi példák:

A középkori Európa klasszikus példája a trifunkcionális társadalomnak: a nemesek adómentességet élveztek és katonáskodtak, a papság imádkozott és oktatott, míg a parasztok és városiak dolgoztak és adót fizettek. Piketty azonban nem áll meg a nyugati példánál – elemzi a kasztrendszer Indiában is, rámutatva, hogy ott is évszázadokon át fennmaradt egy merev hierarchia vallási és kulturális igazolással. Megemlíti, hogy már ebben a korszakban is léteztek alternatívák és mozgások (pl. parasztfelkelések, vallási reformerek), amelyek megkérdőjelezték ezt a rendet, de a trifunkcionális ideológia sokáig meghatározó maradt.

Empirikus adatok:

Mivel ebben a korban még nem állnak rendelkezésre modern statisztikák, Piketty történelmi forrásokra és kvalitatív adatokra támaszkodik. Részletezi például, mekkora földterületeket birtokolt a nemesség és az egyház az ösztérülethez viszonyítva, illetve hogyan oszlottak meg az adóterhek. A fejezet rávilágít, hogy a középkori Európában az adóterhek szinte teljes egészében a parasztságot és a polgárságot sújtották, míg a nemesi és papi elit mentesült alóluk. Ez az ideológiai keret szilárdította meg a rendi társadalmakat: az alsóbb osztályok elfogadták sorsukat az ígért spirituális vagy védelmi ellenszolgáltatás fejében.

Következtetések:

Piketty azt a következtetést vonja le, hogy a trifunkcionális (hármass felosztású) társadalmakban az egyenlőtlenség „természetesnek” volt beállítva. E történelmi rezsím megértése fontos alapot ad a könyv további részéhez, mert megmutatja, hogy az egyenlőtlenség ideológiai elfogadtatása nem új jelenség – a modern társadalmaknak is megvannak a maguk ideológiai igazolásai. Piketty e fejezet végén kiemeli, hogy már ekkoriban is léteztek versengő igazságosság-koncepciók, és a történelem tulajdonképpen ezen ideológiák versengő harcaként is leírható. Ezzel előrevetíti fő üzenetét: a történelem nem pusztán osztályharcok, hanem az igazságosságért folyó ideológiai küzdelmek története.

2. fejezet: Európai rendi társadalmak – hatalom és tulajdon

Fő gondolatok:

Ebben a fejezetben Piketty részletesebben megvizsgálja az európai rendi társadalmak (ancien régime) működését, különös tekintettel a hatalom és tulajdon viszonyára. A fő kérdés az, hogy a politikai hatalom és a vagyon hogyan oszlott meg a különböző rendek között, és ez milyen ideológiai alapon nyugodott. Piketty rámutat, hogy a nemesség és a papság nemcsak politikai előjogokkal, hanem gazdasági erőforrásokkal (föld, adómentesség, jobbagyszolgáltatások) is dominált, míg a harmadik rend (polgárság, parasztság) korlátozott tulajdonjogokkal és politikai befolyással bírt. A tulajdon és a hatalom tehát szorosan összefonódott a rendi hierarchiában, és ezt a korabeli ideológia – a királyi isteni jog, az egyházi tekintély, a születési előjogok tana – igazolta.

Elméleti keret:

Piketty bevezeti a politikai és egyenlőtlenségi (ésoniomiai) rendszerek közötti különbségtételt. A rendi társadalmakban a politikai rendszer nem demokratikus, hanem rendi gyűléseken és hierarchikus hatalommegosztáson alapult. A vagyoni egyenlőtlenség és a politikai egyenlőtlenség kölcsönösen erősítette egymást: a gazdag földbirtokos nemesek kezében volt a törvényhozás és igazságszolgáltatás helyi szinten, ami garantálta vagyonuk védelmét és gyarapítását. Az egyház jelentős földvagyonnal és kulturális hegemóniával rendelkezett (például az oktatás, írásbeliség monopóliuma), így szentesítette a fennálló rendet. Piketty hangsúlyozza, hogy a tulajdon fogalma ebben az időben még nem általános emberi

jog, hanem korlátozott kiváltság, amely főként a felsőbb rendeket illette meg. A parasztság nagy része személyi függésben (jobbágyságban) élt, a polgárok pedig sok helyütt nem birtokolhattak nemesi földet vagy viselhettek hivatalt.

Történelmi példák:

A fejezet olyan példákat hoz, mint a francia Ancien Régime intézményei: a három rend gyűlése, az adómentesség rendszere és a feudális földesúri jogok (pl. a földesúr jogai a jobbágy felett). Piketty kitér Angliára is, ahol némileg más szerkezetben, de szintén nagy földbirtokos arisztokrácia uralta a politikát (a parlamentet is a földbirtokos réteg dominálta a reformok előtt). Emellett utal arra, hogy Kelet-Európában és Oroszországban a rendi struktúra tovább élt a 19. századig (Oroszországban a jobbágyság eltörléséig 1861-ben). A kolonizáció korában Európa hatalmát kiterjesztette más földrészekre is – Piketty itt megemlíti, hogy a gyarmati uralom alatt is a rendi európai gondolkodás érvényesült: a gyarmatosítók a helyi elit fölé helyezték magukat, mintegy új „nemességet” alkotva a gyarmatokon.

Empirikus adatok:

Piketty a korabeli adóösszeírásokból és földbirtok-nyilvántartásokból idéz, például: Franciaországban a forradalom előtt a lakosság túlnyomó többségét kitevő harmadik rend fizette az adók közel 100%-át, míg a nemesség és papság szinte semmit. Adatokat hoz arra is, hogy a nemesség és az egyház a földek jelentős részét birtokolta (egy-egy országban 50% felett). Az is megjelenik, hogy a választójog és politikai részvétel hogyan függött a vagyontól: pl. Angliában a parlamenti választójog a földtulajdonhoz kötődött (cenzusos választójog), Svédországban pedig a 19. század közepéig súlyozott szavazati rendszer volt, ahol a gazdagabbaknak több szavazata lehetett.

Következtetések:

Piketty levonja a következtetést, hogy a pre-modern Európában a tulajdon és hatalom koncentrációja stabil, de gátolta a gazdasági és társadalmi mobilitást. A rendi társadalmak ideológiai alapja a születési előjog volt, ami hosszú távon feszültségekhez vezetett (a 18. századra egyre inkább kérdésessé vált a nemesség és egyház kiváltságainak legitimitása). Az iparosodás és a polgárság megerősödése egy új ideológiai kihívást hozott: a polgárság a „tehetség” és „munka” érdemeire hivatkozva vitatta a születési kiváltságok jogosságát. Ez előkészíti a következő fejezet témáját, a tulajdonosi társadalmak megszületését, ahol az egyenlőség eszméje új formában jelenik meg.

3. fejezet: A tulajdonosi társadalmak megalkotása

Fő gondolatok:

A harmadik fejezet azt mutatja be, hogyan váltották fel a rendi ideológiát a 18–19. században a tulajdonosi egyenlőtlenségi rezsimek, más szóval hogyan jött létre a modern kapitalizmus ideológiai kerete. Piketty szerint a tulajdonosi társadalom eszméje azt hirdeti, hogy mindenkinek egyenlő joga van a tulajdonhoz és a vállalkozáshoz, azonban a gyakorlatban ez új típusú egyenlőtlenségeket eredményezett. A francia forradalom és más polgári forradalmak felszámolták a rendi kiváltságokat, deklarálták az emberi és polgári jogok egyenlőségét (jogegyenlőség, közteherviselés stb.), de egyúttal szentséggé tették a magántulajdont. Az új ideológia szerint az egyenlőtlenségek immár „érdem” és törvényes szerződések eredményei, nem pedig születési előjogoké. Ezzel megteremtődött a modern vagyoni egyenlőtlenség igazolásának kerete: a piaci eredmények tisztelete, a tulajdonosi szabadság és a meritokrácia eszméje.

Elméleti keret:

Piketty a proprietarizmus fogalmát használja annak jellemzésére, ahogyan a 19. században a tulajdonhoz való jogot az egyéni szabadság és fejlődés alapjának tekintették. A klasszikus liberális közgazdasági és politikai gondolkodók (Smith, Ricardo, később J.S. Mill) érvei is megjelennek röviden: a piaci verseny és magántulajdonosok által irányított gazdaság állítólag hatékonyabb és előre mozdítja a jólétet. Ugyanakkor Piketty rámutat, hogy ez az elmélet figyelmen kívül hagyta a kezdeti vagyoni egyenlőtlenségek hatását és az öröklés szerepét. A tulajdonosi társadalom ideológiája az egyéni felelősséget hangsúlyozta: ha valaki szegény, az immár nem a rendi status quo miatt van, hanem mert nem dolgozik elég keményen vagy nincs elég tehetsége. Ez komoly váltás a korábbi gondolkodáshoz képest, és Piketty szerint ez az ideológiai váltás lehetővé tette az extrém egyenlőtlenségek fennmaradását az új, „szabad” társadalmakban is.

Történelmi példák:

A fejezet központi példája a francia forradalom utáni Franciaország és a 19. századi Nagy-Britannia. Franciaországban 1789 után formálisan megszűntek a rendi kiváltságok, bevezették az általános adófizetési kötelezettséget és a Code Civil (Napóleon-féle Polgári Törvénykönyv) szilárdan védte a magántulajdont. Ennek nyomán kialakult a nagypolgárság (bankárok, gyárosok) új elitje, amely birtokolta a vagyon jelentős részét. Angliában nem volt hirtelen forradalom, de a fokozatos reformok (pl. a parlamenti reformok 1832, 1867) és az ipari forradalom révén a nemesi földtulajdon mellé felzárkózott az ipari és pénzügyi vagyonosok osztálya. Piketty utal az amerikai példára is: az Egyesült Államok függetlenségi háborúja felszabadult polgári társadalmat hozott létre, de a rabszolgaság fenntartásával. Lényeges még, hogy Piketty szerint a 19. század liberális-demokratikus forradalmi nem hoztak gazdasági demokráciát – a politikai jogkiterjesztés is sok helyütt cenzusos (vagyoni alapú) maradt a század végéig, biztosítva, hogy a vagyonos osztály megtartsa politikai befolyását.

Empirikus adatok:

Itt kezdenek megjelenni hosszú távú adatsorok, amelyek Piketty kutatásának gerincét adják. Például bemutatja Franciaország vagyoni egyenlőtlenségének alakulását: a forradalom utáni fellélegzés csak átmeneti volt, a 19. század folyamán a vagyon koncentrációja újra extrém szintet ért el. Párizsban az 1800–1810 közötti időszakban a leggazdagabb 1% a vagyon közel 50%-át birtokolta, és ez az arány tovább nőtt 65% fölé az első világháború előtt, miközben az alsó 50% gyakorlatilag semmivel sem rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy Franciaország a 19. század végére egyenlőtlenebb lett, mint a forradalom előtti időkben, hiszen 1789-ben a nemesség és egyház vagyonekobbzásai még némileg csökkentették a koncentrációt. Hasonló trendeket mutat be Angliára nézve is: ott a 19. század végén a jövedelmi és vagyoni különbségek csúcson voltak. Piketty azt is számszerűsíti, milyen szerepet játszott az öröklés a vagyon szerzésében: kimutatja, hogy a 19. században a vagyonosodás elsődleges forrása az örökölt tőke volt, nem pedig az egyéni megtakarítás a munka jövedelméből.

Következtetések:

Piketty konklúziója, hogy a tulajdonosi társadalom ideológiája – amely a formális jogegyenlőséget hirdette – nem valósított meg gazdasági egyenlőséget, sőt újfajta igazságtalanságokhoz vezetett. A laissez-faire kapitalizmus ideológiája azt sugallta: „bárból bármi lehet” (szemben a rendi determinációval), de Piketty adatai azt mutatják, hogy a valóságban ilyen újraelosztás nélküli kapitalizmusban a társadalmi helyzet merevvé vált. A vagyoni egyenlőtlenségek hatalmasak voltak, a társadalmi mobilitás minimális – akárcsak a feudális korban, csak más köntösben. A 19. század végi kapitalista társadalmakban a leggazdagabb rétegek zárt „szupergazdag” osztályt alkottak, vagyonuk generációkon át

öröklődött, miközben a többség számára az „érdem” hangoztatott elve üres ígéret maradt. E felismerés előkészíti a következő részt, amely a tulajdonosi társadalmak regionális eseteit tárgyalja (Franciaország részletesebben, majd más európai útvonalak).

4. fejezet: Tulajdonosi társadalmak – Franciaország esete

Fő gondolatok:

Piketty ezen fejezetben Franciaország példáján mutatja be, hogyan ment végbe a trifunkcionális feudális rendből a tulajdonosi kapitalizmusba való átmenet, és milyen sajátos francia jellemzői voltak az egyenlőtlenségi rezsimnek. Franciaország mint laboratórium: itt zajlott le a nagy polgári forradalom, majd a 19. században a gyors gazdasági és demográfiai változások. A fejezet fő tézise, hogy bár Franciaországban korán eltörölték a nemesi kiváltságokat, a vagyon és jövedelem koncentrációja a 19. században kiugróan magas szintet ért el, és a társadalmi igazságtalanság új formái jelentkeztek. Piketty kifejti, hogy a francia társadalomban a nagypolgárság vált az új arisztokráciává, és a politikai hatalmat is nagyrészt megszerezte (pénzügyi befolyás, cenzusos választójog stb. révén).

Elméleti keret:

A francia eset elemzésénél Piketty behozza a demokrácia és egyenlőtlenség viszonyát. Franciaországban a forradalom kinyilvánította a népfeltség és emberi jogok elvét, de a 19. században a politikai rendszer még messze volt a tökéletes demokráciától (pl. a választójog vagyoni cenzushoz kötése a 19. sz. első felében, majd csak fokozatos terjesztése a férfiak körében). Piketty arra mutat rá, hogy az egyenlő politikai jogok hiánya hozzájárult a gazdasági egyenlőtlenségek fenntartásához: a tehetősek formálták a törvényeket (pl. adórendszer, öröklési jog) saját érdekeik szerint. Eközben kialakult egy új ideológiai igazolás: a tulajdon sérthetlensége és a szabadpiacba vetett hit, amit a francia politikai elit (liberálisok, orléanisták, majd a harmadik köztársaság mérsékelt republikánusai) osztottak. Az elméleti keret része, hogy Piketty megvizsgálja: miért nem vezetett a politikai forradalom automatikusan gazdasági demokráciához. Itt Rawls és más igazságosságelméletek említése is megjelenhet – Piketty egy „igazságos társadalom” kritériumait keresi, ahol nem a származás határozza meg az életésélyeket, de a 19. századi Franciaország nem felelt meg ennek.

Történelmi példák:

Részletesen bemutatja Párizs és Franciaország vagyoni megoszlását (a már említett adatokkal), utal a francia irodalomra (Balzac, Zola regényeire) mint a kor társadalmi viszonyainak tükreire – pl. Balzac Goriot apó című művében is központi téma az öröklés és hozomány, ami Piketty szerint nem véletlen. Említi a Thermidori konvent utáni időszakot, amikor a vagyonos polgárság visszavette az irányítást a jakobinus egyenlősítő törekvések után, és leállította a radikálisabb vagyoneelosztási reformokat. A második császárság (1852–1870) alatt tovább nőttek az egyenlőtlenségek – Piketty idézi, hogy ekkoriban a gazdag elit pazar életmódja és a szegények nyomora között óriási volt a kontraszt, ami a párizsi kommün (1871) tragédiájához is hozzájárult. Történelmi példaként hozza a földkérdést is: míg a jobbágyság megszűnt, a kisparaszti birtokok elaprózottsága és szegénysége szemben állt a nagybirtokokkal (különösen a volt egyházi birtokok megvásárlásával sok polgár jutott nagy földekhez).

Empirikus adatok:

Ebben a fejezetben Piketty rendkívül gazdag adatbázisára támaszkodik, különösen a francia adóarchívumokra. Konkrét számokat mutat a top 10% és top 1% vagyonrészesedéséről Franciaországban 1810-ben, 1850-ben, 1900-ban. Például a már említett adat: 1910 körül a

top 1% vagyonrészesedése 70% körül volt, a top 10% részesedése 90% körül mozgott, míg az alsó fele a népességnek szinte nulla nettó vagyonnal bírt. Ez a koncentráció Európában a legmagasabbak közé tartozott (Nagy-Britanniával és Oroszországgal összevethető). Piketty bemutatja a jövedelmi egyenlőtlenségeket is: a munkajövedelmek hierarchiáját (pl. a gyári munkások bére vs. a nagytőkések tőkejövedelmei). Részletesen elemzi az állami újraelosztás hiányát: ebben az időszakban gyakorlatilag sem progresszív jövedelemadó, sem szociális ellátórendszer nem létezett. Az első szerény progresszív jövedelemadót Franciaország csak 1914-ben vezette be – addig az állam fő bevétele a fogyasztási adók és vámok voltak, amik aránytalanul a szegényebbeket terhelték.

Következtetések:

A francia eset azt példázza Piketty számára, hogy egy forradalmi változás is kudarcot vallhat, ha az egyenlősítő ideológiát nem ültetik át radikális intézkedésekbe. Franciaország „szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszava alatt is kialakult egy új oligarchia. Piketty szerint a 19. századi francia tapasztalat intő jel: a politikai egyenjogúság önmagában nem garantálja a gazdasági egyenlőséget, sőt a vagyonkoncentráció új csúcsokra jutott. A fejezetet lezárva felteszi a kérdést: milyen feltételek kellenének egy valóban igazságos társadalomhoz? Ezt a kérdést viszi tovább a következő fejezet, ahol Franciaországon túl tekint, és megvizsgálja, más európai országokban hogyan alakultak a tulajdonosi társadalmak – melyek a közös mintázatok és különbségek.

5. fejezet: Tulajdonosi társadalmak – európai fejlődési utak

Fő gondolatok:

Ebben a fejezetben Piketty kiterjeszti elemzését Franciaországról más európai országokra, hogy összehasonlítsa a különböző európai trajektóriákat. A fő gondolat az, hogy bár a nyugat-európai országok mind átestek a rendi társadalom lebontásán és a kapitalizmus kiépülésén, léteztek fontos eltérések az egyenlőtlenség mértékében és az ideológiai vitákban. Piketty kiemel néhány országot: Nagy-Britannia, Németország, Svédország, valamint érinti Olaszországot és Oroszországot is mint különleges eseteket. A fejezet azt hangsúlyozza, hogy az intézmények (pl. választójog, oktatás, adórendszer) különbségei miatt az egyes országokban más-más módon igazolták és alakították az egyenlőtlenséget.

Elméleti keret:

A komparatív megközelítés itt fontos: Piketty az institutionalista szemlélet alapján vizsgálja, hogyan függ az egyenlőtlenség a társadalmi-politikai intézményektől. Elméleti szinten felveti, hogy a kultúrára hivatkozó magyarázatok (pl. „az angolszász országok természetüknél fogva individualistábbak, a skandinávok egalitáriusabbak”) nem állják meg a helyüket. Szerinte minden kulturális régióban drasztikusan meg lehet változtatni az egyenlőtlenségi mintázatot megfelelő politikai döntésekkel. Ennek alátámasztására hozza fel a svéd példát: Svédország a 19. században az egyik leginkább egyenlőtlen ország volt (vagyonhoz kötött szavazati joggal), majd a 20. században az egyik legegaltáriusabb lett a szociáldemokrata reformok révén. Ez azt bizonyítja Piketty szerint, hogy nem a „nemzeti karakter” a döntő, hanem a politikai küzdelmek és intézményi változások. Az elméleti keret részeként Piketty bevezeti a politikai jogkiterjesztés szerepét is: ahol korábban és szélesebb körben vált általánossá a (férfi) választójog és politikai demokrácia, ott hamarabb merültek fel újraelosztási reformok (legalábbis elvi szinten).

Történelmi példák:

– Nagy-Britannia: Itt nem volt forradalom, de fokozatos reformokkal jutottak el 1918-ra a

majdnem teljes férfi választójogig. Piketty rámutat, hogy Britanniában a nagybirtokos arisztokrácia sokáig dominált: pl. a Lordok Háza, a földbirtok súlya a gazdaságban (agrárius vs ipari érdekek harca). A 19. század második felében azonban az ipari tőkésék és bankárok is beléptek a felső osztályba. Ennek ellenére, a brit társadalom továbbra is igen egyenlőtlen volt (a top 1% vagyoni részesedése 1900 körül hasonló a francia szinthez). Ideológiailag a viktoriánus korszakban erős volt a szegénység „morális” magyarázata (az érdemtelen szegény fogalma). Az első szociális reformok (pl. nyugdíj, munkanélküli segély 1910 körül) csak a 20. században indultak.

– Németország és Habsburg Birodalom: Piketty megemlíti, hogy a német területeken a nemesség és militarista elit dominanciája (porosz junkerek) mellett korán megjelent egy erős munkásmozgalom és szociáldemokrata párt. Németországban 1871-től alkotmányos monarchia volt, de az általános férfi választójog a Birodalmi Gyűlésben egy különös paradoxont teremtett: politikailag a szociáldemokraták erősödtek, miközben a nagyiparosok és földbirtokosok gazdasági hatalma nőtt. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a nemzetiségi kérdések bonyolódtak az egyenlőtlenségi viszonyokkal.

– Skandinávia (különösen Svédország): A 19. század végén a svéd választási rendszerben a leggazdagabb földbirtokosok akár az egész falu nevében szavazhattak, míg a nincsteleneknek semmi beleszólásuk nem volt. Ennek eredményeként a javak és a hatalom kevesek kezében összpontosult. A 20. század elejétől azonban a szociáldemokrata mozgalom révén mélyreható változások indultak, amelyek később a világ leginkább jóléti és viszonylag egyenlő társadalmává tették az országot.

– Oroszország: Piketty itt vezeti fel röviden a cári Oroszország helyzetét, mint egy európai, de mégis különutas fejlődést. A cári birodalom a 19. században is félig feudális maradt, majd extrém egyenlőtlenségekkel iparosodott. Az orosz egyenlőtlenségek a forradalom előtti időkben tetőztek, és 1917-ben radikális fordulatot vettek (ezt a későbbi fejezetek, főleg a kommunista társadalmakról szóló, tárgyalják részletesen).

Empirikus adatok:

Piketty bemutatja, hogy Európa különböző részein a top 10% vagyonrészesedése mindenhol 80-90% körül mozgott 1900 előtt, de a középosztály szerepe és az alsóbb rétegek helyzete eltért. Például Angliában valamivel szélesebb középosztály alakult ki a gyarmati kereskedelem és ipar révén, míg Franciaországban és Németországban élesebb volt a tőkés-munkások ellentét. Svédország adatait kiemeli: a 20. század elején a szavazati jog és vagyoni helyzet között szinte lineáris volt a kapcsolat Svédországban – a leggazdagabb családok nagyobb politikai hatalommal bírtak. Továbbá, bemutat demográfiai adatokat is: pl. a népességnövekedés üteme, urbanizáció mértéke hogyan hatott a munkaerőpiacra és bérszintre. Az adatok azt szemléltetik, hogy bár az iparosodás általános trend volt, az egyenlőtlenség intézményi szabályozás híján mindenhol magas maradt. Progresszív adókat sehol sem vezettek be még, az állami újraelosztás minimális volt.

Következtetések:

Piketty európai körképe azt a következtetést erősíti meg, hogy az egyenlőtlenség nem elkerülhetetlen „természetes” következménye az iparosodásnak vagy modernizációnak, hanem tudatos politikai döntések és mulasztások eredménye. Ahol a politikai rendszer lehetővé tette (pl. demokrácia hiánya vagy elitcsoportok uralma), ott a vagyonos elit fenntartotta privilégiumait. Ugyanakkor láthatóak voltak jelei a változásnak: a munkásmozgalmak erősödése, a szocialista és szociáldemokrata pártok megjelenése mindenhol kihívást intézett a status quo-hoz. Így a 20. század elejére az európai egyenlőtlenségi rezsimek instabillá váltak – küszöbön állt „a nagy transzformáció”, amelyet a következő rész, a 20. század nagy átalakulásáról szóló fejezetek tárgyalnak.

6. fejezet: Rabszolgatartó társadalmak – az egyenlőtlenség extrém formája

Fő gondolatok:

A könyv második részébe lépve Piketty az extrém egyenlőtlenségi rezsimek egyikét, a rabszolgaságot elemzi. A rabszolgatartó társadalmakban az egyenlőtlenség szélsőséges volt: emberek millióit fosztották meg minden joguktól és tekintették őket tulajdonnak. Piketty hangsúlyozza, hogy a rabszolgaság intézménye mögött is meghatározott ideológia állt, amely igazolni próbálta a nyilvánvaló embertelenséget. Ezen ideológia egyik eleme volt a rasszizmus (a rabszolgák – jellemzően afrikai származású emberek – alsóbbrendűnek nyilvánítása), de Piketty rámutat, hogy ez nem pusztán előítélet volt, hanem a korabeli kapitalizmus szerves része. A gyarmati ültetvényes gazdaságokat és az Újvilág gazdasági fejlődését a rabszolgamunka alapozta meg, így a rabszolgaság gazdasági hasznát emelte ideológiai piedesztálra a 18–19. századi elit.

Elméleti keret:

Piketty itt az egyik társadalmi csoport teljes kisajátításának mechanizmusát elemzi. Az elméleti kérdés: hogyan tartható fenn egy ilyen extrém igazságtalanság hosszú távon? Válasza, hogy csak erős ideológiai és fizikai kényszerrel. A dél-amerikai és karibi rabszolgatartó társadalmak ideológiájában a szabadság eszméje szelektíven érvényesült: a rabszolgatartók a maguk szabadságát (pl. függetlenség a brit koronától az USA esetében) hevesen védték, miközben másokat rabságban tartottak. Piketty felhívja a figyelmet a kognitív disszonanciára: az USA alapító atyái egyszerre hirdették az emberi egyenlőséget és tartottak rabszolgákat. Az elméleti keret része a gyarmati kapitalizmus fogalma is: Piketty érvelése szerint a rabszolgaság nem anakronisztikus maradvány volt, hanem a korabeli globális kapitalista gazdaság motorja – pamut-, cukor-, dohányültetvények, amelyek az ipari forradalom nyersanyagait és kereskedelmi cikkeket termelték meg.

Történelmi példák:

- Egyesült Államok: Az USA déli államai a 19. század közepéig rabszolgatartó ültetvényes gazdaságon alapultak. Piketty idézi, hogy az USA Függetlenségi Nyilatkozatának híres mondata („Minden ember egyenlőnek teremtett...”) a gyakorlatban nem vonatkozott a fekete rabszolgákra. A 15 első amerikai elnök közül 11 maga is rabszolgatartó volt, ami megmutatja, hogy a politikai vezetés integráns része volt a rabszolgatartó elit. Piketty kiemeli, hogy az USA gazdasági felemelkedése nagymértékben a rabszolgamunka kizsákmányolásán alapult, illetve a bennszülött amerikaiaktól elrabolt földek felhasználásán.
- Karib-térség és Brazília: A karibi ültetvények (francia, brit, spanyol gyarmatokon) és Brazília a világ legnagyobb cukor-, kávé- és gyapottermelői voltak, mind rabszolgamunka révén. Piketty példaként hozza Haiti esetét: a francia gyarmat Saint-Domingue (később Haiti) a 18. század legjövedelmezőbb cukortermelője volt, iszonyatos rabszolgalálózási rátával. Amikor Haiti rabszolgái sikeres forradalmat vívtak ki (1804), Franciaország csak 1825-ben ismerte el függetlenségüket, de hatalmas jóvátételt fizettetett velük a volt rabszolgatartók „kárrendezésére”. Ezt a súlyos adósságot Haiti csak 1947-ben tudta törleszteni, ami óriási terhet rakott a fiatal országra és gátolta fejlődését.
- Dél-Afrika: Piketty utal a fokföldi gyarmatra és a későbbi Dél-Afrikai Köztársaságra is, ahol bár a rabszolgaságot a 19. század közepén eltörölték (brit gyarmati rendeletre), a feketék jogfosztottsága tovább élt (apartheid formájában a 20. században). Ez átvezet a posztkoloniális rasszizmus témájához, de a gyökerei a rabszolgatartásban vannak.

Empirikus adatok:

Piketty rengeteg adatot sorakoztat fel a rabszolgaság gazdasági szerepéről. Számokat közöl arról, hogy mekkora hányadát tette ki a rabszolgák értéke a korabeli nemzeti vagyonoknak: pl.

az amerikai déli államokban 1860 körül a teljes vagyon jelentős része (20–30%-a) a rabszolgáállomány értékéből adódott, ami hihetetlen koncentrációt jelent. Felidézi, hogy a rabszolgatartók kártalanítása is hatalmas összegeket mozgató meg: pl. amikor Nagy-Britannia 1833-ban eltörölte a rabszolgaságot, 20 millió font sterlinget fizetett a rabszolgatartóknak kompenzációként (ez akkoriban a brit GDP jelentős hányada volt). Az USA-ban viszont a polgárháború után nem történt anyagi kártalanítás se a rabszolgáknak, se a volt tulajdonosoknak. Ehelyett a felszabadított rabszolgák évtizedekig tartó nélkülözéssel és diszkriminációval szembesültek, míg a rabszolgatartó elit sok helyen politikailag visszatért (Jim Crow törvények). Piketty statisztikai rámutatnak, hogy a faji vagyonnolló máig ható: az USA-ban a fehér és fekete háztartások átlagos vagyona között drámai különbség van, ami a rabszolgaság és diszkrimináció történelmi öröksége. Brazíliában és Dél-Afrikában hasonlóképp a mai gazdasági elit túlnyomórészt az európai származású kisebbség, míg a fekete többség aránytalanul szegény maradt.

Következtetések:

Piketty leszűri, hogy a rabszolgaság példája világít rá talán a legélesebben arra, mennyire ideologikus és erőszakos az egyenlőtlenség fenntartása. A rabszolgatartó társadalmakban nyílt fegyveres erőszak, törvényi brutalitás és fajelméletek kellettek ahhoz, hogy az elit fenntartsa uralmát. A modern demokráciák, amelyek büszkék szabadságukra, komoly erkölcsi kompromisszumot kötöttek a rabszolgaság tolerálásával. A fejezet végkövetkeztetése, hogy a rabszolgaság eltörlése ugyan nagy előrelépés volt az igazságosság felé, de az utána következő időszak – a gyarmati uralom és a faji megkülönböztetés rendszerei – még mindig az egyenlőtlenség különböző formáit tartották fenn. A következő fejezetek azt vizsgálják, hogy a rabszolgaság eltörlése után a gyarmatbirodalmakban és a posztkoloniális világban milyen ideológiai harcok zajlottak a gazdasági egyenlőtlenség igazolása vagy csökkentése körül.

7. fejezet: Gyarmati társadalmak – sokféleség és uralom

Fő gondolatok:

A hetedik fejezet a gyarmati rendszer idején kialakult társadalmak egyenlőtlenségi mintáit elemzi. A gyarmati társadalmakban a hódító hatalmak kis létszámú elitje uralkodott a meghódított területek őslakos tömegei felett, kialakítva egy rendkívül hierarchikus, sokszor faji vagy etnikai alapon rétegzett társadalmat. Piketty szerint a gyarmati ideológia a „civilizáció” és „fehér felsőbbrendűség” eszméivel igazolta a gazdasági kizsákmányolást és politikai alávetést. Az egyenlőtlenség mértéke sokszor meghaladta az európai hazai egyenlőtlenségeket: a gyarmatokon a jövedelem és vagyoneeloszlás a gyarmatosítók javára torzult, és a helyi lakosság minimális beleszólással vagy jogokkal rendelkezett. Ugyanakkor a gyarmati társadalmak diverzitása miatt eltérő modellek is voltak: pl. telepes gyarmatok (mint Észak-Amerika, Ausztrália) vs. klasszikus kizsákmányoló gyarmatok (India, Afrika, Délkelet-Ázsia).

Elméleti keret:

Piketty a „gyarmati szerződés” fogalmát alkalmazza, utalva Jean-Jacques Rousseau társadalmi szerződésének ellentétére: a gyarmatokon a társadalmi szerződés nem terjedt ki mindenkire, csak a gyarmatosítók közösségére, akik saját szabadságukat fenntartották, de a helyiekét semmibe vették. Ideológiai szinten megjelenik a szociális nativizmus csírája: a gyarmatosítók gyakran megosztották a helyi társadalmat, egyes csoportokat magukhoz közelítve, míg másokat kirekesztve, hogy uralmukat fenntartsák a „megoszd és uralkodj” elv alapján. Piketty vizsgálja a gyarmati igazgatás intézményeit is: adórendszerek (gyakran kényszermunka vagy fejadó formájában), földtulajdon átalakítása (pl. Európából jött telepesek

földhöz juttatása, bennszülöttek kisémmizése) és a jogi rendszer kettőssége (gyarmati alattvalók vs. európai polgárok jogállása). Az elméleti keret része az is, hogy a gyarmati rendszerben a nemzetállam határai és a vagyoni határok máshogy alakultak: a gyarmatok javai az anyaországot gazdagították, miközben a helyi vagyoni egyenlőtlenségek extrémek maradtak.

Történelmi példák:

- Brit Birodalom: Piketty külön kitér Indiára (a következő fejezetben részletesen), de általánosságban is jellemzi a brit gyarmatokat. Gyarmatokon, mint Brit Kelet-Afrika vagy Malajzia, a brit adminisztráció kis létszámú volt, mellette egy réteg helyi közvetítő csoportot alkalmazott, de a nagy többség jogfosztott és szegény maradt.
- Francia Birodalom: Algéria példája fontos: 1830 után francia telepesek százezrei érkeztek, akik a legjobb földeket megszerezték, míg az algériai muszlim lakosság szegényparaszti sorba szorult és nem kapott francia állampolgárságot. Hasonlóan a francia Indokínában az őslakosoknak alig volt beleszólása a kormányzásba, a gazdaság pedig exportorientált volt.
- Latin-Amerika: bár Latin-Amerika a 19. században függetlenné vált, Piketty megjegyzi, hogy a spanyol és portugál gyarmatbirodalom öröksége rendkívül egyenlőtlenségeket hagyott hátra. Brazíliában például a rabszolgaság eltörlése után is a nagybirtokos elit maradt hatalmon.
- Afrika és Közel-Kelet: az afrikai határok mesterséges megvonása és a gyarmati gazdasági minták (monokultúrás ültetvények, bányászkolóniák) a függetlenség után is tartós egyenlőtlenségeket és konfliktusokat eredményeztek.

Empirikus adatok:

Piketty számos statisztikát mutat a gyarmati korszakról, például a gyarmatok és anyaországok közti jövedelemkülönbségekről. 1930 körül egy brit gyarmati tisztviselő vagy ültetvényes jövedelme sokszorosa volt egy helyi értelmiségiének is, nem is beszélve a parasztokról. A könyv kitér arra is, hogy a gyarmati kereskedelmi mérlegek hogyan áramoltatták a tőkét Európába: India évszázadokon keresztül nettó befizetője volt a Brit Birodalomnak, cserébe alig kapott beruházást. Algériában 1950 körül a földek döntő része európai telepesek és egy szűk bennszülött elit kezén volt. Az is adatolt, hogy a gyarmati oktatás és egészségügy fejletlensége miatt a helyi lakosság humán tőkéje alacsony maradt: e mutatókban hatalmas szakadék volt Európa és gyarmatai között.

Következtetések:

Piketty szerint a gyarmati egyenlőtlenségi rezsím arra példa, hogy a nemzetállami keret mennyire meghatározza, kit tekintenek a „közösség” részének, akivel szemben igazságosságot kell gyakorolni. A gyarmatosítók a saját hazájuk polgárai felé esetleg mutattak szolidaritást, de a gyarmati alattvalókkal szemben nem. A gyarmati ideológia – a civilizációs küldetés mítosza – lényegében csak lepel volt a gazdasági érdekek felett. A fejezet konklúziója, hogy a gyarmati rendszer összeomlása után a fiatal független országok nehéz örökséget kaptak: extrém egyenlőtlenségeket és sok esetben egy olyan elit uralmát, amely a gyarmati időkben is kedvezményezett volt. Ez az identitárius csapda felé vezet (a későbbi fejezetekben tárgyalt posztkoloniális nativizmushoz). Következően Piketty két konkrét esettanulmányt hoz a gyarmati idők és a trifunkcionális struktúrák metszetéről: Indiát és más eurázsiai társadalmakat.

8. fejezet: Hármastársadalmak és gyarmatosítás – India esete

Fő gondolatok:

Ez a fejezet India példáján mutatja be, hogyan találkozott a hagyományos

ternáris/trifunkcionális társadalmi rendszer (kasztrendszer) a gyarmati uralommal, és milyen sajátos egyenlőtlenségi rezsím alakult ki ebből. India esete különleges, mert a Brit Birodalom alá tartozó legnagyobb népességű területként a brit uralomnak itt alkalmazkodnia kellett egy mélyen beágyazott, ősi társadalmi hierarchiához. Piketty fő tézise, hogy a brit gyarmatosítók nem felszámolták, hanem sok tekintetben megerősítették a kasztrendszert, mert az a hatalmuk fenntartását segítette. A megosztott igazságtalanság elve érvényesült: a társadalom alsóbb rétegei (érintetetlenek, alacsony kasztok) továbbra is elnyomás alatt maradtak, de ennek felelőssége részben a felsőbb kasztú indiai csoportokra volt hárítva, akiket a britek bevontak az adminisztrációba.

Elméleti keret:

Piketty itt az ideológiák összefonódását elemzi. A brit gyarmati ideológia (a brit felsőbbrendűség és modernizáció hangoztatása) és az indiai kaszt-ideológia (vallási és társadalmi tisztasági hierarchia) egymást erősítették. A brit kormányzat hivatalos népszámlálási és kategorizálási gyakorlata a 19. század végén a kasztokat merev csoportokként kezelte, ezzel tulajdonképpen megszilárdítva a kaszt fogalmát, amely a prekoloniális időkben rugalmasabb volt. Elméletben a britek hangoztatták a jog előtti egyenlőséget, de a valóságban a gyarmati jog kettős volt (európaiak vs. bennszülöttek jogai). Piketty bemutatja, hogy a kaszt és földtulajdon összefüggött: a felső kasztok gyakran a brit földbérleti rendszer kedvezményezettjeivé váltak (zamindari rendszer), míg az alacsony kasztok földnélküli munkások maradtak.

Történelmi példák:

A Brit Kelet-indiai Társaság, majd a brit koronagyarmat adminisztrációja népszámlálásokon keresztül kategorizálta a népességet vallás és kaszt szerint. Piketty megemlíti, hogy a kaszt identitás politikai jelentőséget nyert a britek alatt: egyes kasztokat „harcos kaszt”-ként (martial races) tartottak számon és előnyben részesítettek a hadseregben, míg másokat lenéztek. Az 1900-as évek elején a brit adminisztráció még törvényeket is hozott bizonyos kasztbeli diszkriminációkra vonatkozóan (pl. templomi belépés). Ezek mind azt mutatják, hogy a gyarmati hatalom részben az indiai társadalom belső hierarchiáira támaszkodott.

Gazdasági hatások:

Piketty ismerteti a földreformok hiányát Indiában: a britek nem osztották újra a földet a parasztok között, hanem a hagyományos földbirtokosokat megtartották, sőt újaknak (zamindaroknak) adtak jogokat, akik a brit hatalom helytartói lettek vidéken. Ennek eredményeként India agrár társadalma rendkívül egyenlőtlen maradt: kis számú földbirtokos és hatalmas számú földnélküli mezőgazdasági munkás. A kastonkénti munkamegosztás (pl. egyes kasztokhoz kötött szakmák) merevebb lett a brit időkben, mert statisztikai kategóriává vált a kaszt.

Oktatás és elitképzés:

A britek létrehoztak egy indiai elitképző rendszert (angol nyelvű egyetemek, mint Kalkutta, Bombay, Madras egyetemei), de ide főleg a magas kasztú, jómódú családok fiai jutottak be. Így kialakult egy angolul beszélő indiai elit (gyakran brahmin háttérrel), amely képes volt részt venni az ország irányításában, de nem feltétlen érdeke az egalitárius forradalom.

Empirikus adatok:

Piketty hoz néhány adatot a 20. század eleji indiai jövedelmekről: India egy főre jutó jövedelme messze elmaradt Britanniától (1:10 arány körül 1900-ban). Az indiai társadalmon

belül is extrém egyenlőtlenségek voltak: az elit (földesurak, nagykereskedők) jövedelme sokszorosa volt a falusi átlagnak. A brit-indiai hadseregben a magasabb rangú tisztek 100%-a brit volt 1857 után, az alsóbb tisztek és legénység zömét pedig meghatározott indiai etnikumok/kasztok adták. Ezek az adatok mind azt húzzák alá, hogy India társadalma a gyarmati korban a brit érdekeknek megfelelően lett átstrukturálva, nem pedig felszabadítva.

Következtetések:

Piketty India példáján azt a következtetést vonja le, hogy a gyarmati uralom gyakran a létező egyenlőtlenségi struktúrára épített rá és betonozta be azokat. India esete azt is mutatja, hogy a függetlenség (1947) után is mennyire nehéz ezt az örökséget levetkőzni: a kasztrendszer jogilag megszűnt, de társadalmi hatása mai napig érezhető a gazdasági viszonyokban. Az indiai demokrácia a világ egyik legnagyobb egyenjogúsági kísérlete, de Piketty utal rá, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek továbbra is óriásiak (India modernkori adatainál kitér a milliárdos oligarchák megjelenésére is a későbbi fejezetekben). Az üzenet az, hogy a trifunkcionális ideológiák (mint a kaszt) és a gyarmati ideológiák keveredése különösen tartós igazságtalanságokat eredményezhet. A következő fejezet tovább vizsgálja ezt a témát más eurázsiai régiókban.

9. fejezet: Hármastársadalmak és gyarmatosítás – eurázsiai fejlődési utak

Fő gondolatok:

A kilencedik fejezet szélesebb kitekintést ad Ázsia és Európa határvidékére, illetve azon eurázsiai társadalmakra, amelyek nem kerültek teljes gyarmati uralom alá, de erősen hatott rájuk a nyugati imperializmus és a belső hierarchiáik. Ide tartozik például a Kínai Birodalom, az Oszmán Birodalom, Irán, Oroszország Ázsiai részei stb. Piketty azt vizsgálja, hogy ezekben a társadalmakban a hagyományos elit (császár, szultán, sah és helyi nemesség) hogyan próbálta megőrizni hatalmát az európai nyomás alatt, és hogy az egyenlőtlenségi rezsimek milyen formában maradtak fenn vagy módosultak. Fő állítása, hogy bár e társadalmak különböző utakat jártak be, közös, hogy a modern ideológiák (nemzetállam, kapitalizmus) náluk is a meglévő egyenlőtlenségi rendszerekre rakódtak rá, nem egyik napról a másikra törölték el őket.

Elméleti keret:

Piketty bevezeti a „félperifériás” egyenlőtlenségi rezsimek fogalmát. Ezek az országok (pl. Kína, Japán, Ottomán Birodalom) nem voltak nyugati gyarmatok teljes mértékben, de saját belső átalakulásukban keveredett a belső reform és a külső kényszer. Elméletileg szóba kerül a modernizáció elmélete is – sok történész és közgazdász vélekedett úgy, hogy az európai nyomás modern intézményeket kényszerített ki (pl. Japán Meidzsi-restauráció, török Tanzimat reformok). Piketty azonban rámutat, hogy ha nem jár együtt a hatalmi struktúra valódi demokratizálásával, akkor a modernizáció is az elit kezében összpontosulhat. Például a kínai Qing-dinasztia megpróbált néhány modern ipart létrehozni a 19. sz. végén, de a földbirtokos és mandarin elit dominanciája miatt ez nem vezetett társadalmi egyenlőséghez. Ide kapcsolódik a nemzeti önállóság vs. birodalmi alávetés kérdése: Piketty érinti, hogy az egyenlőtlenség elleni harcot gyakran nemzeti függetlenségi harcként ábrázolták, de a belső osztályellentétek kezelése sokszor háttérbe szorult.

Történelmi példák:

– Kína: A 19. században félgyarmati helyzet alakult ki (gyarmati koncessziók, egyenlőtlen szerződések). A császári rendszer a konfuciánus hierarchiára épült, amely egyfajta meritokratikus bürokrácia (vizsgarendszer) keveréke volt a hagyományos rendi társadalomnak. Piketty megjegyzi, hogy Kína óriási társadalmi egyenlőtlenségeket produkált

a 19. század végére: a földesurak és városi kereskedők vs. paraszttömegek. Az 1911-es forradalom és a köztársaság nem oldotta meg ezt, végül a kommunisták vették át a hatalmat 1949-ben.

– Japán: Japán különutas volt, mivel sikeresen elkerülte a gyarmati sorsot és maga vált imperialista hatalommá. A Meidzsi-korszak reformjai után Japán gyorsan iparosodott, de Piketty utal rá, hogy a japán társadalomban is megmaradt a vagyon koncentrációja: a zaibatsuk és a földbirtokos osztály dominanciája a II. világháborúig.

– Oszmán/Török Birodalom: A Tanzimat reformok (1839–1876) kísérletet tettek a jogegyenlőség bevezetésére, de a birodalom peremén továbbra is kolonizált területek alakultak ki. A régi elit sok helyen megmaradt. Atatürk Törökországa világi nemzetállamot csinált, de a gazdasági egyenlőtlenséget kevésbé orvosolta.

– Irán: A Qajar majd Pahlavi Iránban az olaj és a sah diktatórikus hatalma tartotta fenn az egyenlőtlenséget. A sah modernizációja nem járt együtt jövedelemelosztási igazságossággal, ami hozzájárult az 1979-es forradalomhoz.

Empirikus adatok:

Ezekből az országokból kevesebb kvantitatív adat áll rendelkezésre, de Piketty használja a hozzáférhető becsléseket. Kínára vonatkozóan például a 19. század végére a földesurak és a kereskedő elit vs. paraszttömegek közötti olló rendkívül széles volt. Japánban 1930 körül a top 1% jövedelemaránya a nyugati iparosodott országokéhoz hasonlított. Oroszországban a jobbagyság felszabadítása előtt a nemesség birtokolta a földek zömét.

Következtetések:

Piketty arra a következtetésre jut, hogy az eurázsiai régiók példái megerősítik: az egyenlőtlenségi rezsimek rugalmassága és adaptációs képessége nagy. A hagyományos elit sokszor együtt tudott élni az új renddel (kapitalizmus, nemzetállam), sőt azt a saját előnyére formálta. Ez megmagyarázza, hogy miért volt szükség sok helyen radikális forradalmakra vagy háborúkra ahhoz, hogy érdemi változás történjen – például az orosz és kínai kommunista forradalom során. Ezzel lezárul a könyv második része; a következőkben Piketty a 20. században zajló nagy átrendeződésekre fókuszál, melyek először csökkentették a történelmi egyenlőtlenségeket, majd részben újjáélesztették azokat.

10. fejezet: A tulajdonosi társadalmak válsága

Fő gondolatok:

A harmadik rész nyitányaként Piketty azt mutatja be, hogyan került válságba a 20. század első felében a korábbi tulajdonosi-kapitalista egyenlőtlenségi rezsim. Az 1914–1945 közötti periódus egymást követő sokkjai (világháborúk, gazdasági világválság) alapjaiban rengették meg a 19. századi status quo-t. A fő gondolat, hogy ezen krízisek hatására az extrém vagyoni és jövedelmi koncentráció csökkent, és az elit ideológiai dominanciája is megingott. Piketty szerint a tulajdonosi társadalmak válságának három fő mozzanata volt: 1) a háborús pusztítás és erőforrás-államosítás aláásta a magántőke addigi szerepét, 2) a gazdasági világválság megkérdőjelezte a szabadpiaci dogmát, 3) az alternatív ideológiák felemelkedése – fasizmus, kommunizmus, szociáldemokrácia – kihívást intézett a liberális kapitalizmus ellen.

Elméleti keret:

Piketty itt a tőkehozam és gazdasági növekedés dinamikájára ($r > g$) is visszaüt, amit korábbi könyvében fejtett ki. A válságidőszakban a tőkehozam sok esetben negatívba fordult (pl. infláció, vagyonvesztés), míg a gazdasági növekedés ingadozott. Elméletileg felveti a „kivételes körülmények” szerepét: olyan extrém események történtek, amelyek lehetővé tették

a korábbi politikailag elképzelhetetlen lépéseket. Például a háborúk miatt vezettek be először széles körben progresszív jövedelemadót (az USA-ban 1917-ben, több európai országban is hasonlóan), és a vagyonokra is kivetettek rendkívüli adókat. A kormányok beleszóltak a gazdaságba, árszabályozás, hadi szocializmus formájában. Ideológiailag megjelent az igény egy új társadalmi szerződésre: a katona tömegek, akik harcoltak a háborúkban, joggal vártak utána nagyobb méltányosságot. Piketty elméleti keretében a vagyon korábbi szentsége megrendült – a háború igazoltta tette az állami beavatkozást, ami békeidőben folytatódhatott.

Történelmi példák:

- Első világháború: A hadviselő államok tömeghadseregeket állítottak ki, ami belsőleg demokratizáló nyomást keltett (sok országban a háború alatt vagy után vezették be az általános választójogot). Gazdaságilag a hadigazdálkodás állami szerepvállalást növelte, és a háborús pusztítás Európa-szerte elértékeltelenítette a magánvagyonok egy részét.
- Orosz forradalom (1917): A cári Oroszország összeomlott, és a bolsevikok radikálisan kisajátították a magántulajdont. Ez extrém példa, de hatása a nyugati elitben félelem volt – Piketty szerint a nyugati országokban az elit részben a forradalomtól való félelmében is engedett bizonyos reformoknak.
- Nagy gazdasági világválság (1929): A New York-i tőzsde összeomlása, majd a világméretű válság a kapitalista rendszer válságát szimbolizálta. A vagyonok értéke drasztikusan csökkent, a top 1% vagyonrészesedése is apadt. Az USA-ban a New Deal alatt bevezették az első jelentős újraelosztó politikákat, pl. a társadalombiztosítást. Európában vegyes volt a reakció: Németországban és máshol a fasizmus erősödött.
- Második világháború: Még az elsónél is totálisabb volt, rengeteg materiális és humán veszteséggel. A háború után Európa romokban hevert, az USA pedig vezető hatalommá vált. A Marshall-segély és újjáépítés is feltételekhez kötődött – a nyugat-európai országokban elfogadták a magasabb adókat és a jóléti állam csíráit.

Empirikus adatok:

Piketty híres adatsorai mutatják, hogy a top 1% és top 10% jövedelemrészesedése a két világháború között és után meredeken csökkent. Például Franciaországban a top 1% jövedelmi részesedése 20%-ról 10% alá esett 1914–1945 között, hasonló csökkenés volt a vagyon koncentrációjában is. A progresszív adókulcsok drámai növekedését is adatokkal támasztja alá: az USA-ban a legfelső jövedelemadó-kulcs az 1930-as években 80% fölé ment, az Egyesült Királyságban is ~90% volt a háború alatt és után. Ezek az adók a vagyonosok jövedelmét erősen korlátozták. A vagyoni egyenlőtlenség mérőszámai is csökkentek a 40-es évekre. Piketty bemutatja, hogy a nagyméretű államosítások (pl. bankok, iparágak állami tulajdonba vétele) is hozzájárultak a magántőke súlyának csökkenéséhez. Ugyanakkor felhívja a figyelmet: mindez nem azt jelentette, hogy az alsóbb osztályok hirtelen jólétben éltek, csupán a társadalom kevésbé volt egyenlőtlen – sokan voltak egyformán szegények a háború utáni romok között.

Következtetések:

Piketty szerint a tulajdonosi társadalmak válságának eredménye egyfajta nyitás volt az új lehetőségek felé. A régi elit gazdasági hatalma megtört, így politikailag is nagyobb tér nyílt a változásra. Fontos következtetés, hogy maga a válság nem garantált jobb társadalmat, de előfeltétele volt annak, hogy utána a jóléti, szociáldemokrata modellek kialakulhassanak. A fejezet végén Piketty átvezet a következőhöz: milyen új társadalmi modellek jelentek meg a II. világháború után, amelyek az egyenlőtlenség mérséklését célozták – nevezetesen a szociáldemokrata és kommunista rezsimek.

11. fejezet: Szociáldemokrata társadalmak – befejezetlen egyenlőség

Fő gondolatok:

Ebben a fejezetben Piketty a 1945 utáni „szociáldemokrata” egyenlőtlenségi rezsimit mutatja be, amely a nyugati világban nagyjából az 1970-es évekig volt meghatározó. Fő állítása: a második világháború utáni három évtized volt a modern történelem leginkább egyenlőségelvű időszaka a jövedelem- és vagyoneeloszlás szempontjából. Ezt nevezik egyesek az „aranykornak” vagy „Trente Glorieuses”-nek (a 30 dicsőséges év, 1945–1975). Ugyanakkor Piketty hozzáteszi, hogy ez az egyenlősdi kísérlet nem volt teljes – a „befejezetlen egyenlőség” korszaka volt, mert a vagyoni egyenlőség még mindig nem valósult meg teljesen, és bizonyos csoportok (nők, etnikai kisebbségek) továbbra is hátrányban maradtak. Mindazonáltal ez a fejezet a jóléti állam vívmányaira és azok hatására koncentrálna.

Elméleti keret:

Piketty a „szociáldemokrata konszenzus” fogalmát használja. Ebben az időszakban a nyugati országokban a politikai spektrum mindkét oldala (mérsékelt konzervatívok és baloldaliak) nagyjából elfogadta a vegyes gazdaságot, a magas adókat és a kiterjedt jóléti rendszereket. Elméletileg ezt a Keynes-i gazdaságpolitika és a Beveridge-i szociális modell alapozta meg. Magas progresszív adók, erős szakszervezetek, állami újraelosztás jellemezte a rendszert. Piketty szerint a korszak ideológiája a „szociális állampolgárság” eszméje volt: az az elképzelés, hogy az állampolgároknak nemcsak politikai, hanem szociális jogai is vannak (oktatás, egészségügy, nyugdíj). Fontos elméleti elem, hogy Piketty rámutat: ezek a változások nem maguktól értetődően következtek be, hanem a politikai mobilizáció eredményei. A munkásosztály nagyobb arányban való részvétele a politikában, a háború alatti antifasiszta koalíciók, a kommunizmus mint nyomás a nyugati elitekre – mind hozzájárult a konszenzushoz, hogy engedményeket kell tenni a társadalmi igazságosság javára.

Történelmi példák:

- Nagy-Britannia: A Labour-kormány 1945 után gyökeres reformokat vezetett be: egészségügyi szolgálat (NHS), nyugdíj, munkanélküli segély, lakásépítés. Az adórendszer erősen progresszív maradt, a legfelső marginális adókulcs a háború utáni években sokáig rendkívül magas volt. A brit társadalom egyenlőbbé vált, a középosztály bővült.
- Skandinávia (különösen Svédország): Itt a szociáldemokrata pártok folytonos kormányzása alatt alakult ki a világ legkiterjedtebb jóléti állama. Piketty kiemeli, hogy Svédország a 20. század közepére az egyik legegyenlőbb társadalommá vált, holott a század elején a leginkább egyenlőtlenek közé tartozott. Ez megerősíti azt a nézetét, hogy intézményi változások révén a társadalom alapvetően átalakítható. A svéd példa mutatja a magas adók, a bérmunkás-tulajdonos kompromisszum és a jóléti reformok sikerét.
- Németország: A II. világháború utáni Nyugat-Németországban a szociális piacgazdaság koncepciója valósult meg. Bár konzervatív kormányok voltak, elfogadták a munkavállalói jogokat és erős jóléti rendszert építettek ki.
- USA: Az USA-ban a Roosevelt-féle New Deal bázisán a háború után is magas adók maradtak. Bár az USA-ban sosem lett olyan kiterjedt a jóléti háló, mint Európában, a középosztály megerősödött, a veteránok oktatását támogató törvények és a lakáshitelezés révén. Piketty azonban megjegyzi, hogy az USA-ban a faji szegregáció miatt ez az „aranykor” főleg a fehér lakosságra vonatkozott – a fekete amerikaiak továbbra is súlyos hátrányokkal küzdöttek.

Empirikus adatok:

Az adatok szerint 1950 körül a jövedelem és vagyoneeloszlása kiegyenlítettebb volt, mint

valaha a modern történelemben. Piketty mutatja, hogy ebben az időszakban a top 10% részesedése sok országban 30-35%-ra esett vissza, míg a 19. században 50% felett volt. A vagyoni egyenlőtlenség is csökkent: a top 1% vagyona pl. Nagy-Britanniában 70%-ról 20-30%-ra zuhant 1910 és 1980 között. A progresszív adózás fenntartása miatt a leggazdagabbak jövedelme utáni adóteher magas volt, ami visszafogta a vagyonfelhalmozás ütemét. A közszolgáltatások terén (oktatás, egészségügy) radikálisan javult a hozzáférés. A társadalmi mobilitás nőtt, bár a nők és a faji-etnikai kisebbségek helyzete még korlátozott volt.

Következtetések:

Piketty a fejezet végén kiemeli, hogy a szociáldemokrata jóléti állam bebizonyította: lehetséges nagyfokú gazdasági növekedést elérni úgy is, hogy közben csökken az egyenlőtlenség. A tömegek jobb egészsége, képzettsége visszahatott a növekedésre, a háború utáni évtizedekre jellemző magas növekedési ütem ezt igazolja. Mégis, Piketty hangsúlyozza, hogy ez a rendszer sérülékeny maradt, mert nem teremtett globális intézményeket (csak nemzetállami keretben működött). Ez a hiányosság hozzájárult a modell válságához a '70-es, '80-as évektől – de mielőtt odaérnénk, Piketty még kitér a párhuzamosan létező másik nagy alternatívára, a kommunista és posztkommunista társadalmakra.

12. fejezet: Kommunista és posztkommunista társadalmak

Fő gondolatok:

Ebben a fejezetben Piketty a 20. századi kommunista rendszereket vizsgálja (Szovjetunió, Kelet-Európa, Kína stb.) és azt, milyen hatással voltak ezek az egyenlőtlenségre. Két fő szakaszt különít el: a kommunista rendszerek fennállását (nagyjából 1917–1989/91), majd a posztkommunista átmenetet a kapitalizmusba. Piketty fő állítása, hogy a kommunista rezsimok formálisan felszámolták a magántulajdont és a piaci egyenlőtlenségek jelentős részét, de helyette más egyenlőtlenségeket és igazságtalanságokat hoztak létre, elsősorban a politikai hatalom monopóliuma és a kapcsolati kiváltságok révén. Így nem teljesítették saját egyenlősítő ígéretüket, sőt negatív örökséget hagytak, mert diszkreditálták az egyenlőség eszméjét sokak szemében. A posztkommunista átmenet során pedig e országokban a kapitalizmus egy rendkívül egyenlőtlen, „vadságában” a 19. századi nyugati kapitalizmust idéző formában valósult meg.

Elméleti keret:

Piketty felveti az „állami tulajdon és egyenlőség” kérdését. A marxista-leninista ideológia azt vallotta, hogy a termelés eszközeinek köztulajdonba vétele megszünteti az osztálykülönbségeket. Piketty azonban azzal érvel, hogy a tulajdon államosítása önmagában nem teremt valódi egyenlőséget, ha a politikai hatalom centralizált és nem demokratikus. A kommunista pártelit valójában új elitté vált, amely anyagi előnyöket és hatalmat koncentrált magának. Piketty a nomenklatúra rendszerét említi: a párttagság és pozíció döntött az életesélyekről. Továbbá, a kommunista rendszerben hiányzott az a fajta nyilvános vita és korrekciós mechanizmus, ami a demokráciákban megvan, így az egyenlőtlenségekről nem lehetett nyíltan beszélni vagy kritikát megfogalmazni.

Történelmi példák:

– Szovjetunió: A korai szovjet időszakban radikális változások: a nemesség és burzsoázia vagyonát elkobozták, a földeket szétosztották, majd államosították. A '30-as évekre kialakult a sztálini diktatúra, ahol hivatalosan nem voltak társadalmi osztályok, de valójában a pártelit és a szakértelmiség privilegizált helyzetben volt. Bár a bérskála összenyomódott, a

pártfunkcionáriusok más előnyöket élveztek. Az 1970-es évekre a gazdasági növekedés lelassult, a rendszer legitimitása gyengült.

– Kína: Mao Kínája hasonló folyamatokon ment át (nagybirtokosok és tőkések felszámolása, majd kolhozosítás és radikális egyenlősítő kísérletek), ami gyakran vezetett gazdasági összeomláshoz (például az 1958–61-es nagy éhínség). A pártelit itt is kivételezett helyzetű lett. 1978 után Deng Xiaoping vezetésével fokozatosan államkapitalista rendszer épült ki.

– Kelet-Európa: A szovjet mintát követték, de a '70-es évekre különféle reformokkal próbálták javítani a helyzetet. 1989–91-ben ezek a rendszerek összeomlottak, a privatizáció gyorsan oligarchikus kapitalizmust hozott létre sok helyen.

Empirikus adatok:

Piketty elismeri, hogy a kommunista országokban a piaci jövedelmi egyenlőtlenség ténylegesen alacsonyabb volt, de a rejtett privilégiumok és a politikai hatalmi egyenlőtlenség annál nagyobb. A Gini-index a hivatalos bérekre nézve alacsonyabb volt, de a valós fogyasztásban és javakhoz jutásban így is komoly különbségek voltak. A rendszerek bukásakor a magánvagyon kvázi nulla volt, így a '90-es években a privatizáció során néhány év alatt kialakult a milliárdosok rétege.

A posztkommunista átmenet kapcsán:

– Oroszországban a „vadprivatizáció” során pár év alatt maroknyi oligarcha kezébe került a volt állami vagyon zöme. Az orosz jövedelmi egyenlőtlenség a 2000-es évekre a fejlett országok szintjére nőtt, a vagyoni koncentráció pedig még magasabb.

– Kínában az állampárt hatalmon maradt, de a piacgazdaság drámai növekedése új szupergazdag réteget hozott létre.

– Kelet-Európa vegyes képet mutat, de általános trend a korábbinál jóval magasabb egyenlőtlenségi szint.

Következtetések:

Piketty következtetése kettős: egyrészt a kommunista kísérlet kudarcot vallott a demokratikus egyenlőség megteremtésében, és sokak szemében hiteltelenítette az egyenlőség eszméjét. Másrészt a posztkommunista átmenet megmutatta, hogy ha a piac felszabadul erős állami kontroll nélkül, akkor extrém gyorsan kialakulhat egy oligarchikus kapitalizmus. Ez a tapasztalat jelzés értékű a jövőbeli reformok számára: csak a tulajdon államosítása vagy a gyors privatizáció nem megoldás, a kiegyensúlyozott, demokratikus intézmények és a széles körű részvétel alapvetőek lennének. Ezzel a fejezettel Piketty lezárja a történelmi visszatekintést; a 20. század végére eljutunk a jelenig, ahol újra a kapitalizmus dominál világszerte, de már egy globalizált, pénzügyileg liberalizált formában.

13. fejezet: Hiperkapitalizmus – modernitás és archaizmus között

Fő gondolatok:

A tizenharmadik fejezet a jelenkori (1980-as évektől napjainkig tartó) kapitalizmus jellegzetességeit elemzi, amit Piketty hiperkapitalizmusnak nevez. Arra utal, hogy a jelenlegi rendszer egyszerre hipermodern (globális, technológia vezérelt) és archaikus (a 19. századi vagyonkoncentrációhoz hasonló sémákat mutat). A neoliberalis fordulat óta számos országban visszarendeződés történt az egyenlőtlenségek terén, a felső tized és különösen a felső 1% elszakadt a társadalom többi részétől. Ezt politikailag egy új ideológia, a neoliberalizmus legitímálta, amely visszaszorította a korábbi szociáldemokrata konszenzust. Mégis, Piketty arra hívja fel a figyelmet, hogy ez az ideológia gyakran a 19. századi érveket ismétli modern köntösben.

Elméleti keret:

Piketty elemzi a neoliberalizmus főbb pilléreit: a piac mindenhatóságába vetett hit, a „trickle-down” elmélet, az állam szerepének minimalizálása, a globalizáció magasztalása. Megjegyzi, hogy ez a politikai fordulat nem valamilyen szükségszerű gazdasági törvényszerűség, hanem politikai döntések eredménye. A globalizációs folyamat során a tőke egyre könnyebben mozoghatott, míg a munkaerő kevésbé. A nemzetállamok nemzeti szinten maradtak, ezért adóverseny alakult ki, ami a tőkét még inkább helyzetbe hozta. A hiperkapitalizmust Piketty azért nevezi „archaikusnak” is, mert újra előtérbe került az örökölt vagyon szerepe és a rendkívüli vagyoni koncentráció.

Történelmi példák / Jelenkori tendenciák:

- Adócsökkentések és dereguláció: Reagan és Thatcher kormányai látványosan csökkentették a felső adókulcsokat, privatizáltak és megtörték a szakszervezeteket. Ezt a politikát később számos ország követte.
- Pénzügyi globalizáció: A tőkeáramlás liberalizálása után a nagyvállalatok és vagyonos egyének könnyen el tudják kerülni az adókat, offshore paradicsomokba menekítve a profitot. Ez az államok eladósodásához és a jóléti kiadások szűkítéséhez vezetett.
- Oligarchikus befolyás: Az új elit a politika formálására is nagy hatással van, pl. kampányfinanszírozás, lobbizás, médiahatalom.
- Közszolgáltatások hozzáférése: A felsőoktatásban a magánforrások szerepe nő, a vagyonos családoknak sokkal jobb esélyeik vannak a gyerekeik számára az elit egyetemekre való bejutásban. Ez konzerválja a társadalmi egyenlőtlenséget.
- Kelet és Nyugat konvergenciája: A posztkommunista országokban is kialakult egy új oligarcha-réteg, Kínában pedig a pártállami kapitalizmus termelt ki milliárdosokat. Így globálisan újra megnőtt a vagyoni koncentráció.
- Új „szupermenedzser” réteg: Az angolszász országokban a nagyvállalati felsővezetők jövedelmei az egekbe szöktek, amit a piaci logika helyett sokan inkább a belső döntési mechanizmusokkal magyaráznak.

Empirikus adatok:

Piketty számai szerint például az USA-ban a top 1% jövedelemrészese a '70-es évek 10%-áról mára 20% fölé emelkedett. A top 0,1% részesedése drámaian nőtt, és a vagyoni koncentráció még erőteljesebb. A nagy adócsökkentések és a szakszervezetek meggyengülése jelentősen átrendezte a jövedelem és a vagyoneloszlást. Európában kevésbé szélsőséges a helyzet, de a trend hasonló irányú. Kínában és Oroszországban a '90-es évek óta még látványosabban nőtt a felső réteg részesedése.

Következtetések:

Piketty szerint a hiperkapitalizmus azt mutatja, hogy a korábbi egyenlőtlenség-csökkentő intézkedéseket politikai döntésekkel vissza lehet fordítani, ha nincs erős nemzetközi koordináció. A tőke mobilitása és a nemzetállamok közti verseny miatt megnő a vagyonos elit mozgásteret. Ez hosszú távon gazdaságilag és politikailag is instabil rendszerhez vezet (széles társadalmi elégedetlenség, populizmus erősödése). Piketty végül felveti, hogy a jelenlegi válságjelenségek (adósválságok, klímaváltozás, populizmus) arra készíthetnek a társadalmakat, hogy újra előtérbe helyezték az egyenlőtlenség kérdését. A könyv utolsó része ennek a politikai konfliktusnak az új dimenzióit és a lehetséges alternatívákat tárgyalja.

14. fejezet: Határok és tulajdon – az egyenlőség megteremtése

Fő gondolatok:

A negyedik rész nyitányaként Piketty a politikai konfliktusok dimenzióit vizsgálja

újszerű módon. A tizennegyedik fejezet fő témája, hogy az egyenlőség vagy egyenlőtlenség kérdése nemzetállami keretekbe zárva nem oldható meg, figyelembe kell venni a határok szerepét és a globális összefüggéseket. Két értelemben beszél határokról: az államhatárok (amelyek elválasztják a jóléti újraelosztást és a nemzetközi adópolitikát) és a tulajdon határai (milyen mértékben van magánkézben vs. közösségi kézben a vagyon). Fő állítása, hogy a 20. századi jóléti államok azért nem voltak fenntarthatók, mert nem sikerült őket nemzetközi szintre emelni (például európai vagy globális összefogás formájában), így a tőke könnyen kibújt a nemzeti szabályozás alól. Emellett a határok kérdése az identitáspolitikai konfliktusokat is befolyásolja (bevándorlás, nemzeti szuverenitás vs. integráció dilemmái).

Elméleti keret:

Piketty felidézi a nemzetállam történelmi szerepét az egyenlőtlenség alakításában. A nemzetállam keretében jött létre az adórendszer, a közoktatás és a szociális jogok, de ez kizárta azokat, akik nem tartoztak a nemzethez. A globalizáció korában a tőke szabadon mozog, a munkaerő viszont korlátozottan. A menekültválságok és a migrációs feszültségek felerősítik a xenofób, bezárkózó narratívákat. Piketty szerint a valódi megoldást csak transznacionális együttműködés hozhatná el, például egy európai vagy világméretű adóval, a multinacionális cégek és a nagyon gazdagok vagyonának nyomon követésével. Az EU integrációja csak félsikert hozott: a közös piachoz nem társult közös szociális és adópolitika, így maradt az adóverseny és a bérnyomás.

Történelmi példák / Jelenkori fejlemények:

- Európai Unió: Piketty részletesen elemzi, hogyan alakult ki az európai integráció, és miért hiányoznak belőle a közös újraelosztási eszközök. Nem jött létre fiskális unió, és emiatt a válságok (pl. görög adósságválság) során nem lehetett közös költségvetéssel beavatkozni. Emellett az egyes tagállamok adóparadicsom-szerű politikái (pl. Írország, Luxemburg) rombolják a nagy országok adóalapját.
- Globális egyenlőtlenségek: Szóba kerül, hogy a nyugati országok alig adnak valódi fejlesztési segítséget a szegényebb régióknak, miközben a külpolitikai szövegekben a demokráciát és jólétet hirdetik. Egy esetleges globális szintű koordináció (pl. G20) során lehetne vagyonszádmódot, karbonadódot bevezetni, de eddig nem született átfogó megállapodás.

Következtetések:

Piketty konklúziója, hogy a 21. században az egyenlőtlenség kezelése összeér a nemzetközi együttműködés és a migráció kérdésével. Egy valóban igazságos társadalom megszervezéséhez már nem elég a nemzetállami keret, mert a tőke (és részben a munkavállalók) mobilitása túl nagy, a természeti és pénzügyi válságok globálisak. A nemzeti szociális modell csak akkor maradhat fenn, ha nemzetközi együttműködéssel támasztjuk alá, különben az egyenlőtlenségek és a xenofób tendenciák erősödése végül a „szociális nacionalizmus” csapdájába vezet. Ez a fejezet átvezet a következő témához, a politikai törésvonalak átalakulásához.

15. fejezet: Bráhmín baloldal – új euró-amerikai törésvonalak

Fő gondolatok:

Ebben a fejezetben Piketty a napjaink politikai törésvonalait elemzi, különösen a nyugati demokráciákban megfigyelhető újfajta tagolódást. A központi fogalom a „Bráhmín baloldal” és a „Kalmár jobboldal” kialakulása. Fő állítása: a 20. század második felére a hagyományos osztályalapú politikai tagolódás meggyengült, és helyette az elit két szegmense dominálja a politikát – az egyik a magasan képzett,

kulturális tőkével rendelkező „bráhmín” réteg, amely jellemzően a baloldali-liberális pártokat támogatja; a másik a vagyonos üzleti elit („kalmár”), amely a konzervatív-jobboldali pártokat. E két elitcsoport vitái határozzák meg a politikai napirendet, miközben a munkásosztály és a legszegényebbek képviselője marginalizálódott. Ez az egyik oka annak, hogy az egyenlőtlenségek csökkentését célzó politika elhalványult, mert a „bráhmín baloldal” is inkább a felső-középosztály érdekeit követi, nem az alsóbb rétegeket.

Elméleti keret:

Piketty választási adatokon és társadalomkutatásokon alapuló elemzése szerint a tradicionális baloldal elvesztette a munkásosztály nagy részét, miközben megnyerte a diplomás középosztályt. A tradicionális jobboldal megtartotta a vagyonosabb rétegeket, és hozzá csatlakozott az alacsonyabb képzettségű fehér csoportok egy része, akiket kulturális vagy identitásalapú retorikával szólított meg (nemzet, vallás, migrációellenesség). A baloldali pártok ezért ma a felsőoktatottakat tömörítik (erős kulturális tőke), a jobboldaliak a gazdasági elitet (erős pénzügyi tőke), a szegények és munkások pedig vagy távol maradnak a politikától, vagy protestpártokra szavaznak.

Történelmi példák / Jelenkori helyzet:

- Franciaországban a '60-as években a magas jövedelmű és képzettségű választók többnyire jobbra szavaztak, a munkások-baloldaliak koalíciója erős volt. A 2000-es évekre ez átalakult: a diplomás elit a baloldali-liberális pártokat támogatja, a gazdag vállalkozók pedig a jobboldalt, a munkásosztály jelentős része pedig vagy a szélsőjobboldalnál, vagy távol marad.
- USA: Hasonló folyamat játszódott le. A Demokrata Párt a magasan képzettek és városi rétegek pártja lett, míg a Republikánus Párt a vagyonosok mellett a vidéki, kevésbé képzett fehér szavazókat is megszerezte.
- Németország, Britannia hasonló trendeket mutat.

Piketty ezt a jelenséget nevezi „többséltű rendszernek”, ahol két elit van, a kulturális és a gazdasági, és a politika az ő versengésük körül forog. Az alsó 50% reprezentációja minimális.

Empirikus adatok:

Piketty saját kutatása kimutatta, hogy a baloldali pártok szavazói bázisában egyre nőtt a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, míg az alacsony végzettségűeké csökkent. A jövedelmi helyzet szerinti bontásban a gazdagok többnyire a jobb-közép vagy jobbszélén maradnak, de a középosztály diplomás rétegének balra tolódása mérsékelte ezt. A legszegényebbek részvételi aránya visszaesett, és így a baloldal sem kénytelen a szegények anyagi érdekeit előtérbe helyezni, inkább kulturális, posztmateriális értékeket képvisel.

Következtetések:

Piketty szerint ez a folyamat nagyban hozzájárul az egyenlőtlenségek újbóli növekedéséhez, mert a baloldal sem kínál radikális redistribúciós alternatívát. A „Bráhmín baloldal” a meritokrácia híve, és abban hisz, hogy az oktatás és a tehetség az előrejutás kulcsa – kevesebb szó esik a vagyonadókról, a tőke újraelosztásáról. A munkásosztály egy része emiatt a populista jobboldalhoz sodródik, ami szintén nem oldja meg a gazdasági egyenlőtlenségeket, inkább a bevándorlókat vagy külső erőket teszi meg bűnbaknak. Ez átvezet a következő fejezethez, a populista, nativista hullám elemzéséhez.

16. fejezet: Szociális nativizmus – a posztkoloniális identitárius csapda

Fő gondolatok:

A tizenhatodik fejezet azt vizsgálja, hogyan erősödött fel a jobboldali populizmus és a

nativista identitáspolitiká. Piketty „szociális nativizmusnak” nevezi azt az ideológiai áramlatot, amely a gazdasági elégedetlenséget úgy próbálja meglovagolni, hogy a „nemzeti munkásosztály” védelmét ígéri a bevándorlókkal, kisebbségekkel szemben, de valójában nem valósít meg mély gazdasági reformokat. Különösen a posztkoloniális országokban válik ez élessé, ahol a bevándorlók jelentős része a korábbi gyarmatokról érkezik. A populista vezetők retorikában bírálják a globalizációt és néha a „multikat” is, de közben adócsökkentést adnak a gazdagoknak, és nem építenek ki egalitárius újraelosztó rendszert.

Elméleti keret:

Piketty a posztkoloniális identitárius csapdának nevezi azt a helyzetet, amikor a társadalomban valós egyenlőtlenségekből fakadó dühöt a politikusok bevándorló- vagy kisebbségellenes retorikára terelik át, elkerülve a tulajdonviszonyok, vagyonaó, munkavállalói jogok, állami újraelosztás radikálisabb átalakítását. Ez politikai stratégiaként sikeres lehet (rövid távon mozgósít), de nem oldja meg a gazdasági problémákat.

Jelenkori példák:

- Trump Amerikája: Erős bevándorlóellenes és protekcionista retorika, miközben adócsökkentés a felső rétegnek.
- Brexit: A kampány jelentős része a bevándorlásról szólt, a külföldi munkavállalók, az EU bürokrácia ellen hergelve a vidéki, szegényebb szavazókat.
- Európai szélsőjobboldali pártok: Le Pen, AfD, Lega, amelyek hangsúlyosan migrációellenesek, de gazdasági programjuk nem radikális.
- Kelet-Európa: Magyarország, Lengyelország, ahol szintén a migrációellenesség retorikája került előtérbe, miközben a gazdasági egyenlőtlenségek kérdése háttérbe szorult.

Empirikus adatok:

Kimutatható, hogy a populista pártok erősödése egybeesik a globalizáció-vesztesnek érzett rétegeinek elégedetlenségével. Ezek a rétegek korábban a baloldalra szavazhattak, de ma már vagy távol maradnak, vagy jobbra húznak a nemzeti retorika miatt. A populista kormányok tényleges gazdaságpolitikája azonban nem javítja érdemben az egyenlőtlenségeket, sőt gyakran a felső rétegnek kedvez.

Következtetések:

Piketty szerint a szociális nativizmus csupán tüneti kezelést nyújt, és nem kínál valódi alternatívát a hiperkapitalizmus problémáira. Hosszabb távon csak a társadalmi megosztottságot növeli, és a gazdasági igazságtalanság érintetlen marad. A valódi kiút az, ha a baloldal (vagy bármely politikai erő) új, univerzalista és szolidáris programmal jelentkezik, amely a közös igazságosságot helyezi előtérbe, nem pedig a kirekesztést vagy a multinacionális elit kiszolgáltatását. Ez előkészíti az utolsó fejezetet, ahol Piketty részletesen kifejti, hogyan képzei el a „részvételi szocializmust”.

17. fejezet: A 21. századi részvételi szocializmus elemei

Fő gondolatok:

Az utolsó tartalmi fejezetben Piketty összefoglalja saját javaslatait egy igazságosabb gazdasági rendszer kialakítására, amelyet „részvételi szocializmusnak” nevez. Célja egy olyan társadalmi modell felvázolása, amelyben a magántulajdon és a piac továbbra is létezik, de szigorú korlátokat kap a vagyoni egyenlőtlenségek megelőzése érdekében, és a gazdasági demokrácia megerősödik. A fő elemek:

1. A tulajdon korlátozása és kiegészítése társadalmi tulajdonnal (pl. dolgozói beleszólás, közösségi alapok).
2. A hatalommegosztás a vállalatokban (munkavállalói részvétel az igazgatótanácsban, korlátozott szavazati jog a nagy részvényeseknek).
3. Meredeken progresszív adózás és vagyon újraelosztása (különösen vagyonadó, örökösödési adó).
4. „Univerzális alapvagyon” juttatása minden fiatalnak felnőttkorban, hogy ne a családi háttér döntse az indulási esélyekről.
5. Nemzetközi együttműködés megerősítése (európai és globális szinten közös adók, szabályok).

Elméleti keret:

Piketty szerint az igazságos társadalom Rawls-i elvéhez hasonlóan abban áll, hogy senkinek ne függjön az életesélye a származástól vagy öröklött vagyontól. Ennek érdekében egyszerre kell megelőzni a túlzott vagyoni koncentrációt (mély vagyonadó, sokkulcsos örökösödési adó), és esélyt adni mindenkinek (pl. 25 éves korban 120 ezer euró induló „állami örökség”). A vállalati szféra demokratizálása pedig biztosítaná, hogy a tőketulajdonosok ne tartsák kizárólagos ellenőrzésük alatt a gazdaságot, hanem a dolgozók és a társadalom is beleszólhasson.

Javasolt intézkedések és példák:

- Vagyonadó: Piketty radikális, többkulcsos adórendszert javasol, ahol a milliárdosok éves vagyonának 5–10%-át is elérheti az adókulcs.
- Örökösödési adó: Szintén erősen progresszív lenne, megelőzve a dinasztikus vagyonfelhalmozást.
- Univerzális alapvagyon: Az így beszédett adóból mindenkinek járna egy „örökség”, hogy ne induljon senki teljesen nulláról.
- Dolgozói részvétel: A nagyvállalatok igazgatótanácsában kötelező lenne a munkavállalók aránya (akár 50%), illetve a nagy részvénycsomagok szavazati erejét maximálná (például 10%-os szavazati plafon).
- Globális szintű szabályozás: Piketty szorgalmazza az EU-s adóharmonizációt, egy transznacionális parlamentet, amely képes lenne közös vagyonadót kivetni a multikra, ezzel megszüntetve az adóparadicsomok rendszerét.

Empirikus alapok és hatások:

Piketty példákra hivatkozik a 20. század közepéből: akkor is nagyon magasak voltak a felső adókulcsok az USA-ban és másutt, mégsem omlott össze a gazdaság, sőt gyors növekedés zajlott. A vagyonkoncentráció csökkent, a középosztály megerősödött. Szerinte most ugyanez demokratikus körülmények között is lehetséges, ha van politikai akarat. A dolgozói részvétel német modellje is jól működik, nem gyengítette a versenyképességet. Az univerzális alapvagyon gondolata pedig logikus kiterjesztése a jóléti rendszernek, hiszen nemcsak a jövedelmeket, hanem a vagyont is célozza.

Következtetések:

Piketty a részvételi szocializmust nem egy új típusú diktatúraként képzei el, hanem demokratikus, pluralista rendszerként, ahol a magántulajdon létezik, de nem uralja teljesen a közsférát. A „szocializmus” kifejezést azért használja, hogy visszaadja annak eredeti, egyenlőségpárti jelentését, és elválassa a 20. századi totalitárius kísérletektől. Úgy látja, hogy a hiperkapitalizmus alternatívája csak így építhető ki: radikális, de demokratikus reformokkal, transznacionális együttműködéssel, a gazdasági szereplők közti hatalommegosztással. Ezzel a

fejezettel összegezve azt üzeni, hogy a történelem tanulsága szerint nincs előre elrendelt végzet: az egyenlőtlenségek alakulása nagyrészt politikai küzdelmek eredménye, és rajtunk múlik, milyen irányt adunk a jövőnek.

Összegzés (Konklúzió) Piketty Tőke és ideológia című művének végkövetkeztetése az, hogy az egyenlőtlenségek története szorosan összefonódik az ideológiai küzdelmek történetével. Minden korszak kialakította a maga igazolását a fennálló egyenlőtlenségekre – legyen az vallási, nemzeti vagy meritokratikus –, de ezek az igazolások mindig megkérdőjelezhetőek és alternatív ideológiák által felválthatóak. Piketty mintegy újrafogalmazza Marx híres tételét, amikor azt állítja, hogy „minden eddigi társadalom története az igazságosságért küzdő ideológiák harcának története”. A történelem során újra és újra felmerültek az egyenlőség eszméi (legyen az vallási megújulás, forradalmi gondolat vagy szocialista mozgalom), és bár időlegesen háttérbe szorultak, sosem tűntek el teljesen.

A könyv bemutatja, hogy az egyenlőtlenség nem végzet: volt, amikor sikerült csökkenteni (például a szociáldemokrata korszakban), és a jövőben is csökkenthető a megfelelő politikákkal. Ehhez azonban ideológiai fordulatra van szükség: a jelenlegi neoliberais dogmát kell felváltani egy új, igazságosság-központú narratívával, amely a részvételi szocializmus elvein alapul. Piketty optimista, mert hisz benne, hogy a társadalom képes új ideológiákat teremteni és ezeket intézményi formába önteni, ha a politikai akarat megvan. Úgy véli, hogy a társadalmi küzdelmek során létrejövő konszenzus alakíthatja a jövőnket: ahogy a 20. században is létrejött egy erős szociáldemokrata modell, úgy a 21. században is kialakulhat egy új megoldás, amely jobban megfelel a globális kihívásoknak.

Összességében tehát a Tőke és ideológia egy monumentális, történeti és elméleti szempontból gazdag munka, amelynek fő üzenete: az egyenlőtlenség elsősorban politikai kérdés. Adatgazdag és részletes történelmi elemzésekkel támasztja alá, hogy a különböző korszakok eltérő egyenlőtlenségi szintjei emberi döntések és ideológiai küzdelmek eredményei, és hogy a jövőt is ezek a harcok fogják meghatározni. A könyv egyszerre figyelmeztetés és biztatás: ha a hiperkapitalizmus problémáit nem oldjuk meg, újabb válságok jönnek, de igenis lehet alternatívát alkotni – ehhez azonban egy mindenki számára hozzáférhető, igazságosabb intézményrendszer felépítésére van szükség. Piketty konkrét javaslatának (progresszív vagy- és örökösödési adó, univerzális alapvagyon, vállalati részvételi demokrácia, transznacionális együttműködés) célja, hogy ehhez irányt mutassanak, és újra életre keltsék az egalitárius törekvéseket a 21. században.

Henry Veltmeyer: Latin-Amerika a válság örvényében – extraktívizmusok és alternatívák

Bevezetés – a könyv kontextusa és fő témái

Henry Veltmeyer könyve Latin-Amerika közelmúltbeli gazdasági és politikai folyamatait elemzi, különös tekintettel a globális válságra és az úgynevezett extraktívizmusra (kitermelés-központú gazdasági modellre) mint a válság egyik fő okára. A szerző szerint a 21. század elején a kapitalizmus többdimenziós, rendszerszerű válságba került, amelynek Latin-Amerika az „epicentruma” volt. Ez a válság nem pusztán pénzügyi vagy gazdasági jellegű, hanem társadalmi, politikai és ökológiai vetületekkel is bír, és veszélyezteti mind a civilizáció fejlődését, mind a bolygó életfenntartó képességét.

A könyv kettős célt tűz ki: egyrészt feltárja a latin-amerikai fejlődési modell válságának dinamikus erőit és ellentmondásait, másrészt megvizsgálja, milyen alternatívák kínálóznak a fennálló rendszerrel szemben. Veltmeyer hangsúlyozza, hogy a válságok egyben lehetőséget is teremtenek a merev struktúrák meggyengítésére és a változás erőinek érvényesülésére, így utat nyithatnak egy igazságosabb és fenntarthatóbb jövő felé. A mű központi tézise, hogy Latin-Amerika évszázadok óta az extraktív gazdasági modell fogságában van – már a gyarmati idők óta zajlik a természeti erőforrások kifosztása –, s ez a modell a neoliberalizmus korszakában új formákban továbbélve hozzájárul a mai válságjelenségekhez.

A történelmi kontextus megértése kulcsfontosságú a könyv mondanivalójához. A 1980-as évektől bevezetett neoliberális reformok Latin-Amerikában mély társadalmi egyenlőtlenségeket és sebezhető, exportorientált gazdasági struktúrát hoztak létre. A szerző rámutat, hogy a külső tőke beáramlása főként a nyersanyagok kitermelését célozta meg, míg az iparosítás és a komplex gazdasági hálózatok fejlesztése háttérbe szorult. Ennek eredményeként a térség országai többnyire „egyszerű gazdaságokká” váltak, melyek a globális piac perifériájaként nyersanyagok exportjára szakosodtak. A neoliberális évtizedek során a jövedelmi egyenlőtlenségek is tovább nőttek – például a regionális Gini-index az 1980-as és 1990-es években folyamatosan emelkedett. A 2000-es évek elején a nyersanyagok iránti világpiaci kereslet fellendült (különösen Kína keresletének hatására), ami egy nyersanyagboomot eredményezett. Ez rövid távon gazdasági növekedést hozott és megteremtette egy „progresszív politikai ciklus” feltételeit, amelyben baloldali kormányok kerültek hatalomra a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésének ígéretével. Ugyanakkor ezek a kormányok is nagyrészt az extraktív ágazatok bevételeire támaszkodtak, így sajátos „neoextraktívista” modellt alakítottak ki – azaz a szociális célokért folytatott politika és a nyersanyag-kitermelés kombinációját.

Összességében a könyv fő témái a következők: a kapitalista fejlődés belső ellentmondásai, melyek válságokhoz vezetnek; az extraktívizmus történelmi és mai formái Latin-Amerikában;

a progresszív, baloldali politikai fordulat és ennek korlátai; a társadalmi ellenállás a kitermelés logikájával szemben; és az ezek nyomán felmerülő alternatív fejlesztési elképzelések. Az alábbiakban fejezetenként áttekintjük a mű tartalmát, majd részletesebben kitérünk az extraktívizmus fogalmára és következményeire, az alternatívákra, végül kritikai értékelést adunk a könyvről.

Fejezetenkénti elemzés

1. fejezet: A kapitalista fejlődés ellentmondásai

Az első fejezet bemutatja a globális kapitalista rendszer válságának fő okait és tüneteit, különös tekintettel Latin-Amerikára. Veltmeyer felvázolja a tágabb kontextust, amelyben a neoliberalizmus 1980-as évekbeli térnyerése óta a régió a világgazdaságba integrálódott. Rámutat a kapitalizmus alapvető ellentmondására: a tőke felhalmozása és a profitlogika folyamatosan feszültségben áll a társadalmi szükségletekkel és a természeti korlátokkal. A fejezet elején a szerző leszögezi, hogy „a kapitalizmus válságban lévő rendszer”, és e válsághajlam már a neoliberais korszak kezdete óta megfigyelhető a térségben.

A fejezet rekonstruálja a kapitalista fejlődés belső ellentmondásait, amelyek válságba torkollanak, majd kitér a válság multidimenzionális jellegére. Veltmeyer szerint a 2008-as globális pénzügyi összeomlás csak egy aspektusa volt a nagyobb rendszerszintű problémának. Ehhez járul a klímaválság, azaz a globális felmelegedés és ökológiai degradáció, valamint a 2020-ban kirobbant COVID–19 világjárvány, amelyek együtt egy „három válsághelyzetet” hoztak létre. Latin-Amerika ebben a korszakban különösen kitett volt ezeknek a válságoknak, hiszen a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység és a gazdasági sebezhetőség erőteljesen sújtották. A fejezet bemutatja, miként vált a régió a globális válság központjává, ahol a társadalmi-gazdasági feszültségek és a környezeti problémák összeérnek. Emellett ismerteti a válság és a fejlődés összefonódását: a kapitalizmus fejlődési folyamata időről időre saját ellentmondásai miatt törvényszerűen válságba jut.

Veltmeyer hangsúlyozza, hogy a latin-amerikai válságjelenségek gyökere részben a természeti erőforrások évszázados kifosztásában rejlik. A fejezet rámutat: a nyersanyagok gátlástalan kitermelése – a gyarmati időktől kezdve egészen napjainkig – végigkísérte a kontinens történetét, és máig ható örökséget jelent. Ezt a történelmi folytonosságot nevezi a szerző „extraktívizmusnak”, amely már a 16. századtól a függőség és alárendeltség rendszeréhez kapcsolódott, s a 20–21. század fordulóján is meghatározza a gazdasági modellt. Az első fejezet következtetése, hogy a jelenlegi többszörös válság (pénzügyi, társadalmi, ökológiai) gyökerei a kapitalizmus szerkezetében és az extraktív fejlődési mintázatban keresendők. Ez megalapozza a könyv további fejezeteit, amelyek e válság konkrét megnyilvánulásait és lehetséges kiútjait tárgyalják.

2. fejezet: A tőke új geoökonómiája

A második fejezet a globális tőke Latin-Amerikában végbement átrendeződését és az extraktív gazdaság új mintázatait vizsgálja. A szerző bemutatja a neoliberais világrend kialakulását az 1980-as évektől, és azt az intézményi-politikai keretet, amelyben a tőkeáramlások zajlanak. Rámutat, hogy a neoliberalizmus idején a nemzetközi tőke főként a kitermelő ágazatok felé irányult, kihasználva Latin-Amerika természeti erőforrásait.

A fejezetben Veltmeyer részletezi a tőke beáramlásának szektorális szerkezetét: a külföldi befektetések jelentős része az ásványkincsek, energiahordozók és agrártermékek kitermelését célozta. Ezt a folyamatot nevezi a szerző a tőke „új geoökonómiájának”, utalva arra, hogy a térség gazdasági szerepe a globális munkamegosztásban a nyersanyagellátó periféria szerepe lett. A fejezet tárgyalja, hogy a globalizáció és a neoliberális politika hatására Latin-Amerika gazdaságai még nyitottabbá és sebezhetőbbé váltak a világgazdasági ingadozásoknak.

Történeti kitekintésként Veltmeyer megvizsgálja az extraktívizmus gyarmati gyökereit is. A „Extractivismo en la era colonial” alfejezetben kifejti, hogy már a 16–17. századi spanyol és portugál hódítók extraktív jellegű gazdaságot kényszerítettek a térségre: nemesfémek és nyersanyagok Európába szállítására épülő rendszert, amely erőszakkal és kizsákmányolással párosult. A posztkoloniális időszakban (a 19. századi függetlenedés után) az „imperialista extraktívizmus” új formái jelentek meg, amikor a független államok is a világgazdasági centrumok nyersanyagforrásaiként működtek tovább.

A fejezet kulcsfogalma a „új geoökonómia” és az ehhez kapcsolódó „új geopolitika”. Veltmeyer leírja, hogy a 21. század elején a feltörekvő hatalmak (például Kína) megjelenésével a nyersanyagokért folyó globális verseny fokozódott, és Latin-Amerika stratégiai fontosságú terepévé vált az erőforrások megszerzésének. Szó esik a „zsákmány elosztásáról” is, azaz arról, hogy a keletkező extraprofitok és erőforrás-renták hogyan oszlanak meg a multinacionális vállalatok és a helyi államok között. A szerző rámutat, hogy a neoliberális korszakban a transznacionális tőke fölénye érvényesült: a profitok jelentős része kiáramlik a régióból, míg a helyi társadalmakra többnyire a környezeti pusztítás és a társadalmi feszültségek terhei hárulnak. A fejezet összegzése szerint Latin-Amerika a globális tőke logikájába illeszkedve egyre inkább az extraktív modellre utaltatott, ami megalapozza a következő fejezetben tárgyalt politikai reakciókat.

3. fejezet: A progresszív politikai ciklus és az extraktív tőke geopolitikája

A harmadik fejezet a 21. század eleji latin-amerikai politikai fordulatot, az úgynevezett „ciklo progresista”-t (progresszív ciklust) elemzi. Ez arra az időszakra utal, amikor számos országban baloldali, progresszív kormányok jutottak hatalomra (Venezuela, Bolívia, Ecuador, Brazília, Argentína stb.), válaszul a neoliberalizmus társadalmi hatásaira. Veltmeyer ezt a periódust a fejlesztési folyamat politikai dimenziójaként mutatja be, amely szorosan összefügg az extraktív gazdaság dinamikájával.

A fejezet kiemeli, hogy a progresszív kormányok egy inkluzívabb fejlődési forma keresésére vállalkoztak, szemben a korábbi neoliberális modellel. A szerző szerint ez a politikai fordulat a népi mozgalmak erejéből és a neoliberalizmus iránti kiábrándulásból táplálkozott. A választók a szociális igazságosságot, a szegénység csökkentését és az őshonos népek jogainak elismerését várták ezektől az új kormányoktól. Veltmeyer három fő irányvonalat különböztet meg a progresszív projektben:

- Újfejlesztés (neodesarrollismo): Néhány ország (pl. Brazília, Argentína) a keynesiánus ihletésű „új fejlődélmélet” irányába mozdult, amely a szociális programok bővítését párosította a piacgazdaság keretein belüli növekedéssel. Ennek lényege a befogadó növekedés és a szegénység csökkentése volt, anélkül hogy radikálisan szakítanának a kapitalista keretekkel.

- „Buen Vivir” és ökológiai/őshonos eszmék: Különösen az andoki országokban (Ecuador, Bolívia) jelent meg egy alternatív civilizációs vízió, az „ébien vivir / suma qamaña” (jó élet) eszméje. Ez az őslakos népek világtképéből merítő koncepció a természettel való harmóniát, a közösségi jól-létet és a gazdasági növekedés öncélúságának elutasítását hangsúlyozza. A fejezet bemutatja, hogy ezekben az országokban alkotmányba is foglalták a természet jogait és a buen vivir elvét, mint az állam célját. Ugyanakkor Veltmeyer rámutat a „fejlődés paradoxójára”: bár elviekben a buen vivir paradigmája a kitermelés visszafogását és egy poszt-fejlődési irányt követelne meg, a gyakorlatban e kormányok továbbra is az extraktív iparágakra támaszkodtak, így a nemes eszmék és a valós gazdaságpolitika között feszültség támadt.

- 21. századi szocializmus és közösségi gazdaság: Venezuelában (Hugo Chávez vezetésével) és bizonyos mértékig Bolíviában a retorika egy „XXI. századi szocializmus” kiépítéséről szólt. Ennek sajátossága a 20. századi államszocializmussal szemben az volt, hogy törekedett egy szolidáris és közösségi gazdaság megteremtésére, alulról építkező kezdeményezésekkel. Veltmeyer megjegyzi, hogy a 21. századi szocializmus egyik ismertetőjele a szociális, szolidáris és ökológiai gazdaság építése – például Venezuelában közösségi tanácsok, kooperatívok létrehozása –, ami elvben a gazdasági-demokratikus átalakulást célozza.

A fejezet elemzi e három irányzat ellentmondásait és eredményeit. A szerző hangsúlyozza, hogy bár különböző stratégiákat követtek (mérsékelt reformista vs. radikálisabb forradalmi út), mindegyik progresszív rezsim szembesült azzal a strukturális kényszerrel, hogy fenntartsa a gazdasági növekedést és finanszírozza a szociális programokat. Ennek eszköze jellemzően továbbra is a nyersanyagkivitel maradt, vagyis egyfajta „neosextraktivizmus” jött létre. A szerző kitér például arra, hogy Álvaro García Linera, Bolívia alelnöke – miközben ideológiailag a buen vivir híve volt – pragmatikusan amellet érvelt, hogy összeegyeztethető az extraktivizmus bizonyos foka a szocialista törekvésekkel, ha az állam a kitermelés hasznát újraelosztja. A fejezet konklúziója szerint a progresszív ciklus kormányai igyekeztek ugyan kitörni a neoliberais modelltől, de egyikük sem tudta teljesen meghaladni az extraktív gazdasági alapokat, így nem sikerült elkerülniük a „nyersanyagátok” jelenségét – azaz azt, hogy a természeti kincsek bősége ellenére is fennmaradnak a társadalmi-gazdasági ellentmondások. Mindez előkészíti a terepet a további fejezetekben tárgyalt konkrét ágazati példákhoz és az ellenállási mozgalmakhoz.

4. fejezet: Extraktivizmus és az agrárkérdés

A negyedik fejezet az agrárágazatra fókuszál, azt vizsgálva, hogyan jelenik meg az extraktív logika a mezőgazdaságban és vidéki térségekben. A szerző történeti perspektívából indul ki: klasszikus értelemben az „agrárkérdés” a parasztság sorsának alakulására, a földkérdésre vonatkozott. A 20. században sokan attól tartottak, hogy a kapitalista fejlődés eredményeként a parasztság teljesen eltűnik, proletarizálódik. Veltmeyer felidézi, hogy a 1970-es években és 2012-ben Mexikóban is élénk viták folytak az agrárkérdésről. Azonban a valóság némileg másként alakult: az 1980–90-es években nem a parasztság tűnt el, hanem inkább az ipari munkásság tradicionális formája zsugorodott, és helyette kialakult egy széles félig proletár réteg (részben földnélküli falusi munkások, részben a városi informális gazdaságban tengődők). Sok vidéki szegény kényszerült a városokba vándorolni alkalmi munkák reményében, mivel a mezőgazdaság nem tudott megélhetést nyújtani.

A 21. században az agrárkérdés új formában jelentkezett: Veltmeyer szerint ma az a fő probléma, hogy a vidéki szegénység makacsul fennmarad az extraktív gazdaság peremén,

miközben a földtulajdon koncentrációja fokozódik, és az agrártermelés egyre inkább exportorientált monokultúrák formáját ölti. A földfoglalás (land grabbing) jelensége kerül a fejezet középpontjába, mint az extraktívizmus egyik mechanizmusa a mezőgazdaságban. Nagyvállalatok és befektetők hatalmas földterületeket sajátítanak ki – gyakran az őslakos vagy paraszti közösségek kárára – intenzív agrár-nyersanyag termelés (pl. szója, pálmaolaj, bioüzemanyag alapanyagok) céljából. Ez a „közösségi tulajdon elkerítése” (az enclosure egy új hulláma) a falusi lakosság további kiszorulásához vezet: sok kisgazdát kényszerít arra, hogy felhagyjon a földműveléssel és elvándoroljon. A fejezet konkrét példákat is említ a földkonszolidáció és a agrár-extraktívizmus jelenségére, bár ezek részleteit a szerző inkább rendszerszinten tárgyalja, semmint esettanulmány-szinten.

Veltmeyer kiemeli, hogy az élelmiszer-termelés szerkezete is átalakult: a helyi piacok helyett a globális export lett az elsődleges cél. Ez nemcsak kiszolgáltatottá teszi az országokat a nemzetközi árupiaci ingadozásoknak, de veszélyezteti az élelmiszer-önrendelkezést (szuverenitást) is. Ugyanakkor a mezőgazdasági extraktívizmusnak komoly környezeti ára van: talajkimerülés, erdőirtás, biológiai sokféleség csökkenése, intenzív vegyszerhasználat. A vidéki ellenállás ebben a szektorban is megmutatkozik, például parasztmozgalmak, földfoglaló mozgalmak (mint a brazil MST) formájában, akik alternatívaként a fenntartható, kistermelői mezőgazdaságot és a helyi élelmezési önrendelkezést hirdetik. A fejezet zárógondolata, hogy a mezőgazdaságban az extraktívista modell fenntartása tovább mélyíti a falusi szegénységet és egyenlőtlenségeket, viszont ezzel párhuzamosan új típusú ellenállási formák és alternatív javaslatok is születnek a vidéki közösségek részéről (erre a 6. fejezet tér ki részletesen).

5. fejezet: Bányászati és energiaszektorbeli extraktívizmus – „a kitermelés véres története”

Az ötödik fejezet a klasszikus extraktív ágazatra, a bányászatra és az energiahordozók (olaj, gáz) kitermelésére összpontosít. A fejezet címe („Sangre de extracción: del infierno subterráneo al cielo abierto”, vagyis „A kitermelés vére: a föld alatti pokoltól a külszíni mennyországig”) utal a bányászat kegyetlen történelmére és mai formájára. A szerző áttekinti a bányászati extraktívizmus történeti dinamikáját a gyarmati ezüst- és aranybányáktól kezdve a mai óriásbányákig. Rámutat, hogy a bányászat már a hódítás korában is az erőszakos kizsákmányolás és a vagyonkivitel eszköze volt, és ez a logika – ha változó formában is – mindmáig fennmaradt. A modern kori „nyitott égbolt” a külszíni fejtésű gigantikus bányákat jelenti, amelyek gyakran pusztítóbb környezeti hatásokkal járnak, mint a hagyományos föld alatti bányák.

Veltmeyer ebben a fejezetben esettanulmányként Mexikó bányászatát emeli ki. Bár Mexikó nem feltétlenül a legnagyobb bányászati termelő a régióban, jó példát szolgáltat a bányászati extraktívizmus történelmi ciklusainak bemutatására. A szerző leírja, hogyan zajlott a koloniális időszakban a bányák működtetése (az „imperialista extraktívizmus” első hulláma), majd kitér a független Mexikó időszakára és a 20. századi nemzeti iparosítási kísérletekre is. A neoliberalizmus idején – különösen az 1990-es évektől – Mexikó bányászata újabb fellendülést élt át a külföldi tőke bevonásával, számos kanadai és amerikai bányavállalat lépett be. A fejezet rámutat, hogy a jogi szabályozás változásai (pl. lazított környezetvédelmi előírások, kedvező bányaiipari törvények) hogyan könnyítették meg a vállalatok számára az erőforrások kiaknázását. A „cielo abierto” (külszíni bányászat) terjedése hatalmas tájsebeket, vízkészletek szennyezését és a helyi közösségek megélhetésének ellehetetlenülését okozta.

A fejezet második része a hidrokarbon szektort vizsgálja, külön kiemelve Bolívia és Ecuador példáját. Mindkét ország a 21. század elején baloldali vezetést kapott (Evo Morales, illetve Rafael Correa elnöksége alatt), akik deklaráltan szakítani kívántak a neoliberális múlttal. Ennek ellenére mind Bolívia, mind Ecuador gazdasága nagymértékben függ az olaj- és gázkitermeléstől. Veltmeyer bemutatja, hogy e két eset a leginkább „radikális és progresszív formája a fejlődés és a neoextraktívizmus kombinációjának”. A kormányok megpróbálták nemzeti kontroll alá vonni az erőforrásokat (Bolíviában például újratárgyalták a gázkoncessziókat és növelték az állami részesedést a bevételekből, Ecuadorban pedig alkotmányba foglalták a természeti kincsek feletti nemzeti szuverenitást). A keletkező jövedelmekből szociális programokat finanszíroztak, csökkent a szegénység és javultak bizonyos társadalmi mutatók. Ezek a lépések jelentenek egyfajta „alternatív nemzeti fejlesztési stratégiát” a nyersanyagok felhasználására, amely inkluzív és fenntartható fejlődést próbál elérni, és „egy másik, társadalmi és környezeti igazságosságon alapuló világ lehetőségét vetíti előre”.

Ugyanakkor Veltmeyer kritikus következtetése, hogy még ezek a legjobb szándékú, „dupla beszédet” folytató (egyfelől fejlesztést, másfelől a természeti jogok védelmét hirdető) rezsimek sem tudták elkerülni a nyersanyagátok csapdáját. Mind Bolíviában, mind Ecuadorban komoly környezeti és társadalmi konfliktusok kísérték az olaj- és gázkitermelést: őslakos közösségek tiltakoztak a területeikre behatoló ipari projektek ellen (gondoljunk a bolíviai TIPNIS-ügyre vagy az ecuadori Yasuní-kezdemenyezésre), környezetszennyezési botrányok robbantak ki, és végső soron a gazdaság továbbra is kitett maradt a világpiaci árak ingadozásának. A fejezet lezárása rámutat, hogy a bányászati és energiaszektorbeli extraktívizmus strukturális ellentmondásai – még állami kontroll mellett is – megmaradnak: a rövid távú bevételek és szociális eredmények hosszú távon fenntarthatatlan folyamatokon nyugszanak, hacsak nem történik mélyreható változás a fejlődési modellben.

6. fejezet: Ellenállás és alternatívák

A hatodik fejezet középpontjában az extraktívizmus által kiváltott társadalmi ellenállási mozgalmak és az ezek nyomán körvonalazódó alternatív jövőképek állnak. Veltmeyer ismerteti, hogy a kitermelő ágazatok terjeszkedése – az „extraktív határ kiterjesztése” – heves reakciókat váltott ki Latin-Amerika-szerte, több szinten is. A fejezet három fő ellenállási formát különböztet meg, amelyek potenciálisan transzformatív erővel bírnak:

1. Politikai (baloldali) ellenállás a makroszinten: Ide tartoznak a már említett progresszív kormányok és politikai erők, amelyek a neoliberális modellel szemben alternatívákat kerestek az állami politika szintjén. Ez lényegében a posztneoliberális gazdaságpolitikai kísérleteket jelenti – például Venezuela, Bolívia, Ecuador radikálisabb átalakítási kísérleteit, vagy Brazília és Argentína mérsékeltebb baloldali reformjait. A szerző három lehetséges alternatív modellt emel ki ezen a téren: a befogadó, új fejlődési modellt (ami a szegénység csökkentésére fókuszál a piacgazdaság keretei között), az őslakos koncepción alapuló buen vivir modellt (amely a jólétet a természettel való egyensúlyban képzelel el), valamint a 21. századi szocializmust (ami a szolidáris, közösségi gazdaság kiépítését célozza). E politikai alternatívák jelentőségét és korlátait a korábbi fejezetekben (különösen a 3. fejezetben) már elemezte a könyv. Itt inkább azt hangsúlyozza a szerző, hogy bár kormányzati szinten fontos előrelépések történtek (pl. szociális programok, alkotmányos változtatások), egy tartós és mély átalakuláshoz a társadalom alulról jövő mozgása is szükséges, különben a struktúrák változatlanok maradnak.

2. Közösségi ellenállás az extraktív frontvonalakon: A második ellenállási forma a helyi közösségek, őslakos csoportok és parasztok részéről érkezik, akik közvetlenül szembesülnek a bányák, olajfúrások, ültetvények terjeszkedésének hatásaival. A fejezet számos példát utalásszerűen említ: Peru andoki bányavidékein, a mexikói bányák környékén, az amazonasi olajmezők térségében sorra alakultak helyi ellenálló mozgalmak. Követeléseik között szerepel a területi jogaik elismerése, a környezetvédelmi előírások betartása, sőt egyes esetekben a projektek teljes leállítása. Gyakran előfordulnak erőszakos összecsapások a lakosok és a kitermelő cégek (illetve az őket támogató állami erők) között. Veltmeyer szerint ez a szociológiai konfliktus mára Latin-Amerika számos részén mindennappossá vált – gondoljunk csak a „vízháborúkra” (pl. Bolívia Cochabamba városa), vagy a bányászati konfliktusokra (Peru Cajamarca tartománya a Conga aranybánya ellen, Argentína Esquel városa az aranybánya ellen, stb.). A szerző kiemeli, hogy az extraktívizmus elleni közösségi tiltakozás a 21. században ugyanolyan meghatározóvá vált, mint korábban a földreformért vagy munkajogokért vívott osztályharcok – csak most a harc tétje a közös természeti erőforrások megóvása és a közösségek megélhetése.
3. „Alternatívakeresés” – kísérletek új társadalmi-gazdasági modellekre: A harmadik forma nem pusztán tiltakozik a fennálló ellen, hanem konkrét alternatívákat próbál építeni. Ez sokszor átfed a második formával, hiszen a közösségi ellenállás talaján születnek új kezdeményezések. Veltmeyer ide sorolja azokat a bázisról induló kísérleteket, amelyek célja „egy másik világ felépítése” a kapitalista-extraktív rendszeren túl. Példaként említhető a szociális és szolidáris gazdaság helyi formáinak terjedése: közösségi szövetkezetek, önkormányzó gazdasági egységek, helyi pénzek vagy cserehálózatok, agroökológiai projektek. A szerző Eduardo Gudynas és más poszt-fejlődés elméleti írók nyomán utal arra, hogy ez a folyamat a „posdesarrollo” (poszt-fejlődés) keretében értelmezhető, ahol a fejlődés fogalmát magát kérdőjelezzik meg. E mozgalmak szerint nem pusztán egy alternatív fejlesztési modellt kell találni, hanem a fejlődés uralkodó paradigmáját kell meghaladni, szakítva a végtelen növekedés és tökefelhalmozás eszméjével. A fejezet idézi, hogy a legígéretesebb alternatívák között ott vannak a közösségi földtulajdonon nyugvó fenntartható mezőgazdasági modellek, amelyek a helyi piacokat szolgálják ki harmóniában a természettel, biztosítva az élelmiszer-önrendelkezést és a biodiverzitást. Szintén utal a szerző a Zapatista mozgalomra Mexikóban, amely a '90-es évektől kezdve a gyakorlatban hozott létre autonóm közösségi struktúrákat Chiapas-ban – ez ihlető példaként szolgált sok baloldali értelmiséginek, hogy elképzeljenek egy kapitalizmuson túli társadalmi berendezkedést. Emellett Latin-Amerika-szerte megjelent a „buen vivir” lokális megvalósításának igénye is: például ökoturisztikai és közösségi erdőgazdálkodási projektek Ecuadorban és Bolíviában, melyek a természet jogainak tiszteletben tartásával próbálnak megélhetést nyújtani az ott élőknek.

A hatodik fejezet végül összefoglalja, hogy az ellenállási hullámok nyomán formálódó alternatívák három szinten jelennek meg: felülről jövő reformok (állami szintű alternatív modellek), alulról jövő közösségi küzdelmek, és az utóbbiakból kinövő új társadalmi-gazdasági gyakorlatok. A szerző hangsúlyozza, hogy ezek nem egymást kizáró utak – ideális esetben összeérhetnének. Mindazonáltal rámutat arra is, hogy az alternatívák lehetőségei és korlátai folyamatos vita tárgyát képezik. A fejezet következtetése szerint a kapitalista extraktívista modell meghaladása rendkívül összetett feladat, de a remény csírái ott vannak mind a politikai fordulatokban, mind a mindennapi emberek ellenállásában és alkotó kezdeményezéseiben.

Latin-Amerika gazdasági és politikai helyzete – a könyv kontextusa

A könyv által tárgyalt témák szorosan összefüggenek Latin-Amerika utóbbi évtizedeinek gazdasági és politikai helyzetével. A régió a 20. század végén és a 21. század elején drámai átalakulásokon ment keresztül:

- Neoliberalizmus és adósságválság (1980-as évek): Az 1980-as években Latin-Amerikát súlyos adósságválság rázta meg. Válaszul az IMF és a Világbank által diktált neoliberális reformcsomagokat vezettek be szinte mindenhol: privatizációk, dereguláció, a jóléti kiadások csökkentése, a külkereskedelem liberalizálása. Ennek eredményeként a gazdaságok nyitottabbá váltak, de a szociális egyenlőtlenségek nőttek, a munkanélküliség és a szegénység sok országban megugrott. A neoliberális éra Latin-Amerikában sokak számára a társadalmi szerződés felbomlását jelentette: a gazdagok gazdagodtak, míg a szegények még kiszolgáltatottabbá váltak.

- A „rózsaszín hullám” – baloldali fordulat (1998–2015): A neoliberális kísérlet társadalmi válsága vezetett el a 90-es évek végétől kibontakozó baloldali fordulathoz, melyet „pink tide”-nak (rózsaszín hullámnak) is neveznek. Hugo Chávez 1998-as választási győzelme Venezuelában nyitotta meg ezt a sort, majd Lula da Silva Brazíliában, Néstor Kirchner Argentínában, Evo Morales Bolíviában, Rafael Correa Ecuadorban, Manuel López Obrador Mexikóban (bár ő később, 2018-ban került hatalomra), és mások is a baloldal sikerét hozták. Ezek a kormányok sok tekintetben reakciót jelentettek a neoliberális évekre: újraelosztó politikákat indítottak (szociális segélyprogramok, oktatás és egészségügy kiterjesztése), elindult némi regionális integrációs törekvés (pl. ALBA, UNASUR), és retorikájukban az Egyesült Államok hegemoniájától való függetlenedést hirdették. A gazdasági alap azonban továbbra is a nyersanyagkivitel maradt, mivel a 2000-es években zajló nyersanyagpiaci konjunktúra hatalmas bevételeket hozott. Latin-Amerika országai rekord mennyiségben exportáltak olajat, rezet, vasércet, szóját, kávé stb. A magas árak révén finanszírozni tudták a szociálpolitikáikat anélkül, hogy az elit érdekeit radikálisan sértették volna – ezt a kettősséget nevezi a szakirodalom „neoextraktívizmusként”, utalva arra, hogy a progresszív kormányok is a kitermelésre építettek, bár annak hasznát valamelyest igazságosabban osztották el (legalábbis szándékuk szerint). Fontos megjegyezni, hogy a progresszív kormányok között is voltak különbségek: a „mélyvörös” változások (Venezuela, Bolívia) szemben a „rózsaszín” mérsékeltebb reformokkal (Brazília, Argentína). A könyv kontextusához tartozik, hogy ezt a baloldali hullámot a 2010-es évek közepétől részben visszaszorította egy konzervatív fordulat (jobboldali kormányok térnyerése például Brazíliában 2016 után, Argentínában 2015–2019 között, Bolíviában egy rövid időre 2019-ben, stb.), amihez hozzájárult a nyersanyagárak esése és belpolitikai válságok is.

- Társadalmi mozgalmak és konfliktusok: Latin-Amerikát mindig is erős társadalmi mozgalmak jellemezték, de a 2000-es, 2010-es években különösen felerősödtek az őslakos mozgalmak, a környezetvédelmi megmozdulások és a diáklázadások. Gondoljunk a 2019-ben több országon végigsöprő tünteteshullámra (Chile, Ecuador, Kolumbia) vagy a mexikói Zapatista mozgalom tartós jelenlétére. Ezek a mozgalmak gyakran éppen az extraktív projektekkal szemben szerveződtek: pl. az őslakosok tiltakozásai az olajvezetékek és bányák ellen, vagy a „víz és élet védelméért” szerveződő kampányok. A könyv által elemzett kontextushoz tartozik a szocio-környezeti konfliktusok ugrásszerű növekedése a régióban, amely számos tanulmány szerint Latin-Amerikát a világ egyik legveszélyesebb helyévé tette a környezetvédő aktivisták számára (gyakoriak a megfélemlítések, sőt gyilkosságok – pl. Berta Cáceres hondurasi aktivista 2016-os meggyilkolása). Veltmeyer utal rá, hogy a régióban az

extraktivizmus elleni harc sok helyen élet-halál kérdése, hiszen a termőföldhöz, tiszta vízhez való hozzáférés vagy az erdők védelme a közösségek túlélésének feltétele.

Összességében a könyv a fenti kontextusba ágyazódik: Latin-Amerikában a 21. század elején együtt volt jelen a neoliberalizmus öröksége, egy progresszív politikai kísérlet, egy soha nem látott nyersanyagpiaci fellendülés, majd annak megtorpanása, és mindezek következtében a társadalmi elégedetlenség új hullámai. Ez az örvénylő válsághelyzet (ahogy a cím is sugallja: „voragine de la crisis” – a válság forgataga) adja a hátterét Veltmeyer elemzéseinek. A kontextus ismeretében érthetőbbé válik, miért központi téma az extraktivizmus: mert Latin-Amerika gazdasági-politikai sorsa e modellhez láncolódott, és a könyv éppen ezt a láncot igyekszik elemezni és megtörni az alternatívák felvázolásával.

Az extraktivizmus fogalma és következményei

A könyv kulcsfogalma az extraktivizmus, ezért fontos külön is megérteni a jelentését és a következményeit. Extraktivizmuson általánosan azt a gazdasági modellt értjük, amely a természeti erőforrások nagy volumenű kitermelésére és nyersanyag formában történő exportjára épül, jellemzően külföldi piacok igényeinek kielégítésére. Veltmeyer megfogalmazásában az extraktivizmus lényege „a természeti erőforrások elsődleges (feldolgozatlan) formában történő exportja, hogy lefölözzék a kapitalista piacok keresletéből származó többletet”. Vagyis a nyersanyagokat (legyen az ásványkincs, kőolaj, földgáz, faanyag, nagyüzemi mezőgazdasági termény stb.) feldolgozatlanul, olcsón eladják, miközben a feldolgozásból és a magasabb hozzáadott értékből származó profit máshol realizálódik. Ez a modell jellemző a perifériás kapitalista országokra, különösen Latin-Amerikára a világgazdasági munkamegosztásban.

Az extraktivizmus történelmi perspektívája kiterjed a gyarmati múltra és az azt követő időszakokra. A gyarmatosítás korában Latin-Amerikát az európai birodalmak nyersanyagforrásként használták: nemesfémeket, értékes növényeket, nyersanyagokat vittek ki a kontinensről. Ezt Veltmeyer az „imperialista extraktivizmus” első szakaszának nevezi, amely együtt járt az erőszakos kifosztással, népiirtással és rabszolgamunkával. A szerző idézi egy kutató megállapítását, miszerint „a gyarmatosítás az extraktivizmus kontextusában eleve népiirtó jellegű volt”. A függetlenség után (19. század) sem történt gyökeres változás: a fiatal latin-amerikai köztársaságok a világgazdaság nyersanyagszállítói maradtak, immár brit, majd észak-amerikai befolyás alatt. A 20. század közepén egyes országok kísérleteztek az iparosítással és az importhelyettesítéssel (ISI politika), ami enyhítette az extraktivista jelleget, de a 1980-as évektől a neoliberais nyitás visszahozta a nyersanyagexport vezérelt modellt.

Az extraktivizmusnak számos következménye van, amelyeket a könyv részletesen tárgyal:

- **Gazdasági függőség és sebezhetőség:** Az extraktív modell csapdája, hogy a gazdaságok túlságosan függenek a világpiaci nyersanyagáruktól. Amikor az árak magasak, látszólag jól megy a gazdaság (boom időszak), de amikor leesnek, súlyos recesszió, adósság- és fizetési mérleg válság alakul ki. Ezt nevezik „nyersanyagátoknak” vagy a bőség paradoxonjának – a rövid távú bőség hosszú távon instabilitást okoz. A könyv több példát hoz erre (pl. Venezuela olajbevételei és az azt követő gazdasági válság, vagy Ecuador függése az olajtól). Emellett a nyersanyag-kivitel kevés munkahelyet teremt a lakosságnak és nem ösztönöz technológiai fejlődést, így a társadalom széles rétegei nem részesülnek a hasznából.

- **Egyenlőtlenség és kizsákmányolás:** Az extraktívizmus a társadalmi egyenlőtlenségeket is mélyíti. Egyrészt a keletkező profit nagy része a külföldi cégekhez vagy a helyi elithez kerül, miközben a kitermelő zónák lakossága marginális helyzetben marad. A földek kisajátítása és a természeti erőforrások feletti ellenőrzés gyakran jár együtt a helyi közösségek (gyakran szegény parasztok vagy őslakos népek) megfosztásával a megélhetésüktől. Ahogy a könyv fogalmaz: az extraktívizmus történetét végigkíséri „a természeti erőforrások kifosztása, a munkaerő kizsákmányolása, alávetés és elnyomás, erőszakos területfoglalás, aktivisták meggyilkolása”. A modern extraktív gazdaság sok esetben jogi eszközökkel megtámogatott erőszakot alkalmaz: például védelmi erők lépnek fel a tiltakozókkal szemben, vagy a törvények (mint pl. bányatörvények, földtörvények) a vállalatoknak kedveznek a közösségekkel szemben.

- **Környezeti pusztítás:** Az extraktív tevékenységek súlyos ökológiai károkat okoznak. A bányászat és olajfúrás szennyezi a talajt és a vizeket, erdőirtáshoz vezet, tönkreteszi az élőhelyeket. A nagyüzemi monokultúras mezőgazdaság kimeríti a talajt, vegyszerekkel terheli a környezetet és gyakran esőerdők felégetésével jár (pl. az Amazonas régióban a marhatenyésztés és szójatermesztés). A könyv kitér arra is, hogy az extraktívizmus hozzájárul a globális klímaválsághoz: a fosszilis energiahordozók kitermelése és elégetése a globális felmelegedés fő oka, miközben az erdőirtás csökkenti a Föld szén-dioxid megkötő képességét. Az extraktív projektek hatására gyakran helyi környezeti válságok is kialakulnak – például vízválság. A mű említi, hogy a víz privatizációja és túlhasználása Mexikóban oda vezetett, hogy a háztartások 30%-a naponta vízhiánytól szenved, miközben a vízkészletek jelentős részét néhány nagyvállalat tartja a kezében. Ehhez hasonlóan Peruban a bányák elszívják a vízkészletet a helyi gazdálkodók elől, Bolíviában az olajfúrások szennyezik az esőerdők folyóit stb.

- **Szociális konfliktusok és erőszak:** Ahol extraktív projektek indulnak, ott szinte törvényszerűen megjelenik a konfliktus. A helyi lakosság tiltakozásait gyakran követi állami vagy félkatonai elnyomás. Latin-Amerikában sajnos bevett gyakorlat, hogy környezetvédő vagy közösségi vezetőket megfenyegetnek vagy megölnék. A könyv utal rá, hogy a 21. század „fejlesztési” harcai sok tekintetben a klasszikus osztályharc új formái: a tőke és a munkásosztály küzdelme mellett most a tőke és a közösségek, valamint a tőke és a természet közötti küzdelem éleződik. A bányakonfliktusok, földvita, vízért folytatott harc mind ebbe illik. Ennek következménye a társadalom fokozódó polarizációja is.

Összefoglalva, az extraktívizmus Veltmeyer értelmezésében nem csupán egy gazdasági szerkezet, hanem egy átfogó rendszer, amely fenntartja Latin-Amerika alárendelt pozícióját a világgazdaságban, miközben súlyosbítja a belső társadalmi és környezeti problémákat. A szerző egyetért a latin-amerikai kritikai gondolkodókkal (mint Eduardo Gudynas vagy Maristella Svampa) abban, hogy a 21. századi latin-amerikai kormányok – politikai színezettől függetlenül – nagyrészt az extraktívista stratégiát követték a makrogazdasági politikában. Még a progresszívek is beleütköztek abba a dilemmába, hogy a szociális céljaik finanszírozásához folytatták a kitermelő projekteket, ezáltal elodázva a modellváltást. Veltmeyer szerint az extraktívizmus meghaladása nélkül Latin-Amerika nem tud kilépni a válság örvényléséből, mert mindig újratermeli a függőséget, az egyenlőtlenséget és a környezeti rombolást.

Alternatívák az extraktívizmussal szemben

A könyv egyik legfontosabb hozzájárulása, hogy nem csupán bírálja az extraktív modellt, hanem részletesen foglalkozik azzal is, milyen alternatívák körvonalazódnak vagy képzelhetők el a jelenlegi rendszerrel szemben. Ezek az alternatívák több szinten jelennek meg, ahogy a 6. fejezetben láttuk. Itt összefoglaljuk a legfontosabbakat és kiegészítjük további kontextussal:

- Poszt-neoliberális fejlesztési modellek (állami szintű alternatívák): Ide sorolhatók a latin-amerikai progresszív kormányok által kipróbált stratégiák a 21. század elején. Ezek nem utasították el teljesen a fejlődés (development) fogalmát, inkább annak alternatív útjait keresték. Ilyen volt a Brazil és Argentínában követett szociálisan érzékeny növekedési modell (befogadó fejlődés), ami a szegénység csökkentését célozta állami programokkal, de nem szakított a piacgazdasággal. Venezuela és Bolívia radikálisabb irányt vett: a 21. századi szocializmus keretében próbálták demokratizálni a gazdaságot és bevonni a népi tömegeket a döntéshozatalba (pl. részvételi demokrácia, közösségi tanácsok), miközben a stratégiai iparágakat (olaj, gáz, bányászat) igyekeztek nemzeti kontroll alá vonni. Ecuador a buen vivir koncepcióját építette be politikáiba, megpróbálva ötvözni a modern állami tervezést az őslakos értékekkel. E modellek közös vonása, hogy igyekeztek eltéríteni a neoliberális pályát – pl. újraelosztással, az állam szerepének növelésével, regionális együttműködéssel. A könyv alapján azonban ezek az alternatívák csak részleges sikert hoztak: a szegénység ugyan csökkent egy időre, de az alapvető gazdasági szerkezet nem változott meg, és amikor a nyersanyagboom véget ért, a sérülékenység megmutatkozott. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a szerző szerint e kormányzati alternatívák mégis megnyitották a képzeletet a változás lehetőségére – például intézményesült a természet jogainak fogalma, létrejöttek új alkotmányos elvek, megerősödött az önazonosság érzése az őslakos lakosság körében stb. Ezek az intellektuális és politikai vívmányok a jövőben még fontos hivatkozási pontok lehetnek egy új modell kialakításához.

- Alternatívák „alulról” – közösségi és mozgalmi kezdeményezések: A legérdekesebb és legreménytelibb alternatívák talán a társadalom alapsejtjeiből indulnak ki. Veltmeyer hosszan tárgyalja a szociális és szolidáris gazdaság kísérleteit. Ez magában foglal minden olyan gazdasági tevékenységet, amely nem a profitmaximalizálásra épül, hanem a közösségi szükségletek kielégítésére és a társadalmi igazságosságra. Például munkás-szövetkezetek, közösségi mezőgazdasági projektek (városi kertek, agroökológiai farmok), helyi csereklubok (pénzhelyettesítő rendszerekkel), mikrohitel szövetkezetek, vagy éppen a közösségi turizmus. A könyv utal rá, hogy a 2000-es évektől Latin-Amerikában egyre több ilyen kezdeményezés indult, részben az állam ösztönzésére (pl. Venezuela vagy Bolívia kormányai támogatták a kooperatív szektort), részben spontánul a társadalomból. David Barkin és más kutatók nyomán Veltmeyer felsorolja az alternatív gazdaság alapelveit, amelyek konszenzusra találtak a népi mozgalmakban: az önigazgatás (autogestión), a szolidaritás, az önellátás, a termelés diverzifikálása és a természeti erőforrások fenntartható kezelése. Ezek az elvek például megjelennek számos őslakos autonómia mozgalomban (mint a Zapatisták), vagy a Via Campesina parasztmozgalom által hirdetett élelmiszer-önrendelkezés (food sovereignty) programban is. A könyv egyetért azzal, hogy „más logikájú” gazdasági tevékenységek csirái láthatók, melyek egy ökoszociális gazdaság alapjai lehetnek a jövőben.

- „Alternatives to development” – a fejlődésfogalom kritikája: A latin-amerikai értelmiség körében az utóbbi évtizedekben elterjedt a „alternatives to development” (alternativas al desarrollo) gondolat, amit magyarul talán „fejlődésen túli alternatíváknak” nevezhetünk. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen egy másik fejlesztési modellt keresnek, hanem magát a nyugati fejlődéseszményt kritizálják. Arturo Escobar, Eduardo Gudynas és mások írtak arról,

hogya a „fejlődés” mint olyan, a gyarmatosítás óta a nyugatias modernitás narratívája, ami sok kárt okozott a periférián. A posztdevelopment irányzat szerint teljesen új szemléletre van szükség, amely pluralista, kultúraspecifikus és nem a GDP növekedését tekinti céljának. A buen vivir filozófiája ennek egyik legismertebb megtestesülése, de ide sorolható a „degrowth” (nemnövekedés) globális mozgalma is. Veltmeyer könyve érinti ezt a vitát: idézi, hogy a posztfejlődés teoretikusai szerint a valódi társadalmi átalakuláshoz össze kell kapcsolni a kritikus tudatosságot (a kapitalizmus ellentmondásainak felismerését) a gyakorlati cselekvéssel, hogy meghaladjuk a kapitalizmust. Ilyen értelemben az alternatívák nem merülnek ki konkrét projektekben, hanem egy új civilizációs vízió felé mutatnak. A könyv optimista hangvételű részeiben utalás történik arra, hogy a válságok (gazdasági, környezeti, egészségügyi) mintegy kikényszeríthetik a paradigmaváltást, hiszen egyre nyilvánvalóbb a jelenlegi rendszer fenntarthatatlansága. Az „egy másik világ lehetséges” szlogen – amely a globális igazságosság mozgalma jelszava volt – itt konkrét tartalmat kap: egy inkluzív, egyenlő, ökológiailag fenntartható társadalom eszményét, amely a könyv szerint már csiráiban megmutatkozik bizonyos latin-amerikai kísérletekben.

Fontos hangsúlyozni, hogy Veltmeyer nem idealizálja kritikátlanul ezeket az alternatívákat. Rámutat a nehézségekre és korlátokra is:

- A kormányzati alternatívák könnyen visszafordíthatóak (ahogy a politikai széljárás változik, a jobboldal hatalomra kerülve sok intézkedést leépített).
- A közösségi alternatívák gyakran szigetszerűek maradnak egy ellenséges gazdasági környezetben, és nehéz őket nagy léptékben kiterjeszteni anélkül, hogy integrálódni a piac logikájába.
- Az alternatív modellek hívei között is vannak viták: pl. hogy a buen vivir elvei mennyire ültethetők át a gyakorlatba egy modern állam keretei között, vagy hogy a 21. századi szocializmus vajon mennyiben hozott újat a 20. századhoz képest.
- A transznacionális tőke ereje óriási, és az állami illetve népi alternatívákkal szemben ellenoffenzívát folytat. A globalizált világban egy ország sem könnyen térhet le a megszokott pályáról, mert tőke- és árucikkhiánnyal, szankciókkal, vagy tőkemeneküléssel találhatja szembe magát.

Mindezen kihívások ellenére a könyv hangvétele az alternatívák tekintetében viszonylag derülátó. Veltmeyer úgy véli, hogy a válságok teremtette repedések a rendszerben esélyt adnak új társadalmi formák felemelkedésére. Latin-Amerika történelmi laboratóriumként szolgálhat a világ számára, ahol a népi ellenállás és a kreatív kísérletezés révén megszülehetnek a posztkapitalista jövő csirái. Az alternatívák részletes bemutatásával a szerző amellettt érvel, hogy van kiút az extraktívizmus csapdjából, ha sikerül a társadalmi erőket megszervezni egy közös transzformatív projekt mentén.

Kritikai értékelés és a szerző álláspontjának elemzése

Henry Veltmeyer műve átfogó és szenvedélyes elemzés Latin-Amerika jelenkori gazdasági-politikai dilemmáiról. A könyv egyik erőssége a széles perspektíva: egyszerre nyúl vissza a történelmi gyökerekhez és kapcsolja össze azokat a legújabb fejleményekkel (pl. a COVID-19 járvány hatásaival), így az olvasó átfogó képet kap az extraktívizmus mint hosszú távú struktúra működéséről. A fejezetek logikusan épülnek egymásra, előbb a struktúrát és a kontextust vázolják (1–2. fejezet), majd a politikai reakciókat (3. fejezet), az ágazati részleteket (4–5. fejezet), végül a társadalmi válaszokat és jövőbeni utat (6. fejezet). Ez a felépítés didaktikus értelemben is hasznos, külön-külön is értelmezhető egységeket alkot, ugyanakkor egy koherens fő érvet szolgál.

A szerző álláspontja markáns és nem semleges: Veltmeyer egyértelműen baloldali kritikai keretben ír, erősen bírálva a neoliberais kapitalizmust és rokonszenvezve a társadalmi mozgalmakkal. Elemzései gyakran hivatkoznak marxista fogalmakra (pl. tőke és munka ellentéte, osztályharc, kizsákmányolás, imperializmus). Ez a nézőpont lehetővé teszi számára, hogy éles kritikát fogalmazzon meg a mainstream fejlesztéspolitikával szemben, és rávilágítson olyan összefüggésekre, amelyeket egy hagyományosabb közgazdasági elemzés esetleg figyelmen kívül hagyana (például a hatalom kérdése, a nemzetközi tőke strukturális befolyása, vagy a népi ellenállás szerepe a gazdasági folyamatok alakításában). Ugyanakkor ez a megközelítés némileg egyoldalúvá is teheti a művet: a könyv kevés teret szentel azon lehetséges érveknek, amelyek szerint az extraktív iparágak fejlesztése bizonyos feltételek mellett mégis előnyös lehet (például ha szigorú környezetvédelmi és társadalmi szabályok vannak érvényben, vagy ha a bevételeket sikerül diverzifikációra fordítani). A szerző alapvetően szkeptikus az ilyen reformista elképzelésekkel szemben, és a könyvet olvasva az a benyomás alakul ki, hogy az extraktívizmus és a fenntartható, igazságos fejlődés összeférhetetlenek. Ez sok esetben jogos kritika (hisz számos kudarcot láttunk), de egyes olvasók hiányolhatják a mérsékeltebb hangokat vagy a konkrét szakpolitikai javaslatok részletesebb tárgyalását. Veltmeyer inkább a nagy struktúrákban és mozgásokban gondolkodik, kevésbé megy bele abba, hogy például milyen konkrét lépésekkel lehetne a kitermelő iparágak negatív hatásait csökkenteni. A könyv stílusa akadémiai esszé jellegű, de érthető és szenvedélyes. Az elemzés mögött érezhető a szerző elkötelezettsége Latin-Amerika iránt, valamint alapos tájékozottsága a régió országaiban zajló eseményekről. Értékelendő, hogy számos adatot és statisztikát is felvonultat (például a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulását, beruházási trendeket, konkrét esetek leírását), ami alátámasztja az érvelést. A hivatkozások között megtaláljuk a téma fontos kutatóit (mint Eduardo Gudynas, Maristella Svampa, Alberto Acosta, Raul Zibechi stb.), jelezve, hogy a könyv épít a latin-amerikai kritikai gondolkodás eredményeire. Ez egyszerre erény és korlát: aki már járatos ebben az irodalomban, annak a könyv kevesebb újdonságot nyújt, inkább szintetizáló összefoglalásnak tekinthető. Aki viszont most ismerkedik a témával, annak remek belépő, mert rendszerezetten mutatja be a vitákat és fogalmakat.

Kritikai szempontból megjegyezhető, hogy a mű néhol talán túl általánosító. Latin-Amerikát sokszor egységként kezeli, holott az egyes országok között jelentős különbségek vannak (például Chile gazdasági modellje eltér Bolíviáétól, vagy Costa Rica helyzete más mint Perué). Bár a könyv hoz ország-specifikus példákat, az érvelés kedvéért hajlamos az egész régiót egy keretben látni. Ez a nagy kép szintjén indokolt, viszont az olvasónak érdemes tudnia, hogy a valóság ennél diverzebb lehet. Ezen túl, a megoldások tekintetében is marad némi hiányérzet: a könyv remekül vázolja az alternatívák kategóriáit és elvi lehetőségeit, de nem tisztázza, hogyan lehetne ezeket széles körben megvalósítani. Persze, ez egyetlen könyvtől nem is várható el, mivel a téma rendkívül összetett. Inkább gondolatébresztőnek foghatjuk fel: Veltmeyer rávilágít a fő problémákra és felvillant lehetséges irányokat, az olvasóra bízva annak mérlegelését, merre tovább.

A szerző álláspontja világos: a kapitalista extraktívista modell fenntarthatatlan és igazságtalan, ezért gyökeres változásra van szükség. Ebben a változásban szerinte a főszerepet a népi erők és mozgalmak kell játsszák, alulról felfelé nyomást gyakorolva a hatalomra, míg felülről a haladó politikai erők nyitnak teret az újításoknak. Veltmeyer hisz abban, hogy a Latin-Amerikában formálódó alternatívák nem utópisztikus ábrándok, hanem reális lehetőségek csírái – különösen, ha a válsághelyzetek tovább mélyülnek, és a tömegek változást követelnek. Álláspontja szerint „egy másik világ nemcsak lehetséges, hanem

szükséges”, és a kontinens történelmi tapasztalatai (gyarmati ellenállás, forradalmak, reformok, mozgalmak) azt mutatják, hogy a változás erői mindig is jelen voltak és lesznek.

Összegzés

Henry Veltmeyer „América Latina en la vorágine de la crisis: Extractivismos y alternativas” című műve átfogó képet nyújt arról, hogyan jutott Latin-Amerika a jelenlegi válsághelyzetbe és milyen kiutak képzelhetők el. A könyv bemutatja, hogy a kontinens a kapitalista világperiféria szerepében, egy extraktivista gazdasági modell fogságában szenved, amely ugyan időnként növekedést hoz, de hosszú távon válságokat és igazságtalanságot szül. A fejezetenkénti elemzés rámutatott a fő mozzanatokra: a kapitalizmus belső ellentmondásaira és a globális válságra; a tőke új geoökonómiájára, mely a nyersanyag-kitermelésre épít; a progresszív politikai ciklus kísérleteire és korlátaira; az extraktívizmus hatására az agrárszektorban és a bányászatban; végül az ezekre adott társadalmi válaszokra és alternatívákra. A mű erőteljesen érvel amellett, hogy Latin-Amerika jövője szempontjából döntő kérdés az extraktív modell meghaladása. A könyv kontextusba helyezése megmutatta, hogy a szerző mondanivalója nem légtüres térben mozog: konkrét történelmi tapasztalatok (gyarmatosítás, neoliberais éra, baloldali hullám, stb.) és aktuális fejlemények (klímaválság, pandémia, társadalmi tiltakozások) támasztják alá a felvetett problémákat. Az extraktívizmus fogalmának tisztázása révén láthattuk, hogy ez nem csupán gazdasági jelenség, hanem összetett struktúra, amely a függőség, kizsákmányolás és környezetpusztítás mintázatait hordozza magában. Következmenyei súlyosak és egymással összefüggenek – gazdasági, társadalmi és ökológiai válság formájában jelentkeznek.

Mégsem kizárólag pesszimista a könyv hangneme: az alternatívák taglalása reménykeltő perspektívát nyit. Veltmeyer több szinten vázolja a lehetséges kiutakat, a reformista próbálkozásoktól a forradalmian új paradigmákig. Kiemeli, hogy már léteznek olyan kezdeményezések és eszmék, amelyek egy igazságosabb és fenntarthatóbb fejlődési utat alapozhatnak meg – legyen az a buen vivir eszméje, a szolidáris gazdaság építése, vagy a posztfejlődés alternatív látomása. A szerző ugyan elismeri, hogy e próbálkozások egyelőre nem dominánsak, de szerinte a válság mélyülésével mind sürgetőbbé válik az alternatívák megvalósítása.

Zárszóként elmondható, hogy Latin-Amerika a válság örvényében nem csak a régióról szól, hanem globális tanulságokkal is szolgál. Rávilágít arra, hogy a jelenlegi gazdasági berendezkedés – amely a végtelen kitermelésen és növekedésen alapul – nem fenntartható, és előbb-utóbb paradigmaváltásra lesz szükség. Latin-Amerika ebben úttörő szerepet játszhat, hiszen történelme során már többször bizonyította, hogy a perifériából is indulhatnak világrengető változások. Veltmeyer könyve arra ösztönzi olvasóit, hogy kritikusan szemléljék a „fejlődést”, ismerjék fel a felszín alatt húzódó erőviszonyokat, és merjenek elképzelni – majd kiküzdeni – egy jobb alternatívát. A mű fontos üzenete, hogy a válság örvénye nem feltétlenül sodor el bennünket, ha sikerül azt a változás motorjává szelídíteni. Latin-Amerika küzdelme az extraktívizmussal szemben ebben az értelemben az egész emberiség közös ügye.

Yulexis Almeida Junco, José A. Figueroa Pérez, Jochen Kemner (eds): (Anti-)racismo y republicanismo negro en Cuba

A kötet áttekintése

A (Anti-)racismo y republicanismo negro en Cuba egy 2023 júniusában megjelent tanulmánykötet, amely a kubai társadalomban a rasszizmus és antirasszizmus kérdését vizsgálja történelmi és jelenkori nézőpontból. A könyv különböző tanulmányain keresztül bemutatja, hogy a feketék és afrodescendens kubaiak radikális, humanista gondolkodásmódja hogyan formálódott már a 19. század második felében, a népi republikanizmus eszméivel összhangban, mindig a teljes egyenlőség követelésére építve. A fejezetek feltárják e gondolati örökség továbbélését a forradalom utáni Kubában is, ahol bár az egyenlőség lett a szocialista rendszer politikai-társadalmi alapértéke, a faji előítéletek és diszkrimináció továbbra is strukturális problémaként maradtak fenn. A kötet célja ennek az emberközpontú és egyenlőség alapú hagyománynak az elemzése, valamint az afrodescendens közösségek hozzájárulásainak kiemelése a kubai republikanizmus formálásában és a latin-amerikai republikanizmus vs. populizmus vitákban. A tanulmánykötet a CLACSO–CALAS együttműködés keretében jelent meg Buenos Airesben és Guadalajarában, és nyílt hozzáféréssel elérhető digitálisan.

Főbb témák és érvek

A könyv fő témája a faji egyenlőség és a faji diszkrimináció kérdésköre a kubai történelemben és jelenben. A tanulmányok rámutatnak, hogy a feketék egyenjogúságáért folytatott harc Kubában hosszú múltra tekint vissza, kezdve a gyarmati korban és az azt követő függetlenségi háborúk idején. A 19. század végi és 20. század eleji kubai gondolkodók és politikai mozgalmak – különösen az afrokubai közösség vezetői – már a köztársaság megszületésekor hangsúlyozták a teljes társadalmi egyenlőség elvét. Ezt a hagyományt nevezi a kötet „republicanismo negro”-nak, vagyis „fekete republikanizmus”-nak, utalva azokra az afrokubai politikai és eszmei törekvésekre, melyek a köztársasági ideálokon belül követeltek egyenlőséget. A könyv érvelése szerint ez a kritikus és radikális afrodescendens gondolati örökség folyamatos szálát képez a 20. századi kubai történelemben, összekapcsolva az 1959-es forradalom előtti és utáni időszak antirasszista küzdelmeit.

A tanulmányok sorra veszik a rasszizmus megnyilvánulásait és az ellene való fellépést a különböző korszakokban. Foglalkoznak a kubai köztársaság korai éveinek eseményeivel – például a feketék politikai szerveződéseivel és azok elnyomásával –, valamint a forradalom utáni kormányzat intézkedéseivel. A forradalom utáni időszakban a hivatalos diskurzus szerint a rasszizmust felszámolták, és a társadalmi egyenlőtlenségeket osztálykérdésként kezelték. Ennek ellenére a könyv szerzői rámutatnak, hogy a faji egyenlőtlenségek tovább éltek a gazdasági-társadalmi struktúrákban, még ha nyílt faji diszkrimináció nem is volt hivatalosan megengedett. Több fejezet elemzi a szocialista Kuba faji politikáját – például azt, hogy a forradalom utáni kormányzat a rasszizmust a szegénység és elmaradottság kérdéseként kezelte, ám ezzel részben láthatatlanná tette a specifikus faji problémákat.

Kiemelt téma a nemi és faji identitás metszéspontja is. A kötetben szerepel egy tanulmány a kubai fekete nők feminista és antirasszista aktivizmusáról (Yulexis Almeida Junco és Aracely Rodríguez Malagón írása), amely áttekinti a nők szerepét a faji egyenlőségért folytatott küzdelmekben a köztársaság korától napjainkig. Ez a fejezet rámutat a faji és nemi elnyomás összefonódására, és arra, hogyan járultak hozzá a nők mind a korai feketemozgalomhoz, mind a jelenkori antirasszista törekvésekhez. Emellett a könyv több fejezete alkalmaz dekoloniális és posztkoloniális elméleti kereteket, jelezve, hogy a kubai rasszizmuskérdést tágabb latin-amerikai kontextusba is helyezik a szerzők. A dekolonialitás és posztkolonializmus kulcskategóriái megjelennek a szövegekben, ami arra utal, hogy a kubai faji viszonyokat a gyarmati örökség és a globális faji hierarchiák fényében elemzik. Összességében a könyv fő érve, hogy a faji egyenlőség eszméje és az antirasszista küzdelem szervesen beépült a kubai nemzeti gondolkodásba, de megvalósulatlan ígéret maradt, amely újra és újra felszínre kerül a társadalmi diskurzusban.

A szerkesztők és szerzők háttere

A kötetet Yulexis Almeida Junco, José Antonio Figueroa Pérez és Jochen Kemner szerkesztették, akik maguk is jártasak a témában. Yulexis Almeida Junco kubai szociológus, a Havannai Egyetem oktatója, kutatási területe a kubai társadalom változásai, különös tekintettel a faji viszonyokra és a feminizmusra. Írásában foglalkozott például azzal, hogyan bontotta le a kubai forradalom az intézményes faji megkülönböztetést, ugyanakkor hogyan maradtak fenn rejtett egyenlőtlenségek az 1960-as évek után. José Antonio Figueroa Pérez kubai történész (és a könyv egyik tanulmányának szerzője), aki a kubai faji kérdés történeti vonatkozásait kutatja – feltehetően olyan témákra specializálódva, mint az afrokubai politikai mozgalmak a köztársaság idején. Jochen Kemner német kutató, a CALAS (Center for Advanced Latin American Studies) munkatársa, aki Latin-Amerika posztkoloniális társadalmi folyamatait vizsgálja. Kemner a kubai projektben mint koordinátor és társszerkesztő vett részt, jelezve a kötet nemzetközi és interdiszciplináris jellegét.

A fejezetek szerzői között számos elismerést érdemlő kubai és nemzetközi szakértő található. Például María del Carmen Barcia kubai történész, aki az afro-kubai történelem kiemelkedő kutatója (munkái a 19. századi rabszolgaság utáni fekete közösségek történetéről alapművek), és Tomás Fernández Robaina, a kubai Nemzeti Könyvtár neves bibliográfusa és esszéista, aki az 1902–1958 közötti faji diszkrimináció történetét feltáró klasszikus mű szerzője. Rajtuk kívül a kötetben szerepel Hans-Jürgen Burchardt, német latin-amerikanista (a posztkoloniális elméletek és a karibi társadalmak szakértője), valamint több fiatalabb kubai kutató, például Oilda Hevia Lanier, Alexander Hall Lujardo, Aimé Sosa Pompa, Aracely Rodríguez Malagón, María del Carmen Zabala Argüelles, Niuva Ávila Vargas, Beatriz País Fernández, Lisandra Torres Carnegie és Leidys Raisa Castro Silva. E névsor mutatja, hogy a könyv szerzőgárdája sokszínű: megtalálhatók benne a kubai akadémiai élet meghatározó alakjai, valamint újabb generációs kutatók és külföldi szakértők is. Ez biztosítja, hogy a tematika több nézőpontból – történeti, szociológiai, politikatudományi és elméleti – legyen megvilágítva. Fontos megjegyezni, hogy maguk a szerkesztők is aktív szerepet vállaltak: a bevezető tanulmányt és egyes fejezeteket is ők jegyzik, így Almeida Junco és Figueroa Pérez társszerzői a már említett afro-feminista témájú fejezetnek, Kemner pedig a nemzetközi kereteket adó diskurzushoz járul hozzá.

Jelentőség és kontextus a kubai diskurzusban

A (Anti-)racismo y republicanismo negro en Cuba megjelenése jelentős mérföldkő a kubai társadalmi és politikai diskurzus szempontjából. Kuba történetében a faji kérdés gyakran érzékeny és alulreprezentált témának számított a hivatalos narratívában, különösen a forradalom utáni évtizedekben, amikor az állítás szerint a szocializmus keretei között a

rasszizmust megszüntették. Azonban a 21. századra egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a rasszizmus maradványai továbbra is jelen vannak. Ezt maga a kubai kormányzat is elismerte: Miguel Díaz-Canel elnök 2019-ben nyilvánosan felszólított a rasszizmus maradványainak felszámolására, és országos szintű párbeszédet sürgetett a faji előítéletekről. Ebben a kontextusban a könyv aktuális hozzájárulás a témához, hiszen tudományos megalapozottsággal és történelmi távlatból vizsgálja a kubai rasszizmus kérdését.

A kötet jelentősége abban is áll, hogy hidat képez a múlt és a jelen között: rávilágít arra, hogy a mai antirasszista diskurzus gyökerei mélyen visszanyúlnak a kubai történelemben. Ezzel hozzájárul a kollektív emlékezet formálásához, hiszen bemutatja azokat az afrokubai hősokeket, gondolkodókat és mozgalmakat, amelyek hozzájárultak a nemzeti eszme alakításához, de amelyeket a történelemírás eddig kevésbé emelt ki. A könyv akadémiai színvonalú feldolgozása támogatja, hogy a faji kérdés legitim vitatémává váljon a kubai közbeszédben, nem csupán az aktivisták szűk körében, hanem a szélesebb értelmiségi nyilvánosságban is. Fontos körülmény, hogy a tanulmányok többsége egy 2020 januárjában, a Havannai Egyetemen megtartott nemzetközi szimpóziumon hangzott el először (a „Republicanismo popular y racialización en los Andes y el Caribe” című konferencián), a CALAS Kuba programja keretében. Ez azt mutatja, hogy a téma nemzetközi figyelmet kapott, és a kubai intézmények is teret adtak a kérdés megvitatásának. Ugyanakkor a kritikusok megjegyzik, hogy a kötet inkább akadémiai szemszögből közelít, semmint az aktivista nézőpontból. Ez tudatos szerkesztői döntésnek tűnik, melynek eredményeként a könyv a tudományos diskurzus részévé teszi a rasszizmus kérdését Kubában.

A könyv latin-amerikai kontextusban is fontos: a bevezetőben is hangsúlyozzák, hogy a kubai tapasztalatokat össze kívánják kötni a tágabb regionális vitákkal a republikanizmus és populizmus kérdéseiről. Ez a perspektíva segíti megérteni, hogy a kubai faji problémák nem elszigeteltek, hanem összefüggnek a kontinens posztkoloniális folyamataival. Összességében a kötet megjelenése jelzi, hogy Kubában újra napirendre került a rasszizmus nyílt megvitatása, és ebben a folyamatban ez a munka egyfajta referencia- és kiindulópont a további párbeszédhez, mind belföldön, mind nemzetközi szinten.

Kritikai fogadtatás

A (Anti-)racismo y republicanismo negro en Cuba alapvetően kedvező fogadtatásban részesült a szakmai közegben, mivel hiánypótló jelleggel gyűjti egybe a kubai rasszizmus témáját feldolgozó friss kutatásokat. Alberto Abreu Arcia, ismert afrokubai esszéista, egy elemzésében méltatta a könyvet, kiemelve, hogy a kötet „értékes és megvilágító tanulmányok sorát” tartalmazza, ami elismerésre méltó. A kritikák szerint a válogatás valóban új nézőpontokat hoz a kubai rasszizmus vizsgálatába, és tudományos igényességgel tárja fel a témát.

Ugyanakkor Abreu Arcia és más kritikusok rámutattak néhány hiányosságra is. Abreu például részletesen bírálta az afro-feminista fejezet szerzőit (amelynek egyik szerkesztője, Almeida Junco társszerzője), amiért azok figyelmen kívül hagytak több kulcsfontosságú afro-kubai feministát és gondolkodót a saját elemzésükben. Kiemeli, hogy a tanulmány „odáig megy, hogy láthatatlanná teszi” olyan úttörők alapvető munkásságát, mint Inés María Martiatu, Daysi Rubiera vagy Sandra Álvarez, és ezáltal gyakorlatilag kihagy egy több mint öt évtizedes afrokubai feminista küzdelmi és gondolati örökséget az elemzésből. Ez a kritika rámutat, hogy még egy ilyen átfogó antológiában is fennáll a veszélye bizonyos nézőpontok marginalizálásának, különösen ha a szerkesztői megközelítés túlságosan az akadémiai kánonra támaszkodik. Abreu felhívja a figyelmet arra is, hogy a konferencia, amelyből a kötet kinőtt, nem vont be minden neves hazai szakértőt – például Julio César Guancho és Roberto Zurbano kimaradtak belőle –, ami az akadémiai intézmények részéről bizonyos exkluzív attitűdre utal.

Mindezen kritikai észrevételek ellenére az általános konszenzus az, hogy a (Anti-)racismo y republicanismo negro en Cuba fontos és üdvözlendő hozzájárulás. A kötet gazdag forrásanyagával és sokoldalú megközelítésével inspirálhat további kutatásokat és vitákat a kubai rasszizmus és antirasszizmus témájában. A kritikusok is egyetértenek abban, hogy a munka értékes alapot nyújt a jövőbeni diskurzushoz, még akkor is, ha bizonyos fejezetei vitaindítónak bizonyulnak. A könyv komplex képet ad a kubai faji kérdésről és a fekete mozgalmak történetéről, és ezzel elősegíti, hogy a kubai társadalom szembenézzon saját múltjával és jelenével ezen a téren. Az ismertetett kritikai nézőpontok pedig tovább gazdagítják a könyv által kiváltott párbeszédet, biztosítva, hogy a téma élő és fejlődő maradjon a kubai közgondolkodásban.